

कृत्यरत्नाकरः ।

महासाम्प्रदायिक-सौच्येन्दुरविरचितः ।

KṚTYARATNĀKARA

A TREATISE ON SMṚTI.

BY

CAṆDEŚVARA THAKKURA.

EDITED BY

PĀṆDIT KAMALA-KRṢṆA SMṚTITIRTHA.

PRINTED AT THE BAPTIST MISSION PRESS.
PUBLISHED BY THE ASIATIC SOCIETY OF BENGAL.

CALCUTTA.

1925.

PREFACE.

It is necessary to say a few words about the author and his works in presenting to the public this treatise. Paṇḍit Caṇḍeśvara Thakkura's works of the "Ratnākara" (रत्नाकर) series are (1) Kṛtya Ratnākara (कृत्यरत्नाकर), the present publication, (2) Gr̥hastha Ratnākara (ग्रहस्तरत्नाकर), (3) Dāna Ratnākara (दानरत्नाकर), (4) Pūjā Ratnākara (पूजारत्नाकर), (5) Śuddhi Ratnākara (शुद्धिरत्नाकर), and (6) Vivada Ratnākara (विवाद-रत्नाकर). Another treatise, Vyavahara Ratnakara, is also mentioned to be seventh of the series. The manuscripts of the second to the fourth of the series are also now being collected and collated by me for publication, in due course, if possible, under the patronage of the Asiatic Society of Bengal.

Caṇḍeśvara Thakkura was a Maithili (मैथिलि) Brāhmaṇa and flourished during the period of the Karnata dynasty of Mithila. It appears from his introductory remarks in the treatise that his grandfather Devāditya (देवादित्य), was minister to Hara Singha Deva (हरसिंहदेव),¹ King of Mithilā (मिथिला), and his father Bireśvara Thakkura (वीरेश्वरभट्ट) also held the same position. He succeeded his father and was Sāndhi Bigrahik (सन्धि-विग्रहिक), a joint post of minister of peace and war. The duties of this high position required the combination of erudite scholarship, knowledge of the tactics of war, valour and administrative qualities. He conducted successfully an expedition to Nepal and established there the supremacy of Hara Singha Deva referred to later on in this preface. He was the first Brāhmaṇa from an outside territory who touched and worshipped the celebrated Deity "Paśupatiṇātha" (पशुपतिनाथ) of Nepal. He made a gift of many villages to Brāhmaṇas and also had a very large tank excavated in Abhirāmpura (अभिरामपुर).

¹ Some say Hari Singha Deva (हरिसिंहदेव), but in several manuscripts Hara Singha Deva (हरसिंहदेव), is mentioned

To determine the age of his existence, we find that he flourished long before Raghunandana Bhattācārya, the great Bengali scholar, who flourished in the latter half of the sixteenth century and who has quoted the Ratnākara series freely as authority in several of his compilations; and the following are some of the instances :—

Suddhi Ratnākara (सुद्धिरत्नाकर)—In Mumurṣumṛtā Kṛtya of Suddhi-tattva (मुमुर्सुमृत्यु of सुद्धितत्त्व).

Gṛhasthā Ratnākara (गृहस्थरत्नाकर)—In Sāmānya Kāṇḍa of Udbāha-tattva (सामान्य-काण्ड of उद्बाहतत्त्व).

Pūjā Ratnākara (पूजारत्नाकर)—In Deva Pūjā Prakaraṇa of Ahnika-tattva (देव-पूजाप्रकरण of अह्निकतत्त्व).

Ratnākara generally (रत्नाकरमत)—In Gaṅgā Māhātmya of Prāyaścittā-tattva (गङ्गामहात्म्य of प्रायश्चित्ततत्त्व).

Kṛtyā Ratnākara (कृत्यरत्नाकर)—In Nāga-pañcamī of Tithi-tattva (नागपञ्चमी of तिथितत्त्व).

In all cases Raghunandana has shown a great appreciation of the Ratnākara series as authoritative texts.

In regard to internal evidences concerning his age, the following Sloka occurs at the end of his treatise Vivada Ratnakara (विवादरत्नाकर), which has been published in the Bibliotheca Indica of the Asiatic Society of Bengal :—

रघुनन्दनचन्द्रैः कश्चित् शकवर्ष
सहस्रं भवत्पक्षे वास्यती तिष्ठतीरे ।
अदित मुक्तिसमुद्भूतास्मा लक्ष्मणाभि
निधिरक्षितगुणानामुत्तरः सोमनाथः ॥

This shows that the author was in Nepal in 1236 Saka or about six centuries ago, when he performed the religious rite of (मुक्तापुत्रदान) making gifts weighing equal to one's own body, on the banks of the river Bagmati (वास्यती). Candēśvara

Thakkura (थकुर) has also referred to Paṇḍit Halāyudha (हलायुध) of Lakṣaṇa Sen's (लक्षणेन) court and to the Dāna sāgara (दानसागर) of Ballāla Sena (बलालसेन) in his treatises and these references establish the fact that he flourished after them. I may also incidentally mention in this connection that in one of the four manuscripts which has been used for this edition and which belongs to the Government collection in the Asiatic Society of Bengal, it is stated that the manuscript copy was written in (लं सं) Lakhana Sambat 392, or more than four hundred years ago.

As regards other corroborative sources concerning the age of the author, Nānyūpa or Nānyadeva (नान्यूप or नान्यदेव) is said to be the head of the Karpāṭaka family of Nepal and the founder of the Simraol dynasty of Mithilā. He flourished about 1097 A.D. and his descendants were Gangādeva, Nṛsingha, Rāmasingha, Śaktisingha, Bhūpālasingha and Harisingha,¹ whose age was at about 1324 A.D., as would appear from the following circumstance. Gyasuddin Tugluk, Emperor of Delhi, when returning with an army after an expedition to Bengal about 1324 A.D., was met on the way by Rājā Hari Singha Deva of Simraol and defeated him. Hari Singha Deva escaped to Nepal and founded a kingdom there. (Professor Cecil Bendall's 'History of Nepal and Surrounding Kingdoms,' published in the *Journal of the A.S.B.*, Vol. LXXII, Part I, page 14.) Candēśvara was minister of Hari Singha Deva and it appears from the above that he flourished about 600 years ago or about 240 years before Raghunandana, the age of whose works has been determined to be after 1560 A.D. I am indebted to my friend Paṇḍit Binod Behari Bidyabinod of the Archaeological Department of the Government of India, for the historical facts referred to above.

Vidyapati is said to be a descendant in the third generation from Candēśvara's uncle.

It is of interest to quote here the following two ślokas which

¹ Duff's chronology of India, page 134.

form the concluding portion of the introduction to Kṛtya Ratnākara.

विधायाः कल्पवृक्षं कथनं परिसरे कामधेनुं दधानः
काव्यनामः पारिजातं कश्चिदपि च दधद्दीपयादिविमुक्तः ।
श्रीमद्वल्मीकेण स्मृतिनिगमविदा तस्यैवेन तद्वत्
विष्णुवासादिवाक्यैश्च रत्नमयः कृत्यरत्नाकरोऽयं ॥

यस्मिन् किञ्चिदपि शंसति कामधेनुं
यच्चैतन्मन्त्रमपि कल्पतर्ज्ज्वनं दत्ते ।
धत्ते न शंसन्मपि कथनं पारिजातं
कृत् सर्वमेव विविनक्ति मयप्रवीणः ॥

In these two ślokas (श्लोक), he refers to the old and authoritative important compilations Kāmadhenu (कामधेनु), Kalpataru (कल्पवृक्ष), and Pārijātā (पारिजात), and felicitously expresses that in Kṛtya Ratnākara (कृत्यरत्नाकर), he supplements whatever is wanting and whatever is not elaborately expounded in the above compilations. The composition of the ślokas also shows the poetical qualities of the author.

There are twenty-two chapters (तरङ्ग) in the present work as noted by the author in the introduction. The first chapter relates to the theory of religion (धर्मनिरूपण), the second to definitions (परिभाषा), the third to the description of the months (मासपरिचय), the fourth to fifteenth to the duties and rites to be performed during each of the twelve months, the sixteenth to Malamāsa (मलमास), the seventeenth to miscellaneous subjects (प्रकीर्णतरङ्ग), the eighteenth to rites and ceremonies of the several week days (वारविधितरङ्ग) and to religious vows (व्रतविधितरङ्ग), the nineteenth and twentieth to the sun's passage from one sign to another (रविचक्राणि), the twenty-first to the new moon (अमावस्या), and the twenty-second to eclipses (ग्रहण). It would appear from the above that there are three distinct divisions in the work. The first part deals with the theories of religion and definitions and runs up to first eighty pages; the second part in thirteen chapters delineates the religious rites of the twelve months of the year and covers pages 81 to 560; and the third part in seven chapters running from pages 561 to 640, deals with the new moon, eclipses, etc. In the chapter on the theory

of religion (धर्मनिरूपण तरङ्ग), the author, in four sections, namely स्वरूप, फल, निमित्त, and परिमाण, handles his subject most eruditely, and the different phases are discussed there in a new light which does not appear in many of the authoritative compilations on the subject. In the twelve chapters dealing with the months of the year, details are given of all the rites and ceremonies prescribed by Smṛti (स्मृति) and the Purāṇas (पुराण) in a very instructive and useful way. Special mention may be made of the section dealing with खज्जनदर्शन (having a sight of the bird Khanjana) in the chapter relating to the month of Āśvina (आश्विन), where the subject is dealt with in such a comprehensive way as is not found in any other compilation.

Four manuscripts of the Kṛtya Ratnākara, indicated as A, B, C, and D in the foot-notes, have been collated for the present edition. The first, indicated as A, belongs to the Asiatic Society of Bengal, the second, B, to the Darbhanga Library, the third, C, to the Government Collection in the Asiatic Society of Bengal and the fourth, D, to the Library of the India Office in London. There are very few copying errors in the manuscripts marked C and D, the former, marked C, is especially reliable and concludes with the date, in the Nepalese era, of the completion of the writing. I am indebted to the Asiatic Society of Bengal for kindly obtaining on loan the copy marked D from the India Office and also to Babu Ashutosh Chatterji, District Judge of Laheria Serai for the manuscript marked B.

For centuries there have been divergences of opinion regarding the interpretation of religious texts between the Maithili (मैथिलि) and the Gour (गौड़) Paṇḍit Samaj. Evidence of this is shown in many Gauria and Maithili religious text books and compilations, where one or other of the views is deprecated. There are instances also in which the Gauria Paṇḍit corroborates his own views of the text by quoting the Maithili Paṇḍit and vice versa. In Kṛtya Ratnākara also such instances occur and in many cases the author corroborates his views by quoting from Gauria texts.

It will be of interest to note a few salient points of differ-

ence in opinion between Candēśvara and Raghunandana, as the latter is looked upon as the sole authority in religious and social matters by the Hindus of Bengal.

Raghunandana says:

(1) On the Daśaharā (दशहरा) day, bathing is efficacious in the Ganges only.

(2) On the Maghā Trayodasi (मघात्रयोदशी) day, any one having male issue should perform the Śraddha without boiled rice offerings (पिण्ड).

(3) Jayanti Yoga (जयन्ती-योग) occurs at midnight of the eighth day after the new moon (कृष्णाष्टमी) in the month of Bhādra (भाद्र) if Rohini Yoga (रोहिणीयोग) exists at the time.

A comprehensive index has been added for easy reference. The names of the Samhitā (संहिता), Purāṇa (पुराण), and Smṛti compilations (स्मृतिनिबन्ध) and also of the authors and the Rṣis (ऋषि) quoted by Candēśvara have been added in the index.

In conclusion I have to express my grateful acknowledgments to the Asiatic Society of Bengal, for the kind permission accorded to me to edit this rare and valuable manuscript and also to Mr. Johan van Manen, General Secretary to the Asiatic Society of Bengal, for the encouragement and advice he freely bestowed.

KAMALA KRISHNA SMRITITIRTHA.

BHATPARA,

DISTRICT 24-PARGHANAS.

20th November, 1924.

Candēśvara says:

(1) On the Daśaharā day, bathing is efficacious in any river.

(2) Any one having male issue should perform the Śraddha without boiled rice offerings (पिण्ड) in Maghā Śraddhas (मघाश्राद्ध) only. In the case of Maghā Trayodasi Śraddha (मघात्रयोदशीश्राद्ध), boiled rice offerings (पिण्ड) should be given by all.

(3) Jayanti Yoga occurs at any time of the eighth day after the new moon in the month of Bhādra if Rohini Yoga exists.

भूमिका ।

मैथिलभूसुरस्य चण्डेश्वरस्य कृतिः कृत्यरत्नाकरोऽयमेतत्कोविद-प्रणीत स्मृतिनिबन्धरत्नाकरान्तर्गतः प्रथमो ग्रन्थः । ग्रन्थारम्भे च ग्रन्थकार-प्रदत्तपरिचयेनैवं ज्ञायते यथाऽस्य पितामहो देवादित्यो मिथिलाधिपते-र्हरिसिंहदेवस्य सान्निवियहिक आसीत् तदनु तत्तनयो वीरेश्वरठक्कुरो-ऽस्य पिता तदेव पदमलङ्कृतवान् तदनु च वीरेश्वराङ्गनिरसौ चण्डेश्वर-ठक्कुरस्तदेव पित्रपैतामहं पदं स्वगुणैरधिरोह ।

सान्निवियहिकचण्डेश्वरठक्कुरो नेपालभूपतिं विजितवान् । भगवतः प्रभुपतिनाथस्य च नेपालराजैतरक्ततपूजायामङ्गस्पर्शनं तदुपज्ञमभूत् । यच्च नेपाले खोपजीवभूपतेर्हरिसिंहदेवस्याहयं प्रभुत्वं संस्थाप्य बहून्स्वग्र-हारान् ब्राह्मणसादृक्षत अभिरामपुरे च विशालं सरो निर्मायाक्षयां कीर्त्तिमरक्षत् ॥

गौड़ीय धर्मव्यवस्थापक रघुनन्दनभट्टाचार्यपादेष्वोऽयं निबन्धकारः पूर्वतनः, तन्निर्देशनञ्च यदमी रघुनन्दनभट्टाचार्याः स्वीयाष्टाविंशतितत्त्वेषु वज्रसु स्थानेषु चण्डेश्वरीयरत्नाकरमतमुपजीव्यतया दर्शितवन्तः । अन्य-चासौ लक्ष्मणसेनसभास्तराणां हलायुधपादानां परवर्त्ती यस्मादनेन स्वग्रन्थे तेषां वर्त्तासि प्रमाणत्वेनावतारितानि दृश्यन्ते । चण्डेश्वरः कदा मिथिलामलङ्कृतवान् तच्च सम्यक् तस्मिन्निमित्त एवावगम्यते एसियाटिक सभानुमतविविधोपयोगिकयामेतद्ग्रन्थकर्त्तुर्विवादरत्नाकराख्यमन्यत् पुस्तकं मुद्रित-भास्ते तद्ग्रन्थोपसंहारे ग्रन्थकर्त्तुर्देवं परिचयो लभ्यते यथा--

रसगुणभुजचन्द्रैः सम्मिते शाकवर्षे,

सहस्रि धवलपक्षे वाग्मतीसिन्धुतीरे ।

अदित तुलितमुच्चैरात्मना स्वर्णराशिं

निधिरखिलगुणानामुत्तरः सोमनाथः ॥

एतेनैतत्प्रमाणितं यथाऽयं षट्शतवर्षपूर्ववर्त्ती रहस्यो चतुर्दश-
शताब्दीयः । विवादरत्नाकरसम्पादकोऽप्येतत्प्रमाणमुपजीव्य षट्त्रिंश-
दधिकद्वादशशतशके ग्रन्थकर्तृस्तुलापुरुषदानमङ्गीकृत्य एवमेवास्य समय-
मवधारितवान् । परन्तु मदीयबाल्यबन्धुर्विनोदविहारिविद्याविनोद-
खण्डेश्वरकालपरिचायकं निम्नोक्तं महाजनवचस्य प्रदाय उपकृतवान् ।
तेन चापि वचसा तदेव समर्थितम् । यथा—

रहस्यो चतुर्विंशत्यधिकत्रयोदशशततमे संवत्सरे दौल्लेश्वरस्य
गौयासुद्धिन्तोगलगवाहादूरस्य सैन्यैः संघर्षं प्राप्य पराजितो मिथिला-
धिपतिर्हरिसिंहदेवो नेपालमाश्रितवान् अस्त्यैव मन्त्रौ रत्नाकरकृष्णखण्डेश्वर-
ठक्कुर आसीत् । (Professor Cecil Bendall's 'History of Nepal
and Surrounding Kingdoms.') इति ।

सुतरामसौ षण्डेश्वरठक्कुरो रघुनन्दनभट्टाचार्येभ्यः सार्द्धविंशत
वर्षतोऽग्रवर्त्ती रहस्यो चतुर्दशशताब्दीयो मैथिलो धर्मव्यवस्थापकः ।
हरिसिंहदेवस्य मैथिलभूपतेः सान्धिवियहिकश्च । ग्रन्थारम्भे च ग्रन्थकर्त्रा
यत् श्लोकद्वयं विरचितं तेनैवास्य कवित्वं ग्रन्थस्य च कामधेनुकल्पतरु-
पारिजातानां निबन्धानामनुवर्त्तित्वं कृषिसेभ्यो वैशिष्ट्यञ्चावधार्यते ॥

विभ्राणः कल्पवृक्षं कृचन परिसरे कामधेनुं दधानः
क्राप्यन्तः पारिजातं कृचिदपि दधद्दोषयादोविमुक्तः ।
श्रीमच्छण्डेश्वरेण स्मृतिनिगमविदा तन्यते तेन तद्वद्
विष्णुव्यासादिवाक्यस्फुरदमृतमयः कृत्यरत्नाकरोऽयम् ॥

यस्मिन् किञ्चिदपि शंसति कामधेनु-
र्यत्रैकमल्पमपि कल्पतरुर्न दत्ते ।
घृते न गन्धमपि कश्चन पारिजात-
स्तत् सर्वमेष विविनक्ति नयप्रवीणः ॥

श्लोकद्वयेनास्य कवित्वं ग्रन्थस्यापि कल्पतरुप्रभृतिनिबन्धानुसारित्वं
तेभ्यः कृषिदैशिष्ट्यञ्च सम्यक् व्यन्यते ।

ग्रन्थेऽस्मिन् द्वाविंशतितरङ्गा विनिर्दिष्टाः तैश्च काण्डत्रयमभिव्यज्यते ।
तत्र प्रथमो धर्मनिरूपणतरङ्गो द्वितीयश्च परिभाषातरङ्गोऽशौचपत्रैः
परिसमाप्तः । इदन्तु प्रथमं काण्डं । ततः सामान्यमासतरङ्गसहित
द्वादशमासौय द्वादशतरङ्गात्मकं द्वितीयं काण्डं षडधिकपञ्चशतपत्रैः
समापितं । तृतीयश्च काण्डं मलमास संक्रान्ति ग्रहण प्रकीर्णकवारविध्य-
मावस्याव्रततिथिवेधात्मकं चत्वारिंशदधिकषट्शतपत्रैः सप्ततरङ्गैः परि-
समापितम् ।

ग्रन्थस्यास्य सम्पादने यागि चत्वार्यार्द्धशतपुस्तकान्युपलब्धानि तेषु
क-चिहितं एसियाटिकसोसाइटीतः, द्वितीयं ख-चिहितं द्वारक-
राजकीयपुस्तकागारात्, तृतीयं ग-चिहितं गवर्णमेण्टपुस्तकालयात्,
चतुर्थं घ-चिहितं लण्डनस्थेखिडिया व्यापिषनामकपुस्तकालयात् संगृहीत-
मासीत् । पुस्तकचतुष्टयेषु ग-चिहितमनेकत्र खण्डितमपि सुविमुद्धम् ।
तच्च द्वागवत्यधिकद्विशतसंमितलक्षणासंवत्सरे लिखितमिति पुरातन-
मादर्शपुस्तकम् । क्वचित् क्वचित् मूलपुस्तकपाठोऽपि निम्ने प्रदत्तः ।

अन्यानि च यागि पुराणसंहितादीनि मूलपुस्तकानि एतत्-
सम्पादने प्रयोजनीयतया उपलब्धानि तानि सर्वाण्येव एसियाटिक-
सोसाइटीपुस्तकागारात् मिलितानि ।

यस्याश्च आदेशेन ममैतत् प्राचीनपुस्तकसम्पादनकर्त्तृत्वं सञ्जातं
परिशेषे तामेसियाटिकसोसाइटीसभां प्रति सबज्जमानं कृतज्ञतां
प्रदर्शयामि ।

श्रीकमलकृष्णस्मृतितीर्थः ।

भाटपाड़ा,
१० कार्तिक ।
१८८६ श्राक ।

षट्चत्वारिंशदधिकाष्टादशशतशकीय
चान्द्रकार्तिकस्य दशमदिवसे ।

कथरत्नाकर-विषयसूची ।

	पृ.	पं.		पृ.	पं.
अगस्त्यार्चदानम् ...	२६४	११	उमामाहेश्वरव्रतम्	२८०	१
अभिपरीक्षा ...	३३६	७	एकानकपूजा ...	४१३	१६
अनन्तव्रतम् ...	२६४	१	ओषधिगणः ...	६६	१
अनन्ततीयाव्रतम्	२६५	२०	कटारकपूजा ...	३५४	४
अनन्तफलसप्तमी ...	२७६	५	कनकपरिभाषा ...	६८	६
अनोदनासप्तमी ...	१२१	७	कमलसप्तमी ...	११६	१७
अपराजिताविधिः	३६५	६	कर्णजापमन्त्रः ...	३४४	१४
अभिषेकः	३४१	१६		३४६	१३
	३४५	१२	कान्तारदीपदानविधिः	३८२	१
अवियोगव्रतम् ...	४५२	१३	कामव्रतम्	२२१	५
अमावस्यातरङ्गः ...	६२२	१		२५४	२०
अशक्तकर्तृधर्मः ...	५२	१५	काम्यानि ...	३२३	४
अशून्यशयनव्रतम् ...	२२३	८	कार्तिककृत्यम् ...	३६७	१२
अष्टकाश्राद्धम् ...	४७६	१	कुन्तपूजा ...	३५५	६
अष्टादशधान्यानि	६६	६	कूर्मदादशी ...	४८२	१६
आदित्याभिमुखविधिः	४६४	६	कृष्णदादशीव्रतम् ...	२०६	१३
आलेख्यनागपञ्चमौ	२७२	२	कृष्णाष्टमीव्रतम् ...	४४८	१६
आग्निगृह्यम् ...	३०१	१४	क्रमपूजा ...	१४१	१
आषाढकृत्यम् ...	१६६	१	खड्गदर्शनम् ...	३६६	४
इन्द्रपूजामन्त्रः ...	३०६	४	खड्गपूजा ...	३५३	४
उत्थानदादशी ...	२६३	१	गजाष्टकपूजा ...	३४७	१४
उपवासादिपरिभाषा	५३	१३	गौडवाक्यम् ...	३२६	१
उभयनवमीव्रतम् ...	२०३	१३	गौरीपूजा ...	५०३	१०
	४४५	१६	ग्रहणनिर्णयः ...	६२५	१
	५१७	२	ग्रहणज्ञानम् ...	६२६	५
उभयसप्तमीव्रतम्	२०३	१	चन्द्रार्कादिपूजा ...	५३०	७
	४४५	२	चैत्रमासकृत्यम् ...	८३	१

	पृ:	पं		पृ:	पं
कुत्रपूजा ...	३५५	१२	नागपञ्चमी ...	२७३	३
कुरिकापूजा ...	३५३	१६	नानादानं ...	५६०	१७
जन्मतिथिकृत्यम् ...	५४०	३	नामसप्तमीव्रतम् ...	१२४	१
जपपरिभाषा ...	६२	१५	निमित्ततोषर्म्मः ...	४१	१
जयन्तीसप्तमी ...	५०५	२०	नीराजनविधिः ...	३३३	११
जलधेनुदानम् ...	२११	६	पञ्चरत्नानि ...	७१	१०
	२४८	७	पताकापूजा ...	३५४	१७
ज्यैष्ठिकृत्यम् ...	१७६	६	पद्मकयोगः ...	४३०	१६
तारारात्रिव्रतम् ...	४६६	१४	पद्मनाभदादशौव्रतम् ...	३७३	६
तिथिनक्षत्रदेवतापूजा	५५५	५	पवित्रारोहणम् ...	१६६	२०
त्रिगतिसप्तमी ...	५२४	१०	परिभाषा ...	४५	१
त्रितयप्रदासप्तमी ...	४५८	२०	पर्वण्यम् ...	५४४	१३
दशोद्धरणपञ्चमी ...	२७३	५	पुत्रकामव्रतम् ...	१६३	१६
दीपपरिभाषा ...	७६	४	पौषमासकृत्यम् ...	४७४	११
दुन्दुभिपूजा ...	३५४	१२	प्रकीर्णकृत्यम् ...	५४०	१
दुर्गाव्रतम् ...	२३६	१८	प्रतिनिधिपरिभाषा	७३	१
दुर्गारथयात्रा ...	२५६	३	प्रतिमासपूजा ...	१४६	३
दूर्वासप्तमीव्रतम् ...	२८२	१२	प्रमाणतोषर्म्मः ...	२६	१
देवगृहभूषाविधिः	५२६	११	फलतोषर्म्मः ...	१८	१
द्रव्यगणपरिभाषा ...	६५	१०	फाल्गुनमासकृत्यम्	५१५	१
धनुःपूजा ...	३५४	७	वराहदादशौ ...	५१०	१२
धर्म्मविशेषः ...	६	१	वखणपूजा ...	३४६	१
धूपपरिभाषा ...	७७	१५	वर्म्मपूजा ...	३५५	६
गङ्गापरिभाषा ...	५७	१०	वासुदेवदानानि ...	५७३	६
गङ्गाजदानम् ...	५४६	१६	विजयदादशौ ...	२८७	३
गङ्गात्रयव्रतम् ...	८७	३	बुद्धदादशौव्रतम् ...	२४७	८
नवरात्रपञ्चाभक्त्य-			व्रतचिन्ता ...	६३२	२०
विधिः ...	३०४	१५	व्रतधर्म्मः ...	५४	१०
नन्दाव्रतम् ...	२३०	५	व्रतादितिथिवेधव्यवस्था	६३२	१
नरसिंहदादशौ ...	५२८	१८	भर्त्सदादशौव्रतम् ...	१३३	१५

	पृ:	पं		पृ:	पं
भाद्रकृत्यम् ...	२५४	८	विष्णुशङ्करव्रतम् ...	२८२	११
भोग्यतर्पणम् ...	५०६	२०	वैशाखतरङ्गः ...	१४५	१
भैरवोत्पत्तिः ...	३८६	१६	शक्रपूजा ...	३५५	१७
मघात्रयोदशौ ...	३१५	१६	शर्करासप्तमीव्रतम्	१५७	२०
मत्स्यदादशौव्रतम् ...	४६२	५	शाकसप्तमीव्रतम् ...	४१६	२०
मदनदादशौव्रतम् ...	१३५	१	शान्तिपञ्चमीव्रतम्	३४८	१५
मलिनचूर्णार्णयः ...	५३६	१६	शिवचतुर्दशौव्रतम्	४६६	१५
महाकौशिकमन्त्रः	३५३	१		५२०	६
महाजनपरिगृहीत-			शिवपरिगृहीत-		
वाक्यानि ...	१२६	१०	वाक्यानि	६५	१७
	१३७	१०		१८३	२२
	१४५	१८		१६०	५
	१६६	१२		१६८	१८
	१८७	१८	शिवरथयात्रा ...	४८२	६
	१६७	१७	शौथ्यव्रतम् ...	३६४	७
महिषीदानविधिः	४४०	७	आवणकृत्यम् ...	२१८	५
महेश्वरदानानि ...	५७१	१७	घटतिलीविधिः	५१६	२
माघकृत्यम् ...	४८७	१	घण्टीकल्पः ...	२७५	१५
माघीसप्तमी ...	५०६	११	संक्रान्तिनिर्णयः ...	६१३	१
मानपरिभाषा ...	७६	१	सप्तधान्यानि ...	७०	५
मार्गमासकृत्यम् ...	४४२	१२	सप्तौषधिगणः ..	७०	६
मासपरिस्थितिः ...	८०	१	सर्पाभयपञ्चमीव्रतम्	२३४	५
मूर्त्तिपूजाव्रतम् ...	३४६	१	सर्वगन्धः ...	७१	१
योगीश्वरधरणौ-			सर्वधातुगणः ...	७२	५
दादशौव्रतम्	४२७	७	सर्वरत्नगणः ...	७१	७
रसकल्याणिनीव्रतम्	४६६	२	सर्वरसः ...	७२	१
राघवदादशौव्रतम्	१६०	६	सार्वभौमदादशौव्रतम्	४२०	६
रेवन्तपूजामन्त्रः ...	३४६	१८	सीतापूजा ...	५१८	६
लक्ष्मीपूजामन्त्रः ...	३७६	१	सिंहासनपूजा ...	३५५	२०
वारदानम् ...	६११	१	सूर्यदानानि ...	५६६	१

	शुः	पं		शुः	पं
सूर्यव्रतम् ...	४७५	१६	सुन्दरमठौ ...	४१५	२
सूर्यपूजा ...	५०४	२	सुन्दरमठौव्रतम् ...	४४७	२
सोमव्रतम् ...	१६६	१७	हिमपूजा ...	४७१	५
सौभाग्यशयनव्रतम्	११३	६	होमपरिभाषा ...	५६	६
सौभाग्यव्रतम् ...	५२३	३			

द्वयस्वरत्नाकरधृत-संहिताकार-कृषीणा- मकारादिक्रमेण नामसूची ।

	शुः	पं		शुः	पं
अक्षिराः	२४, १५। ६४, १२		नारदः	...	११ १
आपस्तम्बः	८, १। २०, १		पारस्करः	...	२८ १४
	२४, ७। ३३, १५-१६		पैठीनसिः	७३, ५। ५४५, २१	
	६१, १६। ३२४, ६		वृद्धवसिष्ठः	...	३० ४
	५४५, ४		वृद्धमनुः	...	३० ४
ऋष्यशृङ्गः	२६, २०। ५३८, १		वृद्धशालातपः	३०, ४। ५६, १३	
कात्यायनः	४६, १७। ३२०, ७			५४६, ११	
	३२३, ५। ५४५, १४		वृद्धस्पतिः	११, ८। १४, १४	
	६२२, १३			१५, ७। २३, १८	
गार्ग्यः	...	२६५ ७		२१३, १६	
गौतमः	...	२६४ १२	बौधायनः	३२, १६। ३५, ४	
गोभिलः	...	२६ २०		४८, २। ४६, ११। ७४, ३	
गौतमः	१८, १६। ३७, ५			५४५, १८	
जातुकर्णः	...	३२० २१	मनुः	७, १४। १२, ६। १७, १०	
जाबालः	३७, ७। ३२६, ७			१८, ५। २०, १३। २१, १	
	६१४, २०। ६१६, ६			२५, १। २६, २। ३८, ३	
	६२५, २			४०, १८। ४३, १। ७७, १	
दत्तः	१७, १८। ४५, २। ४६, ६			२५२, ८। ३१५, १०	
	४४१, १६			३२०, १३। ३२१, ४	
देवलः	१५, १। १६, १२			३२३, ११। ३३०, १६	
	१७, १, १५। २८, १६			४२५, १३। ५४४, १४	
	३५, १६। ५३, ७			५४८, १४। ५६६, १२	
	५४, १६। ५६, ७		मरीचिः	६१, ४। ६७, ३	
	५७, ६। ३१७, ७			२६५, १७। ३२७, ३	
	३३१, ४। ५४७, १		यमः	२१, १। २६, १। ३२, १६	
	६१६, २०			३६, १७। ४०, २। १५१, १५	

पं	पं
१५६, १२। १६४, ६	
३०७, १५। ४०६, २	
४३२, १। ४७६, १३	
४८८, ८। ४८६, १५	
४६५, १४। ६११, २	
याज्ञवल्क्यः १५, ४। २७, १	
३०, ६। ४६, ३। २५१, १२	
३१६, १। ३१७, ६	
योगियाज्ञवल्क्यः ३०, ४। ४७, १६	
४६, १६। ५१, ६। ६३, ७	
योगीश्वरः ... ८२ १४	
लघुहारीतः ३०, ४। ४७, १२	
६७, ८। ५३६, १७	
वसिष्ठः १८, ६। २१, १। २४, ३	
३३, ६। ४०, १३। ४४, ७	
४६, ४। १६६, ४। १६७, १४	
२५१, १०। २५२, १। ३१६, ६	
५३८, ५	
विष्णुः १४, ८। ४५, ७। १४०-३	
१५५, १। २१४, ५। २५१, ७	
२५२, ७। २६६, १६	
३०७, १३। ३१६, ११	
३१८, ८। ३२४, १६	
३६६, १४। ३६६, २०	
४३०, १८। ४६१, १६	
४७३, २०। ४८४, १०	
४८७, १६। ४८६, १६	
४६५, १०। ५१३, १	
५१६, ११। ५४५, १	
५४६, १७। ६२६, १०	
आत्रादिमुनिः ... ३० १	

पं	पं
व्यासः ३८, १६। ४८, १६। ३१६, ६	
शङ्खः ६२, ११। ३१७, १३	
५४४, २०	
शङ्खलिखितौ २८, १८। ३२, ६	
३४, १०। ३६, ११। ४१, २	
शाक्यायनः ... ४८ १०	
शातातपः ... ४८ ७	
५६, १६। २१८, १५	
३२७, १६। ३२८, २०	
६१४, १६। ६१७, ५	
६१६, १२। ६२५, १२	
संवर्तः ... ५६० १८	
समन्तः ... २८ ३	
हलायुधः ३१६, ६। ३२७, १३	
३३२, ३	
हारीतः ६, २। २१, ४। २६, ११	
३३, १२। ३६, २०	
६१, १७। ८१, ४	

संहिता नामानि ।

जावालस्मृतिः ... ४०२ १५	
बराहसंहिता ३६७, १७। ३७२, ५	

संग्रहग्रन्थनामानि ।

कर्मप्रदीपः ... २६४ १८	
कल्पतरुः ८, १४। २६, १८	
३८, १५। ५३, ३। ५४, १४	
५६, १२। ६६, ११। ७१, ६	
७४, ३। १७०, ११। १७५, १८	
२६७, १२। ३१६, ७	
३२२, १८। ३६५, १०	

पं	पं
४७६, १०। ४८७, ११	
५०१, १८। ५१५, ८	
६२५, २०। ६२८, २०	
कामधेनुः ३०, १। २६६, १८	
लघुसमुच्चयः २८६, २। ३१३, ८	
४४६, १८। ५१२, १८	
५१५, ६। ५२२, ६	
५३६, १५	
गाङ्गेयः ... १८८ ७	
गौडीयनिबन्धः ... २५८ २१	
गौडीयवाक्यम् ... १५३ ११	
जिकनीयनिबन्धः ... ६३६ १५	
दानसागरः ५४, ६। १६६, ५	
३००, २। ४८७, १८	
५१५, ५	
पारिजातनिबन्धः ... ६२६ ३	
भूपालसमुच्चयः ... २०५ १६	
घटत्रिंशन्मतम् ३१, १	
समय प्रदीपः ४००, ८। ४०१, २	
४७६, १०। ५०५, १०	
५२२, ६। ५४०, १३	
६३३, ४। ६३७, ११	

संग्रहकारनामानि ।

गौड़ः ४१२, १२। ६३७, २२	
देवेश्वरधर्माधिकारणिकः—	
२३६, ६। ६१८, १५	
पारिजातः ३१, ६। ५४, १५	
५८, १४। ५६ १२। ६१, १४	
६६, ११। ७४, ३। ६२, १५	
३००, २	

पं	पं
पाश्चात्यव्याख्याता ... ३००, २	
३१६, ७। ३२८, २। ५००, ७	
५१५, ८। ५१६, ७	
विश्वरूपः ... २७ ६	
भट्टपादः ... २६ १८	
भूपालः १७१, ६। १७५, १८	
२७८, ४। ३१३, ७	
४६६, १०। ६३५, ७	
भोज भूपालः ... ५८ १७	
लक्ष्मीधरः ५१, १२। ७४, ६। ८२, ५	
शिशुः २३३, ४। २७०, १४	
२७१, ६। ४६८, १२	
५०४, १। ६३३, १७	
श्रीदत्तोपाध्यायः ६६, १२	
सागरः ४६, २। ५१, ११	
६१, १३। ४३८, ६	
५१५, ६। ५२०, ३	
स्मृतिमहाशङ्करः ६१६ ७	
हलायुधः ३१६, ६। ३२७, १४	
३३२, ३	

पुराणनामानि ।

अभिपुराणम् ... २११ ६	
आग्नेयपुराणम् ... ११८ १२	
१४५, ६। १५१, ६	
१५३, १२। १८६, १५	
४८६, १५	
आदित्यपुराणम् ... ५६ १७	
१७६, २०। २१४, १७	
२१८, १७। २१६, ११	
३६७, १। ५६१, ७	
५६७, ३	

कालिकापुराणम् १०, ८। ७१, १२
 १७५, १६। ४३४, १४
 ४५२, १२। ४६३, ८
 कूर्मपुराणम् ४७, १५। ६४, ५
 १७८, १७। ४६५, १७
 गरुडपुराणम् ... ४७५, १२
 देवीपुराणम् १६, १६। ८२, ४
 ६१, १६। १०८, ३
 १२७, ७। १४१, २
 १५३, १। १५६, ४
 १६०, १३। १६६, ८
 १८३, १३। १८४, ४
 १६२, १५। १६७, ५
 १६६, १७। २२१, १६
 २२८, १८। २३८, १
 २५४, १२। २५८, १८
 २८०, १। २८२, ११
 २८५, १८। ३०१, १
 ३०४, १६। ३०८, १७
 ३०६, १। ३१०, १४
 ३१८, १६। ३२७, १०
 ३५१, १। ३५७, १७
 ३६५, १४। ३६७, १३
 ४०४, ११। ४४१, १४
 ४४२, १३। ४४४, १६
 ४७५, १। ४८५, ११
 ५०३, ७। ५१३, ४
 ५३१, ६। ५३६, ७
 ६१३, २। ६१५, ३
 ६१६, ६। ६१७, १४
 नरसिंहपुराणम् ४५, ५। ६२, १६

२६८, ११। ४६१, १४
 ४७६, ४। ५७३, १०
 नन्दिपुराणम् ... ५४८, १८
 ५६२, १। ५६६, १६
 पद्मपुराणम् ... १६३, १८
 ३६६, १७। ४१०, १
 वराहपुराणम् ६४, २। १३१, ६
 १३३, १५। १४६, १२
 १६१, ११। १६०, ६
 २०६, १३। २४७, ८
 ३६४, ७। ३७३, ८
 ४२०, ४। ४२५, २०
 ४४३, १३। ४६१, ६
 ४८२, १६। ५१०, ११
 ५४७, १६। ५४८, ८
 वामनपुराणम् ८३, २। १५०, १
 १८०, ४। १६६, २
 २०६, ७। २२२, १
 २५४, ६। ३०८, १३
 ४०२, १८। ४१२, १७
 ४४३, १६। ४४३, १७
 ४८७, ७। ५१५, २
 ५४८, १। ५७४, १
 वायुपुराणम् ४७, ६। ६६, १०
 ३१६, १०। ३२५, १३
 ३२८, ८। ४०६, १
 ५१७, १५
 विष्णुपुराणम् १२, १। २७, १७
 ३१, ११। ३२, १२
 ४२, १। ६६, २
 १५७, ३। २७१, ३

५२२, १२। ५४२, ४
 ५४६, ४। ५४७, ६
 ब्रह्मपुराणम् ५२, १६। ६१, ६
 ७६, १४। ८१, ६
 १०३, १। ११६, १
 १२७, २०। १२८, ३
 १३७, १। १३८, ८
 १४०, १८। १४५, २
 १५०, ४। १५४, ६
 १५६, २०। १५६, १८
 १६३, ११। १६४, १५
 १८४, १४। १८५, ८
 १८६, २०। १६०, १
 १६२, ६। १६८, ६
 १६६, २। २०४, १३
 २१३, १६। २१८, ६
 २२२, १४। २३३, १६
 २५०, १४। २५७, ३
 २६४, ४। २६५, ११
 २७२, ११। २७५, १५
 २७८, ५। २८५, ८
 २८६, ४। २८७, ११
 २६२, ५। २६७, ७
 ३००, ३। ३०३, ५
 ३०६, ७। ३१७, १५
 ३१६, ४। ३१६, २०
 ३२१, १०। ३२२, ४
 ३२६, २१। ३४७, १
 ३४८, ५। ३५०, १
 ३७५, १६। ३८२, २
 ४२०, १६। ४३०, ४

४३२, ८। ४५२, ४
 ४६०, १०। ४६२, ५
 ४७१, ४। ४७८, १८
 ४८२, १२। ४८४, १६
 ४६२, १४। ४६५, ६
 ४६६, १। ५०३, ६
 ५०६, १। ५१२, ६
 ५१७, १८। ५१८, १
 ५२०, ८। ५२२, ४
 ५२६, २०। ५३२, ४
 ५४०, २। ५४१, १६
 ५४२, १६। ६२७, १७
 ब्रह्माण्डपुराणम् ... ३२१, ५
 भविष्यपुराणम् ८, ११। ६, १२
 १३, १। १८, १२
 २१, १६। २६, ११
 ३०, १३। ३५, २०
 ३७, १३। ४२, १७
 ५३, १४। ५७, ११
 ७६, १०। ७७, १६
 ८४, ५। ८५, २०
 ८६, ७। ८८, १०
 ११०, १७। १२१, ७
 १२४, १। १४७, २
 १४७, १६। १४८, १८
 १५४, १। १५५, ६
 १६६, १७। १८०, १७
 १८३, ३। १८५, १८
 १८७, ३। १८८, १५
 १६६, १४। २०३, १
 २०७, १८। २१३, ६

पृ: पं	पृ: पं
२२१, ४	२२२, ५
२२५, १३	२२४, ४
२३४, १४	२४४, ११
२५४, २०	२५६, ६
२५८, ६	२५९, ४
२७०, ८	२७१, ६
२७२, १	२७३, ५
२७५, १५	२८३, १२
२८६, २०	३०१, १५
३०८, ६	३१०, ८
३१४, १	३२२, ६
३४८, १४	३४९, २
३५६, ७	४०१, ७
४०३, १	४०३, ७
४०४, ५	४०६, २
४०७, १२	४०८, १
४११, ३	४१३, १५
४१५, १	४१६, १५
४८६, १	४८०, १३
४८१, ७	४८४, ६
४८८, १६	५१३, ६
५१५, १६	५१६, १३
५२४, ६	५४३, १२
५४७, १६	५६६, २
६३४, ३	
भविष्योत्तरम् ...	१५७ ६
मत्स्यपुराणम्	३१, ७। ५६, १०
	७२, ६। ८३, १२
	८५, ६। ८७, ३
	११३, ६। ११५, १५
	११८, ६। ११९, १७

पृ: पं	पृ: पं
१३५, १	१४६, १८
१५७, २०	१६७, ६
१६८, ५	१७३, १३
१८६, ६	१८३, ४
२१७, १४	२१६, ११
२२३, ८	२५३, १७
२६५, २०	२६४, ११
३०१, ७	३२६, १६
३६५, १८	४३१, १६
४४०, १	४४८, १८
४६६, १४	४७३, १
४८६, १३	४८०, ४
४८८, १५	४८६, १
५१४, ११	५३१, ६
५३६, ४	५४३, ३
६२६, ६	
महाभारतम्	१०, १५। १४, १७
	१६, ५। २५, ६
	२६, ८। ३०, ११
	५४, ११। ७६, ५
	८३, १८। १४८, ११
	१६५, ११। १६५, २१
	१७६, ६। १८२, १८
	१८४, ७। १८६, ११
	२२०, १६। २५४, १७
	३०८, २। ३१६, १८
	३६७, १५। ४०५, २०
	४३२, ३। ४४४, १३
	४७५, ५। ४७६, १६
	४८७, २। ४८९, १

पृ: पं	पृ: पं
५१५, १२	५४६, २१
	५६२, १२
मार्कण्डेयपुराणम् ...	४६ ६
रामायणम्	३०, ११। २१४, १
श्राम्बपुराणम् ...	४६ १४
श्रौवपुराणम् ...	६५ १
स्कन्दपुराणम्	१४८, १५। १८६, ८
	२२१, १। २५४, १४
	३०७, १७। ३८०, १
	३८६, १८। ४०५, १७
	४०६, १७। ४०८, १३
	४४४, १०। ४७५, ३
	४८१, ४। ५१६, ३
	५७१, १८

अन्यान्य-ग्रन्थनामानि ।

आगमान्तम् ...	३५१ १५
	३६६, १७। ३६८, १८
आयुर्वेदः ...	७२ ११
मृच्छपश्चिष्टम् ...	६६ १८
गौतमीयम् ...	१६ ५
कुन्दोगपश्चिष्टम्	४६ १७
	५०, ८। १५२, १३
	२२०, ५। ५४५, १४
	६२२, १३। ६२६, १
ज्योतिः शास्त्रम्	८०, ३। २६३, १
	३६६, ५। ५३८, १६
	६१५, ८। ६२७, ४
ज्योतिषम्	१६३ १
तैत्तिरीयश्रुतिः ...	१८ १

पृ: पं	पृ: पं
परिशिष्टम्	६२, १३। ५३८, १५
वसन्तराजः ...	३७२ १६
विश्वचक्रमहादानं	७२ २
विष्णुधर्मः	३०, ११। ५१, १५
	२४५, १५। २८७, ३
विष्णुधर्मोत्तरम् ...	१२६, २
	१४०, ५। १४५, ७
	१४६, ७। १५४, ११
	१५६, १७। १६१, ८
	१८६, १८। १८३, १
	१८७, १३। २०६, ७
	२१३, ७। २२१, १६
	२४८, ११। २५६, १
	२६१, २१। ३०१, ४
	३०८, २१। ४७४, १२
	४८२, १७। ४८५, ११
	४८७, ५। ४८८, ११
	४८६, ६। ५१०, ३
	५१२, १६। ५१६, १०
	५१६, १६। ५२६, १६
	५३०, ८। ५५३, १३
	५६३, ६। ५६७, १५
	६११, ५
ब्राह्मणम् ...	७५ ५
रत्नाचलम् ...	७१ ८
राजमार्तण्डम् ...	६२, ११
	१४६, ६। १८५, १४
वैद्यकम् ...	५०० २१
शिवधर्मः ...	३० ११
श्रीवागमः ...	१३७ २०

श्लोकचौ ।

	पृ:	पं		पृ:	पं
अगस्त्यो दक्षिणामाशाम् ..	१६७	८	अनाजालेषु धर्मेषु ..	४०	१६
अगुर्वचन्दनं सुखां ..	७८	९	अनुत्पत्तिं तथा चान्ये ..	२९	१
अग्नेः परिपक्वः कार्यः ..	१४१	१३	अनुवादस्तुतिस्त्वन्या ..	३६	१
अग्न्याधेयं प्रतिष्ठाञ्च ..	५२८	२०	अनुमन्ता विशसिता ..	४२५	१२
अङ्गानि वेदाश्चत्वारः ..	२७	१८	अनेन विधिना यस्तु ..	१६६	१९
अङ्गुष्ठान्गुलिमानन्तु ..	७६	८	अनेन विधिना त्राडं २२०, १७। २२१, १०		
अनेन सर्व्वलोहेन ..	२१७	१	अन्वके चापगते तस्मिन् ..	३८०	२
अज्ञानतिमिरान्मानां ..	७९	१९	अपि आवेत्त सोऽस्माकं ..	२१६	१३
अतश्चतुर्थ्याश्चन्द्रस्तु ..	२७१	१	अपि नः स्वकुले जायात् ..	२१५	१८
अतः परन्तु संवेद्यं ..	२९१	१५		३१६	१९
अतः परं प्रवक्ष्यामि ..	२२८	१९	अप्रस्तरं कठोराङ्गं ..	७२	१४
अतोऽर्थं शङ्करो दुःखी ..	४१२	१	अप्राप्ते भास्करे कन्या ..	२९९	७
अत्र अन्मसदक्षाणां ..	४२	५	अक्षेषु गोषु गजवाजि ..	२६८	१९
अथ कृष्णचतुर्दश्यां ..	५२०	९	अभावे लक्ष्मालायाः ..	६४	१
अथ चाश्वयुजं मासं ..	२०९	४	अभुक्ता प्रातराहारं ५४, १७। ६२२, १०		
अथ चैत्रे ॥ कृष्णायां ..	५२९	५	अभ्यङ्गं शौरिदिवसे ..	६१२	४
अथ चैत्रां दशोत्तमः ..	४२२	९	अर्वाकपोढश्च विज्ञेया ..	६१४	१७
अथ प्रौष्ठपदे मासि ..	२६४	१३		६१९	१०
अथ भाद्रपदे कृष्ण ..	२६४	७	अतीतानागसोभोगः ..	६७४	३
अथ भाद्रपदे मासि ..	२५७	४	अयमादौ सदा देयं ..	६१७	९
अथाष्टाभिः क्षितिं पीय ..	१७७	१४	अष्टमेऽग्रे चतुर्दश्याः ६२२, १९। ६२४, ६		
अष्टार्धे विकल्पस्तु ..	७७	१८	अहोरात्रन्तु नाश्रौयान् ..	६२६	१३
अद्रोहः सर्व्वभूतानां ..	२६	९	अयमे विषुवे क्षैव ..	६२६	१७
अध्यापनमध्ययनं ..	१९	१०	अर्द्धरात्रे व्यनीते तु ..	६२७	५
अध्यायानामुपाकर्त्तु ..	२५१	१२	अमावस्यादयं यत्र ..	५२७	१६
अनन्तर्मभिषं साद्यं ..	६६	५	अमावस्यान्तु देवास्तु ..	४११	४
अमन्तसंसारमहासमुद्रे ..	२९४	६	अमावस्यामष्टमीश्च ..	५४८	१४
अमन्तं वातुकिं पद्मं ..	२७४	७	अमावस्यां न भुञ्जीत ..	५४	६
अनादिदेवतां दृष्ट्वा ..	५२९	१३	अमावस्यां जयौ यस्तु ..	३२०	१२
			अमावस्याष्टका दृष्टिः ..	२१६	२

अमावस्यायां चैत्रे तु ..	५२६	२
अमावस्यायां पितृ तु ..	२६५	१५
अमावस्यायां श्रवणं ..	४६८	८
अमावस्यायां सश्रुतः ..	११६	७
अयनाद्यमं यावत् ..	२१६	१७
अयाचितम् सप्तम्यां ..	२४६	८
अरण्यप्रदानेन ..	५६५	४
अलङ्कारम् यो दद्यात् ..	५६६	१६
अशक्तस्य पुनर्दद्यात् ..	४५०	३
अशुभशयनां नाम ..	२२५	१४
अशोककलिकाद्यादौ ..	१२६	१७
अश्वयुक्कृष्णपक्षे तु ..	३२०, ३। ३४७, २	२
	२६६	१८
अश्वयुक्शुक्लपक्षे तु ..	५४७	४
अष्टम्यामपि वाणिज्यं ..	३२७	१६
अष्टम्यां मातराणाम् ..	६४	७
अष्टम्यां रोहिणीयोगे ..	२५८	१६
अष्टाङ्गुलादिमानम् ..	१४२	११
अष्टादशपुराणानि ..	३०, १४। २१, १२	१२
अष्टादशभ्यस्तु श्रयक् ..	३२	६
अष्टोत्तरं पञ्चशतं ..	७६	१६
अस्त्राणां पूजनं तत्र ..	१४७	१८
अस्य मध्यममुष्टानात् ..	१८	१७

आ

आग्नेयम् यदा अचं ..	४३०	८
आपहायक्षमावस्था ..	६२३	१
आश्विन्य प्रथमो नित्यं ..	६७	१७
आचारः परमो धर्मः ..	२१	५
आचारः कथं भवेत् स्यात् ..	२०	१४
आज्यं द्रव्यमनादेशे ..	५६	८
आज्यदेनेषु सर्वत्र ..	७४	१४
आतिथ्यं वैश्वदेवस्य ..	११	२
आश्विनभा ततः कार्या ..	१०७	२०
आदित्यवारे विप्राय ..	६११	७

आदौ पुण्यं विजानीयात् ..	६१६	१६
आद्या पूषेः सदा कार्या ..	४७६	५
आह्वयस्मिन्निषा च ..	१४	२
आपस्त्वपि च कदासु ..	३४	११
आयुधानां प्रदानेन ..	५६६	१०
आयुर्वेदो धनुर्वेदः ..	२७	२०
आज्यं लोभशून्यत्वं ..	१४	११
आर्द्रवासास्तु यत्कुर्यात् ..	४८	२१
आर्द्रायाः प्रथमे पादे ..	१६७	२१
आलिङ्ग्यपीठपर्यन्तं ..	५१७	१०
आर्षं धर्मोपदेशश्च ..	३८	८
आश्वयुज्यामतीतायां ..	४०७	१८
आश्वयुज्यां कांश्यपानं ..	३६६	३
आश्वयुज्यान् कृष्णायां ..	३१७	१६
आश्विने पञ्चदश्याम् ..	३५६	६
आश्विनस्य सिते पक्षे ..	३५१	१५
आश्विनस्य मित्ताष्टम्यां ..	३५१	२
आश्विने मासि मेघान्ते ..	३०८	२२
आश्विने घृतदानेन ..	८२, ५। २१०, १८	१८
आश्विने नवरात्रम् ..	२३०	५
आश्विने सरयूः यथा ..	३०६	२
आषाढस्यापि यो मासं ..	१६६	६
आषाढमासे द्वादश्यां ..	२०६	५
आषाढमेकभक्तेन ..	१६६	१२
आषाढशुक्लपक्षे तु ..	१६६	१२
आषाढान्तं वैश्वदेवे ..	२१३	१७
आषाढौ कार्तिकौ माघौ ..	२१४	२
	१६६	१५
आषाढीमवधिं कृत्वा ..	३२०	१६
आषाढे सोमनामानं ..	४५१	५
आषाढे तोयधेनुच ..	१६७	११
आषाढेयमेवम् ..	२०६	१४
आषाढे मासि भूतादि ..	१६८	१६
आषाढे मासि यः कुर्यात् ..	२०७	७

आषाढे मासि राजेन्द्र ..	२०७	१७
आषाढे मासि यो देवी १४१, १८। १६७, ८		
आषाढे यो नरोऽष्टम्यां ..	२२७	१२
आषाढे शुक्लपञ्चम्यां ..	१६६	३
आषाढाभाश्वयुज्याश्च ..	१४०	१६
आषाढाषाढयुक्ता चेत् ..	२१४	६
आषाढां मानपूतोऽथ ..	२१७	२१
आसनाकटपादस्तु ..	४८	१३
आम्रमं कुलं तस्य ..	५४६	६
आम्रमुद्रात् वै पूर्वान् ..	४७	१५
आनीम जर्दः प्रज्ञो वा ..	४७	१
आनीर्षं शयनं दत्त्वा १२६, ८। ५३०, १०		
आहवेष विपश्चानां ..	३२७	११

इ

इक्ष्वाकुराजस्तु ..	११५	१६
इत्येवानम्यजननी ..	४५८	१७
इत्येवानोदना माम् ..	१२७	१६
इन्द्राग्निदेवते ऋते ..	१६६	६
इन्द्राग्नी यत्र उच्यते ..	५३६	१८
इन्द्रो भाद्रपदे मासि ..	२६२	६
इन्धनानि च यो दद्यात् ..	४८८	४
इन्धनानां प्रदानेन ..	४८८	२०
इष्टापूर्वमिदमातीनां ..	११	५
इष्टापूर्वो नृपतो धर्मो ..	१०	६

उ

उत्तरं यस्मिन्मुद्रस्य ..	४२	२
उदकुम्भाभ्यधेनुच ..	१८०	५
उदेति तावद्भगवानगस्त्यः ..	२६७	१७
उपवासपरो भूत्वा ..	२०२	१२
उपवासात् परं भैक्ष्यं ..	५७	१२
उपवासे तथा आद्ये ..	६३३	१८
उपवासी विनश्येत् ..	५७	७
उपवासी मुनिश्चेत् ..	४६१	१५

उपविष्टो जपन् सत्यां ..	५२	१२
उपानयुगलं कृत्वा ..	१६६	३
उपावस्य दोषेभ्यः ..	५३	१२
उपांशुजपयुक्तस्य ..	६३	८
उपोष्या पश्चमी राजन् ..	२७३	११
उमाचतुर्थ्यां माघे तु ..	५०६	१०
उष्णोषहायो यो मर्त्यः ..	५६२	८

ज

जघराण्यसेवेष्ट ..	६२८	२१
जघःकाले तु मंत्राग्ने ..	४५	३

झ

जघौणां सिद्धमात्राणां ..	२६४	१६
--------------------------	-----	----

ञ

एकभक्तेन भक्तेन ५८, ६। ३१२, १७		
एकभक्तेन या नारी ..	४०६	३
एकभक्तेन यो दद्यात् ..	४४४	११
एकभक्तम् कुर्वाणः ..	५१६	४
एकमेव तु शुद्रस्य ..	१२	१६
एकाग्रिकर्मफलं ..	१०	१६
एकातिथिः कापि तदादिभूता ८०		१७
एकादश्यां ततः स्त्रीभिः ..	१२८	४
एकादश्यां तथा कथं ..	३२७	१८
एकादश्यान् यत्नेन ..	४६१	१०
एकादश्यान् शुक्लायां ..	४२०	२१
एकादश्यां प्रकुर्वन्ति ..	६३४	६
एकादश्यां दृष्टे कार्या ..	६४	१५
एकादश्यापि यो भक्ष्या ..	३०४	१७
एकैकं ब्राह्मयेद्वाचं ..	४०२	१६
एतदेवप्रसूतस्य ..	४६	११
एतन्प्रमाणमेवैके ..	६६	६
एतस्य षष्ठीकल्पस्य ..	२७७	५
एतान् द्विजातयो देशान् ..	४३	१६

एतान्नेव च कर्माणि ..	४७	१०
एतेन विधिना त्राजं ..	४७१	१०
एतेषु चाद्योऽपि ..	४७६	११
एवमभ्यर्च्य विधिवत् ..	१६०	१६
एवं पौषे तु सम्यक् ..	४४०	१४
एवं माघे सिते पक्षे ..	४१७	१२
एवं च पूजयेद्दत्तां ..	४४६	१८

रे

रेन्द्रान्तु प्रथमायान्तु ..	४१७	१६
------------------------------	-----	----

औ

औरसकेजौ पुत्री ..	४२६	४
-------------------	-----	---

क

कङ्कतस्य प्रदानेन ..	४६४	१४
कदम्बैश्चम्यकैरेव ..	१४६	१०
कनकं कुलिशं नीलम् ७१, १३। ४६२, ६		
कन्याकृते सवितरि ..	११०, ६। २२१, ६	
कन्याममागते सूर्ये ..	१६६	११
कन्यायां कृष्णपक्षे तु ..	४६२	१
कन्यायां च रवाविषे ..	१४२	२०
कन्यासंख्ये रवौ वत्स ..	४४१	६
कमण्डलुप्रदानेन ..	४७६	४
कर्तव्यम् वक्ताग्रहणम् ..	१६८	२२
कर्पूरं चन्दनं पुष्पम् ..	२४४	७
कर्पूरं चन्दनम् कुष्ठम् ..	४४७	४
कन्दयुक्ती मरी माभिः ..	४८	४
कलधीतम् तथा चातम् ..	१४६	८
कल्प कल्पे ततो लोकान् ..	१२०	१७
कल्परिकाया द्वौ भागौ ..	७१	४
कामदाक्षिण्यो ह्येताः ..	४१७	१७
कामाय विहितं कार्यं ..	४२८	१८
कायकोशेन वक्ष्यते ..	१६	१७
कार्तिकेय मन्त्रे तु १५६, ७। ४०६, ४		

कार्तिकेयु मरी मासं ..	४०४	२१
कार्तिकेयुपि यो मासं ..	४०६	२८
कार्तिके ॥ विशेषेण ..	४०४	१६
कार्तिके पक्षस्य त्रेहम् ..	४६७	१४
कार्तिके मासि राजेन्द्र ..	४०१	८
कार्तिकम् सकलम् मासम् ..	४००	४
कार्तिके पौर्णमास्यान्तु ..	४२१	१२
कार्तिके भौमवारेण ..	४०६	१४
कार्तिके मास्यमावस्या ..	४१०	२
कार्तिके शुक्लपक्षे तु ..	४११	२०
कार्तिके कारयेयुज्याम् ..	४२१	१४
कार्तिक्याम् यो ह्योत्सवम् ..	४२१	२०

कार्तिक्याम् पुष्करे स्नातः ..	४२२	२
कार्तिक्यामथ वैशाखात् ..	४२४	१४
कार्तिक्याम् चन्द्रवर्षाभम् ..	४२७	१७
कार्यैः प्रत्यवरोहस्य ..	४७७	१६
कार्त्तस्य पञ्चमो वेदः ..	२०	१६
काषायवासाः कुरते ..	४८	१७
कांश्यपात्राणि चत्वारि ..	१६६	१०
कांश्यं तात्रं तथा शङ्खम् ..	४४१	१७
कार्पासिकैरप्येव ..	४४६	१४
काष्ठदानात् भौमदिने ..	६११	२०
कुरते च मत्स्याय ..	४४	८
कुर्यात्ततः कार्तिकपौर्णमास्याम् १८५, १२		
कुर्यात् प्रजागरं तत्र ..	४८१	४
कुर्वन् प्रतिपदि श्राद्धम् ..	४२७	१२
कूटगारं तथा दत्ता ..	४७४	४
कृतेऽभूत् सकलौ धर्मः ..	११	६
कृतोपवासः सम्यगेत् ..	२६७	१८
कृत्वा तु देवकर्माद्यं ..	४७४	७
कृत्वा सम्यजवेदिष्यम् ..	२४१	४
कृत्वाग्निकार्यम् विधिवत् ..	४७७	८
कृत्वाऽभ्युक्ते मासि ..	४४	२
कृत्वाऽप्यम् तथा चैत्रे ..	८४	६

कृत्वा चिरण्ययी यो मे ..	४७२	६
कृतोपवासो द्वादश्याम् ..	१२८	१४
कृपरं भोजयित्वा तु ..	४८८	६
कृषिगौरक्षणाप्य- ..	१२	१४
कृष्णपक्षस्य पक्ष्यां ..	४६४	१०
कृष्णसारश्च चरति ..	४२	१६
कृष्णामृतं शिक्ककश्च ७८, ६। ४४७, ११		
कृष्णपक्षे दशम्यादौ ४२०, ११। ४२१, ९		
कृष्णपक्ष्याम् प्रयत्नेन ..	४४७	२
कृष्णाक्षतम् कृष्णमृगस्य ..	१७२	२०
कृष्णाक्षिणि सुदुर्गमे ..	६०	७
कृष्णाष्टमौमथो वक्ष्ये ..	४४८	१६
कृष्णायां सप्तमे मासि ..	४१६	२
कृष्णाभ्युक् तनीयायां ..	२०६	८
कृष्णाष्टम्यामथापादे ..	१६८	१०
कोव्यधिका भवेद्दुःखिः ..	६४	२१
कौमुदन्तु विशेषण ..	२६६	१८
कौमुदस्य तु मासस्य ..	४२६	४
क्षपयेदेकभक्तम् ..	८४	२
क्षमा सत्यं दया दानम् ..	४१६	१६
क्षीराब्धौ शेषपर्यङ्के ..	२०८	६
क्षुण्णं क्षोभत्तरा ..	४६	१८
क्षुण्णो वक्ष्यः सत्यं ..	२१२	२०
क्षिप्याम् यः कुरते मोहात् ..	४६	१४

ख

खण्डनं मन्त्रकेशानां ..	४४१	६
खण्डाद्यमरान् नागान् ..	४४४	१८
खण्डकौलेयक ..	४७०	१६
खण्डूर मारिकैलेय ..	२८४	१६

ग

गन्धालङ्कार वस्त्राणि ..	४६	१७
गन्धश्च माल्यानि च तथा ..	१४०	२
गर्भं वार्षिके कृत्ये ..	४२८	१०

हः पं

गवोत्सर्गः प्रकर्तव्यः १४४, १६। ४२६, ४		
गायन्ति देवाः ऋतु ..	४२	६
गावो वाय मन्त्रिणी वा ..	४६६	४
गौतमादिनशब्देन ..	२१६	२०
गुडकवण्टमानां ..	२७१	१४
गुडप्राप्त्युक्तं दातव्यं ..	२७०	११
गृहीत्वौदुम्बरं पात्रं ..	४४	१२
गोचर्मद्वयमानं वा ..	४७४	२
गोचरामसंवाकारैः ..	२६१	६
गोदानश्च प्रौढपदे ..	४०१	४
गोदावरी महापुण्या ..	६२८	७
गोदः प्रयाति गोक्षोकं ..	२६१	२२
गोशतं भानवे दत्ता ..	४७१	१४
गोर्थास्तु प्रतिमां कुर्यात् ..	१११	७
गौरसर्पपक्वकेन ..	४८४	१४
गौरान् वा यदि कृष्णान् ..	१६४	१६
ग्रामं ददाति सूर्याय ..	४७१	२

घ

घृतचौरकुम्भास्य ..	२२२	२
घृतदोषदानेन ..	४०	२८
घृतमाश्रयुजे मासि ..	२०७	१६
घृतपूर्णस्य कर्तव्याः ..	२१६	१८
घृताभिषेकं यः कुर्यात् ..	२०८	१८

च

चतुर्थभक्तचपण ..	१६४	६
चतुर्थीभरणयोग ..	४४६	१४
चतुर्थ्यां विप्रनाशाय ..	६२	१७
चतुर्थ्यां शुक्लमासस्य ..	१४४	१
चतुर्थ्यामेकभक्तश्च ..	२७४	२०
चतुर्थ्यामेकभक्ताशी ..	६७	२१
चतुर्दशसप्तकाणि ..	४८६	१४
चतुर्दशमी चैव ..	४४७	१०
चतुर्दश्यान्तु यच्छात्रं ..	४२६	१

चतुर्दश्यां कलाहारः	५५	१२
चतुर्दश्यां निराहारः	४६७	६
चतुर्भिरपि चैवैतैः	१७	१०
चतुरो वार्षिकान् मासान्	४८८	२
चतुरः कलशान् यस्तु	५७५	१६
चन्द्रमा यत्र मण्डने	५५७	१६
चम्पकस्य तथा शाखां	१६६	१४
चरैर्महोदरीश्रेया	६१४	१४
चान्द्रायणस्य यः कुर्यात्	४०९	११
चिवाक्यचतुर्दश्यां	४०६	१६
चैवम् जियन् मासं	८४	१८
चैवशुक्लचतुर्दश्यां	१७७	११
चैवसिमादेषदयान्	८१	१२
चैवादि चतुरोमासान्	८५	७
चैवादौ कारयेत्पूजां	६१	१८
चैवाष्टम्यान् काशीत	१२७	८
चैव नवम्यां शुक्लायां	१२७	२१
चैव तु कृष्णपक्ष्यां	५४२	१२
चैव विखिचवकाधि	८४	४
चैव मासि अगदृष्टा	८१	७
चैव मासि तु संप्राप्ते	८६	८
चैव मासि पिते पक्षे	१३५, २१	१७७, ७
चैव मासि चतुर्दश्यां	१७८	५
चैव मासि तथा देवी	२७७	२

५

चनं ध्वज वितानं वा	५७०	२
चनं ये च प्रयच्छन्ति	५६७	१४
चक्रोपानयनोर्दानात्	१७६	१८
चागेन सर्वलोकेन	७१७	४
चिन्तित विषयं यस्तु	५४६	५

५

जन्मजन्मसहस्रेषु	१७०	१६
कथं काले न भाषेत	४६, ८१	६४, ७

जलधेनुप्रदानेन	२४८	५
जलधेनुं प्रवक्ष्यामि	२११	७
जलधेनुं स्वस्यां तां	२८६	११
जामिन्मार्त्तं प्रज्ञासु	४०४	८
ज्येष्ठामुल्लान् यो मासं	१८२	१६
ज्येष्ठामुल्लासिते पक्षे	१८६	१०
ज्येष्ठकृष्णचतुर्दश्यां	१८४	१५
ज्येष्ठशुक्लचतुर्दश्यां	१८५	६
ज्येष्ठस्य शुक्लदशमौ	१८७	१६
ज्येष्ठे तु कौशिकी पूजा	१८४	५
ज्येष्ठे तु मङ्गरी पूजा	१८४	१४
ज्येष्ठे पञ्चतपाः सायं	१८६	६
ज्येष्ठे पञ्चपतिं पूज्य	४५१	७
ज्येष्ठे मासि विद्येतेषु	१८४	८
ज्येष्ठे मासि कल्पयेत्	१८७	४
ज्येष्ठे मासि चतुर्दश्यां	१८४	१५
ज्येष्ठे मासि तथाष्टम्यां	२७७	१०
ज्येष्ठे मासि द्विजयेत्	१८४	१२
ज्येष्ठे मासि चित्तिसुतदिने	१८८	८
ज्येष्ठे मासि पिते पक्षे १८५, १४। १८८, १	१८६, १६। १८०, ६। १८७, १६	
ज्येष्ठे मास्यमेव च	१८०	१०
ज्येष्ठशुक्लचतुर्दश्यां	१८५	६
ज्येष्ठशुक्लदशम्यान्	१८८	५
ज्ञानं तत्त्वार्थसम्योधः	१६	१०
ज्वालासुखीन् वै मासा	८६	१४

त

तनः प्रभृति सर्वेषां	२६४	१७
तनः प्रभृति संक्रान्त्यां	७२६	४
तत्रापि मङ्गली पूजा	७१८	१४
तत्राष्टम्यां भद्रकाली	७५०	२
तथा भाद्रपदे मासि	२७२	६
तथैव माघहादश्यां	५१०	८
तद्भावे तु तत्र स्यात्	७४	१

तदा मासपि मङ्गापुण्या	४८०	१४
तदा तत्प्रतिमा कार्या	२०४	१५
तदेकादशसाहस्रं	५४१	१७
तद्वच फाल्गुने मासि	५२८	१६
तद्वदाश्वयुजे मासि	७७७	८
तपसस्य सुता मङ्गा	२२०	१५
तयोस्तपः कृतयुगे	११	१७
तस्माज्जम् सदायार्थं	२५	२
तस्मात् कपिला देया	४७२	४
तस्मादायतने भानोः	४०५	१२
तस्मिन्मणि कर्तव्यं	४२७	७
तस्मिन् द्युते जयो यस्तु	४१०	४
तस्मिन् देशे यथाचारः	४७	४
तामूलैश्च यो दद्यात्	५६०	१६
तां तत्र पूजयेद्भद्रां	१५६	२१
तालकश्च शिलावज्रं	७२	७
तिलाप्रदानाद्भावे तु	४८७	५
तिलांस्तुल्यं दृष्यं	७०८	१४
तिलांस्तु पलाशसमिधं	४८१	७
तिलोद्वर्गं तिलसायी	५४०	१०
तीर्थकूप तडागादि	५६१	१२
तुल्यं मानसं महोरगेषु	७६६	१२
तुल्यमकरमेषु	१४६	१०
तुल्ये दौषदानेन १४७, ७। ४०७, १२	४०७, ७। ४०७, १२	
तुलां प्रत्यागते सूर्ये	४०७	८
तुल्योमासीत तु जपन्	४६	१६
तृतीयायाम्पु वैशम्भ १४१, ८। १५६, ५	१४१, ८। १५६, ५	
तेषाम्पु तुल्यते देवी	७५१	५
तेरुषु कल्पयेद्यस्तु	५७५	९
त्रयुक्तीषकयोर्दानात्	५६५	१४
त्रयोदशीषु सर्वास्तु	१३७	२
त्रिचतुः पञ्चसप्राष्ट-	६१७	१६
त्रिविधो जपयज्ञः स्यात्	६२	१७
त्रिरात्रोपोषितो भूत्वा	५३१	४
त्रिविष्टका यं ब्रूयुः	४०	१४

द

दत्ता निष्कसप्तसप्त	१४६	१६
दत्ता वासांसि सूर्याय	५६६	१६
दत्ता तु खलं दृष्यं	५७२	६
दत्ता सुवर्णनाभस्त	४७२	१४
ददाति कार्तिकं यस्तु	४०७	५
दन्तकाष्ठमनावस्यां	५४६	१२
दन्तकाष्ठप्रदानेन	५६६	१७
दद्यात् क्षमाजस्तथा च	१४	१५
दर्पणस्य प्रदानेन	५७६	२१
दर्भाः कृष्णाजिनं मन्त्राः	६६	१६
दशम्यामादिमः कृत्वा	२८६	१२
दशम्येकादशी विज्ञा	६२५	४
दशार्दशसाम्प्रः	८०	४
दानं प्रतिग्रहो क्षेमः	४७	७
दानमाचमनं क्षेमः	४८	११
दिने दिने अपस्नास	४०४	६
दिवादित्यः सत्त्वानि गोपायति ५४५	५४५	५
दीमानाथकृपणान्	४८१	१
दौपं प्रयच्छति नरः	४०४	१५
दौपयाचा तु कर्तव्या	४०४	१५
दुर्गारतो जपेन्मन्त्रं	७६०	१०
दुराचारो हि पुरुषः	२४	४
दूर्वाक्षेमः परः प्रोक्तः	६२	२
दृश्यते सच्चित्तौ यस्यां ३६६, ११। ४३८, १६	३६६, ११। ४३८, १६	
दृष्टार्थां स्मृतिः काचित्	२५	२१
दृष्टो धर्मव्यतिक्रमः	२७	२०
द्वेषकर्माणि पूर्वाह्णे	४६	१०
द्वेवैश्वोपभोग्यानि	५७५	१२
देवानां प्रतिमा चात्र	७६	१४
देवाणां फाल्गुने मासि	५१५	१७
द्वादशीषु परित्यज्य	२६७	६
द्वादश्यां भाद्रमासस्य	२६७	२
द्वादश्यां चैवशुक्लस्य	१२६	७

हादशां पारवासाभे ..	६३८	२
हादशां पूजयेद्विभु ..	६४	१०
हाभ्यामेकेन वा कुर्यात् ..	२१४	१३
द्वितीयस्त तथा पञ्च ..	१६६	१५

ध

धनुर्मिथुनकन्यासु ..	६१४	९
धनं धान्यं चिरणं वा ..	५७१	४
धर्मराजो दशम्यान्तु ..	६४	१२
धर्मश्रुतिमभीष्टभिः ..	४८	१६
धर्मः श्रेयः समुद्दिष्टं ..	८	१२
धर्माय येऽथस्तयन्ति ..	२४	१४
धान्यकं मार्गशीर्षे तु ..	५०१	१६
धान्यानास्त तथा पौषे ..	१२६	२०
धिया यदचरन्नेष्टा ..	६३	५
धृतिः क्षमा दमोऽस्तेयं ..	१७	१३
धेनुं मुहमयीं माध्या ..	५१३	७
ध्यायन् कृते यजन् यज्ञैः ..	१२	६
ध्वजम् विष्णवे यस्तु ..	५७३	१५
ध्वाङ्गी वैष्णव विज्ञेया ..	६१७	१५

न

नक्षत्रदर्शनार्थं ..	५७	१४
न कुर्यात् कस्यचित् पौडां ..	४६	४
नटनर्तनप्रेक्षणकं ..	२११	२०
न दर्शने विना आङ्ग ..	३३१	१४
नन्द्यासु नाभ्यङ्गमुपाचरेत् ..	५४८	२
न पैचयज्ञीयो होमः ..	३३०	१६
नभस्यान्ते दशम्यान्तु ..	२८६	५
नभस्ये वायु वैशाखे ..	२६६	१
नरो माद्रपदे मासि ..	२५६	१०
नवम्यां पूजयेदेवीं ..	६४	६
नवम्यां त्रीशमायुक्ता ..	३५६	८
नवयोजनमहाशयः ..	४२	७
नागद्वयः पिता यस्तु ..	२७३	६

नाकुहादधिका प्राज्ञा ..	६०	१७
नाद्यास्तूर्यप्रदान् पूर्व ..	६२६	२०
नाप्रोक्षितमिन्धनं ..	६१	२०
नाक्षीयादय तत्काले ..	६२७	१८
नाशुचिकित्त्रपूतिभिः ..	६१	१८
नारायणोऽभिष्टस्तु ..	२७०	१८
नित्यं द्वयोरयमयोः ..	६२८	२
नित्यमैमिनिके कुर्यात् ..	५३८	६
निवेद्य शस्यानि तथा ..	५६७	२१
निवेशनानां चेवाणां ..	५६६	४
निसरेदेकभक्षणे ..	१४८	१२
नीवीमध्ये तु ये दर्भाः ..	६७	१४
नेष्टुं त्रयोदशीआङ्ग ..	२१६	१५
नैमित्तिकानां करण ..	२१	१६
नैरन्तर्येण यो मासं ..	२१४	९

प

पक्षत्यादिविनिर्दिष्टान् ..	२२४	१
पक्षयोरनवमीं यावत् ..	४७७	६
पक्षस्यामेकभक्षणं ..	४५६	१७
पक्षदद्यां चतुर्दश्यां ..	५४७	२
पक्षस्यामर्चयेद्भक्त्या ..	२७४	३
पतङ्गप्रदानेन ..	५७६	१६
पथि दर्भाश्चितौ दर्भाः ..	६७	६
पद्मैश्च तावदेवोक्तं ..	६२	८
परिधानादधिः कक्षा ..	४७	२०
परे वा बन्धुवर्गे वा ..	१५	८
पर्यस्तु च नाभीयित ..	५४५	१६
पशून् श्रुत्वा चतुर्थ्यान्तु ..	२२३	१४
पशूनां रक्षणं दानं ..	१२	१४
पशूनां द्वे सङ्के तु ..	१७७	२१
पाकपिडभो विकल्पेष्टान् ..	५१	१५
पाश्चात्तिर्हादशपर्यं ..	५६	१७
पादौ पुराणे यत्प्रोक्तं ..	३१	२१

पानीयमय्यन मिलैः ..	१५७	४
पाक्षार्थं भारयेदङ्गं ..	३६	१०
पारम्य्यागतौ वेदः ..	३२	१०
पिप्पलार्थं ये स्मृता दर्भाः ..	६७	११
पिप्पलानां मासिकं कार्यं ..	६२२	९
पिप्पलावाचार्यकं आङ्गं ..	६२२	१४
पिता पितामहश्चैव ..	३१६	७
पितृपक्षे चतुर्दश्यां ..	३३३	८
पितृयज्ञान्ति निर्वर्त्य ..	६२२	३
पित्रेऽमन्त्रार्थचरणे ..	५०	९
पित्रादानाय मूले स्तुः ..	४७९	२
पुण्यामहाकार्तिकी स्यात् ..	४३०	५
पुनर्वसुबुधोपेता ..	१२७	३
पुनर्वसौ ध्वजे लघ्ने ..	१२६	११
पुराणस्यायमीमांसा ..	२७	१२
पुष्यमासे यदा देवि ..	४८०	२
पुष्यमासस्य वा पुण्या ..	४८२	२०
पुष्ये वा जन्मनक्षत्रे ..	१४५	१०
पुष्ये पुष्याभिषेकान् ..	४८५	१२
पुष्टिं श्रद्धां स्मृतिं मेधां ..	३२५	१४
पुस्तकं भानवे दद्यात् ..	५६६	१२
पुस्तकांस्तु तथैवान्यान् ..	५७४	१०
पूजयित्वा अवण्णेन ..	३६२	१५
पूर्वभाद्रपदा योगे ..	३००	४
पूर्वमासयुजे मासि ..	३८२	३
पूर्वं व्रतं गृह्णित्वा यः ..	६३३	१२
पौरवेषेणैव कृतौन ..	२८८	२१
पौरमासौषु चैतासु ..	३६६	६
पौरमासौषमावस्या ..	५४५	१४
पौरमास्यां मघायोगे ..	५१२	१०
पौरमास्यान्तु तस्मात्तं ..	४७१	७
पौरमास्यान्तथाषाढे ..	२१३	१०
पौरमास्यामाषाढस्य ..	२१३	१०
पौरमास्युपवासान् ..	४३८	९
पौरमास्याष्टकायान् ..	४७८	१८

पौषमासन्तु कौन्तेय ..	४७५	६
पौषमासस्य वै शक्ते ..	४७६	१७
पौषमासस्य रोहिण्यां ..	२५१	१५
पौषमासि सिते पक्षे ..	४८०	१६
पौषमासेषु चाष्टम्यां ..	२३६	१३
पौषाष्टम्यान्तु दूर्वाभिः ..	२४१	६
पौषे कमकदानेन ..	४७४	१७
पौषे तु मर्षदा पुण्या ..	४७५	२
पौषे मासि यदा देवी ..	४८०	६
पौषे मासि तु संप्राप्ते ..	४७७	४
पौषे मास्यथ श्रुतायां ..	४८२	१२
पौषे मास्यष्टमी पुण्या ..	५४३	१३
पौषे मृगशिरोपेता ..	१२०	१५
पौषान्तु समतीतायां ..	४६५	११
प्रजाणां रक्षणं दानं ..	१२	१२
प्रतिपदनलाभाय ..	३२५	१६
प्रतिमां वासुदेवस्य ..	८७	१५
प्रत्यक्षमनुमानं ..	३८	६
प्रत्ययो धर्मकार्येषु ..	१६	१४
प्रत्यहं भोजयेद्विप्रान् ..	३१२	१४
प्रदर्शितेऽन्येन च खड्गरीटे ..	३६६	२०
प्रदोषसमये लक्ष्मीं ..	३६७	२
प्रधानस्याक्रियायान् ..	५१	१
प्रपाः कार्या परा यस्तु ..	१७६	१०
प्रविष्टे भैरवे भौरे ..	३६२	४
प्रवृत्तमन्यथा कुर्यात् ..	५०	१८
प्रसादस्तु तन्नयं ..	६८	१३
प्रशक्षाचरणं नित्यं ..	१५	१६
प्रागध्याः समिधो देयाः ..	६१	५
प्राजापत्या द्वितीया स्यात् ..	४७६	४
प्रातःकायो भवेन्नित्यं ..	४८६	१७
प्रातःकायो च सप्तमं ..	४८६	१७
प्राप्ते मार्गशिर मासि ..	४५५	१५
प्राप्ते तु फाल्गुने मासि ..	५१७	२
प्राथम्येन श्रद्धाभिः ..	३२६	२२

प्रासादमगरादीनि ..	४७४	१७
त्रौण्येद्वयशिरसं ..	४७५	१९
त्रौण्येद्वयप्रदानेन ..	५६८	२०
त्रौण्येद्वय यो मासं ..	२५४	१८
त्रौण्येद्वयमासव्यां ..	४८५	१५

फ

फलं विनायकमुद्रां ..	२१	१७
फाल्गुनस्य तु मासस्य ..	२३६	२१
फाल्गुने पुष्यपक्षिता ..	५७०	४
फाल्गुने त्रौण्यो मासः ..	५१५	४
फाल्गुने मासि राजन् ..	५१६	१४
फाल्गुने मासि शुक्लायां ..	५२६	२१
फाल्गुने सर्वगन्धानां ..	५२८	२०
फाल्गुन्यामर्त्येमा जातः ..	५४०	४
फाल्गुन्यां पूजयेद्देवीं ..	५४१	७

व

वज्रोद्वय कण्ठिक ..	४७०	६
वाद्यो चाध्यात्मिके चैव ..	१५	१०
विजयदादशीं प्राप्य ..	२८७	१९
वीर भाद्रपदे मासि ..	२५५	११
विद्ये सङ्गुत्थितोऽधिप्यां ..	२८४	४
वीरपूरं मारिकेलं ..	२८६	८
वृषसंक्रमणे दानं ..	१७८	४
वृषराशिस्थिते सूर्ये ..	१८२	२
वृषान्ते मिथुनस्यादौ ..	१८४	१३
व्रतमार्गे च रोगार्थः ..	५२	२१
व्रतस्थः प्राचरकार्यं ..	५२	१८
व्रतपरासन्निधये ..	१६	१४
व्रतं निशानुजे प्राच्यं ..	५६	४
वृश्चि भाद्रपदे मासि ..	२८४	१४
वृश्चिभूतममावस्यां ..	४६२	४
वायव्यपक्षविशं ..	१४	२

वायव्यपक्षविशं ..	५२	१
त्रौण्यस्य यवाद्यैव ..	६८	११
त्रौण्यः शालयो मुद्राः ..	७०	४
त्रौण्यः सयवा मासाः ..	६८	४

भ

भगदैवन्तु यो मासं ..	५१५	१४
भगलिङ्गक्रियाभिध ..	४६२	१०
भविष्यवर्तितप्रायं ..	४८६	१७
भविष्यं श्राम्यसंज्ञं ..	५६८	१७
भूमिं कृत्वा तु यो दद्यात् ..	५६८	११
भृगवस्ते गुरौ सिंहे ..	५३८	१७
भेद्यादीनि च वाद्यानि ..	५७०	१२

म

मधुसूतेन यः खादं ..	४१६	१५
मधुमासे तु संप्राप्ते ..	१२७	२०
मधुमासेन च ज्ञेयं ..	४१६	८
मनुयन्तो वसिष्ठस्य ..	२८	९
मन्दा मन्दाकिनीं ध्यात्वा ..	६१४	७
मन्दा भुवेष्टु विज्ञेया ..	६१४	८
मन्दे चाके गुरौ वापि ..	१२८	२०
मन्दादिस्मृतयो यास्तु ..	९८	१४
मल्लिखलस्य मासो वै ..	५४८	१६
मसूरं निम्बपत्राभ्यां ..	१४५	१८
महापाशुपतान् विप्रान् ..	४८०	२१
मर्चो ददाति योऽर्काय ..	५७०	१७
माघान्तु नियतं मासं ..	४८१	९
माघमासे तमिसे तु ..	४८५	१८
माघमासे सप्तम्यां ..	४८०	१४
माघमासे महाष्टम्यां ..	२२६	१७
माघस्य शुक्लपक्षे तु ..	५०५	२०
माघशुक्लद्वितीयायां ..	४८८	१४
माघान्तकारद्वादश्यां ..	४८५	१५
माघी महायुक्ता चेत् ..	५१४	१२

माघे मासि द्वितीयायां ..	४८८	२०
माघे मासि तु शुक्लायां ..	५०४	६
माघे मासि चतुर्थ्यां ..	५०४	२
माघे मासेऽथ चैत्रे वा ११८, ६। ४८८, १६		
माघे मासे च कुर्वाणः ..	४८१	५
माघे कृष्णचतुर्दश्यां ..	४८६	१४
माघे कृष्णद्वादश्यां ..	४८६	९
माघे मासि तु संप्राप्ते ..	४८२	४
माघे मासि तिलाः शलाः ..	४८७	८
माघे मासि तिलान् यस्तु ..	४८७	४
माघे रथवाचयुतं ..	४८१	८
माघे मास्यग्निं प्रत्यक्षं ..	४८७	२०
माघे मास्युपसि स्नानं ..	४८०	१८
माघे मास्यथ चैत्रे वा ..	११८	७
माघे भाद्रपदे वापि ..	२७०	८
माघे मास्यस्थिते पक्षे ..	११८	१
माघे मासि सप्तम्यां ..	१८७	२
माघे च कुम्भकुम्भे ..	१४६	१४
माघे महेन्द्रं विप्रं ..	४४०	१७
माघे सिते पक्षदशौ कदाचित् ५२९	५२९	१४
माघे श्रवणपञ्चम्यां ..	५१८	२०
माघ्यां कृत्वा तिलैः खादं ..	५१२	२०
माघ्यां समतौतायां ..	५१८	१९
माघ्यान्तु पूजा कर्त्तव्या ..	५१४	५
मानान्तरं परिचर्यायै ..	५७६	६
माघ्याधारमन्त्रा दद्यात् ..	५७६	१०
मानृणां पूजनादिभ्यः ..	२०५	८
माघवस्य सिते पक्षे ..	१४८	१
मानक्रियायासुक्तायां ७६, ६। १४२, ८		
मानार्द्धं भास्करे पुष्यं ..	६१६	७
मार्गशीर्षं यो मासं ..	४४४	१४
मार्गशीर्षं शुभे मासि ४४४, २। ४४५, २		
मार्गशीर्षं तु वै मासे ..	४७६	८
मार्गशीर्षं चयोदश्यां ..	४६७	४
मार्गस्य शुक्लपक्षे तु ..	४६२	८

मार्गशीर्षस्य मासस्य ..	४४२	५
मार्गे तु मासि गोसूत्रं ..	११६	६
मार्जारं सुषिकस्यार्धं ..	५०	१४
मार्गे रक्षोघ्नं दद्यात् ..	४४२	१४
माघकाष्ठि चतुःषष्टिः ..	७७	५
माघा मुद्रा मसूराय ..	६८	१४
मासि चाक्षयुजेऽष्टम्यां ..	२२६	१
मासि चाक्षयुजे वीर ..	४४८	४
मासि चैत्रे तु संप्राप्ते ..	८५	२१
मासि चैत्रे महावाहो ..	१८५	१८
मासि भाद्रपदे शुक्ला ..	२८६	२१
मासि भाद्रपदे वीर ..	२७८	६
मासि भाद्रपदे वा तु ..	२७४	१४
मासि भाद्रपदे देव्याः ..	२५८	८
मासि भाद्रपदे दद्यात् ..	२५४	१०
मासि भाद्रपदेऽष्टम्यां ..	२४५	१८
मासि मार्गशिरं प्राप्ते ..	४४२	१२
मासि मार्गशिरं विप्रं ..	४४०	१९
मासि मास्यश्चमेधश्च ..	२८७	१६
मासे चाक्षयुजे प्रोक्ता ..	४५१	११
मासे तु कार्तिकेऽष्टम्यां ..	४५१	१४
मासे नभसि संप्राप्ते ..	२२८	१
मासे नभस्यमावस्या ..	६७	४
मिथुनाभिगते सूर्ये ..	२०६	१२
मुकुक्षौ पञ्चमुद्रा च ..	१२२	१८
मुक्ते शशिनि मुञ्जीत ..	६२७	१
मुरा-माघी-वशा-कुम्भं ..	७०	१०
मूलार्धे पञ्चाशतेन ..	१८२	१६
मूलं तपस्ववारिणा ..	१८८	४
मृगशीर्षं नयं कृत्वा ..	२२२	२
मृगशिरं पार्वणं कुर्वन् ..	२२८	१२
मृत्तिकायाः प्रदानेन ..	५६२	२०
मेघं जिगमिषी सूर्ये १४५, ६। ४८४, ६		
मोदकानुदकुम्भांश्च ..	१६६	१२

य

यः	पं	यः	पं		
यः कारयेन्मन्दिरं केशवस्य	५७४	२	यवैश्वतुर्गुणं तस्मात्	५९२	५
यः कुर्यात् पर्वकालेषु	४८२	६	यवद्वयं यावथादि	५९०	५
यः कुम्भं देवकर्तार्यं	५७५	१५	यशोभयमुखीं दद्यात्	५९६	२०
यत्किञ्चिदीयते दानं	१५४, २। १५६, १५		यशोभनं ददन्मित्रे	५९८	१८
यशोपवीतदानेन	५९४	८	यस्तु दादमय कुर्यात्	५९८	८
यत्किञ्चिन्मृगं मित्रं	२१५	१८	यस्त्वात्रमं समान्मित्रं	५९८	१८
यत्कृते दशभिर्वर्षैः	१२	२	यष्टिं कौटिसहस्राणि	५९१	१५
यत्पुनर्वैदिकानाञ्च	१७	६	यष्टिं दद्यात् यो दद्यात्	५९२	२
यत्तु सामं पुरस्कृत्य	२२	३	यष्टिश्च ये प्रयच्छन्ति	५९१	१८
यत्तु दिव्ययमो नास्ति	४६	१८	यस्य मोक्षमिति मतिः	२५	१०
यत्तुपदिशते धर्मं	४७	४	यस्य राशिं समासाद्य	६१८	७
यत्तु यत्तु प्रदातव्यं	२२८	१४	या चैषा कुसुमाङ्गुली	१५५	१५
यत्तुपिह्य गायत्री	२०१	८	या तु मार्गशिरे मासि	४५६	११
यत्तुपिह्य शकुनीन्	४४०	९	यानं शय्यासनं च	५९७	१६
यत्तुपि नारदो धर्मान्	६८५	१८	यत्तुपिह्य शकुनीन्	६७०	२०
यत्तु माघे तथावादे	४८०	१६	यावद्विश्वकलाभुक्ता	६१५	१८
यत्तु हि मन्त्रयं भाष्यं	२८	१७	यावच्च कन्यातुल्योः	३२२	५
यत्तुवाक्का परस्मैहन्	१७	२०	यां तिथिं समनुप्राप्य	५४	२
यत्तुपिह्य सन्तोषः	१६	३	युगाद्येषु युगात्मेषु	२६४	५
यत्तुपिह्योदये प्राप्ते	२८८	१२	युग्माग्निलतभूतानि	६२५	११
यदा तु कर्कटं याति	२१८	७	युवामस्तु गृहे यस्य	२२८	८
यदा तु प्रतिपद्याञ्च	५४	४	ये च शय्यां प्रयच्छन्ति	५९७	४
यदा तु शुक्लद्वादश्या	२८७	४	ये यजन्ति वरारोके	१४८, १४९, ४४२, १४४	
यदाच धर्मानविलान्	२१७	१६	येयं भाद्रपदे मासि	२७५	१७
यदि वाग्यमलोपः स्यात्	५१	७	यो गां पयस्विनीं विष्णोः	५७२	११
यदीच्छति स्वभर्तारं	२८०	३	यो गुणेन प्रवर्त्तते	१०	३
यदुपनीषत्परितेः	६३	१	यो मार्गशीर्षे सितसप्तमेऽङ्कि	४५८	२
यदादिहमं किञ्चित्	५६६	१२	यो दद्याति द्विजभ्यस्तु	१५६	१४
यदादिहमं वस्तु	४८७	१३	यो नरः कार्तिके मासं	२८८	१५
यमाय्याः क्रियमायं हि	७	१८	योऽजर्षिषि जुहोत्यग्नौ	६०	१०
यमो दमस्तुःश्रीचं	१२	४	योऽस्या दद्याति करकान्	१५५	१७
यवगोधमधान्यानि	७०	६	योऽपि चाश्वयुजं मासं	२०७	२१
			यः कुर्यात् कार्तिके मासि	४०६	९

४०७, १४१। ४०८, १८

४०७, १२। ४०८, १८

र

२

रः पं

रत्नाभाद्यायभावे तु	४८२	११
रत्नावलीञ्च यो दद्यात्	५७२	९
रथन्तरस्य कल्पस्य	५१४	१२
रविसंक्रमणे पुण्ये	६१७	१२
रवौ रौद्राद्यापादस्य	१८३	१४
रसधेनुं प्रवक्ष्यामि	४०५	१८
रागद्वेषादि दग्धानां	२८	१२
राजान् मार्गशिरे मासि	४४५	१८
राजलिङ्गप्रदानेन	५६८	२
राजप्राशस्त्युजं मासि	२०२	१०
राजोपकरणं दत्त्वा	५६१	५
रामायणस्य दत्त्वा तु	५६८	१४
राजदशमसंक्रान्ति ६१६, १८। ६२५, १०		
राजदशमदत्तं हि	६२५	७
रदो अस्या तथा ईशः	२०४	५
रोहिणी च यदा कृष्णा	२४८	७

ल

लवणं मार्गशीर्षे तु	४४४	२०
लवणाय्यगुडोपेतं	६११	११
लाङ्गूलं भौतिकैर्युक्तं	१६८	३
लिखिला तश्च यो दद्यात्	१६७	१२
	३०१	१०
लेखयित्वा तु यो दद्यात्	४७२	४
लेख्यदोषहरणं लोकं	५६३	१३
लोकपालांस्तु रक्षार्थं	३००	६
लोचकं निम्बपत्राणि	२२७	४
लोहारकूटयोर्दानात्	५६५	८

व

वर्जयित्वा सधौ यस्तु	८५	१४
वर्जयेच्चैवमासम्	८२	१२
वसन्तमासमासाद्य	११६	११

वसन्ते शुक्लपक्षस्य	१२२	२०
वर्णलमात्रमलञ्च	१०	१
वर्णलमेकमाश्रित्य	८	१६
वस्त्रदानेन लोकेऽस्मिन्	५६८	१७
वचिः ज्ञानं नरः ज्ञाना	४८८	१९
वापीकूपतडागादि	१०	१८
वासनेचनु यद्विष्णोः	४७१	५
वारिधानीं तथा दत्त्वा	५७६	२
वारिणा तुष्यते देवी	१५५	१२
वाले कौडिनकं दत्त्वा	५६४	१४
वाले वा यदि वा दृष्टे	५६८	१२
विगर्हानिक्तामाक्षेप	१७	२
वितामकप्रदानेन	५६४	७
विद्वद्भिः सेविमः सद्भिः	७	१७
विधिदृष्टान् याकर्ष्य	५०	१
विधिहीनं भावदुष्टं	५०	५
विनयं विविधं प्राञ्जः	१७	८
विना दर्भेण यत्कर्ष्य	४७	१६
विना दर्भेस्तु यत्स्थानं	६४	१२
विभूषणप्रदानेन	५६८	४
विशालास्तु यदा भानुः	४२०	१६
विषशस्त्रापदा हि	२२७	११
विषुवेषु च यज्जपन्	६१४	११
विष्णोः शङ्खप्रदानेन	५७४	१८
विष्णोरायनने दत्त्वा	५७४	६
दृष्ट्यां शिङ्गकं विप्र	७७	१७
दृष्ट्यां यः प्रयच्छेत्	५७२	३
वेदाः प्रमाणं स्मृतयः प्रमाणं	४०	२
वेदोऽखिलो धर्ममूलं	२६	३
वैश्वकदम्बकं यस्तु	५७०	१७
वैशाखं यः क्षिपेन्मासं	१४८	१६
वैशाखमासस्य च या हत्तीया	५४२	५
वैशाखशुक्लपक्षे तु	१५४, ५। १५६, १२	
वैशाखशुक्लद्वादश्या	१६१	८
वैशाखस्य हत्तीयायां	१५७	१०

व

वर्जयित्वा सधौ यस्तु	८५	१४
वर्जयेच्चैवमासम्	८२	१२
वसन्तमासमासाद्य	११२	११

वैशाखी पौर्णमासी च ..	१६८	८
वैशाखे तु महापुण्या ..	१५२	२
वैशाखे पुष्य सवर्ष ..	१४८, २११, १५१, १४	
वैशाखे मासि कर्त्तव्या ..	१४६	६
वैशाखे मासि राजेन्द्र ..	१४७	२
वैशाखे शुक्लपक्षे तु ..	५४१	१०
वैशाखे शुक्लसप्तम्यां ..	१५८	१८
वैशाखे यवगोधूमान् ..	४४२	१८
वैशाखे शिवनामानं ..	४५१	१
वैशाखे वदनामानं ..	१५१	७
वैशाखेऽथेवमेव ..	१६१	१३
वैशाख्यां पौर्णमास्यां ..	१४७	२१
वैशाख्यां पौर्णमास्यान् ..	१६३	१२

१६४, ७। १६५, २२। १७८, १८

श

शक्रोत्सवे महापुण्ये ..	१४३	६
शक्रं तोयं विमोक्षिष्य ..	२८८	१४
शतं त्यात् शत्रुमाकाभिः ..	६५	५
शनैश्चरदिने दत्ता ..	६१२	६
शनैश्चरयेन्मन्त्रं ..	६३	२
शरीरागदमाशाय ..	६११	७
शरीरं पीयते वेन ..	१५	१६
शर्करासप्तमीं वक्ष्ये ..	१५७	२१
शाक्यान् विनष्टकर्मांश्च ..	१६०	१
शान्तिकामस्तु अङ्गयान् ..	५४४	१८
शिल्पभाष्यानि यो दद्यात् ..	५६५	१६
शिवा शान्ता शुभा राजन् ..	२७१	१०
शिशिरं सकलं कालं ..	४८८	१०
शीतकालेभ्यं दद्यात् ..	४८८	९
शीतकाले महावर्जं ..	४८८	५
शुक्लपक्षे चतुर्थ्यान् ..	२७०	१५
२६२	३	
शुक्लपक्षे द्वितीयायां ..	२६६	१८
शुक्लपक्षे नवं धान्यं ..	२०२	६

शुक्लपक्षे तु सप्तम्यां ..	२७८	६
शुक्लायामथ पञ्चम्यां ..	२७२	१२
शुक्लायां माघसप्तम्यां ..	५०८	२
शुक्लपक्षे तु चैत्रस्य ..	१२१	८
शुक्लाष्टम्यां पुरा जाता ..	१८६	२१
शुक्लाचतुर्थ्यां चतुर्थ्यान् ..	२४८	५
शुचि सितदिनकरवारे ..	१८७	१८
श्रुताश्रमुदकुम्भाश्च ..	१६५	१६
श्रेते जगत्पतिः कृष्णः ..	२२५	१८
शेषादि भोगपर्यङ्कं ..	२०६	१४
शौचं दानं तपः श्रद्धा ..	१५	७
श्रामाकाश्वत्थ नौवाराः ..	६८	५
श्रवणद्वादशीयोगे ..	५२०	५
श्राद्धं तेनापि कर्त्तव्यं ..	२१८	४
श्राद्धं करोति यस्तत्र ..	२८१	१८
श्राद्धन् पौर्णमास्यां वै ..	२२१	११
श्रावणं नियतो मासं ..	२२०	२०
श्रावणस्य द्वितीयायां ..	२२३	१२
श्रावणे मासि पञ्चम्यां ..	२२४	५
श्रावणे शुक्लपक्षस्य ..	२२५	१०
श्रावणे शुक्लपक्षे तु २७८, १०। २४५ ..	१६	
श्रावणे मासि राजेन्द्र ..	२४४	१३
श्रावणे रोहिणीयोगे ..	२२३	२०
श्रावणे वल्लदानस्य ..	२२१	२०
श्रावणे वापि यो मामि ..	२२१	७
श्रावणे पूजयेद्देवीं ..	१४१	१८
श्रावण्यान् वलिः कार्यः ..	२५३	१८
श्रावण्यां पौर्णमास्यां वा ..	२५६	११
श्रावण्यां प्रोक्षपटां वा ..	२५२	६
श्रावण्यां श्रावणे चैव ..	२५०	१५
श्रीमानाश्चतुर्थे मासि ..	२०१	१६
श्रीशङ्खं ग्रन्थिमयुक्तं ..	७८	५
श्रीशङ्खं दृष्यं सुखां ..	७८	१५
श्रुतिस्मृति विरोधे तु ..	२७	८
श्रुतिस्मृती चतुर्थी द्वे ..	२२	१८

श्रुतिस्मृत्युदितं धर्मं .. १८ ६
 श्रुतौ दृष्टं तथाकार्यं .. २६ १२
 श्रुतयो धर्मसर्वस्वं .. १७ १६
 श्रेयान् स्वधर्मो विगुणः .. १३ १८

ष

षड्विंशतं तु यावच्च .. २८७ १५
 षडशीति मुखे चैव .. ६१५ १८
 षडशीतिमुखेऽतीते .. ६१८ २०
 षड्गर्भान् दानवान् पूर्व .. ४१३ १६
 षष्ठीनिधिमन्त्राराज .. ४१५ २
 षष्ठीसमेता कर्त्तव्या .. ६३४ ४
 षष्ठी भाद्रपदे रश्म्या .. ४१७ १८
 षष्ठाष्टमी पञ्चदशी .. ५४६ १४
 षष्ठाष्टमीमनावस्यां .. ५४८ ८
 षष्ठाष्टम्यमावस्या .. ६३७ २
 षष्ठाण् माधवः कीर्तिं .. २७७ १८
 षष्ठां नैलमनायुषं .. ५४६ १६
 षष्ठां फलाशनी राजन् .. ४१५ ७
 षष्ठां स्कन्दस्य कर्त्तव्या .. ८४ ३
 षाड्गुणस्य प्रयोगे तु .. ३६ ४

स

सकृत् कृष्णतिलदानेन .. ६८ ११
 सञ्चार्य कृष्याम्बर .. २६८ ७
 स तु पञ्चविधः प्रोक्तः .. ८ १३
 सत्यं भूतहितं प्रोक्तं .. १६ ६
 सन्धोपासिः सदा कार्यः .. २६ ८
 सपिण्डीकरणादूर्ध्वं .. ५३७ १०
 सप्तमीं छतमात्रेण .. १२४ ५
 सप्तम्यां स्पृशतस्तैलं .. ५४७ २०
 सप्तम्यां पत्रिकापूजा .. २६२ ५
 सप्तम्यां शुक्लपक्षे तु .. ५२४ १०
 सप्तम्यां सोपवासस्तु .. ४१७ १
 सप्तैव लोकानाम्प्रोति .. २८६ १६

समन्तभद्रसदनु प्रभद्रः .. २६६ १८
 समाने यदि जानीयात् .. ५० २१
 संक्रान्तौ यानि इत्तानि .. ६१७ ६
 संक्रान्तोः पुण्यकालस्तु .. ६१४ २१
 ६२५ ३
 संवत्सराभ्यन्तरे .. ५३७ १८
 संवत्सरातिरेको वै .. ५३८ २
 सम्पूर्णकादशी यत्र .. ६२७ २१
 संप्राप्ते यावणे मासि २२२, ६। २२४, १५
 सन्धिया या चतुर्दश्या .. ६२३ ७
 सम्प्राप्य चैत्रमासस्य .. १४० ६
 समुद्रजानां भाषणानां .. ५६४ १८
 समुद्रजानि पात्राणि .. ५७६ १५
 सभाष्येतान् शुचिपदं .. ५१ २०
 सर्वतो दिवसे चान्द्र .. ६११ १७
 सर्वभूतभयं व्याधिः .. ५३ ८
 सर्वयज्ञेषु यत्पुण्यं .. ३१४ २०
 सर्वस्वमापि कर्त्तव्यं .. ६२५ १३
 सरस्वतीद्वयद्वयोः .. ४३ ७
 सरोमवस्तदानेन .. ४२५ १८
 सर्वलक्षणहीनोऽपि .. २१ ७
 सर्वेषु अन्तदिवसे .. ५४० ३
 सर्वेषु पशुदकत्वात् .. ८८ ५३
 सहकारफलैः क्षानं .. १६० १५
 सायमाद्यन्तयोरङ्गोः .. ६२२ १८
 सावित्रान् शान्तिशोभांश्च .. ५४४ १५
 सिद्धः प्रसेजमवधौतु .. २७१ ४
 सौदम्यपि हि धर्मोक्तं .. २५ ६
 सौनीवालो यदा वत्सु .. १४३ १०
 सदुर्लभा च सा पुण्या .. २८८ २
 सुप्तं तु सर्वलोकेषु .. १०५ १७
 सुप्ते जनार्दने कृष्णे .. २३२ ५
 सुवर्णनाभ कृत्वा तु .. १६७ १५
 सुरां पिबन्ति त्रिदशः .. २४ १५
 स्रुतके स्रुतके वापि .. २१८ २१

शः	पं	शः	पं
सूर्य्यपञ्चतुल्या हि ..	५०८ ११	सूर्य्यन्यभःसमानि स्युः ..	६१८ २
सूर्य्यः सोमो यमः काशः ..	५१ ८	सूर्य्यो यजे सस्तुलिङ्गे ..	६० ५
सूर्य्याय तर्पणीं धेनु ..	५७१ ८	खाती नाम रवेः पत्नी ..	६१८ ११
सूर्य्यादयं विना नैव ..	४६ ७	खाभिप्रायकृतं कर्म ..	६४ १५
शोपवापस्रया ज्येष्ठे ..	१८९ ९		
सोमर्चे कारयेत्पूजां ..	१४३ ११	इति ते सम्प्रवक्ष्यामि ..	४७५ १८
सोमव्रतं तथा चान्यत् ..	१६६ १६	इविष्येयं यवा मुष्णाः ..	४०० ६
सौवर्णी च उमा कार्या ..	१०८ १७	इविषा प्रथमः कल्पः ..	७८ ६
सोकादपि प्रदातव्यं ..	१६ १	इविष्यभोजनं ज्ञानं ५७, १८, ८९, ११	
सौश्रुद्रपतितानाम् ..	४८ १७	इरिता यज्ञीया दर्भाः ..	६५ १९
खानोधिकारी भवति ..	४५ ८	इक्ष्वादादभविस्तीर्णं ..	६३८ ७
खानानां मुखवासानां ..	५६५ १	हेमन्ते शिशिरे जैव ..	४८८ १३
खानानामथ सर्वेषां ..	४५ १९	हेमानि कार्तिके दद्यात् ..	९१८ ८
खानं दानं तपः त्राहं ..	६९५ ६	हेमनिकं सितास्त्रिंशं ..	४०० १२
सूर्य्येन विरोधे हि ..	३७ १६	होत्रे च दक्षिणां दद्यात् ..	११० ३
खदारेषु च समोषः ..	१४ ४	हस्ताः प्रवरणीयाः स्युः ..	६५ १४
खदुःखेच्च कारुणं ..	१७ ४		

शुद्धिपत्रम् ।

शः	पं	शः	पं
२३ ...	१	दितः	दितेव
२५ ...	१०	सारिण	सारिणम्
३० ...	४	हारोता	हारोता
५६ ...	२१	अङ्गनादिः	अङ्गनादेः
७६ ...	१०	श्रवलिङ्गं	श्रवलिङ्गम्
१०८ ...	८	श्वेत	श्वेत
११४ ...	१८	दथै	दथै
१२० ...	२१	३	२
१४१ ...	७	न्यां	रात्र्यां
१४८ ...	८	रिक्त्वस्य	वाक्त्वस्य
१८३ ...	११	वशाखे	वैशाखे
२०२ ...	५	नुरेः	नरैः
२०६ ...	१	स्मृति	स्मृति
२०८ ...	१	नाथ	नाथो
२१८ ...	८	प्रादटम्	प्रादट्सु
२२० ...	३	रुद्र	रुद्र
२२२ ...	१६	त्रिपर्वणा	त्रिपर्वणा
२३० ...	४	गमस्य	गमस्ये
२३८ ...	२	प्रदक्काग्रहीतया	प्रदक्काग्रहीतया
२३८ ...	२२	वत्तिनः	वत्तिनः
२४७ ...	४	ग्रहीत्व	ग्रहीत्व
२६२ ...	१७	प्रदक्षिण	प्रदक्षिणं
२८८ ...	४	सम्भतः	सम्भतः
२८८ ...	१८	भूमि	भूमिं

पं.	पं.	पं.	पं.
२६०	१६	...	ज्ञानं
२६५	१६	...	कुर्वन्
२६५	२२	...	दिक्पुत्रः
२६८	३	...	वल्कलः
३०५	८	...	सर्व
३१८	६	...	उद्ध
३२१	१३	...	चापरे
३२५	८	...	कामोः
३६२	१६	...	शिल्पशास्त्र
३६६	७	...	नराज
३६८	३	...	सकटस्थे
३७६	१४	...	युद्ध
३८७	२१	...	दयाम्भवे
४२३	७	...	वह्नि
४२४	१५	...	स्नातथ
४२६	११	...	बद्ध
४४६	६	...	ज्ञानो
४६२	४	...	भूत
४६३	१६	...	तिलः
५०३	१६	...	विशेषतः
५१५	पञ्चविंशम्	११५	...
५२२	६	...	तथेति
५५६	७	...	यथोदिष्टाः
५६४	१	...	मात्रेपि
६०६	६	...	पात्रेण
६१५	१	...	पुराणे

कृत्यरत्नाकरः ।

श्रीं गणपतये नमः ।

हर्षालोलमूर्धःद्रवदमरधुनीवारिधाराभिषेका-
द्विद्यान्ते लोचनानी विगलितगिरिजासम्भ्रमादस्तविष्ठा ।
देयादहंन्दुरोचिर्विरचितकवरीकुन्दमालामुकारा
सा वः श्रेयांश्चि गोरीवदनसरसिजे शाङ्करी भृङ्गलीला ॥ १ ॥

वेदद्रुमं सुकृतसत्फलमुच्चशाख-

मुक्तासयनधिपयोनिधिमौनमूर्तिः ।

भूमण्डलोत्तरणकर्मठकूर्मरूपो

देवः शिवं दिशतु विश्वजनीनहृत्तिः^(१) ॥ २ ॥

यस्मादेहिकमुज्ज्वलं प्रभवति श्रेयस्तथासुम्निकं

विश्वं कृतस्मृदित्वरं समभवद्यस्य प्रभावादितम् ।

यस्मिन्नाचरिते सुवन्ति^(२) कतिनः कोषः श्रुतेर्यो महान्

यः सन्धारयति त्रिलोकमखिलं धर्माय तस्मै नमः ॥ ३ ॥

(१) B—भौति ।

(२) A—सूरिः ।

(३) A—सुरजि ।

अस्मिन् श्रीहरसिंहदेववृत्तिनिःशेषविदेविचां
 निष्ठाधी मिथिलां प्रशासदस्त्रिणां कार्वाटवंशोद्भवः ।
 आशाः सिञ्चति यो यशोभिरमलैः पीयूषधारोद्भवै-
 देवः शारदशर्म्भरीपतिरिवाग्नेयप्रियभावुकः ॥ ४ ॥
 अस्मिन् दिग्विजयोद्यते बलभरात् कुञ्जीभवद्भिः फलै-
 रन्धोर्धं निविष्टं मिलहिरभितः शेषः सहस्रेण सः ।
 गच्छत्यम्बुजबान्धवे दिनपत्नी प्रत्यक्षपयोधरधः
 सद्यः-सङ्कुचदलकोरकवपुःसादृश्यमालम्बते ॥ ५ ॥
 'मा मा' छेदं भजध्वं जलधिसुपगते बान्धवे पङ्कजाना-
 मन्तः पद्मेशुरोषमयसमभयसुचक्रवाका वराकाः ।
 श्रीमत्-कार्वाटभूमीपति-सुकुटमन्त्रेः प्रीत्ययज्य लोका-
 नेषु प्रौढप्रतापयुग्मसिद्धयिनीं सम्यदं सन्तनोति ॥ ६ ॥
 एतस्माद्भुतसन्निविष्टसङ्कुरापात्रं पवित्रीकृत-
 त्वालोकाः शरदिन्दुसुन्दरयशः-सन्दोहगङ्गास्त्रभिः ।
 आसीत्समययुतिप्रतिज्ञतामित्रान्धकारोदयो
 देवादित्य इति प्रसन्नदयो देवदुमी जङ्गमः ॥ ७ ॥

- (१) B—शाराद्वैः ।
 (२) B—शराधेय- ।
 (३) A—जातन्त्रे ।
 (४) C—जाऽनः ।
 (५) B—पुष्पके पङ्कजो नास्ति ।
 (६) B—परित्रीकृत- ।
 (७) A—देवादित्य सः ।

महादानैस्तैस्त्रैर्विभवमहितैर्नन्दितमभूत्
 कुलं भूदेवानां बहुविधमखैस्तैर्मखभुजाम् ।
 तडागैरारामैः कमलमधुपानोद्भवनद-
 हिरफलेष्वीनासुपकृतमनेन क्षितितलम् ॥ ८ ॥
 शुभाभोधिरन्नादजनि रजनीजानिबद्धे-
 रिवाभोजाह्वी द्रविण इव मन्त्रीशतिलकः ।
 नवं पीयूषांशोरमृतमिव शक्तिप्रणयिनी
 नयादर्थः स्नाय्यादिव जगति वीरेश्वर इति ॥ ९ ॥
 लक्ष्मीभाजो द्विजेन्द्रानकत कृतमतिर्यो महादानदानैः
 प्रादत्तोद्येषु रामप्रभृतिपुरवरं शासनं श्रोत्रियेभ्यः ।
 वापीं चक्रोऽश्विबन्धुं दहिभतनगरे निर्जितारातिदुर्मः
 प्रासादस्थेन तुङ्गो व्यरचि सुकृतिना शुद्धसोपानमार्गः ॥ १० ॥
 'यः सन्धि-विग्रहविधौ विविधानुभावः
 शौर्ध्वोदयेन मिथिलाधिपरान्धभारम् ।
 निर्मलरं सुनयसञ्चितकोषजातं
 सताङ्गसङ्कटनसम्भृतमेव चक्रे ॥ ११ ॥
 प्रज्ञावतो सदसि संसदि वाक्पटूनां
 राज्ञां सभासु परिषत्सपि मन्त्रभाजाम् ।
 चित्तेऽर्चिनाञ्च कवितास्यपि सत्कवीनां
 वीरेश्वरः स्फुरति विम्वविलासः कौर्त्तिः ॥ १२ ॥

- (१) B—सोपानवद्भः । (२) पद्यमिदं B पुष्पके नास्ति ।
 (३) ॥ विद्याधि ।

श्रीमानसुख तनयो नयचक्रचार-
 चारालवालनवकल्पतरुप्ररोहः ।
 सखन्वि-विग्रहधुरीणपदावलम्ब-
 शृङ्खलरो विजयते सचिवावतंसः ॥ १३ ॥
 यदुयात्राचतुरङ्गिणी^१ भरनमङ्गुलघातस्फुट-
 क्रोमीन्द्राग्रशिरः-फणा-मणिपतत्खण्डप्रदीपांशुभिः ।
 पाताले निविडान्धकारपटलीनिर्मावदृष्टप्रिया-
 स्तुक्तीर्त्ति^२ क्षणलम्बलोचनफला^३ नायन्ति भोगिस्त्रियः ॥ १४ ॥
 'नेपालं गिरिदुर्गमं भुजबलादुन्मूल्य तद्रूपतीन्
 सर्वान् राघववंशजान् विरिपोस्तुल्यः प्रतापानलैः ।
 देवं विश्रवणप्रदं पशुपतिं संस्पृश्य योऽपूजयत्
 केषां नैव धरातले सुतिपदं मन्त्रीन्द्रचण्डेश्वरः ॥ १५ ॥
 प्राचीनं गिरिकन्दराखपि वनेष्वन्तर्हितं निर्भरे
 गभीरे चिरमग्नमद्रिशिखरप्राग्भारमप्यास्थितम् ।
 नेपाले विजितैरनेन सुतरां भीतात्मभिर्भूमिपैः
 विस्मृत्य सुमन्त्रैः कुले भगवतः स्वं जन्म तत्तत् कृतम् ॥ १६ ॥
 उत्प्लाते रथचक्रनेमिनिवहैर्दन्तावलानां मदा-
 सारैः सिक्ततले महायतरणक्षेत्रे हयवीदिते ।

- (१) A—दुरीष । (२) A—यात्रासु तरङ्गिणी । (३) A—कलाः
 (४) C पुस्तके—उन्मूल्याद्विनितम्भमन्वरमणिं कृत्वा यथाकाष्ठं
 स्नेहोत्तरजोभरैरनिभृतं भित्ता महाकन्दर्प ।
 दुर्गं उत्पन्न ? इदमर्थो निष्पद्य दुर्गं पुनः
 नेपालस्थितिपावनमनवज्जलं वसन्तादवम् ॥

नाराचाहतदाडिमोपमपतत् कुम्भीन्द्रकुम्भापतत्-
 सुक्ताजालकसुप्तमस्य नु यशोवीजं विरेजे चिरम् ॥ १७ ॥
 एतेनातिवदान्यमौलिमणिना सम्मानितैरर्घिभि-
 र्दत्तानेकमनोरथाधिकमहादानोच्छ्रितैरुज्जितः ।
 भृङ्गश्रेणिमसीमसीमसतनुच्छायः स कल्पद्रुमः
 'प्रच्योतन्मकरन्दविन्दुनिवहव्याजेन रोरुद्यते ॥ १८ ॥
 'एष मैथिलमहोभुजा भुजहन्धवारितसमस्तवैरिणा ।
 श्रीविधायिनि कुलक्रमागते सन्धिविग्रहपदे पुरस्कृतः ॥ १९ ॥
 उन्मीलितसहकारसौरभमिलदभृङ्गौघभङ्गारिणो
 विप्रेभ्यः सुरपत्तनप्रणयिनो रम्भावनश्यामलाः ।
 ग्रामाः सञ्चरदापगाजलभरैरुन्मिद्रनालितश्रिय-
 स्ते दत्ताः कति न प्रसन्नमनसा मन्त्रीश्वरेणानुना ॥ २० ॥
 'अयमुदचीखनत्तरलमाकृतलङ्घनया
 घनरवावर्त्तमभिरामपुरेऽथ सरः ।
 दिवि शरदभ्रविभ्रमपटलोदरगस्फुर-
 दरविन्दवेश्मविलसत् निरुन्मसितम् ? ॥ २१ ॥

(१) B—प्रच्योतत् । (२) A—पुस्तके अधिकनिर्दिष्टं पद्यं ।

(३) B C—पुस्तके एकविंशति-द्वाविंशतिकौ नस्तः ।

C—कुसुममेव यंखण्डकला भद्रकमतिना

समतरतारकासुरसं विमरासपुरे ।

यवनजोडिताम्बुजराजः पटवासचयं

किरदिन दिव्युले नवनवीलनदेन सरः ॥

A—पुस्तके अधिकनिर्दिष्टं पद्यमयम् ।

आपीतो जलधिस्रवया पुलुकितः आरोदकोऽभ्येहि मा-
मापातुं मधुरं घटोद्भवमुने यद्यस्ति शक्तिस्तव ।
इत्युर्वेदतीव वीचितुलिताशोधिस्तुटाशोभरा-
रावेक्ष्यतइस्तिरासमहिताहहारमेतत् सरः ॥ २२ ॥
एतत्कीर्त्तिजिगीषुरीशमभजहेवः सुधादीधितिः
प्रायः श्रेष्ठरतामवाप न पुनस्तस्मादसौ तत्फलम् ।
इत्येवं गलिते मनोरथभरे पङ्क्त्याऽसौदरं
धत्ते निर्जितकान्तिरन्तरधिकं शङ्के कलङ्कं शशी ॥ २३ ॥
विश्वाचः कल्पद्रुमं कञ्चन परिसरे कामधेभुं दधानः
काम्यन्तः पारिजातं क्वचिदपि च दधद्दोषयादोविमुक्तः ।
श्रीमच्छेखरेण कृतिनिगमविदा तन्यते तेन तद्वत्
विष्णुव्यासादिवाक्यस्तुरदस्तमयः कृत्वरत्नाकरोऽयम् ॥ २४ ॥

यस्मिन् क्वचिदपि शंसति कामधेनु-
र्यन्नेष्टमस्यमपि कल्पतरुर्न दत्ते ।
धत्ते न गन्धमपि कञ्चन पारिजात-
स्तत्कर्मैव विविनक्ति नयप्रवीणः ॥ २५ ॥
नामानुत्तिष्ठति कदम्बपुराचराणि-
गोहेतिहासनिकुलमहागमानाम् ।
तं तं विरोधमवधूय बुधेन कृत्स्न-
रत्नाकरोऽयममुना विहितो हिताय ॥ २६ ॥

स्वरूपफलमानेभ्यो निमित्ताच्च विधीयते ।
अमीष्टफलदस्यान धर्मस्यादौ निरूपणम् ॥
परिभाषा ततः प्रोक्ता ततो मासपरिस्थितिः ।
अथाऽन चैत्र-वैशाखौ ज्येष्ठाश्विनी ततः परम् ॥
ततश्च आश्वी भाद्र पाश्विनः कार्त्तिकस्तथा ।
मार्गः पौषश्च माघश्च फाल्गुनः परिकीर्त्तितः ॥
मलमासव्यवस्थापि-तरङ्गोऽस्य ततः कृतः ।
प्रकीर्षकश्च वाराणां व्रतादिविविधविस्तरः ॥
रविसंक्रान्त्यमावस्या-ग्रहणस्तयस्तथा ।
व्रतादितिधिवेधादिव्यवस्थितिरनन्तरम् ॥
एवमागमविज्ञेन श्रीचखेस्वरमन्त्रिणा ।
द्वाविंशतिस्तरङ्गाणां कृत्वरत्नाकरे कृता ॥
तत्र प्रवृत्तौपयिकं धर्मनिरूपणं स्वरूपतः ।

तत्र मनुः—

विद्वद्भिः सेवितः सद्भिर्निर्व्यसनेष्वरागिभिः ।

हृदयेनाभ्यनुज्ञातो यो धर्मस्तं निबोधत ॥

सद्भिर्महाजनैः अष्टेष्वरागिभिर्निषिद्धरागद्वेषशून्यैर्हृदयेनाभ्य-
नुज्ञातोऽतिशयाविषयीकृतः ।

विश्वामित्रः—

यमाख्याः क्रियमाणं हि शंसन्त्यागमवेदिनः ।

अ धर्मो यं विगर्हन्ति तमधर्मं प्रचक्षते ॥

आपस्तम्बः—

न धर्माधर्मौ चरत आवां स्वत इति, न सुरा न गन्धर्वा
न पितरोऽयं धर्मोऽयमधर्म इति ।

यं त्वाय्याः क्रियमाणं प्रशंसन्ति स धर्मो यं विगर्हन्ति सो-
ऽधर्मः सर्वजनपदेष्केकान्तसमाहितमार्ग्याणां वृत्तं सम्यग्विनीतानां
वृद्धानामेवमसौलुपानामदाभिकानां वृत्तसादृश्यं भजेतैवसुभौ
लोकावभिजयतीति^१ ।

न धर्माधर्मावेवमस्त्विति वदन्तौ भ्रमतो न सुरा देवादयो
धर्माधर्माविमौ तिष्ठत इति वदन्ति । किन्तु प्रशस्ताप्रशस्तक्रिय-
मावविशेषयोरेव यथासंख्यं धर्माधर्मपदप्रयोग इत्यर्थः ॥

भविष्यपुराणे—

धर्मः श्रेयः समुद्दिष्टं श्रेयोऽभ्युदयलक्षणम् ।

धर्मः श्रेय इति श्रेयःसाधनमित्यर्थः, मुख्यं पुनः श्रेयोऽभ्युदय-
रूपमिति कल्पतरुः ।

अथच धर्मशब्दो नित्यं नैमित्तिकं काम्यमित्याद्यभिमानुसारेण
क्रियापर इति बोद्धव्यम्, अदृष्टरूपे तु धर्मे अन्य एव धर्मशब्द
इति ।

(१) B—देवाः ।

(१) B—पितरश्चत्वारः ।

(३) A—विजयति ।

(५) B—वर्णः ।

अथ धर्मविशेषाः ।

तत्र हारीतः—

अथाश्रमिणां पृथग्धर्मो विशेषधर्मः समानधर्मः कृत्स्नधर्मश्चेति ।
पृथगाश्रमधर्मानुष्ठानात् पृथग्धर्मो यथा चतुर्वर्णाश्रमधर्माः,
स्वाश्रमविशेषानुष्ठानाद्विशेषधर्मो यथा नैष्ठिकयायावरानुज्ञायिक-
चातुराश्रम्यसिद्धानां, सर्वेषां यः समानः स समानधर्मो नैष्ठिकः
कृत्स्नधर्मः ।

नैष्ठिक-यायावरौ ब्रह्मचारिविशेषौ, आनुज्ञायिको वानप्रस्-
विशेषः चातुराश्रम्यसिद्धो यतिविशेषः । नैष्ठिकः कृत्स्नधर्म इति
निष्ठा संसारसमाप्तिः, आत्मज्ञानवतः प्रत्यवायपरीहाराय नित्य-
नैमित्तिककर्मानुष्ठानमिति यावत्तत्प्रयोजनको नैष्ठिकः ॥

धर्म इत्यनुवृत्तौ भविष्यपुराणे—

स तु पञ्चविधः प्रोक्तो वेदमूलः सनातनः ।

वर्णधर्मः स्मृतस्त्वेक आश्रमाश्रमतः परम् ।

वर्णाश्रमस्मृतौयसु गौणो नैमित्तिकस्तथा ॥

वर्णत्वमेकमाश्रित्य यो धर्मः संप्रवर्तते ।

वर्णधर्मः स उक्तस्तु यथोपनयनं नृप ॥

यस्त्वाश्रमं समान्त्रित्य अधिकारः प्रवर्तते ।

स स्वस्वाश्रमधर्मस्तु भिन्नादृष्टादिको यथा ॥

(१) C—प्रयोजकः ।

वर्षत्वमात्रमत्वथ योऽधिकृत्य प्रवर्त्तते ।
 स वर्षात्रमधर्मसु मौञ्जीया मेखला यथा ॥
 यो गुणेन प्रवर्त्तते गुणधर्मः स उच्यते ।
 यथा मूर्धाभिषिक्तस्य प्रजानां परिपालनम् ॥
 निमित्तमेकमात्रित्वं यो धर्मः संप्रवर्त्तते ।
 नैमित्तिकः स विज्ञेयः प्रायश्चित्तविधिर्यथा ॥
 अधिकारोऽत्र धर्मः ।

श्रीकालिकापुराणे—

इष्टापूर्त्तौ स्मृतौ धर्मो न्युतो तौ शिष्टसम्मतौ ।
 प्रतिष्ठाद्यन्तयोः पूर्वमिष्टं यन्नादिलक्षणम् ।
 भुक्तिमुक्तिप्रदं पूर्वमिष्टं भोगार्थसाधनम् ॥

प्रतिष्ठायां देवप्रतिष्ठा-जलोत्सर्गादि, स्मृतौ स्मृतिविषयो, न्युतो
 साक्षाच्छ्रुतिविषयो, शिष्टसम्मतौ परम्परया समायातो, तयोरिष्टा-
 पूर्वयोर्मध्ये ।

श्रीमहाभारते—

एकान्तिकर्मद्वयं त्रेतायां यच्च ह्ययते ।
 अन्तर्वेद्याच्च यद्द्वयमिष्टन्तदभिधीयते ॥
 वापीकूपतटानि देवतायतनानि च ।
 अन्नप्रदानमारामाः पूर्वैर् मर्त्याः प्रचक्षते ॥

एकान्तिकर्मद्वयं एकस्मिन्नावसथ्याम्नौ द्वयं त्रेताया-
 मन्तिवचे ।

नारदः—

धातिथ्यं वैश्वदेवञ्च इष्टमित्यभिधीयते ।
 यद्दोषवाचे यद्दानं सूर्यसंक्रमणे तथा ।
 डादस्यादौ च यद्दानं तत्तत् पूर्वमिष्टोच्यते ॥
 इष्टापूर्त्तं द्विजातीनां धर्मः सामान्य उच्यते ।
 अधिकारी भवेच्छूद्रः पूर्वैर् धर्मे न वैदिके ॥
 वैदिके ज्योतिष्टोमादौ ।

अथ बृहस्पतिः—

कृतेऽभूत् सकलो धर्मस्त्रेतायां त्रिपदः स्मृतः ।
 पादः प्रविष्टोऽधर्मस्य मत्सरद्वेषसम्भवः ॥
 धर्माधर्मौ समौ भूत्वा द्वौ पादौ द्वापरौ स्मृतौ ।
 तिथेऽधर्मस्त्रिपादसु धर्मः पादेन संस्थितः ॥
 तयोस्तपः कृतयुगे ज्ञानं त्रेतायुगे स्मृतम् ।
 द्वापरे त्वध्वरः प्रीतिस्त्रिथे दानं दयादयः ॥

तिथे काली दानदयादिभिरेक एव चरणः । अत्र च सत्य-
 युगे चत्वारोऽपि चरणा उल्लुष्टाः क्रमेण त्रिद्वेकोत्कर्षः न त्वप-
 लब्धमात्रस्याभावस्त्रेतादौ बहुविरोधात् । अतएव—तपःपदं
 कृतयुगे इत्युत्कर्षवाचिपरपदम् ।

(१) A—द्विपादौ ।

(२) A—धर्म ।

(३) B—omit—पर-

विष्णुपुराणम्—

यत्कृते दशभिर्वर्षेस्तेतायां द्वायमेन तत् ।
 द्वापरे तच्च मासेन चहोरात्रे च तत् कलौ ॥
 तपसो ब्रह्मचर्यस्य जपादेश फलं द्विजाः ।
 प्राप्नोति पुरुषस्तेन कलिः साधुरिहोच्यते ॥
 ध्यायन् कृते यजन् यज्ञेस्तेतायां द्वापरेऽर्चयन् ।
 यदाप्नोति तदाप्नोति कलौ सङ्गीर्ष्य केशवम् ॥
 इति कलौ फलोत्कर्षकीर्तनम् ।

मनुः—

अध्यापनमध्ययनं यजनं याजनं तथा ।
 दानं प्रतिग्रहश्चैव ब्राह्मणानामकल्पयत् ॥
 प्रजानां रक्षकं दानमिन्द्र्याऽध्ययनमेव च ।
 विषयेष्वप्रसक्तिश्च क्षत्रियस्य समादिशत्^(१) ॥
 पशूनां रक्षकं दानमिन्द्र्याऽध्ययनमेव ।
 वचिकपथं कुसीदश्च वैश्यस्य क्षत्रियमेव च ॥
 एकमेव तु शूद्रस्य प्रभुः कर्म समादिशत् ।
 एतेषामेव वर्णानां शुश्रूषामनस्यया^(२) ॥

विषयाप्रसक्तिरिन्द्रियविजयः, वचिकपथो वाणिज्यं, कुसीद-
 श्चप्रयोगः, प्रभुः वेदसम्प्रदायप्रवर्तकः ; अनस्यया उपाधि-
 व्यतिरेकेत्यर्थः ।

तथा भविष्यपुराणे—

ब्राह्मण-क्षत्रिय-विशां शूद्राणाञ्च परमप^(१) ।
 कर्माणि प्रविभक्तानि स्वभावप्रभवैर्गुणैः ॥
 यमो दमस्तपः शौचं क्षान्तिरार्जवमेव च ।
 ज्ञानं विज्ञानमास्तिक्यं ब्राह्मं कर्म स्वभावजम् ॥

विज्ञानं यज्ञादिकर्मकौशलम् ।

शौर्यं तेजो धृतिर्दास्यं युद्धे चाप्यपलायनम् ।

दानमौश्ररभावश्च क्षान्तिं कर्म स्वभावजम् ॥

शौर्यं विक्रमः तेजोऽधृष्टतौपाधिकं रूपं, दास्यं दक्षता
 उक्ताह इति यावत्, औश्ररभावः प्रभुत्वम् ।

क्षत्रि-गौरव-वाणिज्यं वैश्यकर्म स्वभावजम् ।

परिचर्यात्मकं कर्म शूद्रस्य तु स्वभावजम् ॥

गौरवं पशुपालनम् । परिचर्यात्मकं वर्णत्रयशुश्रूषात्मकम् ।

स्वे स्वे कर्मण्यभिरतः संसिद्धिं लभते नरः ।

अत्र संसिद्धिरूपश्रेयःसाधकतया एतेषां कर्मणां धर्मत्वं
 विवक्षितम् ।

तथा—

श्रेयान् स्वधर्मो विगुणः परधर्मात् स्वशुद्धितात् ।

स्वधर्मे निधनं श्रेयः परधर्मो भयावहः ॥

स्वधर्मः स्वस्वायमधर्मः ।

तथा—

आनृशंसमहिंसा चाप्रमादः सम्भिभागिता ।
 आनृशंसमहिंसेयस्य सत्यमक्रोध एव च ॥
 स्वदारेषु च सन्तोषः^(१) सत्त्वं नित्यानसूयया ।
 आत्मज्ञानं तितिक्षा च धर्मः साधारणो नृप ॥
 आनृशंसमक्रूरत्वं, आत्मज्ञानं नित्यात्मज्ञानमन्यस्य
 पापक्षेऽपि सत्वात्, तितिक्षा चमा ।

विष्णुः—

चमा सत्त्वं दमः शौचं दानमिन्द्रियनिग्रहः ।
 अहिंसा शुद्धश्रद्धा तीर्थागुसरथं दया ॥
 आर्जवं लोभशून्यत्वं देवमात्राद्यपूजनम् ।
 अग्न्यसूया च तथा धर्मः सामान्य उच्यते ॥
 सामान्यः सर्वसाधारणः ।

ब्रह्मसूतिः—

दया चमाऽनसूया च शौचानायासमङ्गलम् ।
 अकार्पण्यसहृदयश्च सर्वसाधारणानि च ॥

श्रीमहाभारते—

सत्त्वं दमस्तपः शौचं सन्तोषो श्रीशार्ङ्गवन् ।
 ज्ञानं शमो दया ध्यानमेव धर्मः सनातनः ॥

(१) B—सन्तोषः ।

(२) B—अकार्पण्यसहृदयः ।

देवसः—

शौचं दानं तपः अथा शुद्धसेवा चमा दया ।
 विज्ञानं विनयः सत्यमिति धर्मसमुच्चयः ॥

याज्ञवल्करः—

इत्याचार दयाऽहिंसा दान साध्याय कर्मणाम् ।
 अयं स परमो धर्मो यद्योगिनामदर्शनम् ॥

बृहस्पतिः—

परे वा बन्धुवर्गे वा मित्रे वेष्टरि वा सदा ।
 आपजे रक्षितव्यन्तु दयैषा परिकीर्त्तिता ॥
 वाङ्मे चाध्यात्मिके चैव दुःखे चोत्पादिते^(१) कश्चित् ।
 न कुप्यति न वा हन्ति सा चमा परिकीर्त्तिता ॥
 न शुचान् शुचिनो हन्ति स्तौति मन्दशुचानपि ।
 नान्यदोषेषु रमते साऽनसूया प्रकीर्त्तिता ॥
 अभक्ष्यपरि(रौ)हारश्च संसर्गश्चाप्यनिन्दितैः ।
 स्वधर्मे च व्यवस्थानं शौचमेतत् प्रकीर्त्तितम् ॥
 शरीरं पीयते येन सुशुभेनापि कर्मणा ।
 अत्यन्तं तत्र 'कर्त्तव्यमनायासः स उच्यते ॥
 प्रशस्ताचरत्वं नित्यमप्रशस्ताश्च च वर्ज्यम् ।
 एतच्च मङ्गलं प्रोक्तमपिभिस्तत्त्वदर्शिभिः ॥

(१) A-B—चोत्पादिते ।

(२) C—कुप्यति ।

स्तोकादपि प्रदातव्यमदीनेनान्तरात्मना ।
 यद्व्यहनि यत् किञ्चिदकार्पणं च तत् स्मृतम् ॥
 यद्योत्पन्नेन सन्तोषः कर्त्तव्योऽप्ययं वस्तुना ।
 परस्वावित्तयित्वाऽर्घं साऽस्मृता परिकीर्त्तिता ।

महाभारते—

सत्यं भूतहितं प्रीतिं मनसो दमनं दमः ।
 तपः सुकर्मवर्त्तित्वं शौचं सङ्गरवर्जितम् ॥
 सन्तोषो विषयत्यागो शरीरकार्यनिवर्त्तनम् ।
 क्षमा इन्द्रसहिष्णुत्वमार्जवं समचित्तता ॥
 ज्ञानं तत्त्वार्थसम्बोधः शमश्चित्तप्रशान्तता ।
 दया भूतहितैषित्वं ध्यानं निर्विषयं मनः ॥

देवलः—

अतोपवासनिग्रहेः शरीरतपनं तपः ।
 तथा—प्रत्ययो धर्मकार्येषु तथा अहेत्युदाहृता ।
 नास्ति अन्वयधानस्य धर्मोक्तत्वे प्रयोजनम् ।

देवीपुराणे—

कायलोभेन बहुभिर्न चैवार्थस्य राशिभिः ।
 धर्मैः संप्राप्यते सुखः अदाहीनैः सुरैरपि ॥

(१) C—स्तोकादप्युपकर्त्तव्यं ।

(२) B—देवकपदं नास्ति ।

देवलः—

विगर्हातिक्रमाद्येप हिंसा वन्य वधात्मनाम् ।
 अन्यमन्युसमुत्थानां दोषाणां भर्षणं^(१) क्षमा ॥
 तथा—सद्दुःखेष्विव कारुण्यं परदुःखेषु सौहृदात् ।
 दयेति सुनयः प्रादुरनुक्रोशश्च जन्तुषु ॥
 यत्पुनर्वेदिकानाञ्च लौकिकानाञ्च सर्वशः ।
 धारणं सर्वविद्यानां विज्ञानमिति कीर्त्त्यते ॥
 विनयं विविधं प्रादुः शस्त्रहमशमाविति ।
 शरीरोपरतिः शान्तिर्दानं प्रज्ञाप्रसादजम् ॥

मनुः—

चतुर्भिरपि चैवैतेर्नित्यमाश्रमिभिर्हिजैः ।
 दशलक्षणको धर्मः सेवितव्यः प्रयत्नतः ॥
 धृतिः क्षमा दमोऽस्तेयं शौचमिन्द्रियनिग्रहः ।
 श्रौर्विद्या सत्यमक्रोधो दशकं धर्मलक्षणम् ॥

देवलः—

श्रूयतां धर्मसर्वस्वं श्रुत्वा चैवावधार्यताम् ।
 चात्मनः प्रतिकूलानि परिषां न समाचरेत् ॥

दत्तः—

यद्येवात्मा परस्तद्वदृश्यः सुखमिच्छता ।
 सुख-दुःखानि तुल्यानि यथात्मनि तथा परे ॥

(१) A—वर्षणं ।

अथ फलतः ।

तत्र तैत्तिरीयश्रुतिः ।

धर्मो विष्णुश्च जगतः प्रतिष्ठा लोके धर्मिष्ठं प्रजा उपसर्पन्ति
धर्म्येण पापमपनुदति धर्मं सर्वं प्रतिष्ठितं तस्माद्धर्मं परमं वदन्ति ।

मनुः—

श्रुतिस्मृत्युदितं धर्ममनुतिष्ठन् हि मानवः ।
इह कीर्तिमवाप्नोति प्रेत्य चानुत्तमं सुखम् ॥
अनुत्तमं सुखमिति यथाप्राप्ततत्तत्फलोल्लङ्घनार्थम् ।

वसिष्ठः—

धार्मिकः प्रशस्यतामेति लोके प्रेत्य च स्वर्गभाक् भवति ।
धर्मो विहितं कर्म तत्कारी धार्मिकः ।
धर्मं प्रकृत्य भविष्यपुराणे—

अस्य सम्यगनुष्ठानात् स्वर्गो मोक्षश्च जायते ।
इह लोके सुखैश्वर्यमवलम्ब्य स्वर्गाधिप ॥
अस्य धर्मस्य विहितक्रियाविशेषस्येत्यर्थः ।

मीतमः—

वर्णा आश्रमाश्च स्वकर्मानिष्ठाः प्रेत्य कर्मफलमनुभूय ततः
शेषेण विशिष्टदेशजातिकुलरूपायुःश्रुतवित्त(वृत्त)सुखमेधसो जन्म-
प्रतिपद्यन्ते विष्वक्षो विपरीता नश्यन्ति ।

(१) B—कुम्भति ।

(२) B C—प्रशस्ततनो भवति कर्मलोभं नश्यते । (३) C—विद्याम् ।

ततः शेषेणेत्यत्र कस्येत्यपेक्षायां कर्मफलशेषेण इत्याप-
स्तम्बवचनादवस्था ।

अतएव—

नेवेत्यात्मफलं (?) कर्म साधयेन्न फलान्तरम् ।

इति गौतमीयेऽपि तच्छेषस्तस्माच्चित्ताद्यपेक्षयेति वदतां
भट्टानां तस्मादन्येन शेषेणेति व्याख्यानमपेशलमिव ।

तथा तत इत्यत्रापि श्लिष्टे षष्ठेऽपि विवक्षिता । ततश्च कर्मशेषे
विनष्टे फलेन धर्मेण परिशिष्टो धर्मस्तदेव धर्मस्वरूपं वा जनिता
क्रियत्फलं शेषो विवक्षाविशेषात् । मेधो वीर्यम् ।

तेनायमर्थः—वर्णा आश्रमाश्च स्वकीयादृष्टहेतुकर्मवशात् पार-
लौकिकमिष्टमनुभूय देशजातिकुलरूपायुः श्रुतवित्तवृत्तसुख-
मेधोवैशिष्ट्यमादाय जायन्ते ।

विष्वक्षः सर्वतो गामिनो विरुद्धकर्मरता इति यावत् । विपरीता
नश्यन्तीति प्रेत्य दुष्कर्मफलमनुभूय शेषेण देशादिमेधोऽन्येन
जायन्ते । इति ।

अथ कश्चित्—

सुखमेधस इति मेधाशब्द एव बहुव्रीहिरयं नित्यग्रहणादुप-
पदान्तेऽप्येव सिद्धविधानात् ।

तत्र—मन्दाशब्दयोरेव तत्र वृत्तिकृतोदाहरणात् । मन्दा-
स्याभ्यां मेधाया इति चान्द्रसूत्राच्च ।

(१) B—वशात् ।

(२) C—पदान्तरेऽप्यविच्छिन्नम् ।

(३) A—प्रवृत्त वित्त ।

(४) A—पानम् ।

आपस्तम्बः—

सर्ववर्णानां स्वधर्मानुष्ठाने परमपरिमितं सुखं ततः परिहृत्तौ कर्मफलशेषेण जातिं रूपं वर्णं बलं मेधां प्रज्ञां द्रव्याणि धर्मा-
नुष्ठानमिति' प्रतिपद्यन्ते ।

'तच्चक्रवदुभयोर्लोकयोः सुखं एव प्रवर्त्तते, यथौषधिवन-
स्यतीनाम् बीजस्य क्षेत्रकर्म्मविशेषे फलपरिहृष्टिरेवमेतेन दोष-
फलहृष्टिरुक्ता । परं श्रेष्ठमपरिमितं चिरतरस्यायि, परिहृष्टिः
पुनरिह लोके जन्मकर्मफलशेषेण विहितकर्मजनितधर्मशेषेणे-
त्यर्थः । शेषस्तु व्याख्यात एव । तत् तस्मात्, तेनायमर्थः ।

यथा क्षेत्रगतमन्दमन्दसंस्काराभ्यां सत्फलसत्फले, एव-
मात्मगतमन्दमन्दकर्मभ्यामसत्फलसत्फले इति ।

तच्च नित्यानामेव कर्मणां फलान्तरमिति कपर्दिभाष्यम् ।

मनुः—

आचारात्कथं ज्ञायुराचारादीप्सिताः प्रजाः ।

आचाराद्वनमस्यमाचारो हन्यलक्षणम् ॥

आचार आवश्यकं कर्म, अक्षय्यमतिप्रभूतमलक्षणमशुभ-
सूचकं देहचिह्नं स्नाद्यादौ तिलकालकादि तत्सूचितमधर्ममना-
रब्धफलं नाययतीत्यर्थः ।

(१) A—धर्मानुष्ठानमिति ।

(२) C—तत्रेत् ।

(३) B—परिहृष्टिः ।

मनु-वसिष्ठ-यमाः—

सर्वलक्षणहीनोऽपि समुदाचारवान् नरः ।

अदधानोऽनसूयश्च शतं वर्षाणि जीवति ॥

हारीतः—

आचारः परमो धर्म इति वेदविदो विदुः ।

न ज्ञानाचारिणो लोकान्' प्रवदन्ति मनीषिणः ॥

तथा—

काश्येः केचिद्वयज्ञदानैस्तपोभि-

'लब्ध्वा लोकान् पुनरायान्ति जन्म ।

कामैर्मुक्ताः सत्ययज्ञाः प्रदाना-

स्तपोनिष्ठा अक्षयान् यान्ति लोकान् ॥

एतेन कामनासदसद्भावकतः फलभेदो दर्शितः ।

हारीतः—

य एवं विद्वांसो यथाश्रमं चतुर्विधं धर्मं धारयन्ति ते पर-
ब्रह्माश्रितमवाप्नुवन्ति ।

भविष्यपुराणे—

फलं विनाप्यनुष्ठानं नित्यानामिष्यते स्फुटम् ।

काश्यानां स्वफलार्थस्तु दोषघातार्थमेव च ॥

नैमित्तिकानां करणं त्रिविधं कर्मणां फलम् ।

अयं केचिदुपात्तस्य दुरितस्य प्रचक्षते ॥

(१) A B—लोकाः ।

(२) सूत्रे स्वर्गलोकान् ।

(३) B—सत्यलोकाः सुदानाः ।

अनुत्पत्तिस्तथा चान्ये प्रत्यवायस्य मन्यते ।

नित्यक्रियां तदाचान्ये अनुषङ्गफलां श्रुतिम् ॥

अथ फलं विनापि इष्टकामनाशून्यकार्यताबोधमात्रेणापि, स्वफलार्थं यत्कर्म यस्मै फलाय विहितं तदर्थं, दोषघातार्थं दोषो ब्रह्मवधादिजं पापं तन्निर्हरणार्थम् । नन्वेवं नित्यानि निष्फलानि स्युः, तत्राह—

त्रिविधं कर्मणां फलं त्रैविध्यमेवाह जयं केचिदित्यादि ।

अनुत्पत्तिम् अकरणप्रपद्यमानं प्रत्यवायपरीहारम् । नित्य-
क्रिया आवश्यकः संस्कारः, अनुषङ्गफलां पुरुषसंस्कारानुसारं
कृता, नित्यात् कर्मणः प्रसङ्गात् स्वर्गादिफलमपि सिध्यतीत्येवं
पराम्, तेन स्वधर्मानुष्ठाने परमपरिमितं सुखमित्यापस्तम्ब-
वाक्याविरोध इति पारिजाते व्याख्यातम् ।

अन्ये तु—

इच्छानन्तरं तावत्प्रवृत्तिरिति स्थितम् । इच्छा च सुखे-
ऽनिष्टसाधनस्वरूपविरोधिनि च तत्त्वेनैव धीविषये न हि तत्र
फलान्तरहेतुताप्रयुक्त इच्छोपरागः ततोऽन्यत्र^१ सर्वत्र फलान्तर-
जनकत्वमुक्तं सा प्रयुज्यते ।

तथाच—सम्भावन्नादिष्वनिष्टसाधनविरोधिषु तत्त्वेनैव इच्छा
तया तदुपादानं तेन नित्यानां सम्भावन्नादीनां फलं विनाप्य-

(१) B—प्रवृत्तिजनन ।

(२) B—इच्छान्यत्र तु ।

(३) B—संस्कारार्थमेव ।

(४) A C—अनिष्टविरोधिषु ।

मुष्ठानमुत्पादनं तत्र स्वभावत एव इच्छोपरागादित्येव वाक्य-
खण्डार्थः । काम्यानां स्वफलार्थं^१ दोषघातार्थं पापघातार्थं
मित्यभिमान्येयम् ।

त्रिविधं कर्मणां फलमित्यादिके तु सचरणसार्धंश्लोके नित्य-
कर्मफलविभाजकत्वेनावतारिते उपात्तदुरितक्षयो यदि फलं तदा
नैमित्तिकत्वमेव स्यादिति क नित्यफलविभागः । अकरण-
प्रसज्यमानप्रत्यवायच्छेदस्तु अग्रिमखण्डे फलत्वेन व्याख्यातोऽसङ्गत
इव अतात्त्विकप्रतियोगिकत्वात् । द्वितीयखण्डो नित्ये सम्भ्या-
वन्नादिविषयसंस्कार एव कार्यतया प्रतीयते इत्यत्र
संस्कारस्य सुख दुःखहेतुस्वरूपविरोधिभ्यामन्यस्य च यदि फला-
न्तरजनकत्वं विनाऽपीच्छाविषयत्वं स्यात् स्यादप्येवं परं तत्रैवा-
वधेयम् । तस्मान्निविधं कर्मणां फलमित्यादिको ग्रन्थः पूर्वपक्ष
एव विवक्षितः ।

केचिदिति स्वरसोऽप्येवमेव ।

यदि त्वेकमेव कर्मानिष्टहेतुस्वरूपविरोधितया सुख-
साधनतया च कापि बोधितमिति स्थितं तदा तदन्यथानुपपत्त्या
हिधापि तत्रेच्छा जायते तदनुसारेण प्रवृत्तिरपीति ।

उहसतिः—

श्रुति-स्मृती चतुष्वी द्वे द्विजानां न्यायवर्त्मनि ।

मार्गमुज्झन्ति तद्धीनाः प्रपतन्ति पथश्रुताः ॥

(१) B—इच्छाके अधिकः—स्वपापं तन्निवर्तनं ।

(२) C—अविलम्बार्थं ।

न्यायो न्यायो धर्म इत्यर्थः स एव वर्त्म स्वर्ग-नरकप्राप्ति-
हेतुत्वात् ।

अथ मनु वसिष्ठौ—

दुराचारो हि पुरुषो लोके भवति निन्दितः ।

दुःखभागी च सततं व्याधितोऽप्यायुरेव च ॥

दुराचारो मन्दाचारः ।

आपस्तम्बः—

यत्र तु प्रीत्युपलब्धिश्रितप्रवृत्तिर्न तत्र शास्त्रमस्ति तदनु-
वर्त्तमानो नरकाय बाध्यति ।

यत्र प्रीत्युपलब्धित इति लौकिकप्रमाणतः प्रीतिसाधनत्व-
ज्ञानाद्यत्र प्रवर्त्तते न तत्र निन्दिते शास्त्रं प्रयुङ्क्ते नरकाय
बाध्यति नरकवशी भवति । बाध्यतिर्वशवचन इति निरुक्तकार-
वचनात् ।

अङ्गिराः—

स्वाभिप्रायकृतं कर्म यत् किञ्चिज्ज्ञानवर्जितम् ।

क्रीडाकर्म्मैव बालानां तत् सर्वं निष्प्रयोजनम् ॥

ज्ञानवर्जितं शास्त्रीयज्ञानवर्जितम् ।

आपस्तम्बः—

नेदं लौकिकमर्थं पुरस्कृत्य धर्मांशरेत् निष्फला ह्यभ्युदये भवन्ति ।

इदं धनकीर्त्त्यादिकं पुरस्कृत्य, अभ्युदये शास्त्रीयफलविषये ।

मनुः—

तस्माद्धर्मं सहायार्थं नित्यं सच्चिन्तयेच्छनैः ।

धर्मेण हि सहायेन तमस्तरति दुस्तरम् ॥

तमः पापम् ।

तथा—

सौदन्नपि हि धर्मेण मनो धर्मं निवेशयेत् ।

अधार्मिकानां पापानामन्ते पश्यन् विपर्ययम् ॥

अधार्मिकानां विहितमकुर्वतां पापानां निषिद्धकारिणाम् ।

महाभारते—

यस्य नोत्क्रामति मतिर्धर्ममार्गानुसारिणः ।

तमाहुः पुण्यकर्म्मणामशौचं मित्रबान्धवैः ॥

सोपानभूतं स्वर्गस्य मानुष्यं प्राप्य दुर्लभम् ।

तथाऽभिमानं सन्दध्यान् भ्रश्येत यथा पुनः ॥

धर्माय येऽभ्यसूयन्ति बुद्धिमोहान्विता नराः ।

अपथा गच्छन्तान्तेषामनुयाताऽपि नश्यति ॥

इदञ्च त्वामत्र परं ब्रवीमि पुन्यप्रदं तात महाविशिष्टम् ।

न जातु कामाक भयात् लोभाद्धर्मं जह्याज्जीवितस्यापि हेतोः ॥

(१) A C—सर्वकर्माण्यम् ।

(२) B—तथात्मानं सहाध्यात् ।

(३) A C—अनुयाताऽपि ।

अथ प्रमाणतः ।

तत्र मनुः—

वेदोऽखिलो धर्ममूलं स्मृतिशीले च तद्विदाम् ।

आचारश्चैव साधूनामात्मनस्तुष्टिरेव च ।

अखिलो विधिमिवेषामको धर्मशब्दश्चाजहत्सार्थलक्षणा
धर्मादिपरः । वेदस्य धर्ममूलत्वानुवादश्चायं तद्वारेण स्मृतीनां
धर्ममूलत्वप्रतिपादनार्थः, शीलमद्भोहादि ।

तथाच महाभारते—

अद्भोहः सर्वभूतानां कर्मणा मनसा गिरा ।

अनुग्रहश्च ज्ञानश्च शीलमेतद्विदुर्बुधाः ॥

हारीतः—

ब्रह्मक्षता देवपितृभक्तता सौम्यता अपरोपतापिता अनसूयता
मृदुता अपारुष्यं मैत्रता प्रियवादिता कृतज्ञता शरण्याता
प्रशुतिश्चेति' त्रयोदशविधं शीलं एतस्याचारवत् प्रामाण्यम् ।तद्विदां वेदार्थविदामाचारो विवाहादी कङ्कणवन्धनाद्य-
नुष्ठानम् । आत्मस्तुष्टिरत्र धर्मसन्देहं वैदिकसंस्कारवासितात्मनां
साधूनामेकत्र पक्षे मनःपरितोषः ।

तदुक्तं भट्टपादैः—

एतेन वैदिकानेकधर्मधीसंस्कृतात्मनाम् ।

आत्मस्तुष्टेः प्रमाणत्वं सिद्धं धर्मप्रसिद्धये ॥ इति ।

आश्रवणतः—

श्रुतिः स्मृतिः सदाचारः स्वस्य च प्रियमात्मनः ।

सम्यक् संकल्पजः कामो धर्ममूलं मिदं स्मृतम् ॥

प्रियशब्देन प्रीतिलक्ष्यते स्वस्वात्मनो धर्ममूलं न तु सर्वस्य ।
सम्यक्संकल्पज इति सम्यक्संकल्पाज्जातः कामः शास्त्राविहितेऽर्थे
यस्य मया भोजनव्यतिरेकीणोदकं न पातयामिति विश्वरूपः ।अथवा सम्यक् संकल्पाद्वागादिविहितसंकल्पादुन्नानादुपजातं
ब्राह्मणोपचिकीर्षादि यदेव भगुना शीलत्वेनोक्तं तदेव सम्यक्
संकल्पज इत्यनेनोच्यते ।अथवा शास्त्रेण वैकल्पिके विषये प्रतिषेधिते आत्मस्तुष्टिरिच्छैव
नियामिकेति ।

तथा—

पुराणन्यायमीमांसाधर्मशास्त्राङ्गमिश्रिताः ।

वेदाः स्थानानि विद्यानां धर्मस्य च चतुर्दश ॥

(विद्यानां पुरुषार्थज्ञानानां धर्मस्य च स्थानानि व्यवस्थापकानि
बोधकत्वेन ।)'

श्रीविष्णुपुराणे—

अङ्गानि वेदाश्चत्वारो मीमांसा न्यायविस्तरः ।

धर्मशास्त्रं पुराणञ्च विद्या श्रोताश्चतुर्दश ॥

आयुर्वेदो धनुर्वेदो गान्धर्वश्चेति ते त्रयः ।

अर्थशास्त्रं चतुर्थञ्च विद्या श्रुष्टादशैव ताः ॥

चतुर्दश धर्मप्रसिद्धिं प्रति प्रधानानि, चतस्रः पुनर्दृष्टप्रधानाः
कचिदलौकिकमर्थं प्रमाणयन्त्या धर्मोऽपि प्रमाणम् ।

सुमन्तुः—

वेदवेदाङ्गेतिहासपुराणतर्कमीमांसाधर्मशास्त्राणि कुलगण-
देशजातिवर्णधर्मपाखण्डात्रमश्रुतियधर्मव्यवस्थाप्रवर्तकानि ।

आद्यो धर्मशब्दो वर्णपर्यन्तैः प्रत्येकमभिसम्बध्यते । कुल-
धर्मः चूडाकरणकालादिः । गणधर्माश्च वक्ष्यमाणाः, देशधर्माः
स्त्रीणां वेशविन्यासविशेषादयः । जातिधर्माः सूतादीनामश्व-
सारथ्यादयः, वर्णधर्मा उपमयनादयः । पाखण्डा वेदवाङ्मा-
त्रमधर्मा भिक्षादण्डादयः । श्रुतियशब्दोऽध्यायी तद्धर्माः
कारीयाद्यध्ययनभूमौ भोजनादयः । पुनर्धर्मग्रहणं पाखण्ड-
सम्बन्धव्यवच्छेदार्थम् ।

पारस्करः—

विधिविधेयस्तर्कश्च वेदः षडङ्गात्मकः ।

विधिरज्ञातज्ञापको वेदभागः । विधेयो मन्त्रः । तर्को मीमांसा ।

देवलः—

ऋग्यजुः सामाथर्वाणो वेदाः ।

शङ्खलिखितौ—

स्मृतिधर्मशास्त्राणि तेषां प्रणेतासौ मनु-विष्णु-यम-दत्ताऽङ्गिरो-
ऽत्रिःबृहस्पत्यश्च आपस्तम्ब-वसिष्ठ-कात्यायन पराशर-व्यास-शङ्ख-
लिखित-संवर्त-गीतम'-शातातप-हारीत-याज्ञवल्क्य-प्राचेतसादयः ।

यमः—

मनुर्यमो वसिष्ठोऽत्रिर्दक्षो विष्णुस्तथाङ्गिराः ।

उशना वाक्पतिर्व्यास आपस्तम्बोऽथ गीतमः ॥

कात्यायनो नारदश्च याज्ञवल्क्यः पराशरः ।

संवर्तश्चैव शङ्खश्च हारीतो लिखितस्तथा ॥

एतैर्यानि प्रणीतानि धर्मशास्त्राणि वै पुरा ।

तान्येवातिप्रमाणानि न हन्तव्यानि' हेतुभिः ॥

शङ्खलिखितस्मृतावादिपदग्राह्याश्चेति देवल-सोम-जमदग्नि-
प्रजापति-विश्वामित्र-बुध-सुमन्तु-पैठीनसि-पितामह-बौधायन-का-
गलेय-जाबाल-अवन-मरीचि-काश्यपाः ।

तथाच भविष्यपुराणे—

अष्टादशपुराणेषु यानि वाक्यानि पुत्रक ।

तान्यालोच्य महाबाहो तथा स्मृत्यन्तरेषु च ॥

मन्वादिस्मृतयो यास्तु षट्त्रिंशत् परिकीर्त्तिताः ।

तासां वाक्यानि क्रमशः समालोच्य' ब्रवीमि ते ॥

इति कार्तिकेयं प्रतीक्षरवाक्यम् ।

ताद्यानन्तरोक्ताभिरेव सर्वपरिगृहीताभिः पूर्यन्त इति
कल्पतरुः ।

तत्र, तथा स्मृत्यन्तरेषु चेत्यनेन भविष्यपुराण एव षट्त्रिंशत्-
स्मृतेर्व्यतिरिक्तस्मृतेर्दर्शितत्वात् गोभिल-ऋष्यशृङ्गादीनामपरस्मृति-
काराणां तत्र तत्र स्वयमेवा'दरात् ।

राजतुल्ययोगक्षेमेण कामधेनुकृता अन्यैरपि व्याघ्रादिसुनीना-
मादरात् । तस्मान्महाजनपरिगृहीतत्वमेव तन्मं न तु षट्-
त्रिंशदन्यतमत्वमिति ध्येयम् ।

बृहशतातप-बृहमनु-योगियाज्ञवल्कर-बृहवसिष्ठ-लघुहारोता-
दीनि तु प्रसिद्धान्तर्गतान्येवावस्थामिदेन तैरेव करणात् ।
तथाच याज्ञवल्करः—

योगशास्त्रञ्च यत् प्रोक्तमिति । तथा—

ज्ञानमद्देवतैर्मन्त्रैर्यस्वयोक्तं पुराणञ्च । इति ।

यानि तु गृह्यतत्परिशिष्टानि तान्यपि स्मृत्यन्तरेषु च इत्यने-
नेव परिगृहीतानि महाजनादरात् ।

यानि तु विष्णुधर्म-शिवधर्म-महाभारत-रामायणादीनि
तान्यपि तथैव परिग्रहसाम्यात् । एवं पुराणान्यपि ।

तथाच भविष्यपुराणम्—

अष्टादशपुराणानि रामस्य चरितमथा ।

विष्णुधर्मादिशास्त्राणि शिवधर्माश्च भारत ॥

कार्ण्यञ्च पञ्चमो वेदो यन्महाभारतं स्मृतम् ।

सौराश्च धर्मा राजेन्द्र मानवोक्ता महीपते ।

जयेति नाम चेतेषां प्रवदन्ति मनीषिणः ॥ इति ।

यस्मिन् श्लोके स्मृतिरिति कृत्वा प्रामाणिकानां लिखनं तद-
विज्ञायमानवक्तृकमपि महाजनपरिग्रहात् प्रमाणमिति । तथा
स्मृत्यन्तरेषु चेत्यनेनेव संगृहीतम् ।

यत् षट्त्रिंशन्मतादि तत् कैश्चिदेव परिग्रहात् विज्ञानाच्च
प्रमाणमिति ।

इतिहासोऽपि पुराणमेव—

इतिहासपुराणाभ्यां वेदं ससुपबृंहयेत् । इति वचनात् ।

पञ्चरात्रपाशुपतादीन्यपि शास्त्राणि वेदाविरुद्धभागे प्रमा-
नेवेति पारिजातः ।

मत्स्यपुराणे—

सर्गश्च प्रतिसर्गश्च वंशो मन्मन्तराणि च ।

वंशानुचरितश्चैव पुराणं पञ्चलक्षणम् ॥

प्रतिसर्गः प्रलयः ।

विष्णुपुराणे—

अष्टादशपुराणानि पुराणज्ञाः प्रवक्षते ।

ब्राह्मं पाशं वैष्णवञ्च शैवं भागवतमथा ॥

तथान्यकारदीयञ्च मार्कण्डेयञ्च सप्तमम् ।

आग्नेयमष्टमञ्चैव भविष्यं नवमं स्मृतम् ॥

दशमं ब्रह्मवैवर्तं लिङ्गमेकादशं तथा ।

वाराहं द्वादशञ्चैव स्कान्दञ्चैव त्रयोदशम् ॥

चतुर्दशं वामनञ्च कौर्म्यं पञ्चदशं स्मृतम् ।

मात्स्यञ्च गारुडञ्चैव ब्रह्माण्डञ्च ततः पदम् ॥

मत्स्यपुराणे—

याज्ञे पुराणे यत् प्रोक्तं नरसिंहोपवर्णनम् ।

तदष्टादशसङ्ख्यं नारसिंहमिहीष्यते ॥

नन्दाया यत्र माहात्म्यं कार्तिकेयेन वर्ण्यते ।
 नन्दिपुराणं तत्तुल्यं नन्दाख्यमिति कीर्त्यते ॥
 यत्तु शास्त्रं पुरस्तुत्य भविष्येऽपि कथानकम् ।
 तत् प्रोच्यते पुनर्लोकं शास्त्रमेव सुनिवृत्ताः ।
 एवमादित्यसंज्ञा च तत्रैव परिगद्यते ॥
 अष्टादशभ्यस्तु पृथक् पुराणं यत्तु दृश्यते ।
 विजानीष्वं द्विजश्रेष्ठास्तदेतैर्भ्यो विनिर्गतम् ॥
 विनिर्गतमुद्धृतं यथा कालिकापुराणादि ।

शङ्कलिखितौ—

शास्त्रायप्रामाण्यादाचारः सर्वेषामुपदिश्यते ।

शास्त्रार्थैरित्यर्थः ।

विष्णुपुराणे—

साधवः क्षीणदोषास्तु सच्छब्दः साधुवाचकः ।

तेषामाचरणं यत्तु सदाचारः स उच्यते ॥

वसिष्ठः—

श्रुति-स्मृतिविहितो धर्मस्तदलाभे शिष्टाचारः प्रमाणम् ।

बीधायनो यमश्च—

लोके शिष्टा विगतमत्सरा निरहङ्काराः कुम्भीधान्या अलोलुपा
 दम्भ दर्प लोभ-मोह-क्रोधविवर्जिताः ।

धर्मेणाधिगतो येषां वेदः सपरिवृंहणः ।

शिष्टास्तदनुमानज्ञाः श्रुतिप्रत्यक्षहेतवः ॥

मत्सरः परोक्षर्षाऽसहिष्णुत्वं निरहङ्कारा निरभिमानाः कुम्भी-
 धान्या अल्पसन्तुष्टा इह विवक्षिताः । अलोलुपा विषयालम्बटाः ।
 दम्भः स्वात्यर्थं धर्मानुष्ठानं धर्मेणाध्ययनेतिकर्तव्यतया, सपरि-
 वृंहणः साङ्गेतिहासपुराणः । तदनुमानज्ञा वेदीहापोहकुशलाः ।
 श्रुतिर्वेदः प्रत्यक्षः अवबोद्ध्यग्राह्यो हेतुरुपायो धर्मवृद्धौ येषां
 ते तथोक्ताः ।

वसिष्ठः—

पारम्पर्यागतो येषां वेदः सपरिवृंहणः ।

ते शिष्टा ब्राह्मणा ज्ञेयाः श्रुतिप्रत्यक्षहेतवः ॥

हारीतः—

शिष्टाः श्रुतिस्मृतिविहितावस्थिताः प्रतिपत्तव्याः ।

अवस्थितज्ञानानुष्ठाननिष्ठाः ।

आपस्तम्बः—

स्त्रीभ्यः सर्ववर्णैर्भ्यश्च धर्मशेषान् प्रतीयादित्येके ।

एके ये पूर्वमापस्तम्बेन स्त्रीषु शूद्रेषु चाधर्व्येणस्य वेदस्य
 शेष इत्युपदिशन्तीत्युक्ताः, शिष्टाचारप्रामाण्येऽतिप्रसङ्गनिवारणायैह
 आपस्तम्बः—

दृष्टौ धर्मव्यतिक्रमः साहसश्चैव पूर्वेषाम् ।

तेजोविशेषेण प्रत्यवायो न विद्यते ।

तदन्वीष्य प्रयुञ्जानः सीदत्यवरजोऽबलः ॥

अतिक्रमो बुद्धिपूर्वका रागजा दुष्प्रवृत्तिर्यथेन्द्रस्याहत्या-
सङ्गः । साहसं क्रोधादिनाऽविद्वज्प्रवृत्तिर्यथा वसिष्ठस्य जल-
प्रवेशः । अवरज इदानीन्तनः, अबलो निविद्धक्रियाजन्यानिष्टोदय-
विरोधिधर्मशून्यः, तेजोविशेषोऽपि पूर्व स एव धर्मो विवक्षितः
स तु प्रवक्तव्यस्तत्त्वसाक्षात्कारः । यथा पुष्करपलाश चापो न
स्निध्यन्ति । एवमेव विदितपापं कर्म न स्निध्यत इत्यात्मतत्त्व-
साक्षात्कारवतः पापानाम्नेषबोधकश्रुतेः ।

न प्रवृत्तिः प्रतिसन्धानाय हीनज्ञेयस्य देहिनः ।

इति श्रुतेषु ।

शङ्कलखितौ—

आपत्स्वपि हि कष्टासु परमं नैव कामयेत् ।

नाभयं भजयेत् किञ्चित् न पूर्ववदितं चरेत् ॥

तेजोमयानि पूर्वेषां नवीनानीन्द्रियाणि च ।

पापेस्ते नोपलिप्यन्ते पद्मपत्रमिवाश्रया ॥

सुरां पिबन्ति विदशा या चापेया द्विजातिभिः ।

हरन्ति विसं यत् सिद्धास्तथासिद्धे न विद्यते ॥

पूर्ववदितं निविद्धं सुरां पिबन्तीत्यादि द्विजातीनां देवताख-
सुररीकृत्य ।

महाभारते—

कृतानि यानि कर्माणि सदैव मुनिभिस्तथा ।

कर्माणि निविद्धानि ।

नाचरेत्तानि धर्माणां श्रुत्वा चापि न विस्तरेत् ॥

सोऽयं पुरुषविशेषस्यैव अतिक्रमः । कश्चित् देशाचार-
व्यतिक्रमरूपः ।

तत्र बोधायनः—

पञ्चधा विप्रतिपत्तिर्दक्षिणतस्तथोत्तरतः यानि दक्षिणत-
स्तानि व्याख्यास्यामः । यथेतदनुपनीतेन सह भोजनं स्त्रिया
सह भोजनं मातुल-पितृस्वसृदुहितपरिणयनमिति ।

अथोत्तरतः—

उर्णाविक्रयः सीधुपानमुभयतोदक्षिर्व्यवहारः, आयुधीयकं
समुद्रयानमिति । इतर इतरस्मिन् कुर्वाणो दुष्यति इतर
इतरस्मिन् तत्र देशप्रामाण्यमेव स्यात् मियेतदिति गौतमः ।
उभयस्वेतन्नाद्रियते शिष्टश्रुतिविरोधदर्शनात् ।

प्रतिपत्तिः—धर्मशास्त्रविद्वज्प्रतिपत्तिः उभयतोदक्षिणमुभयतो-
दन्तैः । तत्र देशप्रामाण्यमेव स्यादिति पूर्वपक्षः । शेषं
सुबोधमिति ।

देवलः—

शिक्षा-व्याकरण-निरुक्त-ऋग्-कल्प-ज्योतिषाणीति वेदाङ्गानि ।
तथा आर्षाः पूर्ववृत्तान्ताश्चतस्रः प्रवृत्तिफला इतिज्ञासाः । आर्षा
ऋषिप्रणीताः ।

भविष्यपुराणे—

दृष्टार्था तु श्रुतिः काचिददृष्टार्था तथाऽपरा ।

दृष्टाऽदृष्टार्थरूपाऽन्या न्यायमूला तथा परा ॥

अनुवादस्मृतिस्त्वन्या शिष्टैर्दृष्टा तु पञ्चमी ।

सर्व्या एता वेदमूला दृष्टार्थां परिकल्प्य तु ॥

तथा—

षाड्गुण्यस्य प्रयोगे तु प्रयोगः कार्यगौरवात् ।

सामादीनामुपायानां योगो व्याससमासतः ॥

अध्यक्षाणाञ्च निक्षेपः कण्टकानां निरूपणम् ।

दृष्टार्थेयं स्मृतिः प्रोक्ता ऋषिभिर्गुरुङ्गायज् ! ॥

सन्ध्योपास्तिः सदा कार्य्या 'गुणो मांसं न भक्षयेत् ।

अदृष्टार्था स्मृतिः प्रोक्ता ऋषिभिर्ज्ञानकोविदैः ॥

पालाशं धारयेद्दण्डमुभयार्थां विदुर्बुधाः ।

विरोधे तु विकल्पः स्याज्जपहोमश्रुती यथा ॥

श्रुतौ दृष्टं तथा कार्य्यं श्रुतौ न तादृशं यदि ।

अनुक्तवादिनी सा तु पारिव्राज्यं तथा गृह्णात् ॥

षाड्गुणाः सन्धिविग्रहादयः प्रयोगः कार्य्यगौरवात् षाड्-
गुण्यस्यैव व्याससमासाभ्यां कर्त्तव्य इत्यर्थः । सामादीनामपि
कार्य्यगौरवात् व्याससमासाभ्यां प्रयोगः कर्त्तव्य इत्यर्थः ।
जपहोमश्रुताविति सूर्योदयावधिसावित्रीजपोऽनुदितहोमविषयो
यथा ।

(१) B—तत्त्वार्थैः ।

(२) A—आयज्यां ।

अनुक्तवादिनी यथा—

पुनैषणायाञ्च विसैषणायाञ्च लोकोषणायाञ्च (व्युत्थायाञ्च)
यथाप्राप्त—भिक्षं चर्य्यं चरन्तीत्यनयाऽनुदितं ब्राह्मणः प्रव्रजेद्गृहा-
दिति मनुस्मृतिर्वदति विधत्ते इत्यर्थः ।

गौतमः—

तुल्यबलविरोधे विकल्पः ।

जाबालः—

श्रुतिस्मृतिविरोधे तु श्रुतिरेव गरीयसी ।

अविरोधे सदा कार्य्यं स्मार्त्तं वैदिक्वत् सदा ॥

गौतमः—

देशजातिकुलधर्मास्मान्नायैरविरुद्धाः प्रमाणम् ।

आन्नायैः श्रुतिस्मृत्यादिभिः ।

श्रुतिमित्यनुवृत्तौ भविष्यपुराणे—

श्रुत्या सह विरोधे तु साध्यते विषयं विना ।

व्यवस्थया विरोधेन कार्य्योऽन्यत्र परीक्षकैः ॥

स्मृत्यर्थेन विरोधे तु अर्थशास्त्रस्य बाधनम् ।

परस्परविरोधे तु न्याययुक्तं प्रमाणवत् ॥

अदृष्टार्थे विकल्पसु व्यवस्थासम्भवेऽसति ।

स्मृतिशास्त्रे विकल्पसु आकाङ्क्षापूरणे सति ॥

विषयं विना कुत्रापि विषये अवकाशमन्तरेण स्मृत्यर्थेन धर्म-
शास्त्रार्थेन अर्थशास्त्रस्य दण्डनीत्यादेः । परस्परं अर्थशास्त्रयोरेव
न्याययुक्तं प्रामाणिकम्, अदृष्टार्थे धर्मशास्त्रार्थे विकल्पः, व्यवस्था-

सम्भवे विशेषणवस्थितिसम्भवेऽसति, सति तु व्यवस्थैव स्मृतिशास्त्र-
विकल्पः ।

धर्मशास्त्रयोर्विरोधे विकल्प आकाङ्क्षापूरणे आकाङ्क्षायां
सत्यां तदुपबृंहणे समुच्चय एव तेन साकाङ्क्षत्वात् स्मृत्यादीनां
समुच्चयः सूचितः ।

मनुः—प्रत्यक्षमनुमानञ्च शाब्दञ्च विविधागमम् ।

'तयं सुविदितं कार्यं धर्मसिद्धिमभीक्षता ॥

आर्षं धर्मोपदेशञ्च वेदशास्त्राविरोधिना ।

यस्तर्कैषानुसन्धत्ते स धर्मो वेद नेतरः ॥

शाब्दं शब्दज्ञानान्तरजं विविधागमं विविध आगमः
श्रुतिस्मृत्यादिरूपः करणतया यस्तु, आर्षं ऋषिप्रणीतं तर्केण
न्यायविमर्शेणेति केचित् ।

अन्ये प्रसङ्गरूपेणेति पूजितविचारया मीमांसयेत्यपरे भेदे-
ऽभेदे वा सहकारित्वानुवादात् सर्वमिदमविरोधि ।

कल्पतरुकारसु—

प्रमाणमात्रोपकारकतयेव तर्कमवतारयति स सर्वस्यैव
प्रमाणस्तु यथायथं तर्कसहकारित्वात् प्रमाणविभागविवाद-
रूपस्य एव ।

आमः—धर्मसिद्धिमभीक्षुभिर्न वेदादन्यदिष्यते ।

धर्मस्य कारणं शुभं मिश्रमन्यत् प्रकीर्तितम् ॥

अतः स परमो धर्मो यो वेदादवगम्यते ।

अपरः स तु विज्ञेयो यः पुराणादिषु स्थितः ॥

एतेभ्योऽपि यदन्यस्य किञ्चिद्धर्माभिधायकम् ।

तदङ्गतवचो विद्धि मोहस्तस्यान्ययो मतः ॥

वेदार्थवित्तमैः कर्म यत् स्मृतमृषिभिः पुरा ।

तद्यत्नेनानुतिष्ठेत तन्निषिद्धञ्च वर्जयेत् ॥

ते हि वेदार्थतत्त्वज्ञा लोकानां हितकारिणः ।

प्रदिष्टवन्तो यं धर्मं तं धर्मं न विचारयेत् ॥

वेदार्थो यः स्वयं ज्ञातस्तत्ताज्ञानं भवेद्यदि ।

ऋषिभिर्निश्चितं तत्र का शङ्का स्यान्मनीषिणाम् ॥

शङ्खलिखितौ—

रागद्वेषादिदग्धानामज्ञानविषयायिनाम् ।

चिकित्सा धर्मशास्त्राणि व्याधीनामिव भेषजम् ॥

रागद्वेषादिदग्धानां सतामज्ञानविषयायिनां अमरूपज्ञान-
भाजां चिकित्सा धर्मशास्त्राणि वैषयिकज्ञानाधानद्वारा मोह-
निवर्त्तकत्वात् ।

यमः—यथा हि मृत्ययं भाण्डं दुष्टं वर्षशतैरपि ।

पुनः पाकेन शुध्येत धर्मशास्त्रैस्तथा हिजाः ॥

हारीतः—अज्ञानतिमिराश्वानां भ्रामितानां कुहटिभिः ।

धर्मशास्त्रप्रदीपोऽयं धार्म्यं मार्गप्रदर्शकः ॥

कुट्टिभिर्मन्दरागैर्वेदविद्वेषिभिः ।

यमः—वेदाः प्रमाणं स्मृतयः प्रमाणं
धर्मार्थयुक्तं वचनं प्रमाणम् ।
यस्य प्रमाणं न भवेत् प्रमाणं
कस्तस्य कुर्याद्वचनं प्रमाणम् ॥
न यस्य वेदा न च धर्मशास्त्रं
न हृदवाक्यं हि भवेत् प्रमाणम् ।
'स धर्मकार्यान्विहतो दुरात्मा
नात्मापि तस्यैव भवेत् प्रमाणम् ॥

वेदाः प्रमाणमिति समुदायस्य प्रमाकरत्वविवक्षया एकवचनं
धर्मार्थयुक्तं वचनमिति च सहचनाभिप्रायम् । यस्य प्रमाणं न
भवेत् प्रमाणमनन्तरोक्तं वेदादि यस्य प्रमाणं न भवेदित्यर्थः ।

वसिष्ठः—

चैविद्यहृदा यं ब्रूयुर्धर्मं धर्मविदो जनाः ।

पतने पावने चैव स धर्मो नात्र संशयः ॥

चैविद्यहृदाः शिष्टाः पतने अधर्मं पावने धर्मं यं ब्रूयुः

स धर्मः ।

मनुः—

अनाज्जातेषु धर्मेषु कथं स्यादिति चेद्वेत् ।

यं शिष्टा ब्राह्मणा ब्रूयुः स धर्मः स्यादशङ्कितः ॥

अथ निमित्ततः ।

तत्र शङ्कलिखितौ—

तत्र धर्मलक्षणानि—देशः काल उपायो द्रव्यं अद्या पात्रं
त्याग इति समस्तेषु धर्मोदयोः साधारणोऽन्यथा विपरीतः ।
अद्यापात्रसम्पत्तौ धर्मः कालापेक्षः अद्या द्रव्योत्पत्तिरिति काल-
स्तम्बूलो देश भार्यावर्त्तादिः, कालः संक्रान्त्यादिः, उपाय इति-
कर्त्तव्यता द्रव्यं त्याज्यमाज्यादि, अद्या शास्त्रार्थेऽतिप्रत्ययः ।

पात्रं विद्यातपोवृत्तसम्पन्नं, त्यागो जपादेरप्युपलक्षणम् ।
समस्तेषु सर्वेषु सत्सु धर्मोदयो धर्मोत्पादः साधारणः सर्वेषु सत्सु
भवति, भवति चैकेनापि विना, एवञ्च देशादीनामपि यथासम्भवं
प्रत्येकं कारणत्वमुक्तम्, अन्यथा देशादीनामन्यतमस्याभावे विपरीतो
धर्मोदयो वैगुण्यं वा, विशेषविहितदेशकालविशेषं विनापि
अद्यापात्रविशेषसम्पत्तिभावेण विशिष्टधर्मसिद्धिमाह अद्यापात्र-
सम्पत्तौ धर्मः कालापेक्षः अद्यापात्रविशेषाभ्यामेव तावत् सम्पद्यते
धर्मः, यदि कालो लभ्येत कोऽसावित्यत आह ।

अद्याद्रव्योत्पत्तिरिति कालः अद्यापात्रसम्पत्तौ यदा द्रव्यं स्यात्
स एव कालो विशिष्टधर्महेतुर्नापरो विषुवादिवदपेक्षणीयः ।
एवं देशोऽपीत्याह तम्बूलो देशः अद्यादिसम्पत्तिरेव मूलं धर्म-
जनकत्वेन सहकारि यस्य स तथोक्तः । तेन अद्यापात्रद्रव्य-
सम्पत्तौ विशेषविहितदेशकालव्यतिरेकेणापि निषिद्धेतरदेशकालयो
धर्मो जायत इति समुदायार्थः ।

विष्णुपुराणे—

उत्तरं यत् समुद्रस्य हिमाद्रेश्चैव दक्षिणम् ।
वर्षं तद्भारतं नाम भारती यत्र सन्ततिः ॥

तथा—

अत्र जम्बसहस्राणां सहस्रैरपि सप्तम ।
कदाचिन्नभते जन्तुर्मानुषं पुण्यसञ्चयात् ॥
नवयोजनसाहस्रो विस्तारोऽस्य महासुने ।
कर्माभूमिरियं स्वर्गमपवर्गं च गच्छताम् ॥

गायन्ति देवाः खलु गीतकानि
धन्यासु ये भारतभूमिभागे ।
स्वर्गापवर्गास्तदमार्गभूते
भवन्ति भूयः पुरुषाः सुरत्वात् ॥
कर्माण्यसङ्कल्पिततत्फलानि
सञ्चस्य विष्णो परमात्मरूपे ।
अवाप्य तां कर्माभूमौ मनस्ते
तस्मिन् जयं ये त्वमलाः प्रयान्ति ॥

भविष्यपुराणे—

ब्रह्मावर्त्तः परो देश ऋषिदेशस्वनन्तरः ।
मध्यदेशस्ततो न्यून आर्य्यावर्त्तस्वनन्तरः ॥
अनन्तर ईषम्यूनः, नजीषदर्थे अक्षवणा यवागुरिति वत् ।

मनुः—

सरस्वतीदृषद्वत्योर्देवनद्योर्यदन्तरम् ।
तं देवनिर्मितं देशं ब्रह्मावर्त्तं प्रचक्षते ॥
तस्मिन् देशे य आचारः पारम्पर्य्यक्रमागतः ।
वर्णानामाश्रमाणाञ्च स सदाचार उच्यते ॥

आचारो वर्णाश्रमप्रतिबद्धो धर्मः पारम्पर्य्यक्रमागतः प्रथमो
न तु भ्रमादिभूलः, अन्तरालाः सहस्रजातयः ।

कुरुक्षेत्रञ्च मत्स्याञ्च पाञ्चालाः शूरसेनकाः ।
एष ब्रह्मर्षिदेशो वै ब्रह्मावर्त्तादनन्तरः ॥
एतद्देशप्रसूतस्य सकाशादग्रजम्बनः ।
स्वं स्वं चरित्रं शिञ्जेरन् पृथिव्यां सर्व्वमानवाः ॥
हिमवद्विन्ध्ययोर्मध्ये तत् प्राग्विनशनादपि ।
प्रत्यगेव प्रयागाच्च मध्यदेशः प्रकीर्त्तितः ॥
आसमुद्रात्तु वै पूर्व्वोदासमुद्रात्तु पश्चिमात् ।
तयोरेवान्तरं गिर्य्योराय्यावर्त्तं प्रचक्षते ।
कृष्णसारसु चरति नृगो यत्र स्वभावतः ।
स एव यज्ञियो देशो स्क्लेश्चदेशस्ततः परः ॥
एतान् द्विजातयो देशान् संश्रयेरन् प्रयत्नतः ।
शूद्रसु यस्मिन् तस्मिन् वा निवसेद्वृत्तिकर्षितः ॥

मत्स्यादिशब्दा बहुवचनात् देशपराः । मत्स्यो विराट्-
देशः पाञ्चालः कान्यकुब्जादिदेशः । शूरसेनको मथुरादि-
देशः, अथजम्बुनो ब्राह्मणस्य, विनशनं सरस्वत्या अन्तर्जान-
देशः । स्वभावतोऽन्नपानादिना, यन्नियो यन्मार्गः, स्नेच्छदेशो
यन्नानर्हदेशः, वृत्तिः कुटुम्बभरणोचितधनोपायः, तदभावेन
कर्षितः पीडितः ।

वसिष्ठः—

धर्मो धर्म्यावर्त्तं प्राग्दर्शनात् प्राक्कालवचनात् उदक्पारि-
पाचात् दक्षिणेन हिमवतः उत्तरेण विन्ध्यात् ये धर्मा ये
आधारास्ते प्रत्येतव्याः । तत्र वसति धर्मोऽवश्यमिष्टापूर्त्तादि-
रूपः तत्प्रतिपादकश्च मुख्यतो धर्मशास्त्रमिति तद्वर्त्मशास्त्रं
निबध्यते ।

इति महासांख्यविविधिक-ठकुर-श्रीवीरेश्वरात्मज-महासांख्य-
विविधिक-ठकुर-श्रीचण्डेश्वरविरचिते कृत्य-
रत्नाकरे धर्मनिरूपणतरङ्गः ॥

अथ परिभाषा ।

तत्र कर्तृधर्मेषु दत्तः—

उषःकाले तु सम्प्राप्ते शौचं कृत्वा यथार्थवत् ।

ततः स्नानं प्रकुर्वीत दन्तधावनपूर्वकम् ॥

नरसिंहपुराणे—

अलाभे दन्तकाष्ठानां प्रतिविद्धदिने तथा ।

अपां द्वादशगण्डूषैर्मुखशुद्धिर्विधीयते ॥

त्रिष्णुः—

स्नातोऽधिकारी भवति दैवे पैत्रे च कर्मणि ।

पवित्राणाम् तथा जप्ये दाने च विधिदेशिते ॥

शान्नेयपुराणे—

स्नानानामथ सर्वेषां वारुणेन च मानवः ।

कर्तुमर्हति कर्माणि विधिवत् सर्वदा हिजः ॥

असामर्थ्याच्छरीरस्य कालशक्तिव्यपेक्षया ।

मन्त्रस्नानादिकाः सप्त^१ केचिदिच्छन्ति सूरयः ॥

^२अशक्तौ हि भवेत् स्नानमग्निरस्त्रं हि कर्मिणाम् ।

अग्निरस्त्रं शिरोमार्जनरहितं कर्मिणां कर्मचिकीर्षणम् ।

आर्द्रेण वाससा वापि मार्जनं सर्वकर्मसु ।

(१) सूत्रे—देशकालाद्यपेक्षया ।

(२) A—पञ्च ।

(३) B—अग्निरस्त्रं भवेत् स्नानं स्नानाशक्तौ तु कर्मिणाम् ।

यस्मात्तस्मिन्पुंससाधारणश्च गोमृक्प्रक्षालनजलस्नानम् । हरि-
वंशे तथैवोक्तेरिति सागरः ।

याज्ञवल्क्यः—

न कुर्यात् कस्यचित् पीडां कर्मणा मनसा गिरा ।

आचरन्भवेकान्तु कर्माभ्यानि चाचरन् ॥

मार्कण्डेयपुराणे—

सूर्योदयं विना नैव स्नानदानादिकाः क्रियाः ।

अग्निर्विरहितस्यैव क्रतुस्तावन्न लक्ष्यते ॥

दण्डः—

देवकर्माणि पूर्वार्हे मनुष्याणाञ्च मध्यमे ।

पितृणामपराहे तु कार्याणीति विनिश्चयः ॥

सदोपवीतिना भाव्यं सदा वदन्निखिलेन तु ।

विशिष्टो व्युपवीतश्च यत् करोति न तत् कृतम् ॥

साम्बपुराणे—

क्रियां यः कुरुते लोभादनाचम्यैव नास्तिकः ।

भवन्ति हि वृथा तस्य क्रियाः सर्व्वे न संशयः ॥

हन्दीगपरिशिष्टे कात्यायनः—

यत्र दिङ्मयमी नास्ति अपहोमादिकर्मसु ।

तिस्त्रस्तत्र दिग्गः प्रोक्ता ऐन्द्री सौम्याऽपराजिता ॥

सौम्या उत्तरा अपराजिता ऐशानी ।

भासीन जर्द्धः प्रज्ञो वा नियमो यत्र नेदृशः ।

'तदासीनेन कर्त्तव्यं न प्रज्ञेन न तिष्ठता ॥

न प्रज्ञेन नावमतेन न तिष्ठता नोर्द्धेजानुना ।

यत्रोपदिश्यते कर्म कर्त्तुरङ्गं न तूच्यते ।

दक्षिणस्तत्र विज्ञेयः कर्मणां पारगः करः ॥

वायुपुराणे—

दानं प्रतिग्रहो होमो भोजनं बलिरेव च ।

साङ्गुष्ठेन सदा कार्य्यमसुरेभ्योऽन्यथा भवेत् ॥

साङ्गुष्ठेनाङ्गुलीसङ्गताङ्गुष्ठेन ।

एताभ्येव च कर्माणि दानादीनि विशेषतः ।

अमर्जानुविशेषेण तद्वदाचमनं नृप ॥

लघुहारीतः—

जपे होमे तथा दाने स्वाध्याये पिष्टतर्पणे ।

अशून्यन्तु करं कुर्यात् सुवर्णरजतैः कुशैः ॥

कूर्मपुराणे—

विना दर्भेण यत्कर्म्म विना सूत्रेण वा पुनः ।

अयाज्ञं तद्वेत् सर्व्वं नामुत्रेऽहं फलप्रदम् ॥

सूत्रेण यज्ञोपवीतेन एतच्च त्रैवर्णिकानाम् ।

योगियाञ्चवत्क्राः—

परिधानादहिः कक्षा निवद्धा ह्यासुरी मता ।

धर्मं कर्मणि विद्वद्भिर्वर्जनीया प्रयत्नतः ॥

वहिकक्षा असंहतपरिधानवस्त्रान्तः ।

वीधायनः—

कर्मयुक्तो नरो नामैरवःस्पर्शं विवर्जयेत् ।

होमदेवार्चनायासु क्रियास्त्राचमने तथा ॥

नेकवस्त्रः प्रवर्त्तेत द्विजवाचनके जपे ।

वाचनके अभिवादनके ।

द्विवस्त्रस्याप्येकवस्त्रत्वे शातातपः—

सव्यादंशात् परिभ्रष्टं कटिदेशे धृताम्बरम् ।

एकवस्त्रन्तु तं विद्याद्देवे पैत्रे च वर्जयेत् ॥

शाध्यायनः—

दानमाचमनं होमं भोजनं देवतार्चनम् ।

ग्रीदपादो न कुर्वीत स्वाध्यायं पिबतर्पणम् ॥

आसनाद्ग्रीदपादसु जान्नीर्वा जङ्गयोस्तथा ।

कृतावसक्तिको यश्च ग्रीदपादः स उच्यते ॥

कृतावसक्तिको वस्त्रपर्यङ्कः ।

वीधायनः—

काषायवासाः कुरुते जपहोमप्रतिग्रहान् ।

न तद्देवगम्यं भवति हव्यकव्येष्वथो हविः ॥

आसः—

आर्द्रवासासु यः कुर्याद् जपं होमं प्रतिग्रहम् ।

सर्वं तद्वाचसं विद्याद्द्विर्जानु च यत् कृतम् ॥

एतच्च काषायवाससा आर्द्रवाससा जपादिप्रतिषेधनमश्रुत-
विषये, यत्र तु कर्मविशेषे काषायवाससैर्वार्द्रवाससैवानुष्ठानं
श्रूयते तत्र तथैवानुष्ठानं कर्त्तव्यम् ।

वसिष्ठः—

जपहोमोपवासेषु धीतवस्तधरो भवेत् ।

अलङ्कृतः शुचिर्मौनी आद्यादौ विजितेन्द्रियः ॥

आद्यादावित्यादिशब्देन दानव्रतादिग्रहणम् ।

जपकाले न भाषेत व्रतहोमादिकेषु च ।

एतेष्वेवावसक्तन्तु यद्यागच्छेद्विजोत्तमः ।

अभिवाद्य तथा विप्रं योगक्षेमन्तु कौर्त्तयेत् ॥

वीधायनः—

अत्र मौनमुक्तं नैविद्यहृद्देवाचार्यैर्मुनिभिरन्यैर्वा सुमतिभिर्बहु-
श्रुतैर्देवैर्देवतान् सन्ध्यास्तर्मुख एव यावदर्थं सम्भाषितं न
यन्मलोपो भवतीति विज्ञायते ।

यन्त्रो नियमः ।

योगियाज्ञवल्काः—

स्त्रीशूद्रपतिताश्चैव रासभक्ष रजस्त्रलाम् ।

जपकाले न भाषेत व्रतहोमादिकेषु च ॥

तुष्णीमासीत तु जपन् चाण्डालपतितादिकान् ।

दृष्ट्वा तान् वार्युपस्पृश्याभाय स्रात्वा पुनर्जपेत् ॥

विधिदृष्टम् यत् कर्म करोत्यविधिना तु यः ।
फलं न किञ्चिदाप्नोति क्लेशमात्रं हि तस्य तत् ॥
अष्टाविधिसमायुक्तं कर्म यत् कियते नृभिः ।
सुविशुद्धेन भावेन तदानन्त्याय कल्पते ॥
विधिहीनं भावदुष्टं इतमश्रद्धया तु यत् ।
तद्वरमसुरास्तस्य मूढस्य दुष्कृतात्मनः ॥

अथ सप्रसादकर्तृकधर्माः ।

तत्र छन्दोगपरिनिष्ठे कात्यायनः—

पित्रे मन्त्रार्थहरणे आत्मालम्बे त्ववेक्षणम् ।
अधोवायुसमुत्सर्गे प्रहसिऽनृतभाषणे ॥
अनुहरणे पाठे आत्मालम्बे आत्महनने आत्मप्रशंसायाच्चेति
सागरः । आत्माधिष्ठानभूद्दयस्पर्शे अवेक्षणे तस्यैव, एते च स्पर्शा
वेक्षणे यज्ञादौ विहित इति कल्पतरुः ।

माङ्गारमूषिकस्पर्शे आक्रुष्टे क्रोधसम्भवे ।

आक्रुष्टं पदवभाषणम् ।

निमित्तेष्वेषु सर्वेषु कर्म कुर्व्वन्नपः स्पृशेत् ।

अप आचमिन् स्पर्शमात्रमेवेत्येके ॥

प्रवृत्तमन्यथा कुर्याद् यदि मोहात् कथञ्चन ।

यतस्तदन्यथाभूतं तत एव समापयेत् ॥

प्रवृत्तमनुष्ठायमानं प्रधानाङ्गभूतं कर्म ।

समाप्ते यदि जानीयान्मयेतदन्यथा कृतम् ।

तावदेव पुनः कुर्यान्नाहतिः सर्वकर्मेणः ॥

प्रधानस्याक्रियायान्तु साङ्गं तत् क्रियते पुनः ।

तदङ्गस्याक्रियायान्तु नाहतिर्न च तत्क्रिया ॥

अत्र तदङ्गस्याङ्गाङ्गस्योपवीतित्वादेः, तत्र प्रायश्चित्तविशेषा-
श्रुतेर्विष्णुस्मरणमेव कार्यम् । एवमु कर्तृधर्मादिषु ज्ञान-मोहाभ्या-
मङ्गाङ्गाननुष्ठानेऽनुक्तप्रायश्चित्तं विष्णुस्मरणमेव कार्यम् ।

तथाच योगियाज्ञवल्करः—

यदि वाग्यमलोपः स्याज्जपादिषु कथञ्चन ।

व्याहरेद्द्वेषाव मन्त्रं स्मरेद्वा विष्णुमव्ययम् ॥

अज्ञानादथवा मोहात् प्रच्यवेताध्वरेषु यत् ।

स्मरणादेव तद्विष्णोः सम्पूर्णं स्यादिति श्रुतिः ॥

इति सागरः ।

लक्ष्मीधरस्तु—

तदङ्गस्याकरणे न साङ्गप्रधानाहतिर्नापि तावन्मात्रस्याङ्गस्य
करणं किन्तु प्रायश्चित्तमेव कार्यमित्याह ।

विष्णुधर्म—

पाखण्डिनो विकर्मस्थान् नालपेक्षैव नास्तिकान् ।

पाखण्डिनो वेदविपरीतधर्मापदेशारः, विकर्मस्था दशेन
वैदिककर्मानुष्ठानकर्तारो नास्तिका धर्मासत्त्ववत्तारः ।

सम्भाष्येतान् शुचिपदं चिन्तयेदश्रुतं बुधः ।

इदञ्चोदाहरेत् सम्यक् कृत्वा तववर्णं मनः ॥

शरीरमन्तःकरणं तथाह्नी
वाचस्य विष्णुर्भगवानशेषं ।
शमं नयत्वस्तु ममेह शर्म
पापादनस्ते हृदि सन्निविष्टे ॥

अन्तःशुद्धिं बहिःशुद्धिं शुशान्तमनसोऽच्युतः ।
करोतु विमले तस्मिन् शुद्ध एवास्मि सर्व्वदा ॥
वाङ्मोपघातमनघो बुद्धेश भगवानजः ।
शुद्धिं नयत्वन्मात्मा विष्णुश्चेतसि संस्थितः ॥
एतत् सन्नाथ वक्तव्यं पाखण्डादीनुपोषितैः ।
उपोषितैर्नियमस्थैः ।

विष्णुधर्मोत्तरे—

उपविष्टो जपन् ज्ञातः क्षुत्प्रसन्नलितादिषु ।
पूजायां नाम कृष्णस्य सप्तवारान् प्रकीर्त्तयेत् ॥
आदिशब्देन काशजृम्भादिग्रहणम् ।

अथाशक्तकर्त्तृधर्माः ।

तत्र ब्रह्मपुराणे—

व्रतस्थः प्राणरक्षार्थं कदाचिदुदकं पिबेत् ।
फलमूलेऽथवा क्षीरं यन्नशिष्टञ्च वा हविः ॥
व्रतमध्ये च रोगार्त्ती वैद्यप्रोक्तमथौषधम् ।
करोति च गुरोर्वाक्यं व्रतस्थस्तत्क्षणोदपि ॥

ब्राह्मणस्याभिलषितं साधयेदविचारयन् ।
एतान्यष्टौ व्रतस्थानामव्रतज्ञानि कुत्रचित् ॥

एतानि च ब्रह्मपुराणीयवाक्यानि कल्पतरुकामधेनुपारिजाते-
ष्वस्मिन् प्रकरणे लिखितानि । आग्नेयपुराणे च चान्द्रायणादि-
प्रायश्चित्तानन्तरं दृष्टानीति दानसागरीये तत् सामान्यलिखितं
न निर्विशङ्कम् ।

देवलः—

सर्व्वभूतभयं व्याधिः प्रमादो गुरुशासनम् ।

अव्रतज्ञानि कथ्यन्ते सकृदेतानि शास्त्रतः ॥

सर्व्वभूतभयं व्याघ्रादिदुष्टजन्तुभयं व्याधिः तत्प्रतिबन्धनम्,
प्रमादो विस्मरणं गुरुशासनं गुरोराज्ञा सकृदित्यभिधानादेतिषा-
मावृत्तौ व्रतलोप एव कामतस्तु त्यागे प्रत्यवायोऽपीति ॥

अथोपवासादियहणपरिभाषा ।

तत्र भविष्यपुराणे—

उपावृत्तस्य दोषेभ्यो यस्य वासो गुणैः सह ।

उपवासः स विज्ञेयः सर्व्वभोगविवर्जितः ॥

वासो गुणैः सहेति क्षमादिभिः सह वासो नियमेना-
वस्थानम् ।

तथा—

यां तिथिं नियमं कर्तुं भक्त्या समनुगच्छति ।
 तस्यां तिथौ विधानं यत्तन्निबोध अनाधिप ! ॥
 यदा तु प्रतिपद्याश्च गृह्णीयाच्चियमं नृप ! ।
 चतुर्दश्यां कृताहारः सकल्पं परिकल्पयेत् ॥
 अमावस्यां न भुञ्जीत त्रिकालं स्नानमाचरेत् ।
 पवित्राणि अपेक्षितं सावित्रीशिरसा' सह ॥

सावित्रीजपश्च त्रैवर्णिकानां स्त्रीशूद्रयोः पौराणिकस्तुतिपाठ-
 सदशक्ती नारायणस्मरणमिति दानसागरः ।

अथ व्रतधर्माः ।

तत्र महाभारते—

गृह्णीत्वौदुम्बरं पात्रं वारिपूर्णमुदस्तुतः ।
 उपवासन्तु गृह्णीयाद्यद्वा सकल्पयेद्बुधः ॥

तत्र कल्पतरुः—यद्वा अन्यकृतादिकम् ।

पारिजातस्तु—यदेत्यनेन सकल्पमात्रमपि कर्तव्यमित्याह ।

देवलः—

अभुक्ता प्रातराहारं स्नात्वाचम्य समाहितः ।
 सूर्याय देवताभ्यश्च निवेद्य व्रतमाचरेत् ॥

अत्रापि पारिजातः—

(१) A—सावित्री शिरसा ।

प्रातर्व्रतमाचरेदिति सम्बन्धः प्रधानपदार्थान्वयस्याभ्यर्हितत्वात्
 अभुक्ता आहारमित्यर्थात् पूर्वदिने एकवचनानुरोधादेकाहार-
 मभुक्त्येत्यादेकभक्तत्वमायातीति लिखित्वा—

अत्राहुः—यद्यस्मादेकवाक्यात् पूर्वदिने एकाहारविधिस्तदा
 वाक्यभेदो दोषः, अनुप्रासानुवादे त्वेकभक्तविधायकं वाक्यमनुसन्धेयं
 तस्मात् प्रातराहारमभुक्तेति योजनीयम् । तेन प्रातराहार-
 करणात् पूर्वं व्रतं गृह्णीयादित्यर्थ इत्याह ।

अत्रोभयोरपि पक्षयोः प्रातरेव व्रतग्रहणम् एकभक्तत्वा-
 मिधायकत्वे परं विशेषः । एकभक्तत्वस्य च वाक्यान्तरात् प्राप्ति-
 व्यतिरेके वाक्यभेदोऽपि श्रेयान् विशिष्टमर्थमादायैकवाक्यतापि
 स्यादिति प्राचीन एव पक्षः ।

चतुर्दश्यां कृताहारः सकल्पं परिकल्पयेत् ।

अमावस्यां न भुञ्जीत त्रिकालस्नानमाचरेत् ॥

इत्यत्र वाक्ये कृताहारस्य सकल्पविधानमसङ्गतमिति चेत्, न,
 चतुर्दश्यां कृताहारः सकल्पविधिं कल्पयेत् इत्यत्रामावस्या-
 मित्यन्वयात् ।

पूर्वापरान्वययोरुत्तरान्वयो न वलीयानिति चेत् ; न, देवल-
 वाक्ये प्रातःशब्दसार्थकत्वान्वयानुपपत्त्या तस्यापि युक्तत्वात् । प्रात-
 राहारनिषेधेनैकभक्तविधानात् सार्थकत्वमिति चेत् न प्रथम-
 भोजनमात्रेणैकभक्तस्याशस्यार्थत्वापत्तेः । प्रातराहारशब्देनैका-
 हारी विवक्षित इति चेत् न अशब्दार्थत्वात् । तस्मादुपपत्त्या
 आचारेण च तिथिव्रतादौ प्रातरेव व्रतग्रहणम् ।

यश्च तु विशिष्टे तद्वाधकावतारस्तत्र त्यज्यतेऽपि यथा
प्रायश्चित्तव्रते ।

व्रतं निशामुखे याज्ञं बहिस्तारकदर्शनात् ।

इत्येकभक्तानन्तरं रात्रौ सङ्कल्पविधानम् । न च तदेतत्पर-
मपि बाधकस्योक्तत्वात्, देवताभ्य इति सूर्यस्य स्वपदोपासत्वात्
तद्व्यतिरिक्तदेवलोक्तसकलकर्म्मसाक्षिसोमादिदेवताभ्यः ।

तथाच देवलः—

सूर्यः सोमो यमः कालो महाभूतानि पञ्च च ।

देवा एव हि जानन्ति वृत्तं जन्तोः शुभाशुभम् ॥ इति ।

सत्यपुराणे—

तस्मात् कृतोपवासेन ज्ञानमभ्यङ्गपूर्वकम् ।

वर्जनीयं प्रयत्नेन रूपद्रुतं तत्परं स्मृतम् ॥

ब्रह्मातातपः—

उपवासं हिजः कृत्वा ततो ब्राह्मणभोजनम् ।

कुर्यात्सेनास्य सगुण उपवासी हि जायते ॥

भोगविशेषान् प्रतिप्रसूति शातातपः—

गन्धालङ्कारवस्त्राणि पुष्पमाङ्गानुलेपनम् ।

उपवासे न दुष्यन्ति दन्तधावनमञ्जनम् ॥

गन्धः सुगन्धिद्रव्यमनुलेपनं समालभनमेतानि न दुष्यन्त्यु-
पवासे दोषान् न यास्तीत्यर्थः । अयश्च प्रतिप्रसवो निषिद्धा-
ङ्गनादिसौकर्तृकोपवासातिरिक्तोपवासे ।

दानसागरे तु—

उपवासेनेति तृतीयान्तमुररीकृत्य दुष्यन्ति दोषतां यास्ती-
त्यर्थो व्रतसागरीयमुखवन्धस्थस्त्रीधर्मचर्यायामञ्जनदन्तधावनादि-
निषेधादित्युक्तं, तच्च ।

व्रतचर्याविशेषनिष्ठनिषेधेऽत्र प्रतिप्रसवबाधात् उपवासेनैते
दुष्यन्ति सर्वभोगनिषेधवदित्युपवासे विशेषनिषेधे वैयर्थ्याच्च ।

देवलः—

उपवासी विनश्येत दिवास्वप्नाच्चभैरुनैः ।

अत्यये जलपानेन नोपवामः प्रणश्यति ॥

अत्यये सम्भाव्यमाने ।

अथ नक्तपरिभाषा ।

तत्र भविष्ये—

उपवासात् परं भैक्ष्यं भैक्ष्यात् परमयाचितम् ।

अयाचितात् परं नक्तं तस्मात्कृतेन वर्तयेत् ॥

नक्तसूतिः ।

नक्तदर्शनात्कृतं केचिदिच्छन्ति मानवाः ।

सुहृत्सीनं दिनं केचित् प्रवदन्ति मनीषिणः ॥

नक्तदर्शनात्कृतमहं मन्ये गणाधिप ।

तथा—

इविष्यभोजनं ज्ञानं सत्यमाहारलाघवम् ।

अग्निकार्यमधःशय्यां नक्तभोजी षड्वाचरेत् ॥

उपवासादित्यादी वाक्ये पुंवाक्ये व्यर्थत्वस्यार्थत्वा'दुपवासात्
परं भैष्यमित्याद्यपि विधिगर्भमेव । तथा—उपवासात् परं भैष्य-
सुपवासासामर्थ्यं सत्यत्वायासेन तत्फलजनकमित्यर्थः ।

भैष्यात् परमयाचितं ततो बलवद्दुःखसाध्यं अयाचितात् परं
नक्तमित्यपि तथा । तथा उपवासासामर्थ्यं ततोऽल्पदुःखसाध्यं नक्तं
कुर्यात् । तदसामर्थ्यपक्षे अल्पदुःखमयाचितं तदसामर्थ्यं ततो-
ऽल्पदुःखं भैष्यम् ।

अतएव—

एकभक्तेन नक्तेन तथैवायाचितेन च ।

उपवासेन भैष्येन नैवाद्वादशीको भवेत् ॥

इति वाक्यम् ।

तथाचाशक्तकर्तृणासुपवासासामर्थ्यं नक्तं तदशक्तावयाचितं
तदशक्ती भैष्यमिति परिभाषा सङ्गच्छते इत्येके ।

पारिजातसु—

नक्तमात्रविधिरवायं उपवासात् परं भैष्यमित्यादिष्वन्यत्रय-
मनुवादमात्रमित्याह ।

इदमु युक्तं भोजभूपासलिखितनक्तवाक्यसम्भर्तगंतत्वेन
नक्तविधायकत्वेऽस्य स्थितेऽसङ्गतमपीदं नक्ते प्रवृत्तिमतिशयेनाधातु-
सुक्तम् ।

उपवासापेक्ष-भद्रभैष्य, तदपेक्षभद्रायाचित, तदपेक्षभद्रनक्त-
मिति । अतएवैतत्तात्पर्यविशुद्धा आतोपदेशतापि सङ्गता
वैषम्याभावात् ।

एकभक्तेनेत्यादि नैवाद्वादशीको भवेदित्यन्तवाक्यं तद्वादशी-
व्रतावश्यकत्वबोधनपरं समूलकचेति ।

अथ होमपरिभाषा ।

तत्र छन्दोगपरिशिष्टं कात्यायनः—

आग्न्यं द्रव्यमनादेशे जुहोतिषु विधीयते ।

मन्त्रस्य देवतायाश्च प्रजापतिरिति स्थितिः ॥

मन्त्रस्यानादेशे प्रजापतिदेवताको महाव्याहृतिमन्त्रः, देवताया
मनादेशे प्रजापतिदेवता इत्येकस्य प्रजापतिरित्यस्यार्थः । एतदर्थ-
स्वहस्यश्च कल्पतरुपारिजातयोर्नित्यः ।

पाशाहुतिर्द्वादशपर्वपूरिका

रसादिना चेत् सुवमात्रपूरिका ।

दैवेन तीर्थेन च ह्रियते हविः

स्वग्नारिणि स्वर्चिषि तच्च पावके ॥

आदित्यपुराणे—

सुसृट्कोधत्वरायुक्तो हीनमन्त्रैर्जुहोति यः ।

अप्रवृत्ते सधूमे वा सोऽन्यः स्यादन्धजन्मनि ॥

सुसृष्टक्रोधत्वरायुक्त इति बुभुक्षा-पिपासा-क्रोधनिमित्तत्वर-
युक्तः । एतच्च दृष्टप्रयोजननिमित्तत्वरो'पलक्षकं तेन होमिना त्वरा
न कर्त्तव्या जुहोतीत्युपलक्षणं तेन 'जपादिष्वप्यदृष्टप्रयोजनेषु
त्वरा न कार्येति बोधव्यम् ।

स्वल्पे रुचे सस्फुल्लिङ्गे वामावर्त्ते भयानके ।
भार्द्रकाष्ठे (ख)सुसम्पूर्णं पुष्कारवति पावके ॥
लक्ष्णार्चिषि सुदुर्गन्धे तथा लिङ्गति मेदिनीम् ।
आहुतीर्जुह्याद्यस्तु तस्य नाशो भवेद् भुवम् ॥

कन्दोगपरिशिष्टे कात्यायनः—

योऽर्चिषि जुहोत्यग्नी व्यङ्गारिणि च मानवः ।
मन्दान्निरामयावौ च दरिद्रश्चैव जायते ॥
तस्मात् समिधे होतव्यं नासमिधे कदाचन ।
भारोग्यमिच्छतायुश्च त्रियमात्यन्तिकीं तथा ॥
जुह्वयन् गते' चैव पाणिसूर्पास्य दारुभिः ।
न कुर्व्यादन्निधमनं कुर्वीत व्यजनादिना ॥

तथा—

नाहुष्ठादधिका प्राच्या समित् स्थूलतमा कश्चित् ।
न विमुक्तत्वचा चैव न सकीटा न पाटिता ॥

(१) A C—निमित्ततया ।

(२) A D—प्रवाजादिषु ।

(३) C D—हृते ।

प्रादेशान्नाधिका न्यूना न तथा स्याद्विशालिका ।
विशालिका विविधशाखायुक्ता ।

न सपर्णा न निर्वीर्या होमेषु च विजानता ॥

मरीचिः—

प्रागग्राः समिधो देयास्ताश्च काम्येषु पाटिताः ।
शान्त्यर्थेषु सगल्काद्रा विपरीता जिघांसतः ॥
विशोर्णा विदला ऋक्षा वक्राः सशुषिराः कृताः ।
दीर्घा स्थूला' घुणैर्जुष्टा कर्मसिद्धिविनाशिकाः ॥

सगल्काः सत्वचः । समिध इत्यनुवृत्तौ ब्रह्मपुराणे—

पलाशाश्चत्यन्यग्रोधमूलवैकङ्कतोद्भवाः ।

अश्वत्योऽुम्बरो विल्षश्चन्दनः सरलस्तथा ॥

अश्वत्यन्यग्रोधः अश्वत्ये संपृक्तो वटः, अश्वत्यस्य पुनरुपादाना-
दिति सागरः ।

पारिजाते तु पुनरश्वत्योपादानं यज्ञोपयुक्तेभ्यःदावपि सम्बन्धार्थ-
मित्युक्तं विकङ्कतो रुषकटायीति प्रसिद्धा ।

शालश्च देवदारुश्च खदिरश्चेति यज्ञियाः ।

हारीतः—

नाशुचिक्लिन्नपूतिभिर्दोषभिरग्निमिन्धौत ।

आपस्तम्बः—

नाप्रोक्षितमिन्धनमग्नावादध्यात् ।

(२) D—स्थूलाः ।

विष्णुधर्मोत्तरे—

दूर्वाहोमः परः प्रोक्तस्तेन स्वर्गे महीयते ।
तस्माद्दशगुणं पुण्यमिहभिः प्राप्नुयात् कृतम् ॥
तस्माद्दशगुणं शस्त्रैर्ब्रह्मिभिर्हिगुणं तथा ।
तावदेव तथा पुण्यं होमे सिद्ध्यर्थकैः स्मृतम् ॥
यवैश्चतुर्गुणं तस्मात् तिलैर्दशगुणं स्मृतम् ।
तावदेव फलेर्ज्यं विष्वेर्दशगुणं ततः ॥
पद्मैश्च तावदेवोक्तं दध्ना क्षीरेण च हिजाः ।
परमावेन धर्मैश्चा दृतेनाष्टगुणं ततः ॥

एवं ह्यन्धोऽप्यपि शिष्टकृता अत्यन्तप्रचुरफलत्वाद्नादिष्टहवि-
र्विशेषे होमे 'हव्यशब्दमुपन्यस्तम् । तस्माद्नादिष्टद्रव्यविशेषेषु
दूर्वादीनामन्यतमस्य हविर्द्वं बोद्धव्यम् ।

मन्त्रेणोद्धारपूतेन स्वाहान्तेन विचक्षणः ।
स्वाहावसाने जुह्यात् ध्यायन् वै मन्त्रदेवताम् ॥

अथ जपपरिभाषा ।

श्रीनरसिंहपुराणे—

त्रिविधो जपयज्ञः स्यात्तस्य भेदास्त्रिबोधतः ।
वाचिकश्च उपांशुश्च मानसश्च त्रिधा मतः ।
त्रयाणां जपयज्ञानां त्रेयान् स्मादुत्तरोत्तरः ॥

यदुच्चगोचस्वरितैः स्पष्टशब्दवदक्षरैः ।
मन्त्रमुच्चारयेद्वाक्तां जपयज्ञः स वाचिकः ॥
शनैश्चचारयेन्मन्त्रमीषदोष्टौ प्रचालयेत् ।
किञ्चित् शब्दं स्वयं विद्यात् उपांशुः स जपः स्मृतः ॥
धिया यदक्षरमेष्ट्या वर्णात् वर्णं पदात् पदम् ।
शब्दानुचिन्तनाभ्यासः स उक्तो मानसो जपः ॥

यो गियाज्ञवल्काः—

उपांशुजपयुक्तस्य शंखात् शतगुणो भवेत् ।
साहस्रो मानसः प्रोक्तो यस्माद्वागानसमो हि सः ॥
शंखादुच्चैः पठनीयात् शाब्दिकादिति यावत् । जपः शतगुणो-
भवेत् इत्यन्वयः ।

न चक्रमक्ष च हसन्न पार्श्वानवलोकयन् ।
नात्मान्प्रितो न जल्पस्य नापाहन्तशिरस्तथा ॥
न पदा पादमाक्रम्य न चैव तु तथाकरो ।
न चासमाहितमना न संश्रावयन् जपेत् ॥
प्राक्तनेषु कुशेष्वेवमासीनश्चासने शुभे ।

प्राक्तनेषु चासनीहं प्रागद्यारोपितेषु—

नात्मुच्छ्रिते नातिनीचे दर्भपाणिः स्वयं यतः ।
स्फटिकेन्द्राक्षरद्राक्षैः पुत्रस्त्रीवसमुद्भवैः ।
अक्षमाला तु कर्त्तव्या उत्तमा श्रीतरोत्तरा ॥
कीदृशधिका भवेद्दृष्टिरक्षमाला विशेषतः ।
जपस्य क्रियमाणस्य तस्माच्छ्रेष्ठः परः परः ॥

अभावे त्वक्षमालायाः कुशग्रन्थाऽथ पाणिना ।

जप एव हि कर्त्तव्य एकाग्रमनसैव हि ॥

कोट्यधिका भवेद्द्विरिति स्फाटिकमालात इन्द्राक्षमालाजपे
कोटिशुणमतिरिक्तं फलम् ।

एवमुत्तरायाः पूर्वपूर्वापेक्षया कोटिशुणः फलोत्कर्षः ।

कूर्मपुराणे—

जपकाले न भाषेत नान्यानि प्रेक्षयेद्बुधः ।

न कम्पयेच्छिरोशीवं दन्ताक्षैव प्रचालयेत् ॥

गुह्यका राक्षसाः सिद्धा हरन्ति प्रसभं भयात् ।

एकान्ते च शुभे देशे तस्माज्जप्यं समाहरेत् ॥

जप्यं जपम् ।

अङ्गिराः—

विना दर्भैस्तु यत् ज्ञानं यच्च दानं विनोदकम् ।

असंख्यातस्तु यज्जपं सर्व्वं तन्निष्फलं भवेत् ॥

असंख्यातं अज्ञातसंख्यं तथा च यज्जप्यं तन्निर्ज्ञातसंख्यं
कर्त्तव्यम् ।

तेन अत्युच्छ्रितानतिनोचप्रागग्रकुशास्तीर्णशोभनासनोपविष्टेन
दर्भपाणिना शोभनचित्तेन उत्तरोत्तरात्यस्तप्रशस्तस्फटिकेन्द्राक्ष-
रुद्राक्षपुष्पक्षीवाक्षमालावता किमप्यनवलोकयता शिरोशीव-
मकम्पयता सम्भृतदर्शनेन विविक्तशुभे देशे जपः संख्याज्ञानपूर्व्वक
एव कर्त्तव्य इत्युक्तम् ।

तथाच शैवपुराणे—

अङ्गुल्या जपसंख्यानमेकमेकमुदाहृतम् ।

रेखयाऽष्टगुणं विद्यात् पुत्रदीपैर्दशाधिकम् ॥

पुत्रदोषैः पुत्रञ्जीवैः ।

शतं स्यात् शङ्खमालाभिः प्रवालैस्तु सहस्रकम् ।

स्फटिकैर्दशसाहस्रं मौक्तिकैर्लक्षमुच्यते ॥

पद्माक्षैर्दशलक्षन्तु सौवर्णैः कोटिरुच्यते ।

कुशग्रन्था च रुद्राक्षैरनन्तगुणितं भवेत् ॥

कुशग्रन्था फलोत्कर्षाभिधानं जपविशेषविषयम् ।

अथ द्रव्यगणपरिभाषा ।

तत्र छन्दोगपरिशिष्टे कात्यायनः—

हरिता यज्ञिया द(र्भाः)र्भाः पीतकाः पञ्चयज्ञियाः ।

समूहः पितृदेवत्याः कल्पाषाक्षैव दैविकाः ॥

ऋखाः प्रचरणीयाः स्युः कुशा दीर्घाश्च बर्हिषः ।

दर्भाः पवित्रमित्युक्तमतः सन्ध्यादिकर्मणि ॥

कल्पाषाः कर्पूरा ऋखाः प्रचरणीयान्तरादिप्रमाणान्यून-
परिमाणा गोकर्णप्रमाणा वाक्यान्तरस्वरसात् ।

प्रचरणमनुष्ठानं तस्माधनीभूताः प्रचरणीयाः, दीर्घा अरन्ता-
धिकप्रमाणाः । दर्भाः पवित्रमित्यादिवाक्यमनूय पारिजाते कल्प-

तरीरनुसारात् लिखितम् । यतो यज्ञादौ हरिताविशेषविधिरतः
सम्ब्यादिकर्मसङ्गुष्ठानमात्रविहितकृत्वदर्भमात्रं शुचि न तु पवित्र-
लक्षणमेतत् अतः इत्यन्वयाद्व्यभाषलक्षणविरोधाच्च ।

तथाहि—

अनन्तर्गर्भिणं साधं कौशं द्विदलमेव च ।

प्रादेशमानं विज्ञेयं पवित्रं यत्र कुत्रचित् ॥

एतदेव हि पिञ्जला लक्षणं समुदाहृतम् ।

प्राञ्चस्योत्पन्नार्थं यत्तदप्येतावदेव तु ॥

एतत्प्रमाणमैवैके कौशौमेवाभ्रमञ्जरीम् ।

शुक्लां वा शीर्णकुसुमां पिञ्जलीं परिचक्षते ॥ इति ।

तदियं कल्पतरुपारिजातयोर्व्यवस्था ।

श्रीदत्तोपाध्यायेस्तु—सम्ब्यादिकर्मणि कुशाः पवित्रमित्यनेन
कुशत्रयस्यापि पवित्रत्वेन प्रतिपादनादनन्तर्गर्भिणमित्यादिनां सर्व-
कर्मणि कौशद्विदलस्याप्युपासत्वात् सम्ब्यादिकर्मणि कुशत्रयं कौशं
द्विदलं पवित्रञ्च व्यवस्थापितं लिखितञ्च सम्ब्याप्रयोगे । एतच्च
कल्पतरुपारिजातविरोधादत इत्यसङ्गतेष्व नादेयम् ।

न चात्रापीतिपदानुपपत्तिरित्यत इत्यन्वयस्य विवक्षितत्वात् ।

गृह्यपरिशिष्टम्—

दर्भाः कृष्णाजिनं मन्त्रा ब्राह्मणा हविरन्मयः ।

अयातयामान्येतानि नियोज्यानि पुनः पुनः ॥

हविरोदनादिव्यतिरिक्तमाचारात्, अयातयामान्यपरिभुक्तानि
कृतकर्मण्यपि कर्मान्तरार्हाणीति तात्पर्यम् ।

मरौचिः—

मासे नभस्यमावस्या तस्यां दर्भाश्च यो मतः ।

अयातयामास्ते दर्भा विनियोज्याः पुनः पुनः ॥

ये च पिण्डे स्मृता दर्भा यैः कृतं पिष्टतर्पणम् ।

अमेध्यलिप्ता ये तेषां परित्यागो विधीयते ॥

लघुहारीतः—

पथि दर्भाश्चितौ दर्भा ये दर्भा यज्ञभूमिषु ।

स्तरणासनपिण्डेषु षट् कुशान् परिवर्जयेत् ॥

पिण्डार्थं ये स्मृता दर्भा यैः कृतं पिष्टतर्पणम् ।

मूर्तोच्छिष्टैः कृता ये च तेषां त्यागो विधीयते ॥

केचित्तु—

उच्छिष्टीकृतमात्र एव निषेधमाहुः ।

नीवीमध्ये तु ये दर्भा ब्रह्मसूत्रे च ये कृताः ।

पवित्रांस्तान् विजानीयाद् यथा कायास्तथा कुशाः ॥

भाचम्य प्रयतो नित्यं पवित्रेण द्विजोत्तमः ।

नोच्छिष्टस्तु भवेत्तत्र भुक्तशेषस्तु वर्जयेत् ॥

भुक्तशेषं यस्मिन् कुशे परिधृते भुक्तं तदित्यर्थः । अपहोम
इत्यादौ पूर्वलिखितलघुहारोतवाक्ये अशून्यमित्यादिना सुवर्णा-
दीनां विशिष्टधारणविधानादर्थान् सुवर्णादिसमुच्चयः । तत्र च
दक्षिणकरानामिकायां सुवर्णधारणस्य—

अनामिकाकुलिकायां धारयेद्दक्षिणे करे ।

इति हेमप्रकरणस्य देवीपुराणसिद्धत्वात्तत्समभिव्याहारात्
रजतादिधारणमपि तत्रैव ।

तर्ज्यां रजतं धार्यमिति वाक्यमनादेयमनाकरत्वात् ॥

अथ कनकपरिभाषा ।

तत्र विष्णुधर्मोत्तरे—

सकृत् कणालदानेन स्वर्गे नित्यं सुखी भवेत् ।

तथाच नन्दिपुराणे—

प्रमादतस्तु तत्रष्टं तावन्मात्रं नियोजयेत् ।

अन्यथा स्तेययुक्तः स्याद्वैज्यादस्ते विनाशिनः ॥

ब्राह्मणायोक्तृष्टं ब्राह्मणाय प्रतिपादितमेव चेदपगतं तदा
तावन्मात्रं तावदेव पुनर्नियोजयेत् प्रतिपादयेदिति सागरः, एव-
मदत्तइत्यत्राप्यप्रतिपादित इति नियम् ॥

अथौषधिगणः ।

विष्णुपुराणे—

ब्रीहयः सयवा माषा गोधूमा अणवस्तिलाः ।

प्रियङ्गुमसमा ह्येते षष्ठमास्तु कुलत्यकाः ॥

श्यामाकास्त्वयनीवारा जर्त्तिनाः (लाः) सगवेधूकाः ।

तथा वेणुयवाः प्रोक्तास्तथा मर्कटकां सुने ॥

शान्यारण्याः स्मृता ह्येता ओषधस्तु चतुर्दश ।

जर्त्ति(लाः)नाः स्वयंजातास्तिलाः वेणुयवाः वंशबीजानि ॥

षष्टादश धान्यानि ।

वायुपुराणे—

ब्रीहयश्च यवाश्चैव गोधूमा अणवस्तिलाः ।

प्रियङ्गवो ह्युदाराश्च कोरदूषाः सचीनकाः^१ ॥

माषा सुहा मसूराश्च निष्पावाः सकुलत्यकाः ।

भाद्रकश्चैव चणका रक्षाः सप्तदश स्मृताः ॥

ब्रीहिः षष्टिका प्रियङ्गुः कामली कञ्जलि इति प्रसिद्धा,
उदारो देवधान्यं, कोरदूषः कोद्रवः, सतीनकः कलायः निःपावः
श्वेतसित्यः, भाद्रकी तुवरी राहनि त्विति प्रसिद्धा, एवं मुख्य-
धान्येन सममष्टादश धान्यानि भवन्ति । ॥

अथ सप्तौषधिगणः ।

तत्र छन्दोगपरिशिष्टे कात्यायनः—

ब्रीहयः शालयो मुद्गा गोधूमाः सर्षपास्तिलाः ।
यवाक्षौषधयः सप्त विपदो घ्नन्ति धारिताः ॥

अथ सप्तधान्यानि ।

यव गोधूम धान्यानि तिलाः कङ्कुस्तथैव च ।
श्यामाकं देवधान्यञ्च सप्तधान्यमुदाहृतम् ॥
अत्र देवधान्यस्थाने चीनकं केचित् पठन्ति ।

अथ सप्तौषधिगणः ।

सुरा मांसी वचा कुष्ठं शैलेयं रजनीहयम् ।
शठी चम्पक मुस्तञ्च सप्तौषधिगणः स्मृतः ॥
सुरा भोटण्डव इति प्रसिद्धा मांसी जटामांसी शैलेयं
सन इति प्रसिद्धं रजनीहयं हरिद्रा दाहहरिद्रा ।

अथ सर्व्वगन्धः ।

गन्धशास्त्रे—

कस्तूरिकाया द्वौ भागौ चत्वारः कुङ्कुमस्य च ।
षोडशः चन्दनस्यैकः कर्पूरस्य चतुष्टयम् ॥
सर्व्वगन्ध इति प्रोक्तं सप्तस्तसुरदुर्लभम् ।

कल्पतरुलिखितसर्व्वगन्धस्तु—

कुङ्कुमाशुक्कर्पूर कसुरो जातीफलानि ।

अथ सर्व्वरत्नगणो रत्नाचलोक्तः ।

सच—सुक्ता हीरक गोमेदेन्द्रनील पुष्कराग
वैदूर्य्य विद्रुम मरकत पद्मरागाख्यः ।

अथ पञ्चरत्नानि ।

तत्र कालिकापुराणे—

कनकं कुलिशं नीलं पद्मरागश्च मौक्तिकम् ।
एतानि पञ्चरत्नानि ।
कनक-रजत-सुक्ता-राजपट्ट-प्रवाल रूपाणि
पञ्चरत्नानीति गौडाः । कुलिशं हीरकम् ।

अथ सर्वरसाः ।

रसा लवणादयः “रसाश्च लवणादयः” इति विश्वचक्र-
महादाने श्रवणात् ।

ते च लवण तिक्त मधुर कटु कषायास्वरूपाः ॥

अथ सर्वधातुगणः ।

मध्यपुराणे—

तालकश्च शिलावज्जमभ्रकं श्याममेव च ।

काशी काशीस मात्तिकं गैरिकश्चादितः क्रमात् ॥

तालकं हरितालं शिलावज्जं मनःशिला वज्जाम्भकं तश्चा-
युर्वेदप्रसिद्धम् ।

तथावायुर्वेदे—

“वज्जं भेकवपुः” कृष्णामभ्रकं त्रिविधं स्मृतम् ।

तत्र वज्जाम्भकस्य लक्षणम्—

अप्रस्तरं कठोराङ्गं तरुकज्जलसन्निभम् ।

यच्च शब्दायते बज्जो नैवोष्णं भवेदपि ।

सदाकरसमुद्भूतं वज्जेति प्रथितं घनम् ॥ इति ।

श्याममभ्रकं कृष्णरसास्त्रकं काशी सौराष्ट्रस्रक्तिका काशीसं-
स्ननामप्रसिद्धम् ।

(१) D—भोदभवम् ।

अथ मुख्यद्रव्यालाम्भे तत्प्रतिनिधि परिभाषा ।

तत्र कन्दोगपरिशिष्टं कात्यायनः—

यथोक्तवस्त्वसम्पत्तौ याद्वं तदनुकारि च ।

यवानामिव गोधूमा ब्रीहौनामिव शालयः ॥

पैठोनसिः—

काण्डं मूलं पथं पुष्पं फलं प्ररोहं रस-गन्धादीनां सादृश्येन
प्रतिनिधिं कुर्यात् ।

काण्डं नालः, प्ररोहोऽङ्कुरः ।

तथा—सर्वालाम्भे यवः प्रतिनिधिर्भवति ।

मेढ्रावरुणीयपरिशिष्टम्—

आज्याभावे^१ तैलं प्रतिनिधिरलाम्भे दधि पयसी तदलाम्भे
तण्डुलपिष्टानि वा अग्निः संसृज्याज्यार्थे कुर्वन्ति ।

अत्र गव्यमाज्यं प्रथमं तदभावे माहिषं तदभावे आविकं
तदभावे तैलं तैलेऽपि प्रथमं तिलजं^२ तदभावे कौसुमं तदभावे
सार्षपं तदभावे दधि पयो वा तदभावे तण्डुलपिष्टानि यव-
पिष्टानि वा । अयञ्च गन्धादीनामन्वयः—

आज्यहोमेषु सर्वत्र गव्यमेव भवेदद्भुतम् ।

तदभावे माहिष्यासु आजमाविकमेव वा ॥

(१) D—आज्यार्थे पयो वा ।

(२) D—तदभावे तर्जिबजम् ।

तदभावे तु तैलं स्यात् तदभावे तु जार्त्तिलम् ।

तदभावे च बीसुर्भ तदभावे तु सार्धपम् ॥

इति बीधायनवाक्याद्बोद्धव्यः । बीधायनोपरोधात् कल्पतरु-
पारिजातावप्येवं नेतव्यौ ।

अन्ये तु—

वाक्यमिदं लक्ष्मीधरादिभिरनङ्गीकारात्तद्वन्दं मन्यमाना यथा-
श्रुताभ्यामेव कल्पतरु-पारिजाताभ्यां व्यवस्थामाहुः ।

तथा दर्भास्तरणे काशः प्रतिनिधिः, तदभावे पर्व्ववतीभिः
काण्डवतीभिरोषधीभिः स्तरणार्थान् कुर्वन्ति कटोशीर-चूष-मल-
वल्खज नीप धववर्जम् ।

कटादयस्तृणविशेषाः, इभार्थे—पलाशाश्चत्वारोदिररोहितको-
डुम्बराणां तदभावे सर्व्ववनस्पतीनां चित्तक-धव-नीप-निम्ब-
राजवृक्ष-शाखाली अवन्ध-कपित्थ-कोविदार-विभीतक-श्लेष्मातक-
सर्व्वकण्टकिवर्जम् ।

चित्तकं चिन्दुक इति प्रसिद्धः, नीपः कदम्बः, राजवृक्ष
पारम्बध इति प्रसिद्धः । अयमेव कान्यकुब्जकिरिवालक इति
ख्यातः । अवन्धः मञ्जोन इति प्रसिद्धः श्लेष्मातकी बहुमारः ।

तथा ब्रीहि-यवी पुरोडाशस्तदभावे तुषवतीभिस्तण्डुलवतीभि-
रोषधिभिः पुरोडाशान् कुर्वन्ति । अनुचानक कुरक माष मसूर-
कीद्व कौरदूषकवर्जम् ।

पुरोडाशान् पुरोडाशान् अनवी मलका इति प्रसिद्धाः

कुरकः पीतकुलत्थः कीरदूषको वनकीद्वः, माषशब्दोऽत्र कण्ठे-
तरमावपरः ।

तथा—दक्षिणाक्षामे मूलानां भक्षणं ददाति न त्वेवं यजेत
अदक्षिणं न यजेत इत्यर्थः । एतच्च ब्राह्मणेऽप्युक्तम् ।

तथाच ब्राह्मणम्—

श्लेष वा एतद्यज्ञस्य यद्दक्षिणा नवाऽश्लेषा रथो बह्वथस्य
श्लेषवता यं कामं कामयते तमभ्यश्रुते^(१) एवमेतेन दक्षिणावता
यं कामं कामयते तमभ्यश्रु(प्रु)ते शुभो वा एता यज्ञस्य दक्षिणा
दक्षिणावता यजते शुभमेवास्मिन् दधाति ।

अस्यार्थः—

श्लेष रथकीलः श्लेष रथ वै रथस्येव कीलकमेतत् यद्यज्ञस्य
दक्षिणा नवेति न वै अश्लेषा कीलकशून्यो रथो बहति गच्छति
यथा श्लेषवता रथेन रथी यं कामं कामयते तमभ्यश्रुते प्राप्नोति
तत् साध्यमेव तेन दक्षिणावता यज्ञेन याज्ञिको यं कामं
कामयते तमभ्यश्रुते शुभो वा शुभो वै यज्ञस्य दक्षिणा । शुभः
शुभहेतुः, यद्दक्षिणावता यज्ञेन यजेत शुभमेवास्मिन् दधाति
अस्मिन् दक्षिणावति यज्ञे शुभभाजनं भवति ।

(१) D—भक्षणाणां ।

(२) D—अभ्यश्रुते ।

तदयं तात्पर्यार्थः—

यथा कौलकप्रतिहतो रथो मोहेभ्यं प्राप्नोति एवमिष्टसिद्धि-
रनिष्टनिवृत्तिर्वा न दक्षिणाशून्याद्यज्ञाद्भवतीति ।

अथ मानपरिभाषा ।

तत्र छन्दोगपरिशिष्टं कात्यायनः—

मानक्रियायामुक्तायामनुक्ते मानकर्त्तरि ।

मानकव्यजमानः स्याद्विदुषामेव निश्चयः ॥

अकुष्ठाकुलिमानस्तु यत्र यत्रोपदिश्यते ।

तत्र तत्र ब्रह्मत्वैर्ग्रन्थिभिर्मर्याते सदा ॥

शबलिकुमुपक्रम्य भविष्ये—

ज्ञाने शतपलं त्रयसंभ्यङ्गे पञ्चविंशतिः ।

पलानां हे सहस्रे तु महाज्ञाने प्रकीर्तितम् ॥

ब्रह्मपुराणे—

देवानां प्रतिमा यत्र दृताभ्यङ्गश्चमा भवेत् ।

पलानि तस्यै देवानि अथवा पञ्चविंशतिः ॥

अष्टोत्तरं पलशतं ज्ञाने देयञ्च सर्व्वदा ।

हे सहस्रे पलानाम् महाज्ञाने तु संख्यया ॥

ज्ञाने तु संख्यया दृढपदसुपलक्षणं तेन दुग्धादावपीयं
संख्याऽनुगतेति पारिजातः ।

(१) D—निवृत्तात् ।

मनुः—

पञ्चकणालको माषस्ते सुवर्णसु(म्) षोडशः ।

पलं सुवर्णाश्चत्वार इति गोपथब्राह्मणे ॥

माषकं पञ्चकणालम् ।

माषकाणि चतुःषष्टिः पलमेकं विधीयते ।

द्वात्रिंशत्पलिकं प्रस्थमुक्तं स्वयमथर्व्वणा ॥

भाट्टकस्तु चतुःप्रस्थैर्चतुर्भिर्द्विगुणमाट्टकैः ।

द्रोणप्रमाणं विज्ञेयं ब्रह्मणा निर्मितं पुरा ।

द्वादशाभ्यधिकैर्नित्यं यवानां पञ्चभिः शतैः ॥

कुम्भपरिमाणमप्यनेनोक्तं—

दृढद्रोणेन पूरितं कुम्भमिति भारपरिमाणश्चाभिधान-
कोषादौ प्रसिद्धम् ।

तथाहि—

तुला पलशतं त्रयं भारः स्याद्विंशतितुला । इति ।

अथ धूपादिपरिभाषा ।

तत्र भविष्यपुराणे—

वृषणं सिङ्गकं विप्र श्रीकृष्णमगुरुस्तथा ।

कर्पूरश्च तथा सुस्तां शर्करां सत्वचं द्विज ॥

इत्येष विजयो धूपः स्वयं देवेन निर्मितः ।

वृषणं कस्तूरीलवागुदत्वची ।

अगुदचन्दनं मुस्तां सिद्धकं वृषणं तथा ।

समभागस्तु कर्तव्यं धूपश्चास्तसम्भवम् ॥

अयमेव धूपः पञ्चरसनामकः ।

श्रीखण्डं यन्त्रिसंयुक्तमगुदं सिद्धकं तथा ।

मुस्तां तथेन्दुभूतेशं शर्कराश्च दृष्टव्याहम् ।

इत्येषोऽनन्तधूपश्च कथितो देवसत्तमः ।

यन्त्रिः प्रत्यिपर्यम् ।

कण्ठागुदं सिद्धकञ्च वासकं वृषणं तथा ।

चन्दनं तगरं मुस्तां प्रबोचं शर्करान्वितम् ॥

कर्पूरं चन्दनं पुष्पमगुदं तगरं तथा ।

गृञ्जनं शर्करा कुष्ठं महाङ्गं सिद्धकं तथा ।

महाङ्गीऽयं स्मृतो धूपः प्रियो देवस्य सर्व्वदा ॥

महाङ्गं मांसी ।

श्रीखण्डं वृषणं मुस्तामगुदं सिद्धकं शशी ।

शर्करा च तथा विप्र महाधूप इति स्मृतः ॥

अगुदं सिद्धकं धूपं प्राजापत्यमिदं स्मृतम् ॥

तथा—

पलाशपुष्पाणि धवी यक्षचन्दनमेव च ।

कर्पूरं चन्दनं कुष्ठमुशीरं सिद्धकं तथा ।

सयन्त्रिवृषणं भीमं कङ्कमं गृञ्जनं तथा ।

हरीतकौ तथा भीम एव यज्ञाङ्ग उच्यते ॥

यक्षचन्दनमुच्यते इत्यर्थः ।

अथ दीपपरिभाषा ।

महाभारते—

हविषा प्रथमः कल्पो द्वितीयश्चोषधिरसैः ।

वसामेदोऽस्थिनिर्यासेर्न कार्य्यं पुष्टिमिच्छता ॥

इति महासन्धिविग्रहिक-ठकुर श्रीवीरेश्वरात्मज महासन्धि-

विग्रहिक-ठकुर श्रीचण्डेश्वरविरचिते कृत्यरत्नाकरे

परिभाषातरङ्गः ॥

अथ मासपरिस्थितिः ।

इह मासाश्चत्वारश्चान्द्र-सावन-सौर-नाक्षत्राः ।

तत्र ज्योतिःशास्त्रे—

दर्शाद्दर्शचान्द्रस्त्रिंशद्विवससु सावनो मासः ।

रविसंक्रान्तिसुचिह्नः सौरो निगद्यते सङ्गः ॥

तथा—

चान्द्रः शुक्लादिदर्शान्तः सावनस्त्रिंशता दिनेः ।

एकराशौ स्थितिर्यावत् कालं मासः स भास्करः ॥

शुक्लादीति वचनाद्दर्शाद्दर्श इत्यत्राप्यवधितावगतदर्शमना-
दायेव शुक्लप्रतिपदादिपक्षद्वयात्मकः प्रायशश्चान्द्रमासः, अयञ्च
मीनादिस्थादित्यावच्छिन्नप्रथमप्रतिपत्कत्वेन चैवादिशंशां लभते
अस्य च धर्मकृत्योक्तगिकत्वम् । कृष्णादिरपि मासश्चान्द्र एव ।

एका तिथिः कापि तदादिभूता

तिथिस्तृतीयेति तिथिप्रवन्धः ।

मासः स चान्द्रस्त्रिंशदिनाम्नि यस्मा-

चान्द्रीं कलां प्राप्य सदा प्रवृत्तः ॥

तदादिभूतेति अव्यवहितादिभूता सा तृतीयेति—

सावनसु विवक्षितः त्रिंशद्विवसात्मकः ।

नाक्षत्रसु ज्योतिःशास्त्रसिद्ध इहानुपयोगात् चिन्तितः ।

कृत्यरत्नाकरः ।

८१

तेन चैवादिमासोद्धेखितव्रतादी

इन्द्राग्नी यत्र ह्येते मासादिः स प्रकीर्तितः ।

अग्नीषोमी स्मृतौ मध्ये समाप्तौ पितृषोमकौ ॥

इति हारीतवचनात् सर्वत्र विशेषावलम्बितां शुक्लादिपक्ष-
द्वयात्मकश्चान्द्रो मास इति लक्ष्मीधरादयः ।

शुक्लादिमेव मासं पुरस्कृत्य ब्रह्मपुराणम्—

चैत्रे मासि जगद्ब्रह्मा ससर्ज प्रथमेऽहनि ।

शुक्लपक्षे समयन्तु तदा सूर्योदये सति ॥

प्रवर्तयामास तथा कालस्य गणनामपि ।

ग्रहाग्राशीदृत्तुन् मासान् वत्सरान् वत्सराधिपान् ॥ इति ।

तथा ब्रह्मसिद्धान्ते—

चैत्रसितादेरुदयाङ्गानोर्वर्षमासयुगकल्पाः ।

सुध्यादौ लङ्कायां समं प्रवृत्ता दिनेऽर्कस्य । इति ।

योगीश्वरोऽपि—

संवत्सरादयश्चैत्रसितादि द्वादशमासपरिमिता गणितगम्याः

शुभाशुभफलसूचका गणितकुशलेभ्योऽनुसन्धेया इत्याह ॥

ब्रह्मपुराणे तु—

यत्र कृष्णपक्षकृत्यमभिधाय शुक्लपक्षकृत्याभिधानं तत्र
कृष्णादिरेव मासः तथाविधवचनानुसारतः । कृष्णपक्षकृत्यपूर्वक-
शुक्लपक्षकृत्यप्रतिपादकवाक्यानि चात्रैवाग्रे दर्शयितव्यानि ।

कार्तिकं सकलं मासमित्यत्र तु मासः सौर एव ग्राह्य-
भाचारात् । विवाहकरणादौ सौरमासग्रहः प्रमाणान्तरात् ।
एवमन्यत्रापि । कचिच्छुक्तादिचान्द्रमासबोधो विशेषबलादेव ।

तद्यथा देवीपुराणे—

आश्विने वाऽथ माघे वा चैत्रे वा आश्वेऽपि वा ।

कृष्णादारभ्य कर्त्तव्यं व्रतं शुक्लविधिं हरेत् ॥ इत्यादौ ।

यथाच—

आषाढादिचतुर्मासमित्यत्र कार्तिकां समापनमित्यादौ ।
शुक्लादिमासपरिग्रहोदाहरणन्तु कार्तिकादिद्वितीयायामिति
नभस्यमासस्य तमिस्रपक्षे त्रयोदशीत्यादि । अयश्चार्थो गुरुमता-
चार्यचन्द्रादौनामप्यनुमतः ॥

इति महासांख्यविग्रहिक ठकुर श्रीवीरेश्वराक्षज महासांख्य-
विग्रहिक ठकुर श्रीचण्डेश्वरविरचिते कृत्य-
रत्नाकरे मासपरिस्थितिरङ्कः ॥

अथ चैत्रमासकृत्यम् ।

वामनपुराणे—

चैत्रे विचित्रवस्त्राणि शयनान्यासनानि च ।

विष्णोः प्रीत्यर्थमेतानि देयानि ब्राह्मणेष्वथ ॥

अथ विचित्रवस्त्राणां शयनानामासनानाञ्च निरपेक्षशुति-
बलात् बहूनि दानानि एकैकस्या दानव्यक्तेर्वहुत्वावच्छिन्नब्राह्मणा-
नन्वयेऽपि कन्यका भोजयेदितिवत् बहुवचनोपपत्तिः, न हि
तत्राप्येका भोजनव्यक्तिरनेककन्यकामितेति ।

दानमधिकृत्य विष्णुधर्मोत्तरे—

चैत्रे विचित्रवस्त्राणि सौभाग्यं महदभ्युते ।

वस्त्राणि दत्वेत्यनुषज्यते ।

मत्स्यपुराणे—

वर्जयेच्चैत्रमासन्तु यस्तु गन्धानुलेपनम् ।

शुक्तिं गन्धभृतां दद्याद्दिप्राय सितवाससी ॥

गन्धभृतां सुगन्धिद्रव्यभृताम् ।

वारुणं पदमाप्नोति हृदयतमिदं स्मृतम् ।

व्रतान्ते चैतद्देयं पृथीव्रतान्तरेषु तथैव दर्शनात् ।

महाभारते—

चैत्रं तु नियतं मासमेकभोजनेन यः क्षिपेत् ।

सुवर्ण-मणि-सुक्ताब्जो कुले महति जायते ॥

स्कन्दपुराणे—

अपयेदेकभस्त्रेण चैवमासं नरोत्तम ।

धन-धान्यसमृद्धे तु कुले जायेत रूपवान् ॥

अहमधिकांशं देवीपुराणे—चैत्रे पुण्या सरस्वती ।

भविष्यपुराणे—

कृत्वाऽहं तथा चैत्रे गन्धमाख्योपशोभितम् ।

स्याप्य पात्रे यद्योक्ते तु भास्कराय निवेदयेत् ॥

यद्योक्ते ताम्रमये ।

शरदिन्दुप्रतीकाशैर्विमानैःसर्वकामिकैः ।

वर्षाशुतशतं सायं सूर्यलोके महीयते ॥

कर्णश्यादिहागत्य पुत्र-पौत्रसमन्वितः ।

अभीष्टपतिमासाय लभेद्भोगान् सुदुर्लभान् ।

अत्र चैत्रमासं व्याप्यैकभक्तं उभयोः पक्ष्यां सप्तम्याश्च उपवासः ।

अमा सत्त्वं दया दानं शौचमिन्द्रियनिग्रहः ।

सूर्यपूजाऽग्निं हवमानि कर्त्तव्यानि तथा करवीरैः सूर्यपूजा
सात्वतगुणुत्तुदानं उभयपक्षज्ञानं अहेति नियमाः कार्त्तिके तेषा-
मभिधानात् ।

अत्राप्याकाङ्क्षा तदन्वयीचित्यात् तथाच कृत्स्नसमुच्चये

अत्रैव—

इत्थेवं सर्वयज्ञेषु विधिसुखः प्रकीर्तितः ।

एकभक्तोपवासस्य फलश्च सदृशं भवेत् ।

विशेषमिह वक्ष्यामि मासि मासि व्रतं प्रति ॥

मार्गशीर्ष इत्यादि अक्षय्याच्च पिष्टमयनैवेद्यो मार्गादौ
पिष्टत्वस्य निवेद्यत्वदर्शनात् ।

मत्स्यपुराणे—

चैत्रादिचतुरो मासान् जलं दद्यादयाचितम् ।

व्रतान्ते मणिकं दद्यात् नववस्त्रसमन्वितम् ॥

तिलपात्रं हिरण्यञ्च ब्रह्मलोके महीयते ।

कल्पांते भूपतिर्नूनमानन्दव्रतमुत्तमम् ॥

अचित् जले दद्यादयाचितमिति पाठस्तस्यापि जलविषयमया-
चितं दानं कुर्यादिति स एवार्थः । मणिको मृत्तिकाभाण्डविशेषः ।

मत्स्यपुराणे—

वर्जयित्वा मधौ यस्तु दधिचीरदृष्टेस्तुकान् ।

दद्यादस्त्राणि सूक्ष्माणि रसपात्रैर्युतानि च ।

सम्पूज्य विप्रमिथुनं गौरी मे प्रीयतामिति ।

एतद्गौरीव्रतं नाम भवानीलोकदायकम् ॥

मधुवैचः, रसपात्राणि दधिचीरेष्वापात्राणि मिथुनं
जायापती ।

भविष्यपुराणे—

मासि चैत्रे तु संप्राप्ते यः कुर्यादन्नभोजनम् ।

शाक्यं पयसा युक्तं भुञ्जानः संयतेन्द्रियः ॥

भानवे पाटला दद्याद्देवकीं तरुणीं नृप ।
पुष्करागमयेर्यानेर्नानाहंसाभियायिभिः ।
गच्छेत् सूर्यपुरं रम्यं दुष्प्रापमङ्गतात्मभिः ॥

एतन् नक्तभोजनं मासव्यापि, उभयोः सप्तम्योरुपवासः, द्वितीय
सप्तम्यां नियमवत्त भानवे विष्णुदेवतत्वेन पाटलायास्तत्पुष्पा
गोर्दानम् ।

भविष्यपुराण एव—

चैत्रे मासि तु संप्राप्ते यः कुर्यान्नक्तभोजनम् ।
पिष्टकं पयसा युक्तं भुञ्जानः शालिसम्भवम् ॥
पूजयेद्भगवतीं देवीं भक्त्या वै चन्दनस्य च ।
गन्धमाखीपहारैश्च विंशतिभुजसंस्थिताम् ॥

चन्दनस्य भगवतीं कृत्वेत्यर्थः ।

ज्वालामुखीमु वै नाम्ना कुङ्कुमागुरुचन्दनैः ।
धूपं सागुरुकर्पूरं भगवत्यै निवेदयेत् ॥
दद्यात् पांशुभुञ्जान् भक्त्या नैवेद्यं विधिवन्नृप ।
ज्ञाने कुशोदकं धन्यं प्रायणे च नराधिप ॥
इत्थं सम्पूज्य देवकीं कुमारीर्भोजयेत्ततः ।
ब्राह्मणाश्च तथा भक्त्या ततो भुञ्जीत वाग्यतः ॥
पुष्करागमयेर्युक्तं सौवर्णमष्टिवेदिकम् ।
विमानवरमाकृती विष्णुलोके महीयते ॥

अत्राष्टम्यां पञ्चयोर्द्वयोरुपवासः नवम्यां हृतादिभिर्भगवत्याः
स्रपनं नक्तभोजनं मासव्यापि प्रकरणात् ।

मत्स्यपुराणे—

नारद उवाच—

भगवन् देवदेवेश ब्रह्मविष्णुविनायक ।
श्रीमदारोग्य-रूपायुर्भोग-सौभाग्यसम्पदा ।
संयुक्तस्तव विष्णोर्वा पुमान् भक्तः कथं भवेत् ॥
नारौ वा विधवा सर्व्वगुणसौभाग्यसंयुता ।
कमानुक्तिपटं देव किञ्चिद्भूतमिहोच्यताम् ॥

ईश्वर उवाच—

सम्यक् पृष्टं त्वया ब्रह्मन् सर्व्वलोकहितावहम् ।
श्रुतसम्पन्न देवर्षे व्रतमुत्तमभक्तिदम् ॥
नक्षत्रपुरुषं नाम व्रतं नारायणात्मकम् ।
पादादि कुर्याद्विधिवद्विष्णुनामानि कीर्त्तयन् ॥
प्रतिमां वासुदेवस्य मूलर्षादिषु पूजयेत् ।
चैत्रमासं समासाद्य कृत्वा ब्राह्मणवाचनम् ।

मूले नमो विश्वधराय पादौ
शुक्लावनन्ताय च रोहिणीषु ।
जङ्घेऽभिपूज्ये वरदाय चैव
चे जानुनी चाग्निकुमारचक्षुषे ॥

पूर्वोत्तराषाढयुगे तथोरु
 नमः शिवायेत्यभिपूजनीयौ ।
 पूर्वोत्तरा-फल्गुनिभद्वये च
 मेढ्रं नमः पञ्चशराय पूज्यम् ॥
 कटिं नमः शार्ङ्गधराय विष्णोः
 सम्पूजयेन्नारद कृत्तिकासु ।
 तथार्क्षयेद्वाद्रपदद्वये च
 पार्श्वे नमः केशिनिस्तदनाय ॥
 कुक्षिद्वयं नारद रेवतीषु
 दामोदरायेत्यभिपूजनीयम् ।
 ज्येष्ठानुराधासु च माधवाय
 नमस्तथोरः स्वस्तमेव पूज्यम् ॥
 पृष्ठं धनिष्ठासु च पूजनीय-
 मघौषविध्वंसकराय तद्वत् ।
 श्रीशङ्ख-चक्रासि-गदाधराय
 नमो विशाखासु भुजा हि पूज्याः ॥
 ज्येष्ठेऽथहस्ता मधुस्तदनाय
 नमो हि पूज्या इह कैटभाः ।
 पुनर्वसावकुलिपूर्वभागः
 सान्नामधीशाय नमोऽभिपूज्याः ।
 भुजङ्गमचक्रदिने मङ्गानि
 सम्पूजयेन्नमस्तथोरधरातुः ।

कूर्मस्य पादौ शरणं ब्रजामि
 ज्येष्ठासु कण्ठे हरिरर्चनीयः ॥
 श्रोत्रे वराहाय नमोऽभिपूज्ये
 जनार्दनस्य श्रवणे च सम्यक् ।
 पुण्ये सुखं दानवस्तदनाय
 नमो नृसिंहाय च पूजनीयम् ॥
 नमो नमः कारण-वामनाय
 ह्यतीषु दन्ताग्रमथार्चनीयम् ।
 भास्वं हरिर्भार्गवमन्दनाय
 सम्पूजनीयं द्विज वारुणे तु ॥
 नमोऽस्तु रामाय मध्यासु नासा
 सम्पूजनीया रघुमन्दनस्य ।
 मृगोत्तमाङ्गे नयनेऽभिपूज्ये
 नमोऽस्तु ते राम विघूर्णिताक्ष ॥

मृगोत्तमाङ्गं मृगशिरानक्षत्रम् ।

बुधाय शान्ताय नमो ललाटं
 चित्रासु संपूज्यतमं सुरारिः ।
 शिरोऽभिपूज्यं भरणीषु विष्णो
 नमोऽस्तु विश्वेश्वर-कल्किरूप ॥
 आर्द्रासु केशाः पुरुषोत्तमस्य
 सम्पूजनीया हरये नमस्तौ ।

उपोधितेनर्चदिने तु शक्त्या
संपूजनीया द्विजपुङ्गवाः स्युः ॥
पूर्वे व्रते सर्वगुणान्विताय
वायूपशीलाय च सागमाय ।
हैमीं विशालायतबाहुदन्तां
सुक्ताफलेन्द्रोपलवज्युक्ताम् ॥
जलस्य पूर्वे कलसे निविष्टा-
मर्चां हरेर्वस्त्रगवा सहैव ।

अर्चा प्रतिमाम् ।

शय्यां तथोपस्करभाजनादि-
युक्तां प्रदद्याद्विजपुङ्गवाय ॥
यद्यत् प्रियं किञ्चिदिहास्ति देयं
तत्तद्विजायात्महिताय सर्वम् ।
मनोरथान्नः सफलौकुरुष्व
हिरण्यगर्भाऽप्युत्तमरूप ! ॥

शय्याश्च दद्यान्मन्त्रेण यन्त्रिमिदविवर्जिताम् ।
सलक्ष्मीकं सभार्याय काचनं पुरुषोत्तमम् ॥
यथा न विष्णुभक्तानां व्रजिनं जायते क्वचित् ।
तथा सुरुपमारोग्यं वस्त्रं दद्याच्च केशवे ॥

यथा लब्धा च शयनं तदाशून्यं जगार्हण ।
शय्या ममाप्यशून्याऽस्तु कृष्ण जन्मनि जन्मनि ॥
एवं निवेद्य तत्सर्वं वस्त्रमाख्यानुलेपनम् ।
नक्षत्रपुरुषज्ञाय विप्रायाय विसर्जयेत् ॥
भुञ्जीतातैललवणं सर्व्यर्क्षेष्वप्युपोधितः ।
भोजनस्तु यथाशक्त्या वित्तशाल्यविवर्जितः ॥
इति नक्षत्रपुरुषसुपोष्य विधिवत् स्वयम् ।
सर्व्यान् कामानवाप्नोति विष्णुलोके मञ्जीयते ॥
ब्रह्महत्यादिकं किञ्चिददत्तामुत्र वा कृतम् ।
पालना वाथ पितृभिस्तत्सर्वं नाशमाप्नुयात् ।
इति पठति शृणोति वातिभक्त्या
पुरुषवरो^१ व्रतमङ्गनाऽथ कुर्यात् ।
कलिकल्मषविदारणं सुरारिः
सकलविभूतिफलप्रदश्च पुंसाम् ॥
इति मत्स्यपुराणे नक्षत्रपुरुषव्रतं समाप्तम् ॥

दमनाधिकारि देवीपुराणे—

ब्रह्मोवाच—

चैत्रादी कारयेत् पूजां मम वक्ष्ये यथाविधि ।
नक्षधूपार्चनेर्दीपमर्माभिरुदमनोद्वयैः ॥

चेत्तादौ चैवशक्तप्रतिपदि ।

सहोमं पूजयेद्देवं सर्वकामानवाप्नुयात् ।

देवं ब्रह्माणम् ।

हविष्यभोजनं स्नानं सत्यमाहारलाघवम् ।

अग्निकार्यमधःशय्यां नक्तभोजी षड्वाचरेत् ॥

इत्यत्र कल्पतरावग्निकार्यं महाव्याहृतिभिराज्यहोम इत्य-
भिधानात् ।

अमा सत्यं दया दानं शौचमिन्द्रियनिग्रहः ।

इत्यादिवाक्यस्याग्निहवनमपि तादृशमेवास्तेष्टम्, अनादिष्ट
मन्त्रद्रव्यकहोमत्वात् । युक्तं चैतत् “न व्याहृतिभ्यः” परं होमः”
इति सामान्यत एव शङ्कवचनात् ।

आज्यं द्रव्यमनादेशे जुहोतिषु विधीयते ।

इति परिशिष्टवचनाच्च ।

अतः सहोममित्यत्रापि तथा ।

पारिजातोऽपि—

महामन्त्रैराज्यहोममग्निहवनं (वदनं)^(१) तथैवाह ।

सागरे तु अनादिष्टमन्त्रहोमे प्रजापतये स्वाहेतिमन्त्रेण होम
उक्तः । स च पारिजात-कल्पतरुविरोधाक्षुः ।

मन्त्रस्य देवतायाश्च प्रजापतिरिति स्थितिः ।

इति वाक्यस्यान्यथापि सार्थकत्वेन सागरमतार्थासमर्थकत्वात् ।

सर्वतीर्थाभिषेकस्य फलं प्राप्नोति मानवः ।

उमां शिवं हुताश्व द्वितीयायान्तु पूजयेत् ॥

हविष्यमन्नं नैवेद्यं देयं गन्धार्चनं पुरा ।

फलमाप्नोति विप्रेन्द्र उक्त्ये यत् संप्रभाषितम् ॥

उक्त्यो ज्योतिष्टोमप्रभेदः तस्मिन् हुतं यत् फलं तत् फल

माप्नोतीत्यर्थः ।

द्वितीयायां यजेद्देवीं शङ्करेण समन्विताम् ।

कुङ्कुमाशुक्कपूर-मणि-वस्त्रसमन्विताम् ॥

सुगन्धधूपपुष्पैश्च दमनेन^(१) सुमालिना ।

आन्दोले दोलयेदक्ष शिवोमा तुष्यते सदा ॥

आन्दोला हिन्दोल इति प्रसिद्धः । शिवसमन्विता उमा

शिवोमा ।

रात्रौ जागरणं कार्यं प्रातर्दया च दक्षिणा ।

हेमवस्त्राभ्यासानानि ताम्बूलानि, स्रजस्तथा ॥

सौभाग्याय सदा स्नाभिः कार्यं पुत्रसुखेषुभिः ।

गणेशं कारयेत् पूजां लङ्कुकादिभिरादरात् ॥

चतुर्थ्यां विघ्ननाशाय सर्वकामसमृद्धये ।

पञ्चम्यां पूजयेन्नागाननन्ताद्यान् महोरगान् ।

चोरं सर्पिंसु नैवेद्यं देयं सर्पविषापहम् ॥

चनन्त वासुकि तक्षक कर्कोटक पद्म महापद्म शङ्ख कुलिका
नागा चट्टी वराहपुराणे कथिताः ।

पद्मां स्कन्दस्य कर्त्तव्या पूजा सर्वोपहारिकी ।
इहैव सुखसौभाग्यमन्ते स्कन्दपदं व्रजेत् ॥
भास्करस्य तु सप्तम्यां पूजां दमनकादिभिः ।
कृत्वा प्राप्नोति भोगादीन् विगताधिर्महातपाः ।
षष्ट्यां मातराणाम् पूजां सर्वान्धगन्धिकीम्^१ ।
कृत्वा ज्ञायते वक्त्र सिद्धिरिष्टा विमानजा ।
नवम्यां पूजयेद्देवीं महामहिषमर्दिनीम् ।
कुङ्कुमागुरु कर्पूरैर्धूपान्ध्वज दर्पणैः ॥
दमनैर्मरुपचैश्च विजयाख्यापदं लभेत् ।
धर्मराजे दशम्यान्तु पूजा कार्या सुगन्धिना ।
विगताधि निर्रातङ्ग इह चान्ते परं पदम् ।
एकादश्यां वृषे कार्या पूजा सर्वोपकारिकी^२ ।
धनवान् पुत्रवाञ्छान्ते वृषलोके महीयते ।
वृषो धर्मस्तस्य पूजा कार्येत्यर्थः ।
द्वादश्यां पूजयेद् विष्णुं कर्पूरागुरुचन्दनैः ।
हविष्यान्मैर्महाबाहो कर्त्ता विष्णुपदं लभेत् ॥

(१) B—पुलके पद्मनिर्दं पतितं ।

(२) D—वृषादि— ।

(३) C—चारिणी B—चारिणी ।

कामदेवस्योदश्यां पूजनीयो यथाविधि ।
रति-प्रीतिसमायुक्तो अशोकमणिभूषितः ।
पूजनीयो यथान्यायं दमनैर्मन्त्रसंहितैः ।
मन्त्रसंहितैः कामदेवप्रकाशक मन्त्रसंहितैः ॥
चतुर्दश्यान्तु कर्पूर कुङ्कुमागुरु चन्दनैः ।
वस्त्रादिमणिपूजा च कर्त्तव्या महती शिवे ॥
वितानध्वजकृतश्च देयं कार्यसु जागरः ।
महापुण्यमवाप्नोति अश्वमेधशताधिकम् ॥
पौर्णमास्यान्तथा कार्यं सर्वकामसम्पद्ये ।
इन्द्रार्चनश्च सन्ध्यायां कामिकं लभते फलम् ॥
एवं पञ्चदशाहन्तु यस्तु पूजां प्रकुर्वति ।
सर्वयज्ञतपोदानफलानीह समाप्नुयात् ॥
विचित्रभोगो देवेषु^१ क्रीडते दिवि चेच्छया ।
पुण्यक्षयादिहायातः पृथिव्यां जायते नृपः ॥
विगताधिर्न सन्देह इत्याह भगवान् शिवः ।
देवीपूजा तु चैत्रेऽथ दमनकेन विधीयते ।

१ शिष्टपरिगृहीतवाक्यानि ।

तिथिदानमिदानीन्ते कथयामि युधिष्ठिर ! ।

सर्वपापप्रशमनं देवलोकविधायकम् ॥

(१) B—विचित्रदेवभोगेभु ।

(२) B—वृषाजन ।

मानसं वाचिकं वापि कर्मजं यद्वचं भवेत् ।
 तत् सर्वं संक्षयं 'याति दानेनानेन पार्थिव ॥
 श्रावणे कार्तिके चैत्रे वैशाखे फाल्गुने तथा ।
 सितपद्मात् प्रभृत्येतत् दानं पुण्यप्रवर्द्धकम् ॥
 प्रतिपक्षं द्विजान् पूज्य कारयित्वा प्रजापतिम् ।
 सौवर्णमरविन्दश्च कारयित्वाष्टपत्रकम् ॥
 कृत्वा चौडम्बरे पात्रे सुगन्धिघृतपूरिते ।
 पुष्पैर्धूपैश्च संपूज्य विप्राय प्रतिपादयेत् ।
 अनेन विधिना दत्त्वा द्विजाय कनकालयम्^(१) ॥
 इप्सितान् लभते कामान्^(२) निष्कामो ब्रह्म शाश्वतम् ।
 वज्रं द्वितीयां सम्पूज्य भूर्भुवः स्वरिति क्रमात् ।
 तिलाज्येन शतं हुत्वा दत्त्वा पूर्णाहुतिं ततः ॥
 वैश्वानरन्तु सौवर्णं स्थापयेत्ताम्रभाजने ।
 गुह्याज्यपूरितं राजन् तोयपूर्णघटोपरि ॥
 पूजयित्वा वस्त्रमाल्यैर्भक्ष्यभोज्यैरनेकशः ।
 ततस्तं ब्राह्मणे दद्यात् वज्रमे प्रियतामिति ॥
 यावज्जीवकृतात् पापात् मुच्यते नात्र संशयः ।
 स्रुतो वज्रपुरं याति प्राहिमं नारदा विधिम् ॥

(१) D—हृत्पापप्रनाशम् ।

(२) B—कनकालयम् ।

(३) B—डोकान् ।

तृतीयायां महाराज प्रतिमां स्वर्णसम्भवाम् ।
 रक्तवस्त्रयुगलमां कुङ्कुमेन विभूषिताम् ॥
 स्थापयित्वा तादृषपात्रे खण्डोपरि विन्यसेत् ।
 जीरकं कटुकं खण्डे गुडं पार्श्वे प्रदापयेत् ॥
 पुण्यगन्धैः मनैवेद्यैः पूजयेत्तान् द्विजानपि ।
 दत्त्वा यत्फलमाप्नोति तत्सर्वं केन कथ्यते ॥
 प्रासादा यत्र सौवर्णा नद्यः कनकसेकताः ।
 तन्नाभौ मोदते नित्यं दिवि देवैः सुपूजितः ॥
 स्वर्गादिहैत्य संसारे सुरूपः सुभगो भवेत् ।
 दाता भोक्ता बहुधनः पुत्र-पौत्रसमन्वितः ॥
 नारी वा तद्गुणैर्युक्ता भवतीति न संशयः ।
 चतुर्थ्यां वारुणं हैमं पलादूर्ध्वं सुशोभनम् ॥
 कारयित्वा कुशयुतं तिलद्रोणोपरि न्यसेत् ।
 वस्त्रैः पुष्पैः पूजयित्वा नैवेद्यं विनिवेदयेत् ॥
 ततस्तु ब्राह्मणे दद्याद्गणेशः प्रीयतामिति ।
 कार्त्तारम्भेषु सर्वेषु तस्य विज्ञो न जायते ॥
 वारुणाः सप्तजन्मानि भवन्ति मदविज्ञताः ।
 वारुणोऽसमाकृदस्त्रिलोकविजयी भवेत् ॥
 खण्डं कटुखण्डश्च जीरकं मरीचानि च ।
 द्विजैः शण्डिसमायुक्तं सर्वं रसमयन्तथा ॥
 चतुर्थ्यामेकभक्ताग्रौ सलज्जला कुटुम्बिनाम् ।
 गृहेषु सप्तसु सदा शिष्यायुक्तानि भारत ॥

एतच्छिवाग्रतं नाम लक्ष्मीलोकप्रदायकम् ।
 कर्त्तव्यमिह यत्नेन सुखपाटवकारकम् ॥
 पद्मस्यां पद्मगन्धेन स्वर्णेनैकेन कारयेत् ।
 लीराज्यपात्रमध्यस्थं पूज्य विप्राय दापयेत् ॥
 द्विजं सम्पूज्य वासोभिः प्रणिपत्य समापयेत् ।
 इह लोके परे चैव दानमेतत् सुखावहम् ॥
 नागोपद्रवविद्रावि सर्वदुष्टनिवर्णम् ।
 प्रायश्चित्तं तथा प्रोक्तं नागदृष्ट्य शम्भुना ॥
 पद्मगन्धेन पद्मफलम्^१ ।

तथा भविष्यपुराणे—

कृत्वा पद्मफलं नागं गैरिकेण कृतं^२ नयेत् ॥
 गैरिकेण सुवर्णेनेत्यर्थः ।
 सर्वोपधुदकक्षातः पद्मस्यां पूज्य पद्मगौम्^३ ।
 सप्तोपस्करदानञ्च यः करोति गृहशत्रुमी ॥
 गृहाद्दुःखलं सूर्य-शिरः स्नात्वा च पद्मगौम् ।
 उदकुम्भञ्च चूली च एतेषामनुगच्छ यत् ॥
 एतानि गृहिणां गेहे प्रस्थाप्य पुष्टोत्तमः ।
 उपस्करकृते नारी न बीदति कदाचन ॥
 गृहाद्दुःखलकः शिर आदक इति ।
 एतद्गृहप्रतं नाम सर्वसौख्यप्रदायकम् ॥
 अजिष्ठा ज्ञानसूत्रायाः कथितं पाशुनन्दनम् ।

पद्म्यां शक्तिसमोयेतं कुमारं शिखिवाहनम् ।
 कारयित्वा यथाशक्त्वा चैमं मास्त्राविभूषितम् ॥
 तण्डुलं शैलशिखरे वासोभिः पूज्य शक्तिः ।
 नमस्कृत्य ततो दद्याद्वाङ्मणाय कुटुम्बिने ॥
 इह भूतिं परां प्राप्य प्रेत्य स्वर्गं महीयते ।
 शूद्रो ब्राह्मणतामेति द्विजो वर्षेण मोदते ॥
 सप्तम्यामर्चितं^१ दद्याद्द्विजायाश्चमलकृतम् ।
 गन्धर्वाः पुष्टिमायान्ति दत्तेऽप्ये समलकृते ॥

गन्धर्वा अश्वाः ।

अष्टम्यां वृषभं श्वेतमव्यङ्गाङ्गं धुरन्धरम् ।
 सितवस्त्रयुगकनं घण्टाभरणभूषितम् ॥
 दद्यात् प्रणम्य विप्राय प्रीयतां मे वृषध्वजः ।
 प्रदक्षिणं ततः कृत्वा आहारार्थमतुः प्रजेत् ॥
 दानेनानेन नृपते शिवलोको न दुर्लभः ।
 वृषस्कन्धे प्रतिष्ठन्ति सुवनानि चतुर्दश ॥
 तस्माद्वृषप्रदानेन दत्ता भवति भारती ।
 गन्धर्वा काश्चनं सिंहं कारयित्वा स्वशक्तिः ॥
 सुक्ताफलाष्टकयुतं नीलवस्त्रावगुण्डितम् ।
 दद्याद्देवीमनुश्रित्य दुष्टदैत्यनिवर्णम् ॥
 द्विजातिप्रवरायेत्यं सर्वान् कामान् समश्नुते ।
 कामान्तरवनदुर्गेषु चौरव्याघ्रा(स्त्रा)कुले पयि ॥

हिमंशु न हिमान्त दागस्यास्य प्रभावतः ।
मृतो देवपुरं याति पूज्यमानः सुरासुरैः ।
पुण्यव्यादिहागत्य राजा भवति धार्मिकः ॥
दशस्थां नृपशार्ङ्गं दशस्थाः स्वर्णनिर्मिताः ।

दशस्थाः सरभाः ।

स्वर्णे गुडे जीरके च निष्पावेषु तिलेषु च ॥
गव्यचये तण्डुलेक्ष्णं (?) सर्वेषामुपरि स्थिताः ।
सम्पूज्य पुण्यवस्त्राद्यैर्द्विजाय प्रतिपादयेत् ॥
अनेन विधिना या तु नारी वा यदि वा नरः ।
निर्यापयति राजेन्द्र तस्य पुण्यफलं शृणु ॥
इह काम्यान्वाप्याथ प्रेत्य स्वर्गं महीयते ।
सफलास्तस्य सर्वांशा यत्किञ्चिन्नानसेव्यति ॥
एकादश्यां गह्वरान्नं कारयित्वा हिरण्मयम् ।
यः शक्त्वा तास्रपात्रेण हृतस्योपरि पूजितम् ॥
पञ्चाग्न्यभिरते विभ्रे पुराणज्ञे विशेषतः ।
पञ्चाग्नयो गार्हपत्य दक्षिणाम्याहवनीय सत्यावसण्याः ।
दत्त्वा किं वज्रभोजेन स्वर्गलोके महीयते ॥
गां वृषं महिषीं हेम सप्तधान्यं यथाधिकम् ।
वज्रवां गुडजान् सर्वांश्च तथा वज्रफलान् फलान् ॥
वज्रफलान् वज्रिन्द्रियभोग्यानि फलानि ।
पुण्याणि च विचित्राणि गन्धार्घ्योच्चावधान् वज्रान् ॥

यथावन्मेलयित्वा तु वस्त्रैराच्छादयेन्नरैः ।
दादश्यां दादशैतानि ब्राह्मणेभ्यो निवेदयेत् ॥
एवं कृते महाराज यत्फलं तन्निशामय ।
इह कौर्त्तिं परां प्राप्य भुक्त्वा भोगान् यथेष्टितान् ॥
ततो विष्णुपुरं प्राप्य सेव्यमानोऽप्सरोगणैः ।
कर्मव्यादिहाभ्येत्य राजा भवति धार्मिकः ॥
यज्ञयाजौ दानपति जीवेच्च शरदां शतम् ।
स्नापयेत् ब्राह्मणान् प्रातस्त्रयोदश्यां चयोदश ॥
तानाच्छाद्य नवैर्वस्त्रैर्गन्धपुष्पैरथार्चयेत् ।
भोजयेच्च सुमिष्टान्नं दक्षिणा विनिवेदयेत् ॥
यथाशक्त्वा हेमखण्डान् धर्मो मे प्रीयतामिति ।
धर्मराजाय कालाय चित्रगुप्ताय दण्डिने ।
मृत्यवे चयरूपाय घातकाय यमाय च ॥
प्रेतनाथाय रौद्राय तथा वैवस्वताय च ॥
महिषस्याय देवाय नामानीह चयोदश ।
उच्चार्य्य अद्रुषा युक्तः प्रणिपत्य विमर्जयेत् ॥
यः करोति महाराज पूजामेनां मनोहराम् ।
यमाय च सुखं मन्ये सत्यं याधिविवर्जितः ॥
यममार्गगतः पश्चाद्दुःखं नाप्नोत्यसौ सुमान् ।
न पश्यति प्रेतसुखं पिढलोकश्च गच्छति ॥
पुण्यव्यादिहागत्य स सुखी नौदजो भवेत् ।

सहेम सुशुभं कुम्भं चतुर्दश्यां पयोधृतम् ॥
 करकेणैकेन संयुक्तं देवाः सदस्त्ववेष्टितम् ।
 घण्टाभरणशोभेन वृषभेण समन्वितम् ॥
 शो दद्याच्छिवभक्त्या ब्राह्मणाय कुटुम्बिने ।
 एतत्कृत्वा नरश्रेष्ठ शिवलोके महीयते ॥
 तत्र स्थित्वा चिरं कालं क्रमादेत्य महीयते ।
 अरोगे धनयुक्ते च कुले महति जायते ॥
 सर्वकामसमृद्ध्याशो यावज्जन्मगतचयम् ।
 पौर्णमास्यां वृषोत्सर्गं कारयित्वा विधानतः ॥
 चन्द्रं रजतनिष्पन्नं पलेनैकेन शोभनम् ।
 पूजयेत् कुन्दकुसुमैर्नैवेद्यं विनिवेदयेत् ॥
 दद्यात् विप्राय सत्कृत्य वासोऽलङ्कारभूषणैः ।
 मन्त्रेणानेन राजेन्द्र निबोधाऽथ मथोदितम् ॥
 क्षीरोदार्णवसम्भूतं त्रैलोक्याङ्गनदीपकम् ।
 उमापतेः शिरोरत्नं शिवं यच्छ नमो नमः ॥
 दानेनानेन नृपते भ्राजते चन्द्रवह्निवि ।
 अप्सरोभिः परिवृतो यावदाहृतभञ्जवम् ॥
 दानान्यमूनि विधिवत् प्रतिपत्क्रमेण
 यच्छक्तिं ये द्विजवराय विशुद्धसत्ताः ।
 ते ब्रह्मविष्णुशुक्लेषु सुखं विदध्या
 यान्तेऽकृतां सह शिवेन न संग्रहोऽच ॥

अपुष्कराणि ।

चैत्रे मासि जगद्ब्रह्मा भस्मार्ज्जं प्रथमेऽहनि ।
 शुक्लपक्षे समग्रन्तु तदा सूर्योदये सति ॥
 ततः प्रभृति चो धर्मः पूर्वः पूर्वतरैः स्मृतः ।
 अद्यापि गूढः सुतरां कर्त्तव्योऽसौ प्रयत्नतः ॥

गूढो गुप्तः ।

तत्र कार्या महाशान्तिः सर्वकल्याणनाशिनी ।
 सर्वोत्पातप्रशमनी कलिदः स्वप्ननाशिनी ॥
 आयुःप्रदा पुष्टिकरी धनसौभाग्यवर्द्धिनी ।
 मङ्गला च पवित्रा च लोकद्वयसुखावहा ॥
 यस्यामादौ तु सम्पूज्यो ब्रह्मा कमलसम्भवः ।
 पादार्घ्यधूपपुष्पैश्च वस्त्रालङ्कारभोजनैः १ ॥
 होमैर्बल्युपहारैश्च तथा ब्राह्मणतर्पणैः ।
 तथा क्रमेण देवेभ्यः पूजा कार्या पृथक् पृथक् ॥

देवेभ्यो वक्ष्यमाणेभ्यः कालादिभ्यः ।

कालोद्धारं नमोऽस्तु कुशोदकतिलाक्षतैः ।
 पुष्पधूपप्रदीपैश्च भाजनैश्च यथाक्रमम् ।
 मन्त्रं सम्पूजनार्थं वक्ष्ये रूपं पठेत्ततः ॥
 ॐ नमोऽस्तु ब्रह्मणे तुभ्यं कालाय परमात्मने ।
 नमस्तेऽस्तु निमेषाय चुटये च नमो नमः ॥
 नराय च नमस्तुभ्यं नमस्तेऽस्तु चणाय च ।

नमो नमस्ते काष्ठायै कलायै चाय सर्वदा ॥
 नास्तिकायै सुपञ्चायै^१ सुहृत्ताय नमो नमः ।
 नमो निशाभ्यः पुष्याभ्यो दिवसेभ्यश्च नित्यशः ॥
 पक्षाभ्यामथ मासेभ्यश्चतुर्भ्यः षड्भा एव च ।
 अथमाभ्याश्च पञ्चभ्यो वत्सरेभ्यश्च सर्वदा ॥
 नमः कृतयुगादिभ्यो गृहेभ्यश्च नमो नमः ।
 अष्टाविंशतिसंख्येभ्यो नक्षत्रेभ्यो नमो नमः ॥
 अष्टाविंशतिर्नक्षत्राणामभिजिता सह ।
 राशिभ्यः करणेभ्यश्च व्यतीपातेभ्य एव च ॥
 प्रतिवर्षाधिपेभ्यश्च विज्ञानेभ्यो नमः सदा ।
 नमोऽस्तु कुलनागेभ्यः सानुयात्रेभ्य एव च ॥
 सानुयात्रेभ्यः सानुचरेभ्यः ।
 नमस्तुर्दशभ्यस्तु मनुभ्यश्च पुनः पुनः ।
 नमः पुरन्दरेभ्यश्च तत्संख्येभ्यो नमो नमः ॥
 तत्संख्येभ्यस्तुर्दशसंख्येभ्यः ।
 पञ्चाशते नमो नित्यं दक्षकन्याभ्य एव च ।
 नमो नित्यं सुव्रतायै जयायै चाय सर्वदा ॥
 कृष्णाश्वाय नमस्तुभ्यं सर्वास्त्रजनकाय च ।
 नमस्ते वज्रपुत्राय पत्नीभिः सहिताय च ॥
 नमो बुधै^२ तथा हस्तै निद्रायै धनदाय च ।
 नलकूवरयन्त्राय सहायकस्त्रामिने नमः ॥

नमोऽस्तु शङ्खपद्माभ्यां निधिभ्यामथ सर्वदा ॥
 भद्रकाष्ठ्यै नमो नित्यं सरस्वत्यै नमो नमः ।
 वेद वेदाङ्ग वेदान्त विद्यास्थानेभ्य एव च ॥
 नाग-यक्ष-सुपर्णेभ्यो नमोऽस्तु गरुडाय च ।
 अरुणाय नमस्तुभ्यं सप्तद्वीपेभ्य एव च ॥
 सप्तभ्यश्च समुद्रेभ्यः सागरेभ्यश्च सर्वदा ।
 उत्तरेभ्यः कुरुभ्यस्तु नमो ह्यैरणकाय च ॥
 भद्राश्व-केतुमालाभ्यां नमः सर्वत्र सर्वदा ।
 ईडावृताय च नमो हरिवर्षाय चैव हि ॥
 नमः किंपुरुषेभ्यश्च भारताय नमो नमः ।
 नमो भारतदेवेभ्यो नागेभ्यश्चैव सर्वदा ॥
 पातालैभ्यश्च सप्तभ्यो नरकेभ्यो नमो नमः ।
 कालाग्निवद्-शेषाभ्यां हरये कोडरूपिणे ॥
 सप्तभ्यस्त्वथ लोकेभ्यो महाभूतेभ्य एव च ।
 तमसे बुद्धये चैव नमः प्रकृतये तथा ॥
 पुरुषाद्याभिमानाय नमोऽस्त्वय्यक्रमूर्तये ।
 हिमवत्प्रमुखेभ्यश्च पर्वतेभ्यो नमः सदा ॥
 पुराणीभ्यश्च गङ्गाभ्यः सप्तभ्यश्च नमो नमः ।
 नमोऽस्त्वद्यतनीभ्यश्च सप्तभ्यश्च सर्वदा ॥
 नमोऽस्तु पुष्करादिभ्यस्तौर्येभ्यश्च पुनः पुनः ।
 निम्नगाभ्यो नमो नित्यं वितस्तादिभ्य एव च ।

चतुर्दशभ्यो देवेभ्यो धारणेभ्यो नमो नमः ।
 नमो धात्रे विधात्रे च हन्तोभ्यश्च नमो नमः ॥
 सुरभैरावणानाञ्च नमो भूयो नमो नमः ।
 अक्षरोभ्यः सोमपेभ्यो देवेभ्यश्च नमो नमः ।
 नमस्तपोधेः श्रवणे भ्रुवाय च नमो नमः ॥
 नमोऽस्तु धन्वन्तरये शस्त्रास्त्राभ्यां नमः सदा ।
 विनायक-कुमाराभ्यां विघ्नेभ्यश्च नमः सदा ॥
 शिखाय च विशिखाय नैगमेद्याय वै नमः ।
 नमः स्कन्दपदेभ्यश्च स्कन्दमातृभ्य एव च ॥
 धराय च गोपतये भस्मप्रहरणाय च ।
 ऋषिभ्यो बालाखिलेभ्यः कश्यपाय नमः सदा ॥
 अगस्त्याय नारदाय व्यासादिभ्यो नमो नमः ।
 असोमपेभ्यश्च नमस्तपितेभ्यो नमः सदा ॥
 आदित्येभ्यो नमो नित्यं द्वादशभ्यस्तु सर्वदा ।
 एकादशभ्यो रुद्रेभ्यः सगणेभ्यो नमो नमः ॥
 दशभ्यो विश्वदेवेभ्यः पुण्येभ्यश्च नमः सदा ।
 नमो वसुभ्यस्त्वष्टाभ्यो दिव्ययोगिभ्य एव च ॥
 द्वादशभ्यो भृगुभ्यश्च नमः सर्वेषु सर्वदा ।
 दशभ्यस्त्वज्जिरोभ्यश्च तपस्त्रिभ्यो नमो नमः ॥
 नमो नासत्यदस्ताभ्यामश्विभ्यां नित्यमेव हि ।
 साधेभ्यो द्वादशभ्यश्च पुराणेभ्यो नमः सदा ॥
 एकोनपञ्चाशद्भ्योऽथ मरुद्भ्यश्च नमो नमः ।

शिष्याचार्याश्च देवाय नमस्ते विश्वकर्माणे ॥
 ऋषाभ्यो लोकपालेभ्यः सायुधेभ्यश्च सर्वदा ।
 आयुधेभ्यो वाहनेभ्यः पुराणेभ्यो नमः सदा ॥
 आसनेभ्यो दुन्दुभिभ्यो देवीभ्यश्च नमो नमः ।
 दैत्य-राक्षस-गन्धर्व-पिशाचेभ्यश्च नित्यशः ॥
 पितृभ्यः सप्तभेदेभ्यः प्रेतेभ्यश्च नमो नमः ।
 सुसृष्टेभ्यश्च देवेभ्यो भागवतेभ्य एव च ॥
 नमस्ते वर्णरूपाय विष्णवे परमात्मने ।
 अथ किं ब्रह्मनोक्तेन मन्त्रेणानेन चार्चयेत् ॥
 प्राप्नुवन्तो दक्षुः खो वापि देवानुद्दिश्य पूर्ववत् ।
 अर्घ्यैः पुष्पैश्च धूपैश्च वस्त्रैर्माकैश्च हृष्टवान् ॥
 धनधान्यानुविभवैर्दक्षिणाभिश्च सर्वदा ।
 इतिहास-पुराणानां प्रवक्तृञ्च दिजोत्तमान् ।
 कालज्ञान् कालभेदज्ञान् मृत्यान् सम्मन्त्रिबान्धवान् ॥
 अनेनैव ॥ मन्त्रेण स्वाहान्तेन पृथक् पृथक् ।
 यविष्टायाग्रये होमः कर्त्तव्यः सर्वतपत्रये ॥
 वेदवचाङ्गतीर्दत्ता स्थाने प्राधानिके सति ।
 वेदवचाङ्गतीरिति वेदेतिकर्त्तव्यतायुक्तस्थाने प्राधानिके प्रधा-
 नाङ्गतिस्थाने आच्यभागान्तरिति यावत् ।
 आत्मशोभा ततः कार्य्या मङ्गलालम्बनं तथा ।
 भोजयित्वा दिवान् सर्वान् मुनीन् सम्मन्त्रिबान्धवान् ॥
 मुनयोऽपि नियतात्मानः ।

विशेषेण तु भोक्तव्यं कार्यस्यापि महोत्सवः ।

नवसंवत्सरारम्भे सर्वसिद्धिप्रवर्त्तकः ॥

देवौपुराणे शक्र उवाच—

गौर्यां विवाहो विधिना क्रियते केन मे वद ।

कस्मिन् काले दिने पक्षे प्रतिमाशुचणं तथा ॥

शङ्खोवाच—

शृणु शक्र प्रवक्ष्यामि यथापूर्वं मया श्रुतम् ।

कथितं देवदेवेन श्रीकण्ठेन महात्मना ॥

शतचन्दने चर्कं वा त्वशोके मधुके तथा ।

दरिद्राणां विधिरयमाख्यानां शृणु साम्प्रतम् ॥

सौवर्णीं राजनीं कार्यां इन्द्रनीलमयीं तथा ।

स्फाटिकीं पद्मरागां वा यथा लक्षणभाविता ॥

श्वेतचन्दन इत्यादि दरिद्राणां विधिरयमित्यन्तस्य दरिद्रै-
रर्कादिप्रतिष्ठातिः प्रतिमा कार्येत्यर्थः । आख्यानामित्यादेरिन्द्र-
नीलमयी वेत्यन्तस्य आख्यैः सुवर्णादिप्रतिष्ठातिः प्रतिमा कार्येत्यर्थः ।

प्रतिमाशुचणं चात्र —

सौवर्णीं च उमा कार्या राजतः शङ्करस्तथा ।

चतुर्भुजस्य देवेशो विभुजा च उमा भवेत् ॥

कमण्डलुः करे वामे चक्षुःपद्मं दक्षिणे ।

गौर्यास्य रूपकं शक्र उर्द्ध्वं पद्मसंस्थितम् ॥

करे उमाकरे रूपकं प्रतिमा उर्द्ध्वं ऊर्द्ध्वस्थितं ऊर्द्ध्वानुक-
मिति यावत् ।

चन्द्रार्द्धशेखरं देवं जटा-मुकुटधारिणम् ।

नागयज्ञोपवीतञ्च वासुकिहस्तकङ्कणम् ॥

अभयं उमरं शूलमचसूचञ्च दर्शयेत् ।

एवमु प्रतिमां कृत्वा दृषभं पार्श्वसंस्थितम् ॥

प्रतिमां कारयेच्छक यथा आगमभाषितम् ।

गौर्या उपस्करान् वक्ष्ये विवाहे च विशेषतः ॥

वस्त्राणि सुमहार्हाणि केधूर-कटकानि च ।

पर्यङ्गणेषुके द्वे च तल्ली श्वेताम्बरच्छटा ॥

ध्वजानि दापयेद्दिक्षु तोरणानि विशेषतः ।

कचोपरि कृताटोपा वेदीं स्तम्भविभूषिता ॥

कश्चिच्छन्दोपरीति पाठः, तत्र चन्द्रस्तकीय इति प्रसिद्धः ।

रक्ताम्बरसमायुक्तां हरिद्रां दापयेत्ततः ।

विवाहविधिमाश्रित्य सर्वं कृत्यं यथोचितम् ॥

सैत्रे मासि प्रकर्त्तव्यो विवाहः सुरपूजितः ।

नान्यकाले प्रकर्त्तव्यः कृते दोषं समादिशेत् ॥

द्वितीया-विघ्नदिवसे तथा नागदिनेऽथवा ।

विवाहः शक्र कर्त्तव्यो न मन्त्रं निरूपयेत् ॥

विघ्नदिवसस्तुर्थी नागदिनं पञ्चमी ।

कृते चैव विवाहे तु प्रतिमे तूष्णगण्डुके ।

वस्त्राणि होमद्रव्यञ्च तत् सर्वं स्थापके ददेत् ॥

स्थापक आचार्यः ।

तथा काष्ठनभूमौ च रत्नवस्त्रयुगानि च ।

भोजयित्वा प्रदातव्यं स्थापको येन तुष्यति ॥

भोजयित्वा स्थापकमेव ।

होत्रे च दक्षिणां दद्यात् ब्राह्मणाय युगां शुभाम् ।
गौर्यां विवाहे यत्किञ्चित् तत्सर्वं स्थापको लभेत् ॥
एवं कृत्वा विवाहन्तु शृणु यत् फलमाप्नुयात् ।
अश्वमेधसहस्रस्य वाजपेयशतस्य च ।
गवां कोटिप्रदानस्य यत्पुण्यं तदवाप्नुयात् ॥
अनेनैव नरो नारो कृतेन सुरपूजितः ।
सौभाग्यं परमं लेभे विवाहेन न संशयः ॥
सुपुत्रा जीववत्सा च भर्तुश्चैव सदा प्रिया ।
जायते नात्र सन्देहो गायत्री मे यथा प्रिया ॥
प्रतिमाभूमि^१पर्यङ्कवस्त्राणाभरणानि च ।
एतानि यजमानस्तु स्थापकस्य प्रदापयेत् ॥
लोभात् स्नेहाद्वादाय यज्ञोपकरणादिकम् ।
अन्यस्य ददतो मोहात् तत्पुण्यं स्थापके भवेत् ॥
लोभात् मोहात् भयात् स्नेहादन्यस्य ददत इत्यर्थः ।

भविष्यपुराणे—

ईश्वर उवाच ।

अतः परं प्रवक्ष्यामि प्रतिमाक्षरूपं शुभम् ।
सेतचन्दनके^२र्कवा औपर्णं च पियालके ।

१ B— तुली— ।

सिम्भकेऽशोकमधुके पुष्पे लोहमयेऽपि वा ॥

पुष्पे पुष्परागमणौ ।

वेदूर्ध्वं कारयेद्देवीं महानीले च कारयेत् ।

विद्रुमे राजवर्त्ते च शुभेषु स्फटिकेषु च ।

महानील इन्द्रनीलः, राजवर्त्तो रावट इति प्रसिद्धः ।

यथावित्तानुसारेण अग्रायेन तु कारयेत् ॥

गौर्यास्तु प्रतिमां कुर्याच्छास्त्रदृष्टेन कर्मणा ।

एकपादः स्थितो भूमौ द्वितीयो जानुनि स्थितः ॥

दक्षिणे तु करे कुर्यादक्षसूत्रेण मालिकाम् ।

कुण्डिकां वामहस्तेन^१ यथावद्विधिना शुभाम् ॥

कर्णे तु दक्षिणे कुर्यात् कुण्डलन्तु सुशोभनम् ।

कुण्डिका कमण्डलुः ।

वामकर्णे तु कर्त्तव्यं तालीपत्रं सुशोभनम् ॥

तमालवसनश्चैव मृगचर्म सुशोभनम् ।

योगपट्टश्च कर्त्तव्यमुत्तरासङ्गिकं द्विजैः ।

वेणोवन्धसमायुक्तान् केशान् कुर्यात् विचक्षणः ॥

त्रिलोचनां तथा कुर्याद्विवाज्जस्रं वराननाम् ।

तिष्ठं कर्णललाटे वै कर्त्तव्यन्तु विजानता ॥

विजयाश्च प्रतिष्ठाप्य देवीश्च दिवसे शुभे ।

रोहिण्यामथवा पुष्ये धनिष्ठायां तथैव च ॥

यज्ञं कृत्वा तु पूर्व्यां प्रतिष्ठां कारयेद्दुधः ॥

१ C चक्रे तु ।

प्रतिष्ठायास्तु गौर्यां वै विवाहं यदि कारयेत् ।
 घटोपरि त्वमां स्कन्दं शङ्करं शूलपाणिनम् ॥
 पूर्वोक्तेर्दारुभिः कुर्यात्तथा वित्तानुसारतः ।
 अथ चतुर्भुजं देवं जटामुकुटधारिणम् ॥
 त्रिशूलहस्तसदाङ्गं चन्द्रार्द्धकृतशेखरम् ।
 गोदृषे तु समारूढं कटिसूत्रेण भूषितम् ॥
 गोदृषे दृषमग्रेष्टे ।

कटकैश्चैव केयूरेः कुण्डलाभ्यां विभूषितम् ।
 एवं कृत्वा हरं स्कन्दं देवदेवं जगद्गुरुम् ॥
 ह्रयमाने तु वै वीर कुर्यादै मण्डलानि तु ।
 वेदमङ्गलशब्दैश्च गीतवादिचनिखनैः ॥
 प्रतिष्ठाप्य यथान्यायं पूर्वोक्तविधिना भवेत् ।
 ततो विवाहं कुर्यादै पूर्वोक्तविधिना गृह ॥
 वेदिं कृत्वा तु पूर्वोक्तां सुविचित्रां मनोरमाम् ॥
 ततो देवीं हरश्चैव वेषां वै उपवेशयेत् ॥
 हस्तसंयोजनं कृत्वा विवाहं होमयेत्ततः ।
 वेदमङ्गलशब्दैश्च गीतवादिचनिखनैः ॥
 मृदङ्गं सर्वशब्दैश्च कादम्बैः पटहादिभिः ।
 एवं दृष्टे विवाहे तु पश्चाद्यज्ञं समाचरेत् ॥
 आचार्यं पूजयेद्भक्त्या वित्तश्रायं विवर्जयेत् ।
 हिरण्यपङ्कजैश्च गोदानैश्च सुपुष्पकैः ।
 लवणेन गुडेनैव यवगोधूमयष्टिभिः ॥

मानाविधेः पूजयेद्दे आचार्यं गौरीपुत्रक ॥
 ब्राह्मणान् दत्तयेत् प्राज्ञो यथाशक्त्वा षडाननम् ।।
 गृहं वै पूजयेत् पश्चात् कर्त्तव्यं भोजनं गृह ॥
 अश्वमेधसहस्रस्य वाजपेयशतस्य च ।
 यत्पुण्यं तद्भवेत् सम्यक् ज्ञानश्चैव महामते ॥
 कृते गौर्यां विवाहे तु भवनञ्च सुशोभनम् ।
 यथोक्तेन विधानेन मान्यथा प्राप्यते गृह ॥
 एष ते कथितो देव्या विवाहस्तु सविस्तरः ॥

मत्स्य पुराणे ।

मत्स्य उवाच ।

वसन्तमासमासाद्य तृतीयायां जनप्रियम् ।
 शुक्लपक्षस्य पूर्वार्धे तिस्रैः स्नानं समाचरेत् ॥
 वसन्तमासश्चैवः प्राथम्यादिना ।
 तस्मिन्महनि सा देवी किञ्च विश्वात्मना सती ।
 पाणिग्रहणिकैर्मन्त्रैर्दूदा वरवर्णिनी ॥
 तथा सहैव देवेशं तृतीयायामथार्चयेत् ।
 फलैर्गन्धैर्विधैर्दीपैर्धूपनैर्वेद्यसंयुतैः ॥
 प्रतिमां पद्मगन्धेन तथा गन्धोदकेन च ।
 स्नापयित्वाऽर्चयेद्गौरीमिन्दुशेखरसंयुताम् ॥
 मनोऽस्तु पाटलायै तु पादौ देव्याः शिवस्य च ।

श्रिवायेति च सङ्कीर्त्य जवायै देव जानुनी ॥
 सङ्कीर्त्य हरिकेशाय तथोक्त वरदे नमः ।
 ईशायै तु कटौ देव्याः शङ्करायेति शङ्करम्^१ ॥
 कुचिदयश्च कोट्यै शूलिनं शूलपाणये ।
 मङ्गलायै नमस्तुभ्यमुदरञ्चाभिपूजयेत् ॥
 सर्वात्मने नमो रुद्रमौगान्ये च कुचदये^२ ।
 शिवं वेदात्मने तदत् रुद्राण्यै कण्ठमर्चयेत् ॥
 त्रिपुरघ्नाय विश्वेशमनन्तायै करदयम् ।
 त्रिलोचनायेति हरं बाह्वृकाक्षानलप्रिये ॥
 सौभाग्यभवनायेति भूषणानि सदाऽर्चयेत् ।

सदाऽर्चयेदिति वचनात् पादादिपूजाकाले तु तत्तद्भूषणान्यपि
 पूजनीयानीति योगीश्वरः ।

स्त्राश स्त्रधाये च मुखमौग्रायेति शूलिनम् ॥
 अशोकमधुराग्रिन्यै^३ पूज्यावोष्ठौ विभृतिदौ ।
 स्त्राणवे च हरं तददाम्यञ्च क्रमुकप्रिये^४ ॥
 आलम्ब्य मुखसुगौरं मुखपूजायाः पूर्वमभिहितत्वात् ।
 नमोऽर्द्धनारीश्वरममिता ॥ नासिकाम् ॥
 नम उपाय कोकशं जालितं न पुनर्भुवौ ।
 शर्वाय पुरश्कारं वामपक्षे तु गालकम् ॥
 नमः श्रीकण्ठनाथाय शिवशानयाऽर्चयेत् ।

१ B गुणयोर्द्वयोः ।

२ C रुद्रः ।

३ B दयम् ।

४ A मधुराग्रिन्यै ।

५ B चन्द्रकप्रिये ।

भीमोद्यमोरूपिण्यै शिरः सर्वात्मने नमः ॥
 हरमभ्यर्च्य विधिवत् सौभाग्याष्टकमद्यतः ।
 स्थापयेद्दृतनिष्पाव कुसुमचौरजीरकम् ॥
 तवराजेक्षुलवणं कुसुमरुमथाष्टकम् ।
 दत्तं सौभाग्यकृत् यस्मात् सौभाग्याष्टकमितः ॥
 एवं निवेद्य तत्सर्वं देव्या देवस्य चाग्रतः^१ ।
 शराचौ शृङ्गोदकं प्राश्य स्वपेङ्गुमावरिन्दम् ॥
 पुनः प्रभाते तु तथा कृतस्नानजपः शुचिः ।
 सम्पूज्य द्विजदाम्पत्यं वस्त्र-माल्य-विभूषणैः ॥
 सौभाग्याष्टकसंयुक्तं सुवर्णचरणद्वयम् ।
 प्रीयतामच ललिता ब्राह्मणाय निवेदयेत् ॥

निष्पावः चौरघतादिसाधितगोधूमाक्षं कुसुमं कुसुमकुसुमम् ।

चौरं दुग्धं तवराजः क्षितशर्करा कुसुमरुर्धान्याकः ।

अथ चौरघतयोरेककोटिता ।

तथा च सौभाग्याष्टकपरिगणने मत्स्यपुराणम्—

इक्षुवस्तवराजस्तु निष्पावो जातिधान्यकम् ।

विकारवच्च गोचौरं कुसुमकुसुमं तथा^२ ॥

क्षवणञ्चाष्टमं तदत् सौभाग्याष्टकमुच्यते ॥

एवं संवत्सरं यावत् दत्तौपायां सदा मुने ।

प्राशने दानमन्त्रे च विशेषोऽयं निबोध मे ॥

१ C रुद्रः— ।

२ B निवेदः शिवयोः पुनः ।

३ A चैवे ।

४ B विकारो यवगोचौरं कुसुमं कुसुमं तथा ।

गोष्ठोदकमाद्यं स्यात् वेद्याख्ये गोमथं पुनः ।

ज्यैष्ठ्ये मन्दारपुष्पञ्च आषाढे विष्णुपञ्चकम् ॥

आवणे दधि सन्नाय्यं भाद्रपदे च कुष्ठोदकम् ।

चौरमाश्रयजे मामि कार्तिके पृषदाध्यकम् ॥

पृषदाध्यं सदध्याज्यम् ।

मार्गे तु मासि गोमूत्रं पौषे सन्नाय्येदृतम् ।

माघे कृष्णतिलांस्तदत् पञ्चगव्यञ्च फागुने ॥

ललिता विजया भद्रा भवानी कुसुदा शिवा ।

वासुदेवी तथा गौरी मङ्गला कमला सती ।

उमा मे दामकाले तु प्रीयतामिति कौर्त्तयेत् ॥

अथ ललितादिदादशनामानि चैत्रादि प्रतिमासं यथासंख्यं
कौर्त्तनीयानि ।

मल्लिकाशोककमलं कदम्भोत्पलमासती ।

उत्पलं नीलोत्पलादि ।

कुलकं करवीरञ्च वाणमल्लानकुङ्कुमम् ॥

मिथुवारञ्च सर्वेषु मासेषु क्रमशः स्मृतम् ।

जवा कुसुमकुसुमं मासती शतपत्रिका ॥

सथालाभं प्रशस्तानि करवीरञ्च सर्वदा ।

एव संवत्सरं यावदुपोष्य विधिवत्सरः ॥

स्त्री वा भक्ता कुमारी वा शिवावभ्यर्च्छ्य भक्तितः ।

त्रिविधं शिवा च शिवौ ।

प्रताप्ते शयनं दद्यात् सर्वोपस्कारसंयुतम् ॥

उपस्कारो गण्डुकादिः ।

उमामहेश्वरं हैमं वृषभञ्च गवा सह ।

गोवृषभावपि हैमावेव ।

स्थापयित्वाऽथ शयने ब्राह्मणाय निवेदयेत् ॥

अन्यान्यपि यथाशक्त्वा मिथुनान्यम्बरादिभिः ।

धान्यालङ्कार-गोदानैरभ्यर्च्छेद् धनसंख्यया ॥

वित्तशायने रहितः पूजेयद्गतविस्मयः ।

एवं करोति यः सम्यक् सौभाग्यशयनव्रतम् ॥

सर्वान् कामानवाप्नोति पदमानस्यमश्रुते ।

फलस्यैकस्य च त्यागमेतत्कुर्वन् समाचरेत् ॥

प्रियस्य कस्यापि फलस्य त्यागो बोद्धव्यः ।

यतः कौर्त्तिमवाप्नोति प्रतिमासं नराधिप ! ।

सौभाग्यारोग्यरूपायुर्वस्त्रालङ्कारभूषणैः ।

विमुक्तो भवेद्राजसब्दाब्जुदगतचयम् ॥

यस्तु द्वादशवर्षाणि सौभाग्यशयनव्रतम् ।

करोति सप्त चाष्टौ वा श्रीकण्ठभवनेऽमरैः

पूज्यमानो भवेत् सम्यक् यावत् कल्पायुतचयम् ॥

नारी वा कुरुते या तु कुमारी वा नरेश्वर ! ।

साऽपि तत्फलमाप्नोति देव्यनुग्रहाल्ललिता ॥

शृणुयादपि यश्चैव प्रदद्यादथवा मतिम् ।

सोऽपि विद्याधरो भूत्वा स्वर्गलोके चिरं वसेत् ॥

इदमिह मदनेन पूर्वमिष्टं
 शतधनुषा कृतवीर्यसूनुना च ।
 कृतमय वरुणेन नन्दिना च
 चितिजननाथ^१ तदद्भुतं भुवि स्यात् ॥
 इति मत्स्यपुराणे सौभाग्यप्रयनव्रतं समाप्तम् ।

मत्स्यपुराणे ।

माघे मास्यथ चैत्रे वा गुडधेनुप्रदो भवेत् ।
 गुडव्रतस्तृतीयायां गौरीलोके महीयते ॥
 महाव्रतमिदं नाम परमानन्दकारकम् ।
 गुडव्रतो गुडमाचभोजी । मन्त्रन्तरादिश्रेयं^२ तृतीयेति अक्षय-
 फलकामनया आद्रुमय्यच ।

आग्नेयपुराणे—

समुपोय्यार्चयेत्सक्तीं पञ्चम्यां वत्सरे गते ।
 चैत्रस्य कमलं दद्यात्तिलधेनुसमन्वितम् ॥
 हेमं विष्णुपदं याति कल्पादेति पुनर्महीम् ।
 राजराजो भवेद्धीमान् भवेज्जगति जगति ।
 एतल्लक्ष्मीव्रतं नाम दुःखशोकविनाशनम् ॥
 चैत्रस्य पञ्चम्यां लक्ष्मीमर्चयेत् वत्सरे गते हेमं कमलं दद्यात्
 यदा महीमेति तदा राजराजो भवेत् श्रीमान् जगति भवेदित्यर्थः ।

ब्रह्मपुराणे—

शुक्लायामथ पञ्चम्यां चैत्रे मामि शुभानना ।
 श्रीब्रह्मलोकाम्भानुखं सम्प्राप्ता केशवाज्ञया ॥
 तस्मात्तां पूजयेत्तत्र यस्तं लक्ष्मीर्न मुञ्चति ।
 एषा श्रीपञ्चमी कार्या विष्णुलोकगतिप्रदा ॥

ब्रह्मपुराणे एव—

अमावस्यायां सम्भूतः स्कन्दः पूर्वं ऊताशनात् ।
 जातः पर्वणि षष्ठ्यान्तु शुक्लायाश्चैत्रनामनि ।
 सेनापत्येऽभिषिक्तस्तु देवानां ब्रह्मणा स्वयम् ॥
 जितवांस्तारकं देवं कौञ्चं शक्त्या विभेद च ।
 तस्मात् स तत्र विधिना स्कन्दो मात्स्यैः सुगन्धिभिः ॥
 दीपालङ्कारवस्त्राक्षकुक्कुटैः पूज्य एव हि ।
 कुक्कुटः क्रीडार्थं देवो न तु मारणीयः ।
 अर्जैः क्रीडनकैरन्यैर्घण्टा चामर दर्पणैः ॥
 सर्वासु शुक्लपष्ठेषु पूज्यो वा अद्रुया नरैः ।
 आरोग्यकामैर्बालानां पुत्रवर्द्धिर्विशेषतः ॥

मत्स्यपुराणे—

ईश्वर उवाच ।

अतःपरं प्रवक्ष्यामि तद्वत् कमलसप्तमीम् ।
 अस्याः सङ्कीर्तनादेव तुल्यतीह दिवाकरः ॥
 वसन्तामलसप्तम्यां स्नातः सन् गौरसर्षपैः ।

तिरुपात्रे च सौवर्णं विधाय कमलं शुभम् ॥
 वस्त्रयुग्मान्वितं कृत्वा गन्धपुष्पैः समर्चयेत् ।
 नमः कमलहस्ताय नमस्ते विश्वधारिणे ॥
 दिवाकर नमस्तुभ्यं प्रभाकर नमोऽस्तु ते ।
 ततो ^१द्विकालवेलायामुदकुम्भसमन्विताम् ॥
 विप्राय दद्यात् भक्ष्यं वस्त्र-माख्य-विभूषणैः ।
 शक्तिं च कपिलां दद्यादलङ्कृत्य विधानतः ॥
 अहोरात्रे गते पश्चादष्टम्यां भोजयेद्विजान् ।
 यथाशक्त्वा च भुञ्जीत मांस-तैलविवर्जितम् ॥
 अनेन विधिना शुक्लसप्तम्यां मासि मासि च ।
 सर्वं समाचरेद्भक्त्या वित्तशायविवर्जितः ॥
 प्रतान्ते प्रथमं दद्यात् सुवर्णकमलान्वितम् ।
 गार्ध्वं भक्तितो दद्यात् सुवर्णास्याः ^२ पयस्विनीः ॥
 भोजनाग्र-दौपादीन् दद्याद्विष्टासुपस्करान् ।

सुवर्णास्याः सुवर्णचटितमुखाकारयुक्ता इति कथित् । सुवर्ण-
 शृङ्गवतीरिति तु पारिजातस्तरसः ।

अनेन विधिना यस्तु कुर्यात् कमलसप्तमीम् ।
 लक्ष्मीमनन्तामभ्येति सूर्यलोके च मोदते ^३ ॥
 कल्पे कल्पे ततो लोकान् सप्तगत्वा ^४ पृथक् पृथक् ।
 अपारोभिः परिहृतस्ततो याति परां गतिम् ॥

१ C D विकाल— ।

२ B गात्र दद्यात् लभक्त्वा तु सुवर्णाद्यां ।

३ B महीपते ।

४ B सप्तगत्वा ।

यः पश्यतीमां शृणुयान्मुहूर्तं ^१
 पठेच्च भक्त्याऽथ मतिं ददाति ।
 सोऽप्यत्र लक्ष्मीमचलामवाप्य
 गन्धर्वविद्याधरलोकभाक् स्यात् ^२ ॥

वसन्तस्यैवोऽत्र विवक्षितः ।

इति मत्स्यपुराणे कमलसप्तमीव्रतं समाप्तम् ।

भविष्ये सुमन्तुर्वाच—

शुक्लपक्षे तु चैत्रस्य षष्ठ्यां मन्थगुणोपितः ।
 पूजयेद्भास्करं भक्त्या पुष्पधूपानुलेपनैः ॥
 येन तं पूजयेद्देवं स विधिः कथ्यते तव ।
 सदा वैश्रावणीयेन ^३ विधिना पूजयेन्नृपः ॥

ॐ प्रज्वलने स्वाहा इत्यग्निप्राकारः । ॐ नमः शमी
 प्राकारः । ॐ सहस्रकिरणोज्ज्वलाय स्वाहा वन्द्यः । ॐ पृथिव्यै
 सर्व्वेष्वधिकपिण्यै स्वाहा पृथिव्यस्तं नमः शकलीकरणमन्त्रः ।
 आत्मनो देवशरीरे च—

ॐ धर्मात्मने नमः पूर्व्वतः । ॐ दण्डनायकाय नमः दक्षि-
 णतः । ॐ रेवन्ताय नमः पश्चिमतः । ॐ सततोज्ज्वलरूपाय
 नमः, उत्तरतः । ॐ श्यामपिङ्गल लोहिताक्षाय नमः, ऐशान्याम् ।
 ॐ नीललोहिताय नमः, आग्नेय्याम् । ॐ शनैश्चराय नमः,
 नैऋत्याम् । ॐ वज्रपाणये नमः, वायव्याम् ।

१ मन्त्रः ।

२ C-लोकमेति ।

३ D-मैत्रायणो येन ।

ॐ नमो हराय^१ देवाय महाबलपराक्रमाय सर्वतेजोऽधि-
पतये स्वाहा ॐ उत्तरशक्तिधराय नमः । प्रतीहारः । ॐ हर
देवाद्योगरूपाय नमः । द्वितीयः प्रतीहारो दक्षिणतः । ॐ हरि-
ताय नमः पश्चिमतो मतः । ॐ अश्वमुखाय नमः । उत्तरतो-
मतः । द्वारपालचतुष्टयम् ।

ॐ कुन्देन्दुचौरप्रभाय नमः प्रथमोऽश्वः । ॐ रक्ताचरकवर्णाय
नमः, द्वितीयोऽश्वः । ॐ रक्तवर्णतेजस्विने नमः, तृतीयोऽश्वः ।
ॐ भिन्नाञ्जनवर्णाय नमस्तुर्थोऽश्वः । ॐ तौव्रतेजसे नमः पञ्च-
मोऽश्वः । ॐ व्योमवर्णाय दौप्रमालिने नमः षष्ठोऽश्वः । सर्व-
वर्णाधिपतये नमः सप्तमोऽश्वः ।

ॐ नमो द्वाराग्निकवचाय कश्यपपुत्राय नमः । ॐ प्रजापतये
नमः, ॐ अनन्तदेवाय नमः, ॐ असाधारणतेजसे नमः ।
आवाहनमन्त्रः ।

ॐ भास्कर देवादिदेव गच्छ यथासुखं भवनं पुनरागमनाय ।
विसर्जनमन्त्रः ।

गायत्र्या स्वागतार्चपाद्याचमनासनाभिमुख्यचरणगन्धपुष्पोप-
हारादिनिवेदनम् ।

मुकुली पद्ममुद्रा च निष्ठुरा च तथा परा ।

नागाख्या व्योममुद्रा च उषा चैवापरा स्मृता ॥

सप्तैताश्च परा मुद्राः कोटिमुद्रास्तथैव च ।

ॐ सखोक्ताय नमः, इदं । ॐ क्षिपिटाय नमः शिरः ।

ॐ सुतेजसे नमः शिखा । ॐ आदित्याय तेजोऽधिपतये नमः
कवचं । ॐ आदित्याय सहस्ररश्मये नमः, अस्त्रं । ॐ तेजो-
ऽधिपतये नमः, सुखं । ॐ मेघवृषणाय नमः, गुह्यं । ॐ सहस्र-
किरणाय नमः पादौ । ॐ दीप्यधिपतये नमः पृष्ठं ।

ॐ भास्कराय विद्महे सप्ताश्वाय धौमहि तन्नो भानुः प्रचो-
दथादिति गायत्री ।

अनेन विधिना पूज्य षष्ठ्यामुपवसेद्धः ।

पुरतः शयनं भानोः सप्तम्यां पूजयेत् पुनः ॥

भोजयेच्चापि विप्रांश्च दध्ना वा पायसेन वा ।

शक्त्वा च दक्षिणां दद्यादादारादाग्रजेच्च तान् ॥

पयः पौला ततो गव्यं स्थातव्यं कुरुनन्दन ! ।

दन्तस्त्राद्यं भवेद्यद्वि तदोदनमिति स्मृतम् ॥

भक्ष्यं^१ भोज्यं तथा लेह्यमोदनं त्रिः प्रकीर्तितम् ।

पेयश्चानोदनं प्रोक्तं तस्मान्नं परिवर्जयेत् ॥

तमोदनम् ।

इत्येषाऽनोदना नाम सप्तमी भरतर्षभ ! ।

यामुपोष्य नरो भक्त्वा धनधान्यमवाप्नुयात् ।

सर्वपापविनिर्मुक्तः सूर्यलोके महीयते ॥

एतच्च व्रतमेकचैत्रशुक्लसप्तमीसमाप्यमेव सम्बत्सराद्यनुज्ञेयात्
एकवचनस्वरमादावृत्तौ प्रमाणाभावाच्च । १

इत्यनोदना सप्तमी ।

भविष्यपुराण एव ।

महोवाच—

अतःपरं प्रवक्ष्यामि रहस्यां नाममग्नमीम् ।
 पवित्रां हि पवित्राणां महापातकनाशनीम् ॥
 सप्तमी कृतमाचैवं नरास्तारयते भवात्^१ ।
 सप्तावरान् सप्त परान् पितृंश्चापि न संशयः ॥
 रोगांश्चिन्तन्ति दुश्चेद्यान् दुर्जयान् जयते रिपून् ।
 अर्थं प्राप्नोति दुष्प्रापं यः कुर्यान्नामसप्तमीम् ॥
 कन्यार्थी लभते कन्यां धनार्थी लभते धनम् ॥
 पुत्रार्थी लभते पुत्रान् धर्मार्थी धर्ममाप्नुयात् ।
 समथान् पालयन् सर्वान् कुर्याच्चेमां विचक्षणः ॥
 समथान् शृणु भूतेश्च अथसे गदतो मम ।
 आदित्यभक्तः पुरुषः सप्तम्यां गणनायकम् ॥
 मैत्री वै सर्वतः कुर्याद्भास्करश्चापि चिन्तयेत् ।
 सप्तम्यां न स्पृशेत्तैलं नीलं वस्त्रं न धारयेत् ॥
 न चाप्यामलकैः स्नानं न कुर्यात् कलहं कश्चित् ।
 नात्मानमवमन्येत न मद्यानि पिबेद्दुधः ॥
 न द्रोहं कस्यचित् कुर्यान्न पारुष्यं समाचरेत् ।
 नावभाषेच्च चाण्डालं नैव स्त्रीश्च रजस्वलाम् ॥
 न चापि संस्पृशेत् स्थानं मृतकं नावलोकयेत् ।
 नास्तोत्रयेचापि हस्तेऽप्येवापि न गौतकम् ॥

न नृत्येदतिरागेण न वा वाद्यानि वादयेत् ।
 न शयीत स्त्रिया माद्वै न सेवेत दुरोदरम् ॥
 न रोदेदश्रुपातेन न चाद्यात् पञ्चशाक्तिकाम् ॥
 एवञ्चात्र पञ्चशाक्तिकाऽन्यलज्जाहारे न निषेधः^१ ।
 नाकर्षेच्च शिरोयूकां न मृषा वादमाचरेत् ।
 परस्त्रानिष्टकथनमतिशोकश्च वर्जयेत् ॥
 समथान् नियमान् दुरोदरं शूतं, पञ्चशाक्तिका कन्द-मूल-फल-
 पुष्प-पत्राणि, यूका तु कोणकुणौ ।
 अथापरो विधिश्चात्र श्रूयतां त्रिपुरान्तक ! ।
 चैचात्ममृति कर्त्तव्या सर्वदा नामसप्तमी ॥
 धातेति चैत्रमासे तु पूजनौयो दिवाकरः ।
 अर्थमेति च वैशाखे ज्येष्ठे मित्रः प्रकीर्तितः ॥
 आषाढे वरुणो ज्येष्ठ इन्द्रो नभसि कथ्यते ।
 विवस्वांश्च नभस्ये तु पर्जन्योऽश्वयुजि स्मृतः ॥
 पूषा कार्तिकमासे तु मार्गशीर्षेऽशुक्ल्यते ।
 भगः पौषे भवेत् पूज्यस्त्वद्वा माघे तु गद्यते ॥
 विष्णुस्तु फाल्गुने मासि पूज्यो वसुधैव भास्करः ।
 सप्तम्यां चैत्रसप्तम्यां भोजयेत् भोजकान् बुधः ॥
 सप्तम्यां चैत्रसप्तम्यामिति वीष्ण्या सर्वसप्तम्यामिति लभ्यते ।
 सप्तमं भोजनं देयं भोजयित्वा विधानतः ।
 भोजकाथैव दातव्या दक्षिणा स्नानमाषकम् ॥

सष्टतं भोजनं देयं रक्तवस्त्राणि चैव हि ।
अस्नात्ते भोजकानान्तु दक्षिणीया द्विजोत्तमाः ॥

भोजका मगाः ।

तथैव भोजनीयाश्च अद्भुता पर्यान्वितैः ।
विशेषतो वाचकश्च ब्राह्मणः कल्पवित् सदा ॥
कल्पवित् सप्तमौकल्पवित् ।

इत्येषा कथिता तुभ्यं सप्तमौ गणनाथक ।
श्रुता सती पापहरा सूर्यलोकप्रदायिनी ॥
इति नामसप्तमोव्रतम् ।

महाजनपरिग्रहीतवाक्यानि ।

पुनर्वसौ वृषे लग्ने चैत्रे मासि सिताष्टमौ ।
लौहित्ये विधिवत् स्नात्वा वाजपेयफलं लभेत् ॥

स्नानमन्त्रः ।

ब्रह्मपुत्र ! महाभाग ! शान्तनोः कुलवर्द्धन ! ।
अमोघागर्भमम्भूत ! पापं लौहित्य ! मे हर ॥
लौहित्यो लोहितसमुद्रः ।

अशोककलिकाक्षाद्यौ ये पिवन्ति पुनर्वसौ ।
चैत्रे मासि सिताष्टम्यां न ते शोकमवाप्नुयुः ॥

पानमन्त्रः ।

त्वामशोकं हराभौष्टु मधुमाससमुद्भव ! ।

पिबामि शोकमन्तश्चो मामशोकं सदा कुरु ॥

तथा ।

पुनर्वसुबुधोपेता चैत्रे मासि सिताष्टमौ ।
स्रोतःसु विधिवत् स्नात्वा वाजपेयफलं लभेत् ॥
चैत्राष्टम्यादि पूर्णान्तमशोकैर्मन्त्रार्चनम् ।
तच्च कार्य्यमशोकार्थं ज्ञेया वासन्तिका हि सा ॥

देवीपुराणे—

चैत्राष्टम्यान्तु स्नायीत मातृस्थाने मृदाम्बुभिः ।
देवीं तीर्थजलेः स्नाप्य मदलेपेन लेपयेत् ॥
धूपं तुरस्कं चोग्रीरं ह्यतिमुक्तैस्तु पूजयेत् ।
नैवेद्यं शालिजं भक्तं शर्कराः कन्यकास्तपि ।
आत्मनस्तच्च वे भोज्यं शक्तितो दक्षिणां ददेत् ॥
अजिता सर्व्वकामानां पूरणाय सुखाय मे ।
विप्रान् धन्यान् समासाद्य हेमदानफलं लभेत् ॥

अथ कृष्णादिमासग्रहोपष्टम्भकविरहात् शुक्लादिमासस्य
व्यवस्थापितत्वात् शुक्लादिरेव मासः । अष्टम्यपि प्राथम्यान्तुरोधा-
देकवचनाच्च शुक्लैव । मातृस्थाने दुर्गास्थाने मदलेपनं, तुरस्कं
सिन्धुकं, अतिमुक्तो माधवीपुष्पं शालिभक्तं शर्करा च नैवेद्यं
कन्यासु भोज्यमिति सम्बन्धः ।

ब्रह्मपुराणे—

चैत्रे नवम्यां शुक्लायां भद्रकाली महाफला ।
योगिनौनान्तु सर्व्वसामाधिपत्येऽभिषेचिता ॥

तस्मात्तां पूजयेत्तत्र सोपवासो जितेन्द्रियः ।
विचित्रैर्बलिभिर्भक्त्या सर्वसु मवमौषु च ॥

ब्रह्मपुराणे—

एकादश्यां ततः स्त्रीभिर्देवौ पूज्या च रुक्मिणी ।
पौराणी योगिनी काचिच्छक्तिर्नारायणाङ्गजा ॥
पुष्पालङ्कारधूपान्नशक्रैश्च विविधैरपि ।
अपूपैर्विविधाकारैर्बलि-ब्राह्मण-तर्पणैः ॥
तत्रापराह्णे वास्तुश्च वेष्मनो वंशधारकः ।
अर्थैर्मांस्त्रैश्च वस्त्रैश्च पूज्यो रङ्गैः सुगन्धिभिः ॥
प्रदोषसमये तत्र पञ्चगव्यं विधानवत् ।
तिलसिद्धार्थैर्कर्युक्तं गृहीत्वा वेष्मनो बहिः ।
देयं दिक्षु च पर्युत्तेदुष्टप्राणिनिवारणम् ॥

पर्युत्तेत् तदेव पञ्चगव्यं प्रतिदिशं क्षिपेत् ।

कृतोपवासो द्वादश्यां ततो विष्णुश्च पूजयेत् ।
अपराह्णे च तत्रैव कामदेवश्च पूजयेत् ॥
घटस्थं विविधैर्मांस्त्रैर्गन्धैश्चावचैरपि ।
ततस्तु श्रौतसं तोयं पुण्यमादाय वाग्यतैः ॥
कामदेवाघतः स्थाप्यं पुष्पच्छत्रे महाघटे ।
अर्घ्यादिपूजितं सम्यक् प्रशस्तैर्दत्तपक्षवैः ॥
तस्यां रात्र्यां व्यतीतायां ततो गुप्ततरे गृहे ।
अनर्काभ्युदिते काले स्थाप्याः^१ सुस्नेह वारिणा ॥

स्थाप्याः मूले वक्ष्यमाणा देवता एव ।
विष्णुधर्मात्तरे ।

द्वादश्यां चैवशुक्लस्य चैववस्त्रप्रदो नरः ।
अत्रयं फलमाप्नोति नागलोकश्च गच्छति ॥
वैशाखमासद्वादश्यां दक्षदामं तथैव च ।
कनोपानहयोर्दानात् ज्येष्ठे मासि द्विजोत्तमाः ॥
तथैव चेति प्रथममासोक्तफलानुषङ्गः ।

आस्तीर्णं शयनं दत्वा प्रीणयेद्भोगशायिनम् ।
आषाढशुक्लद्वादश्यां श्वेतद्वीपे महीयते ॥
भोगशायिनं विष्णुं आस्तीर्णं शयनं दत्वा महीयते इति
सम्बन्धः ।

आवणे वस्त्रदानेन विष्णुलोके महीयते ।
गोदः प्रयाति गोलोकं मासि भाद्रपदे तथा ॥
प्रीणयेदश्वगिरिसमं दत्वा तथाश्विने ।
अश्वगिरिसं हयघीवं देवम् ।

विष्णुलोकमवाप्नोति कुलमुद्धरति स्वकम् ॥
सरोमवस्त्रदानेन कार्त्तिके वस्त्रमाप्नुयात् ।
प्रदानं सवणानान्तु मार्गशीर्षे महाफलम् ।
सरोमवस्त्रं तृणपटौ ।

धान्यानाञ्च तथा पौषे दारुणाश्चायनन्तरे ।
फाशुने सर्वगन्धानां नात्र कार्या विचारणा ॥

अनन्तरे माघे दानं महाफलमित्यनुषज्यते । अत्र यद्यपि
द्वादशश्लेषो नास्ति तथापि समभिव्याहाराद्वादशैव विवक्षिता ।

भाग्यवर्धसंयुता चैत्रे द्वादशी स्यान्महाफला ।

भाग्यर्धे पूर्वफल्गुनी उत्तरफल्गुनी वा ।

पूर्वायां विजयं विद्यादुत्तरायां भगन्तथा ॥

इति भविष्यपुराणे नक्षत्रदेवताकथनात् ।

हस्तयुक्ता तु वैशाखे ज्येष्ठे च स्वातिना तथा ।

ज्येष्ठया च तथाषाढे मूलोपेता च वैष्णवे ॥

वैष्णवे श्रावणे ।

तथा भाद्रपदे मासि श्रावणेन तु संयुता ।

श्रावणेन द्वादशी पुण्या भवत्याजर्धसंयुता ॥

आजमृचं पूर्वभाद्रपदा ।

कार्तिके रेवतीयुक्ता मौस्ये कृत्तिकया तथा ।

मौस्ये मार्गे ।

पौषे मृगशिरोपेता माघे चादित्यसंयुता ॥

आदित्यं पुनर्वसु ।

फाल्गुने पुष्यसहिता द्वादशी पावनी परा ।

नक्षत्रयुक्तास्वेतासु तथा दानमुपोषितम् ।

सर्वं महाफलं ज्ञेयमनन्तं द्विजसत्तमाः ।

तथा दानमुपोषितमिति— अत्र पूर्वं चैत्रशुक्लद्वादशादि द्वाद-
शद्वादशीविहितदानफलाधिकफलत्वं महाफलत्वं दाने उपोषिते
च अनन्तफलमिति वचनादत्युत्कर्षः फले एतानि द्वादशमासशुक्ल-

द्वादशीषु प्रत्येकं द्वादशदानानि तत्र तत्र लिखितान्यपि मासा-
न्तरद्वादशीफलानुषङ्गार्थमेकत्रापि संक्षल्य लिखितानि ।

एवञ्च द्वादशनक्षत्रयोगेनापि द्वादशद्वादशीषु द्वादशदानान्यु-
पोषितानि च प्रत्येकं केवलतत्तद्वादशीदानफलापेक्षया अति-
शयितफलसाधनानीति मन्तव्यम् ।

वराहपुराणे ।

मत्स्यतपा उवाच—

कोऽसौ धरण्यां सद्यौर्ण उपवासो महामुने ।

कानि व्रतानि च तथा एतन्मे वक्तुमर्हसि ॥

दुर्वासा उवाच—

एवमेव मुने मासि चैत्रे सङ्कल्प्य द्वादशीम् ।

उपोष्याराधयेद्भक्त्या देवदेवं जनार्दनम् ॥

वामनायेति वै पादौ विष्णवे कटिमर्चयेत् ।

वासुदेवेति जठरमुरः सम्पूर्णकाय च ॥

कण्ठं विश्वमृते पूज्यं शिरो वै व्योमरूपिणे ।

बाहू विश्वजिते पूज्यौ खनान्ना शङ्खचक्रके ॥

अनेन विधिनाऽभ्यर्च्य देवदेवं सनातनम् ।

प्राग्भद्रलोदरं कुम्भं सयुग्मं पुरतो न्यसेत् ॥

प्रागुक्तपात्रे संस्थाप्य वामनं काञ्चनं बुधः ।

यथाशक्त्वा कृतं ह्रस्वं मितयज्ञोपवीतिनम् ॥

कुण्डिकां स्थापयेत् पार्श्वे कृषिकां पादुके तथा ।

अचमालाञ्च संस्थाप्य वृषिकाञ्च विशेषतः ॥

एतेहपस्करैर्धनं प्रभाते माह्वणाय तम् ।
 दापयेत् प्रीयतां विष्णुर्धनरूपौत्यदीरयेत् ॥
 मासनाया तु संयुक्तं प्रादुर्भावाभिधानकम्^१ ।
 प्रीयतामिति सर्व्वं विधिरेव प्रकीर्तितः ॥
 श्रूयते च पुरा राजा हर्ष्यः प्रथिवीपतिः ।
 अपुत्रः स तपस्तेपे पुत्रमिच्छन्सपोधनः ॥
 तस्यैव कुर्व्वतस्त्रिष्टिं पुत्रार्थं मुनिसत्तम ।
 आजगाम हरिर्देवो दिजरूपसमन्वितः ॥
 स उवाच नृपं राजन् किन्ते व्यवसितं त्विति ।
 पुत्रार्थमिति शोवाच तं विप्रः प्रत्युवाच ह ॥
 इदमेव विधानन्तु कुरु राजन् प्रयत्नतः ।
 स विप्र एवमुक्त्वा च चणादन्तर्हितस्ततः ॥
 राजापि तच्चकाराच मन्त्रवित्तं दिजातये ।
 दरिद्राय स्वयं प्रादात् ज्योतिर्गर्भाय धीमते ।
 यथाऽदितेरपुत्रायाः स्वयं पुत्रत्वमागतः ।
 भगवांस्तेन सत्येन ममाप्यस्तु सुतो वरः ।
 चनेन विधिनोक्तेन तस्य पुत्रोऽभवन्मुने ।
 उवाच इति ख्यातश्च चक्रवर्ती महाबलः ।
 अपुत्रो ज्ञाते पुत्रानधनो धनवान् भवेत् ।
 भट्टराज्यो ज्ञातेद्राज्यं सुतो विष्णुपुरं व्रजेत् ।
 एवमेवेति वक्ष्यमाणमार्गं प्रीयमासद्वादशौक्ये दशम्या निव-

तात्मशान्, स्नातो देवार्चनं कृत्वा, चन्द्रिकाय्यं यथाविधि इत्यादि
 “तच्चारध्य महायोगदेवं नारायणं प्रभुम्” इत्यन्तेन यदुक्तं
 तत्कवेत्यर्थः । उपोष्यैकादशां वामनायेत्यर्चनीयम् ।

ॐकारादि नमोऽन्तेन चतुर्थ्यन्तेन चार्चयेत् ।

प्राग्ब्रह्मिणि जलपूर्णत-प्रमास्यत-सितचन्दनलेपितत तिलपात्र-
 स्नानितत पञ्चरत्नगर्भितत्वानां ग्रहणं । सयुग्मं सितवस्त्रयुग्म
 सहितं प्रागुक्तपात्रे यथाशक्त्वा सौवर्णं रौप्य-ताम्राधाराणामन्यतमे
 वारिपूर्णं, काञ्चनं सौवर्णं कुण्डिका कमण्डलुः । वृषिका यत्या-
 सनं, मासनायेत्यादि प्रादुर्भावाभिधानकं प्रीयतामित्यन्तस्तु मार्ग-
 शीर्षं, द्वादशभासेषु केशव नारायण माधव गोविन्द विष्णु मधु-
 सूदन चिविक्रम वामन श्रीधर हृषीकेश पद्मनाभ दामोदरेति
 यथाक्रमं प्रत्येकं नामोच्चार्य केशवो मत्स्यरूपौ प्रीयतां, नारायणः
 कूर्मरूपौ प्रीयतामिति क्रमेण तत्तन्नामि उदीरयेदित्यर्थः ।

ज्योतिर्गर्भाय ब्रह्मविदे ।

वराहपुराण एव चम्पूरसः प्रति नारद उवाच—

इदानीं कथयाम्याशु व्रतं येन हरिः स्वयम् ।

वरं दद्याद्भक्तृभावं स च वै याति शोभनाः ॥

शोभना इति सम्बोधनं चकारस्वरसात् वरदानं— हरिभक्तृ-
 भावौ दावपि फले ।

वसन्ते शुक्लपक्षे द्वादशी या भवेत् शुभा ।

तस्यामुपोष्य विधिवत् सत्रीकं हरिमर्चयेत् ॥

पर्यङ्कास्तरणं कृत्वा नामास्तरणसंयुतम् ।

तत्र लक्ष्मीपतिं देवं रूप्यं कृत्वा निवेशयेत् ।
 तस्योपरि ततः पुष्पैर्मण्डपं कारयेद्बुधः ।
 मृत्यु-वादिचघोषैश्च जागरन्तश्च कारयेत् ।
 मनोभवायेति शिरस्त्यम्बकायेति वै कटिम् ।
 कामाय बाहुमूलान् कुसुमास्त्राय चोदरम् ।
 मन्मथायेति वै पादौ हरये इति सर्व्वतः ।
 पुष्पैः सम्पूज्य देवेशं मल्लिकाजातिभिलया ।
 पश्चाच्चतुर आदाय इक्षुदण्डान् सुशोभनान् ।
 चतुर्दिक्षु न्यसेत्तस्य देवस्य प्रणतो नृप ।
 एवं कृत्वा प्रभातेषु प्रदद्याद्ब्राह्मणाय च ।
 वेद वेदाङ्ग युक्ताय सम्पूर्णाङ्गाय धीमते ।
 ब्राह्मणांश्च ततो भोज्यं व्रतमेतत् समापयेत् ।
 व्रतस्यान्ते ततो विष्णुभक्त्या वै भविता ध्रुवम् ।
 कृत्वायत्तप्रणामान् पृष्टं गर्व्वेण च ध्रुवम् ।
 व्रतेन देवदेवेशं पतिं लब्ध्वाऽभिमानतः ।
 अवसानेऽपहरणं गोपालैर्वो भविष्यति ।
 परावृत्तानां कन्याणां देवो भर्त्ता भविष्यति ॥

अथ मल्लिकाजातीरूपकुसुमयोर्यद्यपि यौग्ये पयोदागमे च
 निर्वर्त्तरक्षयापि यथाकथञ्चिदमथोरन्वयो बोद्धव्यः ॥

इति भर्तृदादशौव्रतम् ॥

मत्स्यपुराणे—

चैत्रे मासि सिते पक्षे द्वादश्यां नियतव्रतः ।
 स्थापयेद्व्रणं कुक्षं सिततण्डुलपूरितम् ॥
 नानाफलयुतं तद्वदिदुदण्डममन्वितम् ।
 सितवस्त्रयुगकक्षं सितचन्दनचर्चितम् ॥
 मानाभक्ष्यममाकीर्णं महिरण्यञ्च शक्तिः ।
 तास्यपात्रं गुडोपेतं तस्योपरि निवेशयेत् ॥
 तस्मादपरि कामन्तु कदलीदलसंस्थितम् ।
 कुर्याच्छर्करयोपेतां रतिन्तस्य च वामतः ॥
 अयतोऽक्षं ततो दद्यात् गीतवाद्यञ्च कारयेत् ।
 तदभावे कथां कुर्यात् काम-केशवयोर्नरः ॥
 कामनाया हरेरर्क्षं स्थापयेद्गुडवारिणा ।
 शुकपुष्पाक्षततिलैरर्चयेन्मधुसूदनम् ॥
 कामाय पादौ सम्पूज्य जह्ने मौभाग्यदाय च ।
 ऊरु स्मरायेति पुनर्मन्मथायेति वै कटिम् ॥
 शुकोदरायेत्युदरमनङ्गायेत्युरो हरेः ।
 मुखं पद्ममुखायेति बाहू पञ्चशराय वै ॥
 पुनः सर्वात्मने मौलिसर्षपेन्मधुसूदनम् ।
 ततः प्रभाते तं कुम्भम्^१ ब्राह्मणाय निवेदयेत् ॥
 [ब्राह्मणान् भोजयेद्भक्ता यथा च लवणादृते ।
 भक्ता त दक्षिणां दद्याद्विमं मन्त्रमुदीरयेत् ॥]

प्रोयतामच भगवान् कामरूपो जनार्दनः ।
 इदमे सर्वभूतानां च आनन्दोऽभिधीयते ॥
 अनेन विधिना सर्वं मासि मासि समाचरेत् ।
 उपवासी चयोदशामर्चयेद्विष्णुमय्ययम् ॥
 फलमेकस्य सम्प्राश्य द्वादशां भूतले स्वपेत् ।
 ततस्त्रयोदशे मासि दृतधेनुसमन्विताम् ॥
 शय्यां दद्यादनङ्गाय सर्वोपस्करसंयुताम् ।
 कालस्य कामदेवस्य शुक्लां गाञ्च पयस्त्रिनौम् ॥
 वासोभिर्दिजदाम्पत्यं पूज्य शक्त्वा विभूषणैः ।
 शय्यागवादिकं दद्यात् प्रोयतामित्युदीरयेत् ॥
 होमः शुक्लतिथेः कार्यः कामनामानुकीर्तनात् ।
 गन्धेन सर्पिषा तदत् पायसेन च धर्मविद् ॥
 विप्रेभ्यो भोजनं दद्यात् विभ्रशायविवर्जितः ।
 रक्षुदण्डांस्तथा दद्यात् पुष्पमालाञ्च शक्तितः ॥
 यः सूर्यादिधिमानेन मदनदादशीमिमाम् ।
 मर्त्यपापविनिर्मुक्तः प्राप्नोति हरिसाम्यताम् ॥
 इह लोके वरान् पुत्रान् सौभाग्यञ्च समश्नुते ।
 यः स्मरः स स्मृतो विष्णुरामन्दात्मा महेश्वरः ॥
 सुखार्थी कामरूपेण स्मरेत् जगदीश्वरम् ।

इति मदनदादशीव्रतम् ।

अथ द्वादशां पूजा एकफलाग्रनं चयोदशासुपवासस्तुर्दशां
 पारणमिति प्रतिमासं क्रमः । चयोदशे मासि घृतधेन्यादिः ।

ब्रह्मपुराणे—

चयोदशीषु सर्वासु कामः पूज्योऽथ वा नरैः ।
 याचोत्सवस्य विधिवत् कर्त्तव्यस्याथ विष्णवे ॥
 चयोदश्यान्तु दयिता स्वयं भर्ता प्रियेण तु ।
 आत्मपूजा च कर्त्तव्या पूजनीया गृहे स्त्रियः ॥

किङ्कपुराणे— कामेश्वरकुण्डमधिकृत्य ।

चैत्रे मासि सिते पक्षे चयोदश्यान्तु मानवाः ।
 ज्ञानं ये तत्र कुर्वन्ति ते कामसदृशा नराः ॥

अथ कामसदृशनरत्वं काम्यम् ।

महाजनपरिगृहीतवाक्यम्—

चैत्रशुक्लचयोदशां दमनं मदनात्मकम्^१ ।
 कृत्वा सम्पूज्य यत्नेन बीजयेद्भजनेन तु ॥
 ततः सन्धुचितः कामः पुत्रपौत्रसमृद्धिदः ।

पूजामन्त्रौ—

एक्षेहि भगवन् काम रतिप्रीतिसदाकर ।
 सर्वेषां प्रियो भावस्त्वत्प्रसादान्ममोभव ॥
 नमोऽस्तु पुष्पवाणाय जगदाङ्गादकारिणे ।
 मन्मथाय जगन्नेत्र रतिप्रीतिकराय ते ॥
 अतिशयितपुण्या चेयं चयोदशी भविष्यपुराणोक्तेः ।

शिष्टपरिगृहीतशैवागमः—

मधुमासे तु सम्प्राप्ते शुक्लपक्षे चतुर्दशी ।

^१ D चन्दनात्मकम् ।

^२ D सर्वे शम्भुप्रिया भावाः ।

ख्याता मदनभञ्जोति सिद्धिदा सुमहोत्सवा ॥
तत्र ये मूलनक्षत्रे समूलदमनोच्चयम् ।
निवेदयति गौरीशे तेषां चैवार्चनाफलम् ॥

श्रिष्टपरिग्रहीतवाक्यम्—

चैत्रे मासि चतुर्दश्यां भवेत्काममहोत्सवः ।
जुगुप्सितोक्तिभिस्तत्र गीतवाद्यादिभिर्नृणाम्
श्रवणे तुल्यते कामः पुत्रपौत्रसमृद्धिदः ॥

ब्रह्मपुराणे—

उपोष्याथ चतुर्दश्यां पौर्णमास्यां हरिं यजेत् ।
पौर्णमास्यां निकुम्भश्च पिशाचैः सहितो बली ॥
याति योद्धुं पिशाचाश्च सिकताक्षीपवासिनः ।
तदर्थं गच्छतां तेषां मध्याह्ने तु गृहे गृहे ॥
पूजा कार्या प्रयत्नेन नित्यं शक्त्या यथाक्रमम्
पिशाचं मृण्मयं कृत्वा रम्यं तृणमयञ्च वा ॥
गन्धैर्माल्यैस्तथा वस्त्रैरलङ्कारैर्मनोहरैः ।
भक्ष्यैरन्धोपिकापूपैर्ममैर्द्विजैश्च पानकैः ॥
स्नानातिविहितैः पेयेर्भक्ष्यैश्च पृथग्विधैः ।
आयुधैर्विविधाकारैः कृत्रोपानहयष्टिभिः ।
शूकाञ्चपूरिकायुक्तैः सितैर्भक्ष्यैश्च भक्ष्यया ॥
शूकाञ्चं यवादि भक्ष्या चर्मपुटः ।

श्रिकथकुन्दानविटपैर्वद्धनद्वैश्च चर्मणा ।
तन्त्रीवाद्यैर्मनोज्ञैश्च तथा पान्थोपयोगिभिः ।

चर्मणा बद्धनद्वैश्चर्मबन्धनबद्धैः पान्थोपयोगिभिः कृत्रोपानहा-
दिभिः ॥

मध्याह्नतस्तु सम्पूज्य प्राप्ते चन्द्रोदये पुनः ।
पूर्ववत् पूजयेत्तन्तु वित्तशायविवर्जितः ॥
ततः कृतस्नानयनो ब्रह्माण्तु विमर्जयेत् ।
तमनुव्रजनीयन्तु द्वितीयदिवसे सति ॥
गृहाददूरे यो यस्य पर्वतस्तमथारुहेत् ।

तमनुव्रजनीयं विमर्जयेदिति सम्बन्धः ॥

पुनर्गृहं प्रविश्यैव कर्त्तव्यः सुमहोत्सवः ।
गीतवादिचनिर्घोषैर्जनकोलाहलैस्तथा ॥
कृत्वा तृणमयं सपै दृढैः काष्ठैः सुवेष्टितम् ।
कीदृशं पुरयामनगरेषु च सर्वदा ॥
सन्त्रासो दृष्टसर्पाणां तत्क्षणायैव जायते ।
विभिन्नतुर्भिर्दिवसैः कर्त्तव्यः खण्डखण्डशः ॥
सर्पोपसर्पशमनं तच्च खण्डं गृहे गृहे ।
पूजितव्यं सुगुप्ते तु रचितव्यञ्च वत्सरम् ॥

तथा—

मन्त्रे चार्कं शूरौ वापि वारेच्छेतेषु चैचिकी ।
तत्राश्वमेधिकं पुष्पं स्नातश्च लभते नरः ।

दानमचयतां याति पिद्वेषाद्यापि तर्पणम् ॥

मन्त्रे शनौ ।

विष्णुः— चैवी विचायुता चेत् स्यात् तस्याश्चित्रवस्त्रप्रदानेन
सौभाग्यं फलमाप्नोति ।

विष्णुधर्मोत्तरे—

सम्प्राप्य चैवमासस्य शुक्लां पञ्चदशीं नरः ।

चित्रवस्त्रयुगं दत्वा सोपवासो दिजातये ।

ब्राह्मणांस्तर्पयन् विप्राः सौभाग्यं महदाप्नुयात् ॥

अन्यब्राह्मणानां भोजनादिना तर्पणम् ।

मत्स्यपुराणे महावराहस्य पुराणमाहात्म्यमधिकृत्य—

विष्णुनाभिहितं पुण्यं तद्वराहमिहोच्यते ॥

मानवस्य प्रसङ्गे कल्पस्य मुनिसत्तमाः ।

चतुर्विंशसहस्राणि तत्पुराणमिहोच्यते ॥

काञ्चनं गह्वरं कृत्वा तिस्रधेनुसमन्वितम् ।

पौर्णमास्यां मधौ दत्वा ब्राह्मणाय कुटुम्बिने ।

वराहस्य प्रदानेन पदमाप्नोति वैष्णवम् ॥

मधौ चैवे ।

ब्रह्मपुराणे—

आषाढ्यामाश्वयुज्याश्च पौषाश्चैशाश्च सर्वदा ।

न गृह्णीयात् गवां चौरं सर्वं वत्साय निक्षिपेत् ॥

ज्ञातः सर्वपापैः प्रमुच्यते इत्युपक्रम्य प्रालम्ब्य तदा चैवी-

मिति धमः ।

अथ कमपूजा ।

देवीपुराणे—

सर्वकामप्रसिद्धार्थं पूजनौघा यथा श्रिता ।

तथा ते कथयिष्यामि शृणु वत्स ! समासतः ॥

चैत्यादौ या समाख्याता पूजा सर्वार्थसाधनी ।

तस्या भेदान् प्रवक्ष्यामि दद्यात्पूर्तप्रसिद्धये ।

आं चित्रचर्चगां पूजां कृत्वा त्वाहपदं लभेत् ॥

तृतीयायान्तु वैशाखे रोहिण्यर्चं प्रपूजयेत् ।

उदकुम्भप्रदानेन ब्रह्मलोके महीयते ॥

इन्द्राग्निदेवते ऋते पौर्णमास्यां तथैव च ।

पूजां कृत्वा भवेद्ब्रह्मन् विगताघो नरोत्तमः ॥

इन्द्राग्निदेवते विशाखानचचे ।

अग्नेः परियहः कार्यो दानं देयं दिजातिषु ।

चयाणामेकमादाय अग्निं देवं प्रपूजयेत् ॥

अग्निहोत्री भवेत् पूत एतदर्णाश्रितं फलम् ।

मूलार्चं पशुघातेन ज्येष्ठे देवीं प्रपूजयेत् ॥

सर्वान् कामानवाप्नोति भावशुद्धेन कर्षणा ।

आषाढे मासि यो देवीमाषाढर्चं प्रपूजयेत् ॥

सर्वान् कामानवाप्नोति देवीलोकस्य गच्छति ।

आवणे पूजयेद्देवीं प्रतिपद्यादितः क्रमात् ।

ब्रह्ममूर्त्तिगतामृते पुण्ये भोजङ्गमेऽपि वा ॥

भोजङ्गमे अक्षेयानचचे ।

अधिवासविधानेन पविचारोद्घणं भवेत् ।
 ब्रह्माग्न्युमागणेशस्य नागस्कन्दतनुस्थिता ॥
 रविमातङ्गरूपा तु मङ्गला सा तदा भवेत् ।
 वृषविष्णुशिवाकारा कामरुद्रसमाकृतिः ॥
 शक्ररूपा प्रयष्ट्या देवी गन्धसगादिभिः ।
 प्रथमे चाश्रमे पूजां गृह्यकर्मांशं प्रतादि च ॥
 कृत्वा कामानवाप्नोति विगताघो मुनीश्वर ! ।
 प्रोष्ठकर्णासु (?) कर्त्तव्या पूजा जागरणं निशि ॥
 महोत्सवविधानेन सौचा^१मणिफलं लभेत् ।
 अष्टम्यां रोहिणीक्षेत्रे सोपवासस्तु पूजयेत् ॥
 विष्णुलोकमवाप्नोति सर्वकामसमृद्धये ।
 तत्रैवं कारयेद्देवीं वेदरूपां महोदयाम् ॥
 कन्यास्थे च रवाविषे पूजनैया यथाविधि ॥
 हरे शश्विने ।

भौजङ्गी तिथिमाश्रित्य यावच्चन्द्रार्कनक्षत्रमम् ।
 तत्रापि महती पूजा कर्त्तव्या पितृदेवते ।
 ऋते पिण्डप्रदानस्तु ज्येष्ठपुत्री विवर्जयेत् ॥
 आहवेषु विपन्नानां जलाम्निभृगुपातिनाम् ।
 चतुर्दश्यां भवेत् पूजा अमावस्यास्तु कामिकी ॥
 कन्यास्थे च रवाविषे शुक्लाष्टम्यां प्रपूजयेत् ।
 सोपवासो निशाह्ने तु महाविभववित्तारैः ॥

पूजां समारभेद्देव्या नक्षत्रे वारुणेऽपि वा ।
 वारुणे शतभिषानक्षत्रे ।

पशुघातः प्रकर्त्तव्यो गवलाजवधस्तथा ॥
 बलिच्छेपं सुरेन्द्राणां कृत्वा सर्वान्निशां नयेत् ।
 युद्धयात्रा तु कर्त्तव्या या पुरा संप्रकीर्त्तिता ।
 शक्रोत्सवे महापुण्ये तस्मिन् देवीं प्रपूजयेत् ।

तुलास्थे दीपदानेन पूजा कार्या महाफला ॥
 दीपवृक्षः प्रकर्त्तव्यो दीपचक्रमथापि वा ।
 दीपयात्रा प्रकर्त्तव्या चतुर्दश्यां कुक्षुषु च ॥

मीनीवाली यदा वत्स तदा कार्यं महाफलम् !
 सर्वमेव प्रकर्त्तव्यं बलिपूजामहोत्सवम् ॥

देवतानां समुत्थानं कुर्यात् पौष्णे तु बुद्धिमान् ।
 नीराजनं प्रकर्त्तव्यं नृ-नाग-तुरगादिषु ॥

कार्त्तिक्यां कारयेत् पूजां चागं देवीप्रियं सदा ।
 ब्रह्मा-विष्णु-शिवादीनां तत्र पूजा महाफला ॥

गवोत्सर्गः प्रकर्त्तव्यो नौखं वा वृषमुत्सृजेत् ।
 सर्वयज्ञफलं ब्रह्मन् प्राप्नुयादविचारयन् ॥

अस्त्राणां पूजनं तत्र कर्त्तव्यं सर्वसिद्धये ।
 मार्गे पूजा प्रकर्त्तव्या अहिब्रध्नर्चना शुभा ॥

अहिब्रध्न उत्तरभाद्रपदानक्षत्रम् ।

सोमर्चे कारयेत् पूजां सर्वकामफलप्रदाम् ।
 पुष्ये पुष्याभिषेकस्तु कर्त्तव्यः पूजयेज्जयाम् ॥

चतुर्थ्यां शुक्लमाघस्य महापूजा विधीयते ।
 माघ्यां पूजा प्रकर्त्तव्या देवीं वै मङ्गलां यजेत् ॥
 फाशुने पूजयेद्देवीं चण्डिकेति च या मता ।
 मातृणाञ्च विशेषेण तच्च पूजा विधीयते ॥
 एवं सर्वगता देवी सर्वदेवतनुस्थिता ।
 पूजिता विधिना वत्स सर्वकामान् प्रयच्छति ॥

इति कमपूजा ।

चेत्तादौति प्रथमवाक्यस्य एवं सर्वगतेत्यादि चरमवाक्यस्य च परामर्शादिषां कर्मणां श्रुताश्रुतफलाणां सर्वकामावाप्तिजनकत्वेन स्थिते एतदन्तर्गतानां १।केषाञ्चित् आद्धादौर्ना निरपेक्षतत्तत्-फलकामनया शिष्टैराचर्यमाणत्वात्, कल्पतरुकारप्रभृतिभिरेत-दन्तर्गतानां चेत्त्रां चिचर्चगां पूजामित्यादि, तत्रैव महती-पूजेत्यादि वाक्यानामन्यविधि निरपेक्षविधितयाऽवतारितत्वाच्च फलनिरपेक्षत्वमपि अन्यथैव दिशाऽमीषां वाक्यानामर्थोऽपि नेतव्यः । प्रथमे चाश्रम इति अग्निहोत्री भवेत् पूत इति दर्शनाच्च नात्र कर्मणि तदन्येषामधिकार इति न वाच्यं एतदेकदेशार्थं अन्येषा-मप्यविगीतामुष्ठानात् पापक्षयसर्वकामावाप्तिरग्निहोत्रमन्त्राचारिणो-रन्येषान्तु सर्वकामावाप्तिः फलमिति विवेकः ।

इति महासान्निविद्यश्चिकठकुर औवीरेचरात्मज महासान्नि-
 विद्यश्चिकठकुर औचण्डेश्वरकृतौ कृत्तरत्नाकरे चैवतरङ्गः ॥

अथ वैशाखकृत्यम् ।

ब्रह्मपुराणे ।

मेषं जिगमिषौ सूर्यं शैशिरं एतकम्बलम् ।

अपास्य देहादेवेभ्यः पूजा कार्या प्रयत्नतः ॥

मेषसंक्रान्तिदिने संक्रमणपूर्वाङ्किशिरसमयकृत्यं एतकम्बलं
 देवदेहादपास्य देवपूजां कुर्यादित्यर्थः ।

विष्णुधर्मोत्तरे—

मेषसंक्रमणे भानोर्मेषदानं महाफलम् ।

आग्नेयपुराणे—

पुष्ये वा जन्मनक्षत्रे अयने विषुवेषु च ।

ग्रहणे च व्यतीपाते संक्रान्तौ च दिनक्षत्रे ॥

यानमश्वमनङ्गाहं हेमरूपं मणीन् तिलान्^१ ।

ये प्रयच्छन्ति पापेषु निरताः सर्वदा मुने ॥

न तेषां भैरवः पन्थाः दत्तेषां दानमित्युत ।

पापेषु निरताः सर्वदेव्यभिधानात् कृतवज्रतरपापानां
 पापक्षयार्थमिदं दानम् । तथाच गोतमेमाश्चस्य पापनिष्कथन-
 द्रव्यत्वमुक्तं ।

महाजनपरिगृहीतवाक्यम्—

मसूरं निम्बपचाभ्यां पिवेन्मेषगते रवौ ।

विषं न क्रमते तस्य यावदब्दो न पूर्यते ॥

संक्रान्तिदिन एवैतत् कर्त्तव्यं पिबेदित्यभिधानात् पानीयेन
ब्रह्मविष्णुतस्य पानम् ।

अथ प्रतिमासपूजा ।

तच्च देवौपराणे ।

ब्रह्मोवाच ।

वैशाखे मासि कर्त्तव्या पूजा पाटलया सदा ।
सर्वान् कामानवाप्नोति ज्येष्ठे पद्मार्चनैः सदा ॥
आषाढे विज्वक्क्यैरौहितं लभते फलम् ।
नवमस्तिकया पूजा नभसि च महाफला ॥
कदम्बैश्चणकैरेव नभस्ये सर्वकामदा ।
पूजा पङ्कजमालया इषेऽभ्युदयदायिनी ॥
शतपत्रिकया पूजा कार्तिके सर्वकामिकी ।
मार्गे नीलोत्पलैः पूजा पौषे कुञ्जकया शुभा ॥
माघे च कुन्दकुसुमैः सुकुण्डलैश्च फाल्गुने ।
शतपत्रैस्तथा वैषे यः कुर्याद्भस्मस्तम ॥
लभते सर्ववैश्वानां सर्वदानफलं तथा ।
पूजनं फलपुष्पैश्च वस्तपत्रैस्तजानुजम् ।
हस्त-चौर-दधि-तक्रैः सर्वकामफलप्रदम् ॥
एवं भावानुरूपेण यस्तु पूजां प्रकल्पयेत् ।
शिवाय स भवेदस्य शिवस्थानचरः सदा ।

प्रतिमास पूजाविधिः ।

भविष्यपुराणे ।

वैशाखे मासि राजेन्द्र नवम्यां पञ्चयोर्द्वयोः ।
उपवासपरो भक्त्या पूजमानस्तु चण्डिकाम् ॥
नाम्ना भगवतौत्येवं कृत्वा चाश्वमयीं विभो ।
रूपेणाष्टभुजां शुभ्रां पूर्णचन्द्रनिभाननाम् ।
मुकुराणां सजोभिश्च जयेद्विधिवत्तृप ॥
चन्दनागुरुकर्पूरैर्धूपेन विजयेन च ।
नैवेद्यं गुडपूपांश्च धूपं वा गुग्गुलुं नृप ॥
एवं सम्पूज्य विधिवत् कुमारौभोजनं ततः ।
गोपुष्कचाक्षणजलं स्नान-प्राशनयोर्मतम् ॥
हंसकुन्देन्दुसङ्काशं तेजसा ब्रह्मसन्निभः ।
विमानवरमारूढो देवीलोके महीयते ॥

अत्रापि नक्तभोजनं मासव्यापि प्रक्रमात् । मुकुरो मस्तिका
विजयधूपः परिभाषोक्तः, नैवेद्यं दद्यादिति शेषः ।

भविष्यपुराणे—

वैशाखे मासि राजेन्द्र! यः कुर्यान्नक्तभोजनम् ।
दध्योदनञ्च मुञ्चानो जितक्रोधो जितेन्द्रियः ॥
गोष्ठे सायमधःशायौ निशायामेकवस्त्रभृत् ।
निधमञ्च यथोद्दिष्टं सामान्यं सर्वमाचरेत् ॥
वैशाख्यां पौर्णमास्याञ्च कुर्यात् स्नानं वृतादिभिः ।
सूर्यायास्तकृतां श्वेतां दद्याद्वा तरुणैः नृप ॥

शङ्खकुन्देन्दुवर्णभैरवाद्यानैरलङ्कृतैः ।
 श्वेतैर्गङ्गसंयुक्तैर्गङ्गदेर्कस्य मन्दिरम् ॥
 सर्व्यातिशयरूपाभिर्नारीभिः परिवारितः ।
 नीलोत्पलसुगन्धाभिर्मोदते कालमचयम् ॥

अथोपवासदिनं सप्तमीं त्यक्त्वा मासं व्याप्य नक्तभोजनं
 प्रकृतमासि निशायामेकवस्त्रभृत् गोष्ठेऽधःशायी भवेत् । सप्तम्याम्
 पौषसप्तमीदिवसत् सर्व्वं नियमादिकमाचरेदिति गोष्ठे इत्यादे-
 रित्यस्यार्थः ॥

वैशाखां पौर्णमास्याञ्च दृतादिभिः स्नानं मासि पूर्णं श्वेताया-
 लहया गोदानम् भागवे ।
 महाभारते—

निसरेदेकभक्तेन वैशाखं यो जितेन्द्रियः ।

आयुष्यं ब्रह्मचर्य्यञ्च महापातकनाशनम् ॥

निसरेदतिवाचयेत् ।

स्कन्दपुराणे—

वैशाखं यः क्षिपेन्मासमेकभक्तेन मानवः ।

स याति श्रेष्ठतां लोके पूजितो धनवानपि ॥

भविष्यपुराणे—

तण्डुलोदकपिष्टेन कृत्वा वै मेहपर्व्वतम् ।

तण्डुलोदकपिष्टेन उदकपिष्टेन तण्डुलेनेत्यर्थः ।

(?) निचुतार्क्षसमायुक्तं सर्व्वधातुविभूषितम् ।

नानासङ्कारसम्पन्नं नानामाख्यविभूषितम् ।

सर्व्वरत्नसमायुक्तं स्थापयेद्भास्करालये ।

महाव्योमव्रतश्चेतत् वैशाखे या समाचरेत् ।

नानाविधैर्विमानैश्च सूर्य्यलोके महीयते ।

कमादागत्य लोकेऽस्मिन् क्रीडते मानसेऽचले ।

अत्रापि चैवत् कार्त्तिकीयकामव्रतसामान्यधर्म्मत्वयः ।

इति स्त्रीणां कामव्रतम् ।

विष्णुधर्म्मान्तरे—

अपूपानां प्रदानेन वैशाखे स्वर्गमश्नुते ।

राजमार्त्तण्डे—

तुलामकरमेवेषु प्रातःस्नायी सदा भवेत् ।

हविष्यं ब्रह्मचर्य्यञ्च महापातकनाशनम् ॥

वराहपुराणे—

वराह उवाच—

ये यजन्ति वरारोहे माधवे मासि शंसिताः ।

अहं तत् प्रतिगृह्णामि माधवे यज्ञयाजिनाम् ॥

दत्त्वा निष्कसहस्राणि यत् फलञ्च वसुधरे ।

मासेव माधवे यद्वा फलं प्राप्नोति मानवः ॥

शंसिता नियमकृशाः ।

मत्स्यपुराणे—

वैशाखे पुष्पस्रवणं वज्रञ्चित्वा तु गोप्रदः ।

भूत्वा विष्णुपदे कल्पं स्थित्वा राजा भवेदिह ॥

वामनपुराणे—

गन्ध्यास्य मास्थानि तथा वैशाखे सुरभीणि च ।
देयानि द्विजमुख्येभ्यो मधुसूदनतुष्टये ॥

ब्रह्मपुराणे—

इरा नामासुराः पूर्वं सक्ता विश्वावसोर्यदा ।
गौतमृत्यैस्तथा देवान् नास्तुवन्मन्दचेतना ॥
वासवेन ततः शप्ता जाताऽरुणे हिमाचले ।
मनोज्ञपुष्पतां प्राप्ता कल्पे वैवस्वते सति ॥
अथ फुल्लान्तां तां दृष्ट्वा वैशाखे मासि माधवौम् ।
स्त्रीपुत्रमिषभृत्यैश्च सहितः सुसमाहितः ॥
सुवासास्त्रानुलिप्राङ्गः परितुष्टेन चेतसा ।
समीपस्थो विधानेन तामादौ पूजयेत् क्रमात् ॥
अर्घैः पुष्पैर्भक्ष्यभोज्यैर्दोषधूपैः सुगन्धिभिः ।
ततः प्रदक्षिणीकृत्य दिव्यामप्सरसश्च ताम् ।
गृहीत्वा परया भक्त्या ब्रह्मणे तु निवेदयेत् ॥
तत्पुष्पाणां सहस्रान्तु विष्णवे च निवेदयेत् ।
ततः प्रदक्षिणीकृत्य दिव्यामप्सरसश्च ताम् ।
इह लोके च पुष्पयै स्वर्गायान्ति च सर्वदा ॥
अथ रुद्रेन्द्रार्कदेव-वसु-नागेभ्य एव च ।
सत्सु श्रीचोरोदकन्यायै दुर्गायै कृष्णपाथ च ॥
नीलाय नागपतये ब्राह्मणेभ्यस्ततः क्रमात् ।
स्त्रीपुत्रमिषभृत्येभ्यो ज्येष्ठपुत्रक्रमेण तु ॥

रक्तसूत्रेण सुप्रोतां सज्जस्य परमात्मने ।
निवेदयित्वा तां देवीं सुगन्धां सर्व्वबलभाम् ।
तत्रैव भोजनं भुङ्क्ते समृत्यज्ञातिबान्धवः ॥
तत्पुष्पाब्जं पिबेत् पानं स्वजातिविहितं शुचिः ।
शृणुयात् गौतवाद्यादि पश्यन्त्यैव सुनर्त्तकान् ॥

आग्नेयपुराणे—

वैशाखे रुद्रनामानं पूजयित्वा वृषान्वितम् ।
धेनुं तिलमयीं दद्यात् सर्व्वोपस्करसंयुताम् ॥
एतद्रुद्रव्रतं नाम महापातकमाशनम् ।
कृत्वा रुद्रव्रतं याति यस्मान्नावर्त्तनं पुनः ॥

तथा तत्रैव ।

वैशाखे पुष्पलवणं वर्ज्जयेद्दशगोप्रदः ।
विष्णोर्विज्ञापयेत् कल्प स्थित्वा राजा भवेदिह ।
एतत् कान्तिव्रतं नाम कार्त्तिकीर्त्तिकलप्रदम् ॥

यमः—

सर्व्वपातकमहात्तु कामतो वाऽप्यकामतः ।
शुद्धिन्तस्य प्रवक्ष्यामि स्वर्गमाधनमेव च ॥
श्लोकैः कृष्णैर्यथास्तुभ्यैर्दात्रिंशदङ्गुलीच्छ्रितः ।
रात्रिस्तिलैः समे देशे कर्त्तव्यः पुरुषायतः ॥
प्रतिमाऽष्टाङ्गुलीत्क्षेप्या सौवर्णा विभवे सति ।

चौद्रेण पयसा दध्ना घृतेनापूरयेद्दधान् ।
 यथाविभवविस्तारं ब्राह्मणे ओत्रियेऽर्घिनि ॥
 दद्यान्माघे च वैशाखे विषुवे चोत्तरायणे ।
 यावज्जीवहतं पापं तत्क्षणादेव नश्यति ॥

शुक्लैः कृष्णैश्चैरित्यन्वयः । यथासम्भवेदाहप्रकाशमन्त्रैः
 दाचिग्रदङ्गुलीच्छित्तो दाचङ्गुलेन, पुरुषायतो दाहपुरुषायतः ।
 प्रतिमाऽच दाहप्रतिकृतिः अष्टाङ्गुलाऽपि प्रतिमा दाचङ्गुलेनैव
 दातुः समिहितत्वात् ।

मानक्रियायामुक्तायामनुक्ते मानकर्त्तरि ।
 मानकृद्यजमानः स्याद्विद्वामेष नियमः ॥
 अष्टाङ्गुलादिमानन्तु यच्च यत्रोपदिश्यते ।
 तच्च तच्च कृत्तव्यमप्यभिर्मनुष्यात् सदा ।
 इति ह्यन्दोगपरिशिष्टवचनाच्च ।

१ उल्लिख्य तिस्रराशेरुपरि धार्या विभवे सतीति वचनात् तथा-
 विधविभवाभावे विनायष्टाङ्गुलसौवर्णिप्रतिमया फलं । माघे
 चैत्यादि प्रत्येकमेवाव्ययस्वरसात् माघवैशाखविषुवोत्तरायणानां
 प्रत्येकमेव समफलं । दानसागरे त्वविभवपक्षेऽन्येनापि तैजसेन
 प्रतिमां कार्थ्येति लिखितम् ।

अथ ग्रहणं श्रेष्ठमिति प्रकरणे ।

पुण्यनदीमुपक्रम्य । देवीपुराणे—

वैशाखे तु महापुण्या चन्द्रभागा सरिद्वरा ।
 एवं सर्वेषु पर्वेषु चन्द्रे सर्वकलाभृति ॥
 तृतीयायाश्च वैशाख्यामष्टम्यां कुजवासरे ।
 चतुर्दश्याश्च कृष्णायां भौमाहे पितृतर्पणम् ।
 कर्त्तव्यं सर्वकामानां पूरणाय द्विजोत्तमैः ॥

तृतीयायां वैशाख्यामिति सामानाधिकरण्यं भेदे माना-
 भावात् वैशाखपूर्णिमायाः पूर्वार्द्धेन प्राप्तत्वाच्च, अष्टम्यां कुजवासरे
 इत्यादि साहचर्यादष्टम्यपि कृष्णैवेति केचित् ।

ग्रनैस्वरस्य वारेण वारेणाङ्गारकस्य च ।
 कृष्णाष्टमी-चतुर्दश्यौ पुण्यात् पुण्यतमे स्मृते ॥
 इति गौडीयवाक्यानुसाराच्च ।

आग्नेय पुराणे—

यो ददाति द्विजेभ्यस्तु तृतीयायासुपानहौ ।
 वैशाखशुक्लपक्षे तु सकृच्चकरकान्विते ॥
 न तस्य मानसो दाहो मर्त्तऽलोकेऽभिजायते ।
 सर्वव्याधिविनिर्मुक्तः श्रियं पुत्रांश्च विन्दति ॥
 कालादिह यदायाति मम लोकान् द्विजोत्तमाः ।
 यानश्चान्तरीयुक्तं सर्वहेममयं शुभम् ॥
 दिव्याङ्गनाभिराकीर्णं सर्वरत्नविभूषितम् ।
 उपतिष्ठति विप्रेन्द्र सर्वकामफलप्रदम् ॥

वद्विजेभ्य इति वज्रवचनं प्रयोगवज्रत्वापेक्षम् ।

भविष्यपुराणे—

यत् किञ्चिद्दीयते दानं स्वल्पं वा यदि वा बड्ढ ।
तत् सर्वमक्षयं स्याद्वै तेनासावक्षया क्षुता ॥

विष्णुधर्मोत्तरे—

वैशाखशुक्लपक्षे तु तृतीयायां द्विजोत्तमाः ।।
यद्ददाति नरश्रेष्ठस्तद्व्यक्षयमुच्यते ॥

अथ चैवमक्षया तृतीया प्रसिद्धा—

विशेषेण तथा दानमक्षयानां महाफलम् ।

ब्रह्मपुराणे—

वैशाखशुक्लपक्षे तु तृतीयायां जनार्दनः ।
यवानुत्पादयामास युगस्मारश्चवान् कृतम् ॥
ब्रह्मलोकाक्षिपथगां पृथिव्यामवतारयत् ।
तस्यां कार्थो यवैर्होमो यवैर्विष्णुं समर्चयेत् ॥
यवान् दद्याद्भिजातिभ्यः प्रयतः प्राशयेद्यवान् ।
पूजयेच्छुद्धं गङ्गां कैलाशश्च हिमाचलम् ॥
भगीरथश्च नृपतिं सागराणां सुखावहम् ।
स्नानं दानं तपः श्राद्धं जपहोमादिकञ्च यत् ॥
अद्भुता क्रियते तत्र तदानन्त्याय कल्पते ।
सिन्धोसौरे विशेषेण सर्वमक्षयमुच्यते ॥
अथ वासुदेवदेवताक एव होम उपक्रमे कौर्त्तनात् ।
यद्यप्राशनं तदिकारदारा सायान्मृग्यनर्हलादित्याहुः ।
तत्र अद्भुष्टार्थत्वात् । सिन्धोर्नद्याः ।

विष्णुः—

वैशाखशुक्लतृतीयायामुपोषितोऽर्चतैर्वासुदेवमभ्यर्च्य तान्येव
ज्ज्वा दत्वा च पापेभ्यः पूतो भवति, यश्च तस्मिन्महनि प्रयच्छति
तदक्षयतामाप्नोति, अभ्यर्च्य तृतीयायामित्यन्वयः । तेनार्था-
द्वितीयायामुपवासः । अर्चतैर्यवैर्होमो वासुदेवमुद्दिश्यैव ।
भविष्यपुराणे—

इत्येषा तिथिरित्येवं तृतीया लोकपूजिता ।
सदा विशेषतः पुण्या वैशाखे मासि या भवेत् ॥
वारिदानं प्रशस्तं स्यान्मोदकानाञ्च भारत ! ।
वैशाखे मासि राजेन्द्र तृतीयाश्चन्दनस्य च ॥

तृतीयां तृतीयायाम् ।

वारिणा तुष्यते देवी मोदकैर्भीम एव च ।
दानान्तु चन्दनस्यैव कञ्चजो नात्र संग्रहः ॥

कञ्चजो ब्रह्मा ।

या चैषा कुरुगार्द्धन ! वैशाखे मासि वै तिथिः ।
तृतीया साऽस्यैव लोके गीर्वाणैरिह शस्यते ॥
योऽस्यां ददाति करकान् वारि-धान्यसमन्वितान् ।
स याति पुरुषो वीर लोकान् वै हेलिमाश्लिनः ॥

करकान् कमण्डलून् वारिधान्यसमन्वितान् वारिपूर्णान्
अपरिनिहितधान्यपूर्णभाजनांश्चेति कथ्यकल्पतरु-कामधेनु-पारि-
जातानुसारः । हेलिमाश्लिनः सूर्यस्य, मूलीभूतभविष्यपुराण-
जयानिर्वन्ध-वर्षदौपिकासु वारिवाजसमन्वितानिति पाठो दृष्टस्तत्र

वाजमघं इति व्याख्येयम् । एतानि वाक्यानि अक्षवणद्वतीया-
व्रतबोधकवाक्यमध्ये भूपाल-कामधेनु-कल्पतरुषु लिखितानि
पारिजाते तु प्रत्येकं फलश्रुतेः स्वतन्त्रविधिभिर्भित्त्य लिखितानि ।
देवौपुराणे—

द्वतीयायाम् वैशाखे रोहिण्यर्चं प्रपूजयेत् ।
उदकुम्भप्रदानेन ब्रह्मलोके महीयते ॥

तत्रैव ।

कलधौतन्तथा साक्षं घृतञ्चापि विशेषतः ।
अस्यां दत्तस्त्वचयं स्यात्तेनेयञ्चाचया स्मृता ॥
इत्येषा कथिता राजन् द्वतीया तिथिरुत्तमा ।
यामुपोष्य नरो राजन् वृद्धिर्दृष्टिं श्रियं लभेत् ॥

यमः—

वैशाखशुक्लपक्षे तु द्वतीयायां तथैव च ।
गङ्गातोये नरः स्नात्वा मुच्यते सर्वकिल्बिषैः ॥
यत्किञ्चिद्दीयते दानं स्नानं वा यदि वा वज्र ।
तत्सर्वमचयं स्यादै तेनेयमचया स्मृता ॥

विष्णुधर्मोत्तरे—

भक्ष्यभोज्यसमायुक्तां बहूनीं यः प्रयच्छति ।
द्वतीयायाञ्च वैशाखे ब्रह्मलोके महीयते ॥

ब्रह्मपुराणे—

युगाद्येषु युगान्तेषु आहुमचयमुच्यते ।

इत्युपक्रम्य—

वैशाखशुक्लपक्षे तु द्वतीयायां कृतं युगम् ।

विष्णुपुराणे—

पानीयमप्यत्र तिलैर्विभिन्नम्
दद्यात् पितृभ्यः प्रयतो मनुष्यः ।
आहुं कृतं तेन समाः सहस्रम्
रहस्यमेतत् पितरो वदन्ति ॥

एतच्च युगाद्यान्तरेऽपि फलं तथैवोपक्रमात् ।

शिष्टपरिग्रहीतभविष्योत्तरे—

वैशाखस्य द्वतीयायां श्रीसमेतं जगद्गुरुम् ।
नारायणं पूजयेत्तु पुष्पधूपविलेपनैः ॥
वस्त्रालङ्कारसम्भारैर्नैवेद्यैर्विविधैस्तथा ।
ततस्तस्याग्रतो धेनुर्लवणस्यादुकेन ॥ ॥
कार्या कुडकुलश्रेष्ठ ! चतुर्भागेन वत्सकः ॥
अत्रिचर्मोपरि स्थाप्य कल्पयित्वा विधानतः ।
शास्त्रोक्तक्रमयोगेन ब्राह्मणाद्योपपादयेत् ।
श्रीधरः श्रीपतिः श्रीमान् श्रीशः सम्प्रीयतामिति ॥
अनेन विधिना दत्त्वा धेनुं विप्राय भारत ! ।
गोसहस्रं दशगुणं प्राप्नोतीह न संशयः ।

मत्स्यपुराणे ईश्वर उवाच—

शर्करासप्तमौ वक्ष्ये तदत् कल्पयन्नाग्निगौम् ।
आयुरारोग्यमैश्वर्यं यथाऽनन्तं प्रजायते ॥

माधवस्य सिते पक्षे सप्तम्यां नियतव्रतः ।
 प्रातःस्नात्वा तिलैः शुक्लैः शुक्लमाख्यानलेपनः ।
 स्त्रण्डिले पद्ममालिख्य कुङ्कुमेन सकर्णिकम् ।
 तस्मिन्ममः सवित्रे तु गन्ध-धूपौ निवेदयेत् ।
 स्नापयेद्दक्षशम्भु शर्करापाचसंयुतम् ।
 शुक्लवस्त्रैरलङ्क्य शुक्लमाख्यानलेपनैः ।
 सुवर्णेन समायुक्तं मन्त्रेणानेन पूजयेत् ।
 विश्वदेवमथो यस्माद्देवादेष्टुं पश्यसे ।
 सर्वस्यामृतमेव त्वं ततः शान्तिं प्रयच्छ मे ।
 पञ्चगव्यन्ततः पीत्वा स्वपेत्तत्पार्श्वतः चितौ ।
 सौरं सुक्तं स्मरन्नाले पुराणश्रवणेन तु
 अहोरात्रे गते पश्चादष्टम्यां कृतनैत्यकः ।
 तत् सर्वं वेदविदुषे ब्राह्मणाय निवेदयेत् ।
 भोजयेच्छक्तितो विप्रान् शर्कराघृतपायसैः ॥
 भुञ्जीतातैलसवणं स्वयमप्यथ वाग्यतः ।
 अनेन विधिना सर्वं मासि मासि समाचरेत् ।
 संवत्सरान्ते श्रयणं शर्कराकमला^१न्वितम् ।
 सर्वोपस्करसंयुक्तां तथैकां गां पयस्विनीम् ।
 गृह्यञ्च शक्तिमान् दद्यात् समलोपस्करान्वितम् ।
 सहस्रेणाथ निष्काणां कृत्वा दद्याच्छतेन वा ।

निष्कः कर्षः पलं वा शक्यनुसाराद्भवत्या ।

दशभिर्वाथ निष्केण तदर्द्धमापि शक्तिः ।
 सुवर्णञ्च प्रदातव्यं पूर्ववत् स्वस्तिवाचनम् ॥
 न वित्तशायं कुर्वीत कुर्वन् दोषान् समश्नुते ।
 अमृतं पिवतो वक्त्रात् सूर्यस्यामृतविन्दवः ॥
 सन्निपेतुर्धरण्यां ये शालिमुद्गेचवः कृताः ।
 शर्करा परमा तस्मात् इवुसारामृतात्मिका ॥
 इष्टा रवेरतः पुण्या शर्करा हव्यकव्यथोः ।
 शर्करासप्तमी ह्येषा वाजिसेधफलप्रदा ।
 सर्वदुःखप्रशमनी पुत्रपौत्रप्रवर्द्धनी ॥
 यः कुर्यात् परया भक्त्या स परं ब्रह्म गच्छति ।
 कल्पमेकं वसेत् स्वर्गं ततो याति परां गतिम् ।
 इदमनघं शृणोति यः स्मरेद्वा
 यदि पठतीह सुरेश्वरस्य लोके ।
 मतिमपि च ददाति सोऽपि देवै—
 रमरबधूजनमालयाऽभिपूज्यः ॥
 इति मत्स्यपुराणे शर्करासप्तमीव्रतं समाप्तम् ॥

ब्रह्मपुराणे—

वैशाखे शुक्लसप्तम्यां जाह्नवी जङ्गना पुरा ।
 क्रोधात् पीता पुनस्त्वक्ता कर्णरञ्जानु दक्षिणात् ॥
 तां तत्र पूजयेद्देवीं गङ्गां गगनमेखलाम् ।
 अष्टाविंशतिमे प्राप्ते विष्णुः कलियुगे सति ।

शाक्यान् विनष्टधर्मांश्च बुद्धो भूत्वाऽप्रवर्तयत् ।
तत्र पूज्यो भविष्योऽसौ पुष्यादिदिवसत्रयम् ।
सर्वोपधैः सर्वगन्धैः सर्ववैजैश्च सर्वदा ।
बुद्धार्चास्तपनं कार्यं शाक्योक्तैर्वचनैः शुभैः ॥

अर्चा प्रतिमा ।

सुविचित्राणि कार्याणि चैत्यदेवगृहाणि च ।
पूज्याः शाक्याश्च यतयः पुस्तकाहारचौवरैः ॥
पुष्पवस्त्राभदानश्च देयं दीनजनस्य च ।
चिदिमञ्जोत्सवः कार्यो नटनर्तनसङ्कुलः ॥

अत्र वैशाखशुक्लसप्तम्यामित्युपक्रमात् पुष्यादिदिवसत्रय-
मित्यभिधानात् पुष्ययुक्तवैशाखशुक्लसप्तम्यां बुद्धार्चादि गङ्गा-
पूजा तु केवलायामपि ।

देवीपुराणे—

मञ्जोवाच ।

सहकारफलैः स्नानं वैशाखे श्राष्टमीषु च ।
आत्मानं देवतां स्नाय्य मांसी-बालकवारिभिः ।
लेपनं फलकर्पूरं धूपं पञ्चसुगन्धिकम् ।
देव्याः पूजाञ्च कुर्वीत केतका चण्डकेन च ।
शर्कराक्षीरनैवेद्यं कन्याविप्रेषु भोजनम् ।
आत्मनः पारणं तत्र दक्षिणां शक्तितो ददेत् ॥
अपराजिता भवानी च शिवानाञ्च च वाचयेत् ।
प्रीयता सर्वकालं मे दीप्तिं मे प्रयच्छतु ॥

सर्व्वतीर्थाभिषेकस्तु अनेनाप्नोति भार्गवः ।

सूर्यलोको भवेदन्ते तत्तुल्यो जायते सदा ॥

अत्रापि शुक्लैवाष्टमी प्रक्रमात् वैशाख इत्येकवचनानुरोधा-
दष्टमीत्विति बहुवचनमविवचितार्थं बाध्यत्वात् । सहकारः
सुरभिभूतः, मांसी जटामांसी बालकं वार इति प्रसिद्धं
लेपनं लिप्त्रौकरणं पञ्चसुगन्धिकं सिन्धुकागुरुकर्पूरसितचन्दन
गुग्गुलधूपमिति केतकी हेमकेतकी ।

विष्णुधर्मोत्तरे ।

वैशाखशुक्लदादृशा ह्यभदानं तथैव च ।

अत्र तथैव चेति वचनात् पूर्व्वप्रस्तुतमत्रयं फलम् ।

वराहपुराणे—

दुर्वासा उवाच ।

वैशाखेऽप्येवमेवन्तु संकल्प्य विधिना नरः ।
तद्वत् स्नानं मृदा कृत्वा ततो देवालयं प्रजेत् ॥
तचाराध्य हरिं भक्त्या एभिर्मन्त्रैर्विचक्षणः ।
जामदग्न्याय पादौ तु उदरं सर्व्वधारिणे ॥
मधुसूदनायेति कटिसुरः श्रीवत्सधारिणे ।
चक्रान्तकाय बाह्व च मणिकण्ठाय कण्ठकम् ॥
स्नानात्ता शङ्खचक्रे तु शिरो ब्रह्माण्डधारिणे ।
एवमभ्यर्च्य मेधावी प्राम्बन्तस्यापतो घटम् ॥
विन्यसेत् स्मृतं वस्त्रयुगया च विशेषतः ।
वैष्णवेन तु पात्रेण तस्मिन् संस्थापयेद्भूरिम् ॥

जामदग्न्येन रूपेण कृत्वा सौवर्णमघतः ।
 दक्षिणे परशुं हस्ते तस्य देवस्य कारयेत् ॥
 सर्वगन्धैश्च समूज्य पुष्पैर्नानाविधैस्तथा ।
 ततस्तस्याग्रतः कुर्याज्जागरं भक्तिमान् नरः ।
 प्रभाते विमले सूर्ये ब्राह्मणाय निवेदयेत् ॥
 आसीद्राजा महाभागो वीरसेनो महामलः ।
 अपुत्रश्च महातौघं तपस्तेपे महायशः ॥
 चरतस्तु तपो घोरं याज्ञवल्क्यो महामुनिः ।
 आजगाम महायोगी तं द्रष्टुं नातिदूरतः ॥

राजोवाच ।

कथं मे भविता पुत्रः स्वल्पायासेन वै द्विज ।
 एतन्मे कथय प्रीत्या भगवन् प्रणतस्य वै ॥
 एवमुक्तो मुनिस्तेन पार्थिवेन यशस्विना ।
 आचक्षौ द्वादशीस्तेमां वैशाखसितपञ्चजाम् ॥
 स हि राजा विधानेन पुत्रकामो विप्रवतः ।
 उपोष्य सन्धवान् पुत्रं नलं परमधार्मिकम् ।
 योऽद्यापि कीर्त्यते लोके पुण्यलोको नरोत्तमः ॥
 प्रासङ्गिकं फलं ह्येतत् व्रतस्यास्य महामुने ।
 यत् पुत्रो जायते विक्तं विद्या वा कान्तिहस्तमा ।
 इह जन्मनि किञ्चिन्नं परलोके शृणुष्व मे ॥
 कल्पमेकं ब्रह्मलोकमुपित्वाऽप्सरसां कुलेः ।

क्रीडन्ति ते पुनः सृष्टौ जायन्ते चक्रवर्त्तिनः ।

विंशत्कल्पसहस्राणि जीवन्ते नात्र संशयः ॥

एवमेवेत्यनेन दशम्यां नियतात्मवानित्यादि करतोयेन
 मानव इत्यन्तेन बोधितेतिकर्त्तव्यता मत्स्यदादशीव्रतीयाः परा-
 मृत्यन्ते । संकल्प्य एकादश्यां निराहार इत्यादि वाक्योच्चारणं
 कृत्वा तद्वदिति ततः प्रभाते विमले इत्यादि कुण्डमालिख्य वे
 जले इत्यन्तेनोक्तैतिकर्त्तव्यतां कृत्वा । कण्टकं गलं, स्वनाम्नेति
 शङ्खचक्रनाम्ना वस्त्युगया वस्त्युगेन वैष्णवेन लिख्यनेन घटोपरि-
 स्थितवेणवपात्रधारणं विवक्षितम् । सर्वगन्धाः परिभाषायां,
 ब्राह्मणाय निवेदयेदिति प्रतिपादयेत् ।

ब्रह्मपुराणे ।

वैशाख्यां पौर्णमास्यान्तु सृष्टाः कमलयोनिना ।
 तिलाः कृष्णाश्च गौराश्च तत्रथे मर्च्यदेहिनाम् ॥
 तस्मात् कार्यं तिलैः स्नानं तवाग्नौ जुहुयात्तिलान् ।
 निवेदयेच्च विधिवत्तिलपात्रन्तु विष्णवे ।
 तिलतैलेन दीपाश्च देया देवेभ्य एव च ॥
 सोदकैश्च तिलैः स्नानं कर्त्तव्यं पितृतर्पणम् ।
 तिलैः समधुभिर्धुक्तं ब्राह्मणेभ्यश्च भोजनम् ॥
 दातव्या दक्षिणा चापि तिलैर्मधुयुतैः सह ।
 मन्त्रं जपेच्च पौराणं पारम्पर्यक्रमगतम् ॥
 ॐ तिलाः सोमदैवत्याः सुरैः सृष्टास्तु गोमये ।
 स्वर्गप्रदाः स्वतन्त्राश्च ते मां रक्षन्तु नित्यशः ॥

दद्यादनेन मन्त्रेण तिलपात्राणि तत्र च ।
सप्तभ्यस्त्वथ पञ्चभ्यो ब्राह्मणेभ्यस्तु कौर्त्तयेत् ॥
प्रीयतां धर्मराजस्तु देवांश्चान्यानथापि वा ।
एवं कृते न मुक्तः स्यात् पापैर्जन्मशतार्जितैः ॥

प्रीयतां धर्मराज इति कौर्त्तयेदिति सम्बन्धः ।

यमः ।

वैशाखां पौर्णमास्यान्तु ब्राह्मणान् सप्त पञ्च वा ।
चौद्रयुक्तेस्त्रिस्तैः कृष्णैर्वाचयेद्यदि वेतरैः ॥
प्रीयतां धर्मराजेति यदा मनसि रोचते ।
यावज्जीवकृतं पापं तत्क्षणादेव नश्यति ॥

तिलैर्ब्राह्मणभोजनं प्रीयतां धर्मराज इति वाचयेत् यदा
मनसि रोचते तदाचयेत् ।

तेनाथमर्थः । अमुकदेवः प्रीयतामिति तदितरं वासुदेव-
मुद्दिश्य वाचयेदिति ।

तथाच ब्रह्मपुराणम्—

तिलैः समधुभिर्धुक्तं ब्राह्मणेभ्यस्तु भोजनम् ।

तथा । वैशाखामेव विधिवद्भोजयेद्ब्राह्मणान् दश ।

चिराचमुषितः स्वात्वा कृशरं प्रयतः शुचिः ॥

गौरान् वा यदि वा कृष्णान् तिलान् चौद्रेण संयुतान् ।

दत्त्वा दशसु विप्रेषु तानेव स्मृति वाचयेत् ॥

प्रीयतां धर्मराजेति पितृन् देवांस्तु तर्पयेत् ।

यावज्जीवकृतं पापं तत्क्षणादेव नश्यति ॥

स्वस्ति वाचयेदिति दानाङ्गं स्वस्तिवाचनं प्रीयतां धर्मराज
इति दाता कौर्त्तयेत् पितृन् देवांस्तु तर्पयेत् इति तर्पणं
पार्श्वेणाङ्गं । एतस्मिन्धुतिलैरेव दानसंकल्पानन्तरमेव प्रीयतां
धर्मराजेति कौर्त्तनं ततो दानं ततः स्वस्तिवाचनं ततः
आङ्गमिति दानसागरः ।

एतन्तु दानं ब्राह्मणचरित्र्यकर्त्तृकमेव ।

चतुर्थभक्तचरणं वैश्ये शूद्रे विधीयते ।

चिराचं त्विह धर्मज्ञ विहितं ब्रह्मवादिनोः ॥

इति महाभारतवाक्यबलात् । सागरोऽप्येवम् ।

अयुतायुतश्च तिष्ठेत् स्वर्गलोके न संशयः ।

मासेव तु न पश्येन्तु न च पापेन लिप्यते ॥

मासेव यममेवेत्यर्थो यमवक्रकृत्वात् ।

जावालः ।

शृताश्वमुदकुम्भश्च दद्याद्विप्रे विजेषतः ।

निर्दिश्य धर्मराजाय गोदानफलमाप्नुयात् ॥

सुवर्णतिलयुक्तैश्च ब्राह्मणान् सप्त पञ्च च ।

तर्पयेद्दद्यान्नेश्च ब्रह्महत्यां व्यपोहति ॥

शृताश्वं पक्वाश्वं पक्वं चौर-हविषोरित्यन्ये, निर्दिश्य निवेद्य ।

महाभारते ।

वैशाखां पौर्णमास्यान्तु तिलान् दद्याद्विजातिषु ।

भूषितं कृत्वा आत्रिके वस्त्रे प्रसारयेत् ततस्त्रिलैः प्रच्छादयेत्
सुवर्णनाभं कुर्यात् । चतसृषु दिक्षु चत्वारि तैजसानि पात्राणि
चौर-दधि-मधु-सर्पिः-पूर्णानि निधायाहिताग्रये ब्राह्मणाय वामो-
युगाच्छादिताय दद्यात् ।

मत्स्यपुराणे ।

कृष्णाजिनप्रदानस्य विधिं कालं ममानघ ! ।

ब्राह्मणश्च समाचक्ष तत्र मे मंशयो महान् ॥

श्रीमत्स्य उवाच ।

वैशाखी पौर्णमासी च ग्रहणं चन्द्रसूर्ययोः ।

पौर्णमासी तथा माघी आषाढौ कार्तिकौ तथा ।

उत्तरायणे च द्वादश्यां तस्यां दत्तं महाफलम् ॥

आहिताग्निर्दिजो यस्य तद्देयं तस्य पार्थिव ।

यथा येन विधानेन तन्मे निगदतः शृणु ॥

गोमयेनोपलिप्ते तु शुचौ देशे नराधिप ।

आदावेव समालीर्य शोभनं वस्त्रमाविकं ॥

गोमयोपलेपादेव शुचिले प्राप्ते पुनः शुचाविति पदं
गोमयोपलेपेऽपि कृते केशकौटादिवारणार्थम् ।

ततः सशृङ्गं सरसुरमास्तरेत् कृष्णमार्गकम् ।

आस्तरेत् प्राग्जीवमुपरिस्थलोमकस्य “सर्वाण्युत्तरलोमानि
प्राग्जीवाणीति कात्यायनवचनात् । मार्गकं मृगसम्बन्धि ।

कर्त्तव्यं रुक्मशृङ्गम् रुक्मदन्तन्तयेव च ।

मत्स्यपुराणे तथान्येष्वपि निबन्धेषु रुक्मदन्तमिति पाठो दृष्टः
तेन दानसागरस्य रुक्मदन्तमिति पाठ उपेक्षितः ।

साङ्गूलं मौक्तिकैर्युक्तं तिलकन्नन्तयेव च ।

तिलैरात्मसमं कृत्वा वाससाच्छादयेद्बुधः ॥

आत्मसमं कृत्वा सर्वतः कृष्णाजिनाच्छादकं तिलं कृत्वेत्यर्थः ।

सुवर्णनाभं तत्कुर्यादलङ्कुर्याद्विशेषतः ।

रत्नैर्गन्धैर्यथाशक्त्वा तस्य दिक्षु च विन्यसेत् ॥

रत्नैरिति परिभाषोक्तनवरत्नमध्ये यथालब्धेन रत्नत्रयेण
गन्धैरिति प्रसिद्धचन्दनादिभिः ।

कांस्यपात्राणि चत्वारि तेषां दद्याद्यथाक्रमम् ।

मृण्मयेषु च पात्रेषु पूर्वोदिषु क्रमेण तु ॥

इतं चौरं दधि चौद्रमेवं कुर्याद्यथाविधि ।

चौद्रं मधु ।

चम्पकस्य तथा शाखामग्नं कुम्भमेव च ॥

बाह्योपस्थानकं कृत्वा शुचिचित्तो निवेशयेत् ।

जीर्णवस्त्रेण पीतेन सर्वार्ङ्गाणि च मार्जयेत् ॥

एतच्चम्पकशाखान्वितस्य कुम्भस्य दानदेशादहिः स्थापनं पीत-
वाससा दानोत्तरस्थानानन्तरमङ्गमार्जनञ्च यजमानेन कर्त्तव्यं
तस्यैव प्रकृतत्वात् ।

धातुमयानि पात्राणि पादेभ्यस्तथा प्रदापयेत् ।

यानि कानि च पापानि मया लोभकृतानि च ॥

लोहपात्रप्रदानेन प्रणश्यन्तु ममाशु वै ।

तिलपूर्णम् तत् कृत्वा वामपादे निवेशयेत् ॥
 यानि पापान्यकाम्यानि कर्मात्यानि कृतानि तु ।
 कांस्यपात्रप्रदानेन तानि नश्यन्तु मे मदा ॥
 मधुपूर्णम् तत् कृत्वा पादे वै दक्षिणे न्यसेत् ॥
 परापवादपैशुन्यात् 'पृष्ठमांसस्य भक्षणत् ॥
 'तत्रोक्षीतञ्च पापके तास्यपात्रात् प्रणश्यतु ।
 कन्यानृतं गवाश्चैव परदारप्रधर्षणम् ।
 रौप्यपात्रप्रदानाद्वै क्षिप्रं नाशं प्रयान्तु मे ।
 ऊर्ध्वपादौ त्विमौ कार्यौ तास्य रजतस्य तु ॥

सम्बन्धिनामिति विवक्षितम् ।

कल्पतरौ तु—

ऊर्ध्वपादे त्विमे कार्ये इति पठित्वा एकवचनमविवक्षित-
 मिति व्याख्यातम् ।

ऊर्ध्वपादावधपादौ तयोश्च वा क्रमेणैव पाचारोपणं पश्चात्
 पादयोः तथाश्रुतेरिति दानसागरः ।

जन्मजन्मसहस्रेषु कृतं पापं कुबुद्धिना ।

सुवर्णपात्रदानान्तु नाशयाशु जनार्दन ॥

हेममुक्ताविद्रुमञ्च दाड्डीमं बीजपूरकम् ।

प्रणस्यपात्रश्रवणे खुरे शृङ्गाटकानि च ।

दानसागरे ।

अथपात्रद्वयस्य पात्रद्वयस्थानुपदिष्टस्थानकसौवर्णपात्रस्य श्रवणे

इति कर्णस्थानद्वयस्येति पञ्चानामाधारतयाऽवगतेराधेयद्रव्याणा-
 मन्वेष्टाश्चाश्रुते हेममुक्तादीनां पञ्चानां तत्राधेयत्वं यथासंख्य-
 मुन्नेयम् । पात्रञ्च श्रवणे च इति पात्रश्रवणं अनिर्दिष्टस्थानस्य
 च सौवर्णपात्रस्य मध्यस्थान एव निवेशः ।

सुवर्णनाभिकं दद्यात् प्रीयतां वृषभध्वजः ।

इति पुनः सुवर्णनाभिकत्वश्रुतेः ।

एवं सुवर्णनाभं तत् कुर्यात् इति प्रथमपन्थेन मध्ये सुवर्णपात्रं
 स्थाप्यमिति सिद्धं द्विधा सुवर्णनाभिकत्वमित्युक्तम् ।

भूपालस्तु— मध्यप्रदेशे सुवर्णपात्रमक्षतपूर्णं जन्मजन्मसहस्रेषु
 इत्यादिना मन्त्रेण निवेशयेत् ततो हेमादिपञ्चकं तत्र दद्यात् ।
 तथा प्रणस्य पात्रे श्रवणचोर्दद्यादित्याह स्म ।

युक्तश्चेतत् ।

अन्ये तु श्रवणाधारकप्रणस्यपात्रे सुवर्णादिपञ्चकधारण-
 मेकवाक्यत्वाद्युपरोधादित्याहुः ।

खुरे शृङ्गाटकानि सिङ्गान इति प्रसिद्धानि फलानि
 योज्यानि खुरेषु देयानीत्यर्थः ।

एवं कृत्वा यथोक्तेन सर्वशाकफलानि च ।

तत् प्रतिग्रहविधिदानाहिताग्निर्दिजोत्तमः ॥

एवं कृतेति खुरेणैव नानाजातीयशाकानि फलानि च
 नानाजातीयानि देयानीत्यर्थः ।

सातो वस्त्रयुगलञ्चः स्वशक्ता वाप्यलङ्कृतः ।

प्रतिग्रहश्च तस्योक्तः पुष्कलदेशे महीपते ॥

सुवर्णनाभिकं दद्यात् प्रीयतां वृषभध्वजः ।
 अनेन विधिना दद्यात् न यावत् कृष्णमार्गकम् ॥
 न स्पृशः न दिजो राजन् चित्तिधूपसमो हि मः ।
 दाने च यज्ञकाले च दूरतः परिवर्जयेत् ॥
 खण्डहात् प्रेक्ष्य विप्रं तं मण्डले स्नानमाचरेत् ।
 पूर्णकुम्भेन राजेन्द्र शास्त्रया चम्पकस्य च ।
 कृत्वाचार्यस्य कक्षसं मन्त्रेणानेन मूर्द्धनि ॥

आचार्योऽथ कृष्णाजिनविध्यपदेष्टा ।

अथ दानसागरे ।

आप्यायतां समुद्रस्य ऋषो जप्यास्तु षोडश ।
 इति पारिजातलिखितं । आप्यायतामित्येका ऋक् ।
 समुद्रस्य दारकयेति पञ्चदश एवं षोडश भवन्तीति व्याख्यातम् ।
 कृष्णकृष्णाचलोदर इत्यादिमन्त्रस्तु न लिखितः ।
 तदस्त्रपिहितं कुम्भं नीत्वा क्षेप्यं चतुष्पथे ।
 हतेनानेन या व्युष्टिर्न सा शक्या शतैरपि ॥

व्युष्टिः फलम् ।

फलं वक्तुं नृपश्रेष्ठ तथाप्युद्देशतः शृणु ।
 समपभूमिदानस्य फलं प्राप्नोत्यसंग्रहम् ॥
 सर्वान् लोकान् जयति कामचारी विहङ्गमः ।

कल्पतरुकारादिभिः—

आप्यायस्य समुद्रज्येष्ठा ऋषो जप्यास्तु षोडश ।

इति मत्स्यपुराणलिखितं आप्यायस्वेत्यष्टौ ऋचः समुद्रज्येष्ठा
 इत्यष्टौ ऋच इति व्याख्यातम् ।

प्रतिग्रहस्य तस्योक्तः पुच्छदेशे महीपते ॥

इत्यतः परम् ।

तत एव समौपे त मन्त्रमेनमुदीरयेत् ।

कृष्णकृष्णाचलो देवः कृष्णाजिनवरस्तथा ॥

तद्दानाद्भुतपापस्य प्रीयतां मे नमो नमः ।

अथस्तिशतं पुराणानां त्वमाधारे व्यवस्थितः ॥

कृष्णोऽसि मूर्त्तिमान् साक्षात् कृष्णाजिन नमोऽस्तु ते ।

सुवर्णनाभिकं दद्यात् प्रीयतां मे वृषभध्वजः ॥

इति मत्स्यपुराण एव लिखितं । मन्त्रस्यास्य दानेऽपि
 विनियोगो दर्शितः ।

अतो मत्स्यपुराणे मन्त्रदर्शनात् कल्पतरुकारादिभिस्तु तदुपा-
 दानात् निबन्धान्तरेषु तददर्शनमवाधकम् ।

आप्यायस्वेत्यष्टौ ऋच इत्यत्राष्टमौ देवानामित्यादि समुद्र-
 ज्येष्ठा इत्यत्राष्टमौ यः पुरतो निरत इत्यादिका ।

आभूतसंज्ञवं यावत् स्वर्गं प्राप्नोत्यसंग्रहम् ।

न पितुः पुत्रमरणं विद्योगं भार्यया सह ।

धनदेशपरित्यागं नैव चेहामुयात् कश्चित् ॥

कृष्णाचतं कृष्णमृगस्य चर्मा

दत्त्वा द्विजेन्द्राय समाहितात्मा ।

यथोक्तमेतत् मरणं न शोचते

प्राप्नोत्यभीष्टं मनसः फलञ्च ॥

अत्र यजमान उक्तानां समयानामिच्छयाऽन्यतमे स्नातः
शुचिगोमथोपलिप्ते अपनीतकेशकीटादौ भूमिभागे सुरूपं
यथाशक्ति कम्बलमास्तौर्यं तत्र सखुरं सशृङ्गं कृष्णाजिनमास्तौर्यं
सौवर्णशृङ्गारौष्यदन्तपंक्तिद्वयं मुक्तासर लाङ्गूलयुतं मध्यस्थानार्पित-
सुवर्णं कृत्वा सर्वतन्त्रिलैराच्छाद्य वाससाच्छादयेत् ।

ततः शक्त्वा विशेषतो रत्नगन्धैश्चालकुर्यात् ततः पूर्वार्दिदिक्षु
चत्वारि कांक्षपात्राण्यन्यानि च मृण्मयानि पूर्वार्दिदिक्षु दत्त-
शौरदधिमधुपूर्णानि दद्यात् ।

एवं कृत्वा प्रदानप्रदेशादहिलिप्ते मण्डले स्नानयोग्ये प्रदेशे
चमकशाखायां जलपूर्णमग्नौ कुम्भं पीतञ्च जौर्णवत्तं शोभनं
सर्वाङ्गमार्जनाय शुभचिन्तो निवेशयेत् ।

ॐ धानि कानि च इति मन्त्रेण तिलपूर्णं सौवर्णपात्रं पश्चा-
दामप्रदेशे आरोपयेत् ।

ॐ धानि पापान्यकाम्यानीतिमन्त्रेण मधुपूर्णं कांक्षपात्रं
पश्चादहिलिपपादयोरारोपयेत् ।

ॐ परापवादेत्यादिमन्त्रेण मधुपूर्णं ताम्रपात्रमग्निदक्षिणपाद-
आरोपयेत् ।

ॐ धान्यामृतमित्यादि मन्त्रेण तिलपूर्णं रौष्यपात्रं अश्वाम-
पाद आरोपयेत् ।

ॐ जम्भजम्भसहस्रेषु इति मन्त्रेणाक्षतपूर्णं सौवर्णपात्रं मध्य-
स्थान आरोपयेत् ।

ततो हेममुक्ताविद्रुमदाङ्गौमवौजपूरकानि तत्र च दद्यात् ।
तथा प्रशस्ते पात्रे अरण्योर्दद्यात् खुरचतुष्टयं शृङ्गाटकयुक्तं
कुर्यात् । सर्वशाकं फलानि च यथास्थानं दद्यात् । ततः
प्रतिपक्षवेदिनं विद्वानं ब्राह्मणमग्निहोत्रिणं स्नातं वस्त्रयुगेनाच्छाद्य
यथाशक्ति हैमाङ्गुरौष्यकादिभिरलङ्कृत्य कृष्णाजिनपुच्छप्रदेशे
उपविश्य ।

ॐ कृष्ण कृष्ण इत्यादिमन्त्रमुदीर्य सुवर्णनाभिकं मोपस्कर-
कृष्णाजिनं, (तुभ्यं) प्रीयतां मे वृषभध्वज इत्युक्तोदकपूर्व्यं दद्यात् ।
ततस्तं ब्राह्मणं खगृहात् प्रेक्ष्य गन्धत्वा इति मण्डले स्नानं
कुर्यात् आचार्यः पूर्वस्थापितकलशमादाय यजमानमूर्धोपरि
स्नहसोन्मिष्टं निधाय -

ॐ आप्यायस्विति चमष्टकं । ॐ समुद्रज्येष्ठेति चमष्टकं
च जप्त्वा क्षपयेत् । ततो यजमानो जौर्णपीतवाससा मार्जितो
ऽहते वाससी परिधायान्नः शुचिर्भवति । ततस्तत् पीतवत्तं
कुम्भसहितं गृहीत्वा चतुष्पथे क्षेपनीयम् ।

इति कल्पतरुभूषणयोरनुमतः प्रयोगः ।

कालिकापुराणे ।

कार्तिक्यामथ वैशाख्यामथनादिषु पर्वसु ।

दत्त्वा दीपान् समुदोध देवस्थाने बलिं ततः ॥

भूतानां देवदेवस्य राज्यादिषु भवेत् सुधीः ।
 य प्रतौ देवमामग्न्य स्तुपेद्भूमौ हरिं स्मरन् ।
 उपलिप्य गृहं गत्वा मिताहारो निशि स्तुपेत् ॥
 अपरेऽहनि पूर्वार्धे गत्वा तत्रैव मन्दिरम् ।
 कारयेत् महास्नानं हराय विधिवच्छुभम् ।
 पञ्चविंशत्यं स्त्रिंशं अभ्यङ्गं कारयेदथ ।
 शिवस्य सर्पिषा स्नानं प्रोक्तं शतपत्नेन च ॥
 तावता मधुना चैव दध्ना चैव ततः पुनः ।
 तावतैव हि चौरैश्च पञ्चगव्येन वा ततः ॥
 भूयः सार्द्धसहस्रेण पक्ष्माणामचरेण तु ।
 रसेन कारयेत् स्नानं भक्त्या चोष्णाम्बुना ततः ॥
 ग्रीताम्बुना तथोदक्यैः वस्त्रपूतेन मन्त्रवित् ।
 स्नापयेद्भक्तितो भूयो गन्धमन्त्रस्थितेन तु ॥
 विधिना स्नाप्य चानेन स्त्रिंशं रोचनया लिपेत् ।
 कुङ्कुमं कर्पूरचन्दनागुत्पुलकम् ॥
 लेपयित्वा ततो लिङ्गमापौठान्तं घनं शुभम् ।
 नीलोत्पलसहस्रेण माक्षां बद्धा प्रपूजयेत् ॥
 अलाभे तु सहस्राणामर्द्धार्द्धेनापि पूजयेत् ।
 उत्पलानामभावे तु पत्रैश्च श्रीतरोर्धजेत् ॥
 श्रीतरोर्विष्वक् ।

पद्मैर्वा चमकैर्वापि जात्या पाटलयाऽपि वा ।
 पुष्पागैः कर्णिकारैश्च श्वेतमन्दारजैरपि ॥

दमनैर्मरुतकैर्वापि शमी-शुक्लार्क-नागरेः ।
 धयालाभश्च पत्रैर्वा निर्गन्ध्य च मलोष्णितैः ॥
 प्रपूज्य कारयेद्भक्त्या सुगन्धिं पुष्पमण्डलम् ।
 गुग्गुलुश्चाज्यसंयुक्तमग्न्यं वाशितं दहेत् ॥
 समूज्य गौरीभक्तारं गीतवादित्रमङ्गलैः ।
 शालिपिष्टोद्भवैः सिद्धैः र्हतपूर्णैः समुज्ज्वलैः ॥
 ततो नीराजनं दौपैः षट्चिंशद्भिश्च कारयेत् ।
 सर्षपैर्दधिमक्तैश्च दूर्वागोरोचनाक्षतैः ॥
 गन्धपुष्पोदकं दद्यात् भूयोऽर्घ्यं चित्त्य शङ्करम् ।
 चामरं दर्पणञ्चैव दीपवृक्षं प्रदापयेत् ।
 धूपं साधारणञ्चैव सघटं पूर्णमेव च ।
 वितानक-ध्वजौ दद्यात् किङ्किणीवरकान्वितौ ॥

साधारणं शिवपूजासाधारणं किञ्चिदपि पूर्णं घटं दद्यादि-
 त्यन्वयः ।

अथाष्टाभिः चित्तिं पीड्य स्वाङ्गैर्भक्त्या तु दण्डवत् ।
 ततः किञ्चित् पठेत् स्तोत्रं शङ्करं भवशङ्करम् ॥
 प्रदक्षिणं ततो गच्छेत् शनैर्निर्मास्यवर्जकः ।
 प्रणम्योच्चैस्ततः पश्चात् नैवेद्यञ्च निवेदयेत् ॥
 दीनान्धरूपणांश्चैव आगतांश्च बुभुक्षितान् ।
 तर्पयेदन्नपानेन सर्वान्नामगोचरान् ॥
 पक्ष्माणां द्वे सहस्रे तु महास्नानं प्रकीर्तितम् ।
 कुर्वादेतत् महास्नानं विधिनानेन धर्मविद् ॥

कारयेद्यः शिवे भक्त्या तस्य पुण्यफलं शृणु ।
 समुद्धृत्य शतं साधं कुलानां पापवर्जितः ॥
 भवान् ब्रह्मलोकान् भुक्त्वा लोकान्गेषतः ।
 ब्रजेत् क्रीडापुरे तस्मिन् विमानस्थोऽमरैर्युतः ॥
 भुक्त्वा यथेष्टितान् भोगान् शिवसायुज्यतां ब्रजेत् ।
 मायावितानमुत्सृज्य चान्ते योगमवाप्नुयात् ॥
 केवल्येनाप्यथाज्येन दध्ना गव्येन चैव वा ।
 पयसा पञ्चगव्येन मधुनेक्षुरसेन च ॥
 यः कारयेत् महास्नानं विधिनामेन मन्त्रविद् ।
 सोऽपि तेनैव मार्गेण गमिष्यति परं पदम् ॥
 विधिनामेन निष्ठोयः स्नानं तोयेन कारयेत् ।
 नराणां विंशतिं यावत् सोऽपि यास्यति तत् पदम् ॥
 अन्तरा धियते यस्तु अपूर्णे नियमे तथा ।
 सोऽपि गच्छेत् पदं तत्तु शिवभक्त्या त्वत्प्रितः ॥
 एवमेव हि धर्मस्य राशिर्धर्मविवर्जिते ।
 मन्त्रयुक्तोऽर्चयेद्यस्तु मातः पुण्योऽस्ति धर्मवान् ॥

कूर्मपुराणे ।

वैशाखा पौर्णमास्यान् ब्राह्मणान् सप्त पञ्च वा ।
 उपोष्य विधिना शान्तान् शुचिः प्रयतमानसः ॥
 पूजयित्वा तिलैः कृष्णैर्मधुना च विशेषतः ।
 प्रीयतां धर्मराजेति यदा मनसि रोचते^१ ॥

१ B वर्जते ।

यावज्जीवकृतं पापं तत्क्षणादेव नश्यति ।
 यदा मनसि रोचते इति दृष्टदेवताप्रीतये वा ॥
 महासान्धिविषदिक ठक्कुरश्रीवीरेश्वरात्मज महासान्धि विष-
 दिक ठक्कुरश्रीचण्डेश्वरविरचिते कृत्यरत्नाकरे—

वैशाखतरङ्गः ।

अथ ज्यैष्ठ्यकृत्यम् ।

तत्र महाफलमित्यनुवृत्तौ विष्णुधर्मोत्तरे ।

वृषसंकमणे दानं गवां प्रोक्तं तथैव च ।

महाभारते ।

प्रपाः कार्याः परार्थन्तु नित्यन्तु द्विजसत्तमाः ।।

मुक्तेऽप्यथ प्रदीयन्ते पानीयानि विशेषतः ॥

निदाघकाले पानीयं यस्य तिष्ठत्यवारितम् ।

स दुर्गे विषमं कृत्स्नं न कदाचिदवाप्नुयात् ॥

तथैव ।

कनदानात्तथा ज्यैष्ठे सर्वान् कामान् समश्नुते ।

अथ शुक्लादिज्यैष्ठमासान्तर्गताभिमतदिवसो याज्ञो मासो-
 लेखात् कृष्णाद्युपहृत्तकविरहाच्च ।

कनोपानहयोर्दानात् ज्यैष्ठे मासि द्विजोत्तमाः ।

अव्ययफलमाप्नोति नाकसोकश्च गच्छति ॥

आदित्य पुराणे ।

ज्यैष्ठे मासि तिलान् दद्यात् पौर्णमास्यां विशेषतः ।

अश्वमेधस्य यत् पुण्यं तत् प्राप्नोति न संशयः ॥

विशेषत इति वचनात् ज्यैष्ठमासमासेऽपि तिलदानं तत्पूर्णि-
माद्यान्तु फलोत्कर्षः ।

वामनपुराणे ।

उदकुम्भाब्धेनुश्च तालवृत्तं सचन्दनम् ।

चिविक्रमस्य प्रीत्यर्थं दातव्यं साधुभिः सदा ॥

इदृक्पाठः कृत्यसमुच्चय-कामधेनु-कल्पतरुषु प्रायो दृष्टः, कश्चित्
पुस्तके उदकुम्भश्च धेनुश्च इति पाठः । तेनोदकुम्भश्च धेनुश्चेति
सागर उपेक्षितः । उदकुम्भाब्धेनुमिति प्रायशो दर्शनात् तस्यै-
वोपादेयत्वम् ।

यच्च कश्चिदुदकुम्भश्च धेनुश्चेति दृश्यते तच्च स्वरूपधेनुरेव
धेनोर्मुखायां बाधात् । तालवृत्तं तालव्यजनमिति कल्पतरौ,
तालपत्रव्यजनमिति पारिजाते, तालपरिमाणवृत्तं व्यजनमिति
चापरे । अनुक्रमेण मासदानकथने वैशाखानन्तरमासस्य विव-
क्षितत्वात् चिविक्रमदेवतत्वाच्च ज्यैष्ठस्य लाभः सदेत्यनेमार्थवादे-
नादरणीयतनम् ।

भविष्यपुराणे ।

सर्वदेवमयी देवी माद्यात् शूले व्यवस्थिता ।

अनुग्रहाय लोकानां तस्मात्तां नित्यमर्चयेत् ॥

सुमन्तुदवाच ।

इत्त ते वक्षि परमं रहस्यं पापनाशनम् ।

धन्यं यशस्यमायुष्यं सर्वदेवैरनुष्ठितम् ॥

काष्ठं वा काष्ठमं वापि त्रिशूलं चण्डिकात्मकम् ।

स्वपथित्वा तु तं भक्त्या कुङ्कुमेन विस्मियते ॥

श्वेतैर्विकसितैः पुष्पैः पूजयित्वा प्रणम्य च ।

गजे रथे हृथे वापि वृषभे वा नराधिप ॥

आरोप्य तु महाबाहो मणिकाञ्चनभूषितम् ।

नानावादिचनिघोषैर्ब्रह्मघोषैश्च पुष्कलैः ॥

नयेदायतने देव्याः कृतशोभं समन्ततः ।

दुर्गाद्याः पुरतः स्थाप्यं विल्वपत्रैश्च पूजयेत् ॥

प्रणम्य शिरसा देवीं स्तुत्वा चापि समापयेत् ।

अनेन विधिना देवीं पूजयित्वा तु चण्डिकाम् ॥

ब्रह्मेन्द्रविष्णुरुद्राद्यैः प्राप्तन्तु परमं पदम् ।

एवं सम्पूजयेद्देवीं त्रिशूलाकृतिमादरात् ॥

मुच्यते च नरः पापैर्विष्णुलोकञ्च गच्छति ।

एतन्महाव्रतं पुण्यं शूलपूजाख्यमुच्यते ॥

भक्तस्य ते मयाख्यातं महापातकनाशनम् ।

एतच्च पूजाप्रकरणे दृष्टतया पूजारूपमेव ॥

तथा । कृत्वा हेममयं शूलं हेमपात्रादिषु स्थितम् ।

पुष्पमालापरिचित्रं वितानं वरशोभितम् ॥

गृहीत्वा तु ब्रजेक्षीर चण्डिकायतनं वरम् ।

धारयेच्छिरसा पाचं नानावाद्यगणैर्नृप ॥
 कुर्यात् प्रदक्षिणश्चापि प्रणम्य शिरसा शिवाम् ।
 विन्यसेद्विधिवद्दीर दुर्गायाः पुरतो नृप ॥
 य एवं विन्यसेदीर त्रिशूलं विधिवन्मृप ॥
 स गच्छति परं स्थानं यत्र देवस्तुसुखः ॥
 तथा । आलयः सर्वभूतानां त्रिशूलं देवनिर्मितम् ।
 तस्मात्तं पूजयेद्दीर ज्येष्ठे मासि विशेषतः ॥

अथ शूलाधारदुर्गापूजास्थं कर्म धर्मार्यकाममोक्षभाजनत्वं फलं
 विशेषत इति वचनादन्यत्रापि मासे पूजा फलोत्कर्षस्तु ज्येष्ठे ।
 तथा । शूलं पिष्टमयं कृत्वा ज्येष्ठे मासि नराधिप ।
 कृत्वा च राजतं पद्मं स्वर्णैर्न^१ कृतकर्णिकम् ॥
 निवेद्य अद्भुत्या वीर भगवतैः प्रपूज्यताम् ।
 कामतोऽपि कृतं पापं ब्रह्महत्यादि यद्भवेत् ॥
 तत्सर्वं शूलदानेन देवी नाशयति भुवम् ।
 विमानवरमाकृढो देवगन्धर्वपूजितः ॥
 कल्पकोटिशतं सायं दुर्गालोके महीयते ॥
 एतद्भूतं पूजानन्तरं देव्यै शूलयुक्तं पद्मं निवेद्यम् ।
 महाभारते ।

ज्येष्ठामूलान्तु यो मासमेकभक्तेन संक्षिपेत् ।
 ऐश्वर्यमतुलं श्रेष्ठं पुमान् स्त्री वाऽभिगच्छति ॥

ज्येष्ठामूलं ज्येष्ठायुक्तपूर्णमास्यपदेशं ज्येष्ठमासमेवं संक्षि-
 पेदतिवाचयेत् ।

एतद्भूतं भविष्येऽपि ।

पिष्टेन कञ्जकं कृत्वा ज्येष्ठे मासि सवेदिकम् ।

कञ्जकं पद्मम् ।

पात्रैः समूज्य गन्धाद्यैर्नानामाल्यविभूषितैः ।

शुद्धस्फटिकमङ्गागैर्विमानैः सर्वकामिकैः ॥

वर्षकोटिशतं सायं सूर्यलोके महीयते ।

क्रमादागत्य लोकेऽस्मिन् राजानं पतिमाप्नुयात् ॥

एतदपि व्रतम् । अत्रापि षष्ठीद्वय सप्तमीद्वयान्यतरातिरिक्तमास-
 व्याप्यैकभक्त क्षमाऽहिंसादिनियम ब्रह्मचर्य गुडान्नमिश्रशाल्यज-
 निवेदन करवीर गुग्गुलुधूपोभयस्नानश्रद्धाः कार्याः ।

देवीपुराणे ।

ज्येष्ठे तु शङ्करौ पूज्या रक्ताशोककुरुण्डकैः ।

तथा देवस्य नैवेद्यं दत्तपूर्णाश्च कन्यकाः ॥

भोजनौघास्तथा दक्षेद्भोभृदानं हिरण्यकं ।

तथा देया जलकुम्भाः सुगन्धैर्वासिताः शुभाः ।

अनेन वारुणान् भोगान् देवौ क्षिप्रं प्रयच्छति ॥

कुरुण्डकैर्वाणपुष्पविशेषैः दत्तपूर्णनैवेद्यमित्यन्वयः दत्तपूर्णशब्दः
 पक्वान्नविशेषवचनः दक्षेदिति हिरण्यदक्षिणां कन्याभ्यो दद्या-
 दित्यर्थः ।

शिष्टपरिग्रहीतवाक्यम् ।

यो वृषवर्त्तिनि सवितरि शिरीषवरबीजमेकमश्रुति-
स मानवः खगपतिसदृशो नागकुलैर्दृश्यते सततम् ।

बीजवरत्नं कीटाद्यविद्वत्तम् ।

ग्रहणकमधिकृत्य देवोपुराणे ।

ज्येष्ठे तु कौशिकी पुण्या ।

स्नानदानादिना पुण्यहेतुरित्यर्थः ।

महाभारते ।

ज्येष्ठे मासि विशेषेण प्रपादान्तु कारयेत् ।

विशेषेणैतिवचनादन्यथापि तीव्रसमये दानं आचारोपष्टम्भाच्च ।
प्रपा पानीयशालिका प्रथमदिने संकल्पः प्रत्यहं प्रपादानं स्वर्गस्य
फलमच । व्रताधिकारे तत्रैव ।

ज्येष्ठे मासि द्विजश्रेष्ठ कृष्णाष्टम्यां चित्तोचनम् ।

यः पूजयति देवेशमीशलोकं व्रजेन्नरः ॥

ब्रह्मपुराणे ।

ज्येष्ठकृष्णचतुर्दश्यां कृष्णरक्ता तु रेवती ।

जाता जगति तस्मात्तां कृष्णैः पुण्यैः प्रपूजयेत् ॥

अथ कृष्णाष्टमी ज्येष्ठशुक्लपक्षपूर्वा एवमन्यथापि तिथिहृत्य
यत्र कृष्णपक्षानन्तरं शुक्लपक्षहृत्याभिधानं मूले तत्र कृष्णादिरेव
मासो बोद्धव्यः कृष्णपक्षानन्तरं ज्येष्ठशुक्लपक्षप्रतकृत्याभिधानात् ।

अथास्याश्रुतफलस्य पूजादिकर्मण दृष्टोपायतास्थितौ तत्रेष्टेषु
भावाभावयो निर्हपाधिसोपाधयोः—

अत्यन्तोत्कृष्ट— तदितरयोर्भावस्य निरुपाधेरत्यन्तोत्कृष्टस्य
कल्पनालाघवात् स्वर्गस्यैव फलत्वम् ।

यमः ।

शुके दशम्यां स्नात्वा तु पुण्डरीके तथैव च ।

सन्निहित्याममावस्थां प्रभासे वा तथा पुनः ।

श्रौजसे तु नरः स्नात्वा मुच्यते सर्वकिल्बिषैः ॥

शुके ज्येष्ठे ।

ब्रह्मपुराणे ।

ज्येष्ठशुक्लचतुर्थ्यान्तु जाता पूर्वमुमा सती ।

तस्मात् सा तत्र सम्पूज्या स्त्रीभिः सौभाग्यदृष्टये ॥

उपहारैश्च विविधैर्गीतनृत्यैः सवादितैः ।

होमैः पयोभिर्वस्त्रैश्च कुन्दपुष्पैः सुगन्धिभिः ॥

अत्रापि पूर्वव्यायेन स्वर्गफलम् ।

राजमार्तण्डे ।

ज्येष्ठे मासि शिते पक्षे षष्ठी चारणसंज्ञिता ।

व्यजनेषुकरास्तस्यामटन्ति विषीनं (ने) स्त्रियः ॥

ईषुर्वाणः ।

भविष्ये ।

मासि ज्येष्ठे महाबाहो यः कुर्यान्नक्तभोजनम् ।

भुञ्जानः पाथसं वीर सर्पिषा मधुना सह ।

वीरासनो निशायां स्यादहर्गाः समनुव्रजेत् ॥

वीरासनमनिषद्यासनं ।

हितकारी गवां नित्यं गवां हिंसाविवर्जितः ।

उभयोरपि सप्तम्यां कुर्यात् स्नानादिकं विधिम् ॥

उभयोः पचयोरित्यर्थः । स्नानादिकं विधिं पचयोः सप्तमौ
त्यादिना सर्वभोगविवर्जितद्वयन्तेनापे पौषे वक्ष्यमाणम् ।

सूर्याय धेनुं दद्याच्च धूसवर्णामलङ्कृताम् ।

नौक्तोत्पलसमप्रस्थैर्महायानैरनेकशः ।

महासिंहनिवद्धैश्च मोदते कालमचयम् ॥

व्रतं मत्स्यपुराणे—

ज्येष्ठे पञ्चतपाः सायं होमधेनुप्रदो दिवम् ।

यात्यष्टमीचतुर्दश्यो रुद्रव्रतमिदं स्रुतम् ॥

ज्येष्ठवर्त्तिथावदष्टमीचतुर्दश्यधिकरणं पञ्चाशितया प्रसिद्धं व्रत-
मिदं । सायञ्चाच हेनः स्वरूपधेनोश्च दानं धेनुपदमुख्यतानुरोधात् ।
समयप्रदीपे ज्येष्ठपदस्थाने यौगपदपाठः स तज्ज्ञातमूलाः पुराणे
निबन्धान्तरे च ज्येष्ठपदस्यैव दर्शनात् ।

तथाचाग्रेयपुराणे—

ज्येष्ठे पञ्चतपाः सायञ्चतुर्दश्यष्टमीषु च ।

यः करोति सुवर्णस्य धेनुदानं दिजातये ।

स याति चाचयं लोकं रुद्रव्रतमिदं स्रुतम् ॥

सुवर्णस्य दानमित्यन्वयः ।

ब्रह्मापुराणे ज्येष्ठमधिकृत्य ।

शुक्लाष्टम्यां पुरा जाता शुक्ला देवी महाशनिः ।

वधाय दानवेन्द्राणां शुक्लपक्षे ततो यजेत् ॥

महाशनिरिति देवीनाम यजेदिति देवीं पूजयेदित्यन्वयः ।
स्वर्गश्चात्र फलम् ।

भविष्ये ।

ज्येष्ठे मासि नृपश्रेष्ठ यः कुर्यान्नक्तभोजनम् ।

शास्त्रज्ञमन्त्रसोपेतं भुञ्जानः पयसा सह ।

उपवासपरो भक्त्या नवम्यां पूजयेदुभयम् ॥

अष्टम्यां हतोपवासो नवम्यां पूजयेदित्यर्थः ।

ब्रह्माणोमिति वै नाम्ना श्वेतरूपेण रूपिणौम् ।

पद्मपत्रेक्षणां भक्त्या नलिनैर्विविधैरपि ।

कुङ्कुमागुरुकर्पूरैर्धूपेनागुरुणा तथा ॥

अशोकवर्त्तिप्रमुखैर्नानाभक्ष्यैश्च पूजयेत् ।

कुमारी भोजयेच्चापि स्वशक्त्या ब्राह्मणीस्तथा ॥

गोक्षीरप्राशनात् पूतस्ततो भुञ्जीत वाग्यतः ।

भोजयित्वा स्त्रियः शक्त्या कुमारौश्च विशेषतः ॥

प्रभयादित्यमङ्गाशस्तेजसा वल्लिर्मान्निभः ।

विमानवरमारुहो ब्रह्मलोके महीयते ॥

अशोकवर्त्तिः पक्वान्भेदः ।

महाजनपरिग्रहीतगौडवाक्यानि—

ज्येष्ठस्य शुक्लदशमी संवत्सरमुखी स्मृता ।

तस्यां स्नानं प्रकुर्वीत दानस्यैव विशेषतः ॥

यां काञ्चित्तरितं प्राप्य दद्याद्भर्तृनोदकम् ।

मुच्यते दशभिः पापैर्महापातकसंज्ञितैः ॥

तथा— ज्येष्ठे मासि सिते पक्षे दशमी हस्तसंयुता ।

हरते दश पापानि तस्माद्दशहरा स्मृता ॥

तथा— गङ्गास्नानात् सिता ज्येष्ठे दशमी हस्तसंयुता ।

हरते दश पापानि तस्माद्दशहरा स्मृता ।

तथा— ज्येष्ठे शुक्लदशम्यान्तु भवेद्भौमदिनं यदि ।

ज्ञेया हस्तर्चसंयुक्ता सर्वपापहरा तिथिः ॥

गङ्गाधे—

ज्येष्ठे मासि चित्तिसुतदिने शुक्लपक्षे दशम्यां

हस्ते शैलान्निरगमदियं जाह्नवी मर्त्यलोकम् ।

पापान्यस्यां हरति च तिथौ सा दशेत्याहुः कार्याः

पुण्यं दद्यादपि शतगुणं वाजिमेधायुतस्य ॥

एतदाक्यपरामर्शान्मङ्गलवार-हस्तयुक्त ज्येष्ठशुक्लदशम्यामेवविधः
पुण्यसञ्चयो दशविधपापचयस्य फलं गङ्गायां । सरिन्मात्रे तु दश-
विधपापनाशमात्रम् । कचिन्महापातकनाशनमिति पाठः ।

दशपापानि भविष्यपुराणे—

परद्रव्येष्वभिधानं मनसाऽनिष्टचिन्तनम् ।

वितथाभिनिवेशश्च त्रिविधं कर्म मानसम् ॥

पाहव्यमनृतश्चैव पैशुन्यश्चापि सर्वशः ।

असम्बद्धप्रलापश्च वाक्पथं स्यात्तुर्विधम् ॥

अदत्तानामुपादानं हिंसा चैवाविधानतः ।

परदारोपसेवा च कायिकं त्रिविधं स्मृतम् ॥

विष्णुहवाच ।

यमुनासलिले स्नात्वा पुरुषो मुनिसत्तम ! ।

ज्येष्ठे मास्यमले पक्षे द्वादश्यामुपवासकत् ॥

समभ्यर्च्य च्युतं सम्यङ्मथुरायां समाहितः ।

अश्वमेधस्य यज्ञस्य प्राप्नोत्यविकलं फलम् ॥

आलोक्याभिमतोऽन्येषामुदितानां सुवंशजे ।

एतत् किलोचुरन्येषां पितरः सपितामहाः ॥

कश्चिदस्मत्कुले जातः कालिन्दीपुलिने भुतः ।

अर्चयिष्यति गोविन्दं मथुरायामुपोषितः ॥

ज्येष्ठामूलाभिते पक्षे समभ्यर्च्य जनार्दनम् ।

परां वृद्धिमवाप्स्यामस्तारिताः स्वकुलोद्भवैः ॥

धन्यानां कुलजः पिण्डान् यमुनायां प्रदास्यति ।

कस्मिन् काले समभ्यर्च्य तत्र कृष्णं समाहितः ॥

उपवासकदित्यर्थादेकादश्यामुपवासः, आलोक्य अभिमित्यनु-
मीयते कुलोद्भवैः समभ्यर्च्य तारिता इत्यन्वयः उद्देश्यगतधन्यत्व-
कौर्त्तनेनोत्तरश्लोकः प्रशंसा एवञ्च पित्रतारणं फलं, तत्र
मथुरायाम् ।

विष्णुधर्मोत्तरे—

ज्येष्ठे मासि सिते पक्षे द्वादश्यां जलधेनुका ।

दत्ता यथावदिधिना प्रौणयत्यम्बुग्राथिनम् ॥

यथावदिधिना जलधेनूक्तदानविधिना अम्बुग्राथिनं अम्भि-
ग्राथिनं विष्णुमेव ।

ज्यैष्ठमधिकृत्य ब्रह्मपुराणे—

द्वादशां शुक्लपत्रस्य विंशोका विष्णुना पुरा ।
प्रतिष्ठिता शुभैर्मासैस्सप्तमन्तां तत्र पूजयेत् ॥

विंशोक्तं फलम् ।

शिष्टोपगृहीतगौडाः—

ज्यैष्ठे मासि सिते पत्रे द्वादशां चतुर्केः शुभैः ।
शुचिरभ्यर्च्य गोविन्दं नरो नैवानुशोचति ॥

अननुशोचनं फलम् ।

वराहपुराणे— दुर्वासा उवाच ।

ज्यैष्ठे मासेऽप्येवमेव संकल्प्य विधिना नरः ।
अर्चयेत् परमं देवं पुष्पैर्मानाविधैः शुभैः ॥

एवमेवेति वराहपुराणोक्तमस्यद्वादशीकथितेति कर्त्तव्यतया ।

ॐ नमो नारायणायेति पादौ पूर्वं समर्चयेत् ।

चिविकमायेति कटिं धृतविषाय चोदरम् ॥

उरः संवत्सरायेति कण्ठं संवर्त्तकाय च ।

सर्वास्त्रधारिणे बाहू स्तनाब्जाऽक्षरयात्रके ॥

सहस्रशिरसेऽभ्यर्च्य शिरसस्य महात्मनः ।

अक्षरयात्रके शङ्खचक्रे ।

एवमभ्यर्च्य विधिवन्माम्बुक्तुम्^१ प्रकल्पयेत् ॥

माम्बुत् वस्त्युगच्छन्तौ सौवर्णौ रामसत्त्वणौ ।

अर्चयित्वा विधानेन प्रभाते ब्राह्मणाय तौ ॥

दातव्यौ मनसा काममौहता पुरुषेण तु ।

अपुत्रेण पुरा पृष्टो^१ राज्ञा दशरथेन तु ॥

वशिष्ठः पुत्रकामाय प्रोवाच परमार्चितः ।

इदमेव विधानन्तु कथयामास स दिजः ॥

प्रायश्चित्तं विदित्वा तु स राजा कृतवानिदम् ।

तस्य पुत्रः स्वयं जज्ञे रामाख्यो मधुसूदनः ॥

चतुर्द्धा सोऽप्यभ्यर्च्यः परितोषात्कहासुने ।

एतदैहिकमाख्यातं पारत्रिकमतः शृणु ॥

नश्यन्ति पापानि च तस्य पुंसः

कामानवाप्नोति यथासमीहम् ।

निष्काम एतद्रूपमेव चीर्त्वा

प्राप्नोति निर्वाणपदं स्थिरं तत् ॥

दिव्यान् भोगान् भुञ्जीत^१ स्वर्गसंस्थो

यावदिन्द्रा दश च दिदिसंख्याः ।

अतीतकाले पुनरेत्य मर्त्ये

राजराजो जायते यज्ञयाजौ ॥

दश दि दि संख्यास्तुर्दश इत्यर्थः ।

इति राघवद्वादशीव्रतम् ॥

राजमार्त्तण्डे—

वृषराशिस्थिते सूर्ये शुक्लपक्षे चतुर्दशी ।
प्रोक्ता रुद्रार्चनायैव सा चम्पकचतुर्दशी ॥
ज्येष्ठे मासि चतुर्दशीं सावित्रीव्रतमुत्तमम् ।
अवैधव्याथ कुर्वन्ति स्त्रियः सर्व्याः समन्विताः ॥

ब्रह्मपुराणे—

शास्त्रेषु वेदाः सम्भूता पुरा ज्येष्ठ्यां यदा भुवि ।
तदा तान् पूजयेत्तत्र वित्तशक्त्या प्रयत्नतः ॥
नवैर्धवाक्षैः पिष्टभिः सह देवान् प्रपूज्य च ।
ततोऽनुलिप्तः सखी च नवत्रस्तोपशोभितः ।
ब्राह्मणान् भोजयित्वा दौ कृतस्त्रस्त्ययमान् शुचीन् ।
अद्वेषरागिभिर्युक्तः प्राप्नुयुः प्राशयेद्यवान् ॥
शास्त्रेषु इति निर्धारणे सप्तमौ यदा यतस्तदा तत इत्यर्थः ।
यवाक्षैः आहुं देवपूजां कृतेत्यर्थः । अनुलिप्तः सुगन्धिद्रव्येण ।

देवीपुराणे—

मूलार्धे पशुघातेन ज्येष्ठे देवीं प्रपूजयेत् ।
सर्वान् कामानवाप्नोति भावशुद्धेन कर्मणा ॥
ज्येष्ठे ज्येष्ठपूर्णिमायां । मयैव प्रकृतात् । भावशुद्धेन कर्मणा
प्रपूजयेदित्यन्वयः ।

विष्णुः—

ज्येष्ठौ ज्येष्ठायुता चेत् स्यात् तस्यां कर्त्तव्यपानहानेन गणा-
धिपत्यमाप्नोति मन्वन्तरादिश्रेयं ज्येष्ठौति आहुमप्यत्र ।

विष्णुधर्मोत्तरे—

मोपवामस्तथा ज्येष्ठे पूर्णे च शश्वलक्षणे ।
उपामहौ तथा क्वचं दत्वाऽत्यन्तं सुखौ भवेत् ॥

मत्स्यपुराणे—

एतदेव यथा पद्ममभूद्विरण्मयं जगत् ।
तदृत्तान्ताश्रयं तदत् पाद्ममित्युच्यते बुधैः ॥
पाद्मं तत् पञ्चपञ्चाशत् सहस्राणीह पद्यते ।
तत् पुराणञ्च यो दद्यात् सुवर्णकमसावितम् ।
ज्येष्ठे मासि तिलैर्युक्तमश्वमेधफलं लभेत् ॥
अत्र ज्येष्ठपौर्णमासेव दानतिथिर्विशेषाकाङ्क्षायां पूर्ववाक्ये
वशाखे पुराणदाने पूर्णिमाया एवानेनोक्तत्वात् अन्वयौचित्यात् ।

ज्योतिषे—

वृषान्ते मिथुनस्यादावग्निदाहो दिनत्रयम् ।
अनुधीन् संहतान् भानुः पञ्चगानपि तापयेत् ॥
रवौ रौद्राद्यपादस्थे भूमेः सञ्जायते रजः ।
तस्माद्दिनत्रयं तत्र शस्त्रवापं परित्यजेत् ॥
शस्त्रवापं शस्त्रार्थं बीजवापम् ।

पद्मपुराणे—

ज्येष्ठे मासि सिते पक्षे पौर्णमास्यां यतव्रतः ।
स्थापयेदग्र्यं कुम्भं सिततण्डुलपूरितम् ॥
नानाफलयुतं तच्च दद्यात्समन्वितम् ।

सितवस्त्रयुगकक्षं सितचन्दमचर्चितम् ॥
 नानाभक्ष्यसमायुक्तं महिरण्यञ्च शक्तिः ।
 तासपाचं गुडोपेतं तस्योपरि निवेदयेत् ॥
 तस्मादुपरि ब्रह्माणं सौवर्णं पद्मकोदरे ।
 कुर्याच्छर्करयोपेतां सावित्रीं तस्य वामतः^१ ॥
 गन्धपुष्पं ततो दद्याद्भीतवाद्यञ्च कारयेत् ।
 तदभावे कथं कुर्याद्यथा प्राह पितामहः ॥
 ब्रह्मनाडीञ्च प्रतिमां कृत्वा गुडमयीं शुभाम् ।
 शुक्लपुष्पाञ्चतजलैरर्चयेत् पद्मसम्भवम् ॥
 ब्रह्मणे पादौ सम्पूज्य जह्ने सौभाग्यदाय च ।
 विरिञ्चायोऽयुग्मन्तु मन्त्रयायेति वै कटिम् ॥
 स्वच्छोदरायेत्युदरमनङ्गायेत्युरो हरेः ।
 मुखं पद्ममुखायेति बाहू वै वेदपाणये ॥
 नमः सर्वात्मने मौलिमर्चयेद्यापि कञ्चजम्^२ ।
 ततः प्रभाते तं कुम्भं ब्राह्मणाय निवेदयेत् ॥
 ब्राह्मणान् भोजयेद्ब्रह्मणा स्वयन्तु खणं विना ।
 शक्त्वा तु दक्षिणां दद्याद्विमं मन्त्रमुदीरयेत् ॥
 प्रीयतामस्य भगवान् सर्वलोकपितामहः ।
 हृदये सर्वलोकानां यस्त्वनन्दोऽभिधीयते ॥
 अनेन विधिना सर्वे मामि मासि समाचरेत् ।

उपवासी पौर्णमास्यामन्त्रं ब्रह्म पूजयेत् ।
 फलमेकम् सन्नाश्य शर्व्वर्था भूतले स्मरेत्^१ ॥
 तत्र चयोदशे मासि द्वादशेषसमन्विताम् ।
 ग्रन्थां दद्याद्विरिञ्चाय सर्वोपस्करसंयुताम् ॥
 ब्रह्माणं काञ्चनं कृत्वा सावित्रीं राजतीं तथा ।
 पद्मासनः सृष्टिकर्ता सावित्री तु फलस्य तु ॥
 वस्त्रैर्दिणं सपत्नीकं पूज्य भक्त्या^२ विभूषणैः ।
 शक्त्वा गवाक्षिकं दद्यात् प्रीयतामित्युदीरयेत् ॥
 होमं शुक्लैस्त्रैः कुर्यात् ब्रह्मनामानि कीर्त्तयेत् ।
 गन्धेन सर्पिषा तद्वत् पायसेन च कर्षवित् ॥
 विप्रेभ्यो भोजनं दद्यात् वित्तशायविवर्जितः ।
 द्रुष्टुं दण्डांस्ततो दद्यात् पुष्पमालाञ्च शक्तिः ॥
 यो ब्रह्मा स स्मृतो विष्णुरानन्दात्मा महेश्वरः ।
 सुखार्थी कामरूपेण स्मरेत्^३ देवं पितामहम् ॥
 यः कुर्याच्च विधानेन पौर्णमासीं स्त्रियोऽपि वा ।
 सर्वपापविनिर्मुक्तः प्राप्नोति ब्रह्म शाश्वतम् ।
 इह लोके वरान् पुत्रान् सौभाग्यं भुवमश्नुते ॥

इति पुष्पकामव्रतम् ॥

इति महासान्निविद्यहिकठकुर श्रीवीरेश्वरात्मज महासान्नि-
 विद्यहिकठकुर श्रीचण्डेश्वरविरचिते कृत्यरत्नाकरे ज्यैष्ठ्यतरङ्गः ॥

आषाढकृत्यम् ।

तत्र वामनपुराणे—

उपानयुगलं कृत्वा लवणामलकानि च ।

आषाढे वामनप्रौढे दातव्यानि तु भक्तितः ॥

दानसागरे तु लवणामलकानि चेत्यस्य स्थाने नवकम्बलानि
चेति पठित्वा नूतनकम्बलानीति व्याख्यातम् । दानमेतद्वाङ्मण-
सम्पदानकम् ।

स्कन्दपुराणे—व्रतम्—

आषाढस्यापि यो मासमेकभक्तं समाचरेत् ।

राज्ञोऽसौ मान्यतां प्राप्य कामान्नाप्नोति पुष्कलान् ॥

महाभारते—व्रतम्—

आषाढमेकभक्तेन स्थित्वा मासमतन्त्रितः ।

वज्रधान्यो वज्रधनो वज्रमान्यस्य जायते ॥

भविष्यपुराणे—

द्वितीयस्य तथा पञ्चमाषाढे पौष्णमुत्तमम् ।

सर्वबीजरसैः पूर्णं कृत्वा तु शुभलक्षणम् ॥

नानाकेशरगन्धाद्यं सर्व्वरत्नविभूषितम् ।

हंसवाहैर्महायानैः सर्व्वभोगान्वितैर्मृगैः ॥

वर्षकोटिशतं सायं सूर्यलोके महीयते ।

सम्प्राप्य विविधान् भोगान् सर्व्वलोकेऽनुक्रमात् ॥

प्राप्येह सर्व्वभोगाद्यं तद्वर्णं विन्दते पतिम् ।

अथ काम्यव्रतसाधारणकृत्यानि कार्त्तिके तद्व्रतेऽनुमन्त्रेयानि ॥

तत्रैव—

माघे मासि समुद्युक्तस्त्रिसन्ध्यं योऽर्चयेद्भविम् ।

लभेत् षाण्मासिकं पुण्यं मासैकेन न संशयः ।

यथा माघे तथाषाढे मासमेकस्य कार्त्तिके ॥

देवीपुराणे ग्रहणप्रकरणे—

आषाढे तापिकानदी पुष्पेति प्रकरणाम्हापुष्पफलप्रदेत्यर्थः ।

तथा—

आषाढे मासि यो देवीमाषाढर्चं प्रपूजयेत् ।

सर्व्वान् कामानवाप्नोति देवीलोकस्य गच्छति ॥

तत्रैव—

आषाढे तोयधेनुस्य यां दत्त्वा लभते हि तान् ।

इति वाक्यशेषः ।

विष्णुधर्मोत्तरे—

दत्त्वा चोपानहौ स्वर्गमाषाढे ध्रुवमश्रुते ।

अत्राषाढे काभिमतदिवसे दद्यादिति दानसागरे । तथाषाढ-
शुक्लप्रतिपदीत्येके ।

महाजनपरिग्रहीतवाक्यानि ।

शुचिसितं दिनकरवारे करमूले वज्रपूरिकमूलाख्यं ।

सर्पारिरिव सर्पाः प्रयान्ति किञ्च दूरतस्तस्य ॥

तथा च

आर्द्राषाः प्रथमे पादे चौरं पिवति यो नरः ।

अपि १ रोषगतस्तस्य तत्तुः किं करिष्यति ॥

चौरपानमाचारात् ।

तथा—

मूकं तण्डुलवारिणा पिवति यः प्रत्यङ्गिरः १ सम्भवम्

निष्पिष्टं शुचिभद्रयोगदिवसे तस्याहिभौतिः कुतः ।

दर्पादेव यदा फणी दशति तं मोहान्वितो मूलपम्

• स्थानं तेन स एव याति नियतं वक्तुं यमस्याचिरात् ॥

शुचिराषाढः । प्रत्यङ्गिरा शिरीषः ।

ब्रह्मपुराणे—

कृष्णाष्टम्यामथाषाढे गणपत्ये विनायकः ।

कृतः पूज्यस्तत्रैव सगणो मोदकोत्करैः ॥

उत्करः समूहः ।

भक्ष्यैर्मांसेस्तथा गन्धैः कुल्यावेण तु भूरिणा ।

गौतवाद्यैः सुमधुरैस्तथा ब्राह्मणतर्पणैः ।

कृष्णाष्टमीषु सर्वासु विज्ञेयं पूजयेत्तत्तम् ॥

कुल्याष ईषत्स्निग्धमाषः, यवपिष्टक इत्यन्ये । कृष्णाष्टमीषु

सर्वास्त्रित्याषाढान्यकृष्णाष्टमीपरम् ।

शिष्टानुमतवाक्यम् ।

आषाढे मासि भूतादे शिवं सम्पूज्य यजतः ।

सर्वपापविनिर्मुक्तः शिवलोके महीयते ॥

भूताहः कृष्णचतुर्दशी प्रकरणात् ।

ब्रह्मपुराणे—

आषाढे शुक्लसप्तम्यां विवस्वान् नाम भास्करः ।

जातः पूर्वासु तस्मात्तं तत्रोपोष्य यजेत् मदा ॥

रथचक्राकृतौ रथे मण्डले सर्वकामदम् ।

भक्ष्यैर्भोग्यैस्तथा पेयैः पुष्यैर्धूपविलेपनैः ॥

पूर्वासु पूर्वफल्गुनीषु तत्र सप्तम्यां यजेत् । अतः पूर्वदिने उपवासः । अत्र सर्वकामदमित्यनुवादात् सर्वकामावाप्तिरेव फलमिति । सदेति वचनाभित्याधिकार इति पारिजातव्याख्यान-मुपेक्षणीयं स्तावकमेवेदं मदेतिपदं, कल्पतरुष्वेवम् । मण्डले रथचक्राकृतौ ।

तत्रैव—आषाढशुक्लपंचमे तु स्वातियोगे महावसः ।

जातो वायुस्तथा पूज्यो गन्धमाख्येर्दिजार्चनैः ॥

भूरिणा परमानेन शक्तुभिर्विचित्रैस्तथा ।

सुमनोभिर्विचित्रैश्च कुसुमैः शृङ्गया तथा ॥

परमान्नं पायसम् ।

देवीपुराणे— ब्रह्मोवाच—

एवमाचारयुक्तात्मा सततं चर्चिकारतः ।

प्राप्नुयात् सर्वकामांश्च यथेष्टितफलप्रदानम् ॥

शक्र उवाच—

नित्यं भगवतोभक्तैस्तेमरैर्दिजसत्तमः ।

किं कार्यं किं न तैः कार्यं वद त्वं पृक्तो मम ॥

ब्रह्मोवाच ।

सर्वैः सर्वगता देवी सर्वदेवनमस्कृता ।
 द्रष्टव्या शुद्धभावेन अभिज्ञा पृथगेव सा ॥
 नामभेदेन सा भिन्ना अभिज्ञा परमार्थतः ।
 शिवा नारायणौ गौरी चर्चिका विमला उमा ।
 तारा श्वेता महाश्वेता अम्बिका शिवशामना ।
 यावद्भयं भवद्भूतं तावद्देवी व्यवस्थिता ॥
 सा वन्द्या पूजनीया च सततं भक्तिभाविता ।
 विजयार्थं नृपैः खड्गे कुरिका-^१पादुकापटे ॥
 चासुण्या चण्डरूपा वा लिखिता वाऽथ पुस्तके ।
 ध्वजे वा कारयेच्छक्रे स नृपो विजयेद्रूपम् ॥
 विशेषादा रणारम्भे तस्याः पूजाम् कारयेत् ।
 पविचारोक्षणं वत्स ! सर्वशास्त्रेषु गीयते ।
 अग्नेरथान्नि-पार्वत्योः कुजास्य भुजगेषु (२) च ।
 स्कन्दस्य भागोर्मातृणां दुर्गाधर्मैश्च गोपते ॥
 विष्णोः कामस्य देवस्य रुद्रस्य ब्रह्मणस्तथा ।
 पूजनीया सदा देवी चण्डा पापविनाशिनी ॥
 सर्वकालं दिवारात्रौ नामभिसैः पुरन्दर ! ।
 अथ काषाढमासे तु श्रावणे वाऽपि कारयेत् ॥
 सप्तम्यां वा चयोदश्यामधिवासं नराधिप ! ।
 सर्वोपहारसंयुक्तो नन्दायां भक्तिमान् स्थितः ॥

सुष्मन्तुमथं कार्यं पवित्रं वज्रतन्तुकम् ।

ग्रन्थिभिः सुविचित्राभौ रचितं मौक्तिकैरिव ॥

सुधौतं चर्चितं कृत्वा रोचना-शशि-कुङ्कुमैः ।

तथा सर्वाणि इव्याणि गन्धपुष्पफलानि च ॥

नैवेद्यानि विचित्राणि वस्त्राण्याभरणानि च ।

हैमानि तारपुष्पाणि कुशास्य मृदवस्तथा ॥

सुस्वातो मन्त्रविधिना अग्निकार्यं समाचरेत् ।

तथाच पूजयेद्देवीमर्चायां स्थाण्डिलेऽपि वा ॥

पादके वायवा खड्गे कुरिका-कार्मुकेऽपि वा ।

दन्तधावनपूर्वम् पञ्चगव्यं च हं अर्पेत् ॥

तारपुष्पाणि निर्मलपुष्पाणि निवेद्यानीति । सर्वत्र सम्बन्धः ।

दत्त्वा दिशां बलिं वत्स ! कार्यञ्चैवाधिवासनम् ।

सदग्रैर्वस्त्रपत्रैर्वा क्वादयेत् पवित्रकम् ॥

शताभिमन्त्रितं कृत्वा ततो देव्यै निवेदयेत् ।

रात्रौ तु जागरं कुर्यात् सर्वशोभासमन्वितम् ॥

नट-नर्तक-वेश्यानां संचानि विविधानि च ।

तिष्ठन्ति वाद्यगेयानि निरतानि पुरन्दर ॥

प्रभातसमये वत्स ! प्राप्ते दद्यात् पुनर्बलिम् ।

प्रत्युषे विधिवत् स्नात्वा तथा देवीं उताशनम् ॥

दद्याद्दद्याऽथ कन्यास्य स्त्रियो भोज्यास्तथा दिजाः ।

पविचारोहणाद्यन्ते दक्षिणामुपपादयेत् ॥

यथाशक्त्वा भवेच्छक ! नियमः कार्यकारणे ।

राज्ञा नानाविधा^१ शक्ति रनुकोडा मृगाविधेः ॥
 दिजाचार्यैश्च स्वाध्यायो न कार्यं कर्षणं कृषेः ।
 वणिग्भिश्च न चार्थीयं^२ दिनानि दश पञ्च च ॥
 अथवा चौण्ण्येकं वा दिनं यामार्द्धमेव वा ।
 देव्या व्यापार आशक्तिः कर्त्तव्या सततं चरेः ॥
 तथा सम्पूर्णं कर्त्तव्ये पुनः कुर्यात् पवित्रकम् ।
 एवं यः कारयेद्दत्तः तस्य पुण्यफलं शृणु ॥
 सर्वथज्ञप्रतं दानं सर्वतीर्थाभिषेचनम् ।
 प्राप्नुयान्नात्र सन्देहो यस्मात् सर्वगतापि सा ॥
 नाधयो न च दुःखानि न पीडा व्याधयो न च ।
 न भयं शत्रुजं तस्य न गृहे पीड्यते कश्चित् ॥
 सिध्यन्ति सर्वकार्याणि अपि यानि महान्द्यपि ।
 नातः परतरं वत्स ! अन्यत् पुण्यविष्टद्वये ॥
 नराणाञ्च नृपाणाञ्च स्त्रीणाञ्चापि विशेषतः ।
 सौभाग्यजननं शक्र तव स्नेहात् प्रकाशितम् ॥
 मयापि नृपतिश्रेष्ठ यथावदुपपादितम् ।
 श्रवणादपि पुण्याय किं पुनः करणादिभो ॥

इति पविचारोद्घरणम् ।

भविष्यपुराणे—

समन्तुरुवाच—

आषाढे मासि यः कुर्यात् संयतो नक्तभोजनम् ।

षष्टिकोदनसंमिश्रं सकृदश्रौत गोरसम् ॥

गां दद्याच्च महाराज भास्कराय शुभाननाम् ।

सामान्यश्च विधिं कुर्यात् प्रागुक्तं यन्मया तव ॥

सामान्यश्च विधिमिति पौषमासकथित भविष्यपुराणीयो-
 भयसप्तमौव्रतोभयपक्षोपवासादिविधिमित्यर्थः ।

शुद्धस्फटिकसङ्काशै र्यानिर्वर्हिणवाहनैः ।

अणिमादिगुणैर्युक्तः सूर्यवद्विचरेद्दिवि ॥

इदमुभयसप्तमौव्रतम् ।

तत्रैव भविष्ये—

आषाढे मासि राजेन्द्र यः कुर्यान्नक्तभोजनम् ।

शुञ्जानः खण्डखाद्यानि पायसञ्च नराधिप ॥

खण्डखाद्यानि खण्डपाटितपक्वान्नानि ।

उपवासपरो भक्ष्या भवन्त्यां पचयोर्द्वयोः ।

पूजयेच्छुद्धया दर्गामैन्द्रीनान्ना तु नामतः ॥

ऐरावतगतां शुभ्रां श्वेतरूपेण कृपिणीम् ।

कृत्वा स्वर्णमयौ भक्ष्या नानानयनभूषिताम् ।

नानापुष्पविशेषैस्तु भक्ष्यैर्नानाविधैस्तथा ।

यच्चर्हमगन्धैश्च पुष्पैः सागुरचन्दनैः ।
 कर्पूरागुर कस्तूरी कक्कोटैश्चर्हमो भवति ।
 एवं सम्पूज्य इन्द्रानौ कुमारीभोजयेत्ततः ।
 स्त्रियो विप्रान् यथाशक्त्वा ततो भुञ्जीत वाग्यतः ।
 पञ्चगव्यकृतस्नानः पञ्चगव्यकृताशनः ।
 ध्यायमानस्तथा चेद्भौ स्त्रपेद्भूमौ नराधिप ।
 य एवं पूजयेद्गौ 'भक्ति-अद्वासमन्वितः ॥
 ऐरावतसमाकृढ इन्द्रस्थानुचरो भवेत् ।
 इत्युभयनवमीव्रतम् ।

इदञ्च व्रतद्वयं मासव्यापि नियममित्युपक्रमलिखनीयमिति
 तिथिप्राधान्यपुरस्कारात्तिथ्युसारेण लिखितम् । एवं मासा-
 न्तरेऽपि कश्चित् कश्चित् ।

ब्रह्मपुराणे—

एकादश्यान्तु शुक्लायामाषाढे भगवान् हरिः ।
 भुजङ्गशयने शेते यदा चौरार्णवे सदा ॥
 तदा तत्प्रतिमा कार्या सर्वलक्षणसंयुता ।
 सुप्ता तु शेषपर्यङ्के शैलसृङ्गिः सुदारुभिः ॥
 ताम्बारकूटरजतस्तथा चित्रपटेषु वा ।

आरकूटः पित्तलम् ।

लक्ष्म्या चतुर्भुजो हस्तौ च विन्यस्तचरणाम्बुजा ॥

नानाविधोपकरणैः पूज्या च विधिपूर्वकम् ।
 उपवासश्च कर्त्तव्यो रात्रिजागरणं तथा ॥
 तस्यां रात्र्यां व्यतीतायां द्वादश्यां पूजयेत्तथा ।
 त्रयोदश्यान्ततो नृत्यं गीतवाद्यं निवेदयेत् ॥
 विष्णवे रङ्गजीविभ्यो धनं दद्याच्च शक्तिः ।
 चतुर्दश्यामुपोष्याथ पोर्णमामीं यजेद्भुरिम ॥

चित्रपटेषु वा इति चित्रलिखिता पटलिखिता वेत्यर्थः ।
 रङ्गजीविनो नटादयः, अथ निद्रोत्पत्तिरेकादश्यां तद्वधि
 दिनपञ्चकं तत्तत्पूजादिसमयः ।

एकादश्यान्तु शुक्लायामाषाढे भगवान् हरिः ।

इत्यादिब्रह्मपुराणात् ।

सुप्ते तु सर्वलोकेशे नक्तभोजी भवेन्नरः ।

सर्वपापविनिर्मुक्तः सर्वलोकेश्वरो भवेत् ।

तैलाम्बुङ्गश्च चत्वारि सामान्येतानि वर्जयेत् ॥

इति वाक्येन मासचतुष्टयं विष्णु निद्रादिव्यवस्थितौ—

भूपात्ममुच्चये—

कार्तिकशुक्लैकादश्यां विष्णोरुत्थापनमिति प्रकरणोपसंहारे-
 णाषाढशुक्लैकादश्यामेव शयनौचित्यादाचारोपपद्यते ।

पारिजाते तु—

आषाढमासे द्वादश्यामिति शयनावसरे वराहपुराणदर्शनात्
 कार्तिकशुक्लद्वादश्यां जाग्रद्व्य जाग्रद्व्य चेति मन्त्रलिङ्गेन च
 द्वादश्याः शयनप्रबोधौ । निद्रां त्यजति कार्तिक्यामिति

चमसतिदर्शनात् एकादश्यादि-कार्तिकीपर्यन्तं दिनपञ्चके
ग्रयनप्रबोधावित्युक्तम् । तच्चावसं, आषाढादिपदयोराषाढ-
कार्तिकैकादश्याोरपि योगतो मुख्यत्वात् मन्त्रलिङ्गस्य स्मृत्यपेक्षया
ऽवसत्त्वादाचारविरोधाच्च ।

न आषाढौपदस्यानुपाधेः पूर्णिमायां शक्तिः, आषाढौ
पूर्णिमेति सङ्ग्रहयोगदर्शनात् ।

तथाच वामनपुराणमपि—

नारद उवाच—

कथयस्व सुरादौनां ग्रयनं विधिमुत्तमम् ।

सर्वाननुक्रमेणैव पुरस्कृत्य जनार्दनम् ॥

पुलस्त्य उवाच—

मिथुनाभिगते सूर्ये शुक्लपक्षे तपोधन ! ।

एकादश्यां जगत्स्वामिग्रयनं परिकल्पयेत् ॥

शेषादिभोगपर्यङ्कं कृत्वा मन्मथ्यं केशवम् ।

कृत्वा पवित्रकक्षेव सम्यक् मन्मथ्यं च द्विजान् ॥

अनुज्ञां ब्राह्मणेभ्यश्च द्वादश्यां प्रधतः शुचिः ।

लब्ध्वा पीताम्बरधरं स्वस्ति निद्रां समानयेत् ॥

त्रयोदश्यान्ततः कामः स्वपते ग्रयने शुभे ।

कदम्बानां सुगन्धानां कुसुमैः परिकल्पिते ॥

चतुर्दश्यां तथा यथाः स्वपन्ति सुखशीतले ।

शौवर्णपद्मजज्ञते सुखास्तीर्णोपधानके ॥

पौर्णमास्यामुमानाथः स्वपते चर्चसंस्तरे ।

वैद्याग्रं स जटाभारं ममुन्मथ्याशुचर्मणा ॥

ततो दिवाकरो(रे) राशिं सम्प्रयाति च कर्कटम् ।

ततोऽमराणां रजनी भवते दक्षिणायनम् ॥

ब्रह्मा प्रतिपदि तथा मौलोत्पलमये शुभे ।

तस्यै स्वपिति लोकानां दर्शयन् मार्गमुत्तमम् ॥

त्रिंशकक्षां द्वितीयायां तृतीयायां गिरेः सुता ।

विनायकस्तुर्थ्यान्तु पञ्चम्यामपि धर्मराट् ॥

षष्ठ्याश्च स्कन्दः स्वपिति सप्तम्यां भगवावविः ।

कात्यायनी तथाष्टम्यां नवम्यां कमलाक्षया ॥

दशम्यां भुजगेन्द्रास्तु स्वपन्ते वायुभोजनाः ।

एकादश्यान्तु कृष्णायां माध्याः ब्रह्मन् स्वपन्ति च ॥

एवं क्रमसे^१ कथितो न भाद्रे स्वपते सुरः ।

स्वपन्तु तत्र देवेषु प्राष्टकालः समाययौ ॥

एवं शिवस्याषाढपूर्णिमा-कार्तिकपूर्णिमयोः ग्रयनोत्थाने
इति स्थिते ।

भविष्यपुराणम् ।

पौर्णमास्यामथाषाढे^२ शिवं मन्मथ्यं यत्नतः ।

उपवीतं त्रती दद्यात् शिवभक्तांश्च पूजयेत् ॥

पुनरेव च कार्तिक्यां पूजयित्वा चमापयेत् ।
 यतीनां दक्षिणां दद्यात् सूत्रवस्त्रादिकल्पिताम् ॥
 य एवं विधिवत् कुर्यात् चातुर्मासौपवित्रकम् ।
 कल्पकोटिशतं मायं रुद्रलोके महीयते ॥

यमः—

क्षीराब्धौ जेषपर्यङ्के आषाढ्यां मंविशेद्धरिः ।
 निद्रां त्यजति कार्तिक्यां तयोस्तं पूजयेत् मदा ॥
 ब्रह्महत्यादिकं पापं क्षिप्रमेव व्यपोहति ।
 हिंसात्मकैश्च किं तस्य यज्ञैरन्यैर्महात्मनः ॥
 सुध्याये च प्रबोधे च पूजितो येन केशवः ॥

आषाढस्येयमाषाढौ कार्तिकस्येयं कार्तिकी तिथिः शुक्लै-
 कादशौ मता ।

वराहपुराणे— भगवानुवाच ।

अन्यत्तव प्रवक्ष्यामि कर्म संसारमोक्षणम् ।
 कदम्बः कुटजस्येव धनकोऽर्जुनकस्तथा ॥
 एभिरभ्यर्चनं कुर्याद्विधिदृष्टेन कर्मणा ।
 ततः संस्थापनं कृत्वा मम मन्त्रविधिः स्मृतः ॥

धनकः कपित्थः । संस्थापनमनन्तरोक्तकर्मसमापनं नमो
 मारायणाद्येत्युक्त्वा इमं मन्त्रमुदीरयेत् ।

पश्यन्ति मेघान्यपि मेघशामम्
 क्षुपागतं चिन्त्यमानं महीमिमाम् ।

निद्रां भगवान् गृह्णातु लोकनाथ
 वर्षास्त्रिमं पश्यतु लोकवृन्दम्^१ ।
 ज्ञात्वा च पश्यैव च देवनाथं
 मेघाश्चत्वारि वैकुण्ठस्य तु पश्य नाथ ॥
 आषाढमासे द्वादश्यां सर्वशक्ति^२करं शिवम् ।
 यच्च तेन विधानेन भूमि मत्कर्षं कारयेत् ॥
 स पुमान् न प्रणश्येत संहारेषु युगे युगे ॥

विष्णुधर्मोत्तरे—

स्वास्तीर्णं शयनं दत्त्वा प्रीणयेद्भोगशायिनम् ।
 आषाढशुक्लद्वादश्यां श्वेतद्वीपे महीयते ॥
 अथ स्वास्तीर्णं शयनं दत्त्वा श्वेतद्वीपे महीयते इति सम्मन्त्रः ।
 स्वास्तीर्णं शयनं शोभनास्तरणयुक्तसङ्गादि ।

वराहपुराणे— दुर्वासा उवाच ।

आषाढेऽप्येवमेवन्तु संकल्प्य विधिवन्धरः ।
 अर्चयेत् परमं देवं गन्धपुष्पैर्विधानतः ॥
 वासुदेवाय पादौ तु कटिं सङ्कर्षणाय च ।
 प्रयुञ्जायेति जठरं अनिरुद्धाय वै उरः ॥
 चक्रपाणयेति भुजौ कण्ठं गोपतये^३ तथा ।
 खनाम्ना शङ्ख-चक्रे तु पुरुषायेति वै शिरः ॥

१ D मेघवृन्दं ।

२ A शक्ति- ।

३ B भूपतये ।

एवमभ्यर्क्ष्य मेधावी प्राप्स्यत्तस्यापतो घटम् ।
 विन्वसेदस्त्रसंयुक्तं तस्योपरि ततो न्यसेत् ॥
 काञ्चनं वासुदेवन्तु षतुर्बाहू समानतमम् ।
 तेनाभ्यर्क्ष्य विधानेन गन्धपुष्पादिभिः क्रमात् ॥
 प्राप्स्यत्तं ब्रह्मणे दद्यादेदेवादिनि सुव्रते ।

अथ मार्गमाशोकवराहपुराणीयव्रतस्य द्वादशीकथित सकल-
 साधारण कृत्यान्वयः ।

एवं नियमयुक्तस्य यत् पुण्यं तच्छृणुष्व मे ॥
 वसुदेवोऽभवद्राजा यद्वंशविबर्द्धनः ।
 देवकी तस्य भार्यासीत् समानव्रतधारिणी^१ ॥
 सा त्वपुत्राऽभवत् माध्वी पतिधर्मपरायणा ।
 तस्य कालेन महता नारदोऽभ्यागमन्ततः ॥
 वसुदेवेन भक्त्याऽसौ पूजितो वाक्यमब्रवीत् ।
 कथयामास धर्मज्ञो देवकी-वसुदेवयोः ॥
 तावप्येवंविधं भक्त्या चक्रतुः अद्वयान्वितौ ।
 तयोस्तुष्टः स्त्रियं विष्णुः पुत्रत्वञ्च जगाम च ॥
 एवमेषा पापहरा द्वादशी पुत्रदा कृता ।
 रमासुपोष्येह सुतान् विद्या वित्तं लभेत च ॥
 राज्यञ्च भ्रष्टराज्यस्तु पापिनः पापसंचयम् ।
 यथा भारोऽपनौतस्तु धरण्याः केशवेन वै ॥

मृतो विष्णुपुरे रम्ये मोदते कालमचयम् ।
 मन्वन्तराणि षट्त्रिंशत्ततः काष्ठात्यये पुनः ॥
 इह लोके भवेद्राजा सप्तवर्षायुतानि च ।
 दाता यज्वा क्षमायुक्तो मृतो निर्वाणमाप्नुयात् ॥
 इति कृष्णद्वादशीव्रतम् ।

अग्निपुराणे—

जलधेनुं प्रवक्ष्यामि सर्वकल्मषनाशिनौम् ।
 दत्तया प्रीयते राजन् जलशायी जगत्पतिः ॥
 जलकुम्भं सप्तङ्गारं सुवर्णरूपसंयुतम् ।
 गर्भस्थानानि रत्नानि कृत्वा सप्त च सुख्यतः ।
 सप्तधान्ययुतं तदङ्गुलधेनुर्यथा पुरा ।
 मितवस्त्रयुगच्छन्नं दूर्ध्वापलवणोभितम् ॥
 गन्धपात्रैर्युतं दिक्षु मितयज्ञोपवीतिनम् ।
 सत्कचं सोप(पा)नत्कञ्च विस्रैः परिधारितम् ॥
 चत्वारि जलपात्राणि सुदिक्षौडुम्बराणि च ।
 दधिपात्रेण संयुक्तं दृतचौरवता सुखे ॥
 द्वादश्यां शुक्लपक्षे तु आषाढस्य नृपोत्तम ।
 उपोषितः समभ्यर्क्ष्य केशवं जलशायिनम् ॥
 गन्धपुष्पोपहारैश्च यथाविभवविस्रैः ।
 संकल्प्य जलधेनुञ्च पूजयेदत्सकन्तया ॥
 मितवस्त्रधरः शान्तो धीरो विगतमत्सरः ।
 दद्यादनेन मन्त्रेण प्रीतये जलशायिनः ॥

जलशायी जगद्योनिः प्रीयतामस केशवः ।
 पयोमया पयोवर्त्ता पयसामयनं हरे ॥
 पयोधरासि मे देव इह लोके परम च ।
 इति नत्वा जगन्नाथं विप्राय प्रतिपादयेत् ॥
 अपक्वाणेन वै तिष्ठेद्दोराचमतः परम् ।
 अनेन विधिना दत्त्वा जलधेनुं यतव्रतः ॥
 सर्वान् कामानवाप्नोति ये दिव्या ये च मानुषाः ।
 कदा शरीरे नो बाधामाप्नोति पुरुषो गुप ॥
 दत्त्वा जलमयीं धेनुं विष्णुकोकश्च गच्छति ।

सप्तरत्नानौत्यनेन सुक्ता-हीरक-गोमेदेन्द्रनील पुष्पराग-
 वैदूर्य-विद्रुममरकत-पद्मरागाणां मध्ये बद्धमुख्यसप्तरत्नगणम् ।
 सप्तधान्यानि परिभाषोक्तानि । शुद्धधेनुर्यथा पुरा इत्याग्रेय
 पुराणोक्तशुद्धधेनवयाज्ञकारणं औद्रुम्बराणि तादृमयानि ।
 अथ वत्सो जलकुम्भचतुर्भागनिर्मितः शुद्धधेनौ तथा दर्शनात् ।

आषाढशुक्लवाद्दशां पूर्वदिने कृतोपवासो यथाशक्तिगन्धपुष्पो-
 पहारेः “केशवाय जलशायिने नमः” इति मन्त्रेण केशवं जलशायिनं
 सम्पूज्य गोमयोपलिप्तभूभागे कुशानासीर्यं तदुपरि स्तम्भकृष्णाजिनं
 प्रसार्य चतुर्हस्तानि जलकुम्भमयीं भृङ्गार-सुवर्णद्वय-सप्तरत्न-
 धान्ययुतां शुक्तिकर्णामिषुपादां सुक्तालाङ्गुलैश्च तां सितसूच-
 शिरासां सितकम्बलगङ्गकम्बलां तादृपाचष्टां सितशामररोमिकां
 विद्रुमौष्ठयुतां मवनीतसनीं लौमपुच्छां कांक्षोपदोहामिन्द्रनील-

तारकां नानफलसमायुक्तां गन्धकरणकप्राणां सितवस्त्रयुगङ्गां
 दूर्वापल्लवशोभितां गन्धपात्रचतुष्टययुतां सितयज्ञोपवीतिनीं
 मञ्जुचोपान्तकां विस्तरतिलपूर्णताम्रपात्रचतुष्टययुतां दधिचौर-
 दृतपूर्णपात्रसंयुक्तमुखीं लक्ष्मणकाजिमस्थापितकुम्भस्थधेनुचतुर्थीं
 यथावद्धेनुविशेषणविशिष्टवत्सरीं दद्यात् ।

तदा तद्दिनेऽपक्वाणां भवेत् ।

विष्णुधर्मोत्तरे—

आषाढग्रामभदानेन प्राप्नोत्यन्नं नरो बद्धः ।

भविष्यपुराणे—

पौर्णमास्यामाषाढस्य विधिवत् पूजयेच्चिवाम् ।

सोऽश्मिन्धफलं प्राप्य विष्णुलोके महीयते ॥

तथा— पौर्णमास्यान्तयाषाढे योऽर्चयेदम्बिकां नरः ।

सोपवासो महाभाग स याति परमां गतिम् ॥

अथ सोपवास इत्युपवासस्तुर्दशां पौर्णमास्यामर्चयेदिति
 मन्त्रात् ।

ब्रह्मपुराणे—

आषाढान्ते वैश्वदेवे नक्षत्रे सति शोभने ।

दद्यात् तान् पूजयेत्तत्र विश्वेदेवान् महावसान् ॥

अथ दृश्यतिः—

कतुर्दशो वसुः सत्यं कालः कामस्तथैव च ।

धुरिश्च लोचनश्चैव तथा चैव पुरुरवाः ।

आर्द्रवाश्च दशैवैते विश्वेदेवाः प्रकीर्त्तिताः ॥

श्रीरामायणे भरतप्रपञ्चे—

आषाढौ कार्तिकौ माघौ तिथयः पुण्यसम्भवाः ।

अप्रदानवतो यान्ति यस्याय्योऽनुमते गतः ॥

पुण्यसम्भवा इति प्रशंसा विशिष्टपुण्यजननतात्पर्यिका ।

विष्णुः—

आषाढशषाढयुक्ता चेत् स्यात्तस्यामन्नदानेन तदेवावश्य-
माप्नोति ।

भविष्यपुराणे—

नैरन्तर्याणं यो मासं विधिना पूजयेद्भविम् ।

पुण्यं तदेव सकलं लभेद्विषुवदर्शनात् ॥

एवमेव च विज्ञेयं ग्रहणे चोत्तरायणे ।

संकान्तिदिनकिद्रेषु षड्ग्रहीतिमुखेषु च ॥

यदै बह्व भवेत् पुण्यं विधिना पूज्य वै खग ।

तत्कार्त्तिक्यां भवेत् पुण्यं समाराध्य दिवाकरम् ।

पुण्यमेव च फाल्गुन्यामाषाढशमेवमेव च ॥

आग्नेयपुराणे—

एतच्छ्रुत्वाऽम्बरौषोऽपि वसिष्ठं प्रत्यभाषत ।

कथं वृषेण धेनूनां दृशानां फलमिष्यते ॥

सर्वसेतन्ममापच प्रवक्तुं कुशलो ह्यसि ।

स तमाह वसिष्ठोऽपि शृणुष्व वदतो मम ॥

लभेकायमना भूत्वा महर्षे दानमुत्तमम् ।

यतो नातोऽधिकं किञ्चित्त्रिषु लोकेषु विद्यते ॥

यद्वा दितिज्ञोऽप्येव बलौ राजा समाहितः ।

रसातलगतो भुङ्क्ते दिव्यान् भोगाननुत्तमान् ॥

वरांसि वृषभान् दत्त्वा यथाऽसौ दिवि मोदते ।

यद्वा नेन वरश्रेष्ठस्तैलोक्यैश्चर्य्यवृंहितः ॥

तथान्येऽपि च राजानो धर्मकृत्येषु ये मताः ।

एतद्दानस्य माहात्म्याद्गताः पुण्यकृतां गतिम् ॥

आषाढपौर्णमास्यान्तु मियुनस्ये दिवाकरे ।

अद्भुधानैर्जितक्रोधैर्देयसेतयथाविधि ॥

जाम्बुनदस्य शुद्धस्य पलैस्त्रिंशतिभिस्तथा ।

तदर्द्धमर्द्धमर्द्धेन यथाशक्तिपलैस्त्रिभिः ॥

तदर्द्धं पञ्चदशपलमयमित्यर्थः । अर्द्धं सार्द्धपलसप्तमयं अर्द्धेन
पादोनपलचतुष्टयेन वा कुर्यादित्यर्थः ।

द्वाभ्यामेकेन वा कुर्यादपि सर्वाङ्गशोभिनम् ।

पलादूनो न कर्त्तव्यो दुःखशोकभयावहः ॥

मण्डपं कारयेद्विभं पराङ्गं पलनिर्मितम् ।

तन्मध्ये तण्डुलैः शुक्लेर्मण्डलं कारयेच्छुभम् ॥

पराङ्गमुत्तुष्टतण्डुलमण्डलं देयं वृषाधारः ।

ततः प्रभाते विमले समुत्थाय यतेन्द्रियः ॥

शुक्लाम्बरधरः स्नातः शुक्लमास्थानुलेपनः ॥

कृतनित्यक्रियः शुक्लरत्नमालाविभूषणः ॥

नरो वा यदि वा नारो दिव्यभोगाभिलाषिणी ।

सितवस्त्रयुगलं स्थापयित्वा तथा वृषम् ॥

सौवर्णे मण्डले तस्मिन् सुरजैर्वसुभिश्चितम् ।
 चन्द्रनागद्वन्द्वैः सुमनोभिस्तथा चितैः ॥
 समुज्ज्वलतः सम्यक्मन्त्रैः पौराण्यसम्भवेः ।
 नमस्ते जगदाधार ! प्रियः पुण्यकृतमसि ॥
 तद्विहीने जगत्तस्मिन् न कश्चित् शुभमश्नुते ।
 नमस्ते धर्मराजाय वृषरूपधराय वै ॥
 त्वं मासुद्धर देवेश दुःखसंसारसागरात् ।
 यशः कान्तिर्धनं धान्यं यदन्यदपि संस्तुतम् ।
 तत् प्रयच्छस्व देवेश परमं च शुभाश्रयम् ॥
 इति समुज्ज्वल विधिवत्तं देवं वृषरूपिणम् ॥
 नैवेद्यं संस्तरेत्तत्र हविषा निर्घृतं शुभम् ।
 काशोद्भवं मूलफलं सर्वं देयं समन्ततः ॥
 हविष्यामेन भुञ्जीत भोजयित्वा द्विजोत्तमान् ।
 सायान्ते तु ततः कुर्यात् पुण्यमेवमनुत्तमम् ॥
 चितपुष्पैः शुभैर्गन्धसुगन्धैर्मधुकराक्षयैः
 फलमूलानि धान्यानि दीपाः शुक्लदशान्विताः ॥
 दशा वर्णिः ।
 दत्तपूर्णां कर्त्तव्याः सम्यगोर्तितमण्डपाः ।
 रात्रौ जागरणं कार्यं देवदेवस्य सन्निधौ ॥
 वारसुखासमा नार्यः गन्धर्वान् मुनिबौद्धादाम् ।
 गन्धर्वान् गावसान् ।
 गीतवादिप्रशब्देन ब्रह्मघोषवरेण च ।

नर्गाक्षपैश्च नृत्यैश्च श्रमयेत्तां निशां ततः ॥
 नर्गाक्षपैः क्रीडावचनैः ।
 चक्षुषोदयवेलायां समुत्थाय जितेन्द्रियः ।
 पूजयित्वा द्विजान् च गोहिरण्यैर्नरोत्तमः ॥
 वृषरूपं ततो धर्मं प्रीयतां वृषभध्वजः ।
 इत्युच्चार्य परं मन्त्रमाचार्याय निवेदयेत् ॥
 निवेदयेद्वृषरूपधर्ममित्यर्थः ।
 दत्ता दानमिदं सर्वं विधिनानेन पार्थिवः ।
 कुर्याद्भिज्जिजयं विप्रो वेदकर्त्तुं समारभेत् ।
 वैश्वः समुद्रगमनं शूद्रः कर्म यथेष्टितम् ॥
 काशगुन्यामथवा दद्याद्दानमेतत्तृतीयोत्तम ।
 रौद्रं सर्वं विनिर्दिष्टं ब्रह्मणा शङ्करस्य हि ॥
 यत्र च प्रकृतार्थानुवादोपनौतानि फलानि योज्यानि ।
 मत्स्यपुराणे—
 वराहकल्पवृक्षान्तमधिकृत्य पराशरः—
 यदाह धर्मान्निष्ठान् तदुक्तं वैष्णवं विदुः ।
 तदापादे च यो दद्यात् वृषधेनुसमन्वितम् ॥
 पौर्णमास्यां पूतात्मा च पदं याति वारुणम् ।
 चयोर्विंशतिषाहस्रं तत्पुराणं विदुर्बुधाः ॥
 पापैर्मुच्यत इत्यनुवृत्तौ यमः—
 सावाक्यां क्षानपूतोऽथ आवक्षां सतततया ।
 सावाक्यामथ कार्त्तिक्यां मास्यां चीन् पञ्च वा द्विजान् ।

पूजयेत् पितृपूर्वम् तदस्याचयमुच्यते ॥
महासन्धिविषष्टिक ठक्कुर और्वीरेश्वरात्मज महासन्धि-
विषष्टिक ठक्कुर और्वीरेश्वरविरचिते कृत्यरत्नाकरे आषाढ-
तरङ्गः समाप्तः ।

अथ आवणकृत्यम् ।

ब्रह्मपुराणे—

यदा तु कर्कटं याति भगवान् चण्डदौधितिः ।
ततःप्रसूति कालः स्याद्विष्णोयनसंज्ञकः ॥
तत्र प्रावृट्सु सम्पूज्या फलपुष्पाभ्युभित्तया ।
तत्रेति कर्कटसंक्रान्तिदिने ।
गोरसाक्षात् तथा शकून् ब्राह्मणेभ्यो निवेदयेत् ॥
हिमञ्च शर्करासैव शकमूलफलानि च ।
उपानच्छमाख्यानि जलधेतुञ्च शास्त्रवत् ॥
हिमं कर्पूरं । अथ स्नानं फलं विश्वजिह्वायात् ।

शातातपः—

अथनादौ सदा देयं द्रव्यमिष्टं गृहेषु यत् ।

आग्नेयपुराणे—

यस्येज्यं ददेदिष्टे वर्षादिचतुरस्रद्वयम् ।
एतधेतुप्रदोऽन्ते च परं ब्रह्माधिगच्छति ॥

तत्रैव—

आषाढादि चतुर्मासानभ्यङ्गं वर्जयेन्नरः ।

सुखप्रौतिकरार्थाय दद्याद्दन्धश्च वाससौ ।
पूर्णिमायां महाराज प्रीयतां पार्वतीपतिः ।
जनप्रौतिकरं नृणां प्रीतिव्रतमिहोच्यते ॥
चातुर्मासं दधिचौरहतस्यैव तथैवम् ।
वर्जयित्वा तु पात्राणि दद्यात्तेन युतानि च ॥
वस्त्रैश्चैव सुवर्णेन गौरी मे प्रीयतामिति ।
एतद्गौरीव्रतं नाम गौरीलोकप्रदायकम् ॥
अथैव महाफलानि चातुर्मासं प्रातःस्नाने ।
हैमानि कार्तिके दद्यात् होमान्ते सप्तगास्तथा ॥
एतत्सौरव्रतं नाम सूर्यलोकफलप्रदम् ।

मत्स्यपुराणान्नेयपुराणयोः—

आषाढादि चतुर्मासं प्रातःस्नायी भवेन्नरः ।
विप्रेषु भोजनं दत्त्वा कार्तिक्या गोप्रदो भवेत् ॥
स वैष्णवं पदं याति विष्णुव्रतमिदं कृतम् ।
आषाढादीत्यतद्गुणसन्निधानो ब्रह्मर्षिः ।

आग्नेयपुराणे—

अथनादयनं यावत् वर्जयेत् पुष्य-वर्षिणी ।
तदन्ते पुष्यदानानि एतधेत्या सदैव तु ॥
दत्त्वा शिवपदं याति विप्राय एतपायसम् ॥
एतच्छिवव्रतं नाम धनारोग्यप्रदायकम् ॥

तथा तत्रैव ।

आषाढादिव्रतं यस्तु वर्जयेन्नरकर्माणम् ।

कार्तिकां हेमसंयुतां दद्यात् सर्पिर्मधोर्घटम् ॥

नखकर्णवर्ज्यमेव व्रतम् ।

शिवाय रुद्रलोके तु वसेत् कर्णं ततो नृप ।

शिवव्रतमिदं नाम सुखकामप्रदायकम् ।

रुद्रोपपरिशिष्टे—

यद्यद्वयं आवणादि सर्वा नष्टो रजस्वलाः ।

तासु स्नानं न कुर्वीत वर्ज्ययित्वा समुद्रगाः ॥

यद्यो मासः, समुद्रगाः साक्षात् प्रत्यभिज्ञायमानसमुद्रगमनाः ।

धनुःसहस्राण्यष्टौ च गतिर्यासां न विद्यते ॥

न ता नदौशब्दवहा गर्तास्ताः परिकीर्तिताः ॥

धनुस्तुर्हसो दण्डः ।

उपाकर्षणि चोत्सर्गे प्रातःस्नाने तथैव च ।

चन्द्रसूर्यग्रहे चैव रजोदोषो न विद्यते ॥

शिष्टाः—

तपनस्य सुता गङ्गा गोमती च सरस्वती ।

रजसा नाभिभूयस्ते चै चान्ये नदसंज्ञकाः ॥

आदौ कर्कटके देवी अहं यावद्रजस्वला ।

चतुर्थेऽहनि सम्याग्ने शुद्धा भवति जाह्नवी ॥

महाभारते—

आवणं नियतो मासमेकभक्तेन यः शिपेत् ।

यच्च तथाभिवेकेण युज्यते ज्ञातिभिर्धनैः ॥

यच्च तथेति हस्तिने चाक्षिप्ते च ।

एकभक्तमेवोपक्रम्य स्कन्दपुराणे—

आवणे वापि यो मासे तथैवाचरते नरः ।

सैनापत्यं सम्प्राप्य धनवानभिजायते ॥

भविष्यपुराणे—

सर्वधातुसमाकीर्णं विचित्रध्वजशोभितम् ।

निवेदयेत् सूर्याय आवणे तिलपर्वतम् ॥

स्कन्दगामिभिर्यामैः सर्वभोगान्वितैर्नृप ।

वर्षकोटिशतं सायं सूर्यलोके महीयते ॥

सम्प्राप्य विविधान् भोगान् ब्रह्मासुर्यफलाश्रितम् ।

क्रमात्लोकमिमं प्राप्य राजानं विन्दते पतिम् ॥

बुद्धिशीलगुणोपेतं कान्तितेजःप्रभाश्रितम् ।

वेदवेदाङ्गतत्त्वज्ञं सर्वशास्त्रविशारदम् ॥

अथ मासव्यायकैकभक्तादिषाधारणकृत्यानि कार्तिककाम-
व्रतेऽनुमन्त्रेणानि ।

इति कामव्रतम् ।

यज्ञकमुपक्रम्य देवीपुराणे—

आवणे सिन्धुनामा च पुण्येति प्रकृतात् तच्च स्नानादिकं
पुण्यहेतुः ।

विष्णुधर्मोत्तरे—

आवणे वस्त्रदानस्य कीर्तितं सुमहत् फलम् ।

वामनपुराणे—

इतश्चौरकुम्भस्य इतधेतुः फलानि च ।

आवणे श्रीधरप्रीत्यै दातव्यानि विपश्चिता ॥

एतच्च दानं आवणाभीष्टदिन इति सागरः ।

भविष्यपुराणे—

सम्प्राप्ते आवणे मासि यः कुर्यान्नक्तभोजनम् ।

चौरवष्टिकयुक्तेन सर्वभृतहिते रतः ॥

पीतवणोश्च गां दद्यात् भास्कराय महात्मने ।

सामान्यनियमं कुर्यात् प्रागुक्तं यन्मया तव ॥

सामान्यं पौषमास्यं पौषमासे भविष्यपुराणोक्तोभयमप्रमौ-

कथितसामान्यनियमम् ।

सुविचिषेर्महायानै र्संसारसयाधिभिः ।

गलादित्यपुरं श्रीमान् पूर्वोक्तं लभते फलम् ॥

नक्षत्रपुराणे—

आवणे कृष्णपक्षे तु शक्रः प्रथमेऽष्टेनि ।

विपर्वणा विशखेन निमुखेन शरेण तु ॥

शक्यं लोहशक्रः ।

मुखानि चोणि चिच्छेद यज्ञस्य मृगरूपिणः ।

तैः शिरोभिस्तपस्तप्तं वराः प्राप्तास्तु शक्ररात् ॥

मुखान्येव शिरांसि ।

स्त्रीभिः पूज्यानि तानीह न मनुष्यैः कथञ्चन ।

मनुष्यैः पुरुषैः ।

मृगश्रीर्षचयं कृत्वा लिङ्गाकारस्य मृण्मयम् ।

चौरेण सपनीयस्य पूजनीयम् यथाविधि ॥

अर्थैः पुष्पैश्च धूपैश्च नैवेद्यैर्विविधैरपि ।

शकैः सौवर्चनाभिस्तु भक्ष्यैः पितृमयैः शुभैः ॥

कांस्यभाजनवाद्यैश्च पश्चात् कार्यन्तु भोजनम् ।

सौवर्चना ओषधिविशेषः ।

मत्स्यपुराणे ब्रह्मोवाच—

भगवान् पुरुषस्येह स्त्रियास्तु विरहादिकम् ।

शोकव्याधिभयं दुःखं न भवेद्येन तदह ॥

श्रीभगवानुवाच—

आवणस्तु द्वितीयायां कृष्णायां मधुसूदनः ।

चौराण्येव सलक्ष्मीकः सदा वसति जेशवः ॥

तस्यां सम्पूज्य गोविन्दं सर्वान् कामान् समश्नुते ।

गो-भू-हिरण्यदानादि सप्तकल्पशतानुगम् ॥

अशून्यशयनं नाम द्वितीया सम्प्रकीर्तिता ।

तस्यां सम्पूजयेद्विष्णुमेभिर्मन्त्रैर्विशेषतः ॥

श्रीवत्सधारिण् श्रीकान्त श्रीवास श्रीपतेऽप्यथ ।

गार्हस्थं मा प्रणश्यन् मे यातु धर्मार्थकामद ॥

अग्रथो मा प्रणश्यन्तु देवताः पुरुषोत्तम ।

पितरो मा प्रणश्यन्तु मत्तो दास्यत्यभेदतः^१ ।

लक्ष्म्या विद्युज्यते देवो न कदाचिद्यथा भवान् ।
 तथा कलत्रसमन्वो देव मा मे विद्युज्यताम् ।
 लक्ष्म्या न शून्यं वरद यथा ते शयनं सदा ।
 शय्या ममाप्यशून्यास्तु तथैव मधुसूदन ॥
 गीतवादिनिर्घोषं देवदेवस्य कारयेत् ।
 जण्डा भवेदशक्तस्य सर्व्ववाद्यमयी यतः ॥
 एवं समूह्य गोविन्दमग्नीध्रासैखर्व्वितम् ।
 नक्तमन्त्रारक्षणं यावन्तत् स्याच्चतुष्टयम् ॥

मासचतुष्टयमित्यर्थः ।

ततः प्रभाते संजाते लक्ष्मीपतिसमन्विताम् ।

ततः प्रभात इति चतुर्थमासद्वितीयानन्तरप्रभाते शय्या-
 दानम् । पारिजाते तु प्रतिमासं प्रतिमादानं शय्यादानमेत्युक्तम् ।
 लक्ष्मीपतिशब्देन सलक्ष्मीप्रतिमाक-लक्ष्मीपतिप्रतिमा विवक्षिता ।

दीपाकभाजनैर्युक्ता शय्या दद्यादिलक्षणाम् ।

पादुकोपानहङ्गण चामरासनसंयुताम् ॥

अभीष्टोपस्करैर्युक्ता शुकपुष्पाभ्यारम्भिताम् ।

सोपधानकविश्रामां फलैर्नानाविधैर्युताम् ॥

तथाभरणधान्यैश्च यथाशक्त्वा समन्विताम् ।

चञ्चकप्राङ्गाय विप्राय वैष्णवाय कुटुम्बिने ॥

दातव्या वेदविदुषे न^१ च कुप्येत कस्यचित् ।

ततोपवेश्य दाम्पत्यमलङ्कृत्य विधानतः ॥

१ B भावेजापत्तिताय च ।

पत्न्यास्तु भोजनं दद्यात् भक्ष्यभोज्यसमन्वितम् ।

ब्राह्मणस्यापि सौवर्णीमुपस्करसमन्विताम् ॥

प्रतिमां देवदेवस्य सोदकुम्भां निवेदयेत् ।

एवं यस्तु पुमान् कुर्यादशून्यशयनं हरेः ॥

वित्तशाय्येन रहितो नारायणपरायणः ।

न तस्य पत्न्या विरहः कदाचिदपि जायते ॥

नारी वा विधवा ब्रह्मन् यावच्चन्द्रार्कतारकम् ।

न विरूपं न शोकात्तं दाम्पत्यं जायते कश्चित् ॥

न पुत्र पशु-रत्नानि च यं यान्ति पितामह ।

सप्तकल्पसहस्राणि सप्तकल्पशतानि च ॥

कुर्व्वन्शून्यशयनं विष्णुलोके महीयते ॥

इत्यशून्यशयनं व्रतम् ।

भविष्यपुराणे— सुमन्तुर्वाच—

अशून्यशयनां नाम द्वितीयां शृणु भारत ।

यामुपोष्य न वैधव्यं स्त्री प्रयाति नराधिप ।

पत्नीवियुक्तस्तु^१ नरो न कदाचित् प्रजायते ॥

उपोष्येत्यचोपवसनमुपासनं ■ पुनरनग्नं अग्रे नक्तं भुञ्जीते-
 त्यभिधानात् ।

श्रुते जगत्पतिः कृष्णः त्रिधा साङ्गं यदा नृप ।

१ मुले न विरूपो न शोकात्तं दम्पती भवतः कश्चित् ।

२ A विसृक्तस्य ।

३ A कदाचिदपि जायते ।

अशून्यशयना नाम तदा प्राज्ञा हि सा तिथिः ॥
 कृष्णपक्षे द्वितीयाद्यां श्रावणे मासि भारत ।
 इदमुच्चारयेत् प्रातः^१ प्रणम्य जगतः पतिम् ॥
 श्रीवत्सधारिणं श्रीशं भक्त्याभ्यर्च्य श्रिया सह ।
 श्रीवत्सधारिणं श्रीकान्त श्रीवास श्रीपतेऽप्यथ ॥
 गार्हस्थ्यं मा प्रणाशं मे यातु धर्मार्थकामदम् ।
 शुचयो मा प्रणश्यन्तु मा प्रणश्यन्तु मे जनाः ॥
 'याम्यगाः मा प्रणश्यन्तु मत्तो दाम्पत्यभेदतः ।

शुचयोऽग्रयः, याम्यगाः पितरः ।

सत्तया वियुज्यते देवो ॥ कदाचिद्यथा भवान् ।
 तथा कलत्रसम्बन्धो देव मा मे वियुज्यताम् ॥
 सत्तया न शून्यं वरद यथा ते शयनं सदा ।

शय्या ममाप्यशून्याऽस्तु तथाच मधुसूदन ॥

कलत्रसम्बन्धो देव मा मे वियुज्यतामित्यत्र मन्त्रे स्त्रीकर्तृ-
 केऽपि तत्प्रयोगे कलत्रपदस्थाने पुरुषपदोद्देशो न कर्तव्यः स्त्रीपु-
 षयोद्देशयोरपि युगपदधिकारविधानेन प्रकृतिविकृतिरूपत्वा-
 भावात् । प्रसाद्येत्यपि नातुपपन्नमन्यथापि तदुपपत्तेरिति ।

एवं प्रसाद्य पूजाञ्च कृत्वा सत्तयास्तथा हरेः ।

फलानि दद्याच्छ्रद्धायामभौष्टानि जगत्यतेः ॥

मत्तं प्रणम्यायतने हरिं मुञ्जीत वाग्यतः ।

मत्तं मुञ्जीतेत्यन्वयः ।

प्राज्ञाणाय द्वितीयेऽङ्गि शक्त्वा दद्याच्च दक्षिणाम् ॥

प्रतानौक उवाच ।

कानि तान्यभौष्टानि केशवस्य फलानि तु ।

योज्यानि शयने विप्र देवदेवस्य कथ्यताम् ॥

किञ्च दानं द्वितीयेऽङ्गि दातव्यं प्राज्ञाणस्य तु ।

भुक्तैर्नैर्दिजश्रेष्ठ देवदेवस्य शक्तिः ॥

सुमन्तुर्वाच ।

यानि तत्र महाबाहो काले सन्ति फलानि च ।

मधुराणि न तीव्राणि न चापि कटुकानि च ॥

दातव्यानि नृपश्रेष्ठ स्वशक्त्या शयने नृप ।

मधुराणि च दत्त्वा तु मनो'वल्लभतामिधात् ॥

योषिञ्च कुरुशार्दूल ! भर्तुर्वल्लभतामिधात् ॥

तस्मात् कटुकतीव्राणि स्त्रीलिङ्गानि च वर्जयेत् ।

सर्जुरमातुलुङ्गानि स्थितेन शिरसा सह ।

फलानि शयने राजन् यज्ञभागहरस्य तु ॥

एतान्येव तु विप्रस्य गाङ्गेयसहितानि च ।

द्वितीयेऽङ्गि प्रदेयानि भक्त्या शय्या च भारत ॥

वासोदानं तथा धान्यं फलदानममन्वितम् ।

गाङ्गेयस्य विशेषेण दानं धन्यं प्रचक्षते ॥

स्थितेन शिरसा विद्यमानेन वृन्तेनेत्यर्थः यज्ञभागहरो यज्ञ-

पुरुषः गाङ्गेयमत्र सुवर्णम् ।

एवं करोति यः सम्यङ् नरो मामचतुष्टयम् ।
 तस्य जन्मत्रयं वीर गृहभङ्गो न जायते ॥
 मामचतुष्टयं तद्वत् कृष्णद्वितीयायामिति शेषः ।
 अशून्यशयनश्च स्यात्तथा धर्मार्थसाधकः^१ ॥
 भवत्यव्याहतैश्वर्यः पुरुषो नात्र संशयः ।
 नारौ वा राजन् धर्मज्ञा व्रतमेतद्यथाविधि ॥
 या करोति न शोचामौ बन्धुवर्गस्य जायते ।
 वेधस्य दुर्भगवश्च भर्तृत्यागश्च मत्तम ॥
 नाऽप्नोति जन्मचितयमेतत् चीर्त्वा महाव्रतम्^२ ।
 इत्येषा कथिता राजन् द्वितीया तिथिरुत्तमा ॥
 यामुपोष्य नरो राजन् वृद्धिमुद्धि^३ अयं व्रजेत् ।
 अत्र फलानि दद्याच्छ्रद्धायां भौष्टानि जगत्पतेः ॥
 इत्यनेन श्रद्धायां फलधारणं विवक्षितं न दानम्, अग्रे
 द्वितीयेऽपि प्रदेयानीत्यनेन फलदानविधानात् ।
 अत्र प्रतिमासं दक्षिणादानमुक्तं न श्रद्धादानमिति कल्पान्तर-
 नेतत् फलापकर्षात् कृष्णादिष्वत्र मामः, आचारोपपन्नात् ।
 इत्यशून्यशयनद्वितीयाव्रतं समाप्तम् ।

देवीपुराणे— ब्रह्मोवाच—

अतः परं प्रवक्ष्यामि सर्वाम्युदयवर्द्धनम् ।
 यत् कृत्वा जायते राजा सार्वभौम इहैव च ॥

मासे नभसि मम्राप्ते नकाहारो जितेन्द्रियः ।
 प्रातःस्नाथौ सदाध्याथौ अग्निकार्यपरायणः ॥
 देवीं समुजयेन्निजं विल्व-पुष्पाग-चम्पकैः ।
 धूपन्तुं गुग्गुलुं दद्यात् नैवेद्यं दृतपाचितम् ॥
 चौराक्षदधिभक्ष्यश्च अथवा शाकयावकम् ।
 जपश्च कुर्यान्नित्यं सहस्रमथवा शतम् ॥
 देव्यास्तश्च समर्प्यत यावत् पूर्णव्रतो भवेत् ।
 पूर्णं व्रते ततो वत्स कन्याचार्य्यद्विजांस्तथा ।
 भोजयेत् पूजयेच्छ्रद्धां हंस-भू-वस्त्र-गो-वृषैः ।
 अभावादथ वित्तस्य जपः कार्यो द्विजोत्तम ॥
 यः कुर्यात्सततं भक्त्या सोऽपि तत्तुल्यतामिष्यात् ॥
 न च व्याधिर्जरा मृत्युर्न भयं वारिसम्भवम् ।
 जायते देवोभक्तस्य अन्ते च पदमव्ययम् ॥

अत्र मन्त्रपदानि भवन्ति ।

ॐ नन्दे नन्दिनौ सर्वार्थसाधिनौ नमः । मूलमन्त्रः ॐ नन्दे
 च्चदयाय नमः हृदयम् । ॐ नन्दिनौ शिरसे स्वाहा शिरः ।
 ॐ सर्वे नमः शिखा । ॐ अर्थसाधिनौ नमः कवचम् । ॐ नमः
 हत् फट अस्त्रं ॐ नेत्राय नमः नेत्रं । नन्दिनौ उपचारहृदयम् ।

द्वितीयायाश्च पञ्चम्यां चतुर्थ्यामष्टमौषु च ।
 नवम्यां पौर्णमास्याश्च एकादश्याश्च द्वादश्याम् ।
 षष्ठ्याश्चैव विद्येशौ पूजनौया विशेषतः ॥
 नन्दामुद्दिश्य यो दद्याच्छ्रावणे वृषभं सितम् ।

स लभेद्विष्टकामाग्निं देवीलोकस्य शाश्वतम् ॥
नभस्ये तां ममुद्दिश्य दद्याद्वा कनकस्य वा ।
स ब्रजेद्धूतपापसु नन्दालोकं तमक्षयम् ॥

नभस्य भाद्रे ।

आश्विने नवरात्रन्तु उपवासमथाचितैः ।
कृत्वा देवीं प्रपूज्याथ अष्टम्यामपरेऽहनि ॥
हेमपुष्पं मणिर्वस्त्रं नामाचित्रविभूषणम् ।
दानस्य काञ्चनं देयं नन्दायै स्वर्गसिद्धये ॥
विधूतपापसंघातः सर्वकामभ्रमन्वितः ।
गच्छते तन्तु वै लोकं यच्च देवी सुरारिहा ॥
वसते कल्पकोटीस्तु अपारोगणभूषितः ।
मन्दते आगतस्यात्र पृथिव्यामेकराट् भवेत् ॥
कार्तिके पूजयित्वा तु देवीं जाति-गजाक्षयैः ।
अक्षपानं ददद्विप्रकन्यासु स्त्रीष्वपि वा ॥
श्वेतानि चैव वस्त्राणि तथा देयानि दक्षिणा ।
मुच्यते सर्वपापैस्तु जन्मान्तरकृतैरपि ।
इहैव जायते योगी परच परमव्ययम् ॥
मार्गे च विधिवत् स्नात्वा देवीं पूज्य च कुङ्कुमैः ।
नैवेद्ये दत्तपूर्णासु देयाः कन्यासु च द्विजे ॥
भोजयेद्दत्तयेदस्य वस्त्रैः कौटकुलोद्भवैः ।
प्राप्नुयात् सर्वकामार्थान् सर्वपापैः प्रमुच्यते ॥
पौषे देवीं समासाध्य यवजैः सग्निरक्षयेत् ।

नैवेद्यं शालिभक्तस्य कन्याः भक्ष्यं दक्षयेत् ॥
पौतवस्त्रैस्तथा शय्या देव्यै देयातिशोभना ।
अनेन विधिना वत्स साक्षाद्देवी प्रसीदति ॥
ददाति कामिकान् भोगानन्ते च स्वपुरं नयेत् ।
माघे ॥ पूजयेद्देवीं कन्दजस्रग्निरादरात् ॥
कुङ्कुमेन सदर्पणं तथा समुपलेपिताम् ।

सदर्पणं कस्तुरीमहिनेन ।

स्नापितां विधिवत्पूर्वां ततः कन्यासु पूजयेत् ॥
दिशांश्च चण्डिकाभक्तान् विधिना दत्तपाद्यमैः ।
दक्षिणां तिलहोमस्य यथाशक्या प्रदापयेत् ॥
विधूतपापकलिलः सर्वभोगममन्वितः ।
विशुद्धचर्बुदपुचस्य जायते नरसत्तम ! ॥
देशान्ते मन्दिनीलोकं सर्वदेवमस्कृतम् ।
प्रयाति नाच मन्देहो अनेन विधिना नृप ॥
फाल्गुने पूजयेद्देवीं सग्निरसु महकारजैः ।
तथा नैवेद्यभक्ष्याणि शर्करा मधुना सह ॥
भोजयेत् कन्यका विप्रान् दक्षिणा सितवाससो ।
अनेन जायते भोगी देवीलोकन्तु गच्छति ॥
सम्प्राप्ते चैत्रमासे तु देवीं पूज्याऽथ किंशुकैः ।
नैवेद्ये लडुका देयास्तथा कन्यासु भोजयेत् ॥
क्षत्रियस्य रत्नवस्त्रैश्च दक्षितया यथाविधि ।
अनेन सर्वकामार्थान् प्राप्नुयादविचारितान् ॥

देवैलोकं प्रजेदस्य यत्र भोगा निरन्तराः ॥
 वेशाखे पूजयेद्देवीं सग्निर्वै कर्णिकारजेः ।
 नैवेद्यं शक्रवः खण्डं कन्या भोज्यास्य दक्षयेत् ॥
 शुभाणि हेमकचाणि देयानि दिजसत्तमे ।
 देवीन्तु प्रीणयेदस्य ! सर्वदेवेष्वनुत्तमाम् ॥
 ज्येष्ठे तु शङ्करौ पूज्या रक्ताशोककुरुण्डकैः ।
 तथा देयश्च नैवेद्यं दत्तपूर्णास्य कन्यकाः ।
 भोजनीयास्तथा दत्ता गोभृदानादिभिः शुभैः ॥
 जलकुशास्तथा देयाः सम्पूर्णा वासिताम्भसा ।
 अनेन वाहणान् भोगान् देवीं चिप्रं प्रयच्छति ॥
 आषाढे पूजयेद्देवीं पद्मेनीलोत्पलैर्दलैः ।
 नैवेद्यं शर्कराभक्तं दधिभक्तं सपायसम् ॥
 कन्या द्विजाः स्त्रियो भोज्या दक्षयेच्च तथा च ताम् ।
 नामाहेमाङ्गरागाद्यै स्तिल-भूष्य-मौक्तिकैः ॥
 पूज्या भगवतौ शङ्खा सर्वकामप्रसिद्धये ।
 गन्दा सुगन्दा कनका उमा दुर्गा चमावती ॥
 गौरी योगेश्वरी श्वेता नारायणी सुतारका ।
 अश्विकेति च नामानि आवणादावनुक्रमात् ॥
 ये कीर्त्तयन्ति उत्थाय तेन ते धौतकल्पाः ।
 भवन्ति कुहशाईल पृथिव्यां धनसङ्कुलाः ॥
 एतानि पार्थ संग्रामे रिपुपीडासु नित्यशः ।
 स्मरन्स्मरति दुर्गाणि चर्चिकेति सुरोत्तमाम् ॥

प्रतानां प्रवरं कार्यमर्द्धं वा पादमेव वा ।
 भासं वाथ प्रकर्त्तव्यं आवणादिक्रमेण तु ॥
 इति नन्दाव्रतम् ।

शिष्टाः—

सप्ते जनाहने कृष्णे पञ्चम्यां भवनाङ्गने ।
 पूजयेन्मनसादेवीं स्नुहौविटपसंस्थिताम् ॥
 करवौरैः शतपदैः जातीपुष्पैः सचन्दनैः ।
 स्नापयेद्भुव्यपयसा तथा शौतोदकेन च ॥
 सद्यतं पायसापूपं दद्याद्भूपञ्च गुग्गुलुम् ।
 मनसादेवीं विषहरां, स्नुहौ मिजुरिति प्रसिद्धा ।
 द्वारस्थोभयतो लेख्या गोमयेन विषोल्बणाः ॥
 पूजयेद्विधिवत्तांस्तु दधिदूर्वाङ्कुरैः कुङ्गैः ।
 पिचुमहस्य पत्राणि स्नापयेद्भवानोदरे ॥
 स्वयञ्चापि तदश्रीयात् ब्राह्मणांश्चापि भोजयेत् ।
 कारयेज्जागरं तस्या देव्याश्चापि महोत्सवम् ॥
 पिचुमहो निम्बः तदश्रीयादिति पिचुमहं भक्षयेदित्यर्थः ।
 अत्र च कल्पे समयप्रदीपे प्रथमश्लोकमात्रं लिखित्वा तिल-कटु-
 कषाय-मधुराणां क्रमेण भक्षणमाचरन्तीत्युक्तम् ।

ब्रह्मपुराणे—

आवणे रोहिणीयोगे कश्यपश्च प्रजापतिः ।
 जातस्तत्राथ पूज्योऽसौ देवस्यास्य प्रवर्त्तकः ॥

गन्धैर्मांशैश्च नैवेद्यैस्तथा ब्राह्मणतर्पणैः ।

पूज्या गावश्च रोहिण्यस्तथा नार्यः पतिव्रताः ॥

रोहिण्यः प्रजापतिदेवताकनकचाणि ।

भविष्ये—

आवणे मासि पञ्चम्यां शुक्लपक्षे नराधिप ।

द्वारस्थोभयतो लेख्या गोमयेन विषोत्सवः ॥

पूजयेद्विधिवद्दीर दधिदूग्धाङ्कुरैः कुशैः^१ ।

गन्धपुष्पोपहारैश्च ब्राह्मणानाञ्च तर्पणैः ॥

ये त्वस्यां पूजयन्तीह नागाभक्तिपुरःसराः ।

न तेषां सर्पतो वीर ! भौतिर्भवति कुत्रचित् ॥

नागास्तु—वासुकि-तक्षक-कालिय-मणिभद्र-ऐरावत-धृतराष्ट्र-
कर्कोटक-धनञ्जयाः ।

इति सर्पाभयपञ्चमौव्रतम् ।

तत्रैव भविष्यपुराणे—

सम्प्राप्ते आवणे मासि यः कुर्यान्नक्तभोजनम् ।

क्षौरयष्टिकयुक्तेन सर्व्वमलक्षिते रतः ॥

पौतवर्णाञ्च गां दद्याद्भास्कराय महात्मने ।

सामान्यमखिलं कुर्यात् प्रागुक्त यस्याया तव ॥

सुविचित्रैर्महायानैर्हंस-सारसवायिभिः ।

गत्वादित्यपुरं श्रीमान् पूर्व्वोक्तं लभते फलम् ॥

अथ जितेन्द्रियत्व-सत्त्वादि-गोधूम-गोरसपान-सप्तमौदयोप-
वास-चिसन्ध्यश्राद्धिलेयसहितभान्वर्धन-नित्याधःश्रायित्व सर्व्वभोग-
विवर्जनानि सामान्यमखिलं कुर्यादित्यनेनोच्यते ।

तत्रैव उमोवाच—

मासपुष्याणि मे ब्रूहि तेषु मासेषु यत् फलम् ।

पूजिते त्वयि देवेश तथा स्नानफलं वद ॥

श्रीमहादेव उवाच—

शृणु देवि महापुण्यं मासं पूजाफलं शुभम् ।

पुष्याणि च तथा वक्षि तथा स्नानफलं वरम् ॥

आवणे शुक्लपक्षस्य अष्टम्यां समुपोषितः ।

स्नापयेद्दहत-क्षौराभ्यां करवीरैश्च पूजयेत् ॥

कृत्वाग्निकायं विधिवत्तथा^१ ब्राह्मणभोजनम् ।

कन्याकर्त्तितसूत्रेण कारयित्वा पवित्रकम् ॥

कृत्वा विचित्रगन्धैस्तु कुङ्कुमागुहचन्दनैः ।

कृत्वा उपवासं सप्तम्यामष्टम्यां विप्रभोजनम् ॥

आरोपयति यो भक्त्या सोऽग्निष्टोमफलं लभेत् ।

पुनर्भवति वै राजा भुतले नात्र मंथयः ॥

मासि भाद्रपदेऽष्टम्यां शुक्लपक्षे वरानने ।

स्नापयित्वा तु मां भक्त्या पयसा च हृतेन च

अपामार्गेण पूजान्तु कृत्वा देवि ! विधानतः ।

हंसयानसमारूढो मम लोकं व्रजेदिति ॥

मासि चाश्वयुजेऽष्टम्यामर्कपुष्पैस्तु योऽर्चयेत् ।
 स्नापयेद्दधिनीरेण कुङ्कुमेन विलेपयेत् ॥
 गैरिकं यानमारुह्य ध्वजमालाकुलं शुभम् ।
 युक्तं मयूरप्रवरैर्मम याति समं दिवम् ॥
 कार्तिकस्य तु मासस्य शुक्लाष्टम्यान्तु यो नरः ।
 स्नापयेन्मधु-क्षौराभ्यां जातौपुष्पैस्तु पूजयेत् ॥
 कामकं यानमारुह्य किङ्किणीजालमालिकम् ।
 स याति मे परं देवि गन्धर्वाण्यरमां प्रियः ॥
 मार्गशीर्षे तु वै मासे पञ्चम्येन यो नरः ।
 स्नापयित्वाऽर्चयेद्भक्त्या अर्कपुष्पैर्वरानने ॥
 हत्वोपवासं सप्तम्यामष्टम्यां विधिवन्तरः ।
 तत्रैलोक्यमतिक्रम्य यत्राहं तत्र गच्छति ॥
 पौषमासे तु योऽष्टम्यां भक्त्या पूजयते नरः ।
 उन्नतकस्य पुष्पैस्तु स्नापयित्वा हतेन च ।
 स यानं दिव्यमारुह्य पुष्पकं नाम नामतः ॥
 ममाकथं समासाद्य मोदते शाश्वतौः समाः ।
 माघमासे तथाष्टम्यां विष्णुपद्मेण योऽर्चयेत् ॥
 स्नापयित्वा तु मां भक्त्या देवौमिचुरसेन तु ।
 प्रभयाऽर्कसमं यानं कान्ध्यायेयसमं तथा ॥
 श्राद्धो मोदते नित्यं मम लोके न संशयः ।
 फाल्गुनस्य तु मासस्य गन्धतोयेन यो नरः ॥

अर्चयेद्गोणपुष्पैस्तु महेन्द्रस्यासनं लभेत् ।
 चैत्रे मासि तथा देवि पुष्पतोयेन यो नरः ॥
 स्नापयित्वाऽर्चयेद्भक्त्या अर्कपुष्पैस्तु सुन्दरि ।
 वज्रखर्णस्य यज्ञस्य विन्दते स फलं महत् ॥
 स यदा जायते चेह तदा पुत्राक्षभञ्जरः ।
 वैशाखे तु तथा मासे अष्टम्यां यस्तु मानवः ॥
 कर्पूराशुद्धतोयेन स्नापयित्वा विधानतः ।
 अर्चयेच्छ्रेतमन्दारैरश्वमेधफलं लभेत् ॥
 गत्वा मम पुरे देवि कौडते च गणैः सह ।
 ज्येष्ठे मासि तथाष्टम्यां दधिना स्नापयेत्तथा^१ ॥
 अर्चयेत् पद्मपुष्पैस्तु स गच्छेत् परमां गतिम् ।
 आषाढे यो नरोऽष्टम्यां नानातीर्थोदकैर्वरैः^२ ॥
 स्नापयित्वाऽर्चयेद्भक्त्या पुष्पैर्धूसुरकस्य च ।
 गन्धर्व्वारण्यचैश्च पूज्यमानो नरो दिवि ॥
 कौडते च मया सार्द्धं यावदिन्द्रास्तुर्हृश ।
 य एवं वत्सरं देवि पालयेदष्टमीव्रतम् ॥
 न तस्य पुनरावृत्तिः सत्यमेतद्भवौम्यहम् ।
 नीलकण्ठं हरं शम्भुं शर्व्वं भीमं महेश्वरम् ॥
 विष्णुपाशं महादेवमुग्रं श्यमकमेव हि ।
 ईश्वरस्य शिव देवि सर्व्वलोकेषु पूजितम् ।
 एतानि मम नामानि मासेष्वेतेषु कौर्त्तयेत् ॥

देवीपुराणे—

ईश्वर उवाच—

शृणु वत्स प्रवक्ष्यामि देवाराधनमुत्तमम् ।
 कर्मयज्ञान् यज्ञानां सुकरं समहत् फलम् ॥
 साम्बत्सरौ यथा पूजा मफलेन समाचरेत् ।
 नक्षत्रवेद्याद्युक्तो यो धर्माः कर्मफलार्थिनः ॥
 यवः सर्पिः कुशापञ्च गोमूत्रं दधि गोमयम् ।
 पवित्रं विहितं तन्त्रे अग्निकानाञ्च भार्गव ॥
 देवीशतं प्रवक्ष्यामि सर्वकामार्थमाधकम् ।
 श्रावणे शुक्लपक्षे तु अष्टम्यां वायुभोजनः ॥
 स्नात्वा मार्गपटो^१ भूत्वा जितकोधः समान्वितः ।
 देवीं मन्त्राय तोयेन पुनः क्षीरेण स्नापयेत् ॥
 ततो गुग्गुलुधूपञ्च सतुरुष्कं प्रदापयेत् ।
 ततो गन्धोदकस्नानं पुनस्तोत्रेण स्नापयेत् ॥
 श्रीखण्डेन समालभ्य विश्वपत्रैश्च पूजयेत् ।
 पायसं दापयेद्देव्या नैवेद्यं तेन भोजयेत् ॥
 कन्या दिजांश्च शक्या तु तेषां दद्याच्च दक्षिणाम् ।
 कात्यायनीति शौचाय्यं प्रीयतां मम सर्वदा ॥
 आत्मनः पारणं तच्च कृत्वा प्राप्नोति भार्गव ।
 अश्वमेधफलश्चायं देव्या लोकश्च गच्छति ॥
 तथागत्य इमां भूमिं प्रथिव्यां जायते नृपः ।

१ B सार्द्धपुटः ।

तेन संलभते योगं शिवप्राप्तिकरं परम् ॥

मासे प्रौष्ठपदे शुक्ले गोशृङ्गागृहीतया ।

मृदया ह्यात्मनो ह्यङ्गमुपलिप्य तु स्नापयेत्^१ ॥

अचाष्टम्यामित्यनुषज्यते ।

१ [तथाचामलकैः स्नात्वा शुचिः सङ्गविवर्जितः ।

पूजयेद्यूयिकापुष्पैर्देवीं क्षीरेण स्नापिताम् ॥

चन्दनोदकमिश्रेण कुङ्कुमेन विलेपयेत् ।]

ततः पूषकनेत्रेण कर्णमोह^२ंश्च दापयेत् ॥

अगुरुं धूपने दद्यात्तिलतेलेन दीपकान् ।

तेन ता भोजयेत् कन्या दिजान् सदृत्तिनः सदा^३ ॥

तेन क्षीरेण सह । पाखण्डान्नावलोकेन नौचान् शास्त्रवद्विष्कृतान्

दक्षिणाः शक्तितो देयाः स्वस्ति वाच्यञ्च सङ्गलम् ।

पारणञ्चात्मनस्तद्वत् सौचामणिफलं लभेत् ॥

तत् क्षीरम् ।

प्रयाति विष्णुलोकञ्च ततो विप्रोऽभिजायते ।

धनाक्तो महति गोत्रे वेदवेदाङ्गपारमे ॥

पुत्रवान् धनवान् भोगी सुखं प्राप्य शिवो भवेत् ।

शुक्लाष्टम्यामाश्विने तु मृदा स्नानं समाचरेत् ॥

ततो देवीं स्नापयेच्च दध्ना चैवोदकेन च ।

आलभ्य रोचनां मूर्द्ध्नि दहेत् धूपञ्च वालकम् ॥

१ B उपलिप्यन् कारयेत् ।

२ D [] चिकित्तांशः पतितः ।

३ ■ कर्णवेष्टा ।

४ D सदृत्तिवर्जितः

समस्तं सितया मिश्रं पद्मपुष्पैस्तयार्चयेत् ।
 नखं नखीति प्रसिद्धः सुगन्धिद्रव्यभेदः ॥
 नेवेद्यं रौहिषं मांसमाजं शाक्यकजन्तया ।
 रौहिषं रौहिषो हरिणविशेषः तदीयं, आजं कागीयम् ॥
 गोधूमविकृतान् भक्ष्यान् दृतयुक्तान् निवेदयेत् ।
 तेन कन्यास्तु संभोज्या द्विजांश्चापि समापयेत् ॥
 शक्तितो दक्षिणा देया आत्मनस्तच्च भोजनम् ।
 गोमहस्यप्रदानस्य फलं प्राप्नोति मानवः ॥
 अरोगी सुखवान् धन्यो जायते चेह मानवः ।
 दुर्गानामानुसङ्गीर्णं तस्या लोके महीयते ॥
 कार्तिके दर्शमूलाभिर्मुद्गैः स्नात्वा तु भार्गवः ।
 देवीं गन्धोदकैः स्नाप्य औशौरैः पूज्य लेपयेत् ॥
 धूपञ्च षड्रसं देयं तिलतैलेन दीपकान् ।
 नेवेद्ये यावत् सर्पिः कन्याविशेषु आत्मनः ॥
 भोजनं स्नानं वाच्येत् दक्षिणा प्रीयतां शिवा ।
 अनेन विधिना शुक्र विद्यादानफलं लभेत् ॥
 वेद-वेदाङ्गतत्त्वज्ञसदन्ते शिवतां व्रजेत् ।
 मार्गशीर्षे तथा मासि अष्टम्यां गिरिमृत्तया ॥
 स्नात्वा देवीं ततः स्नाप्य तौर्यतोयेन भार्गवः ।
 लेपयेत् वालुकैः कुष्ठैः पूजां जाती-गजाङ्गयैः ॥
 गजाङ्गयो नागकेशरः ।

धूपं कृष्णागुरुं दद्यात् दूतैर्दीपान् विबोधयेत् ।

नेवेद्यं दधिभक्तान् कन्यास्तेनैव भोजयेत् ॥
 दक्षिणा शक्तितो देया आत्मनस्तच्च पारणम् ।
 तच्च दधिभक्तमेव ।
 उमा मे प्रीयतां वाच्यं वाजपेयफलं लभेत् ॥
 दहैव धनवान् भोगी देहान्ते ब्रह्मणः पदम् ।
 पौषाष्टम्यान्तु दूर्वागैः स्नात्वा शुक्रपरिष्कृदः ।
 जितक्रोधः स्नापयेच्च देवीं कर्पूरवारिणा ॥
 विलेपयेत् कुङ्कुमेन मांसौ-वालक-चन्दनैः ।
 धूपञ्च निर्दहेत् पुष्पैः पूजनीया कुरुष्टकैः ॥
 कशरा गुडनैवेद्यं कन्या भोज्यास्तु तेन वै ॥
 आत्मनः पारणे तच्च शक्त्वा वै भवत्येद्विजान् ।
 नारायणी मदा प्रीता मम देवी प्रसौदतु ॥
 कृतेन ग्रहराजेन्द्र ! भूमिदानफलं लभेत् ।
 सुभगो धनसम्पन्नः परच शिवमाप्नुयात् ॥
 माघे मासि गवां शृङ्गमृद्भिः स्नात्वा तु भार्गवः ।
 देवीं तोयेन संस्नाप्य तथा क्षौर-दृतेन च ॥
 स्नापयेत् पुनस्तोयैर्लेपयेत् कुङ्कुमेन च ।
 धूपं दीपवरं दद्यात् कुन्दपुष्पैश्च पूजयेत् ।
 दृतपूर्णञ्च नेवेद्यं कन्यां विप्रांस्तु तेन वै ।
 भोजयेदात्मनस्तच्च दक्षिणा प्रीयतां जया ॥
 सर्व्वथागफलं शुक्र लभते नाच मंग्रयः ।
 फाल्गुने सर्षपैः स्नात्वा देवीमास्त्रा फलाम्बुना ॥

तथा दक्षुरसेनैव भूयसेनोदकेन च ।
 रोचनालेपने पूजा शतपत्रिकया सह ॥
 दीपो हतेन धूपस्तु चन्दनं नख-शर्करा ।
 नैवेद्यं शाकवर्त्तिश्च भोजनं कन्यकासु च ॥
 आत्मनस्तस्य कुर्वीत दक्षिणां स्वस्ति वाचयेत् ।
 विजया सुखदा नित्यमस्तु मे चिन्तितानि च ।
 अनेन विधिना शुक्र राजसूयसमं फलम् ।
 लभते अद्वया युक्तो यतो देवीमयं जगत् ॥
 चेचाष्टम्यान्तु स्थायीत मादस्थाने मृदम्भिः ।
 देवी तीर्थजलैः स्नाया स्नेया मदविलेपनैः ॥
 धूपं तुलस्कमौशीरं अतिमुक्तैश्च पूजयेत् ।
 तुलस्कं सिद्धकं अतिमुक्तैर्माधवीपुष्पैः ।
 अजिता सर्वकामानां पूरणाय सुखाय मे ॥
 नैवेद्यं शाखिभक्तश्च शर्कराः कन्यकास्तपि ॥
 आत्मनस्तस्य वाच्यन्तु शक्तितो दक्षिणां ददेत् ।

इति वाच्यमित्यन्वयः ।

विप्रान् कन्याः समान्काय हेमदानफलं लभेत् ।
 समान्काय वस्त्राणि परिधाय ।

मङ्गकारफलैः स्नानं वैशाखेऽष्टमौषु च ॥

आत्मना देवताः स्नाया मांसी-वाल्मीकवारिभिः ।

लेपनं फलकर्पूरैर्धूपं पञ्चसुगन्धिकम् ॥

१ B नित्यं सुसुखा चेतनेति च ।

देव्याः पूजान्तु कुर्वीत केतक्या चम्पकेन च ।
 शर्करा क्षौरनैवेद्यं कन्याविप्रेषु भोजनम् ॥
 आत्मनः पारणां तस्य दक्षिणां शक्तितो ददेत् ।
 अपराजितां भवानौ शिवानाम्ना तु वाचयेत् ॥
 प्रीयतां सर्वकालं मे ईप्सितन्तु प्रयच्छतु ।
 सर्वतीर्थाभिषेकश्चानेन प्राप्नोति भार्गव ॥
 सूर्यलोकं ब्रजेदन्ते तत्तुल्यो जायते सदा ।
 अष्टम्याश्चैव जोष्टस्य तिलैः स्नायाद्विचक्षणः ॥
 सर्वसङ्गपरित्यागौ देवीं जातिफलाम्बुना ।
 स्नापयेत्लेपयेत्तेन चन्दनेन सुगन्धिना ॥
 ततो विजयपुष्पैस्तु पूजयेद्ब्रह्मसत्तम ।
 नैवेद्ये शक्तवो देया शर्करा कन्यकास्तपि ॥
 दक्षिणा शक्तितो देया चर्चिकां स्वस्ति वाचयेत् ।
 लभते शुक्र यज्ञस्य भौजामणिसमं फलम् ।
 अष्टम्याश्च तथाषाढे निशातोद्येन स्नापयेत् ॥
 ततो देवीं जलैः कुष्ठैर्वरदा-मधुकेन च ।
 स्नाय्य पुनस्तां कर्पूर-रोचना-चन्दनाम्बुभिः ॥
 धूपं चन्दन-कर्पूर-वाल्मीक-सित-सिद्धकैः ।
 दद्याच्छर्कराचूर्णाणि शुभानि पानकानि च ॥
 दापयेत् कन्यकाभोज्यं विप्राणां आत्मनस्तथा ।
 शक्तितो दक्षिणा देया महिषप्रौति कौर्त्तयेत् ॥
 दीपमाला हतेनैव सर्वकामान् प्रयच्छति ।

सर्वयज्ञ-महीदान-सर्वतीर्थफलं लभेत् ॥
 एतद्भूतवरं शुक्र विष्णुना ब्रह्मणा मया ।
 जगतो हितमिच्छद्भिस्त्रीणं दर्गात्रतं मनुत् ॥
 भानुना ग्रहविध्वंसगमने^१ च कृतं पुरा ।
 तथा देवासुरैर्यज्ञ-नाम-किन्नर-मानवैः ।
 अप्सरोभिस्तथा स्त्रीभिः मौभाग्यस्य विदुर्द्वये ॥
 कृतं वे ग्रहशार्दूल ! ये च कुर्युर्यथाविधि ।
 श्रवणादस्य प्राप्नोति सर्वकामसुखानि च ।
 इष्टानि लभते मर्त्या वन्ध्या पुत्रं प्रसूयते ॥

इति दुर्गात्रितम् ।

भविष्यपुराणे—

सुमन्तुहवास—

श्रावणे मासि राजेन्द्र यः कुर्यान्नक्तभोजनम् ।
 चौरपिष्टकभक्तेन सर्वभूतहिते रतः ॥
 उपवासपरो वीर मवस्थां पञ्चयोर्दयोः ।
 पूजयेद्विधिवद्भक्त्या श्रद्धया चण्डिकां नृप ! ॥
 कौमारीमिति वै नाया नामतः पूजयेत् सदा ।
 कृत्वा^२ ह्यमयीं शक्त्या चोरां वै पापनाशिनीम् ॥
 करवीरस्य पुण्येस्य गन्धैसागुहचन्दनैः ।
 धूपेन च महाङ्गेन मोदकेसापि पूजयेत् ॥

कुमारीर्भोजयेद्भक्त्या स्त्रियो विप्रांसु शक्तिः ।

सुञ्जीत वाग्यतः पश्चाद्विष्णुपञ्चकृताग्रतः ॥

एतन्तु पूजयेद्देवीं श्रद्धया परयाऽन्वितः ।

स याति परमं स्थानं यत्र देवो गृहः स्थितः ॥

महाङ्गो धूपविशेषः ।

तथाचोक्तम्—

कर्पूरं चन्दनं पुष्पमगुरुं चन्दनं तथा ।

व्यजनं^१ शर्करा कृष्णं महाङ्गं सिद्धकन्तया ।

महाङ्गोऽयं स्मृतो धूपः प्रियो देवस्य सर्वदा ॥

अत्र महाङ्गं मांभौ कृष्णं मरौचं । कृष्णं मरौच-लोहयोरिति
 विश्वदर्शनात् ।

अत्र च जितेन्द्रियत्व सत्यवादित्व कामक्रोधविवर्जितत्व
 त्रैकालिकार्यापूजाश्रिकार्यं भूमिशय्या मासान्धभगवतौस्नान-
 महापूजाः कार्याः । अयञ्च विधिराधिकः इत्यस्यास्य प्रक्रमात् ।

विष्णुधर्म—

श्रावणे शुक्लपक्षे तु द्वादश्यां प्रीयते नृप ।

गोप्रदानेन देवेशो यत्पूज्यं कथितं तव ॥

यत्पूज्यं कथितमिति विष्णुधर्मोक्ताख्यतृणगवौदानग्रहणम् ।

तत्रैव दृष्टम्—

कृतोपवासः सम्प्राश्य पञ्चगव्यं नरेश्वर ।

इतच्छीराभिषेकञ्च कृत्वा विष्णोः समाहितः ॥

समभ्यर्च्य च गोविन्दं पुण्यादिभिररिन्दमः ।
 उदङ्मुखीमर्चयित्वा तथा गृष्टिं पयस्विनीम् ॥
 सपुत्रां वस्त्रसंवीतां सितयज्ञोपवीतिनीम् ।
 खर्णगृष्टीं शुभाकारां हिरण्योपरिसंस्थिताम् ॥
 हिरण्यं वाचयित्वाग्रे ब्राह्मणायोपपादयेत् ।
 इमां त्वं प्रतिगृहीष्व गोविन्दः प्रीयतामिति ॥
 इमां त्वं प्रतिगृहीष्वेत्यादि वाचयित्वा ब्राह्मणाय गौर्दद्या
 हिरण्यञ्च दक्षिणामुपपादयेदिति सम्बन्धः ।

सम्यगुच्चार्य तं विप्रं गोविन्दं नृपः कल्पयेत् ।
 अनुम्रजेच्च गच्छन्तं पदान्यष्टौ नराधिप ॥
 अनेन विधिना धेतुं यो विप्राय प्रयच्छति ।
 गोविन्दप्रीणनाद्राजन् विष्णुलोकञ्च गच्छति ॥
 सप्तावरांस्तथा पूर्वान् सप्तात्मानञ्च मानवः ।
 सप्तजन्मकृतात् पापात् मोक्षयत्यवनीपते ॥
 पदे पदे तु यज्ञस्य गोसवस्य च मानवः ।
 फलमाप्नोति राजेन्द्र दद्याथैवं जगौ हरिः ॥
 सर्वकामप्रदा सा स्यात् सर्वकालेषु पार्थिव ।
 भवत्येषापहाराय यावदिन्द्रास्तुर्दृश ॥
 सर्वेषामेव पापानां कृतानामविजानताम् ।
 प्रायश्चित्तमिदं प्रोक्तमनुतापोपहंसितम् ॥

अथ श्रावणशुक्लैकादश्यां कृतोपवासो द्वादश्यां कृतनित्यक्रियः
 पञ्चम्यं प्राश्य विष्णोर्हृताभिषेकं विधाय—

समाहितान्तमभ्यर्च्य उदङ्मुखौ पयस्विनीं सपुत्रां वस्त्रसंवीतां
 सितयज्ञोपवीतिनीं सुवर्णगृष्टीं शुभाकारां हिरण्यपत्रार्पितं खुर-
 चतुष्टयां स्थापयित्वा—

इमां त्वं प्रतिगृहीष्व गोविन्दः प्रीयताम्—

इति ब्राह्मणं संबोध्य पठित्वा अनुवादोपनीतफलकामो
 गोविन्दरूपतया ब्राह्मणं चिन्तयित्वा तस्मै दत्त्वा हिरण्यं दक्षिणां
 दद्यादिति वाक्यार्थः । दत्त्वा चानुम्रजनम् ।

वराहपुराणे— दुर्वाभा उवाच—

एवमेव श्रावणे तु मामि मंकल्प्य द्वादशीम् ।
 अर्चयेत्परमं देवं गन्ध-पुष्प-विलेपनैः ॥
 बुद्धाय पादौ सम्यूज्य श्रीधरायेति वै कटिम् ।
 पद्मोद्भवाय अठरसुरः संवत्सराय च ॥
 सुग्रीवायेति कण्ठन्तु द्वौ भुजौ विश्वबाहवे ।
 प्राग्वच्छस्त्राणि सम्यूज्य शिरो वै परमात्मने ॥
 एवमभ्यर्च्य मेधावी तस्याग्रे पूर्ववद्वटम् ।
 स्थापयेत्तत्र सौवर्णे बुद्धं कृत्वा विश्वक्षणः ॥
 तमप्येवन्तु सम्यूज्य ब्राह्मणाय निवेदयेत् ।
 अनेन विधिना पूर्वं द्वादशीं समुपोषिता ॥
 शुद्धोदनस्य बुद्धोऽभूत् स्वयं पुत्रो जनार्दनः ।
 महतीञ्च श्रियं प्राप्तः पुत्रपौत्रसमन्वितः ॥

मुक्ता राज्यश्रियं सोऽथ गतिं परमिकां गतः ॥
एवमेवेत्यादिना मत्स्यदादशीनामान्यधर्मातिदेशः ।
इति बुद्धदादशीव्रतम् ॥

विष्णुधर्माक्षरे—

जलधेनुप्रदानेन श्रावणां स्वर्गमाप्नुयात् ।
विष्णुधर्माक्षविधिना जलधेनुमुपकल्प्य दद्यात् ॥
स च विधिः ।

जलधेनुं प्रवक्ष्यामि प्रीतये जलशायिनः ।
जलकुम्भं द्विजश्रेष्ठाः सुवर्णरजतान्वितम् ॥
कल्पयेद्रत्नगर्भं स्थापयेत्तं यवोपरि ।
सर्वधान्यैस्तथा ग्राम्यैः समन्तादपि धारयेत् ॥

ग्राम्यसर्वधान्यानि परिभाषोक्तानि ।

सितवस्त्रयुगच्छसं दूर्वापल्लवशोभितम् ।
कुष्ठ-मांसौ-वचोशैर-बालकामलकैर्युतम् ॥
प्रियङ्गुं पञ्चमदितं सितयज्ञोपवीतितम् ।
सङ्ख्योपानहञ्चैव शोण्यौषं परिकल्पयेत् ॥
तिलपात्रैर्युतं कृत्वा हिरण्यैश्च चतुर्दिशम् ।
दध्नीदमयुतेनाथ पात्रेण स्थापितं मुखे ॥
कल्पयेद्देवमेवमु वारिधानौक्तु वत्सकम् ।
उपोषितः समभ्यर्च्य देवेशं जलशायिनम् ॥
पुण्यधूपोपहारैश्च यथाविभवमादृतः ।

अहतामुपवीताय दद्याद्विप्राय भक्तिमान् ॥
जलशायौ जगद्योनिः प्रीयतामस केशवः ।
इति शौचार्थं तां दद्यात् प्रीणयेत् द्विजदम्पतीम्^१ ॥
अहोरात्रोषितो दद्याद्यथाविधि मयेरितम् ।
अपक्वाग्निनां देयमहोरात्रमतः परम् ॥

अपक्वाग्निनामनग्निपक्वभोजिनाम् ।

अनेन विधिना दद्याज्जलधेनुं द्विजोत्तमाः ।
सर्वान् कामानवाप्नोति लोकानाप्नोति शाश्वतान् ॥
मोक्षमाप्नोति पापेभ्यः सर्वेभ्यः स तथा नरः ।
सौभाग्यं महदाप्नोति रूपञ्च परमं तदा ॥
पुरुषः ॥ यदा याति यस्य यस्य च दर्शनम् ।
करोति परमाह्लादं तस्य तस्य द्विजोत्तमाः ॥
नित्याभितप्तो भवति तथैव च निरामयः ।
सर्वबाधाप्रशमनं प्राप्नोति गतकल्मषः ॥
वारुणं लोकमाप्नोति सकृद्दत्त्वा द्विजोत्तमाः ।
दत्त्वा तामसकृद्विप्रा लोकमाप्नोति वैष्णवम् ॥

आह्लादहेतोः परमं पवित्रम्
दानं मयेदं कथितं द्विजेन्द्राः ।
धन्यं यशस्यं कुरितापहारि
कामप्रदं लोकहितं प्रशस्तम् ॥

अपोष्ठापरदिने जलकुम्भमयीं मुक्तोपकरणसहितां जलधेनुं
तत्पार्श्वे तच्चतुर्थभाग जलभृतवारिधानौमयमुक्तोपकरणसहितं वस्त्रं
स्थापयित्वा वासुदेवं यथाग्रन्थपचारैः “ॐ जलशायिने नमः” इति
समूह्य ब्राह्मणाथार्चिताय वराम्बरधराथार्चितां ॐ जलमयी-
मित्यादि मन्त्रं पठित्वा विष्णुधर्माजलधेनुं दानफलप्राप्तिकामः—

धेनुं चतुर्थांशजलभृतवारिधानौमय सुवर्णरजतान्वित रत्नगर्भ-
यवस्य धाम्य-सर्वधान्यपरिवारितमितवस्त्रयुगच्छन्नां दूर्वापक्व-
शोभितां कुष्ठमांसौ-सुरोशीर वालकामलक-प्रियङ्गुपत्रसहितां
सितयज्ञोपवीतिनीं सक्चोपानत्कां सोष्णीषां मक्षिरण्यतिलपात्र-
चतुष्टययुतां दध्योदनयुतपात्रस्यगितमुखीं जलधेनुं दद्यात् ।
प्रतिग्रहीता जलशायौ केशवः प्रीयतामिति वदेत् ।

ततो यजमानोऽपक्वासाग्रीं तद्धिनं नियतो नयेत् ।

इति जलधेनुदानम् ।

ब्रह्मपुराणे—

आवण्यां आवणे चैव पूर्वे हयगिरा हरिः ।

जगाद मामवेदन्तु सर्वेऽक्षिषमाशनम् ॥

मिन्नुर्नदी वितस्तायां प्रविष्टा तत्र चैव हि ।

अतोऽयं आवणे तत्र स्नानं सर्वार्थमिद्विदम् ॥

आवणे तत्र इति सामानाधिकरणं न तु नदीपरत्वं तत्परत्वं

“सर्वा नद्यो रजस्तलाः” इति बाधसापेक्षत्वापत्तेः

स्नानन्तु यत्र तत्राहविमशुद्धजले सिन्धुर्नदीत्यादेस्तिथि-
स्तावकत्वात् ।

कृत्वा समूहयेद्विष्णुं शङ्ख-चक्र-दाधरम् ।

श्रोतव्यान्यथ सामानि पूज्या विप्राश्च सर्वदा ॥

क्रीडितव्यश्च भोक्तव्यं तदेव खजनैः सह ।

जलक्रीडा च कर्त्तव्या नारीभिर्भर्तृलब्धये ॥

विष्णुः—

आवण्यां अवणायुक्तायां जलधेनुं साक्षां वामोयुगच्छन्नां
दत्त्वा स्वर्गलोकमवाप्नोति ।

वसिष्ठः—

आवण्यग्रहायणोरष्टकासु च पितृभ्यो दद्यात् ।

यान्नवक्ष्यः—

अध्यायानामुपाकर्ष्य आवण्यां अवणेन वा ।

हस्तेनौषधिभावे वा पञ्चम्यां आवणस्य तु ॥

पौषमासस्य रोहिण्यामष्टकायामथापि वा ।

जलान्ते कन्दमां^१ कुर्युर्हस्तेन विधिवद्वहिः ॥

अधीयन्ते इत्यध्याया वेदाः, तेषां संस्कारकमुपाकर्ष्याख्यं कर्ष्यं
आवण्यां पञ्चम्यां हस्तेन वेत्यन्वयः, औषधिभावे ग्रन्थसम्पत्तौ ।

अत्र यद्यपि तुल्यवद्विकल्पो भाति तथापि तदभयविहितं
नक्षत्राभावे केवला पञ्चदशेवादर्त्तव्या केवलाया अपि तस्या ऋथ-
न्तरेण विहितत्वात् ।

तथाहि वमिष्ठः—

अथातः स्नाध्यायकर्म आवण्यां पौर्णमास्यां प्रौष्ठपक्षां वा
अग्निमुपसमाधयेत्यादि । पञ्चमीतृतीयाधियुतेवाद्रणीया तस्याः
केवलायाः केनाप्यनभिधानात् ।

पौषमासस्तेत्यादिना उत्सर्गविधिः अत्र च कालविकल्पः
शास्त्रभेदेन व्यवस्थितः ।

विष्णुः—उत्सर्गापाकर्माणोर्मध्ये वेदाङ्गाध्ययनं कुर्यात् ।

मनुः—

आवण्यां प्रौष्ठपक्षां वा उपाकृत्य यथाविधि ।
युक्तश्चन्द्रांस्तधीयीत मामान् विप्रोऽर्द्धपञ्चमान् ॥
पुष्ये तु चन्द्रसां कुर्याद्बहिस्तर्जनं द्विजः ।
माघशुक्लस्य वा प्राप्ते पूर्वाह्ने प्रथमेऽहनि ॥
यथाश्राव्यं तु कृत्वैवमुत्सर्गं चन्द्रसां बहिः ।
विरमेत्यचिणीं रात्रिं यदाप्येकमहर्निशम् ॥
अत ऊर्ध्वं च चन्द्राणि शुक्लेषु नियतः पठेत् ।
वेदाङ्गानि तु सर्वाणि कृष्णपक्षे तु संपठेत् ॥

हारीतः—

अर्द्धपञ्चमान् मामानधोत्योत्सृजति पञ्चाङ्गे षष्ठं वा अष्टमन-
ध्यायः पञ्चरात्रमेकेवा, उपाकृत्य प्रतिपद्यधीयीत अनध्याये
वर्जयेदिति ।

पक्षिणी वर्ज्यमानागम्यहर्दुष्का रात्रिः ।

एवञ्चोत्सर्गान्तरं पक्षिणीं रात्रिमेकाहोरात्रं वा कृष्णपक्षादि-

कक्ष वर्जयित्वा उपाकरणाख्यकर्मपर्यन्तं पूर्वाधीतवेदाभ्यसनं
नत्वपूर्वाध्ययनं कार्यमुत्सर्गान्तरमुपाकर्मापर्यन्तमष्टस्यादिवर्जनम् ।
वेदाध्ययनसमय इति तात्पर्यार्थः ।

उपाकरणस्याध्ययनाङ्गत्वेऽपि गृहस्थकर्त्तव्यतायामाचारः प्रमा-
णम् । उपाकर्मात्सर्गी तु स्मृतिकारैरेव विवेचितौ ।

यमः—

कार्तिकस्य तमिस्ते तु मघासु नवमेऽहनि ।
अहोरात्रोषितः स्नात्वा धर्मराजाय भोजयेत् ।
विधिवद्वाङ्मणान् भक्ष्या स्वर्गलोके महीयते ॥

इत्यनन्तरम्—

आवण्यां पौर्णमास्यां वा सोपवासो जितेन्द्रियः
नदीं समुद्रगां प्राप्य तिलमज्जोऽथवा पुनः ॥
प्राणायामशतं कृत्वा मुच्यते सर्वपातकैः ।
गायत्र्यष्टसहस्रन्तु जप्त्वा मुच्येत वा पुनः ॥
गायत्र्यष्टसहस्रन्तु तिलैर्देत्वा तदा द्विजः ।
मुच्यते पातकैः सर्वैर्यदि ॥ ब्रह्महा भवेत् ॥

मत्स्यपुराणे—

आवण्यान् बलिः कार्यः सर्पाणां मन्त्रपूर्वकः ।
शयनारोहणस्यैव कार्यं सुखमभौषता ॥
अथ शयनं पञ्चगानां मार्गोद्घोत्यानमये वाच्यम् ।
तथा—

श्वेतकल्पप्रसङ्गेन धर्मान् वायुरिहाव्रवीत् ।

यत्र तदायवीयं स्याद्द्रुमाहात्म्यसंयुतम्
चतुर्विंशतिमाहसं पुराणं तदिहोच्यते ॥
आवण्यां आवणे मासि गुडधेनुसमन्वितम् ।
यो दद्याद्दधिभंयुक्तं ब्राह्मणाय कुटुम्बिने ।
शिवलोके स पूतात्मा कल्पमेकं वसेन्नरः ॥

महामास्यविश्वहिकठकुर औवीरेश्वरात्मज मास्यविश्वहिक-
ठकुर औचण्डेश्वरविरचिते कृत्यरत्नाकरे आवणतरङ्गः ॥

अथ भाद्रपदकृत्यम् ।

तत्र वामनपुराणे—

मासि भाद्रपदे दद्यात् पायसं दधिसर्पिषा ।
हृषीकेशप्रोणनार्थं लवणं मगुडौदनम् ॥

गणकमधिकृत्य देवौपुराणे—

भाद्रपदे च गण्डकौ पुष्पेत्यधिकारः ।

स्कन्दपुराणे—

यस्तु भाद्रपदे मासि एकभक्तं समाचरेत् ।
स तेन कर्षणा देव्यो धनवानभिजायते ॥

श्रीमहाभारते—

प्रौष्ठपद्यन्तु यो मासमेकाहारो भवेन्नरः ।
गवाक्षं स्त्रीतमचलमैश्वर्यं प्रतिपद्यते ॥

भविष्यपुराणे—

कृत्वा भाद्रपदे मासि श्योमशालिमयं नृप ।

वितानध्वजवस्त्राक्षं नानामाल्यविभूषितम् ॥

निशाकरकरप्रख्यैर्महायानैः सुशोभनैः ।

वर्षकोटिसहस्राणि सूर्यलोके महीयते ॥

अत्र सूर्याय निवेदयेदिति आवणोक्तमनुष्यते ।

मम्राप्य विविधान् भोगान् सर्वानृद्धफलालया ।

कमादागत्य लोकेऽस्मिन् राजानं विन्दते पतिम् ॥

अत्र मासव्यापकैकभक्तादि-साधारणकृत्यानि कार्तिकोक्त-
कामव्रतेऽनुपन्नेयानि ।

इति कामव्रतम् ॥

तथा—

वीर भाद्रपदे मासि यः कुर्यान्नक्तभोजनम् ।

ऊतशेषं हविर्दद्यात् वृचमूलमुपाश्रितः ॥

स्वप्यादायतने रात्रौ सर्वभूतानुकम्पकः ।

दद्याद्गां तरुणैः वीर भास्कराय महात्मने ।

निशाकरकरप्रख्यैः वज्र वैदूर्यचिचिदैः ।

चक्रवाकसमायुक्तैर्विमानैः सर्वकामिकैः ॥

गत्वादित्यपुरं रम्यं मसुरासुरवन्दितम् ।

मोदते स महायानैर्यावदाहृतसंभवम् ॥

अत्रापि पौषवक्ष्यमाणं भविष्यपुराणीय मासव्यापि नक्तव्रत-
साधारणोभयमग्न्युपवाभादिकृत्यानि बोद्धव्यानि ।

विष्णुधर्मोत्तरे

कौर्त्तितं समहत् फलमित्यधिकृत्य—

पौष्टपद्ये तथा मासे प्रदानात् फाणितस्य च

फाणितं खण्डमरुकोति प्रमिद्धमिति दानमागरः

देवलः—

अयुग्मास्तियथः सर्वा युग्माभ्यः परिपूजिताः

कालतः पूजितौ मासौ माघ-पौष्टपद्यौ तथा ॥

पञ्चयोः शुक्लपक्षश्च शुक्लैः परिपूजितः ।

भविष्ये सुमन्तुर्वाच—

नरो भाद्रपदे मामि यः कुर्यान्नक्रभोजनम् ।

भुञ्जानः पायसं वीर कालशाकश्च अद्भुता ॥

उपवासपरो नित्यं नवस्थां पञ्चयोर्दयोः ।

पूजयेद्देवैर्वी भक्ता शङ्खचक्राभिधारिणीम् ॥

जातौपुष्यैर्महाबाहो ! गन्धैः श्रीखण्डमिश्रितैः ।

श्रीखण्डागुरुकर्पूरैः मिह्रकेन च धूपयेत् ॥

जैवैश्च वृत्तसंपूर्णं तथा शक्त्वा निवेदयेत् ।

मासेन प्रौणमं तस्यास्ततः पूज्याश्च कन्यकाः ॥

गोशक्तप्राण्य विधिवत् ततो भुञ्जीत वाग्यतः ।

प्रौणयित्वा दिजान् भक्ता योषितश्च मराधिप ॥

य एवं पूजयेद्भक्त्या वैष्णवं सततं नरः ।

विमानवरमाकृदो विष्णुलोके महोद्यते ॥

१ D पञ्चयोः शुक्लपक्षात् शुक्लैः परिपूजितः

गोशक्तं गोमयम् । इत्युभयनवमीव्रते मासस्थायैकभक्ता-
दिकं पौष्टपद्येयम् ।

ब्रह्मपुराणे—

अथ भाद्रपदे मासि कृष्णाष्टम्यां कलौ युगे ।

अष्टाविंशतिमे जातः कृष्णोऽसौ देवकीसुतः ॥

भारावतारणार्थाय क्षत्रियाणां क्षयाय च ।

तस्मात् स तत्र समूज्यो यशोदा देवकी तथा ॥

गन्धैर्मास्यैस्तथा धूपैर्वगोधूमसम्भवेः ।

सगोरसैर्भक्ष्यभोज्यैः फलैश्च विविधैरपि ।

रात्रौ प्रजागरः कार्य्यो नृत्यगौतममाकुलः ॥

अरुणोदयवेलायां नवम्याञ्च ततः स्त्रियः ।

रक्तवस्त्रावृताः सर्वाः पुष्पमाल्यैरलङ्कृताः ।

नयन्ति प्रतिमां ह्येषां महाविभवसम्भवाः ॥

एषां प्रतिमाः कृष्ण-यशोदा-देवकीप्रतिमाः ।

नदीतौरं शुभं रम्यं विविक्तं वा महत्सरः ।

तत्र स्नानं प्रकुर्वन्ति कापयन्ति च ताम्मतः ॥

ताः प्रतिमाः ।

ततः प्रविश्य च गृहं यवाक्षं भुञ्जते च ताः ।

ताः स्त्रियः ।

युक्तमिचुविकारैश्च मध्वाज्य-मरौचैः सह ॥

स्त्रीपुंसमामान्याधिकारमेवेदं कृष्णादिपूजनं तत्र मङ्गोचक-
विरहात् । प्रतिमानयनादेरङ्गस्य स्त्रीकर्तृकत्वाभावेऽपि मामा-
न्याधिकारे बाधाभावात् ।

इयञ्चाष्टमौ रोहिणीनक्षत्रमनपेक्ष्यैव फलप्रदा बोद्धव्या रोहिणी
योगाश्रुतेः ।

भविष्यपुराणे—

रोहिणी च यदा कृष्णपक्षेऽष्टम्यां द्विजोत्तम ।
जयन्ती नाम सा प्रोक्ता सर्वपापहरा तिथिः ॥
यदास्ये यश्च कौमारे यौवने बार्हणेऽपि यत् ।
सप्तजन्मकृतं पापं स्वल्पं वा यदि वा बलम् ॥
तत् क्षाययति भूतेशं तस्यामभ्यर्च्य भक्तिः ।
होम जप्यादि दानानां फलञ्च शतसंश्रितम् ॥
सम्प्राप्नोति न सन्देहो यश्चान्यमनपेक्षितम् ।
उपवासश्च तपोक्तो महापातकनाशनः ॥

विष्णुधर्मोत्तरे भूतेशमिति स्थाने गोविन्दमिति पाठः ।
भाद्रकृष्णे प्रायश इयं रोहिण्यष्टमौ भवति अन्यत्रापि यदा लभ्यते
तदा पुण्येव विशेषानभिधानात् ।

अथ देवीपुराणे—देव्याः प्रथमपूजायां भाद्रकृत्यान्तरम्—

अष्टम्यां रोहिणीयोगे मोपवासस्तु पूजयेत् ।

विष्णुलोकमवाप्नोति सर्वकामसमृद्धिदम् ॥

गौडोद्यनिबन्धे—

अर्द्धरात्रिके रोहिण्यष्टम्योर्योगे रोहिण्यष्टमौ नाम पुण्यतमः

कालः । अत्र चोपवास-जागर-विष्णुपूजादि प्रशस्तं तिथि-नक्षत्र-
योगान्ते पारणमित्युक्तम् ॥

अथ रथयात्रा ।

भविष्यपुराणे—शतानौक उवाच ।

रथयात्रा कथं कार्या कस्मिन् काले तिथौ तथा
दर्गाया द्विजशार्दूल कस्यात्र विधिरुच्यते ॥

सुमन्तुर्वाच ।

मामि भाद्रपदे देव्याः कृष्णपक्षे खगतिः ।
कर्त्तव्या सा ततो यात्रा दर्गायाः श्रद्धयान्वितैः ॥
शस्तदारुमयं कृत्वा रथं दृढपरिष्कदम् ।
नानारूपगणाकीर्णं सुदृढं दृढरूपकम् ॥
सिंहध्वजपताकाढ्यं श्वेतच्छत्रोपशोभितम् ।
मयूरपत्रघण्टाढ्यं नानाशोभाभिरावृतम् ॥
'नाना सुगन्धपुष्पाढ्यं नानाचामरभूषितम् ।
अधिवासयेद्रथं देव्या अष्टम्यां विधिवन्नृप ॥
कृत्वाग्निकार्यं विधिवत् पूजयित्वा द्विजोत्तमान् ।
पुत्रकांश्च यथाशक्त्वा मातरश्च तथा नृप ॥
नवम्यां भोजयित्वा तु ब्राह्मणान् विधिवत्पुनः ।
रथमारोहयेद्दुर्गां शण्डिलेयं प्रपूज्य च ।

शिष्टस्यास्याः पञ्चशिखं वामतः परिकल्पयेत् ॥

अस्या वामत इत्यन्वयः ।

शङ्ख-तुल्य-निनादैश्च भेरौपण्यनिखनैः ।
 ब्राह्मणानान् घोषैश्च शुभैः प्रेक्षणकैस्तथा ॥
 नृत्यमानैः पुत्रकैश्च पूज्यमाना दिने दिने ।
 तिष्ठेद्भगवतौ दृगां रथारूढा महामते ॥
 यावन्महानवस्थन्तं नवम्याञ्चालयेत्तृप ।
 अष्टम्यां भोजनं दत्त्वा ब्राह्मणानां महीपते ॥
 दत्त्वा च शक्त्वा राजेन्द्र दीनान्धकपणेषु च ।
 पुत्रकेषु च विशेषेण कृत्वा च विधिवद्वलिम् ।
 महानवस्थां भ्रामयेद्रथारूढां त्रिशूलिनीम् ॥
 समेन वर्त्मना वीर यत्नतो भ्रामयेद्रथम् ।
 ब्राह्मणैः सोपवासैश्च भक्तिनम्रैर्दिजोत्तम ॥
 सञ्चास्य सर्वतो यन्ता रथश्चाश्वैः सुगौलिभिः ।
 दृषभैर्वा सुवलिभिर्नगरस्यान्ततो नृप ॥
 भ्रामयेद्दे पुरं रम्यं विधिवत्तां प्रदक्षिणम् ।
 विधिमानेन ते वच्मि समासात् कुहनन्दन ॥
 नानाविधं बलिं वीर भक्ता मांससमन्वितम् ।
 खड्गहस्तो गृहीत्वा वै क्षिपेत् पूर्वदिशामुखे ॥
 नृत्यमानैर्वीरवरैर्दृतो नानायुधोद्यतेः ।
 खड्गेर्विक्रोषैः कौरव्यः पट्टिगैश्चष्टिभिरुप ॥
 वाणैश्च भिन्दिपालैश्च तथान्यैरायुधैर्नृप ।

तथा वाद्यस्वनैर्वीर नृत्यमानैश्च रूपकैः ॥

एवं बलिं त्रिनिःक्षिप्य पुरे याति रथो नृप ।

ब्रह्माणौ पृष्ठतस्तस्यास्ततो माहेश्वरी नृप ॥

वाराहौ वैष्णवी मैहौ कौमारी बज्रिणी तथा ।

एताः पुरो रथारूढा गच्छन्ति प्रथमं विभो ॥

नानाविधैः प्रेक्षणकैः शङ्खवाद्यस्वनैः शुभैः ।

ततो भगवतौ देवी पूज्यमाना दिजोत्तमैः ॥

प्रथमं बह्वचैर्वीर ततो वाजमनेयकैः ।

सामगैश्च ततो वीर ! विप्रैराचर्य्वर्णैस्ततः ॥

ततो राज्ञा जनैश्चान्यैः सर्वैर्नगरवासिभिः ।

पूर्वद्वारं समामाद्य पूज्यमाना चतुष्पथे ॥

तिष्ठेदेकदिनं राजन् ततो गच्छेत् दक्षिणाम् ।

दिनमेकश्च तत्रापि तिष्ठेद्राजन् प्रपूजिता ॥

तस्माद्गच्छेत् पश्चिमाञ्च दिनमेकश्च तिष्ठति ।

पूज्यमाना धान्ययवैस्तस्माद्गच्छेत्तथोत्तराम् ।

तत्रापि पूज्यते शूद्रेर्विधिवत् कुहनन्दन ॥

शूद्रमारोपयेद्यस्तु रथे देव्याः नराधिप ।

स गच्छेद्रौरवं नाम नरकं नात्र मंगयः ।

यः कुर्यात्पर्वकालेषु महायात्राप्रवर्त्तनम् ॥

दुर्गाया रथयात्रायां नगरान्तपरिभ्रमे ।

महाचित्रध्वजैः शुभैः किङ्किणैरवकाश्वितैः ॥

वितानध्वजमालाभिर्घण्टाचामरभूषणैः ।

शङ्खभेर्यादिमिलित-गीतवाद्यादिमङ्गलैः^१ ॥
 लेप्यदारुमथैर्यन्त्रैर्माद्वरचोगणादिभिः ।
 उदकाग्नेयमन्त्रैश्च यज्ञासुर्यैरनेकैः ॥
 स्त्रीदोक्षाचक्रयन्त्रैश्च राजदासीषु शोभितम् ।
 उद्यानस्थानपानाद्यैर्महासूर्यसमायुतम् ॥
 महाजनसमाकीर्णं यथाविभववित्तैः ।
 स सर्वदानपुण्यानि सर्वयज्ञफलानि च ॥
 सत्त्वा नरवरः श्रीमान् दुर्गायाचाप्रवर्तनात् ॥
 ब्रह्मलोके महाभागो मोदते देववत् सदा ।
 भ्रामयन्ति रथं ये वै नराः भक्तिसमन्विताः ॥
 पृष्ठतः पुरतश्चैव ये च भक्ता भ्रमन्ति वै ।
 कुर्वन्तो यात्रां दुर्गायास्तो यान्ति परमं पदम् ॥
 नृत्यमाना विशेषेण गायमाना विशेषतः ।
 ये पश्यन्ति नरा भक्ता ते यान्ति परमाकृतिम् ॥
 तिष्ठमानां रथे देवीं यो नमस्कुरुते नृप ।
 मुच्यते स नरः पापैर्वाजपेयश्च विन्दति ॥
 कृत्वा प्रदक्षिणं यस्तु प्रणमेदवनीकृतः ।
 सर्वपापविनिर्मुक्तः स याति त्रिदिवालयम् ॥
 चन्दनागुदकपूरैः कुङ्कुमेन विलेपयेत् ।
 योऽम्बिकां रथमाकृष्टां योऽश्वमेधमवाप्नुयात् ॥

नानापुष्परजोभिस्तथा देवीं समर्चयेत् ।
 सैव कामानवाप्स्याद्यान् विष्णुलोके महीयते ॥
 सैव स इहेति पदभेदः, सैव राजा युधिष्ठिर इतिवत्
 नानाविधैर्भक्ष्यभोज्यैर्यस्तु पूजयतेऽम्बिकाम् ।
 योऽश्वमेधफलं विन्देद्ब्रह्मलोकश्च गच्छति ॥
 नानाविधैः प्रेक्षणकैः दुर्गायाः पुरतो नृप ।
 प्रजागरन्तु यः कुर्यात् ब्रह्मलोके महीयते ॥
 ये वहन्ति नरा दुर्गां श्रद्धया परयाम्बिताः ।
 तेऽश्वमेधफलं प्राप्य विष्णुलोकं व्रजन्ति हि ॥
 नानाविधैः प्रेक्षणकैर्ब्राह्मणानाञ्च भोजनैः ।
 यात्रां कुर्वन्ति ये भक्ता दुर्गायाः कुरुमन्दन ॥
 गोदानैः स्नानदानैश्च पावकानाञ्च तर्पणैः ।
 ते प्राप्य विविधान् भोगान् गच्छन्ति परमं पदम् ॥
 भङ्गं कुर्वन्ति ये मृदा यात्रायाः पुरुषाधमाः ।
 गच्छन्ति नरकं घोरं ब्रह्महत्यासमन्विताः ॥
 तस्मात् प्रयत्नतः कार्या यात्रा भक्तिसमन्वितैः ।
 महिषाजगिरोभिस्तु नानावलिममन्विताः ॥
 इत्थं भ्राम्य रथं देव्याः स्वस्थानन्तु ततो नयेत्
 तत्राप्येकं दिनं दुर्गां तिष्ठेत्सा तु महीयते ॥
 अपराहे ततः स्नात्वा चतुर्दश्यां महीयते ।
 कृत्वा नीराजनं राजंस्ततो गर्वागृहं त्रिगैः ॥

पौर्णमास्यान्ततः कुर्याद्दिष्ट्याः प्रीत्या महं नृप ।
नानाविधैर्भक्ष्य-भोज्यैस्तथा प्रेक्षणकैः शुभैः ॥

इति दुर्गादिस्था रथयात्रा ।

ब्रह्मपुराणे—

युगाद्येषु युगाक्षेषु आद्रुमचयमुच्यते ।

इत्युपक्रम्य—

अथ भाद्रपदे कृष्णचतुर्दश्याश्च षापरम् ।

उक्त रथयात्रायां युगादिव्यवस्थायाश्च मासपरिस्थित्युक्तन्याथात्
शुक्लादिमासक्रमेण कृष्णपक्षो बोद्धव्यः ।

तथा—

सूर्यस्य सिंहसंक्रान्त्यामन्तः कृतयुगस्य च ।

गोतमः—

अथ प्रौष्ठपदे मासि तिथ्ययुक्ते च संस्थिताः ।

कन्दोगा मिलिताः कुर्युः प्रातरौत्सर्गिकौः क्रियाः ॥

तिथ्यः पुष्यनक्षत्रम् ।

ततः प्रभृति सर्वेषां कन्दसां समुदीरणम् ।

हस्तेन यावत् संयुक्तमुपाकरणवासरम् ॥

कर्णप्रदीपे—

खषीणां मिथ्यमानानामन्तराक्षं समाश्रिताः ।

संपिबेयुः शरीरेण पर्वन्मुक्तजलकटाः ॥

विद्यादीन् ब्राह्मणः कामान् पुत्रादीन् नार्थ्यपि ध्रुवम् ।

आमुष्मिकान्यपि सुखान्याप्नुवन्नात्र संग्रहः ॥

मिथ्यमानानां तर्प्यमाणानां पर्वन्मुक्तजलकटाः तर्पणकर्तृगण-
मुक्तजलविन्दून् । ब्राह्मण इत्युपलक्षणं ■ इत्यनेन सर्वाधि-
कारिकथनात् । अतएव ऋषितर्पणानधिकारिणामप्यचाधिकारः,
एतच्च नार्थ्यपि इत्यनेन व्यक्तम् ।

अथ मार्ग्यः—

शुक्लपक्षे च हस्तायामुपाकर्मापराह्निकम् ।

तद्भयमपि ग्रामाद्वहिः प्राच्यामुदीच्यां वा नाभ्यर्द्धजले स्नात्वा
कर्त्तव्यमध्ययनाङ्गत्वेऽप्यस्याचारात् स्वातन्त्र्यमपि ।

भाद्रमुपक्रम्य ब्रह्मपुराणे—

अमावस्यायां पित्र्ये तु नक्षत्रे मति संयुताः ।

मग्न प्रकाराः पितरो जाताः कमलमम्भवात् ॥

तेभ्यः पूजा तु कर्त्तव्या तत्र सर्वात्मना बुधैः ।

पिण्डो देयस्तथाष्टाङ्गः आद्रुं कार्यं सुसम्पदा ॥

इमामेवामावस्थां आवण्णैयां पुरस्कृत्य शुक्लादिमासरीत्याश्च
मरौचिः—

मासे नभस्यमावस्था तस्यां दर्भचथो मतः ।

अयातधामास्ते दर्भा विनिचो ज्ञ्याः पुनः पुनः ॥

मत्स्यपुराणे ईश्वर उवाच—

शृणुस्वावहिता देवि तथैवानन्तपुष्पकत् ।

नराणामथ नारीणामाराधनमनुत्तमम् ॥

नभस्यै वायु वैशाख्ये पुष्पे मार्गशिरस्य च ।
 शुक्लपत्रे तृतीयायां १ स्नातः सन् गौरमर्षये ॥
 गोरोचनं सगोमूत्रमुष्णं गोशकृतं तथा ।
 दधि-चन्दनसन्निभं ललाटे तिलकं न्यसेत् ॥
 सौभाग्यारोग्यकृष्णमात् सदा च ललिताप्रियम् ।
 प्रतिपद्यं तृतीयासु पुमानापौतवाससौ ॥
 धारयेदथ रक्तानि नारो चेत् पतिसंयुता ।
 विधवा धातुरक्तानि कुमारौ शुक्लवाससौ ॥
 देव्यर्चां २ पञ्चगव्येन ततः क्षीरेण केवलम् ।
 स्नापयेन्मधुना तदत् पुष्पगन्धोदकेन तु ॥
 पूजयेच्छुक्लपुष्पैस्तु फलैर्नानाविधैरपि ।
 धान्यकाजाजि ३ सवणं गुडक्षीरहृत्तान्वितैः ॥
 शुक्लाक्षततिलैरर्चां ततो देव्याः सदा र्चयेत् ।
 अर्चां प्रतिमां शुक्लाक्षताः मिततण्डुलाः ।
 पादाब्जभ्यर्चनं कुर्यात् प्रतिपद्यं वरानने ॥
 वरदायै नमः पादौ तथा गुल्फौ नमः त्रिये ४ ।
 अशोकायै नमो जङ्घे पार्वत्यै जानुभौ तथा ॥
 उरु मङ्गलकारिण्यै वामदेव्यै तथा कटिम् ।
 पद्मोदरायै जठरसुरः कामत्रिये नमः ॥
 करौ सौभाग्यदायिन्यै बाहू हरमुखत्रिये ।

१ D सुजातः—।

२ A—जाति ।

३ BD देवीम् ।

४ A त्रिय ।

मुखं दर्पणवासिन्यै स्मरदायै स्मितं नमः ॥
 गौर्यै नमस्तथा नासामुत्पलायै च लोचने
 तुष्ये ललाटमलकान् कात्यायिन्यै नमस्तथा ॥
 नमो गौर्यै नमः पुष्पै नमः कान्धे नमः त्रिये ।
 रम्भायै ललितायै च वासुदेव्यै नमो नमः ॥
 एवं सम्पूज्य विधिवदग्रतः पद्ममालिखेत् ।
 पञ्चैर्वाद्वाग्रभिर्युक्तं कुङ्कुमेन सकर्णिकम् ॥
 पूर्व्वेण विन्यसेद्गौरीमपर्णाञ्च ततः परम् ।
 भवानौ दक्षिणे तदद्गुद्राणोश्च ततः परम् ॥
 विन्यसेत् पश्चिमे सौम्यां सदा मदनवासिनीम् ।
 वायव्ये पाटलासुग्रासुत्तरेण ततोऽप्युमाम् ॥
 मध्ये यथास्वमाश्रासु मङ्गलां कुमुदां सतीम् ।
 भद्राञ्च १ मध्ये संस्थाप्य ललितां कर्णिकोपरि ॥
 कुसुमैरक्षताभिर्वा नमस्कारेण विन्यसेत् ।
 अक्षताभिस्तण्डुलैः २ अक्षता यवा इति पारिजातः ।
 गीत-मङ्गलघोषञ्च कारयित्वा सुवासिनीम् ॥
 पूजयेद्भक्तवासोभौ रक्तमाख्यानुलेपनैः ।
 सिन्दूरं स्नानपूर्णञ्च ३ तासां शिरसि पातयेत् ॥
 स्नानपूर्णं स्नानीयद्रवपूर्णं कुङ्कुमम् ।
 सिन्दूर-कुङ्कुमस्नानमतीवेष्टं यतस्ततः ॥

१ वद्रश्च ।

२ D स्नानपूर्णं ।

तस्योपदेशारमपि पूजयेत् यत्नतो गुरुम् ।
न पूज्यते गुरुर्न नरे^१स्तत्राफलाः क्रियाः ॥
नभस्ये पूजयेद्गौरीमुत्पलेरसितैः सदा ।
बन्धुजैर्वैरास्ययुग्मां कार्त्तिके शतपत्रकैः ॥

आश्वयुज्यामाश्विनद्वतीयायां प्रकरणात् ॥

जातीपुष्पैः मार्गशीर्षे पौषे पौतैः कुण्डलकैः ।
कुन्दपुष्पैः सुवर्णाद्यैर्देवीं माघे तु पूजयेत् ॥
सिन्दुवारेण जात्या वा फाल्गुनेऽप्यर्चयेद्दमाम् ।
चैत्रे तु मल्लिकाशोकैर्वैशाखे गन्धपाटलैः ॥
ज्येष्ठे कमलमन्दारैराषाढे च जयाम्बुजैः^२ ।

जया जयन्ती ।

कदम्बैरथ मालत्या आवणे पूजयेत् सदा ॥
गोमूत्रं गोमयं चौरं दधि सर्पिः कुशोदकम् ।
विष्णुपचारकपुष्पञ्च यवान् गोशृङ्गवारि च ॥
पञ्चगव्यञ्च विल्वञ्च प्राशयेत् क्रमशस्तथा ।
एतद्गात्रपदाद्यन्तु प्राशनं समुदाहृतम् ॥
प्रतिपक्षञ्च मिथुनं द्वतीयायां वरानने ।
भोजयित्वा^३र्चयेद्गङ्गा वस्त्र-माल्य-विलेपनैः ॥
पुंसः पौताम्बरे दद्यात् स्त्रियाः कौसुमवाससौ ।
निष्पावाजजिलवणमिच्छुदण्डशृणान्वितम् ॥

तस्ये दद्यात् फलं पुंसः सुवर्णोत्पलमयुतम् ॥
यथा न देवि ! देवेशस्त्वां परित्यज्य गच्छति ।
तथा मासुद्धराशेषदुःखममारमागरात् ॥
कुमुदा विमला नन्दा भवानी वसुधा शिवा ॥
ललिता कमला गौरी सती रत्नाऽथ पार्वती
नभस्यादिषु मासेषु प्रीयतामित्युदीरयेत् ॥
व्रतान्ते शयनं दद्यात् सुवर्णकमलान्वितम् ।
मिथुनानि चतुर्विंशान् द्वादशैवाथवा^४र्चयेत् ॥
अष्टौ षड्वाप्यथ पुनश्चानुमानं समर्चयेत् ।
पूर्वै दत्वाथ गुरवे शेषानभ्यर्चयेदधः ॥
उक्तानन्तद्वतीयेषा सदानन्तफलप्रदा ।
सर्वपापहरा देवी सौभाग्यारोग्यवर्द्धनी ॥
न चेमां वित्तशास्त्रेण कदाचिदपि कृहयेत् ।
नरो वा यदि वा नारी वित्त^५शास्त्रात्यतत्पथः ॥
गर्भिणी स्रुतिका नक्तं कुमारौ वा^६थ रोगिणी ।
यदाऽऽहुः तदान्येन कारयेत् प्रयता स्वयम् ॥
इमामनन्तफलदां यस्तृतीयां समाचरेत् ।
कल्पकोटिशतं माघं शिवलोके महीयते ॥
वित्तहीनोऽपि कुर्वीत वर्षचयमुपोषणैः ।
पुष्यमन्त्रविधानेन सोऽपि तत् फलमाप्नुयात् ॥

नारी वा कुर्वते या तु कुमारी विधवा च वा ।
 सापि तत् फलमाप्नोति गौर्यनुग्रहाश्रिता ॥
 इति पठति शृणोति वा य इत्यम्
 गिरितनयाग्रतमिन्दुलोक'संस्थः ।
 मतिमपि च ददाति सोऽपि देवै-
 रमरवधूजनकिन्नरैश्च पूज्यः ॥
 इत्यनन्तप्रतप्ततीया ॥

तृतीयां प्रकृत्य भविष्यपुराणे-

माघे भाद्रपदे वापि स्त्रीणां धन्या प्रचक्षते ।

तथा-

गुडापूपास्तु दातव्या मासि भाद्रपदे तथा ॥

तृतीयां पायसं वापि वामदेवस्य प्रीतये ॥

मन्वन्तरादिष्वेयं तृतीया ।

श्रिष्टाः-

शुक्लपक्षे चतुर्थ्यां सिंहं चन्द्रस्य दर्शनम् ।

मिथ्याभिप्रायं कुर्वते तस्मात् पश्येन्न तं तदा ॥

अथ ब्रह्मपुराणमपि पठन्ति ।

नारायणोऽभिप्रायस्तु निशाकरमरौचिषु ।

स्वितस्वतुर्ध्यामद्यापि मनुष्यानापतेच्च यः ॥

अतस्तुत्यां चन्द्रान् प्रमादाद्दीप्य संयतः ।

पठेद्भावेयिकावाक्यं प्राप्नुवन् वायुदक्षुः ॥

धात्रेयिकावाक्यं विष्णुपुराणे-

सिंहः प्रसेनमवधौत् सिंहो जाम्बवता हतः ।

सुकुमारक! मा रोदीकव ह्येष स्वमन्त्रकः ॥

तथा श्रिष्टाः-

भाद्रशुक्लचतुर्थ्यां हर्ष्याली नाम या मता ।

पूजयेत् पार्वतीं तस्यां सौभाग्यं न विहन्यते ॥

भविष्यपुराणे-

शिवा शान्ता शुभा राजन् चतुर्थीं चिविधा मता ।

मासि भाद्रपदे शुक्ला शिवलोकेषु पूजिता ॥

तस्यां स्नानं तथा दानमुपवासो जपस्तथा ।

क्रियमाणं शतगुणं प्रमादाद्वन्तिनो नृप ॥

दन्तिनो गणपतेः ।

गुड-लवण-हतानास्तु दानं शुभकरं स्मृतम् ।

गूडापूपैस्तथा वीर! पुष्टं ब्राह्मणभोजनम् ॥

यास्वस्यां नरशार्दूल पूजयन्ति सदा स्त्रियः ।

गुड-लवण-पूपैश्च शत्रुं शशुरमेव च ॥

ताः सर्वाः सुभगा वै सुर्विघ्नेश्वरानुमोदनात् ।

कन्यका तु विशेषेण विधिनानेन पूजयेत् ॥

कन्याकर्तृकपूजायां शत्रु-शशुरपूजा नास्ति तस्यास्तदभावात्

गणपतिरथ प्रधानतया पूज्यः ।

शुक्लपञ्चमुपक्रम्य भविष्यपुराणे—

सुमन्तुवाच—

तथा भाद्रपदे मासि पञ्चम्यां श्रद्धयान्वितः ।
यस्यालेख्ये नरो नागान् कृष्णवर्णादिवर्णकैः ॥
पूजयेद्बन्धुपुत्रैस्तु सर्पिर्गुगुलु-पायसैः ।
तस्य तुष्टिं समायान्ति पञ्चगास्तत्तत्कादयः ॥
आसन्नमात् कुलात्तस्य न भयं नागतो भवेत् ।
तस्मात् सर्वप्रयत्नेन नागान् सम्पूजयेन्नरः ॥
इत्यालेख्यनागपञ्चमीव्रतम् ॥
तत्तत्कादयस्तु नागा अष्टौ श्रावणपञ्चम्यामुक्ताः ॥

ब्रह्मपुराणे—

शुक्लायामथ पञ्चम्यां नीलो नागपतिः पुरा ।
यतीन्द्रदं प्रविष्टस्य तस्मात्तं तच्च पूजयेत् ॥
मास्यैर्वस्त्रोपचारैश्च देवाग्निगुरुतर्पणैः ।
नृत्यगीतेस्तथा वाद्यैः पुष्पैर्धूपान्नसम्पदा ।
स्नाननागांश्च विधिना पूजयेच्चापि सर्वदा ॥
स्नाननागाश्च भविष्यपुराणोक्ताः ।

तथा—

ये केचित् पृथिवीतले ये ऽधस्तात्प्रहोदधेः^१ ।
हिमाचले च ये विन्ध्यं क्षेत्रान्तरौ च दिवि स्थिताः ।

ये नदीषु तथा नागा ये मरःस्त्रपि भोगिनः ।

ये वापीषु तडागेष्विति ।

पुण्या भाद्रपदे मासि पञ्चमी नागपञ्चमी ।

चौरक्षान्पूजादिभिर्नागप्रीतिहेतुर्नागपञ्चमीसमाख्यानम् ।

भविष्यपुराण एव शतानीक उवाच—

नागदष्टः पिता यस्य भ्राता वा दुहिताऽपि वा ।

माता पुत्रोऽथ भार्या वा कर्त्तव्यमददस्व मे ॥

मोक्षाय तस्य विप्रेन्द्र दानं व्रतमुपोषितम् ।

ब्रूहि मे द्विजशार्दूल येन तद्वै करोम्यहम् ॥

सुमन्तुवाच—

उपोष्या पञ्चमी राजन् नागानां पुष्टिवर्द्धनी ।

स्वमेकमेकं राजेन्द्र विधानं शृणु भारत ॥

मासि भाद्रपदे या तु शुक्लपक्षे महीपते ।

सा तु पुण्या मया प्रोक्ता ग्राह्याऽसौ गतिकाम्यया ।

ज्ञेया द्वादश सम्बर्त्तं पञ्चम्यो भरतर्षभ ॥

द्वादश पञ्चम्यो ज्ञेया इत्यन्वयः, सम्बर्त्तो वत्सरः

कल्पतरौ तु—

ज्ञेया द्वादशमासस्य जपं जप्यञ्च भारत ! ॥

इति पाठः ॥

चतुर्थ्यामेकभक्तस्य तस्यान्नं प्रकीर्तितम् ।

भूरिभारमयं नागमथवा कालधौतकम् ॥

भूरिभारमयं सुवर्णभारमयम् । कालधौतकं रौप्यमयम् ।

हत्वा दादमयं वापि अथापि मृण्मयं नृप ।

शक्तपेक्षया विकल्पः ।

पञ्चम्यामर्षयेद्गत्वा नागं पञ्चफणं नृप ।

करवौरैः शतपत्रैः जातीपुष्पैश्च सुव्रत ॥

तथा गन्धप्रधूपैश्च पूज्य पञ्चगमुत्तमम् ।

ब्राह्मणान् भोजयेत् पश्चात् दृत-पायस-मोदकैः ॥

अनन्तं वासुकिं पद्मं शङ्खं कम्बलमेव च ।

तथा कर्कोटकं नागं नागमश्वतरं नृप ॥

धृतराष्ट्रं शङ्खपाशं काशियं तक्षकं तथा ।

पिङ्गलश्च महानागं मासि मासि प्रकीर्तितम् ॥

सम्पर्शान्ते पारणं स्थान्महाब्राह्मणभोजनम् ॥

इतिहासविदे नागं गैरिकेण कृतं नृप ! ।

गैरिकेण सुवर्णेन ।

तथाऋजुनीं प्रदातव्या वाचकस्य महीपते ॥

ऋजुनीं गौः ।

एष पारणके चापि विधिः प्रोक्तो बुधैर्नृप ।

तव पित्रा कृतश्चैव पितुर्मोक्षाय भारत ॥

खमेकमुखा वै वीर पञ्चमौ भरतर्षभ ।

सुवर्णभारनिष्पन्नं नागं दत्त्वा तथा च गाम् ॥

व्यासस्य कुहशाहून् पितुरानृष्यमाप्रवान् ।

तव पित्रा कृतश्चैव पञ्चम्योपासते नृप ॥

उपासते लोकाः पञ्चम्या करणभृतया ।

उत्सृज्य नागतां वीर तव पूर्वपितामहः ॥

पुष्टेतरसदो यातस्तथा पुष्टसदो नृप ।

पुष्टेतर-पुष्टशब्दौ खर्गिविशेषवचनौ ।

सुनासीरसदो गत्वा तथा भार्गसदो गतः ।

सुनासीरसदः इन्द्रसर्मा, भार्गसदः सूर्यसभाम् ।

सूरसदस्ततो गत्वा कञ्जजस्य सदो गतः ॥

कञ्जजस्य ब्रह्मणः ।

अन्येऽपि ये करिष्यन्ति इदं व्रतमनुत्तमम् ।

दष्टकं मोक्षते तेषां शुभं स्थानमवाप्स्यते ॥

यस्येदं शृणुयान्नित्यं अद्भुतभक्तिसमन्वितः ।

कुले तस्य न नागेभ्यो भयं भवति कुत्रचित् ॥

इति दष्टोद्धरणपञ्चमौव्रतम् ॥

शक्तपञ्चप्रकरणे तत्रैव—

सुमन्तुश्वाच ।

येयं भाद्रपदे मासि षष्ठौ स्याद्भरतर्षभ ।

पुष्ट्या चैवं पापहरा शिवा शान्ता शुभा नृप ॥

स्नानदानादिकं किञ्चित्स्थानमवयमुच्यते ।
 येऽस्यां पश्यन्ति गाङ्गेयं दक्षिणापचमाश्रितम्
 मङ्गलहत्यादिपापैस्ते मुच्यन्ते नात्र संग्रहः ॥
 तस्मादस्यां सदा पश्येत् कार्तिकेयं सदैव हि ॥
 पूजयन्ति गृहं येऽस्यां नरा भक्तिसमन्विताः ।
 प्राप्येह ते शुभान् लोकान् गता रुद्रसलोकताम् ॥
 यस्तु कारयते गेहं सुदुर्लभं सुप्रतिष्ठितम् ॥
 दारुणैकमयं भक्त्या कृत्वा श्रद्धासमन्वितः ।
 गाङ्गेयं यानमाह्वय गच्छेद्गाङ्गेयस्य वै ॥
 सप्तार्जनादिकं कर्म कुर्याद्गृहे गृहे नरः ।
 ध्वजत्यारोहणं राजन् स गच्छेद्रुद्रस्य वै ।
 चन्दनागुरुकर्पूरैः यस्तु पूजयते गृहम् ।
 गवाश्वरथयानाद्यं सैनापत्यमवाप्नुयात् ॥
 राज्ञां पूज्यः सदा प्रोक्तः कार्तिकेयो महीपते ।
 कार्तिकेयादृते राज्ञां गान्धः पूज्यः प्रचक्षते ॥
 सक्रामं गच्छमानोऽपि पूजयेत् कृत्तिकासुतम् ।
 स शत्रून् जयते वीरो यथेन्द्रा दानवावणे ॥
 तस्मात् सर्वप्रयत्नेन पूजयेत्क्षत्रराज्यजम् ।
 पूजमानस्तु तं भक्त्या चत्वारिंशद्विधैर्मपि ॥
 मुच्यते सर्वपापेभ्यस्तथा गच्छेच्छिवालयम् ।
 तैलं पञ्चानं न भुञ्जीत न दिवा कुरुनन्दन ॥
 यस्तु पञ्चानं नरो नक्तं कुर्याद्भरतसत्तम ।

सर्वपापैः स निर्मुक्तो गाङ्गेयस्य सदो व्रजेत् ॥
 त्रिः कृत्वा दक्षिणामाशां गत्वा यः श्रद्धयान्वितः ।
 पूजयेद्देवदेवेशं स गच्छेच्छान्तिमन्दिरम् ॥

इति षष्ठीकल्पः ।

एतस्य षष्ठीकल्पस्य सर्वमवयवमुच्यते ॥

इत्यन्तमेकदेशमात्रमेव समयप्रदीपे लिखितम् ।

स्नानदानादिकं सर्वमवयवमुच्यते ।

इति पाठे मत्वेवास्यामिति शेषो दत्तः । तत्र हेतुर्न सम्यक्
 गोपाल-लक्ष्मीधरादिभिश्चेतत्-कल्पमध्ये विद्यमानः—

पञ्चानं तैलं न भुञ्जीतेत्यादिमाहुःश्लोकः ।

पञ्चानं फलाग्रानो राजन् विशेषात् कार्तिके नृप ।

इत्यादि षष्ठीकल्पे—स नक्तं व्रतं भवेदित्यस्यापि स्वर्गं च
 नियतं वास इत्यस्य पद्यालिखितः, शेषन्तु तत्प्रतिपाद्यं कर्मजातं
 न लिखितं । तत्रापि हेतुर्नास्ति । अनेन तु साहुःश्लोकेन साङ्गं
 षष्ठीनक्तव्रतमत्र कल्पे प्रतिपाद्यते । अनेन तु व्रतरूपं स्नानदानादि
 कार्तिकेयपूजादि च प्रतिपाद्यते इति परमार्थः ।

भाद्रशुक्लमुपक्रम्य ब्रह्मपुराणे—

पञ्चान्तु माधवः कौर्त्तिं लब्धवान् देवकीसुतः ।

स्नाननागः कुमारश्च गवो भूताश्च भूतले ॥

तस्मान्ने तत्र समूह्याः शर्करासम्भवैः फलैः ।
 मध्वाज्यमरीचोपेतैः पुष्पैर्धूपैर्यथाक्रमम् ॥
 परिपकैरिति भूपाल-कृत्यसमुच्चये पाठः ।
 भृत्य-मित्र-कलत्रेभ्यो दत्त्वा भुञ्जीत तान्यपि ।
 भविष्यपुराणे ब्रह्मोवाच ।
 मासि भाद्रपदे वीर शुकपक्षेऽथ यो भवेत् ।
 षष्ठ्यां गणकुलश्रेष्ठ ? स भद्रः परिकीर्तितः ॥
 यो भवेद्भविष्यार इत्यर्थः ।
 तत्र नक्तस्य यः कुर्यादुपवासमथापि वा ।
 हंसयानसमाकृतो याति हंससंलोकताम् ॥
 उपवासाशक्तौ नक्तं । हंस आदित्यः ।
 मासतौकुसुमानीह तथा श्वेतस्य चन्दनम् ।
 विजयस्य तथा धूपं नैवेद्यं पायसं परम् ॥
 विजयनामा धूपः परिभाषोक्तः ।
 पूजायां भास्करस्यैतत् कुर्यान्निपुरनन्दन ।
 इत्थं समूह्य देवेशं मध्याह्ने भुवनाधिपम् ॥
 दत्त्वा तु दक्षिणां शक्त्वा ततो भुञ्जीत वाग्यतः ।
 पायसं गणशार्ङ्गं सगुडं सर्पिषा सह ॥
 य एवं पूजयेद्भाद्रैः मानवस्त्रिमिरापहम् ।
 सर्वान् कामानवाप्नोति पुत्रदारधनादिकान् ॥

विमुक्तः सर्वपापेभ्यो याति ब्रह्मसंलोकताम् ।
 एष भद्रविधिः प्रोक्तो मयाऽयन्ते गणाधिप ।
 कृत्वा श्रुत्वा सर्वपापान्मुच्यते मानवो भुवि ॥
 आदित्यवारकल्प भद्रविधिः ।

ब्रह्मोवाच—

शुकपक्षे तु सप्तम्यां मासि भाद्रपदेऽच्युत ! ।
 प्रणम्य शिरसादित्यं पूजयेत् सप्तवाहनम् ॥
 पुष्प-धूपादिभिर्वीर कुतपानाञ्च तर्पणैः ।
 कुतपानां ब्राह्मणानाम् ।

पाखण्डादिभिरालापं न कुर्वन्ति यतात्मवान् ॥
 विप्राय दक्षिणां दत्त्वा नक्तं भुञ्जीत वाग्यतः ।
 तिष्ठन् ब्रजन् प्रस्थितश्च क्षुत प्रस्रलितादिषु ॥
 आदित्यनामस्मरणं कुर्याद्दक्षारणं तथा ।
 अनेनैव विधानेन मासान् द्वादश वै क्रमात् ॥
 उपोष्य पारणे पूर्णं समभर्त्स्य जगद्गुरुम् ।
 पुष्टेन श्रवणेनेह प्रीणयन् पुष्टिमाप्नुते ॥
 एवं यः पुरुषः कुर्यादादित्याराधनं शुचिः
 नारी वा स्वर्गमभ्येत्य ज्ञानन्तफलमश्नुते ॥

इत्यनन्तफलमप्रमी ।

देवी पुराणे—

मनुस्मृत्युक्तं—

यदीच्छति स्त्रियभारमिह जन्मनि चापरे ।
कन्या कुर्व्यान्नृपश्रेष्ठ विष्णुना कथितं व्रतम् ॥
सर्वपापहरं पुण्यं सर्वकामफलप्रदम् ।
उमामाहेश्वरं नाम कर्त्तव्यं विधिना यथा ॥
प्रौढाश्विने तथा मार्गे मृगे भाग्येऽथवा पुनः ।
मैत्रे शाक्रेऽथवा कार्यमष्टम्यामथ शाङ्करे ॥

प्रौढो भाद्रमासः, मृगे मृगशिरसि, भाग्ये पूर्वफाल्गुन्यां, मैत्रे
अनुराधायां, शाक्रे ज्येष्ठायां, शाङ्करे आर्द्रायाम् ।

पूर्वेऽङ्गि च सपत्नीकं दाम्पत्यं शुभसंयुतम् ॥
एकभार्यारतं वत्स! सर्वधर्मव्रतान्वितम् ।
आमन्त्रयाम्येष युवां प्रातः कार्यं स्तुतुग्रहः ॥

अथ च मन्त्रप्रयोगे नरनारीकर्त्तृके इदमेव वाक्यं प्रयोक्तव्यं
स्वधिकारस्य नरो वेत्यनेन^१ पुरुषस्याप्यपे^२धिकारकथनात् ।

सुदान्वितस्तथा कुर्यात् कलिं दम्भविवर्जितः ।
मधुराश्वेन भोज्यन्तु क्षीरेचुयवशास्त्रिभिः ॥
सितसूत्रे तथा रक्ते शुभे देवे च वाससौ ।
निर्मले सद्ग्रे वस्ते देवदेवीप्रसाधके ॥

सिते देवाय रक्ते देव्यै ।

कृत्वा उमेश्वरं पूज्य स्त्रिण्डले प्रतिमासु वा ।

कृत्वा दिशां बलिं दत्वा वितानमवतारयेत् ॥

चतुरस्रं चतुर्द्वारं गोमयेनोपलेपयेत् ।

चतुष्कं शालि-गोधूमवर्णकैरुपशोभितम् ॥

दीपमालान्वितं कृत्वा दाम्पत्यं भोजयेत्ततः ।

शङ्करं मनसा ध्यायेत् शक्र! भक्तिसमन्वितः ॥

देवसुन्दनकाश्रौरकर्पूरागुरुधूपितम् ।

जातौ पुष्पाग-मन्दार-व्रतपत्रैः सुमानितम् ॥

चमाय युग्मं सखीतं चिन्धा कृत्वा प्रदक्षिणम् ।

युग्मं स्त्रीपुंसौ ।

सुखालापेन सम्बोध्य स्थायनी तमुमेश्वरम् ॥

आचम्यार्चपात्रम् दद्याद्भस्मोदकं तथा ।

महिरण्यं सवत्सन्तु पुनर्दत्वा चमापयेत् ॥

आचम्य आचमनं कारयित्वा—

प्रौढतां मे उमेशस्तु सर्वदेवपतिः पतिः ।

उमामन्त्रेण चोमेश ईशमन्त्रेण शङ्करौ ॥

पूजिता सर्वकामार्थान् प्रयच्छत्यविचारतः ।

अनेन प्राप्नुयात्सारी अवियोगं सुरेश्वर ॥

इह जन्मनि सौभाग्यं धनधान्यसुखानि च ।

मृता याति परं स्थानं शङ्करोमाममन्वितम् ॥

तच्च मुक्ता महाभोगानिहायाता महाकुले ।

महत्ते वृद्धिसम्यक्ते पतिं बिन्दति शोभनम् ॥

लावण्यरूपसमन्ता भर्तुं श्रेष्ठा सदा भवेत् ।

आघनीया समस्तस्य विभवान्तःपुरस्य च ॥
 सुपुत्रा जीववत्सा च आधियाधिविवर्जिता ।
 भुक्ता यथेष्टितान् कामान् दृष्ट्वे पतिपूर्विकाः ॥
 दिवं याति सुरश्रेष्ठ शङ्करोमार्चिकाः स्त्रियः ।
 नरो वानेन विधिना नारीणां भवते पतिः ॥
 समृद्धः सर्वभूतानां पतितमुपगच्छति ।
 शङ्करोमात्रं शक्र लक्ष्म्या पूर्वमनुष्ठितम् ॥
 रत्ना देव्याऽहन्त्या च रोहिण्या सुरसत्तम ! ।
 कृतमासीत् सुखार्थं तासु भुञ्जीत तत्फलम् ॥
 इत्युमामहेश्वरव्रतम् ।

देवीपुराणे— इन्द्र उवाच—

कथितं शङ्करोमाख्यं व्रतं मनसि तुष्टिदम् ।
 श्रोतुमिच्छाम्यहं तात विष्णुशङ्करसंज्ञितम् ॥

मनु उवाच—

यथा उमेश्वरं तात तथा कार्यमिदं व्रतम् ।
 तथा कार्यमिति पूर्वोक्तभाद्रमासादीनां सर्वेषामतिदेशः ।
 किन्तु पौतानि वासांसि केशवाय प्रकल्पयेत् ॥
 गन्धपुष्पं तथा धूपं सुगन्धस्य जनार्दने ।
 कार्यं पूजनसम्भारे ऋतुका दधिशर्करम् ॥
 एवं तौ पूजयित्वा तु प्रतिमाखण्डितेऽपि वा ।
 आकृत्य ब्राह्मणौ वत्स वेदसिद्धान्तपारगौ ॥

यतौ वा व्रतसम्पन्नौ जटाकाषायधारिणौ ।
 तौ भोजयेद्विधानेन शूलपाणि जनार्दनौ ॥
 चमाप्य विधिना वत्स सर्वकाम प्रसाधकौ ।
 हेम तु दक्षिणा विष्णोर्मौक्तिकं शङ्करस्य च ।
 दत्त्वानुग्रह्य तौ लोकौ क्रमाद्देहचये व्रजेत् ॥
 तौ लोकाविति वैष्णव—शङ्करौ ।
 भुक्ता भोगांस्तथा शक्र दहायातो नरेश्वरः ।
 कुले भवति भूपानां सुख-पुत्रादिसंयुतः ॥
 पूर्वभावाद्भवेद्भक्तिः शिव-विष्णुप्रसाधके ।
 योगं प्राप्य परं याति यत्तत्स्थानमनामयम् ॥
 इति विष्णुशङ्करयोर्व्रतम् ।

भविष्यपुराणे विष्णु उवाच—

ब्रह्मन् भाद्रपदे मामि शुक्राष्टम्यामुपोषितः ।
 पूजयेच्छङ्करं भक्त्वा यो नरः श्रद्धयाश्रितः ।
 स याति परमं स्थानं यत्र देवस्त्रिलोचनः ॥
 गणेशं पूजयेद्यस्तु दूर्वया सहितं मुने ।
 फलानां सकलैर्द्रव्यैः गन्धपुष्पविलेपनैः ॥
 फलानां सकलैरखण्डफलैः ।
 खर्जूर-नारिकेलैश्च मातुलुङ्गफलैस्तथा ।
 पूजयेच्छङ्करं भक्त्वा दूर्वया विधिवद्भिज्ज ॥
 दध्यक्षतेर्दिजश्रेष्ठ अर्घं दत्त्वा त्रिलोचने ।

दूर्वाभौशस्य सम्पूज्य यन्नतः अद्रुया दिज ॥
 तं दूर्वैः स्मृतजन्माऽमि सर्वदेवैस्तु वन्दिता ।
 पूजिता दह तत्सर्वं यन्मया द्यूकृतं कृतम् ॥
 एवं सम्पूज्य देवेशं दूर्वाभौश ब्रह्मानन्दन ।
 ब्राह्मणेभ्यः फलं दद्यात् नारिकेलादि सुव्रत ! ॥
 दधि प्राप्य गृहं गच्छेत् चमयित्वा चित्तोत्थनम् ।
 दूर्वा गौरौ स्यता ब्रह्मन् शङ्करस्तु फलानि वै ॥
 यस्तु तस्यां तिथौ ब्रह्मन् पूजयेच्छङ्करं नरः ।
 स तु गच्छेद्गृहं रम्यं दिव्य-गन्धर्वसेवितम् ॥
 कृतोपवासं सप्तम्यामष्टम्यां पूजयेच्छिवम् ।
 पूर्वोक्तेन विधानेन सर्वकामान् स विन्दति ॥
 विद्यां प्राप्नोति विद्यार्थी पुत्रार्थी पुत्रमाप्नुयात् ।
 धनार्थी धनमाप्नोति भार्याार्थी लभते च ताम् ॥
 मनसा यद्यदिच्छेत् तत्तदाप्नोति मानवः ।
 य एवं पूजयेद्देवीं भूतेशं मानवः फलैः ॥
 समस्तजन्मपापौघान्मुच्यते नात्र संशयः ।
 कृतोपवासः सप्तम्यामष्टम्यां पूजयेच्छिवम् ।
 दूर्वाभौशेन विप्रेन्द्र दध्यक्षतफलैः शुभैः ॥
 ततः सम्पूजयेदिष्टान् फलैर्मानाविधैर्दिज ॥
 अनग्निपक्वमन्नीयादन्नं दधिफलं तथा ।
 अक्षरस्रवणं ब्रह्मसन्नीयान्मधुरान्वितम् ॥
 दद्यात् फलानि विप्रेभ्यः फलाहारः स्वयं भवेत् ।

प्रणम्य शिरसा दूर्वां शिवश्च शिवमाप्नुयात् ॥
 य एवं कुरुते भक्त्या महादेवस्य पूजनम् ।
 गणत्वं यात्यसौ ब्रह्मन् मुच्यते ब्रह्महत्याया ॥
 एवं पुण्या पापहरा अष्टमौ दूर्वमंजिका ।
 चतुर्णामपि वर्णानां स्त्रीजनस्य विशेषतः ॥
 इति दूर्वाभौशमौव्रतम् ।

ब्रह्मपुराणे—

जनार्दनश्च दुर्गा च धनदो वरुणस्तथा ।
 वनस्पतिश्च पञ्चैते नवम्यान्तु कृते युगे ॥
 उत्पादयेद्युगोर्ध्वमांस्तृप्यर्थमिह देहिनाम् ।
 तस्मात्तान् पूजयेत्तत्र भक्ष्यैर्गोधूमसम्भवेः ।
 गुडाज्यमरीचोपेतैः पुष्पधूपैर्यथाकमम् ।
 गोधूमैस्तर्पयेद्दक्षिं गोधूमैश्चार्चयेद्भूरिम् ॥
 तस्मिन्वेदितशिश्टानि भक्ष्यानि प्रयतात्मवान् ।
 दत्त्वा विप्राय विप्रेभ्यो दद्यात्तान्येव दक्षिणाम् ॥
 सुसंस्कृतायां नद्याञ्च सुपुण्ये च जलाशये ।
 आरामे वृक्षवज्रले पश्चाद्भुञ्जीत तान्यपि ॥

देवीपुराणे—

ततः कदलौचुदण्डेन पताकाञ्च समुच्छयेत् ।
 अन्याश्च विविधाः शोभाः शक्रकेतुसमुच्छये ॥
 प्रौष्ठपदे तथाष्टम्यां-शुक्लायां शोभने चले ।
 आग्निने वायु शुक्लायां अवणे वायु सोच्छयेत् ॥

विष्णु धर्मोत्तरे—

मासि भाद्रपदे शुक्लमवस्थां द्विजपुङ्गवाः ।

गोधूमभक्तान् सगुडान् दत्वा पुण्यमवाप्नुयात् ॥

ब्रह्मपुराणे—

नभस्यान्ते दशम्यान्तु कश्यपो लब्धवान् वरम् ।

अवतारं वितस्तायाः सतीदेहे पुरातने ॥

एकादश्यान्ततो रुद्रः सतीं भार्यामदेशयत् ।

रसातलगता सा च द्वादश्यां शङ्कराजया ॥

अथ जाता त्रयोदश्यां शूलभेदाद्रसातलात् ।

चतुर्दश्यां पुनर्नष्टा पौर्णमास्यां समुत्थिता ॥

प्रतिपद्यथ निष्कान्ता फणामार्गेण सा नदी ।

दशम्यामादितः ज्ञात्वा दिवसेष्वपि सप्तसु ।

पश्येत् सम्पूजयेत् ध्यायेत् पिबेत् स्नायाच्च सर्वदा ॥

गन्धैर्माल्यैश्च नेत्रैर्धूपदीपैः सुशोभनैः ।

अङ्गरागैश्च विविधैर्वस्त्रैः पुष्पैर्विलेपनैः ॥

रक्तसूत्रैः कङ्कणैश्च स्त्रीणामाभरणैस्तथा ।

फलैर्मूलैस्तथा शाकैर्होमैर्ब्राह्मणतर्पणैः ॥

पूजनौघा विप्रैरेण वितस्ता-मिन्द्रमङ्गमे ।

महयात्रोत्सवः कार्यः पूज्याश्च नटनर्तकाः ॥

भविष्यपुराणे—

मासि भाद्रपदे शुक्ला द्वादशी अवणान्विता ।

महती द्वादशी ज्ञेया उपवासे महाफला ।

अर्चयित्वाऽच्युतं भक्त्या लभेत् पुण्यं दशाब्दिकम् ।

फलं दानकृतानाञ्च तस्य लक्षगुणं भवेत् ॥

विष्णुधर्म—

यदा तु शुक्लद्वादश्यां नक्षत्रं अवणा भवेत् ।

तदा सा तु महापुण्या द्वादशी विजया स्मृता ॥

तस्यां स्नातः सर्वतोर्ये स्नातो भवति मानवः ।

सम्पूज्य वर्षपूजायाः सकलं फलमश्नुते ॥

एकजप्यात् महस्रस्य जप्त्वाप्नोति तत्फलम् ।

स्नानं महस्रगुणितं तथा वै विप्रभोजनम् ।

होमस्तत्रोपवामश्च महस्त्राख्यफलोपमः ॥

ब्रह्मपुराणे—

विजयद्वादशीं प्राप्य प्रजयेत्तु जनार्दनम् ।

मामो भाद्रपदः शुक्लद्वादशी अवणे बुधः ॥

प्रशस्तः सोदयः कालः सिंहसंस्थो दिवाकरः ।

मिहातृतीयद्रेक्षाणः प्रावृट्मद्योश्च मङ्गलः ॥

द्रेक्षाणोराशेस्तृतीयभागः ।

ब्राह्मणो वेदसम्पूर्णः पात्रं हृदयनन्दनः ।

जितन्त इति मन्त्रश्च लक्ष्मीपार्श्वितं धनम् ॥

युगपद्वादशैतानि दुर्लभानि सरैरपि ।

द्वादशात्मा हवीकेशो येषां दैवतमुच्यते ॥

मिहस्थिते तु मार्तण्डे अवणस्ये दिवाकरे ।

सबुधा द्वादशी शुक्ला न म्याङ्गाद्रपदादृते ॥

सबुधा बुधवारमहिता ।

सुदर्लभा च सा पुण्या विजया द्वादशी शुभा ।
अमुग्रहार्थं मर्त्यानां कदाचित्स्थानं नित्यम् ॥
आकस्मिकीं तु तां लब्ध्वा सर्वसम्भारभृतः ।
एकादश्यामुपोष्यादौ द्वादश्यां सुसमाहितः ॥
प्रयागादिषु तीर्थेषु नदीनां सङ्गमेषु च ।
कृत्वा स्नानं विधिना हृषीकेशं प्रपूजयेत् ॥
जले स्थलेऽम्बरे मूर्त्तौ कुम्भे वा कमलोपरि ।
बह्वौ विप्रे गवि गुरौ पितर्यपि च मातरि ॥
आङ्गवासन-पुण्याह-स्नागतैरथ विस्तरैः ।

आहवावाहमं कृत्वा ।

पाद्यार्थं पुष्प-धूपेण दोषालङ्कार-चामरैः ॥
सङ्गरागैः सुगन्धैश्च पयसा पायसेन च ।
भक्ष्यैर्मूलकशैः शाकैर्ममैः शुद्धैर्मनोरमैः ॥
मधुपर्कं दधि चौरमधुभिः साधतेस्तिलैः ।
माषया च तथा लाजैर्मनोजैर्दशसम्भवेः ॥

माषा परिकटो वस्त्रादिः ।

पवित्रैः पानकैश्चैर्गौतमृतैः सर्वाद्यकैः ।
सोचैरनेकैः पौराणैर्वेदमन्त्रैः सुसंस्कृतैः ॥

सुसंस्कृतेरथयनसंस्कृतैः ।

पौरुषेणाय सूक्तेन सूतैरन्यैश्च वैष्णवैः ।
हृषीकेशं समभ्यर्च्य दद्यात्तलमयीषु गाः ॥

जलमयीर्गाः जलधेयूः । एकवचनान्तश्च पाठः पारिजातीय-
कृत्यममुच्चयादिपाठविमत्वादादपेक्षितः ।

यथाशक्त्वा च विप्रेभ्यः श्रद्धापूर्तेन स्नेहमा ।
मौवर्णीं राजतीं ताम्नीं रङ्गजां मृण्मयीं च ताम् ॥
शतमानान्तु मणिकां जलपूर्णां सुशोभनाम् ।
तस्यान्तु जलपूर्णायां मौवर्णीं राजतश्च वा ॥
ताम्ररङ्गमयं पात्रं मृण्मयं वा सुशोभनम् ।
समूर्णं परमात्मन दधि-मर्पिर्गुडैस्तथा ॥
शर्करा चौर-मधुभिस्तिल-चामीकराम्बुभिः ।
सेवितं मन्त्रपूतञ्च दद्यादाच्छादनं शुभम् ॥
जलधेनुं सवत्सान्तां^१ नवेन यदग्नेन च ।
मपवित्रेण शुद्धेन वस्त्रेणाकाशे यत्नतः ॥
कचेषु च सुशुद्धेन सर्वभाकाद्य शाल्ववित् ।
विद्यचरकृताहोषाद्रचेद्भौमाच्च वैद्युतात् ॥
जितम्न इति मन्त्रेण हृषीकेशं स्मरन्निह ।
ब्राह्मणेभ्यः परां श्रद्धामाश्रित्य सुसमाहितः ॥
दद्यादुपानहौ तदत् पादुके तदनन्तरम् ।
रजतं गां तथा भूमिं सुवर्णं रत्नमेव वा ॥
हस्त्यश्वरथयानानि गृहाणि शयनानि च ।
आसनान्यथ भाण्डानि वस्त्राण्याभरणानि च ॥

^१ A D सपत्नानां ।

^२ A विद्यचरकृतान् दोषाद्रचेद्भौमाच्च वैद्युतान् ।

सद्दिशः सर्वांश्च पितृन् दैतकान् मातृकांस्तथा ।
 भार्या-मित्र-गुरुणाञ्च ये केचित् पितरश्च तान् ॥
 गोत्र-नाम-स्वधाकारैः पितृयज्ञविधानवत् ।
 पितृभ्यश्चाममयमिदमस्त्विति सञ्चपेत् ॥
 अथाज्ञदानाङ्गवान् प्रीतो भवति केशवः ।
 शुद्ध-बीर-वृत्तैर्वस्त्रैः प्रीतो भवति चन्द्रमाः ॥
 जलदानान्तु वरुणः सुप्रसन्नो भवेत् मदा ।
 रजतेन प्रदत्तेन प्रीतः स्थाञ्च महेश्वरः ॥
 सुवर्णेन तु दत्तेन वज्रिर्नित्यं प्रसीदति ॥
 हस्तशरयथानैश्च मघवा आसनेस्तथा ।
 शयनैर्वैष्णभिर्धर्मश्लेषेणार्कश्च तुष्यति ॥
 उपानद्वां यमो गोभिः सौरभेयः कपर्दिनः ।
 पादुकाभ्यां प्रदत्ताभ्यां पद्मयोनिश्च तुष्यति ॥
 अक्षरैस्तथा मातृजैर्गन्गाया च पार्वती ।
 दानं होमो जपः पूजा तथा ब्राह्मणतर्पणम् ॥
 नदीनां सङ्गमे स्नानं तथा विप्रेषु दक्षिणा ।
 सहस्रगुणितं तच्च सर्वमवयमुच्यते ॥
 यः प्रीणाति हृषीकेशं तच्च अद्वासमन्वितः ।
 स सर्वलोकान् जयति याति विष्णोः पदञ्च तत् ॥
 तारयेच्च पितृन् सर्वान् दशपूर्वान् दशावरान् ।
 तस्मिन् काले तु सम्राज्ञे वितस्तां सिन्धुसङ्गताम् ॥
 सुप्रीतलेन पुष्णेन जलेनालोय मृत्तिकाम् ।

सुगौरीं लक्ष्मणोपेतां सङ्गमस्नानपुण्ड्रदाम् ।
 तामालभेत यत्नेन स्नानकाले सदैव हि ॥
 मणिका मणिरिति प्रसिद्धो जलाधारविशेषः ।
 मणिका-पात्रयोः शस्त्रपेक्षया सौवर्णत्वादिविकल्पः ।
 जितम्ने इति मन्त्रेण—
 जितम्ने पुण्डरीकाञ्च जितम्ने विश्वभावन ! ।
 नमस्तेऽस्तु हृषीकेश महापुरुषपूर्वज ! ॥
 इत्यनेन हृषीकेशं स्मरन्—
 गोत्र-नाम-स्वधाकारैः पितृयज्ञविधानवत् ।
 इत्यनेन आह्वानं पित्रादीनां लभते, कपर्दिनः सौरभेयः
 शिववृषः । होम इत्यग्निमानुवादश्लोकेन होमः पूर्वमनुपन्यस्तोऽपि
 अस्थानन्तफलदः । शतमानां शतसंज्ञितां शतसंख्यामित्यर्थः ।
 दद्यात्सर्वमयौश्च गा इति वचनात् ।
 लिङ्गपुराणे—
 अतः परन्तु संवेद्यं गङ्गावरणसङ्गमम् ।
 अवणादादश्रीयोगे बुधवारो यदा भवेत् ।
 तदा तस्मिन् नरः स्नात्वा सन्निहित्याफलं लभेत् ॥
 आहुं करोति यस्तत्र तस्मिन् काले यशस्विनि ! ।
 तारयित्वा पितृन् सर्वान् विष्णुलोकं स गच्छति ॥
 सन्निहित्या नदीविशेषः । तस्मिन् गङ्गा-वरणानद्योः सङ्गमे ।
 विष्णुधर्मोत्तरे— दादश्रीमुपकम्प—
 गोदः प्रयाति गोलोकं मासि भाद्रपदे द्विजाः ।

तथा भाद्रपदे मासि अवर्णेन तु मंयुता ॥

नक्षत्रयुक्तास्तेषां तथा दानमुपोषितम् ।

सर्वे महाफलं ज्ञेयमनन्तं दिजसत्तमाः ॥

इत्यन्तःसिंधानादत्र गोदानादिकमनन्तफलमित्यर्थः ।

ब्रह्मपुराणे—

इन्द्रो भाद्रपदे मासि शुक्लपक्षे तु सर्वदा ।

निर्मुक्तः सर्वशस्यानि व्रीहौषधैव फलानि च ॥

ओषधीर्बज्रहस्तश्च ताडयेत् पातयत्यपि ।

तद्भयात्तानि सर्वाणि बर्द्धयन्त्यखिलं जगत् ॥

तस्मात् स तत्र समूज्यः सभार्यस्य दिने दिने ।

मगणः सायुधश्चैव मानुषाश्चः सवाहनः ॥

पटभित्तिरुतो देवो राजा पूज्यो विशेषतः ।

भक्षेऽरक्षेः फलेर्मूलैर्नैर्वस्तैः सुधूपनैः ।

तमुद्दिश्यार्चयेदिप्रान् तथा रक्तेपञ्जौविनः ॥

शुक्लपक्षे दिने दिनइत्यन्वयस्थितौ शुक्लपक्षं व्याख्य

प्रत्यहं पूजा ।

शिष्टास्तु—

इन्द्रोऽत्यानदिनादारभ्य विसर्जनं यावदिक्षुदण्डादिनिर्घातं

शचीजयन्तमहितमिन्द्रमर्चयन्ति अवणाद्यपादे शक्रोत्थापनं भरण्यां

विसर्जनमिति वदन्ति ।

फलमिहानुवादकं ओषधीपाकादि, शक्रमुद्दिश्य चार्चयेत्

सम्मानयेत् ।

ज्योतिःशास्त्रे—

दादृशां भाद्रमासस्य सिते पक्षे विशेषतः ।

शक्रमुत्थापयेद्राजा शक्र-अवण-वासवैः ॥

विश्वे समुत्थितोऽश्विन्यां अवणे यमदेवते ।

वासवे कृत्तिकायान्तु मित्रि शक्रन्तु वामयेत् ॥

दादृशीन्तु परित्यज्य तिथावन्यत्र कुत्रचित् ।

शक्र उत्थापितो हन्ति राज-विप्र-कृषीवसान् ॥

मौरि-भूमिजयोर्वारे सूतके मृतके तथा ।

भूमिकम्पादिकोत्पाते शक्रं नैव प्रवासयेत् ॥

पूजामन्त्रः—

एक्षेहि सर्वामरसिद्धसाध्ये-

रभिष्टुतो वज्रधरामरेश ।

समुत्थितस्त्वं अवणाद्यपादे

गृह्णाण पूजां भगवन् नमस्ते ॥

पैरावतसमारूढो वज्रहस्तो महाबलः ।

शतयज्ञाधिपो देवस्तस्यै इन्द्राय ते नमः ॥

वज्रहस्तः सुरारिघ्नो वज्रनेत्रः पुरन्दरः ।

रक्षार्थं सर्वलोकानां पूजेयं प्रतिगृह्णाताम् ॥

इति इन्द्रोत्थानदादृशौ ।

अथ शिष्टाचारपरिगृहीतानन्तमतम् ।
सम्पूजिते महेन्द्रे तु भज्जाकारासु यष्टिषु ।
भाद्रशुक्लचतुर्दश्यामनन्तं पूजयेद्भूरिम् ॥
अनन्तं दर्भमयं कृत्वा वारिधान्यां स्थापयेत् ।

पूजाशौलकमन्त्रस्तु—

अनन्तसंसारमहासमुद्रे
मग्नान् समभ्युद्धर वासुदेव ।
अनन्तरूपे विनियोजयस्व
अनन्तरूपाय नमो नमस्ते ॥

अनन्तकथामथैव शृणुष्वन्ति ।

मत्स्यपुराणे— नारद उवाच—

कथमर्घ्यप्रदानन्तु कर्त्तव्यं तस्य वै प्रभो ।
विधानं यदगस्त्यस्य पूजने तददस्व मे ॥

ईश्वर उवाच ।

प्रत्यूषसमये विद्वान् कुर्यात्तस्योदये निशि ।
ज्ञानं शुकतिलैस्तदत् शुक्लमास्यामरो गृह्ये ॥
स्थापयेद्व्रणं कुम्भं मास्यवस्त्रविभूषितम् ।
पञ्चरत्नसमायुक्तं हतपात्रैश्च संसृतम् ॥
नानाभक्ष्यफलैर्युक्तं तास्यपात्रसमन्वितम् ॥

अङ्गुष्ठमात्रं पुरुषं तथैव
शौर्वर्णमत्यायतबाहुदण्डम् ।
चतुर्भुजं कुम्भमुखे निधाय
धान्यानि अन्नान्तरसंयुतानि ॥

स कांस्यपात्राक्षतशुक्तियुक्तं
मन्त्रेण दद्याद्विजपुङ्गवाय ।
उत्क्षिप्य लम्बोदरदौर्घबाहु-
मनन्यचेता यमदिङ्मुखः^१ ॥
श्वेताक्ष दद्याद्यदि शक्तिरस्ति
रौप्येः खुरैर्हेममुखीं सवत्साम् ।
धेनुं नरः क्षीरवतीं प्रणम्य
सर्वस्वघण्टाभरणां द्विजाय ॥

धेनुं हेममुखीं सुवर्णशृङ्गीमन्यत्र दर्शनात् ।

आसन्नरात्रादुदयेऽर्घ्यमस्य
दातव्यमेतत्सफलं नरेण ।
यावत्समाः सप्त दशाथवा स्यु-
रथोर्द्धमथेव वदन्ति केचित् ॥

काशपुष्पप्रतीकाश ! अग्निमाहृतसम्भव ! ।
मित्रावरुणयोः पुत्र ! कुम्भयोने ! नमोऽस्तु ते ॥
प्रत्यब्दं फलत्यागमेवं कुर्वन् सौदति ।
होमं कृत्वा ततः पश्चादर्घ्येनानवः फलम् ॥

अथागस्त्यार्घदानमन्त्रः—

काशपुष्पप्रतीकाश अग्निमाहृतसम्भव ।

इत्यादिरेव बोद्धव्यो मन्त्रान्तरानुपदेशात् । गन्धादिकञ्च ॐ
अगस्त्याय नम इत्यनेन दातव्यम् । सामान्यप्राप्तत्वात् विशेषानुप-

देशाच्च । चर्घदानन्तु मतोयशङ्कन् सितपुष्पाक्षतैः काये नरसिद्ध
पराणि— अगस्त्यार्घ एव तथाकथनात् । मफलमिति पाठे तु
तत्रैव फलान्वयः ।

भक्तवित्वाक्षतैः पुष्पैर्दधिदूत्वाकुशैस्तिलैः ।

सामान्यः सर्वदेवानामर्घाऽयं परिकीर्तितः ।

इति देवौपराणवाक्यादेर्भिर्द्वयैर्घदानं तस्य संवत्सरमण्डल-
बलिहरण एव तद्देवानामेव कथितत्वात् ।

अत्र—

बौजपूरं नारिकेलं रम्भां जातौफलं तथा ।

सर्जूर-चूत-दाडिम्यः फलान्येतानि वर्जयेत् ॥

इति शिष्टवाक्यात् प्रतिवर्षं क्रमेण फलत्याग इति ।

क्रमेण विधिना यस्तु पुमानर्घं निवेदयेत् ।

इन्द्रलोकमवाप्नोति रूपारोग्यममन्वितः ॥

पञ्चरत्न सप्तधान्यानि परिभाषायामनुमन्वेद्यानि यमदिष्णुस्तस्य
इति सर्वत्र कर्माणि कुम्भस्थापनादौ प्रयोगाङ्गकर्तृधर्मात्वात् ।

मग्नैव लोकानाप्नोति सप्तार्घ्यान् यः प्रयच्छति ।

यावदायुश्च यः कुर्यात् परं ब्रह्माधिगच्छति ॥

इति पठति शृणोति वा य एतत्

वसुयुगलप्रभवस्य सम्प्रदानम् ।

सकृदपि च ददाति सोऽपि विष्णो-

र्भवनगतः परिपूज्यते नरौघैः ॥

अत्र चैवं क्रमः— प्रथमं यथोक्तज्ञानं यथोक्तकुम्भस्थापनं
यथोक्तसौवर्णपुरुषस्थापनञ्च ततोऽगस्त्यपूजाऽर्घदानञ्च ब्रह्माद्यादिति
भिराज्यहोमः स्वयमाचार्यद्वारा वा, ततः फलत्यागः सौवर्ण-
पुरुषदानं मन्मत्तौ धेनुदानञ्च आसन्नरात्रादेवमयमर्थः ।

यस्मिन्मङ्गलेऽगस्त्योदयः तस्मात् परभूतो यः सप्तर्षीऽगस्त्य-
प्रागर्घ्यो दातव्य इति ।

अगस्त्योदयास्तमद्यौ च प्रति ब्रह्मपुराणम्—

अगस्त्यो दक्षिणाशाशमाश्रित्य नभसि स्थितः ।

वरुणस्यात्मजो योगी विन्ध्यपादविमर्दनः ॥

कन्यांशेभ्यः पश्चिमेभ्यः षड्भ्यः प्रारभ्य संख्यया ।

अंशान् द्वाविंशतिं यावत् भुंक्ते सूर्यस्त राशिषु ॥

दासप्रतिमिति कल्पतरौ पाठः ।

उदति तावद्भगवानगस्त्यो व्योम्नि तोयभुक्

अष्टांशेभ्यः पञ्चमेभ्यः षड्भ्यः प्रारभ्य पूर्ववत् ॥

षड्विंशतन्तु यावच्च भुंक्ते भानुर्धयाक्रमम्

तावच्छ्रान्तस्तु पातालं प्रयात्यस्तमुपैति च ॥

तथा तत्रैव

कृतोपवासः सप्तश्रेद्गस्त्यमुदितं मुनिम् ।

सर्वकामप्रदं पुण्यं सर्वकामप्रवर्द्धनम् ।

अर्चितः स च भगवान् श्रद्धाभक्तिममन्वितैः ।

पूर्णकुम्भैः सकुम्भाण्डे यैव धान्यै र्हेतेन च ॥

जातो पद्मोत्पलैः शुभैश्चन्दनेन सितेन च ।
 गन्धैर्हतेस्तथा वस्त्रै रत्नैः सागरसम्भवेः ।
 उपानच्छदण्डैश्च पादकाञ्चन वस्त्रकलः ॥
 भूरिणा परमाज्जेन फलैः पुष्पैश्च शोभनैः ।
 अन्यप्रकारैर्भक्ष्यैश्च होमैर्ब्राह्मणतर्पणैः ॥
 आशाश्च च शुभं कामसुदिश्य च मनोगतम् ।
 यद्यहं प्राप्नुयां कामं भगवन् मनसेषितम् ।
 तत्प्रसादादविघ्नेन ततस्त्वां पूजयाम्यहम् ॥
 इत्युक्त्वा पूजयेत् पश्चाद्देवज्ञांश्च गुरुस्तथा ।
 ब्राह्मणान् भोजयित्वा तु ततो भुञ्जीत वाग्यतः ॥

नरसिंहपुराणे—

यदागस्त्योदये प्राप्ते ? तदा सप्तसु रात्रिषु ।
 अगस्त्याय ददात्यर्घं मत्वा पुण्यविष्टब्धये ॥
 शङ्खे तोयं विनिःक्षिप्य सितपुष्पाक्षतैर्युतम् ।
 मन्त्रेणानेन वै दद्यात् श्वेतपुष्पसमन्वितम् ॥
 काशपुष्पप्रतीकाश्च अग्निमादृतसम्भव ।
 मित्रावरुणयोः पुत्र कुम्भयोने नमोऽस्तु ते ॥
 अनेनार्घं दत्त्वा पठेत् ।
 'आतापी भक्षितो येन वातापी च महासुरः ।
 मसुद्रः शोषितो येन स मेऽगस्त्यः प्रसोदतु ॥

एवन्तु यो ददात्यर्घमगस्त्याय महासुने ।
 सर्वपापविनिर्मुक्तः सर्वान् तरति दुर्गतिम् ॥

कन्यांशकप्राचीनषडष्टकादिभूतांशकादारभ्य द्वाविंशतिमंशकान्
 यावद्गस्त्योदयस्तत्र प्रथमोदयदिनादारभ्य सप्तदिनाभ्यन्तरैक-
 दिवसेऽगस्त्यार्घ्य आचारात् । एवञ्चोदयप्रतिपादकब्रह्मपुराणस्याप्यय-
 मेवार्थः । अतः—

अप्राप्ते भास्करे कन्यां सचिभागेस्त्रिभिर्दिनैः ।

इत्यादिवाक्यं ज्योतिःशास्त्रीयमनादेयं धर्मशास्त्रस्य ततो
 बलवत्त्वात् ब्रह्मपुराणार्थपरत्वेनैवानेतत् यथायथं कल्पत्रयश्चेतत्
 फलान्यपि भिन्नान्येव ।

एवञ्च—

कन्यामनागते सूर्य्ये अर्घो वै सप्तमादिनात् ।

कन्यायां समनुप्राप्ते सूर्य्येऽर्घः सन्निवर्त्तते ॥

इति स्वागमद्वयं स्वरसमेव मन्त्रान्तरञ्च वैदिकं धर्मशास्त्र-
 १ निवन्धूयासेन पौराणिकं मन्त्रमत्र लिखतां सामान्याधिका-
 रिकमर्घं कथयताऽनादृतमिति सर्ववर्णसाधारण एव पौराणिक-
 मन्त्रान्यथ इति ।

कामधेनौ तु नरसिंहपुराणलिखनं मूले तद्दर्शनेनैवादृतम् ।

विष्णुः—

प्रौष्ठपद्यां तद्युक्तायां गोदानेन सर्वपापविनिर्मुक्तो भवति ।

तद्युक्तायां पूर्वभाद्रपदोत्तरभाद्रपदयोरन्यतरनवयुक्तायाम्
दानभागरपारिजातावप्येवम् ।

ब्रह्मपुराणे—

पूर्वभाद्रपदायोगे पौर्णमास्यां पितामहः ।

शक्राग्नि-यम-जालम्हो-वायु-वित्तेश-शङ्करान् ॥

लोकपालांस्तु रक्षार्थं त्रैलोक्यस्याभ्यसेचयेत् ।

पृथिव्या धारणार्थाय तथानन्तश्च भोगिनम् ।

जातु राक्षसः ।

तस्मात्तत्र लिखेत् पञ्चमष्टपञ्चं सकर्णिकम् ।

कर्णिकायां लिखेत्तत्र सानन्तं कमलोल्लवम् ॥

पाद्यादिषु च पत्रेषु वासवाद्यांश्च मायुधान् ।

यहान् नागान् क्रमेणैव यथाकृपान् ममालिखेत् ॥

ततः क्रमेण तेनैव स्थापयेत् कलसान् शुभान् ।

पश्चात् सम्पूजनार्थास्तं भक्त्या ब्रह्मादयः सुराः ॥

अर्घ्यपाद्यादिभिः सम्यक् धूपमाग्न्यानुलेपनैः

वस्त्रैः मन्त्रफलैर्भक्ष्यैर्होमैर्ब्राह्मणतर्पणैः ॥

मनोज्ञैः मगुडैः चोरेः सर्वशस्यसमुद्भवेः ।

नृत्यैर्गोतेस्तथा वाद्यैः सर्वकामार्थसिद्धये ॥

विप्रेभ्यश्चाथ बन्धुभ्यो धाना देयाश्च शास्त्रवत् ।

गर्वा धानाः स्वयं भक्ष्याः सयमस्यैर्विवेकिभिः ॥

धाना मृष्टयवा वक्रुरिति^१ प्रसिद्धाः ।

दुर्गाधिकारं देवीपुराणे—

प्रौष्ठपद्यां प्रकर्त्तव्या पूजा जागरणं निशि ।

महोत्सवावधानेन भौत्रामणिफलं लभेत् ॥

विष्णुधर्मोत्तरे—

गोदानश्च प्रौष्ठपदे पौर्णमास्यां महाफलम् ।

महाफलमित्यस्यान्यत्रोक्तदानफलानि रिक्रफलदायकमित्यर्थः ।

मत्स्यपुराणे—

यथाधिकृत्य गायत्रौ वर्ण्यते धर्मविस्तारः ।

वृक्षासुरवधोपेतं तद्भागवतमुच्यते ।

लिखित्वा तच्च यो दद्याद्देमसिंहममन्वितम् ।

पौर्णमास्यां प्रौष्ठपद्यां न याति परमं पदम् ॥

महामातृविषहिकठकुरश्रीवीरेश्वरात्मज महाशान्तिविशद्विह-
ठकुर-श्रीचण्डेश्वरविरचिते कृत्यरत्नाकरे भाद्रपद ॥

अथाश्विनकृत्यम् ।

भाविष्यपुराणे— समन्तुत्वाच—

श्रीमानाश्वयुजे मासि यः कुर्यान्नक्तभोजनम् ।

एताश्चनश्च भुञ्जानो जितकोधो जितेन्द्रियः ॥

दद्याद्गां पञ्चवर्णाभां भानोरमिततेजसः ।

दिव्याभरणसम्पन्नां तरुणींश्च पयस्विनीम् ॥

पुष्कमौक्तिकसङ्गाग्रैरिन्द्रनीलोपशोभितैः

जीवञ्जीवरुसंयुक्तेर्विमानैः सार्वकामिकैः ॥

गच्छेद्भानुसलोकत्वं तेजसा रविसन्निभः ।

कान्त्या विधुसमो राजन् प्रभयाऽण्डजसन्निभः ॥

अथ सप्तमौदयव्यतिरिक्तयावदाश्विनदिवसे नक्तभोजनं मत्त-
वादित्वं गोधूमगोरसस्नानं पचयोः सप्तस्युपवासः त्रिसन्ध्यं शाण्डि-
लेयसहितभास्वर्धनमधःशयनं सर्वभोगवर्जनञ्च पूर्ववत् लगति ।
वृत्तप्रधानमशनं वृत्ताशनं दद्याद्वा मासान्ते, अण्डज आदित्यः ।

तत्रैव—

रात्रश्चाश्वयुजे मासि यः कुर्यान्नक्तभोजनम् ।

गङ्गौदनम् मुञ्चानो जितात्मा संयतेन्द्रियः ॥

उपवासपरो भूत्वा नवम्यां पचयोर्दधोः ।

माहेश्वरीं पूजयेत् कृत्वा तत्कामयीं शुभाम् ॥

व्रधभक्ष्यं तथा वीर श्वेतपुष्पोपलेपनैः ।

धूपेन च महाङ्गेन खण्डखाद्यादिभोजनैः ॥

अजानां महिषाणाञ्च मृगाणाञ्च तथा वधात् ।

ग्रीणयेद्विधिवदेवै मांसशोणिततण्डुलैः ॥

कुमारीर्भोजयेद्भक्त्या ब्राह्मणान् योषितस्तथा ।

भक्ष्यभोज्यैरमेकैश्च मांसैर्वैद्विधैर्नृप ॥

पूजयित्वा तु तां दुर्गां विष्णुपत्नैः सद्रोणजैः ।

विष्णुपञ्चाशनात् पूतस्तनो मुञ्चैत वाग्यतः ॥

एवं सम्यजयित्वा तु भक्त्या माहेश्वरीं नृप ।

अश्वमेधमहत्स्यं फलं प्राप्य दिवं व्रजेत् ॥

दिजाङ्गप्रभया तुल्यः कान्त्या पुष्पायुधस्य च ।

पुष्पकं यानमारुढो मोदते शाश्वतैः समाः ॥

महाङ्गो धूपः परिभाषायामुक्तः, दिजाङ्गश्चन्द्रमाः ।

आश्विनप्रकरणे ब्रह्मपुराणे—

शुक्लपत्रे नवं धान्यं पक्वं ज्ञात्वा सुशोभनम् ।

सुतिथौ च सुनक्षत्रे समुद्धर्त्ते सुशोभने ॥

गच्छत् चेच्चै' विधानेन गीतवाद्यपुरःसरः ।

तत्र बह्विं च प्रज्वाल्य वान्यैः संस्तीर्य शास्त्रवत् ॥

शास्त्रवदिति खण्डकोकविधिना ।

कृत्वा होमं ततः पश्चात्तयेद्धान्यञ्च भक्षितम् ।

पुष्पैर्वस्त्रैः फलेर्मूलैर्हस्त्यश्चरथमंशितम् ॥

तेन देवान् पितॄन् बन्धुभक्तपश्चिला यथाक्रमम् ।

विभज्याच्च यथाशक्त्वा देवज्ञाः शस्यरक्षिणः ॥

नववस्त्रावृतः सखी अनुलिप्तः खलङ्कृतः ।

भितः पूर्वमुत्सृष्टो ब्रह्मघोषपुरःसरः ॥

शृणुन् वाद्यरवं तुष्टो मङ्गलालभनान्वितः ।

प्राश्नीयादधिसंयुक्तं नवं विप्राभिमन्त्रितम् ॥

कृताहारश्च कुरुते गीतवाद्यैर्महोत्सवम् ।

चौरोदसागरात् पूर्वं मथ्यमानात् पुरातमात् ॥

शामा देवौ समुत्पन्ना सर्वलक्षणसंयुता ।

नारायणाज्ञया सा च सुकुमारा यशस्विनी ॥
 मतौदेहसमुद्भूता लता परमशोभना ।
 तां दृष्ट्वा चकितास्तत्र ततः सर्वे सुरासुराः ।
 मनोज्ञा समुखौ 'कैषा हन्त द्रक्ष्यामहे वयम् ॥'
 एवमुक्त्वा वचसाञ्च ददृशुः सर्वे एव ते ।
 चकुर्नाम च तस्यास्ते द्राचेति भुवि विश्रुतम् ॥
 अतोऽर्थं सा सुपत्नी च पूजितव्या प्रयत्नतः ।
 पुष्पधूपान्मभक्ष्याद्यैस्तथा ब्राह्मणतर्पणैः ॥
 दौ बालौ च तथा बृहद्वौ समुज्जौ तदनन्तरम् ।
 धर्माधिक्यममोलाञ्छं समुद्दिश्य कुटीरके ॥
 स्त्रीमहायेन कृष्णेन (?) भृत्य-मित्रसुतैः सह ।
 अनुलिप्तेन विधिवत् सखिना च सुवाससा ॥
 निवेदिता गुरुभ्यश्च स्वयं भक्त्या न चान्यथा ।
 उत्सवस्यापि कर्त्तव्यो गौतमृत्युसमाकुलः ॥

इति नवान्नद्राक्षाभक्षणविधिः ।

देवीपुराणे—

एकाहमपि ये भक्ता कन्यामर्घ्यं दिवाकरे ।

पूजयित्वा शिवाचक्रं दीपान् सम्बोधयन्ति च ॥

शिवाचक्रं दुर्गासमूहः, सम्बोधनमुद्दीपनम्, एतदेवात्र प्रधानम् ।

ते जभन्ते शुभान् लोकानायुरारोग्यसम्पदः ।

१' D' कैषा ।

सन्ध्याकाले तु सम्प्राप्ते पूजयित्वा तु मातरम् ॥

ये ददन्ति हतैर्दीपानुत्करं पल्लवान्वितम् ।

न तेषां दुरितं किञ्चिद्विद्यते मुनिसत्तम ॥

उत्करं भक्तं, पल्लवं मांभम् ।

ब्रह्मो ब्रह्मा तथा ईशः स्कन्दो विष्णुर्यमो हरिः ।

परे च विघ्नसंहिताः स्त्रीरूपाः मत्त संस्थिताः ॥

परे सूर्यादयः, विघ्नो विनायकः ।

मातृणां पूजनादिप्रः सर्वे देवाश्च पूजिताः ।

निष्कलं सकलं वाथ एकं पञ्चकमेव वा ॥

पूजयेत्तत्र कन्यास्ये चणं पूजां न लङ्घयेत् ।

निष्कलं चन्द्रकलाशून्यतिथिरभावस्था, सकलम् पूर्णिमा कन्यास्ये
 सूर्ये चणं पूजां न लङ्घयेदित्यस्य चणमपि पूजां सूर्यादित्यर्थः ।

तथा—

मृण्मयीं प्रतिमां कृत्वा विस्ते वा यस्तु पूजयेत् ।

आत्मवित्तानुसारेण स लभेन्मौलिकं फलम् ॥

मौलिकं साक्षाद्भगवतीपूजाजन्यम् ।

एकं वा यदि वा देवीं देवं वा वक्त्रकौकरम् ।

वक्त्रकौ वौणा देवं महादेवम् ।

गजाननयुतं पूज्य सर्वकामफलप्रदम् ॥

ब्रह्माणौ वेणुवौ वापि कौमारौ शक्रवन्दिताम् ।

पूजयेद्यः स आप्नोति ईप्सितं फलमुत्तमम् ॥

वृषाकृदां महादेवौ चिमेनां शूलधारिणीम् ।

पूजयेद्यः स आप्नोति यद्यन्नमसि संस्थितम् ॥

तथा प्रसङ्गात्—

चन्दनागुरुकपूरमखं धूपे वरं स्मृतम् ।

नखं सुगन्धिद्रव्यविशेषः— मखीति व्याख्यातम् ।

मधुकपूरकाशीर रोचना च चतुष्टयम् ।

एतेन लेपयेद्देवीं सर्वकामानवाप्नुयात् ॥

जातौकलोलपत्रैश्च कुष्ठ-कुङ्कुमपत्रिकाः ।

जातौफलसताः ख्याताः स्नानगन्धाः मदा वराः ॥

नागकेशर कर्पूरं सुरा मांसौ सवालिका ।

सुरा मोट्ट^१ इति प्रसिद्धा बालिका वार इति प्रसिद्धा ।

उदरर्क्षने समाख्याता मातृणां सर्वतः प्रियाः ॥

मणिमौक्तिकमालाश्च वितानश्च दुकूलजम् ।

घण्टादि सर्वदा दत्त्वा हेमपुष्पफलं लभेत् ॥

पुष्पैररण्यसम्भूतैः पत्रैर्वा गिरिसम्भूतैः ।

अपर्युषित-निम्बिद्रैः प्रोषितैर्जम्बुवर्जितैः ।

आत्मारामोद्भवैर्वापि पुष्पैः सम्यजयेच्छिवाम् ।

पुष्पजातिविशेषेण भवेत्पुष्पं विशेषतः ॥

तपःश्रीलक्षणोपेते पात्रे वेदस्य पारगे ।

दश सुवर्णानि दत्त्वा च यत् फलं कुसुमेषु तत् ॥

मातृणाञ्च महात्मा लभते नृपसत्तम ।

तस्मात् पुष्पाणि वक्ष्यामि पत्राणि सुरभीणि च ॥

केतकी चातिमुक्तश्च बन्धूक बडलान्यपि ।

कदम्बः कर्णिकारस्तु मिश्रवारः समृद्धये ॥

पुष्पागचम्यकैश्चैव यूथिका बक-मल्लिका ।

तगरार्जुनमल्ली च दृष्टौ शतपत्रिका ॥

सुरसा शर्वरी भद्रा सुरभी नवमल्लिका^१ ।

दमनो मरूपत्रश्च शतधा पुष्पदृष्टये ॥

कदम्बैरर्चयेद्वाचौ मल्लिका उभयोः शुभा ।

दिवाशेषाणि पुष्पाणि यथालाभेन पूजयेत् ॥

केशकीटापविद्धानि शीर्षपर्युषितानि च ।

खड्गपतितपुष्पाणि त्यजेदुपहतानि च ॥

मुकुलैर्नार्चयेद्देवीमपक्वं न निवेदयेत् ।

फलं कथितविद्वद्भ्यः कालापकमपि त्यजेत् ॥

विष्णुः— आश्विनं सकलं मासं ब्राह्मणेभ्यः प्रत्यहं हतं प्रदाया-
श्विनौ प्रौणयित्वा रूपभागभवति ।

अथैव यमः—

हतमाश्वयुजे मासि नित्यं दद्याद्भिजातये ।

प्रौणयित्वाश्विनौ देवौ रूपभागभिजायते ॥

आश्विनानुवृत्तौ विष्णुः—

तस्मिन्नेव मासि गोरसैर्ब्राह्मणान् भोजयित्वा आरोग्यभागभवति ।

स्कन्दपुराणे—

योऽपि चाश्वयुजं मासमेकभक्तेन तिष्ठति ।

वाणिज्यं लभते तस्य कृषिः पशुगणास्तथा ॥

महाभारते—

तथैवाश्वयुजं मासमेकभक्तेन यः क्षिपेत् ।

मृजावान् वाहनाक्षस्य वज्रपुच्छस्य जायते ॥

मृजा शुद्धिः ।

भविष्ये—

कृत्वा चाश्वयुजे मासि विपुलं धान्यपर्जन्यम् ।

सुवर्णवस्त्रगन्धाणां सूर्यस्याग्रे निवेदयेत् ॥

सुविचित्रैर्महायानैर्वरभोगसमन्वितैः ।

वर्षकोटिसहस्राणि सूर्यलोके महीयते ॥

अस्मिन् लोके पुनःप्राप्ता राजानं बिन्दते पतिम् ॥

अथ चैकभक्तादि कार्त्तिकवद्बोद्धव्यम् ।

वामनपुराणे—

तिलांस्तुरङ्गवृषभं दधिताम्रायसादिकम् ।

प्रौढ्यार्थं पशनाभस्य देयमाश्वयुजे नरैः ॥

आदिपदेन विशमानाभौष्टुचिद्रव्यपरिग्रहः ।

देवौपुराणे—

एताभिषेकं यः कुर्यादहोरात्रं नराधिप ! ।

सूत्राधारेण भाष्येन भवगत्या विचक्षणः ॥

मासि चाश्वयुजे वीर सर्वपापैः प्रमुच्यते ॥

विष्णुधर्मोत्तरे—

आश्विने एतदानेन रूपवानभिजायते ।

ग्रहणमुपक्रम्य देवौपुराणे—

आश्विने सरयूः श्रेष्ठा स्नानदानादिकर्माणि ।

मन्दिपुराणे—

अथवाश्वयुजं मासं वर्जयेन्मांसभक्षणम् ।

मासषट्कृतं पुण्यं लभेताश्वयुजे नरः ॥

मासषट्कावच्छिन्नमांसवर्जनजन्यपुण्यं लभते इत्यर्थः ।

ब्रह्मपुराणे—

कृष्णाश्वयुक्कृतौयायां पूर्वन्तु वरुणो लभत ।

तस्मात् स तत्र सम्पूज्यो यथाविभवविसरैः ॥

‘म यत्रः ब्रह्मपद्मौ तु निधौ लेभे धनेश्वरः ।

चतुर्थ्यां तेन तत्रासौ सम्पूज्यो ब्राह्मणानुगः ।

पञ्चम्यां वसुधा देवौ पातालादुद्धृता पुरा ॥

वराहेणाय सा तत्र पूज्या दिङ्नागसंयुता ।

षष्ठ्यां कुमारः सम्भूतः पौराणाः केचिदेव हि ।

तानुद्दिश्य कुमारास्तु पुत्राः पूज्याः स्रजकृताः ॥

सप्तम्यामभिमानस्तु सर्वैर्योजितवान् जगत् ।

तमुद्दिश्यात्मनः पूजा कार्या स्त्रीबालकेषु च ॥

अशोका योगिनी सिद्धा कृष्णाष्टम्यां पुरा यदा ।

तदा सा तत्र सम्पूज्या योगनिद्रा तु वेष्णवी ॥

विशेषेण कृतस्नानैः सुवस्त्रैश्च स्रजकृतैः ।

मिन्दूरकर्द्दमालेपैः नृत्यवाद्यपुरःसरैः ॥

शक्ता शक्तासने तस्मै निवेद्य भोत्तरकदे ।

पुष्पाक्षवस्तधूपन्तु कौडितय्यस्य सर्वदा ॥

शुद्धाक्षमरीचोपेतं यवाक्षं भक्षयेत्ततः ॥

ब्राह्मणानुगो ब्राह्मणानुयायौ, दिङ्नागा दिशां नागाः
ऐरावतादयः, सिन्दूरकईमालेपेर्जलालोडितसिन्दूरलेपेः । भोत्तर-
कदे सोपरिवसने पुष्पाक्ष-वस्त-धूपन्तु निवेद्यमिति वचनपरि-
णामेनान्वयः ।

भविष्यपुराणे— विष्णुवाच—

कन्याकृते सवितरि कृष्णपक्षेऽष्टमी च या ।

सा च पुण्या पापहरा शिवस्यानन्दवर्द्धिनी ॥

स्नानं दानं जपो होमः पिष्टदेवाभिपूजनम् ।

सर्वं प्रीतिकरं स्यादै प्रीते तस्मिन् चित्तोचने ॥

अष्टकाश्राद्धमयम् ।

देवीपुराणे— शक्र उवाच ।

येनोपायेन सर्वेषां देवो सर्वफलप्रदा ।

तदहं श्रोतुमिच्छामि नवम्यामाश्रितं फलम् ॥

ब्रह्मोवाच—

आश्विने वाऽथ माघे वा चैत्रे वा आश्विनेऽपि वा ।

कृष्णादारभ्य कर्त्तव्यं व्रतं शुक्लावधिं हरे ॥

कृष्णपक्षतः शुक्लपक्षमवधिं यावत्, हरे इन्द्र । एतच्चोक्त-
सामान्यतम(?)मासेषु वक्ष्यमाणप्रकारेण कृष्णाष्टमीमारभ्य शुक्ला-
ष्टमीं यावत् कर्त्तव्यम् ।

आश्विनौमष्टमीं कृष्णामेकभक्तेन कारयेत् ।

मङ्गलारूपिणीं देवीमथवा रुद्रचातिनीम् ॥

पूजयेन्नवभेदेन गन्धमाद्यनिवेदनैः ।

कन्यका भोजयेदस्य देवीभक्तांश्च मानवान् ॥

नक्तेन नवमीं कार्यां अथाष्टीं दशमीं विप्रेत् ।

एकादशीमुपवसेत् पुनरेष विधिर्भवेत् ॥

पुनरेष विधिरिति यथा कृष्णाष्टम्यादिदिनचतुष्टयमेक-
भक्तनक्तायाचितोपवासैरेवमपरमपि दिनचतुष्कचयं नेतव्यमित्यर्थः ।
तेन चतुष्कचतुष्केण व्रतमिदं सम्पद्यत इति ।

यावच्छुक्लाष्टमी शक्र उपोष्या तु विधानतः ।

विधानत इत्यनेनान्यचोक्तोपवासगुणानुवादः ।

दानं होमो जपः पूजा कन्याभोज्यन्तु प्रत्यहम् ॥

कर्त्तव्यं जितरोषेण देव्या भक्तिरतेन च ।

नवधा पशुघातन्तु महिषादि अजाविकम् ॥

कर्त्तव्यं भूतवेताले नचैवात्मचिकीर्षया ।

कन्या अलङ्कृतास्तद्विजा देवीपरायणाः ॥

नवधा नवप्रकारेण भूतवेताले भूतवेतालार्थं नचैवात्मचिकी-
र्षया नात्मोपभोगचिकीर्षया अलङ्कृताः कर्त्तव्या इत्यन्वयः । दिजा
इत्यत्रापि तथैवान्वयः ।

नटनर्त्तन प्रेक्षणकं रथयात्रा प्रजागरम् ।

दानं देयं सदा भक्त्या सर्वेषामपि शक्तिः ॥

महाभैरवरूपेण ग्रन्थिमाकाधराश्च ये ।

पूजनौद्या विग्रहेण वस्त्रशोभा पुरादिषु ॥
 कर्त्तव्या सिद्धिकामार्थप्रापणाय सुरोत्तम ।
 अनेन विधिना शक्यं यथेष्टं लभते फलम् ॥
 मङ्गला भैरवी दुर्गा वाराही चिद्देश्वरी ।
 उमा हैमवती कन्या कपाली कैटभेश्वरी ॥
 काली ब्राह्मी महेश्वी च कौमारी मधुसूदनौ ।
 वाराही वासवी शर्वा नामान्येतानि वै जपेत् ॥
 पूजयेद्भोजयेत् कन्याः शास्त्रदृष्टेन कर्मणा ।
 वस्त्राङ्गहारकण्ठादिकटकाः कटिसूचकाः ॥
 दातव्याद्यात्मनः शक्त्या देव्या भक्तेः सुखार्थिभिः ।
 अथवा नवरात्रन्तु सप्तपञ्चभिर्देवैः वा ॥
 अथवेति विकल्पः पूजयेदित्यादिना नम्ययते ।

तेन—

प्रत्यहं भोजयेत् कन्याः शास्त्रदृष्टेन कर्मणा ।
 वस्त्राङ्गहारकण्ठादिकटकाः कटिसूचका दातव्याः ।
 अथवा नव-पञ्च-सप्त-चिदिवसेषु शक्त्यपेक्षया—
 एकभक्तेन भक्तेन तथैवाद्याचितेन च ।
 जपयेत् स पुमान् शक्यं यावच्छक्ता तु अष्टमी ॥
 पूजयेत्पञ्चमांसां तत्र मण्डले विधिवत् सदा ॥
 मङ्गलां दद्यात्तिर्गौ चेत्यपि द्रष्टव्यं तथैव प्रकृतात् ।
 सर्वसम्भारसम्यक् सर्वविधिविधायके ।
 सर्वकामप्रदे शक्यं सर्वकामानवाप्नुयात् ॥

अर्थकामस्यार्थदन्तु राज्यकामस्य राज्यदम् ।
 आरोग्यपुत्रदं वत्स महापातकनाशनम् ॥
 सर्ववर्णेषु कर्त्तव्यं पुं-स्त्री-वाल-नपुंसकैः ।
 नाधयो व्याधयस्तस्य न च शत्रुभयं भवेत् ॥
 मङ्गरेष्वजितो नित्यं महानेकोऽपि जायते ।
 अवष्टात् सर्वकार्याणि सिध्यन्ति नात्र संशयः ॥

एतच्च व्रतं नवमीमाश्रितं फलमिति प्रश्ने दर्शनात् भूपास-
 कृत्यसमुच्चये नवमीव्रतमित्युपसंहृतम् ।

अष्टमीमाश्रितौ कृष्णामिति व्रतोपक्रमे दर्शनादष्टमीव्रतमिति
 कल्पतरावुपसंहृतम् । देवीपुराणे तु अष्टमौनवमीव्रतमित्युक्तम् ।

वस्तुतस्तु—

अष्टम्यादिशुक्लाष्टमी पर्यन्तेन यावान् दिनप्रत्ययस्यावद्दिनसमाप्यं
 चुटौपचे नवमीमपि यावत् कृतिः, 'अष्टमीपचे विधिमन्त्रोपा-
 नवमीव्रतमित्युक्तम् ।

वस्तुतस्तु— अष्टम्यादि पक्षौ शुक्लाष्टमी यावदिति चतुष्कचयं
 पुनरावर्त्तते इति कल्पतरुव्याख्यानं न सहत इति ।

तदनुसारेणात्र व्यवस्था साधौयसी—

आश्विनवस्त्राचे चैत्रे आश्विनेऽपि लिखितप्रायमिदमूहनीयम् ।
 व्रताङ्गमेकभक्त्याच सप्तम्यामष्टम्यां प्रातर्यथाविधि व्रतग्रहणम् ।

भविष्यपुराणे— सुमन्तुवाच—

कृत्वा वासुदेवे मासि कृष्णपक्षे नराधिप ।
नवम्यामुपवासौ तु दुर्गादेवीं प्रपूजयेत् ॥
धूपपुष्पोपहारैश्च ब्राह्मणानाञ्च तर्पणेः ।
पूजयित्वा रथं कृत्वा नानावस्त्रोपशोभितम् ॥
शोभितं ध्वजमालाभिस्तु च चामरदर्पणेः ।
नानापुष्पसज्जोभिश्च मिहैर्युक्तं मनोरमम् ॥
कृत्वा स्नानमर्थौ दुर्गां महिषे शूलशोभिताम्^१ ।
विन्यस्य रथमध्ये तु पूजयेत् कृतलक्षणाम् ॥
तद्रथं राजमार्गेण शङ्खभेर्यादिनिस्सृजेः ।
नवम्यां भ्रामयित्वा तु नयेद्दुर्गालये नृप ॥
तत्र जागरपूर्वम् प्रदीपाद्युपशोभितम् ।
नानाप्रेक्षणकैर्वैर नृत्यमानैश्च पुत्रकैः ॥
जागरं कारयेद्दौर पूजमानश्च चण्डिकाम् ।
प्रभाते स्नानं कृत्वा तद्भक्तानाञ्च भोजनम् ॥
रथं शोभासमायुक्तं भगवत्यै निवेदयेत् ।
शुक्ला च बान्धवैः साङ्गे प्रणम्यार्थान् गृहं व्रजेत् ॥
सर्वव्रतार्तां प्रवरं सर्वपापप्रणाशनम् ।
नवमौ रथव्रताख्यं सर्वकामार्थसाधकम् ॥
सर्वयज्ञेषु यत्पुण्यं सर्वदानेषु यत् फलम् ।
तत्फलं सकलं विन्देन्नवमीव्रतपासनात् ॥

कल्पकोटिशतं सायं विष्णुलोके महीयते ।
पुनरेत्य महीं राजा मार्त्तभौमो भवेदिह ॥
रत्नोपकरणैर्युक्तां^१ देवदाहमयीं शुभाम् ।
शय्यां निवेदयेद्यस्तु भगवत्यै नराधिप ॥
सम्पूज्य गन्धपुष्पाद्यैर्वस्त्रालङ्कारभूषणैः ।
भक्ष्यभोज्यैरशेषैश्च विधिवच्चण्डिकां नृप ॥
दुकूलदलवस्त्राणां परिमञ्ज्वा तु यावतौ ।
तावद्वर्षसहस्राणि दुर्गालोके महीयते ॥
वृषं शूलाङ्कितं यस्तु भगवत्यै निवेदयेत् ।
आसन्नमं स तु कुलं पूज्य देवालयं व्रजेत् ॥
दत्तोभयमुखीं गाञ्च भगवत्यै सुशोभनाम् ।
सप्तद्वीपार्णवां दत्वा यत् फलं तदवाप्नुयात् ॥
पदद्वयं शिरोऽर्द्धञ्च यावदक्षस्य निर्गतम् ।
तावद्भौः पृथिवीं ज्ञेया तद्दाता स्यान्महीप्रदः ॥
नवमीरथव्रतम् । अथ शुक्लादिमंसिः ।

अथ मघात्रयोदशी ।

मनुः—

यत्किञ्चिन्मधुना मिश्रं प्रदद्यात् चथोदशीम् ।
तदप्यस्यमेवाङ्गवर्षासु च मघासु च ॥
अपि नः स कुले जायाद्यो नो दद्यात्तथोदशीम् ।
पायसं मधुसर्पिर्भ्यां प्राक्काये कुञ्जरस्य च ॥

याज्ञवल्क्यः—

समावस्थाष्टका दृष्टिः कृष्णपक्षोऽयमद्वयम् ।
इत्थं ब्राह्मणसम्पत्तिर्विषुवत्सूर्यमङ्गलम् ॥
व्यतीपातो गजच्छाया ग्रहणं चन्द्रसूर्ययोः ।
आहुं प्रति रुचिरेव आहुकाशः प्रकीर्तिताः ॥

वशिष्ठः—

पिता पितामहस्यैव तथैव प्रपितामहः ।
उपामते सुतं जातं शकुन्ता इव पिप्पलम्^१ ॥
मधु मांसेन खङ्गेन पयसा पायसेन च ।
एष दास्यति नक्षत्रिं वर्षासु च मघासु च ॥

विष्णुः—

अथ पितृगौते गाथे भवतः—
अपि जायेत सोऽस्माकं कुले कश्चिन्नरोत्तमः ।
प्रावृट्कालेऽभिते पक्षे चयोदशां समाहितः ॥

अभिते कृष्णे ।

मधुसूतेन^२ यः आहुं पायसेन समाचरेत् ।
कार्तिकं मकलं वापि प्राक्काये कुम्भरस्य च ॥

श्रीमहाभारते—

अपि नः स कुले जायाद्यो नो दद्यात्तयोदशौम् ।
मघायां सर्पिषा युक्तं पायसं दक्षिणायने ॥

१ B पिप्पलान् शकुन्ता इव ।

२ B मधुमांसेन शक्ये ।

३ CD एव नो दास्यति आहुम् ।

४ B मधुसूतेन ।

अजेन सर्वलोहेन मघासु च यतवतः ।

हस्तिकायासु विधिवत् कर्णव्यजनवौजितम् ॥

पैठीनसिः—

कागेन सर्वलोहेन वर्षासु च मघासु च ।

पुत्रो वा यदि पौत्रो यो नो दद्यात्तयोदशौम् ॥

इति पितरः मसुद्धीक्षन्ते सर्वलोहेन सर्वलोहितवर्णेन कागेन ।

तथाच इविष्यप्रस्तावे देवसः—

कागो वा सर्वलोहितः ।

याज्ञवल्क्यः—

यद्दाति गयास्यस्य सर्वमानस्यमश्रुते ।

तथा वर्षाचयोदशां मघासु च विशेषतः ॥

शङ्खः—

प्रौष्ठपद्यामतीतायां मघायुक्तां चयोदशौम् ।

प्राप्य आहुं हि कर्त्तव्यं मधुना पायसेन च ॥

ब्रह्मपुराणे—

आश्वयुज्यान्तु कृष्णायां चयोदशां मघासु च ।

प्रावृट्काले यमः प्रेतान् पितृणां यमालयात् ॥

विसर्जयति मानुष्ये कृत्वा शूलं शूलं पुरम् ।

चुधार्ताः कीर्त्तयन्तस्य दुष्कृतान् स्वयं हतम् ॥

पायसं पुष्यपौत्रेभ्यः काङ्क्षन्तो मधुमयुतम् ।

तस्मान्तांस्तत्र विधिना तर्पयेत् पायसेन च ॥

मध्वाव्यतिष्ठमिश्रेण तथा श्रौतेन चाग्न्या ।

यासमात्रं परगृह्यक यः प्राप्नुयाच्चरः ॥
 भिक्षामात्रेण यः प्राणान् सन्धारयति वा खल्वम् ।
 यो वा मन्दर्द्धयेद्देहं प्रत्यहं स्वात्मविक्रयात् ॥
 आहुं तेनापि कर्त्तव्यं तैस्तेर्द्धयेः सुसन्धितैः ।
 चयोदशां प्रयत्नेन सर्वासु च मघासु च ॥
 नास्मात् परतरः कालः आहुस्त्वन्यत्र विद्यते ।
 यत्र मात्मानं पितरो गृह्णन्त्यमृतमन्त्रयम् ॥

आहुकासं प्रकृत्य विष्णुः—

प्रौष्ठपद्या ऊहुं कृष्णचयोदशी ।

कृष्णचयोदशी मघयोः प्रत्येकमेव निमित्तत्वं नैरपेक्षश्रुतेः,
 मिलितयोरपि ब्रह्मपुराणानुसारात् विशिष्टफले निमित्तत्वं, पुत्रिणि
 अस्यावश्यकआहुस्यानिषेधात् सपुत्रापुत्रचयोर्दयोरप्यधिकारः ।

पिण्डवत्येव आहु—

तत्रापि महती पूजा कर्त्तव्या पितृदेवते ।

एवमेव पिण्डप्रदानम्, ज्येष्ठपुत्री विषर्जयेत् ॥

इति देवौपुराणे केवलमघानिमित्तकस्य आहुस्य सपुत्रा-
 पुत्रयोर्विधानात् ज्येष्ठपुत्रिणि च पिण्डदाननिषेधात् पिण्डरहितं
 आहुं ज्येष्ठपुत्रिणापि कर्त्तव्यम् । न च पिण्डदाननिषेधमुखेन
 आहुनिषेधः, आहुं विदधत एव ज्येष्ठपुत्रिणि तन्निषेधकत्वात् ।
 तथाच पिण्डं विनापि नित्यआहुवत् आहुफलम् ।

गजच्छाया तु—

योगो मघाचयोदशां कुञ्जरच्छायमंशितः ।

भवेन्मघायां मंथे च शशिन्यर्क्षं करे स्थिते ॥

इति ब्रह्मपुराणे व्युत्पादिता । एवं प्राक्काये कुञ्जरस्य
 चेत्यत्रापि गजच्छायाश्रिता ।

यच्च व्यासवचनं कर्णव्यजनवौजितं सोऽनुवाद इति हलायुधः ।

कल्पतरु-पारिजातयोः-प्राक्काये कुञ्जरस्य चेति प्राचीमुप-
 गतायां हस्तिच्छायायामिति व्याख्यातम् । तच्च निमित्तान्तरत्वेन
 समाधेयम् । युक्तश्चेतत् ।

तदुक्तं वायुपुराणे—

कायायां हस्तिनस्यैव दत्त्वा आहुं न शोचते । इति ।

एवञ्ज्ञानयोर्मते कर्णव्यजनवौजितमित्यापि समयव्यतिरिक्तमेव
 निमित्तं गजच्छायायाश्च समत्वेन लिखनेऽपि याज्ञवल्क्यौथे प्राक्-
 काये कुञ्जरस्य चेत्यनेन निमित्तान्तराभिधानेऽविरोधात् ।

नेच्छेत्तयोदशी आहुं पुत्रवान् यः सुतायुषे ।

तथा आहुं नैकस्य वर्गस्य चयोदशामुपक्रमेत् ।

न तु दम्भास्त्वयो यस्य सुता हि सन्ततिष्य ते ॥

इति वाक्यद्वयान्निषेधः चयोदशी आहुस्येति तु न वाच्यम् ।

अनयोर्वाक्ययोरमौलिकत्वात् ।

ब्रह्मपुराणे—

सूतके मृतके वापि यस्तयोश्चसूर्ययोः ।

कायायां कुञ्जरस्याथ भुक्त्वा तु नरकं गमेत् ॥

मुक्ता प्रमादादिप्रसूत सम्यक् चान्द्रायणं चरेत् ॥

तथा—

अश्वयुक्कृष्णपक्षे तु आहुं देयं दिने दिने ।

त्रिभागहौनं पक्षं वा त्रिभागं तद्वर्द्धमेव वा ॥

दिने दिने इति सर्वस्मिन्नेव दिने त्रिभागहौनं पक्षमिति
पक्षमौतः प्रभृति अपरपक्षआहुं कुर्वीत ।

आचतुर्थ्या यदहः सम्यक्षते तदहरिति कात्यायनात् ।

अथवा— आहुममावस्यायां दद्यात् पक्षमौप्रभृति वा अपर-
पक्षस्य यथा आहुं सर्वस्मिन्नेव । इति गोतमवचनाच्च ।

त्रिभागमिति दशमौतः प्रभृति ।

कृष्णपक्षे दशम्यादौ वर्ज्ययित्वा चतुर्दशीम् ।

आहुं प्रशस्तास्तियथो यथैता न तथेतराः ॥

इति मनुवाक्यात् । एवञ्च त्रिभागपदद्वयार्थो वक्रोऽप्यादर्त्तः ।
अर्द्धमिति अष्टमौप्रभृति ।

एके तु अर्द्धमिति खण्डमात्रवचनमिति एकस्मादिदिनेऽपि
आहुकरणं विहितं शोडशमित्याहुः ।

श्राव्यपेक्षया चायं विकल्पः । अत्राश्विनकृष्णपक्षमेव तन्मं ॥
तु कन्यागतत्वं निरपेक्षप्रवणात् ।

आषाढीमवधिं कृत्वा यः स्यात् कृष्णस्तु^१ पक्षमः ।

अथ आहुं प्रकुर्वीत कन्यां यातु न यातु वा ॥

इति जातुकर्णवाक्यदर्शनाच्च, अतएव तथाचारोऽपि ।

एषु सर्वपक्षेषु चात्र चतुर्दशीत्यागः ।

कृष्णपक्षे दशम्यादौ वर्ज्ययित्वा चतुर्दशीम् ।

आहुं प्रशस्तास्तियथो यथैता न तथेतराः ॥

इति मनुवचनात् ।

ब्रह्माण्डपुराणे—

कन्यां गते सवितरि यान्यहानि तु षोडश ।

कतुभिस्तानि तुल्यानि तेषु दत्तमयाचयम् ॥

अत्र कन्यागतषोडशदिनमेव तन्मं तच्च तिथिद्विक्रमं विनापि
लभ्यते अतस्तिथिद्विक्रमविषयकमेतदिति कस्यचिदचनमयुक्तम् ।

तथाच ब्रह्मपुराणे—

आहुन्तु पौर्णमास्यां वै कृत्वा पूर्णफलं लभेत् ।

प्रतिपद्भनलाभाय द्वितीयाऽर्थाय चापरा ॥

तृतीयायां वरार्थाय श्रुतनाशाय चापरे ।

पक्षस्यां धनलाभाय आहुं कुर्यात् प्रथमतः ॥

षष्ठ्यान्तु वासरार्थाय सप्तम्यां बन्धुद्वये ।

द्विक्रमस्तथाष्टम्यां स्त्रीकामो नवमेऽहनि ॥

दशम्यां ब्रह्मतेजोऽर्थी सन्तत्यर्थी तथापरे ।

द्वादश्यां जयलाभाय त्रयोदश्यां विभूतये ॥

प्राधान्यश्रमश्रमस्त्राग्नि विषोदन्धनिनान्तथा ।

चतुर्दश्यां भवेत् पूजा दृष्ट्यर्थमिति निश्चयः ॥

अमावस्यान्तु सर्गाय भक्त्या सन्तर्पयेत् पितृन् ॥

तेन ब्रह्मपुराणकथितआहुं पूर्णिमासहिताश्विनकृष्णपक्षः

ब्रह्माण्डपुराणीयवाक्ये षोडशदिवसाः । तथाच कन्यागतादित्यत्र
मादायैतेष्वेव प्रशंसा तेन य एते पूर्णिमासहितकृष्णपक्षरूप-
षोडशदिवसास्ते कन्यागतादित्यमासाश्च क्रतुतुल्या भवन्तीत्यर्थः ।

ब्रह्मपुराणे—

यावच्च कन्यातुल्यथोः क्रमादास्ते दिवाकरः ।

तावच्छ्राद्धस्य कालः स्याच्छून्यं प्रेतपुरं तदा ॥

यतः कुतश्चिन्मिच्छात् कन्यागतापरपक्षे श्राद्धं न सम्पन्नं
तं प्रति यावत्तुलास्यः सविता तावान् श्राद्धस्य कालोऽभिहितः ।

भविष्यपुराणे—

येयं दौपाम्बिता राजन् ख्याता पञ्चदशी भुवि ।

तस्या दद्यान्मन्त्रेण पितृणाम् महालये ॥

कन्यागतापरपक्षो महालयः । अथ सामावस्थामात्रश्राद्ध-
प्राप्तावपि कन्यागतापरपक्षे श्राद्धाकरणेन यः प्रत्यवायस्तत्परी-
हारबोधनमिति न वैफल्यं, अनयोश्च ब्रह्मपुराण-भविष्यपुराण-
वाक्ययोरेकवक्तृकयोः कन्यागतापरपक्षश्राद्धकरणाभावे कार्तिका-
मावस्थायां तत्कार्यबोधकत्वं पुराणभेदाश्रयनादपौनरुक्तम् ।

यावत्तुलास्यः सविता तावान् श्राद्धकालः ।

इति पूर्ववाक्यथाख्यानं कल्पतरुः सङ्कोचनीयम्, यदि च पूर्व्येण
कन्यागतापरपक्षे असम्भवे तुलापरपक्षविधिः । अनेन च तदसम्भवे
कार्तिकमावस्थाविधिः । तदा सामान्यविशेषमादाय पौनरुक्तं
भक्तव्यम् । तेनैकेन तत्कार्येऽयमपक्षविधिरुत्तरेण तत्कार्येऽमा-
वस्थाविधिरिति विकल्प एव शक्यपेक्षया ।

केचित्तु— महालयशब्देनामावस्थायामेव महान् लयश्चन्द्र-
मसोऽस्यामिति योगतो विवचां गोचरीकृत्य पूर्वमावस्थाकार्यं
अमावस्थान्तरविधिमेव मन्यन्ते ।

अथ प्रसङ्गात् काम्यानि ।

तत्र कात्यायनः—

स्त्रियः प्रतिपदि द्वितीयायां स्त्रीजन्म अविस्तृतीयायां
चतुर्थ्यां बुधपञ्चमः पुत्राः पञ्चम्यां षष्ठ्यां शूतविजयः, षड्वि-
ह्विः सप्तम्यामष्टम्यां वाणिज्यमेकशतं नवम्यां गावो दशम्यां
परिचारका एकादश्यां द्वादश्यां धान्यं कुप्यं ज्ञातिश्रेष्ठ्यं त्रयोदश्यां
युवानस्तु प्रियन्ते शस्त्रहतस्य चतुर्दश्याममावस्थायां सर्वम् ।

मनुः—

कुर्वन् प्रतिपदि श्राद्धं सुरुपांलभते सुतान् ।

कन्यकाश्च द्वितीयायां तृतीयायान्तु वन्दिनः ॥

पशून् बुधंश्चतुर्थ्यान्तु पञ्चम्यां शोभनान् सुतान् ।

षष्ठ्यां शूतं कविश्चापि सप्तम्यां लभते नरः ॥

अष्टम्यामपि वाणिज्यं लभते श्राद्धदः सदा ।

स्यान्नवम्यामेकशतं दशम्यां द्विदशं वज्रं ॥

एकादश्यां तथा रूप्यं ब्रह्मवर्चस्विनः सुतान् ।

द्वादश्यां जातरूपश्च रजतं कुप्यमेव च ॥

ज्ञातिश्रेष्ठ्यं त्रयोदश्यां चतुर्दश्यान्तु सुप्रजाः ।

प्रौढन्ते पितरश्चात्र ये शस्त्रेण हता रणे ॥

पञ्चत्यादिविनिर्दिष्टान् विपुलान् मनसः प्रियान् ।

आङ्कदः पञ्चदशान् सर्वान् कामान् समश्नुते ॥

वन्दिनः स्तावकास्तेः स्तुत्यो भवतीत्यर्थः । द्यूतं द्यूतजयं कुप्यं
सुवर्णरजतातिरिक्तं ताम्रादिकम् । पञ्चत्यादौति पञ्चतिः प्रतिपत्
प्रतिपदादिकथिततिथिफलं शोभनं सर्वममावस्थायामित्यर्थः ।

अथ सर्वानित्यनेनेव प्रस्तुतफललाभे पञ्चत्यादिविनिर्दिष्टा-
निति पुनर्वचनात् तत्तत् सम्पूर्णफलकामस्याधिकारः । न तु सर्वभ्यो
दर्शपौर्णमासाविति योगमिद्विन्यायेनान्यतमफलकामस्येति ।

आपस्तम्बः—

प्रथमेऽहनि क्रियमाणे स्त्रीप्रायमपत्यं जायते ।

क्रियमाणे आङ्के स्त्रीवज्रलं, द्वितीये स्तेनाः तृतीये
ब्रह्मवर्चस्विनः चतुर्थे चन्द्रपशुमान् पञ्चमे पुमान् बङ्गपत्यो
नचानपत्यः प्रमीयते, षष्ठेऽध्वग्रीवोऽचग्रीवश्च, सप्तमे कृषिचन्द्रि-
रष्टमे पुष्टिः, नवमे एकरपुराः, दशमे व्यवहारचन्द्रिः, एकादशे
कृष्णायमं चपुग्रीवं द्वादशे पशुमान् त्रयोदश्यां बङ्गपुत्रो बङ्ग-
मित्रो दर्शनौयापत्यो, युवमारौणश्च भवन्ति । चतुर्दशे आयु-
चन्द्रिः, चन्द्रिरिति संविद्भिरित्यर्थः पञ्चदशे पुष्टिः स्त्रीप्राय-
मपत्यम् ।

सततं आङ्कं कुर्वन्नाप्नोतीत्यधिकारे विष्णुः—

गृहेऽभिरूपाः स्त्रियः प्रतिप्रदि, कन्या युतां द्वितीयायां,

सर्वकामान् तृतीयायां, यशस्तुर्थां, त्रिं पञ्चम्यां द्यूतविजयं
षष्ठ्यां कृषिं सप्तम्यां वाणिज्यमष्टम्यां पशून् नवम्यां वाजिनो
दशम्यां पुत्रान् ब्रह्मवर्चस्विनस्त्वेकादश्यां कनकरजते द्वादश्यां
सौभाग्यं त्रयोदश्यां सर्वान् कामान् पञ्चदश्याम् । शस्त्रहतानां
आङ्ककर्मणि चतुर्दशौ प्रशस्ता ।

आङ्कं कुर्यादित्यधिकारे हारीतः—

पञ्चमौ पुत्रकामः षष्ठौ धनकामः सप्तमौ पशुकामः, अष्टमौ
शस्त्रहताय आरोग्यकामोः नवमौ सेनाहतायाभिजित्कामः
दशमौ मन्त्रादिकाम एकादशौ मृद्धिकामो द्वादशौ श्रीकामः
त्रयोदशौ यशस्कामः चतुर्दशौ भूतिकामः स्वस्तिकामो वा
अमावस्यायां सर्वकामः, चतुर्दश्यां शस्त्रहतस्यैव स्वस्तिकामेन
भूतिकामेन आङ्कं कर्तव्यम् ।

वायुपुराणे—

पुष्टिं प्रज्ञां कृतिं मेधां पुत्रानैश्वर्यमेव वा ।

कुर्वाणः पौर्णमास्यान्तु सम्पूर्णं फलमश्नुते ॥

प्रतिपद्वनलाभाय लब्धं वापि न नश्यति ।

द्वितीयाद्यान्तु यः कुर्याद्विपदाधिपतिर्भवेत् ॥

वरार्थिनां तृतीया स्याच्छुभ्रौ पापनाशिनी ।

आङ्कं चतुर्थ्यां कुर्वाणः शत्रोन्मिद्राणि पश्यति ॥

पञ्चम्याच्चैव कुर्वाणः प्राप्नोति महतीं त्रियम् ।

षष्ठ्यां आङ्कानि कुर्वाणो दिजास्तं पूजयन्त्युत ॥

कुरुते यस्तु सप्तम्यां आङ्गानि सततं नरः ।
 महासचमवाप्नोति गणानाद्याधिपो भवेत् ॥
 सम्पूर्णाष्टद्विमाप्नोति षोऽष्टम्यां कुरुते नरः ।
 आङ्गं नवम्यां कर्त्तव्यमैश्वर्यं स्त्रीषु काङ्क्षता ॥
 कुर्वन् दशम्यान् नरो ब्राह्मीं श्रियमवाप्नुयात् ।
 वेदास्तयाप्नुयात् सर्वान् विप्राणां समतां तथा ॥
 एकादश्यां परं दानमैश्वर्यं सन्ततिनया ।
 द्वादश्यां जयलाभस्तु राज्यमायुर्वस्तुनि च ॥
 प्रजामृद्धिं पशून् मेधां स्वातन्त्र्यं पुष्टिसुत्तमाम् ।
 दीर्घमायुरश्मैश्वर्यं कुर्वाणस्तु त्रयोदशीम् ॥
 युवानस्तु मृता यस्तु गृहे तेषां प्रदापयेत् ।
 शस्त्रेण तु हता ये वै तेषां दद्याच्चतुर्दशीम् ॥
 अमावस्यां प्रयत्नेन आङ्गं कुर्याच्छुचिः सदा ।
 सर्वान् कामानवाप्नोति स्वर्गज्ञानमश्रुते ॥

अथ स्नेह-युवमरणादावपुत्रतया तद्दोषमहिष्णोरधिकार इति
 कथ्यतः । यः (स्नेहादियागविधयो) उलङ्घयित्वास्तः स्नेहादि
 कामयते तं प्रतीदं शास्त्रमित्यन्यः ।

पुत्रगतानिष्टश्रवणादपुत्रस्य पश्चादिकलकामस्याधिकारः,
 अनुवादकस्याधिकारिविशेषोपदर्शकतया सार्थकत्वं विध्यविरोध-
 कत्वमेति पारिजातनिबन्धः । स तु सङ्गतः ।

ब्रह्मपुराणे—

प्राधान्यमन्यस्तस्मात् विधोदन्धनिमान्तया ।

चतुर्दश्यान्तु कर्त्तव्यं तदप्यर्थमिति निश्चयः ॥

प्रायो महापथगमनम् ।

मरौचिः—

विषयस्तथापदाहि तिर्यग्ग्राह्यणघातिनाम् ।

चतुर्दश्यां क्रिया कार्या अन्येषाञ्च विगर्हिता ॥

विधेति विषादिप्रयुक्तशस्त्रघातभाजामित्यर्थः । एतच्च सर्वं
 कृष्णचतुर्दशीविषयं शस्त्रविषमृतानां तदप्यर्थत्वे आङ्गस्य ब्रह्मपुराणे
 विहिते अत्र तदश्रवणेऽपि काम्यत्वमपि न तदाक्यविषयांश्च
 एव काम्यत्वं अवैषम्येनात्रापि फलकल्पनस्योचितत्वात् ।

देवीपुराणे—

आहवेषु विपन्नानां जलाग्निभृगुपातिनाम् ।

चतुर्दश्यां भवेत् पूजा अमावस्यान्तु कामिकी ॥

अमावस्यान्तु कामिकीत्यमावस्योक्तफलार्थः, शस्त्रघातिना-
 मप्यमावस्यायां आङ्गं कार्यमिति हलायुधः ।

अमावस्यान्तु कामिकीति श्रवणाच्चतुर्दश्यां नित्यं आङ्गम् ।
 एतच्च काम्यं नित्यञ्च स्त्रिया अपि कर्त्तव्यं विशेषाश्रुतेः ।

न योषिज्ञः पृथग्दद्यादितिनिषेधाच्चेति चेत् ।

तर्हि—

येऽपिष्ठीकताः प्रेता नैव तेषां पृथक् क्रिया ।

इति शातातपवचनात् पुंसोऽपि न स्यात् । विशेषविधेः करण-
 मिति चेत् तुल्यं स्त्रिया अपि, विशेषविधिः पुंस्त्वेव चरितार्थ—

इति चेत् न, वेपरीत्यप्रसङ्गात् । पुंस्त्वश्रुतेर्विनिगमना इति

चेत् न तस्यामाकाङ्क्षितत्वेनोपादेयेऽप्यविवक्षितत्वाभिनिमित्तकोटिले
तु सुतरामिति पारिजातः ।

अथ शस्त्रहतशस्त्रेयावद्वचनं हि वाचनिकमिति न्यायात्
यावन्तो वचनविषयास्तावतामेव निमित्तत्वमायाति, कैश्चिदा-
चारानुरोधाद्वाधिव्यतिरेकमृतत्वं शस्त्रहतत्वं विवक्षितमतः स्त्रिया
अपि प्रसवाभिवातमृताया अत्रैव आह्वमित्युक्तं अत उपसर्ग-
मृतत्वं चतुर्ह्यशौआहे निमित्तत्वम् ।

वायुपुराणे—

युवानस्तु गृहे यस्य मृतास्तेषान्तु दापयेत् ।

शस्त्रेण वा हता ये वै तेषां दद्याच्चतुर्ह्यशौम् ॥

अथ यौवमं षोडशवर्षोपरि विंशद्वर्षपर्यन्तं शास्त्रान्तरोक्तम् ।
नत्वाषोडशाद्युवानः सप्तत्युद्धं स्वविरा इत्यनुसारात् षोडश-
वर्षोपरि सप्ततिवर्षपर्यन्तं, न वा प्रथमे वयसि नाधीयितमिति-
वचनात् पञ्चविंशत्युद्धं पञ्चाशद्वर्षपर्यन्तमिति आचारबाधात् ।
गृहे इत्युपलक्षणं बहिर्मरणेऽपि विधिपट्टनेः । अन्यथा स्वगृहे
मृतयूनाऽसंगोचस्यापि आह्वप्रसङ्गात् ।

शस्त्रहतशस्त्रेयावद्वचनं काम्यं क्रियमाणं पार्वणविधानेन कर्तव्यम् ।

कामाद्य विहितं काम्यमभिप्रेतार्थमिद्व्युत्थे ।

पार्वणेन विधानेन तदप्युक्तं यथाक्रमम् ॥

इति शातातपवचनात् ।

पार्वणविधानं पार्वणैतिकर्तव्यताकविशेदेवावाहनाग्नौकरणानि
एतदेव तु नित्यतया क्रियमाणमेव न तु पार्वणविधानक-
माचारात् ।

चतुर्ह्यशान्तु यच्छ्राद्धं सपिण्डीकरणे कृते ।

तदेकोद्दिष्टविधिना कर्त्तव्यं शस्त्रघातिनाम् ॥

इति गौडवाक्यदर्शनाच्च ।

यत्तु—

औरस-क्षेत्रजौ पुत्रौ विधिना पार्वणेन तु ।

प्रत्यब्दमितरे कुर्युरेकोद्दिष्टं सुता दश ॥

इति जावालवचनम्—

तथा— ततः प्रभृति संक्रान्तावुपरागादि पर्वसु ।

त्रिपिण्डमाचरेच्छ्राद्धं वर्ज्ययित्वा मृताहनि ॥

एकोद्दिष्टं परित्यज्य पार्वणं यः समाचरेत् ।

सदैव पितृहा स स्थान्मातृभ्रातृविनाशकः ॥

तथा— मृताहे पार्वणं कुर्वन्नधो याति च मानवः ।

सम्पूर्णं ह्याकुलीभावः प्रेतेषु तत्ततो नयेत् ॥

तथा— यत्र यत्र प्रदातव्यं सपिण्डीकरणात् परम् ।

पार्वणेन विधानेन देयमग्निमता मदा ॥

इति मत्स्यपुराणवाक्यानि च लिखित्वाऽत्र च मृताह एव
पार्वणैकोद्दिष्टविकल्पे प्राप्ते व्यवस्था साग्निभ्यामौरसक्षेत्रजाभ्यां
पुत्राभ्यां पार्वणं विधेयम् ।

जावाल-मत्स्यपुराणवाक्यपरामर्शान्निरग्निसकलपुत्रैः साग्नि-
भिश्चेतरपुत्रैरेकोद्दिष्टं कार्यमिति स्मृतिमहार्णवप्रकाशकार इति
कल्पतरौ लिखितमन्यैश्चानुमोदितं तल्लघु ।

तथाहि मत्स्यपुराणं तावन्मातामहे पार्वणनिषेधकं तत्र

च मृताह एव पार्वणश्राद्धविधायकं भवत् साग्निपुत्रविषयतया न व्यवह्रियेत ।

नच— पार्वणेन विधानेन देयमिति वाक्यं पार्वणं विधत्ते इति निश्चितमितिकर्त्तव्यतामादायार्थसन्देहात् पार्वणविधानेन पार्वणं देयमित्यभिधानापातात् तृतीयानुपपत्तेश्च वैपरीत्यात् ।

तथाच— विरोध एव न श्रौतः कुतो विषयव्यवस्था यदा तु पार्वणेन विधानेन पार्वणेतिकर्त्तव्यतयैवात्र नाम्नौकरणविशदेव रूपेण लभितं श्राद्धमग्निमता देयमित्यर्थः स्यात् तदा न विरोधो न वा^१ सङ्कोचः सर्वत्रयाहेषु अग्निमतः पार्वणेतिकर्त्तव्यताक-
श्राद्धविधानात् ।

एवञ्ज्ञानयैवोपपत्त्या—

अमावस्यां च यो यस्य प्रेतपक्षेऽथवा पुनः ।

सपिण्डौकरणादूर्ध्वन्तस्थोक्तः पार्वणो विधिः ॥

इत्यत्रापि पार्वणेतिकर्त्तव्यतयैकोद्दिष्टबोधनमेव तथैवाच-
रोऽपि दृश्यते पारिजातस्वरसोऽप्येवम् ।

पार्वणश्राद्धविधेरनन्तरं मनुः—

अनेन विधिना श्राद्धं चिरब्दस्थेह निर्वपेत् ।

हेमन्त-घौष-वर्षासु पाश्र्वाशौकमन्यद्दम् ॥

न पौषयज्ञीषो होमो लौकिकेऽग्नौ विधीयते ।

न दर्शेन विना श्राद्धमाहिताग्नेर्दिजम्बनः ॥

चिरय संवत्सरे वारचयमयश्च साग्निनिरग्निसाधारणः, तेन

संवत्सरमध्ये यत्कर्त्तव्यत्वेभ्योक्तं तस्य कुतश्चिन्मिन्ताद्व्यासम्पत्त्यादे
रकरणेऽयं कल्पः ।

पाश्र्वाशौकं पञ्चयज्ञान्तर्गतं श्राद्धं तत् प्रतिदिनमुदकादिनाऽपि
कर्त्तव्यम् । अतएव पार्वणश्राद्धमभिधाय देवत्वेनापि—

एतेन विधिना श्राद्धं कुर्यात् संवत्सरं सकृत् ।

द्विष्यतुर्वा यथाश्राद्धं मासे मासे दिने दिने ॥

इति शक्तिसम्भवासम्भवतारतम्येन बहवः कक्षाः प्रदर्शिताः ।

हेमन्तघौषवर्षासु तदनुष्ठीयमानं श्राद्धं कन्याकुम्भवृषस्थेऽर्के
कृष्णपक्षे यस्यां कस्याश्चित्तिथौ कर्त्तव्यम् ।

अनेन विधिना श्राद्धं चिरब्दस्थेह निर्वपेत् ।

कन्याकुम्भवृषस्थेऽर्के कृष्णपक्षे तु सर्वदा ॥

इति मत्स्यपुराणानुसारात् एकमूलत्वानुरोधाच्च ।

आहिताग्निना तु दर्श एव । एवञ्च—

न दर्शेन विना श्राद्धमाहिताग्नेर्दिजम्बनः ।

इत्यनेनायं कल्पः साम्नेर्दर्शश्राद्ध एव बोध्यते न तु यस्यां
कस्याश्चित्तिथौ कन्याकुम्भवृषस्थेऽर्के कृष्णपक्षे, तथा च दर्शं विनापि
साम्नीनां तच्च तच्च श्राद्धमविरूद्धम् ।

केचित्तु—

न दर्शेन विना श्राद्धमाहिताग्नेर्दिजम्बनः ।

इत्यौत्सर्गिकमेतत्तेनान्यथापि विशेषबोधकमानमाश्रित्य साग्नि-
कर्त्तृकं श्राद्धम् ।

अन्ये तु— कृष्णपक्षे यस्माद् विहितं तद्दर्श एव साग्निना कर्तव्यमित्यस्यार्थमाहुः ।

इत्यायुधेन तु न दर्शनं विना इति न दर्शितकर्तव्यतां विनेति स्याद्वक्तं । अथ च दर्शपक्षे लक्षणा स्यादित्यपरे ।

कल्पतरौ तु—

आहिताग्निना तु तत्रैव दर्श एव इत्युक्त्वा यस्मात् आहुताङ्ग-भूतपैतृयज्ञौषधोपात्ताग्नौकरणहोमाङ्गभूतो दक्षिणाग्निर्न दर्श-व्यतिरेके नास्ति निमित्तान्तरात्तु यदष्टकादिआहुतं तद्वत् किञ्चिदिप्र-पास्यादिनिष्पाद्याग्नौकरणाङ्गमेव कार्यमिति लिखितम् ।

तस्य साधनमभिप्रायः—

किञ्चिद्दि आहुतं सन्भवदमावस्याकं यथा हेमन्त यौग वर्षा-स्त्रित्यादिसाधारणविधिविषय कृष्णपक्षे वा किञ्चिच्च आहु-ममावस्यां विलङ्घ्यैव विधीयते ।

तथाष्टकावष्टकाआहुमाग्निनक्षत्रपक्षआहुतं वा तत्र दिने दिने इति वीष्णाश्रुतेरमावस्यान्वसमयमनादाय विधेरपर्यवसानात्ततः पूर्वस्मिन् आहुतेऽङ्गभूतहोमाधारदक्षिणाग्निनैरपेक्ष्य सति सन्भवे-ऽनर्हत्वाद्विधेरमावस्यामादायेव साग्निं प्रत्युपपत्तेः ।

उत्तरन्तु आहुतं साग्निं प्रति दक्षिणाग्नेरवश्यं बाधात् संस्कृता-म्यन्तरमपेक्ष्यते न तु लौकिकमपि तत्र पैतृयज्ञौष इत्यनेन मर्षया निषेधात् ।

अतएव आहुकल्पेऽवष्टकायां वज्रौ जलेति पुनर्विधाना-

लौकिकाग्निबाधमभिधाय इदिस्यादक्षिणाग्निबाधात् तदन्यसंस्कृत-वज्रिमादाय साग्नेरधिकारो व्यवस्थापितः शोभते एवञ्च ब्रौहि-यवपाकादावपि समयबोधके सन्भवत्यमावस्यैव साग्निं प्रत्यादर्त्तव्या ।

अवाधादपि दक्षिणाग्नेस्तद्विधेरमावस्यामादायोपपत्तेः ।

तथा पूर्णिमाश्राद्धेऽपि साग्निं प्रत्यवश्यं दक्षिणाग्निबाध एवेति संस्कृताम्यन्तरमाधार इति ।

लिङ्गपुराणे—

पितृपक्षे चतुर्दश्यां पूजयित्वा तथेश्वरम् ।

प्राप्यते पितृलोकस्तु क्रीडते सुदितस्तु तैः ॥

पितृपक्षे आश्विनकृष्णपक्षे—तथैवोपक्रमात् । तैः पितृभिः ॥

व्यवहारपरिगृहीतनौराजनविधिः ॥

अश्वयुक्शुक्लपक्षे(तितथौ) द्वितीयादिसप्तरात्रन्तु वड़वारपेणैका स्नातिः सूर्यस्य वहति रथे सा भारेणातिक्रान्ता क्रुद्धा यान् यान् वीचते वाहान् तेषां तेजस्य बलं कृत्स्नं निगृह्णाति सञ्जायन्ते रोगास्तत उपसर्गैः समन्विता वाहाः ।

तस्मात् स्नात्युपतापे वाजिनि पीडा भवेन्महतौ एवञ्च सप्तरात्रं स्नातेः सन्ताप एव निर्दिष्टः । तत्र तत्र दिवाकरकिरणैरस्पृष्टा वाजिनो वृक्षान् शालास्तनोपलिपेत् मनोरमां वर्जितास्तु रवि-किरणैः नानाकारैः पुष्पैरलङ्कृतां धूपितां कुर्व्यात् ।

तस्यां स्नातास्तुरगाः सुपूजिता अर्चिता द्वितीयायां पुनर्वैश्व शस्तहस्तैः सप्ताहं रक्षितव्यास्तु गुग्गुलुहिङ्गवयस्याः ।

सवसापामार्गं तण्डुलं लोहं सिद्धार्थं शैलस्थान् बभ्रौयादाजिनः

कण्ठे वयस्या आमलकी चेलं वस्त्रं, वेदौघ कल्पयित्वा विधानेन
पावकं जुहुयात् सायं प्रातश्च शुचिश्च पुरोहितो ब्रह्मचारी स्यात्
शालिहोत्रोदितेन मन्त्रेणानेन होमयेत् ।

रोहिताश्व महाभाग हव्यवाह सुरोत्तम ।

धूपध्वज क्रतुदार स्वर्गस्य प्रथितः पथः ॥

उत्तिष्ठ होमं गृह्णेमं शान्तिरस्तु हवेषु च ।

स्वाहेति चाच मन्त्रेण दापयेत् प्रथमाहुतिम् ॥

ततः प्रजापतीन्द्राभ्यां सोमाय वरुणाय च ।

विवस्वते कुबेराय वसु-शेषाश्चशाचिने ॥

आदित्यानामथाश्विन्यां रुद्राणां वसुभिः सह ।

विष्णोश्च विश्वदेवानां साध्यानां महद्भिः सह ।

स्वाहाकारेण जुहुयात् द्वितीयेन हुताग्रमम् ॥

एवमन्येषामपि च स्वाहाकारेण होमयेत् ।

दुर्वलानौह रक्षांसि प्रत्युषे ब्रह्मतेजसा ॥

भवन्ति तस्मात् प्रत्युषे पादयेत् स्नापयेद्द्वयम् ।

पुरोहितस्तु द्विःकालं तर्पयित्वा द्विजोत्तमान् ॥

पुण्याहं वाचयेन्नित्यं स्वस्वाग्नीर्मङ्गलैर्युतम् ॥

मृगनर्तकगन्धर्वाः सुत-मागध-चारणाः ।

तुरङ्गानुपतिष्ठेयुः सप्ताहं शान्तिकारणात् ॥

मनोजान् मधुरान् शब्दान् श्रुत्वा गच्छन्ति वै यदाः ।

वादिचं वाहना गावस्तस्मात्तित्यं प्रयोजयेत् ॥

अतिक्रम्य च सप्ताहमष्टम्यां स्नापयेद्द्वयम् ।

वरुणाय वलिं दत्वा पश्चात्तोयंऽवगाहयेत् ॥

विभ्रषयेच्च मालाभिस्ततश्चैवाधिवासयेत् ।

ततः शुक्लनवम्यान्तु निष्क्रम्य नगराद्वहिः ॥

दिशि पूर्वोत्तराद्यान्तु देशे प्राक्करणे शुचौ ।

तत्र तोरणमुत्थाप्य दशरत्निसमुष्कृतम् ॥

विस्तारेऽष्टौ समाख्यातं ध्वजमालाविभूषितम् ।

सुरचितं चायुधीयैः प्राक्मुखं तन्मनोरमम् ॥

शुद्धस्नातास्ततो वाहाः साक्षाद्विकपुरःसराः ।

पुण्याह-ब्रह्मघोषेश्च गीतवादिचनिखनैः ॥

सूत-मागध गन्धर्वैः स्तुयमानाः स्वच्छङ्कताः ।

गन्धर्वैः गायनैः ।

पुरुषैः शस्त्रहस्तैश्च तथैवाश्वोपजीविभिः ।

नेतव्या रक्ष्यमाणश्च तत्र तोरणसन्निधौ ॥

दक्षिणस्तम्भनिकटे गत्वाग्नौ च पुरोहितः ।

दिशां वलिं ततो दत्वा स्वप्ति राज्ञे निवेदयेत् ॥

उत्स्नाभौरूपि रक्षांसि न वै हिंसन्ति वाहनम् ।

उत्स्नां प्रज्ज्वालयेत् तस्माद्विष्णोत्तरपार्श्वयोः ॥

अष्टौ मनुष्यान्वज्जानुत्स्नाहस्तान् दिधास्थितान् ।

तेनाग्निव्यतिरेकेण कुर्यादुत्स्नाप्रदौपनम् ॥

हविःशेषेण स्वात्यश्च प्रोचयित्वा तु तर्पयेत् ॥

अथ राजपुरोधास्तु विष्णुस्तु पुरतः स्थितः ।
 वरुणः पाशहस्तस्त्वां पृष्ठतो परिरचतु ॥
 वैवस्वत-कुबेरौ च पार्श्वयोरभिरचताम् ।
 चन्द्रादित्यौ पृष्ठवंशमुदरं पृथिवीधराः ॥
 रघन्तु वक्रं गन्धर्व्या बलमिन्द्रो ददातु ते ।
 हविःशेषमिमं प्राश्य विजयश्च महौपतेः ॥
 ततस्तु प्राग्निने चास्मिन् जपेच्च भिवर्जा वरः ।
 कर्णजायमिदं चास्य दक्षिणे श्रवणे न्यसेत् ।
 कुलाभिजनजात्या च लक्षणस्याङ्गने स्थितम् ।
 भर्तारमभिरच त्वं शिवस्तव भवेदिति ॥
 अङ्गदण्डमनिष्ठानि चमस्तु तुरगोत्तम ।
 एवञ्च मन्त्रितो बाजी^१ ब्रह्मघोषनिनादितः ।
 मिथ्यमानः कुशोत्सृष्टैर्वारिभिर्मन्त्रमङ्कृतैः ।
 ततस्तोरणमध्येन मन्त्रिभिः सह पार्थिवः ।
 निर्गच्छेत् जयेत्कुक्का शेषैरनुगतो ह्येः ॥
 स्नातौ सप्ताताभ्यामे एको नीराजमविधिः ।

अपरस्तु आश्विनाधिकारादाश्विनस्य—

शुक्लपक्षे द्वितीयायां ग्रासां संवेश्य रचयेत् ।
 आदित्यरश्मितो वाहान् कटैर्वस्त्रादिकैस्तथा ॥
 अस्तङ्गते दिनकरे कटादौ न्यपकर्षयेत् ।

प्रवातार्धे पुनर्दद्यात् चावत् सन्ध्या न जायते ॥
 ग्रासामवेष्टविहितां रक्षां कष्टे प्रदापयेत् ॥

रक्षा तु—

सोहकं निम्बपत्राणि गुग्गुलुं सर्वपान् हृतम् ।
 चेले बद्धा वचां हिङ्गुं बभ्रीयादाजिलाङ्गले ॥
 वर्षणं भ्रामणश्चैव तथाचैवोपवर्त्तनम् ।
 निग्राशेषे प्रकर्त्तव्यं चावहूरं दिवाकरः ॥
 एतत् प्रतिदिनं कुर्यात् सप्तरात्रमतन्द्रितः ।
 कारयेद्वाङ्मणश्चैव शान्तिं स्वस्थयनानि च ॥
 सप्तरात्रे व्यतिक्रान्ते चौरितान् स्नापितांस्तथा ।
 अर्चितान् कुसुमैर्गन्धैस्ततो नीराजयेद्बुधः ॥
 ततो वादिचनिर्घोषैर्नैतव्या ग्रामतो बहिः ।
 दिशं पूर्वामथोदौर्चीं गत्वा विप्रैरधिष्ठिताम् ॥
 बभ्रौ ह्रस्वा दिजो मन्त्रैर्वेदोद्दिष्टैर्यथाक्रमम् ।
 अर्घं शान्तिं तुरङ्गाणां ततो बभ्रुः प्रदापयेत् ॥
 प्रदक्षिणं ततो बभ्रुः कारयित्वा दिजोत्तमैः
 पुनरेत्य प्रवेष्टव्यास्तोरणान्तरनिर्गताः ॥
 अर्घमाख्यैश्च गन्धैश्च भोजनाद्यैस्तथैव च ।
 गृहागतेषु वाहेषु अर्घं दद्यान्नराधिपः ॥
 ततस्तेनैव विधिना सर्वानापूज्य^१ आश्विभिः ।
 नाना चापि नैवेद्यानि रेवन्ताय प्रदापयेत् ॥

अर्चितेषु ततो वैद्यः कर्णजापमिमं वदेत् ।
 कौर्त्तितं सुनिभिः पूर्वं वाजिशस्त्रार्थवेदिभिः ॥
 पूर्वं देवमथ त्वं हि स्मर जातिं हयोत्तम ।
 सर्वं यत्नात्तया रक्ष्यं मम भर्तुः सुखाभव ॥
 कर्णजापं भिषग्दत्ता यथास्थानं ततो हयान् ।
 स्थापयेत् कृतमङ्गल्यान् हृष्टान् कल्पवर्ष्कितान् ॥
 मार्त्तयेज्यज्जजेः पुष्पैर्वाहानर्घविधिं प्रति ।
 सौगन्धिकं विशेषेण तेषां दद्यान् सर्वदा ॥

एको नीराजनविधिः ।

अपरस्तु—

स्नातौ नाम रवेः पत्नी वड्वाकूपिणी रथम् ।
 वहन्ती चाश्विने मासि सूर्यग्निसमाश्रिता ॥
 सप्ताहं पीडयेद्वाहान् ततः स्नातार्चिता गृहे ।
 देवतां पूजयित्वाथ बद्धा पोद्वालिकां गले ॥
 सुराद्योऽरिष्टं हिङ्गुपा पञ्चरत्नाज्यमर्घ्यैः ।

सुरा भोटडर इति प्रसिद्धा अयो लोहं अरिष्टं हरिठ इति

स्नातं उषं वषा ॥

धूपो निम्बाज्य-सिद्धाज्य-भूतकेली-वरा(हौ)दिभिः ॥
 द्वितीयादि नवम्यन्तं शुक्लपक्षेऽर्कतेजसः ।
 सप्ताहं तान् कटे तस्मात् पटैर्वावद्धा रथयेत् ॥
 वाताद्योद्वाटनं रात्रौ कारयेन्मृगनादिकम् ।
 माषकुल्याषमाषाद्यैर्देवो दिव्यं वज्रिनिग्नि ॥

७० लोकपाल-यह-नचत्र-सुरासुर-गन्धर्व-राक्षस-विद्याधर-
 गह्वर-महोरग-गज-देवता-तिर्यग्भूत-पिशाच-कम्पाद-मनुष्येभ्यो-
 ऽयमाहार इममादाय समन्तादुपशान्त्यन्तु सुराक्षयं गच्छन्तु स्वाहा ।
 शान्तिहोमौ ततः कुर्यात् स्थाप्याश्च वृषधेयजाः ।

अजायन्त्यागाः ।

इति स्नातौपाताध्यायः ॥

हस्तादादशविस्तीर्णमैशान्यां यागमण्डपम् ।
 प्राक्प्रतीचीमुखं कुर्यात्तोरणद्वयसंयुतम् ॥
 नानाध्वप्रपताकाभिर्घनमाख्याचलकृतम् ।
 ग्रास्त्रविस्त्रिपुणः स्नातः शुक्लमाख्याम्बरः शुचिः ॥
 उपवासी यतौ वैद्यः कनकाङ्गुलिभूषितः ।
 श्वेतं पीतं तथा रक्तं कृष्णञ्च हरितं क्रमात् ।
 पञ्चवर्णरजः कृत्वा पातयेदेकमानसः ॥
 अविच्छिन्नाः शुभा रेखा मध्याङ्गुलिमिताःसमाः ।
 भवभस्मरजः श्वेतं यद्वाहान् हन्यदणं गणान् ॥
 पीतं रक्षोऽसुरान् कृष्णं समस्तं विम्वरूपकम् ।
 ग्राह्यर्थं शान्तिकं रक्तं चतुर्वाङ्गसमायुतम् ।
 चतुरस्रं चतुर्द्वारं सर्वतोभद्रमण्डलम् ।
 चतुर्हस्तायतं वाष्टौ श्रोत्रशरणि वा शुभम् ॥
 गजेन्द्रवाहनं पीतं शक्रं बज्रायुधं तथा ।
 प्राच्यामेतं लिखेदीरो विदिश्याग्निं लिखेत् पुनः ॥

आरक्तमजाह्वस्य शक्तिहस्तस्य वा भिषक् ।
 वसं दण्डायुधं श्यामं महिषस्यस्य दक्षिणे ॥
 प्रेतस्यं चक्रहस्तस्य कृष्णं विदिशि नैर्ऋतम् ।
 सपाशं वरुणं शुक्लं प्रतीच्यां मेघवाहनम् ॥
 वायुं विदिशि धूम्राभं मृगाह्वदाकुशायुधम् ।
 कुबेरं हरित्युदीच्यां विमानस्यं गदायुधम् ॥
 वृषभस्यं चिगुलेन पाशानां श्वेतवर्णकम् ।
 विदिश्येवं सिंहेत्यस्य लोकपालेभ्यश्च क्रमः ॥
 त्रिभागमण्डलात्पूर्वं पश्चात्पुष्करमासिखेत् ।
 हृष-धेनु-मसू-साजान् मत्स्य-कुक्षुट-प्रायकान् ॥
 प्रशस्तान् स्थापयेत्तत्र ॐ स्थापान्तर्गतान् यजेत् ॥

ॐ कारकाकारमध्यगतानित्यर्थः ।

लोकेशान् वसुगन्धर्वानिन्द्रादध्यक्षपितृकैः ।

सुवर्णायुधदिकपालान् सोपानकृष्णपीठकैः ॥

सुवर्णायुधदिकपालान् स्त्रीक्रीयासाधारणवर्णवतस्तथाविधायुध-
 वतस्तानित्यर्थः ।

हेमान् हेमान्मुजैः श्यामः स्नातो-सप्तीशरीश्वरान् ।

प्राशुखो व्याघ्रचर्मस्यसिंहेन्द्राजोपवीत्यथ ॥

चौरतण्डुलसर्पिर्भिर्दिजः पात्रे चरं श्रेयेत् ।

विधिवत् पावकाश्राप्यामाहुतीर्जुह्यान्ततः ॥

ब्रह्माण्डमग्निं सोमस्य विष्णुमिन्द्रं प्रजापतिम् ।

ईशानं विश्वकर्माणमश्विनौ वरुणं यमम् ॥

वसुधुद्राक्षद्यादित्यान् विश्वावसु-मरुद्भृशान् ।

साध्यान् स्नातोमय मघां नक्षत्रं गरुडोरगान् ॥

शक्रं वृहस्पतिश्चैव बुद्धिं मेधां सरस्वतीम् ।

चिद्ध-शुद्धक-गन्धर्वान् दिङ्मदी-नद-सागरान् ॥

मणेशान् दिग्गजान् ग्रैक्षान् पद्मानश्वरस्यो सुनीन् ।

वनस्पत्योषधीसारा अन्नरीक्षतसंस्थितान् ॥

सुरानसुरास्य ॐ कारकाकारमर्गतान् यजेत् ।

दण्डवद्यसु गन्धोपहस्यो विश्वोदिजा(ग)करः ।

विप्रकीर्णशिखो व्याघ्रवर्णा धूम्राक्षः सितः ॥

चिरोत्पापी च दुर्गन्धः सप्ताङ्गराज्यनाशनः ।

होददाही च धनदो गजहा शक्रचापवत् ॥

प्रदक्षिणवर्त्तशिखो विधूमः काश्चनप्रभः ।

चौर-साजाकभू-माख-हविर्गन्धिर्जयावहः ॥

अग्निपरीक्षा ।

अथाभिषेकः ।

कांक्षं ताक्षं तथा शङ्खं गन्धमाख्यार्चधारकम् ।

प्रत्येकं तोरणदारे पूर्णकुम्भान् न्यसेत्कुम्भान् ॥

अप्रसूतगन्धमाख्यार्चधारकचिभूषितान् ।

तुरगान् चौरितान् स्नातान् हव्यान् राजपुरःश्वरान् ॥

जानागारं नयेत् सन्धानभिषेकोक्तमाचरेत् ।

प्रदक्षिणचयं कृत्वा त्यजेद्दीप्तोष्कया शुभम् ॥

करोत्येवं हि यस्तस्मै त्रिवर्गफलमिच्छति ।
 लक्ष्मीं विभूषणसायुर्धमते स सुखं ययः ॥
 नृपतेस्तोरणे भग्नो पतिते मन्त्रिणो वधः ।
 सकथादे कुमारस्य ससर्पं च पुरोधसः ॥
 भद्रमसक्तुस्तोद्धृतं वयःस्त्रं सुप्रमाणकम् ।
 सर्वलक्षणसम्पन्नं वर्षैकमभिषेचयेत् ॥

वर्षैकमविषेचवर्षम् ।

मङ्गलासङ्गतं नीत्वा नद्यां कर्ष्यं समाचरेत् ।
 दध्यन्मयेतमाद्याचैर्मन्त्रेण वरुणं जपेत् ॥
 ॐ पवित्रं मङ्गलं येतं पात्रदत्तं जप्तासनम् ।

जीवनं प्रतीच्यां समासीनं सर्वसत्त्वानाममृतसम्भवं स्नाया ॥
 इन्द्रश्चाव'वस्त्रीक राजवेष्टाङ्गनान् मृदम् ।
 नदी भद्र-गोश्टङ्गादादायालेपयेत् क्रमात् ॥
 इन्द्रेति इन्द्रस्नानम् ।

हरेर्वक्त्रं शिरः कर्णौ हृदयं शिग्रमेव च ॥
 प्राकृपस्याङ्गोपुष्पादीन् वैद्यः शुचिविभूषणः ।
 चापयेन्नीधुषिक्काङ्गं दधि चीर दत्ताम्बुभिः ॥
 वषा-विष्णामृता-देवी सहा चैवापराजिता ।

देवी चोरमहरिति प्रसिद्धा सहा चित्तकुमारोति प्रसिद्धा ।
 पिष्टोष्णाज्य(?) ततः स्नातं जलोत्थमनुमार्जयेत् ।
 वायतेर्वन्धनैः पिष्टैः चोरमृचमधुकनैः ॥

शैल-पिण्ड-सिद्धार्थं लोभायामार्गतुल्यैः ।
 ततस्तं स्नापयेदश्वं प्राङ्मुखं कुशस्तरे स्थितम् ॥
 सौवर्ण्यं राजतेस्तामैः पक्षैर्वा मृण्मयैर्घटैः ।
 पूरितं साहतचौमं श्वेतचन्दनचर्चितम् ॥
 रक्षान्वितं सहोपाश्रं नयेत् सगदामभूषितम् ।
 सहोपाश्रं सानुचराश्रम् ।

रात्रा गलोत्तरे यागगृहं कृत्वा यथाविधि ॥
 इतः प्रभृति वाहानां हयराजस्त्वमण्यौः ।
 अभिषेकं प्रतीक्ष्येत्युक्त्वा तोरणमध्यगम् ॥
 प्राङ्मुखं व्याघ्रचर्मस्थं पञ्चरत्नाक्षतैर्घृतान् ।
 वषादि-स्त्री-शिखा-ताम्र-भद्र-दन्तौ-निशा-मदान् ॥
 चायन्तौ सोमराजीसु समङ्गामञ्जनं वरौम् ।
 पिष्टा कुम्भाभ्यां प्राश्य शास्त्रामौदुम्बरीं स्पृशेत् ॥

वषादि—

वषा विष्णामृता देवी सहा चैवापराजिता ।
 इति पूर्वकथिता, स्त्री हरिद्रा, शिखा मनःशिखा ताम्रो
 हरिताम्रः, भद्रं सुवर्णं दन्तौ दान्तौति प्रसिद्धा निशा दाह-
 हरिद्रा, मदः कसुरी चायन्तौ तिला सोमराजी जीवाण्डजि-
 रिति प्रसिद्धा समङ्गा मञ्जिष्ठा मञ्जनः शोभाञ्जनः, वरी शतावरी ।
 नृपोऽप्य पूजयेत्पद्मेः काञ्चनेर्भिषजा सह ॥
 मन्त्रपूतं च हं भोज्यं शौचधितानुलेपयेत् ।

गन्धैस्ततोऽञ्जयेत् पुष्पैः स्नानार्जसज्जैर्विना ॥
 मङ्गलाय च नमस्तु नमस्ते कस्तुराय च ।
 इविःशेषं वसिष्ठं मृदुम् कुदम् विजयं प्रभो ॥
 वैद्योपनीतं पिष्टं चेदतिजिघ्रति वा हवः ।
 जयसेमसुभिवाच दक्षिणाहिं च वर्जयेत् ॥
 मङ्गलिते गुरुर्गङ्गां केरोऽक्षौ वरुणो^१ इति ।
 आवर्त्तं दिक् दृशीन्को कर्षणोरग्निगौ वचः ॥
 जिज्ञायाच्च जवे वायुर्बले विष्णु रदे यमः ।
 पार्थं दद्राः स्रधा वेदे वैजतेयः पराक्रमे ॥
 नागपृष्ठन्तु पृष्ठे स्नात् विष्णुदेवाच्च मर्षसु ।
 सुराणे यक्षगा धर्मो यीवायामनसो सुखे ।
 कुशावध्या रतिः मोक्षा मादतो जानुयन्त्रिषु ॥
 यथाश्च त्रेविते शोर्वा^२रोषधुरवि वासुकिः ।
 विन्वस्याङ्गे सुरान् कर्षे जपेदक्षिणतो भिषक् ॥
 स्नानं गन्धर्वराज त्वं मृदुम् वचनं मम ।
 गन्धर्वकुलजस्य माभूः कुलविदूषकः ॥
 दिवानां सत्यवाक्यानां सोमस्य भास्करस्य च ।
 रुद्रस्य वरुणस्येव पवनस्य बलेन वा ॥
 उताग्रनक्ष्त्रं दीप्त्वा च स्नानं जातिं तुरङ्गम ।
 स्नानं राजेन्द्रपुत्र त्वं सत्यवाक्यमनुसरन् ॥
 स्नानं त्वं वादसौ कन्या स्नानं त्वं कौस्तुभं मणिम् ।

चौरोदसागरे चैव मथ्यमाने सुरासुरैः ॥
 तच्च जातोऽसि गन्धर्व नास्ति उच्चैःश्रवा हवः ।
 तच्च देवकुले जातः स्वकुलं^१ प्रतिपालय ॥
 कुले जातस्त्वमश्वाणां मित्रं मे भव ग्राह्यतम् ।
 यस्तु मित्रत्वमेतच्च सर्वं सर्वेषां सर्वथा ॥
 यथाहं सर्वभूतानां तथा मां प्रतिपालय ।
 यथायथायथापि आवहे सिद्धिमावह ॥
 मङ्गलं दर्शयित्वा तु पुनर्मन्त्रं जपेच्छ्रुतौ ।
 युक्तपृष्ठं समादद्यात्ता देव्याः सुरैः पुरा ।
 यधुना त्वां समादद्यात्ता रिपुं जयतु मन्त्रभुः ॥
 कर्षजापमन्त्रः ।

राक्षसं मृष्यस्यं न्यस्तसुदीर्घां दक्षिणामुक्ष्म ।
 रक्तपुष्पाङ्गकं विप्रो इति शस्त्रेण ताडयेत् ॥
 यन्मूक्यादस्य चाग्नेर्गन्धर्वोत्तोरणामरे ।
 पार्थिवो मन्त्रसंपूतैः विजयमानः कुशोदकैः ॥
 जयेत्प्राग्निषमादाय वैष्णवात्पुरोधसाम् ।
 य तथैव मृदं गत्वा हव्यानभर्षयेत् सुरान् ।
 भिषक्पुरस्कृतान् कृष्यान् यथास्थानं समादिशेत् ॥
 अभिषेकविधिः ।

अथ वरुणपूजा ।

ॐ वरुण इहागच्छ ॐ वरुणाय नमः ।

एहि देव जलाध्यक्ष यादोगणमहेश्वर ।

नागदैत्योरमण्यैः सततं सेविताभ्युत । ॥

नमोऽस्तु ते वारिचरमेष्ठ पात्रधर गृह ।

महीपालं जगत्सायं रचस्त च ग्रतं समाः ॥

वे मेष्टा भुजगा दिव्या भुवि मेष्टा जलाग्र(ल)भाः ।

भगवद्भ्यो नमस्तेभ्यो जले रचन्तु वाहनम् ॥

आ नद्यः सागरं यान्ति पूर्वगाः पश्चिमाश्च याः ।

आश्वापि दक्षिणां यान्ति वे च सर्वे जलाग्रयाः ।

तानहं प्रचतः सर्वान् प्रणमामि कृताञ्जलिः ॥

वरुणपूजामन्त्रः—

यां गतिं ब्रह्महा गच्छेत् पित्रहा मातृहा तथा ।

ब्रज त्वं तां गतिं क्षिप्रं तच्च पापं भवेत्तव ॥

विकृतिं यदि गच्छेत्सं युद्धेऽध्वनि तुरङ्गम् ।

रिपुं विजित्य समरे सह भर्ता सुखी भव ॥

कर्षजापमन्त्रः—

नमो देवाधिदेवाय तुरङ्गवनचारिणे ।

सूर्यपुत्राय देवाय तुरङ्गाणां हिताय च ॥

तुरङ्गपरिवक्ष्यन् जगदोपरि धावति ।

आयमन्त्राधिपं रच शरवं त्वां ब्रह्मात्मकम् ॥

रेवन्तपूजामन्त्रः ।

महापुराणे—

अश्वयुक्शुक्लपक्षे तु स्नातियोमे सुशोभने ।

पूर्वमुच्चैः अवा नाम प्रथमं सूर्यमावहत् ॥

तस्मात् सायैर्नरेस्तत्र पूज्योऽसौ अद्भुता सदा ।

पूजनीयाश्च तुरगा नवमीं यावदेव हि ॥

शान्तिसंस्थयने कार्यं तदा तेषां दिने दिने ।

धान्यं भक्ष्नातकं कुष्ठं वर्षां सिद्धार्थकं तथा ।

पञ्चरङ्गेण सूत्रेण कष्टे तेषां नु बन्धयेत् ।

वायुवैर्वाहणेः सौरैः शक्रैर्मन्त्रैः सविस्तरैः ॥

वैश्वदेवैस्तथाग्रेणैर्होमः कार्यो दिने दिने ।

तुरगा रचणीयाश्च पुरुषैः शस्त्रपाणिभिः ॥

न च ताद्याः कश्चित्तत्र न च वाद्याः कथञ्चन ।

ज्येष्ठायोगे पुरा तत्र गजाश्वाष्टौ महाबलाः ॥

पृथिवीमवहन् पूर्वं शशैश्चवनकाननाम् ।

कुसुदैरावधौ पद्मः पुष्पदन्तोऽथ वामनः ॥

सुप्रतीकोऽध्वनो नीलः तस्मात्तान् तत्र पूजयेत् ॥

ब्राह्मणैश्चात् समारभ्य नवम्यन्तश्च पूर्ववत् ।

ज्योतिःशास्त्रे पूजामन्त्रः—

पान्तु वो वसवो रुद्रा आदित्याः समरुद्राः ।

मन्तारं रच नागेन्द्र समयः प्रतिपाक्यताम् ॥

अवाप्तो हि ज्यो यो युद्धे समये क्षति नो ब्रज ।

श्रीसे सोमादृक्षं कृत्वात् तेजः सूर्याद् जवोऽग्निसात् ॥

सैव्यं मेरोर्जयो रुद्राद्यगो देवात् पुरन्दरात् ।
 युद्धे रक्षन्तु नागास्त्रां दिग्गस्य सह देवतेः ।
 अग्निगौ सह गन्धर्वैः पान्तु त्वां सर्वतः सदा ॥
 इति गजाष्टकपूजा ।

ब्रह्मपुराणे—

शुक्राश्वयुक्चतुर्थांस्तु जहौ देहं जले सती ।
 तस्मात् सा तत्र समूच्या सर्वशौभाग्यवर्द्धिनी ॥
 अर्थैः पुण्यैश्च दीपैश्च धूपैर्मांसेश्च कर्तव्यैः ।
 कर्तव्यं चिन्दूरम् ।

कुङ्कुमाक्षतवस्त्रैश्च नितम्बिन्युपयोगिभिः ।
 अवकाशककाभ्याश्च रुद्रार्द्रकफसेवया ॥
 तामुद्दिश्य तु नार्यैश्च पूज्याः सुजीवभर्तृकाः ।
 भगिन्यो मातरश्चैव तथा नार्यः पतिव्रताः ॥

अविष्णुपुराणे—

तथा चाश्वयुजे मासि पञ्चम्यां कुरुमन्दन ।
 कृत्वा कुशमवान् नागानिन्द्राणां सह पूजयेत् ॥
 एतोदकाभ्यां पयसा स्नापयित्वा विप्रान्वते ।
 मोधूमेः पयसा क्षिकैर्भक्ष्यैश्च विविधैस्तथा ॥
 नक्षत्रां विधिवन्नामान् शुचिर्भक्ष्या समन्वितः ।
 पूजयेत् कुरुगार्दभं तत्र प्रेषादथो नृप ॥
 नागाः प्रीता भवन्तीह प्राप्तिमाप्नोति वै ब्रह्मो
 इति प्राप्तिपञ्चमीव्रतम् ॥

अथ मूर्तिपूजाव्रतम् ।

अविष्णुपुराणे—

मासि चाश्वयुजे वीर शुकपक्षे व्रतं शृणु ।
 कृत्वैकभक्तं पञ्चम्यां पञ्चम्यां नक्तं समाचरेत् ॥
 अयाचितन्तु सप्तम्यामुपवासमतः परम् ।
 उपवासपरोऽष्टम्यां पूजयेच्चण्डिकां बुधः ॥
 पद्मपक्षे चैषां सौम्यां पूर्णचन्द्रनिभाननाम् ।
 चतुर्भुजां शूलधरां खड्ग-चण्डाग्रहस्तिनीम् ॥
 दन्तेषु मौक्तिकं न्यस्य विद्रुमं चोष्ठयोर्दधौः ।

खड्ग-चण्डाग्रहस्तिनीं खड्ग-चण्डाग्रसमुदहस्ताम् ॥
 कृत्वाक्षिणीं वज्रमये दीर्घापाङ्गे मराधिप ।
 खड्गप्रहरणादीनि नानावर्णानि विन्यसेत् ॥

वज्रमये चौरकप्रकृतिके ।

कार्पासिकैरण्डजैश्च वासोभिः पूजयेदुमाम् ।
 विविधैर्भक्ष्यभोज्यैश्च क्लृप्तैर्नानाविधैस्तथा ॥
 भोजयेद्वाङ्मणान् भक्ष्या तथा भागवतान् नृप ।
 भोजयित्वा तु तान् भक्ष्या दुर्गाद्याः पुरतो न्यसेत् ॥

अण्डजैर्वासोभिः पट्टवस्त्रैः । भागवतान् भगवतीभक्तान् ।

एवं चः पूजयेदर्शां दुर्गाद्याः अद्भुत्यान्वितः ।
 स नरः सर्ववृद्धानां फलं प्राप्य दिवं व्रजेत् ॥
 पुनरेत्य महाभागो राजराजाधिपो भवेत् ।
 दाता सुखः सुभगः पुत्रवान् धनवान् भवेत् ॥

ब्रह्मपुराणे—

तथाष्टम्यां भद्रकालौ दक्षयज्ञविनाशिनौ ।
 प्रादुर्भूता महाघोरा योगिनोकोटिभिः सह ॥
 अतोऽयं पूजनीया सा तस्मिन्नहनि मानवैः ।
 उपोषिते-र्वस्त्र-धूप-मास्य-रत्नानुलेपनैः ॥
 दीपैरन्येनया भक्ष्यैः फलेर्मूलैश्च धान्यकैः ।
 आमिषैर्विविधैः शाकैश्चामैर्ब्राह्मणतर्पणैः ॥
 विष्णुपत्नैः औषलेश्च चन्द्रेण वृतेन च ।
 पशुभिः पानकैश्चैव रात्रिनागरणेन च ॥
 दुर्गागृहे तु गृह्णाणि पूजितव्यानि पण्डितैः ।
 वाद्यभाण्डानि चिह्नानि कवचान्यायुधानि च ॥
 राक्षसं च शिखिभिस्तानि स्नानि पूज्यानि सर्वदा ।
 नवम्यान् कृतकानेः सर्वैः पूज्याश्च ब्राह्मणाः ॥
 भुक्ता तु शान्तिः कर्त्तव्या योगे गोधूलिनामनि ।
 यदुक्तं शालिहोत्रे च ज्योतिःशास्त्रे च यस्मतम् ।
 अथर्ववेदे यत् प्रोक्तं तच्च तच्च समाचरेत् ॥
 शालिहोत्रे अथग्निसाशास्त्रविशेषे ।
 क्षिप्वा सकुक्षुटं क्षागं कचिमे दासवेष्टानि ।
 अवणे चाप सन्ध्यायां निर्दहेन्नु गृहं ततः ॥
 निर्दक्षमानौ तौ तच्च निर्गच्छन्तौ विभावयेत् ।
 दिशं शान्तां प्रदीप्तां वा दग्धां वा तत्फलप्रदाम् ॥
 ब्रह्मव्याघातग्रस्ताश्च राक्षसां नीराजने जनाः ॥

अथ देवीपुराणे—

आश्विने मासि जेष्ठान्ते महिषारिनिवर्हिणीम् ।
 देवीं तां पूजयित्वा तु अर्द्धरात्रेऽष्टमीषु च ॥
 घातयन्ति पशून् भक्ष्या ते भवन्ति महाबलाः ।
 बलिश्च ये प्रयच्छन्ति सर्वभूतविनाशमम् ॥
 तेषाम् तु ध्यते देवी यावत् कल्पन्तु शाङ्करम् ।
 क्रीडन्ति विविधैर्भागैर्देवकोके सुदुर्लभे ॥

तथा—

कन्यासंस्थे रवौ वत्स शुक्लाष्टम्यां प्रपूजयेत् ।
 कोपवासो निशाङ्गं तु महाविभवविस्तारैः ॥
 पूजां समारभेद्देवा रक्षार्थं वारिभेऽपि वा ।
 पशोर्घातः प्रकर्त्तव्यो गवसाजवधस्तथा ॥
 बलिघेपसु रक्षोभयः कार्यः सर्वाधिग्रान्तये ।
 रक्षार्थं मूलनक्षत्रे वारिभं पूर्वोवादानक्षत्रं गवसो माहिषः ॥
 आगमान्तरे—

आश्विनस्य सिताष्टम्यां महिषासुरनाशिनौ ।
 प्रादुर्भूता महाघोरा योगिनोकोटिभिः सह ॥
 अतोऽयं पूजनीया सा तस्मिन्नहनि मानवैः ।
 उपोषिते-र्वस्त्र-मास्यै-धूप-गन्धानुलेपनैः ॥
 दीपैर्बहुविधैर्भक्ष्यैः फलेर्मूलैश्च धान्यकैः ।
 आमिषैर्विविधैश्चैव बलि-ब्राह्मणतर्पणैः ॥

विष्णुपद्मेऽन्यैश्च कुङ्कुमेन हृतेन च ।
 पशुभिः पानकैश्चै रात्रिजागरणेन च ॥
 वसांसदधिरैर्दत्ते देवी तुभ्यति वै शृणुम् ।
 दुर्गाग्रहे तु शस्त्राणि पूजितव्यानि मानवैः ॥
 वाद्यभाण्डानि चिह्नानि कवचान्यायुधानि च ।
 राक्षसैश्च शिष्टिभित्तानि स्नानि पूज्यानि यत्नतः ॥

ॐ दुर्गे दुर्गे रक्षणि स्नाहा ।

जघन्ती मङ्गला काली भद्रकाली कपालिनी ।
 दुर्गा शिवा वामा धात्री स्नाहा स्नाहा नमोऽस्तु ते ॥
 चतुर्भुजं श्रीरुद्रं महादेवप्रियं सदा ।
 विष्णुपद्मं प्रयच्छामि पवित्रं ते सुरेश्वरि ॥
 चन्दनेन समानये कुङ्कुमेन विलेपिते ।
 विष्णुपद्मतापीके दुर्गेऽहं शरणं गतः ॥

एभिर्मन्त्रैर्द्रोणपुत्र्य-विष्णुपद्म-जात्यादिभिः पूजयेत् ।

कर्पूरागुहचन्दने विंशतिं गुग्गुलु चन्दनादिभिर्धूपं दत्त्वा वस्त्रे-
 चाभ्यास्य नेत्रेण दद्यात् ।

पञ्चाङ्गविषमं मेवं वा लक्षणान्वितम्—

ॐ कालि कालि-वज्रेश्वरि लोहदण्डाय नम इति जप्त्वा विजय-
 कामः खड्गेन घातयेत् ।

ततश्च तद्रक्तमांसाभ्यां महाकौशिकमन्त्राभिमन्त्रिताभ्यां नैष्ठिकां
 दिशि—ॐ पूतनायै नमः, वायव्यां ॐ पापराक्षस्यै नमः, शिखायां
 ॐ चरक्यै नमः, आग्नेयां ॐ विदार्यै नमः, एभिर्मन्त्रैर्वर्चसि दद्यात् ।

महाकौशिकमन्त्रस्तु—

ॐ ह्रीं ॐ स्फुरं ॐ कुम्भ १ ॐ धुम १ ॐ गुल्ल १ ॐ
 तुलु १ ॐ धुनु १ मारय १ विभ्रामय १ कम्पय १ कम्पातय १
 पुर १ पूरय ॐ ह्रूं ॐ ॐ भ्रं रं ह्रूं फट् फट् महंय १ ॐ
 ह्रूं ॐ ह्रीं । अनेन शम्भुं पिष्टमयं खड्गेन घातयित्वा सप्रणवेन
 खनात्मा स्कन्द-विशाखयोर्दत्त्वा स्नातव्यम् ॥

ॐ असिर्विग्रसनः खड्गसीरुणधारो^१ दुरासदः ।

श्रीगर्भो विजयस्यैव धर्माधारस्तथैव च^२ ॥

इत्यष्टौ तव नामानि स्वयमुक्तानि वेधसा ।

नखचं कृत्तिका तुभ्यं गुरुर्देवो महेश्वरः ॥

हिरण्यश्च शरीरन्ते देवतन्तु^१ जनार्दनः ।

पिता पितामहो देवस्त्वं मां पालय सर्वदा ॥

इयं येन हृता कौण्ठी हतश्च महिषासुरः ।

तीक्ष्णधाराय शुद्धाय तस्मै खड्गाय ते नमः ॥

इति खड्गपूजा ।

सर्वायुधानां प्रथमं निर्दिष्टाणि पिणाकिना ।

शूलायुधादिनिष्कृत्य कृत्वा सुष्ठिपदं शुभम् ॥

चण्डिकायां प्रदत्ताणि सर्वाशुभनिवर्हणी ।

तथा विस्तारिता चासि देवानां प्रतिपादिता ॥

१ D विकर्मा च ।

२ A धर्मपाशस्तथैव च ।

३ B धाता देवो ।

सर्वमन्त्राभूताऽसि सर्वदुष्टनिवर्हणी ।

कुरिके रक्ष मां नित्यं शान्तिं यच्छ^१ नमोऽस्तु ते ॥

इति कुरिकापूजा ।

रक्षाङ्गानि गजानक्ष रक्ष वारि धनानि च ।

मम देहं सदा रक्ष कटारक नमोऽस्तु ते ॥

इति कटारकपूजा ।

सर्वायुधमहामात्र सर्वदेवारिसूदन ।

चाप मां समरे रक्ष शकं शरवरैरिह ॥

धृतं हृष्येण रक्षार्थं संहारार्थं हरेण च ।

चथौमूर्त्तिगतं देवं धनुस्त्र नमाम्यहम् ॥

इति धनुःपूजा ।

कुम्भे त्वं सपत्न्यानां घोषाद्दयकम्पनः ।

भव भूमिपसेन्यानां तथा विजयवर्द्धनः ॥

यथा जीमूतघोषेण हव्यन्ति वरवारणाः ।

तथास्तु तव घोषेण हर्षोऽस्माकं जयावहः ॥

इति कुम्भपूजा ।

ऊतमुज्ज्वल्यो रूद्रा वायुः प्रोमो महर्षयः ।

नाग-किन्नर-गन्धर्व-यक्ष-भूत महोरगाः ॥

प्रमथास्तु सहादित्यैर्भूतेशा मातृभिः सह ।

शक्रसेनापतिः स्कन्दो वरुणश्च स्थितस्त्वयि ॥

काञ्चनेमिवधे यदत्त तथा चिपुरधातने ।

हिरण्यकशिपोर्युद्धे युद्धे देवासुरे तथा ॥

शोभिताऽसि तथेवाद्य शोभस्व समयं स्मर^१ ।

नीलां श्वेतामिमां दृष्ट्वा नश्यन्त्वाशु ममारयः ॥

इति पताकापूजा ।

शर्मप्रदस्त्वं समरे वर्त्म सैन्ये यशोऽद्य मे ।

रक्ष मां रक्षणीयोऽहं तापनेय नमोऽस्तु ते ॥

इति वर्त्मपूजा ।

प्राणान् पातय शत्रोस्त्वमनया लोकमाद्यया ।

गृह्णाण जीवितं तेषां ममाशास्त्रं वक्ष्यताम् ॥

इति कुम्भपूजा ।

शशाङ्ककरसङ्काश शङ्ख-डिण्डौरपाण्डुर ।

प्रोत्सारय त्वं दुरितं चामरादिविभूषितः ॥

यथाम्बुदम्भादयते शिवायेनां वसुन्धराम् ।

तथा मां आदय ह्यत्र युद्धेऽध्वानं शतं सदा ॥

इति शङ्खपूजा ।

पुण्यस्त्वं शङ्ख पुण्यानां मङ्गलानाञ्च मङ्गलम् ।

विष्णुना त्वं धृतो नित्यमतः शान्तिं प्रयच्छ मे ॥

इति शङ्खपूजा ।

विजयो जयदो जेता रियुधातौ प्रियङ्करः ।

दुस्सहो धर्मदः शान्तः सर्वारिष्टविनाशनः ॥

पवेयुः शङ्खभेर्यस्य शतशोऽयं सहस्रशः ॥
 कृत्वा दुन्दुभिनादांस्य पङ्कशब्दान् समईनान् ।
 पताका ध्वजच्छत्रादिचण्डा-चामरशोभिताः ॥
 तद्दिने कारथाश्वके देवीभक्तः सुरोत्तमः ।
 एतस्मिंश्च दिने वत्स भूतप्रेतसमाकुले ॥
 कृत्वा देवेश देवेश महापूजा च शाश्वतौ ।
 आश्विने मासि मेघान्ते महिषारिनिवर्हणौम् ।
 देवीं सन्पूजयित्वा तु शूर्परात्रेऽष्टमीषु च ।
 घातयित्वा पशुं भक्त्वा ते भवन्ति महावक्त्राः ॥
 बलिश्च ये प्रयच्छन्ति सर्वभूतविनाशकम् ।
 तेषाम्नु तुष्यते देवी यावत् कल्पन्ते शाङ्करम् ॥
 कौडम्ने विविधैर्मौगे देवलोके सुदर्लभे ।
 नार्घ्यो व्याधयस्तेषां न च शत्रुभयं भवेत् ॥
 न च देवा यक्ष दैत्या नासुरा न च पक्षगाः ।
 बाधयन्ति सुराश्च देवीपादौ समाश्रितान् ॥
 यावद्भूयवाकाशं जलं बलि-शशि-यक्षाः ।
 तावच्च चण्डिकापूजा भविष्यति सदा भुवि ॥
 प्रावृट्काले विशेषेण आश्विने चाष्टमीषु च ।
 महाशब्दो नवम्यान् लोके स्थातिं गमिष्यति ॥
 एतन्ने देवराजेन्द्र खर्गवासकप्रदम् ।
 परापरविभागे तु क्रियायोगेन कौर्त्तितम् ॥
 भागवतपुराणे देव्यवतारे नवमीक्रियासूचनमष्ट-

चत्वारिंशोऽध्यायः ।

तत्रैव ब्रह्मोवाच—

एवं महाबलं शक्र पुरा देवारिकण्टकम् ।

कृत्वा देवौ वरं दद्युर्विष्खादीनां प्रतोषिता ॥
 दद्युर्ददावित्यर्थः ।

इन्द्र उवाच—

आश्विनस्य शिते पक्षे नवम्यां प्रतिवत्सरम् ।

श्रोतुमिच्छाम्यहं तात उपवासव्रतादिकम् ॥

ब्रह्मोवाच—

शृणु शक्र प्रवक्ष्यामि यथा त्वं परिपृच्छसि ।

महासिद्धिप्रदं धन्यं सर्वशत्रुनिवर्हणम् ॥

सर्वलोकोपकारार्थं विशेषादस्मिदृष्टिषु^१ ।

कर्त्तव्यं ब्राह्मणाद्येभ्यश्च चित्रैर्लोकपालने ॥

गोधनार्थं तथा वेश्मैः शूद्रैः पुनसुखार्थिभिः ।

शौभाग्यार्थं तथा स्त्रीभिरन्यैश्च धनकाङ्क्षिभिः ॥

महाव्रतं महापुण्यं शङ्कराद्यैरनुष्ठितम् ।

कर्त्तव्यं देवराजेन्द्र देवीभक्तिसमन्वितैः ॥

कन्यासंस्मरे रवौ शक्र शृङ्गामारभ्य गन्धिकाम् ।

अथाचोत्थयवैकाशी गङ्गाश्रीं त्वय गोप्रदः ॥

प्रातःस्थायी जितदहस्त्रिकाक्षं शिवपूजकः ।

जप-होम समायुक्तः कन्यकां भोजयेत् सदा ॥

अष्टम्यां नवगेहानि दारुजानि शुभानि च ।
 एकं वा विस्तभावेन कारयेत् सुरसत्तम ॥
 तस्मिन् देवी प्रकर्त्तव्या हैमौ वा राजतो तथा ।
 सुगन्धाद्यैः सज्जोपेता सज्जे शूलैः च पूजयेत् ॥
 सर्वोपहारसम्पन्नं वस्त्रं रत्नफलादिभिः ।
 कारयेद्भयदोषादीन् पूजाञ्च बलिदैविकीम्^१ ॥
 पुष्पैश्च द्रोणं विस्त्रासं जातौ पुष्पाग-चमकैः ।
 विविधां रचयेत् पूजामष्टम्याञ्च उपासयेत् ॥

उपासयेत् आराधयेत् ।

दुर्गारतो^२ जपेन्मन्त्रमेकचित्तः समाहितः ।
 तदङ्गुष्ठमिनीशेषे विजयार्थं नृपोत्तम ॥
 पञ्चाब्दं सज्जोपेतां^३ महिषञ्च सुपूजितम् ।
 विधिवत् कालिं कालीति जप्त्वा सज्जेन घातयेत् ॥
 तदुत्थं बधिरं मांसं गृहीत्वा पूतनादिषु ।
 नेष्टेतेभ्यः प्रदातव्यं महाकौशिकमन्त्रितम् ॥
 तस्यायतसया सायाश्च कृत्वा च पिष्टवम् ।
 सज्जेन घातयित्वा तु दद्यात् स्कन्द-विशाखयोः ॥
 देवीन्तु सापयेत् प्राञ्चः चौर-सर्पिर्जसादिभिः ।
 कुङ्कुमागुरु-कर्पूरं चन्दनैश्च प्रधूपयेत् ॥
 हेमादि पुष्परत्नानि वासांसि सुहितानि च ।

१ A—दैवकाय ।

२ D—दुर्गाप्रतः ।

३ A B नवपुष्पसुगन्धितम् ।

नैवेद्यं सुप्रभृतञ्च देयं देव्याः सुभावितैः ॥
 देवीभक्तांश्च पूज्येत कन्यकाः प्रमदादि च ।
 दिवादीनय पाखण्डानसदानेन तोषयेत् ॥
 गन्दाभक्ता नरा ये तु महाप्रतधराश्च ये ।
 पूजयेत्तान्निशेषेण यस्मान्नद्रूपमम्बिका ॥
 मातराणाञ्च देवीनां पूजा कार्या तदा निशि ।
 ध्वजपत्र-पताकादि उड्डयेच्चण्डिका^४ गृहे ॥
 रथवाचा बलिचेपं पटुवाधरवाकुलम् ।
 कारयेत्तुल्यते येन देवी पशुविघातनैः ॥
 अश्वमेधमवाप्नोति भक्तिः सुरसत्तम ।
 महानवम्यां पूज्येयं सर्वकामप्रदायिका ॥
 सर्वेषु वत्स वर्षेषु तव भक्त्या प्रकौर्त्तिता ।
 कृत्वाप्नोति यशो राज्यं पुत्रायुर्धनसम्पदम् ॥

शुक्लामारभ्य नन्दिकामित्यनेन षष्ठीतः प्रभृति नवमीपर्यन्तं
 व्रतमित्युक्तं तेन पञ्चम्यामेकभक्तं ततः प्रातःसंकल्पः, षष्ठी सप्तम्यष्टमौ
 नवमीषु यथाक्रममयाचितैकाग्रित्व नन्दाग्रित्व गोप्रदत्वानि ।
 जितदन्तो दन्तदुःखेष्वनुदिशः चतुर्ध्वपि दिवसेषु जपेन्मन्त्रं दुर्गा-
 देवताकमेव, नृपोत्तमैः प्रदातव्यमिति व्यवहितेनाश्वयः । पञ्चाब्दं
 पञ्चवर्षीयम् सज्जोपेताम्, महाकौशिकमन्त्रस्तु महाष्टम्यां कथितः ।
 आश्विने दुर्गामधिकृत्य श्रिष्टाः पठन्ति ।^५

१ D सर्पिका— ।

कन्यायां कृष्णपक्षे तु पूजयित्वाद्भे दिवा ।
 नवम्यां भोजयेद्देवीं गौतवादिचनिस्त्रिनैः ॥
 शुक्लपक्षे चतुर्थ्यान्तु देवीकेशविमोचनम् ।
 प्रातरेव तु पञ्चम्यां स्नपयेच्च शुभैर्जलैः ॥
 सप्तम्यां पनिकापूजा अष्टम्याश्चाप्युपोषणम् ।
 पूजा जागरणश्चैव नवम्यां विधिवद्वलिः ॥
 सप्तमेष्टं दशम्यान्तु कौड़ाकौतुकमङ्गलैः ।
 नीराजनं दशम्यान्तु बलवृद्धिकरं महत् ॥

कौड़ाप्रकारमाहुः—

भगलिङ्गक्रियावाग्भिः कौड़येयुरलंजनाः ।
 यश्च नाविष्यते तश्च यश्च नाचिपते परान् ॥
 कुङ्कुमं भगवतीं श्रापं दद्यात्तस्य सुहायणम् ।
 मूलेन सफलां विष्वक्क्य श्राव्यामाहृत्य पूजयेत् ॥

मूलेन मूलनचनेन ।

पूजयित्वा श्रवणेन प्रातरेव विसर्जयेत् ।
 महाष्टमौ-महानवम्योर्नवपूजाविधिस्तु शिष्यश्रवस्त—
 नवपञ्चात्मकक्षाने पूज्या दुर्गा समुत्तिभिः ।
 आदौ मध्ये तथेन्द्रादौ नवतत्त्वाक्षरैः क्रमात् ॥

आदौ प्रथमम् ।

दुर्गे दुर्गे रक्षणि स्थाहेति नव तत्त्वाक्षराणि ।
 अथश्च प्रणवादिः पठनीयः ॥

अष्टादशभुजैकान्तपीनवचःस्तनोदका ।
 मूर्द्धंजं खेटकं चण्डामादर्शं तर्ज्जनं धनुः ॥
 ध्वजं उमरुतकं पाशं विभ्रती वामके ततः
 शक्तिं सुहृदं शूलञ्च वज्रं खड्गमयाङ्कुशम् ॥
 शरं चक्रं शलाकाञ्च एतैरेवायुधैर्युता ।
 खेटो वधफल इति प्रसिद्धः ॥
 शेषाः षोडशहस्ताश्च तर्ज्जनीं उमरुं विना ।
 मध्यस्थिता उग्रचण्डा अष्टादशभुजा कार्या ॥

अन्यदिगवस्थितास्तु षोडशहस्ताः ।

हृद्रचण्डा प्रचण्डा च चण्डोद्या चण्डनायिका ।
 चण्डा चण्डवती चैव चण्डरूपातिचण्डिका ॥
 नवमौ चोद्यचण्डा च मध्यस्था च प्रकीर्तिता ।
 गोरोचनाहणा कृष्णा-नीला-शुक्ला च धूमिका ।
 पीता च पाण्डुरा रक्ता आलीढाश्च हरिस्थिता ॥

आलीढो धनुःस्थानविशेषः, हरिः सिंहः ।

महिषोऽथ पुमान् शस्त्री तत्कचयहमुष्टिका ।

महिषो महिषासुरः, अथ देव्यो महिषशरीरे स पुनर्जातः
 खड्गहस्त इत्यर्थः । तत्कचयहमुष्टिका तदीयोर्द्वैकचे कृतद्वन्द्वमुष्टिः ।

स्याद्या वृत्तेन पङ्कग वा दत्युक्तं स्कन्दयामले ।

ता देव्यो मण्डलाकारेण वा अजुपङ्कग वा धार्याः,
 स्कन्दयामल आगमविशेषः ।

पूजने स्तुतिपाठः—

महिषघ्नि महामाये चामुण्डे मुण्डमाञ्जिनि ।

‘द्रुममारोग्यविजयं देहि देवि नमः सदा ॥

रूपं देहि यशो देहि भाग्यं भगवति देहि मे ।

पुत्रान् देहि धनं देहि सर्वान् कामान् प्रयच्छ मे ॥

वराहपुराणे— अगस्त्य उवाच—

अतःपरं प्रवक्ष्यामि शौर्यव्रतमनुत्तमम् ।

येन भीरोरपि महाशौर्यं भवति तत्क्षणात् ॥

मासि चामुण्डे शुद्धां नवमीं समुपोषितः ।

सप्तम्यां कृतसंकल्पः स्त्रियाष्टम्यां निरोदनः ॥

नवम्यां प्राश्नयेत्पिष्टं प्रथमं भक्तितो नृप ।

प्राश्नयान् भोजयेद्भक्ता देवीसैव प्रपूजयेत् ॥

दुर्गां देवीं महाभागां महामायां महाप्रभाम् ।

एवं संवत्सरं यावदुपोष्य विधिवन्मृपः ॥

व्रतान्ते भोजयेदिष्टान् यथाशक्त्वा कुमारिकाः ।

हेमवस्त्रादिभिरास्तु भूषयित्वा स्नानात् ॥

पश्चात् चामुण्डेत्तान् देवीं मे प्रीयतामिति ।

एवं कृते भट्टराज्यो सम्भेद्राज्यं न संशयः ॥

अविद्यो सम्भते विद्यां भीषः शौर्यं विन्दति ।

१ B चायुः ।

२ A भद्रम् ।

३ इत्ये— शुद्धा नवमी समुपोषिता ।

४ A C पिष्टम् ।

५ A—तु विधानतः ।

शुद्धां शुक्लां तेन शुक्लनवमीभावे व्रतमिदं । निरोदनो निराहारः, निरोदनं निराहारमिति भविष्ये ओदनपदस्य आहारपरत्वदर्शनात् । नवमीं समुपोषित इति नवमीव्रतत्वस्थापनार्थमन्यथा पिष्टप्राश्ननविधिविरोधात् ।

एवमन्यथाप्येकादशुपवासपूर्वकं द्वादशीकालीनं विष्णुपूजात्मकद्वादशीव्रते द्वादशी समुपोषिता इति वज्रशो विधानं वराहपुराणे ।

इति शौर्यव्रतम् ।

अथ शिष्टाचारपरिप्राप्तदशम्यपराजिता ।

ॐ अपराजितायै नमः । ॐ क्रियाशक्त्यै नमः । ॐ उमायै नमः । इति प्रतिष्ठामन्त्रः ।

चतुर्भुजां पीतवस्त्रां सर्वाभरणभूषिताम् ।

सङ्घट्टयन्वराभयहस्तां त्रिनेशामीषमहसितवदनाम् ॥

ध्यात्वा ॐ ह्रीं अपराजितायै नमः ॐ अपराजिताहृदयाय नमः ॐ ह्रीं अस्त्राय फट् ततो दक्षिणे ॐ नमो जयायै नमः इति पूजयेत् । वामे ॐ विजयायै नम इति पूजयित्वा हरिद्रावस्त्रेण दूर्वासिद्धार्थकं वज्रा देव्या इदि धृत्वा अभिलषितकामनया स्नात्तेन धारयेत् ।

ततः प्रयातकं कुर्यात्ततः ॐ कारमुच्चारयन् प्रदक्षिणं कृत्वा प्रसादानेन मन्त्रेण विसर्जयेत् ।

इमां पूजां मया देवि यथाशक्त्वा निवेदिताम् ।

रक्षार्थं त्वं ममादाय भग्नं स्वस्थानमुत्तमम् ॥

इत्यपराजितापूजा ।

अथ खञ्जनदर्शनम् ।

ज्योतिःशास्त्रे—

हादृश्यामष्टम्यां कार्तिकशुक्लपक्षदश्यां वा आश्वयुजे वा कुर्या-
न्माराजसंज्ञिकां शान्तिम् ।

नीराजनेऽतिवृत्ते यथा दिशा खञ्जनं नृपो यातम् ।

पश्येत्तया गतस्य क्षिप्रमरातिर्विशुष्येति ॥

दृश्यते स किञ्च हस्तगतेऽर्के रोहिणीसुप्तगतेऽस्तमुपैति ।

खञ्जनको नामाद्यं विहगस्तस्य दर्शनेन प्रथमे प्रोक्तानि यानि
फलानि मुनिभिस्तानि प्रवक्ष्यामि ।

खूलोऽभ्युक्षतकण्ठस्य कृष्णगलो भद्रकारको भद्रः ।

आकण्ठमुखात् कृष्णः संपूर्णः पूरयत्याशाम् ॥

कृष्णो गलेऽस्य विन्दुः सितकरचरणान्तः स चिचकत् ।

अतिरक्तः पीतो गोपीत इति क्लेशकरः खञ्जगो दृष्टः ॥

खञ्जनविभाग आर्णमान्तरम्—

समन्तभद्रस्तदनु प्रभद्रः

ततोऽनुभद्रोऽम्बरभद्र एव ।

एषां चतुर्नामपि खञ्जनाना-

माचक्ष्यते सम्प्रति खञ्जानि ॥

यः कम्बरोरःशिरसां समन्तात्

विभर्त्ति कार्ण्यं स समन्तभद्रः ।

कृष्णेन युक्तः शिरसोरसा च

भवेत् प्रभद्रः सितकण्ठपृष्ठः ॥

कण्ठोरभी यस्य तु खञ्जनस्य

कृष्णे भवेतां स मतोऽनुभद्रः ।

कृष्णा भवेत् कण्ठगतैव रेखा

यस्य त्वसावम्बरभद्रनामा ॥

मध्यादमीषां शुभकार्यसिद्धौ

यो यो भवेत् पूर्वतरः स मुख्यः ।

आकाशभद्रो गङ्गमाचक्षणाः

सिताननो कार्यविनाशनाथ ॥

स्याद्यो हरिद्रारससंज्ञिकाशो

गोमूचनामा स तु खञ्जरीटः ।

निरीक्षितः प्राग्दिवसे प्रभूतम्

दुःखोद्भवं शंसति यावदब्दम् ॥

आश्वयमधिकृत्य वराहसंहितायाम् ।

अथ मधुरसुरभिकलकुसुमतद्वेषु सलिलासयेषु पुण्ड्रेषु

करि-तुरगमूर्ध्नि प्रासादोद्यानवर्त्येषु गोपृष्ठ-सप्तमागम यज्ञोत्सव

पार्थिवद्विजसमीपे हस्तिबन्धन-शाखा-च्छ-ध्वज-चामराद्येषु देव-

समीप-सिताम्बर-कमलोत्पलपूजितोपलिप्ते च— तथा—

दधिपाण धान्यकूटेषु श्रियं खञ्जनः कुरुते ।
 पक्षे ग्रादलाग्निर्गोरसमन्वच वृषगोमयोपगते ॥
 ग्रादस्यगे वस्त्राग्निः सकटस्ये देशविक्रयः ।
 गृहपटलेऽय भ्रंशो वक्रो बन्धो शुशौ भवति रोगः ॥
 पृष्ठे त्वजाविकानां प्रियसङ्गममावहत्याशु ।
 महिषोद-गर्हभास्त्रि-अग्रान-गृहकोण-शर्करादृष्टः ॥
 प्राकार भस्म केशेषु चाशुभो मरणदग्भयदः ।
 पक्षौ धुन्वन्शुभः पिवन् वापि वारिवाहस्यः ॥
 सूर्योदये प्रशक्तो नेष्टकरः खञ्जनोऽस्तमये ॥

वारिवाहो जलप्रणादिका ।

तस्मिन्निधिर्भवति मैथुनमेति यस्मिन्
 यस्मिन्नु कर्हयति तच्च तलेऽस्ति काचः ।
 अङ्गारमप्युपदिशति पुरीषणेऽस्य
 तत् कौतुकोपनयनाय खनेद्वरिणीम् ॥
 मृत विकस विभिन्न रोहितः सुतनु समानफलप्रदः ।
 धनकदभिनिक्षीयमानको विद्यति च बन्धुसमागमप्रदः ॥
 अभिनिक्षीयमानकः स्त्राकाशाद्भूमौ पतन् ॥

आगमान्तरे—

१ चक्षुषु गोषु गज-वाजि-महोरगेषु
 राक्षप्रदः कुशप्रदः शुचिग्रादलेषु ।

भस्मास्थिकाश्च १ नखलोमतुषेषु दृष्टो
 दुःखं ददाति खलु खञ्जनकोऽब्दमेकम् ॥
 गजाविशालोपवनान्तरेषु
 प्रासादहर्म्याद्यमितान्तरेषु ।
 दध्नादिभाण्डेऽप्युपलिप्तभूमौ
 सुवर्णराजान्तिकचामरेषु ॥

सकाय कुद्याम्बर पत्रपुष्पफलावनमेषु शुभद्रुमेषु ।
 येनोपविष्टः प्रथमेऽङ्गि दृष्टस्तस्य श्रियं खञ्जनको ददाति ॥
 नद्यादितीराम्बुज-गोकरीष-गोपुच्छ-दूर्वा-नृपमन्दिरेषु ।
 अट्टाल जम्बालफल प्रवाल क्षीरद्रुमोपस्कर-तोरणेषु ॥
 एतेषु चाद्येऽहनि खञ्जरीटो दृष्टोऽतिवृष्टः सहस्रोपविष्टः ।
 तोयान्नपानप्रियगोऽश्ववस्त्रलाभाय रोगोपशमाय चेष्टः ॥

तुरङ्ग मातङ्ग महोरगेषु
 सरोज गोपुच्छ वृषेषु येन ।
 पूर्वच दृष्टोऽहनि खञ्जरीटो
 निःसंशयं तस्य भवेन्नृपत्वम् ॥

पूर्वचाहनि पूर्व्याह्ने ।

धान्यानुसङ्ग्यै महिषाव्यजादौ स्नाद्गोमये गोरसलाभहेतुः ।
 वस्त्रस्य स्नाभाय च ग्रादलादौ स्नाभाय गेहस्य च नावि दृष्टः ॥
 प्रदर्शितेऽन्येन च खञ्जरीटे स्नादन्यनार्या सह सङ्गलाभः ।

१ B तुपलोमतुषेषु ।

२ कश्चित्— रिष्टं ददाति नञ्शः खलु खञ्जरीटः ।

विवाहसामाग्नस्तत्तुमौ धान्यस्य राश्यावपि धान्यसामः ।
भवेत् प्रभाते प्रियसङ्गमाय स्यादभ्युक्त्याय तथान्तरौचे ॥
भूमे धनाद्यावतरत्नमस्तः स्यादन् पिवन् भोजनपानसम्यै ।
एवं प्रकारेषु मनोरमेषु स्थानान्तरेषूक्तफलान्तराणि ॥
इच्छातुष्टपाणि ददात्यवश्यं पूर्व्वं दृष्टोऽहनि खञ्जरीटः ।

बलीदृष्टत् कष्टकि शुष्कदृष्ट-

दग्धास्त्रिशूलान्मृतसामनेषु ?

शून्यालये सोमसु गेहकोणे

तुषे पक्षाग्रे धिकतासु यूथे ।

एषु प्रदेशेष्वपि चापरेषु

नदीतटेषूपहतेषु दृष्टः ।

कुसुमिच्छेष्टः च तदा करोति

न्यङ्कारभीरुन् कलहाननयान् ॥

बन्धो वरचासु शुचौ च रोगो गृहच्छदे स्याद्विणस्य नाशः ।

निरीक्षिते वाऽदिशि देशभङ्गो निद्राभिभूतेऽतिभवेच्च रोगः ॥

खरोष्ठ-कौलेयक पृष्ठयात-

म्बिन्दन् सुपक्षौ विदधाति मृत्युम् ।

पक्षौ विधूयन् दिवसस्य चान्ते

बहो मृतो वा न शुभः कदाचित् ॥

पृष्ठयातः पृष्ठप्रातः कौलेयकः सा ।

यादृशवस्था शकुनेरसुख्य शुभाऽशुभा वा प्रथमेऽङ्गि दृष्टा ।

सस्यापि तादृशपक्षचणीया तद्विस्तरेणालमिहापरेण ॥

पूर्व्वोक्तमेतच्छकुनं प्रशस्तं

याचादिकार्य्येष्वपि तुल्यमार्गः ।

प्रत्यक्षमासुर्य्यमिदंस्त्रिहास्य

सर्व्वो जनः पश्यतु खञ्जनस्य ॥

दृष्टोदितेऽगस्त्यमुनौ प्रदेशे

खं चेष्टितं खञ्जनको विदधात् ।

मन्त्रेण पूजा शिरसा प्रणामः

तत्सूचितस्त्रेष्टफलस्य सिद्धौ ॥

खञ्जनस्य परिकीर्तनम् शुभम्

दर्शनं भवति मङ्गलप्रदम् ।

यात्यसौ यदि पुनः प्रदर्शयन्

तत्करोति पथिकस्य वाञ्छितम् ॥

दर्शने पठनीयमन्त्रः—

त्वं योगयुक्तो मुनिपुत्रकस्त-

मदृशतामेवि शिखोद्गमेन ।

विशोक्यसे प्रावृषि निर्गतायाम्

त्वं खञ्जनासुर्य्यमयो नमस्ते ॥

कुचेष्टितो यः कुवपुः कुदेशे

निरीक्षितः खञ्जनकः कदाचित् ।

द्रष्टा विशेषात् परितोषयेत्तम्

घाताय तत्सूचितदुष्कृतस्य ॥

मांसं न भुञ्जीत शयित भूमौ
स्निग्धं न सेवेत दिनानि सप्त ।
स्नायाज्जपेत् संजुह्याच्च वज्रौ
पैष्टं पुमान् खञ्जनमर्चयेच्च ॥

वराहसंहितायाम्—

नृपतिरपि शुभं शुभप्रदेशे
खगमवलोक्य महीतले विदध्यात् ।
सुरभिकुसुमयुक्तमर्घं शुभ-
मभिनन्दितमेवमेति ऋद्धिम् ॥
अशुभमपि विलोक्य खञ्जरीटम्
दिङ्गुहमाधुसुरार्चनेऽनुरक्तः ।
न नृपतिरशुभं प्राप्नुयात् सः
यदि दिनानि न सप्त मांसभोजी ॥

आवर्षात् प्रथमदर्शने फलं प्रतिदिनन्तु दिनशेषे दिक्स्थानं
मूर्तिलग्नं शान्तदौष्टादिभिश्चोद्यम् ।

तत्र वधन्तराजे—

दग्धा दिग्गता दिग्नाथयुक्ता
विवस्त्रदाप्ता भवति प्रदौष्टा ।
सा धूमिता यां सविताभ्युपेता
शेषा दिग्गताः किल पञ्च शान्ताः ॥
दग्धा दिगैश्री ज्वलिता दिगैश्री
धूमान्विता चानक्षदिक् प्रभाते ।

प्रत्येकमेवं प्रहराष्टकेषु
भुङ्क्ते दिशोऽष्टौ सविता क्रमेण ॥
दग्धेषु दग्धं ज्वलितं ज्वलत्सु
फलं जनिष्यत्यथ धूमितेषु ।
दिशां विभागेषु विभज्य जातः
कार्योद्यतानां कुशले सदैव ॥

इति खञ्जनदर्शनम् ।

वराहपुराणे दुर्वासा उवाच—

तददाश्वयुजे मासि द्वादशीं सितपक्षिणीम् ।
सङ्कल्पाभ्यर्चयेद्देवं पद्मनाभं सनातनम् ॥
पद्मनाभाय पादौ तु कटिं वै पद्मयोगये ।
उदरं सर्वदेवाय पुष्कराचाय वै उरः ॥
अग्न्याय तथा वाङ्गं प्राग्वदक्ष्णाणि पूजयेत् ।
प्रभवाय शिरः पूज्यं प्राग्वदधे चटं न्यसेत् ॥
तस्मिन् हेममणं देवं पद्मनाभञ्च विन्यसेत् ।
तमेवमेव समूज्य गन्धपुष्पादिभिः क्रमात् ॥
प्रभातायाञ्च शर्व्वर्थां ब्राह्मणाय निवेदयेत् ।
आसीत् कृतयुगे राजा भद्राश्वो नाम वीर्यवान् ॥
यस्य नाम्नाऽभवद्वर्षं भद्राश्वं नामनामतः ।
तस्यागस्त्यः कदाचित्तु गृहमागत्य भूपतेः ॥

उवाच पञ्चरात्रं वसामि भवतो गृहे ।
 तं राजा शिरसा नत्वा स्वीयतामित्यभाषत ॥
 तस्य कान्तिमयी नाम्ना भार्या परमशोभना ।
 तामगच्छत्यथा दृष्ट्वा रूपतेजोऽन्वितां शुभाम् ॥
 सपत्न्यस्य भयान्तस्याः कुर्वन्त्यः कर्म शोभनाः ।
 साधु साधु जगन्नाथ स्त्री शुद्रः साधु साध्विति ॥
 एवमुक्त्वा नमस्तौ चैरङ्गस्यो राजसन्निधौ ।

राजोवाच—

किं हर्षकारणं ब्रह्मन् येनैवं नृत्नते भवान् ।

जगत्स्य उवाच—

इयं राक्षी लदीपाभूत् दासी वैश्यस्य वैदिशे ।
 नगरे हरिदत्तस्य त्वमस्याः पतिरेव च ॥
 तस्यैव कर्मकारोऽभूद्भद्रो विन्ध्येति नामतः ।
 वैश्यो वाश्वयुजे मासि द्वादशां नियतः शुचिः ॥
 स्नानं विष्णुस्नानं गत्वा गन्धपुष्पादिभिर्हरिम् ।
 अर्घ्यं सगृहं प्रायाद्भवन्तौ रक्षपाक्षकौ ॥
 स्नाप्य दावपि दीपानां ज्वालयन्तौ महामते ।
 गते तस्मिन् भवन्तौ तान् दीपान् ज्वालयन्तौ स्तितौ ॥
 यावत् प्रभाता रजनी निःशब्देन नरोत्तम ।
 ततः काशेन महता मृतौ दावपि दहन्तौ ॥

तेन पुष्टेन ते जन्म प्रियव्रतगृहेऽभवत् ।
 इयञ्च पत्नी ते जाता वैश्यदास्यभवत् प्रिया ॥
 पारक्यस्यापि दीपस्य ज्वालयितस्य हरेर्गृहे ।
 इयं युष्टिः परा जाता भक्तिप्रकृत्य ते पुरा ॥
 स्नेह यः पुनरर्थेन विष्णुमभ्यर्च्य दीपकम् ।
 ज्वालयन्तस्य यत् पुण्यं तत् संख्यातुं न शक्यते ॥

अथ ग्रामदित्याद्यतिदेशकपदैर्वराहपुराणीयवक्ष्यमाणमार्ग-
 द्वादशीधर्मा यथाद्ययमतिदिश्यन्ते ।

पञ्चमाभदादशीव्रतम् ।

विष्णुधर्माक्षरे—

प्रौण्येदशशिरसमश्नन्त्वा तथाश्विने ।
 एतच्चाश्विनशुक्लद्वादश्यामेवं दानं तथैव प्रकृमात् ।

ब्रह्मपुराणे—

शोपवासस्य कर्त्तव्य एकादश्यां प्रजागरः ।
 द्वादश्यां वासुदेवस्य पूजनौयस्य सर्वदा ॥
 याज्ञोत्सवस्य कर्त्तव्यस्तयोद्दश्याश्च विष्णवे ।
 उपवासस्तुर्दश्यां पौर्णमास्यां हरिं यजेत् ॥
 आश्वयुज्यां पुरा विप्रैः काम्यो होमः प्रवर्त्तितः ।
 महाभयेषु रक्षार्थं दारोपान्ते ऊताशनः ॥

यवाक्षतहतोपेतैस्तण्डुलैश्च सुतर्पितः ।
 पूर्णेन्दुः पूजितश्चापि पक्षैर्धान्यैः फलैस्तथा ॥
 देवदारवने नग्नः सन्धिलिङ्गो दिगम्बरः ।
 सभार्यः पूजितो विप्रैः स्कन्द-नन्दिगणैर्द्युतः ॥
 देवैरक्षपतिश्चापि रेवन्तः पूजितस्तदा ।
 सुनिभिर्गैस्तु सुरभिर्गौमद्भिः सुरपूजिता ॥
 हागरूपश्च सुनिभिः पूजितोऽप्युताग्रनः ।
 औरभ्ररूपी देवस्तु पूजितस्तु जलाधिपः ॥
 विनायकेन सृष्टास्तु वरुणाद्या महावलाः ।
 कान्तारे दीपदानश्च विष्णुना संप्रकीर्तितम् ॥
 कश्यपेन निकुम्भश्च युद्धादागमनं कृतम् ।
 युगपत्तत्र कर्त्तव्या दादग्रेते महोत्सवाः ॥
 आर्ययुक्तां पूर्णिमायां निकुम्भो बालुकार्णवात् ।
 आयाति सेनया सार्द्धं कृत्वा युद्धं सुदारुणम् ॥
 तस्मात्तत्र नरैर्मार्गाः स्वगेहस्य समीपगाः ।
 शोधितव्याः प्रयत्नेन भूषितव्याश्च मण्डलेः ॥
 पुष्पार्घफलधूपान्नसर्वपप्रकरैस्तथा ।
 वेद्यानि भूषितव्यानि नानारङ्गैर्विशेषतः ॥
 सुस्नातेरनुक्तिप्रैश्च नरैर्भावं सवालकैः ।
 दिवा तत्र न भोज्यं मनुजैश्च विवेकिभिः ॥
 स्त्रीदृढमुखं-बालैश्च भोज्यं पूजितैः सुरैः ।
 पूज्याश्च सफलैः पञ्चैस्तथा दारोर्द्धभित्तयः ॥

दारोपान्ते प्रदीपश्च सम्पूज्यो हव्यवाहनः ।
 यवाक्षतहतोपेतैस्तण्डुलैश्च सुतर्पितः ॥
 पूजितव्यश्च पूर्णेन्दुः पयसा पायसेन च ।
 रुद्रः सभार्यः स्कन्दश्च तथा नन्दीश्वरो मुनिः ॥
 गोमद्भिः सुरभिः पूज्यो हागवद्भिर्जताग्रनः ।
 औरभ्रवद्भिर्वरुणो गजवद्भिर्विनायकः ॥
 पूज्यमानश्च रेवन्तो यथाविभवविस्तरैः ।
 ततः पूज्यो निकुम्भस्तु समावेष्टिततण्डुलैः ॥
 सुगन्धिभिर्हतोपेतैः कृगराद्यैश्च भूरिभिः ।
 ब्राह्मणान् भोजयित्वा तु भोज्यं मांसवर्जितम् ॥
 शम्भुवाद्यरवोन्मिश्रैर्गीतनृत्यैश्च सा निशा ।
 बह्निपार्श्वगतैर्नद्या दृष्टाः क्रीडाः पृथग्विधाः ॥
 ततः प्रभातसमये स्नानुक्तिप्रैः स्नानकृतेः ।
 मङ्गलास्तनमं कार्यं बह्निस्मृज्जनं तथा ॥
 भोज्यं बान्धवैः सार्द्धं क्रीडितव्यं यथासुखम् ।
 तस्यां रात्र्यां व्यतीतायां द्वितीयायामनन्तरम् ॥
 प्रभाते कर्द्दमाकैस्तु क्रीडितव्यं पिशाचवत् ।
 निर्लज्जैश्चाथ सर्वेषु रुद्रवत् सर्ववैश्वसु ॥
 यस्मात् स देशः सोत्कण्ठः पिशाचैः शम्भुवाहनेः^१ ।
 सन्धस्तु कश्यपात् पूर्वं सक्रोधस्य अजापतेः ॥

१ A पङ्क्तिपञ्चकं पतितम् ।

२ D शान्तवाहनेः ।

शान्तीयं चायं मित्राणि स्नेपनीयानि कर्हमैः ।
 कामाग्निष्पलनैर्वाक्यैः स्त्रीपुंलिङ्गानुवादिभिः ॥
 वाचा पेशाचमाचारं कल्पयद्भिरितस्ततः ।
 अस्त्रीस्नान्यपि जल्पद्विराक्रोशद्विष्य संमुखम् ॥
 तस्मिन्नहनि पूर्वार्धे निकुम्भस्थानुयायिनः ।
 कान्तवेशाः पिशाचाश्च प्रविशन्ति नरांश्च तान् ॥
 अपराधे ततः स्नातांस्त्यक्त्वा गच्छन्ति बन्धुवत् ।
 दर्पाभिमानदोषेण तच्च चस्वागतान् नरान् ॥
 न पूजयति मोहेन क्रीडां न कुर्वतेऽथवा ।
 तं निर्दहन्ति ते क्रोधात् पिशाचा रौद्रदर्शनाः ॥
 ततः स्नातैर्नरैः पूज्यो देवो दामोदरो हरिः ।
 सम्पूज्य विप्रान् भोक्तव्यं स्नानुलिप्तैः स्नानकृतैः ॥
 बन्धु मित्र कलत्रैश्च सहितैश्च यथाक्रमम् ।
 ततः प्रभृति वस्त्रमागन् स्नेषु वेश्मसु मानवैः ॥
 चग्निः सन्निहितः^१ कार्यो राक्षो धिक्कार्यकाक्षिणाः ।
 मांसं समघं देयस्य दौपो नित्यं गृहादहिः ॥
 चाग्निने पौर्णमास्यान्तु चरेज्जागरणं निशि ।
 कौमुदी यो समाख्याता कार्या लोकविभूतये ॥
 कौमुद्यां पूजयेत्तस्मै निम्नमैरावतस्थितम् ।
 सुगन्धिनिशि अदेशस्त्वचैर्जागरणं चरेत् ॥

लक्ष्मीपूजामन्त्रः—

ॐ नमस्ते सर्वभूतानां वरदायि हरिप्रिये ।
 या गतिस्तत्प्रपन्नानां सा मे भूयान्तदर्शनात् ॥

इन्द्रपूजामन्त्रस्तु—

विश्वेदेवावतस्थाय भास्वत्कुलिशपाणये ।
 पौलोम्यालिङ्गिताङ्गाय सहस्राक्षाय ते नमः ॥

अत्र कान्तारद्वीपदानस्य राजिकार्यश्रुतेः—^१

युगपत्तत्र कर्त्तव्या दादशैते महोत्सवाः ।

इति वचनादन्येऽप्युत्सवा राजिकर्त्तव्याः । एवञ्च साहचर्यात्—

शङ्खवाद्यरवोन्मिश्रैर्गीतनृत्यैश्च सा निशा ।

वज्रिपार्श्वगतैर्नद्या—

इति स्वरसादाचाराश्च अन्यत्र निकुम्भादिपूजायां चैत्रकृष्ण-
 चतुर्दश्यां राजिकृत्यत्वदर्शनात् गौडसूतिविहितजागरणरात्रेरेव
 सन्निहितायाः—

कौमुदी सा समाख्याता कार्या लोकविभूतये ।

इत्यनेन सूतिविषयत्वौचित्यादनुकूलतापादकं स्नानमार्ग-
 मोधनाद्यतिरिक्तं द्वारोर्द्ध्वमित्यादिसकलपूजादिकर्मं रात्रौ-
 वेदेति बहवः ।

अन्ये तु—पूर्वार्धोपरोधेन प्राचीनपूजां तथैव मन्यन्ते लक्ष्मी-
 पूजादिकञ्च रात्रौ कारयन्ति । अनुकूलान्तु मनागाद्यपेक्षते (?) ।

स्कन्दपुराणे—

अन्धके चागते तस्मिन् कर्त्ताहं कौमुदीमिति ।

इत्युपक्रमे—

ततः प्रसूति राजा वै आज्ञापयति कौमुदीम् ।

देवराचिञ्च देवस्य रुद्रस्यासुरनाशिनीम् ॥

सुसंस्तुष्टोपलब्धाभौ रथ्याभिः क्रियतां पुरम् ।

वासोभिरहतैः सर्वे भवन्तु पुरवासिनः ॥

सन्निवृणः सशिरःस्नाता दत्तपद्मा यथाक्रमम् ।

गायन्तु गायनाद्यैव नृत्यन्तु नटनर्त्तकाः ॥

उड्डीयन्तां पताकास्य गृहवौश्यापणेषु च ।

गृहाणि चोपलिप्तानि नित्यमेव भवन्तु वः ॥

पुष्पप्रकरजुष्टानि धूपेर्नामाविधेरपि ।

सगद्गमवन्ति सर्वाणि नवमालायुतानि च ॥

ब्राह्मणाद्यैव भोज्यन्तां क्रियन्तां वाचनानि च ।

ब्रह्मघोषस्य सर्व्वं पुण्याहोदीरणानि च ॥

दौपा राक्षौ च सर्व्वं राजमार्गगृहेषु च ।

अनन्तराः क्रियन्तां वै प्रसुरस्त्रेहवर्त्तयः ॥

तद्वणाः सह/योषिद्भिः समन्तात् पर्य्यटन्तु च ।

रममाणाय हसन्तस्य गायन्तो नृत्यसेविनः ॥

भाण्डवाद्यानि वाद्यन्तां नृत्यन्तां सह योषितः ।

महादेवस्य पूजान्ते गन्धपुष्पादिकीं शुभाम् ॥

सपञ्चारास्य विविधाः सपनानि महान्ति च ।

बलयः पुष्कलाद्यैव भक्ष्यभोज्यैरलङ्कृताः ॥

दौपांस्य विविधाकारान् पानानि चरसांस्तथा ।

फलानि च विविचाणि मांसं पक्वमथामकम् ॥

सुवर्णमणिचिन्ताणि ईश्वराद्य प्रयच्छत ।

वध्यन्तां पञ्चवज्राच भोज्यन्तां दिजसत्तमाः ॥

यो न कुर्व्यादिदं सर्व्वं पुरवासी नरः कश्चित् ।

पातयेत्तस्य देहे तु राजा दण्डं महायशाः ॥

तथा समत्कुमार उवाच—

एवं सङ्गोषयित्वा तु घाण्टिको^१ हस्तिपृष्ठगः ।

जगाम स्वगृहं भूयः कौमुदीं चाप्यवर्त्तत ॥

यथोक्तान्तु तदा सर्व्वमकुर्व्वन् सुपुरे जनाः ।

राजापि संयतः स्नातः शुचिः प्रयतमानसः ॥

सर्व्वस्यायतनं गत्वा स्वयमेव सुभक्तितः ।

पञ्चगव्येन शुद्धेन तेलेन च सुगन्धिना ॥

इत्याद्यभिधाय पुनः समत्कुमार उवाच —

अथ तस्यां सह स्त्रौभिः कौमुद्यां देत्यदानवाः ।

रेमिरे रक्तमनसो देवाः स्वर्गागता भवे ॥

तत्र काचिच्छुभापाङ्गौ पद्मं दिव्यं मुखोपरि ।

मुखारविन्दनाणार्थं ददौ सोमभयादिव ॥

काचित् प्रायेण सन्ध्याया विमानात्तत्र निर्गता ।

गृहाचन्द्रादिभिः स्पृष्टा पपात मदमानसा^२ ॥

अथ कान्तारदीपदानविधिः ।

अथ ब्रह्मपुराणे —

पूर्वमाश्रयुक्ते मासि पौर्णमास्यां समाहितः ।
प्रथमे च निशारक्षे मनोवाङ्मायसंयता ॥
नमः पित्रभ्यः प्रेतेभ्यो नमो धर्माय विष्णवे ।
नमो धर्माय इन्द्राय कान्तारपतये नमः ॥
दद्यादनेन मन्त्रेण दीपं ब्रह्मासमन्वितः ।
यः कार्तिके समपन्नं वर्द्धते तस्य सम्पदः ॥

दिवाकरेऽस्ताचक्ष्मौलिसंस्थिते
ग्रहादपूरे पुरुषप्रमाणम् ।
चूपाकृतिं यश्चिद्यष्टचदार्—
मारोय भूमावच तस्य मूर्द्धि ॥
पञ्चाङ्गुला मध्यकिट्टेण युक्ता
दिक्कादीर्घा अथ पट्टिकास्तु ।
कृता चतस्रोऽष्टदशाकृतौच
याभिर्भवेदष्टमार्गानुसारः ॥
तत्कार्तिकाथान्तु महाप्रकाशा
दीपास्तु देया दक्षगात्रावाह्यौ ।
उदङ्मुखान् दीपरवरांस तैश्च-
ष्टार्द्धयुक्तांस यथोपलब्धान् ॥
अनङ्गुलान् तथ वसन्तखण्डम्
नवं सुरतं तथवा सुशुक्रम् ।

वर्णं प्रथोच्यस्वकञ्च कृत्यम्
स्निग्धेन्दुखण्डं सुधमं प्रशस्तम् ॥

स्वकं मद्यकम् ।

तच्छास्त्रिपिष्टोपरि सन्निधेयम्
यथा न नश्येन्न च कल्पते च ।
सर्वं प्रकुर्व्यान्निगुणप्रमाणम्
मध्यस्थितस्याप्यथ दीपराज्ञः ॥
दक्षेषु गोभार्च्यमतौव कुर्या-
न्ननोरयप्राप्त्युपलब्धये च ।
घण्टाष्टकं लम्बितपुष्पदाम
सवस्त्रगोभान्वितमच पश्चात् ॥
संप्रोक्ष्य भूमिं तथ गोमयेन
सचन्दनाग्नेन जलेन सिद्धिम् ।
अनेकवर्णैरथ मण्डलान्तु
कृताष्टपचम् कमलप्रमाणम् ॥
फलानि मूलानि तथैवच
लाजा दधि-बीरमचाक्षपानम् ।
नानाविधम् भक्ष्य विशेषणञ्च
स नृत्यगीतं मधुरञ्च वाद्यम् ॥
निवेद्य धर्माय इन्द्राय भूमौ
दामोदरावाप्यथ धर्माज्ञे ।

प्रजापतिभ्यस्त्वय मत्पितृभ्यः
 प्रेतेभ्य एवानुमतः स्थितेभ्यः ॥
 नैर्ऋत्यकोणादय दक्षिणान्तम्
 धर्मादिभ्यः प्रेतपर्यन्तकेभ्यः ।
 ततो जलं ग्रीतलमानयित्वा
 सर्पिःसमायुक्तमतौव इयम् ॥
 आपूर्य्य चाष्टौ कलसांश्च तेन
 नैर्ऋत्यकोणादय सन्निधाय ।
 हेमादिपात्रं जलपूर्णमेव
 दद्यात् पिधानञ्च सदक्षिणञ्च ॥
 गोभृङ्गिरश्च रजतञ्च वस्त्रम्
 वस्त्रं फलानि मूलानि येषांश्च धान्यम् ।
 गृहं रथं शयनं वाहनञ्च
 यज्ञाय किञ्चिद्द्रव्ये मनोज्ञम् ॥
 निवेदयेद्वाङ्मणसप्तमेभ्यो
 नैर्ऋत्यकोणादय संस्थितेभ्यः ।
 एकैकशः प्रीणनञ्चात्र कुर्यात्-
 दुर्गादिभ्यः प्रेतपर्यन्तकेभ्यः ॥
 एतत् समघं विधिवच्च कुर्यात्
 स्रग्गन्तिमादौ स्वधनं विचार्य्य ।
 दीपान् समगानय वर्ज्जयित्वा
 सर्वं नयेयुस्त्वय विप्रसुखाः ॥

प्रदक्षिणीकृत्य पिरं गताञ्च
 ततो भवेत् संयतनक्तभोजी ।
 इतीदमीदृक् व्यवहारयुक्तं
 निशासुखे प्रत्यहमेव कुर्यात् ॥
 मासं समघं परया च भत्त्वा
 समाप्यते कार्तिकपौर्णमास्याम् ।
 एवं कृते नाकलोकादिशिष्टं
 सुखं भवेत् प्रेतलोकस्थितेभ्यः ॥
 अथेदृशं चाश्वयुज्यां सकृदा
 पुनस्तमायां दिवसेऽथ पौच ।

तमा रात्रिः ।

कुर्यान्ततः कार्तिकपौर्णमास्याम्
 दिनचयं दीपमहोत्सवञ्च ।
 एकोऽथवा दीपवरः प्रदेशो
 राज्यागमे कार्तिकपौर्णमास्याम् ॥
 दरिद्रवेश्मस्त्वय कामनेषु
 श्रमशानदेवायतने च चैत्ये ।
 नदीतटे चिचगृहान्तरे वाऽ-
 प्यथैकलिङ्गेऽप्यथैकवृत्ते ॥
 अष्टाधिकं तेन सहस्रमात्रम्
 विधाय पात्रे सुशुभे शतं वा ।

१ A D तुलायाम् ।

पक्षैरधार्यैरथवा तदर्हैः
 प्रमाप्य (?) चक्रस्त्वय माषकैर्वा ॥
 हस्तार्द्धमाप्यैव चतुर्दशाख्यैः
 प्रमाप्य वस्त्रं त्वय सूचकं वा ।
 प्रज्वालयेत्तत्र निरूप्य धीमान्
 स्त्रीणामलङ्कारशतैः प्रपूज्य ॥
 देया महावर्त्तिरतीव हृद्या
 पुण्या च सा स्याद्भुवनप्रकाशा ।
 एतच्च कुर्यादथ यस्तु मन्द-
 स्तस्यान्धकारस्य कुतः प्रशान्तिः ॥

अथ कान्तारो दुर्गमं वर्त्म । दरिद्रवैश्वस्य वेत्यनेनापि वैक-
 ल्यिक आचार उक्तः । शत्रुपेक्षया आश्विनोराचितः कार्तिकी-
 पर्यन्तं मुख्य एकः प्रयोगः ।

आश्विनोराध्यामावस्थारात्रि कार्तिकीरात्रिषु यथीक्रमं रात्रि-
 चितये शत्रुपेक्षया, द्वितीयः कल्पः कार्तिकीरात्रिमात्रे वा
 दीपदानम्, अष्टाधिकमित्यादिना हस्तार्द्धमाप्यैरित्यादिना च
 शत्रुपेक्षया तैलवस्त्रवर्त्तिप्रभृतिकथनमिति ।

स्कन्दपुराणे—

श्रुत्वा कालेख्यवचनं काकवेदी तपोधनः ।
 सनत्कुमारः प्रोवाच आसमम्बुदनिःस्रजः ॥
 नीलोत्पलदलश्यामः श्यामाम्बुजसमन्वितः ।
 शृणु काश्यप कालाभ काककण्ठविचेष्टितम् ॥

रतावसानं सम्प्राप्य निष्कान्ते दिक्पतौ पतौ ।
 उत्थाय शयनाद्देवौ शौचस्रक्तेऽतिशोचिता ॥
 ततः स्पृशन्त्याः पार्वत्या वारिधाराधरप्रभा ।
 चिन्ता समभवत्तस्या न पुनो दुहितेति वा ॥
 तस्याश्चिन्तयमानाया हृदयाम्बुसमुद्भवा ।
 जज्ञे कमलपत्राक्षी कन्या मृण्मयपङ्किता ॥
 नीलवस्त्रैर्निवसिता रत्नवस्त्रावगुण्डिता ।
 सोत्थाय कर्हमात्तस्मात् विह्वताननमूर्द्धजा ॥
 वङ्गाञ्जलिपुटा ग्राह्य पार्वतीं भाविनीं सतौम् ।
 चतुर्भूहि मया कार्यं किन्ते देहप्रसूतया ॥
 गिरिकन्या तु तां दृष्ट्वा हृदयाम्बुजसम्भवाम् ।
 उवाच सम्परिख्यञ्च मूर्द्धि चात्राय पार्वती ॥
 मानस्यसि मम सुता हृदयाम्बुजसम्भवा ।
 ब्रूहि किन्ते प्रयच्छामि मम प्रीतिः परा त्वयि ॥
 हृदयोदकसिक्ताङ्गी हृदयोदकसम्भवा ।
 अनाभाय गिरेः पुत्रीं प्रगीता सा च नृत्यति ॥
 तस्यास्तद्विह्वतं रूपं दृष्ट्वा तत्र गिरेः सुता ।
 हृदयेऽचिन्तयद्देवी किमिदं कोऽप्ययं विधिः ॥
 चिरायुषी ततो ध्यात्वा चिरं चौरजटाधरा ।
 उवाच तां प्रसन्ना सा नृत्यगीतप्रवर्त्तिकाम् ॥
 हृदयाम्बुभवे ह्येहि वरदाऽस्मि तवानघे ।
 तन्निबोध वरं दास्ये यत्तवाहमनिन्दिते ॥

कमिपङ्गाङ्गलिप्राङ्गा सम्भूतासि यदङ्गने ।
 तस्मादुदकमेवेति भविष्यसि महोत्सवे ॥
 देवसम्पद्मो मङ्गमुत्सवो यादृशो भवेत् ।
 तादृशो तदिच्छिष्टो वा भविष्यति तवोत्सवः ॥
 लम्पत्तव्यं कुर्वाणाः सङ्गता भुवि मानवाः ।
 उत्सवे ते भविष्यन्ति सुदिताः सर्वतो मृगम् ॥
 पार्श्वस्था वचनं श्रुत्वा ततः सोदकशेविका ।
 उवाच साञ्जलिपुटा नलिनीव सकुञ्जला ॥
 मामग्नं सुसमाश्रित्य तिलोकोत्सववन्दिते ।
 उत्सवो भविता कीदृक् कस्मिन् काले स्वयं वद ॥

भगवत्युवाच ।

दृष्ट्वा शरत्कालमग्र्यं पूर्णविम्बसमद्युतिम् ।
 पुष्पाम्बुजकृतापीडं नीलोत्पलकृताञ्जनम् ॥
 कठोरशस्त्रहणया ईषत्सन्तापतप्तया ।
 विभ्रताधरया रत्नं पङ्कशाखवगुण्डितम् ॥
 रात्रिः परिचयप्रोत्था दृष्टे शक्यमहोत्सवे ।
 भविष्यति तदा शो वे उत्सवो ऽमरसन्निभे ॥
 यस्मिन्निद्रमहो लोके दिने पातमुपैष्यति ।
 तस्मिन् दिने तव जना आरक्ष्यन्ते महोत्सवम् ॥
 यः कामो भैरवस्यासौङ्गवत्या भवस्य च ।
 स महाभैरवो भूत्वा कन्यां गृह्य करे स्थितः ॥

ततोऽम्बिका भगवती पद्मी भगवतः प्रिया ।
 पुमांसमप्रवीत् कस्त्वं किञ्च गृह्णामि मे सुताम् ॥
 ततो दंष्ट्राकरास्त्रास्यो भैरवो भैरवाकृतिः ।
 पुमान् नीचैः स्थितः प्राह विद्युन्मत्त इवान्मुदः ॥
 योऽभवद्भैरवः कामो भगवत्या भवस्य च ।
 तत्सम्भूतोऽहमेवैषा भार्या मम भविष्यति ॥
 देवानाम्नु वरं दत्त्वा गोपतिर्जगतः प्रभुः ।
 पीतकाभूमिवादित्यो विवेश भगवान् तदा ॥
 देवीञ्चञ्चललेखाङ्गां रतिकाभालशेचणाम् ।
 अपश्यन् ज्ञानकमलामुष्णान्तमिव पद्मिनीम् ॥
 तौ दम्पती विकृताङ्गौ कुवेषाच्छादनौ स्थितौ ।
 वीचाञ्चके सोमभूषः काविमाविति शङ्कितः ॥
 अथ तौ दम्पतौ तस्य देवतासुरवन्दितौ ।
 महेन्द्रचरणौ कान्तौ प्रणम्य च ततः स्थितौ ॥

तावुभावपि भवो भवपाल-
 सङ्घचिह्नितवपुस्त्रिपुरारिः ।
 प्राह पादपतितौ सुसमीपे
 कौ युवां वदत किञ्च करोमि ॥
 अम्बिका भवमथाह गिरीशं
 सूर्यकोटितङ्गिदग्निवर्णम् ।
 शरपूर्णवदना वदमानं
 कीलया भगवती व्यलमासा ॥

योऽभवत्तव ममैव हि कामो
भैरवो भवकरस्त्रिदशानाम् ।
एष ते किञ्च पुमान् तव जातः
स्त्रीधमिन्दुवदना मदनाग्नेः ॥
स्कन्दपुराणे भैरवोत्पत्तिर्नामाध्यायः ।

समस्तुमार उवाच—

सोमसङ्गा ततः प्रोक्त उमया सोमभावनः ।
गोपवेशधरो देवो दम्पतौत्यमवीक्ष्य ॥
यदैव हि तया ध्याने जातेयं स्त्री वराङ्गना ।
तदैव मत्प्रभावेन भैरवो ह्येष मेऽभवत् ॥
विंशेन हि यथा विंशौ हस्तिना हस्तिनी यथा ।
तथेयं रञ्जते सुभ्रु भैरवेण सहाय्यया ॥
नाहं तया विना देवि तस्यापि न मया विना ।
अतएव मया तेऽद्य दत्तो जम्बोदरारणि ॥

जम्बोदरारणि विनायकमातः ।

उत्सवस्यै च भविता ययौप्रोक्तस्तु मन्त्रिये ।
पूर्वाङ्गमोऽद्य भविता वृत्ते काममहोत्सवे ॥
अतस्तदात्मको लोकः सर्वः सुरवरार्षिते ।
भवको तेन चान्योन्यं नरा नार्यश्च पार्ष्वति ॥
क्षिप्तेषु हृदयं स्त्रीणां भगेषु हृदयं नृणाम् ।
भगक्षिप्ताङ्कितं सर्वं तदिदं जगदङ्गने ॥

भगक्षिप्ताङ्गमुत्कोशं कुर्वाणाः सामरा नराः ।
अन्योन्यं चातथियन्ति आक्रोशन्तः परस्परम् ॥
आरम्भे चावसाने च भविता भैरवोत्सवः ।
शक्र वा तदिने तददुदसेविकथोत्सवः ॥
आरम्भे चावसाने चेत्युदसेविकोत्सवापेक्षया उदसेविकायाः श्रेष्ठं
काञ्चन भवितोत्सवः ।

यात्पुनर्नगरं यामं भैरवोऽयं प्रवेक्ष्यति ।
उत्सवमिव तत्सर्वं सखौदृढं भविष्यति ॥
उत्सववदनुत्सवं चातुर्वर्ष्यं गिरेः सुते ।
भविष्यति पुरा मत्तं भैरवागमवर्धितम् ॥
यथा नियुक्तो पिपर्थे विशन्ते देवता विजान् ।
एवं वै भैरवमहे भैरवो विशन्तेऽमरान् ॥
ततो राघवमाहूढाः सक्तत् कर्हमलेपिताः ।
कटुकाक्षनवलीभिः कृतवेष्टनभूषणाः ॥
तत्कलाबद्धवस्त्राः प्रकटोत्कटनिःस्त्रिणाः ।
भस्मभूषितसर्वाङ्गा विमूपमशुषङ्गिताः ॥
तत्कलाखेर्वाद्यमानैः क्रूरा बद्धवचोऽन्वितैः ।

चवद्भूमसम्भूतम् ।

सूच्यमाने वरारोहे भैरवे भार्यया सह ।
प्रवेक्ष्यति पुरं ह्येष उत्सवं जनयन्मृणाम् ॥

ये ये रासभादिरोहादिमन्त्रलोषां तल्लतालैर्हस्ततालैर्वायमानैः
कूरासम्बद्धवचोऽप्यितैः सूच्यमाने लक्ष्यमाणे समये नृणां सम्यग्
जनयन् भैरवः पुरं प्रवेक्ष्यतीत्यन्वयः ।

प्रविष्टे भैरवे भीरु पुरद्वारार्चिते पुरम् ।

जनस्य रोचको घोरो भविष्यति तदोत्सवः ॥

रोचको विहिततया रुचिविषयो घोरोः प्रौढतया सद्यो दुःखः ।

येषां वर्षशतं भीरु जरया ये च जर्जरः ।

तेऽपि वत्सकवत्सर्वं करिष्यन्त्युत्सवं नराः ॥

वत्सकवत् वात्सकवत् ।

नानाभूषणवद्भागाः कुङ्कुमागुरुभूषिताः ।

पौतैरनेकवर्णैश्च वासोभिः परिवेष्टिताः ॥

कर्णपूरैः समास्त्रैश्च सदाभालः सचूडिनः ।

सदाभालः ससजः चूडावद्भूषणं तदन्तः ॥

गूर्णैश्चन्यकपुष्पाद्यै रुचस्त्रिष्टशिरोरुहाः ।

आस्फोटयन्तः क्रन्दन्तः आवयन्तोऽप्रियाणि च ।

रथ्यासु राजमार्गेषु आवयन्तो यतस्ततः ॥

रथ्याशब्दोऽत्र राजमार्गेतरमार्गपरः । कुलस्त्रोणामनङ्ग-
प्रकृतौ नि च ।

अङ्गानि यानि गुह्यानि काष्ठाचारहतानि च ।

तेषां हि सर्वसन्देहं दर्शयन्तः पदे पदे ॥

गायन्तश्च प्रनृत्यन्तः कुर्वन्तोऽविनयानि च ।

पूर्वैः सलज्जीभूत्वा च निर्लज्जत्वमुपागताः ॥

लज्जनीयानपि गुरुनुत्क्रोशकः परानपि ।

उद्देशे विक्रया मर्त्याः करिष्यन्ति यथा मम ॥

न मातुर्लज्जते पुत्रा न पुत्रस्य तथारणी ।

अरणी माता ।

पितुर्न पुत्रः पुत्रस्य न पिता न पितामहाः ।

न मातुलस्य स्वस्रीयः स्वस्रीयस्य न मातुलः ॥

मुहूर्त्तमेव सज्जना निर्लज्जत्वमुपागताः ।

सारमेयाननदुहस्त्रारूढा गर्दभेषु च ॥

कोम्बवेशा गोपवेशा वटुवेशधराः^१ पुरे ।

राजवेशाऽन्यवेशाश्च तरुणा दृढरूपिणः ॥

नापितानाञ्च वेषेण नयानामपि चापरे ।

पलाण्डुषीधुवर्षैश्च सङ्गन्मिश्रेस्तथा भृशम् ॥

धूपं सञ्चारयिष्यन्ति प्राणवैराग्यकारकम् ।

जले च रमणञ्चान्ये नरा नृणामजानताम् ॥

नाभिकायां प्रदास्यन्ति दर्गन्धि चाशुभैः समम् ।

अन्ये तु पुरुषा देवि देववेषविभूषिताः ॥

काव्यानि आवयन्तोऽपि हस्यन्ति च यथामराः ।

यस्य नाक्रुष्यते तच्च यस्य नाक्रोशते परम् ॥

विभ्यन्ति तस्य पितरो ब्रह्महन्तृर्धया तथा ।

राजानो हि यथाऽर्थानां कुञ्चराणां यथामराः ॥

हिता हि जायते तदत् नराणामुदधेविका ।
 न तस्य देवा अन्नमि हविः पितर एव च ॥
 मध्यक्षभावं कुर्वते उदधेविकया तु यः ।
 उदधेविकयेति सप्तम्यर्थे तृतीया तेनोदधेविकायामित्यर्थः ।
 न त्वं नन्दी नचैवाहं तस्य तुयन्मि पार्व्यति ।
 विरामे च महाशोकः पुत्रलाभे यथा कृतः ॥
 पुत्रलाभे पुत्रलाभाय भैरवागमो यथा कृत इत्यन्वयः ।
 उदधेविकया त्वेवं भविता चैव वागमः ।
 अतुला हर्षसम्पत्तिः पश्चादय तथावयोः ॥
 न भाजते यथा वेदं तच्छ्लोकाद्भवन् तव ।
 उदधेविकया हीनं तथा च भविता पुरम् ॥
 नरा नार्यश्च गिरिजे भक्षमा कर्हमेन च ।
 निष्प्रभानि करिष्यन्ति गृहाश्रयतनानि च ॥
 पौरैश्चाक्षितमिव पुरं देवि भविष्यति ।
 मृत्पिण्डभस्माविष्मूचैर्नरैः प्रेतैर्विरामृतम् ॥
 भैरवोऽयं मृत इति घोषयन्तस्ततो नराः ।
 दण्डकं नरं तत्र संवेष्टाम्बरसंयुतम् ॥
 इति वाचः प्रकुर्वाणा भैरवोऽयं जहाति नः ।
 निर्धेरिष्यन्ति तं मर्त्या मृतं गृहमिव प्रियम् ॥
 तदागमूले तं न्यस्य सरित्कूले तथापि वा ।
 क्षान्नाभिर्भुक्तकण्ठुषाः प्रयास्यन्ति ततो गृहम् ।
 संसाध्य भैरवं क्षाता उदधोत्कटवेदिताः ॥

सुनिवृत्ता इव नरा भविष्यन्ति क्रियायुताः ।
 यथैव ते पार्व्यति भैरवागमे
 नवां न क्षप्तां मुञ्जरेव क्षप्तिरे ।
 तथैव सम्भावितभैरवाः पुन—
 'वभूवुरेकान्त तपोधनावृताः ॥
 इमन्तु यः सुन्दरि भैरवोत्सवं
 पठेच्च विप्रो द्विजदेवसंसदि ।
 स पुत्र-पौत्रैः सममेव तत्क्षणे
 महागणेशत्वमवाप्नुयाच्छिवम् ॥

अथ श्रोतव्यः कल्पतरुस्त्रिष्वनानुसारादातुवादिकफलकामै-
 राश्विनाथवहितोत्तरप्रतिपदादौ करणीयः, नापि च तिथिः
 शक्रमहत्यापकयावद्विषयाव्यवहितापिमा भवत्येव ।

पञ्चविंशे इन्द्रध्वजोद्भाये यदाह—

देवीपुराणे—

प्रौष्ठपद्यामयाष्टम्यां शुक्लायां शोभनेन च ।

आश्विने वाद्य शुक्लायां श्रवणे वाद्य उच्छ्रयेत् ॥

चन्द्रे तु वाक्यस्वरसाद्भाद्रेऽश्विनोत्सवानन्तरमेवासुमुखं मन्यन्ते ।

मत्स्यपुराणे—

यथाह नारदो धर्मान् दृष्ट्वात्प्रायानिह ।

पञ्चविंशहस्ताणि नारदीयं तदुच्यते ॥

आश्विने पञ्चदशान्तु यो दद्याद्देवसंयुतम् ।

परमां सिद्धिमाप्नोति पुनरावृत्तिदुर्लभाम् ॥

विष्णुधर्मोत्तरं—

आद्यायुष्यां कांस्यपात्रं दत्तपूर्णे दिजातये ।

ससुवर्णं तथा दत्त्वा दौष्ठाकृत्स्नभिजायते ॥

अनाद्ययुष्यामश्विनौयुक्तत्वं न विवक्षितं एतदगन्तरम्—

पौर्णमासीषु चेतासु मासर्चसहितासु च ।

एतेषामेव दानानां फलं दशगुणं भवेत् ।

महत्पूर्व्यासु चेतासु फलमव्ययमश्रुते ॥

इति विष्णुधर्मोत्तरवाक्यान्तरात् ।

महत्पूर्व्यां च—

दृश्येते सहितौ यस्यां दिवि चन्द्र-दृश्यतौ ।

पौर्णमासी तु महती प्रोक्ता संवत्सरे तु सा ॥

तस्यां दानोपवासादि अक्षयं परिकीर्तितम् ।

इति विष्णुवचनेन लक्षिता ।

सहितौ एकस्मिन् मासमन्त्रे स्थितौ ।

एतच्च सर्वपौर्णमासीसाधारणमेव बोद्धव्यम् ॥

तथा तत्रैव—

अश्वयुक्शुक्लपक्षे तु या च पक्षदशौ भवेत् ।

विक्रदारे तु दातव्यास्तदा दौषा बहुत्तमः ॥

अन्यथापि तदा दौषैर्महत् पुण्यफलं भवेत् ।

दौषैर्दत्तैरित्यर्थः । अन्यथापीत्यनेन आदित्यपुराणोक्तस्नानानि

विवक्षितानि ।

तथाचादित्यपुराणे—

प्रदोषसमये सङ्घर्षे पूजयित्वा यथाक्रमम् ।

दौषदृष्टास्ततः कार्याः श्रद्धया देवगृहेषु च ॥

चतुर्व्यय-श्रद्धानेषु नदी-पर्वतवेगसु ।

वृक्षमूलेषु गोष्ठेषु चत्वरेषु गृहेषु च ॥

पर्वतवेगसु गुहासु एवञ्चाग्रे गृहेषु चेत्यनेन देवगृहपर्वत-

गुहातिरिक्तं गृहं सामान्यविशेषन्यायेन दर्शितं, सामान्यविशेषन्यायस्य

देवगृह-पर्वतगृहयोर्गृहान्तरापेक्षया उत्कर्षद्योतनार्थः ।

इति महासान्निविधचिकठकुर श्रीवीरेश्वरात्मज महा-

सान्निविधचिकठकुर श्रीचण्डेश्वरविरचिते

कृत्यरत्नाकरे आश्विनतरङ्गः ॥

अथ कार्तिककृत्यम् ।

तत्र देवीपुराणे—

कार्तिके गृहणं श्रेष्ठं गङ्गायमुनसङ्गमे ।

महाभारते—

मासि मास्यश्वमेधेन यो यजेत शतं समाः ।

न खादति च यो मांसं मासमेतद्युधिष्ठिर ॥

यस्तु वर्षशतं पूर्णं तपस्येत् सुदारुणम् ।

यद्येकं वर्षयेन्मासं समं तत्स्यान्न वा समम् ॥

कौमुदन्तु विशेषेण शुक्लपक्षं नराधिप ।

वर्जयेत् सर्वमांसानि धर्मो ह्यत्र विधीयते ॥
 चतुरो वार्षिकान् मासान् यो मांसं परिवर्जयेत् ।
 सत्वारि भद्राणां प्रोति कीर्त्तिमायुर्यशो वचनम् ॥
 अथवा मासमध्येकं सर्वमांसान्यभक्षयन् ।
 अतीत्य सर्वदुःखानि सुखं जीवेन्निरामयः ॥
 ये वर्जयन्ति मांसानि मासशः पञ्चगोऽपि वा ।
 तेषां हि^१ मुनिवृत्तानां ब्रह्मलोको विधीयते ॥
 मांसन्तु कौमुदं पचं वर्जितं सर्वराजभिः ।
 सर्वभूतात्मभूतैस्तेर्विज्ञातार्थपरापरैः ॥
 नाभागेनाम्बरीषेण गयेन च महात्मना ।
 आयुषा चानरण्येन दिक्षीपवन्धुसुनुभिः ॥
 कार्त्तवीर्यानिहृद्भां नङ्गेषु ध्यातिना ।
 नृगेण विष्वक्सेनेन तथैव शशविन्दुना ॥
 युवनाम्बेन च तथा शिविनौशीनरेण च ।
 मुमुक्षुन्देन मान्वाणा हरिसन्ध्रेण वालिना ॥
 सत्यं वदत मांसं सत्यं सत्यं धर्मः सनातनः ।
 हरिसन्ध्रसरति वै दिवि सत्येन चन्द्रवत् ॥
 श्येनचन्द्रेण राजेन्द्र सोमकेन वृकेन च ।
 देवतारन्निदेवेन वसुना सृष्टयेन च ॥
 दुष्मन्तेन कश्यपेण रामाकर्क-नलैस्तथा ।

विष्णुपात्रेण निमिना जनकेन च धौमता ॥
 शशेन पृथुना चैव वीरसेनेन चैव हि ।
 इक्ष्वाकुना शम्भुना च सेतेन सगरेण च ॥
 अजेन धुन्धुमारेण^१ तथैव च सुबाहुना ।
 हर्ष्यसेन च राजेन्द्र क्षुपेण भरतेन च ॥
 एतैश्चान्यैश्च राजेन्द्रैः पुरा मांसं न भक्षितम् ।
 शारदं कौमुदं मामं ततस्ते स्वर्गमाप्नुवन् ॥
 शारदपदं सौरत्वस्थापनार्थम् ।

ब्रह्मलोके च तिष्ठन्ति ज्वलमानाः श्रिया वृताः ।
 उपास्यमाना गन्धर्वैः स्त्रीसहस्रसमन्विताः ॥
 तदेवमुत्तमं धर्ममहिंसासत्त्वं शुभम् ।
 ये चरन्ति महात्मानो नाकष्टे वसन्ति ते ।
 मधु मांसञ्च ये नित्यं सर्व्वे ते मुनयः स्यताः ॥
 नन्दिपुराणे—
 यो नरः कार्त्तिकं मांसं मांसन्तु परिवर्जयेत् ।
 संवत्सरस्य सभते फलं मांसविवर्जनात् ॥

पद्मपुराणे—
 कौमुदन्तु विशेषेण शुक्लपत्रे नराधिप ।
 वर्जयेत् सर्व्वमांसानि धर्मो ह्यत्र विधीयते ॥

विष्णुः—

मासः कार्त्तिकोऽग्निदेवत्योऽग्निश्च सर्व्वदेवानां सुखं तस्मात्

कार्तिके मासि बहिःस्नायी गायत्रीजपनिरतः सहदेव हविष्याग्नी
वत्सरक्ततात् पापात् पूतो भवति ।

कार्तिकं सकलं मासं बहिःस्नायी जितेन्द्रियः ।

हविष्यभुग् जपन् शान्तः सर्वपापैः प्रमुच्यते ॥

हविष्ये महाजनपरिग्रहीतवाक्यम्—

हविष्येषु यथा मुख्यास्तदनु ब्रूह्यो मताः ।

माघ-कोद्रव-गौरादीन् सर्वाभावे विवर्जयेत् ॥

समयप्रदीपे—

प्रथमं यथास्तदस्नाभे ब्रूह्यस्तदस्नाभे माघ कोद्रव चणक सर्वप
मसूर चीन कपित्थवर्ष्मन्यदप्यक्षं सैन्धवं मानससम्भवं लवणं तत्तु
साम्भरि इति प्रसिद्धमिति ।

तथाहि—

हैमन्निकं सितास्त्रिंशं धान्यं मुद्गास्त्रिंशं यवाः ।

कलाय कङ्गु नीवारा वास्तुकं हिलमोचिका ॥

यष्टिका कालशाकश्च मूलकं केमुकेतरत् ।

कन्दं सैन्धवं सांमुद्रे लवणे^१ दधिसर्पिणी ॥

पथोऽनुद्धृतसारश्च पनसाजहरीतकी ।

पिप्पली जीरकश्चैव नागरङ्गकतिन्मिली(डी) ॥

कदली लवली धात्री फलान्वगुडमेखवम् ।

अतैलपक्वं सुनयो हविष्याक्षं प्रचक्षते ॥

एकवक्त्रकलेन वाक्यधोरभेदः । कार्तिकं सकलमित्यादौ सर्व-
पापक्षयः कलं बहिर्गमात् गृह्यात् । समयप्रदीपे च च लोके
नित्यस्नायीति पाठो लिखितः, नित्यस्नानं प्रातःस्नानमिति
व्याख्यातं नित्यस्नानं प्रातःस्नानमिति शङ्खोक्तेरिति हेतुदत्तः ।

स च आद्रुकल्पतरुलिखितबहिःस्नायीतिपाठान्न निर्विशङ्कः ।
अवाचारात् प्रातःस्नानमाचरन्ति ।

भविष्यपुराणे— सुमन्तुत्वाच—

कार्तिके मासि राजेन्द्र यः कुर्यान्नक्तभोजनम् ।

चीरोदनं प्रभुञ्जानः सत्यवादी जितेन्द्रियः ॥

दिवाकराय गां दद्यात् स्वस्वनाह्नसमप्रभाम् ।

पूर्वोक्तश्च विधिं कुर्यात् सूर्यतुल्यो भवेन्नृप ॥

कालानक्षत्रसमप्रस्थैर्महायानैर्नगोपमैः ।

महाविंशकताटोपैः सूर्यवन्मोदते सुखी ॥

अत्रोपवासदिनसुभयसप्तमीसुक्ता मासं व्याप्य नक्तभोजनं,
पूर्वोक्तश्च विधिं पौषे वक्ष्यमाणमावस्थापि नक्तसप्तमीसामान्य-
विधिम् ।

तथा—

कार्तिके मासि राजेन्द्र यः कुर्यान्नक्तभोजनम् ।

चीरोदनं प्रभुञ्जानः सत्यवादी जितेन्द्रियः ॥

यवार्धं पयसा भक्तं भुञ्जानः संयतेन्द्रियः ।

पूजयेच्छुद्ध्या देवीं वाराहीं चकधारिणीम् ॥

अतपनिकालमिदं कुङ्कुमेन विलेपयेत् ।

कृष्णागुहं मिहकस धूपं देव्यै निवेदयेत् ॥

नवेद्युषण्डवेष्टन् नवम्यां पचयोर्दयोः ।

एवं सम्पूज्य वाराहौ कुमारौर्भाजयेत्ततः ॥

ब्राह्मणांश्च यथाशक्त्वा ततो भुञ्जीत वाग्यतः ।

प्राशयित्वा तिलां विप्र दत्त्वा कृत्वा^१ च शक्तिः ।

एवं सम्पूजयित्वा तु वाराहौ स्वर्गमाप्नुयात् ॥

क्रीडते विष्णुना मार्द्धं क्रीडमानः सुरासुरैः ।

पुनरेत्य भुवं राजा मार्द्धभौमो भवेन्नृपः ॥

उभयपञ्चनवम्युपवासादिकमत्र पौषोभयसप्तमौवदन्नेयम् ।

आश्वयपुराणे—

चान्द्रायणस्य यः कुर्यात् कार्तिके राजसत्तम ।

तदन्ते ब्राह्मणेभ्यश्च हेमचन्द्रं निवेदयेत् ॥

चन्द्रव्रतमिदं प्रोक्तञ्चन्द्रलोकफलप्रदम् ।

इदञ्च व्रतं कृष्णादिक्रमेण ॥

तथा च जावालसूतिः—

एकैकं द्वास्येद्भासं कृष्णे शुक्ले च वर्द्धयेत् ।

मासेनाग्नं हविष्यस्य चन्द्रस्येति सलोकताम् ॥

वामनपुराणे—

रजतं कमुकं^१ दीपान्मणिमुक्ताफलादिकम् ।

दामोदरस्य तुष्टार्पणं प्रदद्यात् कार्तिके नरः ॥

आदिशब्देन प्रवाल-राजपट्टयोर्घृहणमिति दानसागरः

भविष्यपुराणे—

यः कुर्यात् कार्तिके मासि शोभना दीपमालिकाम् ।

चण्डिकायतने भक्त्या स हि सूर्योपमां व्रजेत् ॥

तथा—

ददाति कार्तिकं यस्तु सूर्यायतनदीपकम् ।

अव्याहतेन्द्रियत्वञ्च स प्राप्नोति न संशयः ॥

ब्रह्मपुराणे—

तुलां प्रत्यागते सूर्ये विषुवद्विषे सति ।

ब्राह्मणेभ्यः प्रदेयानि शस्त्रान्यभिनवानि च ॥

अस्य स्वर्गः फलम् ।

देवीपुराणे—

तुलास्ये दीपदानेन पूजा कार्या महाफला ।

दीपवृक्षः प्रकर्त्तव्यो दीपचक्रमथापि वा ॥

दीपयात्रा प्रकर्त्तव्या चतुर्दश्यां कुङ्कुषु च ।

मिनीवालो यदा वत्स तदा कार्यं महाफलम् ॥

सर्वमेव प्रकर्त्तव्यं बलिपूजामहोत्सवम् ।

विष्णुधर्मोत्तरे—

आश्वयुज्यामतीतायां यावद्राजेन्द्र कार्तिकी ।

तावद्दीपप्रदस्योक्तं फलं राजेन्द्र शाश्वतम् ॥

तावत्कालं प्रयच्छन्ति ये तु दीपं महानिग्रि ।

तुङ्गे देशे वहिस्तेषां महत्पुण्यफलं भवेत् ॥

अथ न्यक्तारे गहने प्राकाशनेन जायते ।

प्राकाश्यात् कुशार्द्रात् तेन यान्ति^१ मरुत् सुखम् ॥

अथ कृष्णप्रतिपदादिपौर्णमास्यन्तकार्तिके दीपदानमिति-
दानसागरः ।

भविष्यपुराणे—

दिने दिने अपक्वाम भास्करस्य महात्मनः ।

ददाति कार्तिके यस्तु भवाद्यतनदीपकम् ॥

जातिस्मरत्वं प्रज्ञाञ्च प्राकाशं सर्वजन्तुषु ।

अथाहतेन्द्रियत्वञ्च स प्राप्नोति न संशयः ॥

विष्णुधर्मोत्तरे—

कार्तिके दीपदानेन सर्वजैश्च समाप्नुयात् । अथ भौर-
कार्तिकशुक्लप्रतिपदाद्यमावस्थापर्यन्तं दीपदानमिति दानसागरः ।

अपरदिनेष्वपि संकल्प्यतिरेकेण दीपदानमित्युक्तम् ।

ब्रह्मोवाच—

दीपं प्रयच्छति नरः सूर्यस्यायतने तु यः ।

तेजसा रविस्त्रयाग्रः सर्वयज्ञफलं लभेत् ॥

कार्तिके तु विशेषेण कौमुदे मासि दीपकम् ।

दत्त्वा यत् फलमाप्नोति तदनेन न लभ्यते ॥

कार्तिके तु विशेषेण कौमुदे मासि दीपकम् ।

दत्त्वा सूर्यायतने न याति नरः नरः ॥

एव प्रभावो दीपस्य कार्तिके मासि सुप्रत ।

अर्कायतनदत्तस्य यथा इद्रवचः पुरा ॥

कौमुदे कौमुद्या ज्योत्स्नया युक्ते सर्वाहोरात्रे शुक्लपक्षे
इत्यर्थः, मासविशेषणत्वे वैयर्थ्यप्रसङ्गात् ।

सर्वकालञ्च चक्षुषान् मेधावी दीपदो नरः ।

जायते नरकश्चापि तमःसंज्ञं न पश्यति ॥

वष्टौ वा सप्तमौ वापि प्रतिपद्यन्तु यो नरः ।

दीपं ददाति दत्त्वा च फलान्तस्य निबोध मे ॥

कार्त्तुरं मणिमुक्ताञ्च मनोज्ञमतिशोभनम् ।

दीपमालाकुलं दिव्यं विमानमधिरोहति ॥

कार्त्तुरं काञ्चनमित्यर्थः ।

तस्मादायतने भानोर्दीपं दद्यात् सदाश्रुत ।

तं सदात्तं न हिसेत् न च तैलविवर्जितम् ॥

कुर्वीत दीपहर्ता च मूकस्त्वन्धश्च जायते ।

तस्माद्दद्याच्च च हरेच्छ्रेयोऽर्थं दीपकान् नरः ॥

एतत्सकलपक्ष-वष्टौ सप्तमौषु दीपदानप्रसङ्गात् (?) ।

स्कन्दपुराणे—

रसधेनुं तथा दत्त्वा कार्तिके मासि पार्थिव ।

सर्वान् कामानवाप्नोति नित्यं सुगतिभाग्यवेत् ॥

महाभारते—

कार्तिकेन नरो मासं यः कुर्व्यादेकभोजनम् ।

शूरस्य वज्रभार्यस्य कौर्त्तिकमासैव जायते ॥

भविष्यपुराणे—

एकभक्तेन वा नारी कौर्त्तिकं चपयेन्नृप ।
चमाऽहिंसादिनियमैः संयता ब्रह्मचारिणी ॥
गुडाज्यमिश्रं शाक्यं भास्कराय निवेदयेत् ।
पुष्पाणि करवीराणि गुग्गुलुं साज्यमादरात् ॥
सप्तम्यां वाथ षष्ठ्यां वा उपवासरतिर्भवेत् ।
पत्न्योद्भवयोः स्नात्वा श्रद्धया परयाऽन्विता ॥
इन्द्रनीलप्रतीकाग्रैर्विमलैः सार्वकामिकैः ।
नारी युगशतं मासं सूर्यलोके महीयते ॥
तस्मादागत्य लोकेऽस्मिन् यथेष्टं विन्दते पतिम् ।
इत्येवं सर्वयज्ञेषु विधिसुखः प्रकौर्त्तितः ॥
एकभक्तोपवासस्य सकलं सदृशं भवेत् ।
सूर्यपूजाग्निहवनं सन्तोषः स्तेयवर्जनम् ॥
सर्वव्रतेषु यदुर्ध्वः सामान्यो दशधा कृतः ।
विशेषं हि प्रवक्ष्यामि मासि मासि व्रतं प्रति ॥

स्कन्दपुराणे—

कार्तिकेयस्यपि यो मासमेकभक्तेन तिष्ठति ।

सोऽसमेधफलं प्राप्य ब्रह्मलोके महीयते ॥

अथाग्निदेवतो मासः कार्तिकः, “कार्तिकोऽग्निदेवतः” इति
विष्णु (पुराण) वचनात् ब्रह्मलोके महीयते इत्यनुवादवशाच्च
वदन्ति ।

भविष्यपुराणे—

माघे मासि समुद्यत्स्त्रिसन्ध्यं पूजयेद्भूमिम् ।

लभेत् पाण्डासिकं पुण्यं मासैकेन न संशयः ॥

इत्यभिधाय—

यथा^१ माघे तथाषाढे मासमेकञ्च कार्तिके ।

विष्णुधर्मोत्तरे—

दिजवेश्मनि यो दद्यात् कार्तिके मासि दीपकम् ।

अग्निष्टोमफलं तस्य प्रवदन्ति मनीषिणः ॥

अथ पौर्णमास्यन्तकार्तिकोपक्रमदिने संकल्प्य दिजगृहे
‘मासमेकं दीपं दद्यात् अस्य फलभूयस्त्वाम्नामव्यापिदानत्वमिति
दानसागरः ।

भविष्यपुराणे—

यः कुर्यात् कार्तिके मासि शोभनां दीपमालिकाम् ।

सप्तम्यामथवा षष्ठ्यामवास्थामथापि वा ॥

भास्करायुतसङ्काशस्तेजसा भासयन् दिशः ।

दिव्याभरणसम्यक् कुलमुद्योत्य सर्वेशः ॥

दीपवत्सं समुद्योध्य भास्करस्थालये शुभे ।

सर्वलोकमथे वीर वीरलोके महीयते ॥

अथ कार्तिकमासौ सप्तमी-षष्ठ्यामावस्थान्यतमतिथौ भास्करा-
जये दीपमालिकादानं दीपवत्समुद्योध्यसहितं सूर्यलोका-
वाप्तिफलकमिति वाक्यार्थः । वीरः सूर्यः ॥

भविष्यपुराणे—

एतदीपप्रदानेन शिवाय प्रतयोजनम् ।
 विमानं लभते दिव्यं सूर्यकोटिममप्रभम् ॥
 यः कुर्यात् कार्तिके मासि शोभनां दीपमालिकाम् ।
 एतेन च चतुर्दश्याममावस्याम् विशेषतः ॥
 यावदीपस्य संख्या वै एतेनापूर्व्य बोधिता ।
 तावद्युगमहस्याणि द्रष्टव्यं लोके महीयते ॥
 दीपवृक्षं समुदोध्य शर्वस्यायतने शुभम् ।
 पुण्यं महद्वाप्नोति शिवलोकं च गच्छति ॥
 शिरसारधयेदेवै सख्यां राशिं शिवायतः ।
 ललाटे वाय इत्याभ्यां समुद्युक्तयोरपि ॥
 कल्यायुतप्रतन्दिष्यं शिवलोके महीयते ।

स्कन्दपुराणे— शिववाक्यम्

प्रदीपमाकां यः कुर्यात् कार्तिके मासि वै मम ।
 अवसाने च दीपानाम्ब्राह्मणान् भोजयेच्छुचिः ॥
 गणपतयं च लभते दीप्यते च रविर्यथा ।
 तथैव

यः कुर्यात् कार्तिके मासि शोभनां दीपमालिकाम् ।
 चण्डिकायतने भक्त्या च सूर्यालयमाव्रजेत् ॥
 एतेन कुशगार्हपत्यं अमावस्यां सुभक्तिः ।
 विशेषतो नवम्यान्तु भक्तिश्रद्धासमन्वितः ॥
 यावन्तो दीपसंघातास्तेनापूर्व्य बोधिताः ।

तावत्कल्पसहस्राणि दुर्गालोके महीयते ॥

यमः—

कार्तिकस्य तमिस्ते तु मघासु नवमे तिथौ ।
 अहोरात्रोषितः स्नात्वा धर्मराजाय भोजयेत् ॥
 विधिवत् ब्राह्मणान् भक्त्या दुर्गालोके महीयते ।
 तिस्रान् कृष्णाजिने दत्त्वा सुवर्णं मधुमर्षिणौ ॥
 दत्त्वा तु ब्राह्मणायास्तु सर्वं तरति दुष्कृतम् ।
 धेतुं दत्त्वोभयमुखौ भूदानफलमाप्नुयात् ॥

मघासु नवमे तिथौ मघायुक्तायां नवम्यामित्यर्थः । धर्म-
 राजो यमः तन्मौतये, यस्त्वच वाक्ये मघासु समये इति दानसागरे
 याठः कल्पतरु-पारिजात-प्रकाश-कामधेनुविरोधात् सम्यगन्वय-
 विरहाच्चावकः ।

श्रुष्टाः—

कार्तिके भौमवारेण चित्रा कृष्णचतुर्दशी ।
 अश्वामाराधितः स्नानुर्मयेच्छिवपुरं ध्रुवम् ॥
 चित्रा-कृष्णचतुर्दशीं तुलायां संस्थिते रवौ ।
 नासौ प्रेतत्वमाप्नोति हेतुद्रुद्राक्षये स्थितः ॥

हेतुद्रो हेतुकेसरः ।

आग्नेयपुराणे—

निशि कृत्वा जले वासं चतुर्दश्यान्तु कार्तिके ।
 कृष्णपक्षे च मौनोऽपि प्रभाते गोप्रदो भवेत् ॥
 वाहनं लोकमाप्नोति वाहनं व्रतमुच्यते ।

पद्मपुराणे -

कार्तिके मास्यमावस्या तस्यां दीपप्रदीपनम् ।
 शालायां ब्रह्मणः कुर्यात् स गच्छेत् परमं पदम् ॥
 प्रतिपदि ब्राह्मणांश्च गुडमिश्रैः प्रदीपकैः ।
 वासोभिरहतैः पूज्य गच्छेद्दे ब्रह्मणः पदम् ॥
 गन्धैः पुष्पैर्नैवेद्यैस्तैरात्मानं भूषयेत्तु यः ।
 तस्यां प्रतिपदाद्यान्तु स गच्छेद्ब्रह्मणः पदम् ॥
 महापुण्या तिथिरिदं बलिराज्यप्रवर्त्तनी ।
 ब्रह्मणः सा प्रिया निधं बालेभ्यो परिकीर्त्तिता ॥
 ब्राह्मणान् पूजयेद्योऽस्यामात्मानञ्च विभजेतः ।
 स याति परमं स्थानं विष्णोरस्मृततेजसः ॥
 चेन्न मासि महाबाहो पुण्या प्रतिपदा वरा ।
 तस्यां यः श्रपचं स्पृष्ट्वा स्नानं कुर्यान्नरोत्तमः ॥
 न तस्य दुरितं किञ्चिदाधयो व्याधयो न च ।
 भवन्ति कुरुगार्हपत्ये तस्मात् स्नानं समाचरेत् ॥
 दिव्यं नीराजनं ह्येतत् सर्वरोगविनाशनम् ।
 गो-महिष्यादिकं किञ्चित्तत् सर्वं भूषयेन्नृप ॥
 चेलवस्त्रादिभिः सर्वांस्तोरणाधस्ततो नयेत् ।
 ब्राह्मणानां ततो भोज्यं दद्यात् कुरुकुलोद्भव ॥
 तिस्र एताः पराः प्रोक्तास्तिथयः कुरुनन्दन ।
 कार्तिकेऽश्वयुजे मासि चेन्न वापि तथा नृप ॥

स्नानं दानं शतशृणं कार्तिके या तिथिर्भवेत् ।
 बलिराजो तु शुभदा या मूलाशुभनाशिनी ॥

ब्रह्मपुराणे—

अमावस्यान्तु देवास्तु कार्तिके मासि केशवात् ।
 अभयं प्राप्य सुप्तास्तु सुखं चोरोदसानुषु ॥
 लक्ष्मीं देत्यभयान्मुक्ता सुखं सुप्ताऽम्बुजोदरे ।
 चतुर्युगसहस्रान्तु ब्रह्मा सुप्तस्तु पद्मजे ॥
 अतोऽर्थं विधिवत् कार्या मनुष्यैः सुखसुप्तिका ।
 दिवा तत्र न भोक्तव्यमृते बालातुगाञ्जनात् ॥
 प्रदोषसमये लक्ष्मीं पूजयित्वा यथाक्रमम् ।
 दीपवृक्षास्तथा देवाः शक्त्या देवगृहेषु च ॥
 चतुष्यथश्रमेषु नदीपर्वतवेष्टसु ।
 वृक्षमूलेषु गोष्ठेषु चतरेषु गृहेषु च ॥
 वस्त्रैः पुष्पैः शोभितव्याः क्रयविक्रयभूमयः ।
 दीपमालापरिचिप्ते प्रदेशे तदनन्तरम् ॥
 ब्राह्मणान् भोजयित्वादौ विभज्य प्रबुभुक्षितान् ।
 अन्नद्रुतेन भोक्तव्यं नववस्त्रोपशोभिना ॥
 स्निग्धैर्मुग्धैर्विदग्धैश्च बान्धवैर्निवृत्तैः सह ।
 शङ्करस्तु पुरा धूतं ससर्जं सुमनोहरम् ॥
 कार्तिके शङ्कपत्रे तु प्रथमेऽहनि सत्यवत् ।
 जितस्तु शङ्करस्तत्र जयं लेभे च पार्वती ॥

अतोऽयं ब्रह्मरो दुःखी गौरौ नित्यं सुखोचिता ।
 तस्माद्युतं प्रकर्त्तव्यं प्रभाते तत्र मानवैः ॥
 तस्मिन् युते जघो यस्य तस्य संवत्सरः शुभः ।
 पराजयो विरुद्धस्तु लब्धनाशकरो भवेत् ॥
 शीतलं गौतमाद्यादि स्नानुत्तिष्ठैः स्नानकृतैः ।
 विशेषतस्तु भोक्तव्यं प्रशस्तैर्वान्धवैः सह ॥
 तस्यां निशायां कर्त्तव्यं ग्रय्यास्थानं सुगोभनम् ।
 गन्धैः पुष्पैस्तथा वस्त्रै रत्नैर्माख्यैरलङ्कृतम् ॥
 दीपमालापरिचिप्तं तथा धूपेण धूपितम् ।
 दयिताभ्यः सहितैर्नया सा च भवेन्निशा ॥
 नवैर्वस्त्रैश्च समूच्या दिजसम्बन्धिवान्धवाः ।

गौडाः—

सुखराश्यां प्रदोषेषु कुवेरं पूजयन्ति वै ।

तत्र मन्त्रः—

धनदायि नमस्तुभ्यं निधिपद्माधिपाय च ।

भवन्तु त्वत्प्रसादान्ने धनधान्यादिसम्पदः ॥

वामनपुराणे— वसिष्ठं प्रति त्रिविक्रमवाक्यम्—

‘तथान्यमुत्सवं पुण्यं वृत्ते शक्रमहोत्सवे ।

वीरं प्रतिपदा नाम तव भावी महोत्सवः ॥

तत्र त्वां नरशार्ङ्गलं दृष्ट्वा पुष्टाः स्नानकृताः ।

पुष्पदीपप्रदानेन अर्चयिष्यन्ति यत्नतः ॥

तवोत्सवो मुख्यतमो भविष्यति दिवानिशम् ।

यथैव राज्ये भवतस्य साम्राज्यम्

तथैव सा भाव्यतिकौमुदीति ॥

अतिकौमुदीति वचनादाद्यिनपूर्णमातोऽतिशयो लभ्यते पञ्च—
 पुराणैकमूलतया शुक्ला प्रतिपद् ।

‘श्रष्टाः—

कार्तिके शुक्लपक्षस्य द्वितीयायां युधिष्ठिर ।

यमो यमुनया पूर्वं भोजितः स्नगृहे तदा ॥

अतो यमद्वितीया सा ख्याता लोके युधिष्ठिर ! ।

तस्यां निजगृहे पार्थ न भोक्तव्यं बुधैरतः ॥

यत्नेन भगिनो हस्ताङ्गोक्तव्यं पुष्टिवर्द्धनम् ।

स्पर्णालङ्कारवस्त्रादि पूजासम्भारभोजनैः ।

सर्वा भगिन्यः समूच्या स्वभावे प्रतिपन्निकाः ।

प्रतिपन्निकाभगिन्यभावे प्रतिपन्नात्मानः ॥

ब्रह्मपुराणे—

षड्गर्भान् दानवान् पूर्वं वस्रयित्वा जनार्दनः ।

स्नां योगनिद्रामसृजद्देवीं रत्नार्थमात्मनः ॥

एकानङ्गा भगवती मिद्वये कालदेवतम् ।

शुक्लपक्षे तु समूच्या कार्तिके केशवाक्षया ॥

चतुर्थ्यां वाऽथवाष्टम्यां नवम्याश्च स्नानिद्विदा ।

चतुर्दश्यामथ स्त्रीभिः सुस्नाताभिर्यथाक्रमम् ॥

गृहादाद्ये तु यस्य स्नादेकान्ते सफलो ब्रूमः ।

तर्चाधूप्यधूपान्नसम्पदा पूजयेच्च ताम् ॥
 एकपुत्रवती नारी मनोवाक्कायमंयता ।
 सर्वोपकरणैर्युक्तं गृहोत्था याममुत्तमम् ॥
 ततो ददाति श्रेणाय सुप्रीता प्रीतिकामिनौ ।
 दमं यामं नयस्वार्थं भगवत्यै निवेद्यताम् ॥
 इत्युक्त्वा च गृहं याति ततः पूर्णमनोरथा ।
 कृते युगे प्रमिद्धोऽयं दामवद्भूतको यथा ॥
 यथोपरिचरो राजा रेतः पर्णपुटे स्तम्भम् ।
 तिधाय प्रददौ नेतुं श्रेणाय स्त्रां प्रियां प्रति ॥
 युगेष्वन्येषु मन्त्रान् पठन्त्यनल इत्यपि ।
 जहाति भूमौ तं यामं प्राप्नुवती याति वेश्म च ॥
 आमन्त्रणान् यस्यापि पक्षिणो निर्मितं पुरा ।
 स एव पक्षी गृह्णाति तं याममिति निश्चितम् ॥
 आदौ गृहे ततो मुक्ते सा नारी सुसमाहिता ।
 पश्चाद्भूषणैर्भूक्ते मन्त्रैश्च ज्ञाति-बान्धवः ॥
 गृहे देवीन् तेनैव विधिना पूजयेत् पतिः ।
 श्रेणधामो न देयश्च न च द्रव्यं समाश्रयेत् ॥
 किन्तु गुप्ते गृहे भार्यां पूजयेत् पतिव्रताम् ।
 युगेष्वन्येष्वमद्भावो दम्पत्योर्भवेद्यदा ॥
 तदा स्वकुलधर्मान् तावन्मात्रं करोति सः ।

इत्येकानङ्गपूजा ।

भविष्यपुराणे— सुमन्तुर्वाच—

षष्ठ्यां फलाग्रानो राजन् विशेषात् कार्तिके नृप ।
 राज्यच्युतो विशेषेण स्वराज्यं लभतेऽचिरात् ॥
 षष्ठी तिथिर्महाराज सर्वदा सर्वकामदा ।
 उपोष्या सा प्रयत्नेन सर्वकालं जयार्थिना ॥
 कार्तिकेयस्य दयिता एषा षष्ठी महातिथिः ।
 देवसेनाधिपत्यं हि प्राप्तमस्यां महात्मना ॥
 अस्यां श्रीधमायुक्तो यस्मात् स्कन्दोऽभवत् पुरा ।
 तस्यां षष्ठ्यां न भुञ्जीत प्राप्नुयाद्भार्गवो मदा ॥

भार्गवो श्रियम् ।

दत्तार्थं कार्तिकेयाय स्त्रिया वै दक्षिणामुखः ।
 दध्ना दृतोदकैः पुष्पैर्मन्त्रेणानेन सुव्रत ॥
 मन्त्रविदारज स्कन्द महासेन महाबल ।
 रुद्रोमाग्निज पञ्चक्र गङ्गागर्भ नमोऽस्तु ते ॥
 प्रीयतां देवसेनानीः सम्पादयतु व्रतम् ।
 दत्त्वा विप्राय चैवान्नं यद्यान्यदपि वर्त्तते ॥
 पश्चाद्भूक्ते त्वसौ राज्यां कृत्वा भूमिन् भाजनम् ।
 एवं षष्ठीव्रतस्थस्य उक्तं स्कन्देन यत् फलम् ॥
 तन्निबोध महाराज प्रोच्यमानं यथाखिलम् ।
 षष्ठ्यां फलाग्रानो यस्तु नृकाहारो भविष्यति ॥

शुक्लायामथ कृष्णायां ब्रह्मचारौ समाहितः ।
तस्य सिद्धिर्धृतिः पुष्टौ राज्यमायुर्निरामयम् ॥
पारथिकश्चेद्विकश्च दद्यात् स्कन्दो न संशयः ।
यः शक्तो गोपवासस्य स मन्त्रेण प्रतौ भवेत् ॥
स्वर्गे च नियतं वामो भवेत्तैवाच संशयः ।
इह चागत्य कल्पान्ते यथोक्तफलभाग्भवेत् ॥
देवानामपि वन्द्योऽसौ राजराजो भविष्यति ।

इति स्कन्दपठौ ।

अथ च—स मन्त्रेण प्रतौ भवेदित्यस्यापि स्वर्गे च नियतं वाच
इत्यस्य पञ्चाङ्गविविधपुराणीय भाद्रोक्तपठौकल्पमध्यस्थः 'पष्ठ्यां तैलं
न भुञ्जीत' इत्यादि सार्द्धश्लोको व्यवधिस्थितोऽपि कल्पतरावचापि
योजयित्वा लिखितः ।

तन्मते—

पष्ठौनक्तप्रतलेन तद्वदापि तैलाभोजनमङ्गम् ।

तत्रैव भविष्यपुराणे—

समा सत्यं दया दानं शौचमिन्द्रियनियमः ।

देवपूजाग्निहवनं सन्तोषः स्तोत्रार्जनम् ।

सर्वप्रतेत्ययं धर्मः सामान्येन सदा स्थितः ॥

तथा—

गृहीत्वा सप्तमीकल्पं ज्ञातुं यस्तु मानवः^१ ।

त्यजेत् कामाङ्गयादापि स ज्ञेयः पतितो बुधैः ॥

सप्तम्यां गोपवासस्तु रात्रौ भुङ्क्ते तु यो नरः ।
ह्रलोपवासं पष्ठ्यान्तु पञ्चम्यामेककालमुक्त् ॥
दत्त्वा तु संस्तुतं शाकं भक्ष्या भोज्यसमन्वितम् ।
देवाय ब्राह्मणेभ्यश्च रात्रौ भुञ्जीत वाग्यतः ॥
यावज्जीवं नरः कश्चिद्भूतमेतच्चरिष्यति ।
तस्य श्रीर्विजयश्चैव त्रिवर्गश्च विवर्द्धते ॥
मृतस्य स्वर्गमाप्नोति विमानवरमास्थितः ।
सूर्यलोके स रमते मन्वन्तरगणान् वल्लभ^१ ॥
इह चागत्य कल्पान्ते रिपून्^२ शास्ति समन्ततः ।
पुत्र-पौत्रैः परिवृतो दाता स्यान्नृपतिश्चिरम् ॥
स भुनक्ति परान् भोगान् विद्यहे चाजितः परैः ।
गायन् यो राजशार्दूलं शाकाहारेण सप्तमीम् ॥
उपोष्य लभ्यं तत्तीयं पैत्रं वै गयमञ्जितम् ।
कुरुणा इह पूर्व्वेण शाकाहारेण वै तथा ॥
धर्मक्षेत्रं कुरुक्षेत्रं कृतं तेन विवस्वता^३ ।
भद्रमी नवमी पष्ठौ तृतीया पञ्चमी तथा ॥
कामदास्तिथयो ह्येता इहैव नरयोषिताम् ।
सप्तमी माघमासस्य नवम्याश्चयुजे तथा ॥
पष्ठौ भाद्रपदे धन्या वैशाखे च तृतीयिका ।
पुण्या भाद्रपदे मासि पञ्चमी नागपञ्चमी ॥

इत्येतास्त्रेषु मासेषु विशेषान्तिथयः शुभा ।
 श्राकं सुसंस्कृतं कृत्वा पेय-भक्ष्यसमन्वितम् ॥
 इत्यादिभिः यथाशक्त्वा पश्चाद्भुक्ते निश्चिं प्रती ।
 कार्त्तिके शुक्लपक्षस्य मास्येयं कुरुनन्दन ॥
 चतुर्भिस्त्रयि मासेषु पारणं प्रथमं स्मृतम् ।
 अगस्त्यकुसुमैस्तत्र पूजा कार्या विभावसोः ॥
 विलेपनं कुकुमञ्च धूपैश्चैवापराजितः ।
 स्नानन्तु पञ्चगव्येन तदेव प्राशयेत्तथा ॥
 नैवेद्यं पायसञ्चात्र देवदेवस्य कीर्त्तितम् ।
 तदेव देयं विप्राणां श्राकं भक्ष्यमथात्मना ॥
 शुभश्राकसमायुक्तं भक्ष्यपेयसमन्वितम् ।

शुभश्राकमनिषिद्धश्राकम् ।

द्वितीये पारणे राजन् शुभगन्धानि यानि वै ।
 पुष्पाणि तानि देवस्य तथा श्वेतञ्च चन्दनम् ॥
 धूपानां गुग्गुलुञ्चाश्च मिथो देवस्य सर्वदा ।
 श्राक्योदनं नैवेद्यञ्च दधिमिश्रं महामते ॥
 तदेव ब्राह्मणानान्तु भक्ष्यलेख्यसमन्वितम् ।
 कालश्राकेन च विभोर्युक्तं दद्यादिवचनः ॥
 गौरसर्पकल्केन स्नानञ्चात्र विदुर्बुधाः ।
 तस्यैवं प्राशनं धन्यं सर्वपापहरं शुभम् ॥
 तृतीयपारणस्यान्ते महानाह्नयभोजनम्^१ ।

अवश्यं पुराणस्य वाचनञ्चास्य शस्यते ॥
 देवस्य पुरतः स्नातो ब्राह्मणानान्तथागतः ।
 ब्राह्मणादावकाङ्क्षायां नान्यवर्णसमुद्भवात् ॥
 अथ तान् ब्राह्मणान् सर्वान् श्रद्धया भक्त्या च पूजयेत् ।
 वाचकस्यामले चाङ्गे वाससी सन्निवेदयेत् ॥
 वाचके पूजिते देवः सदा तुल्यति भास्करः ।
 करवीरं यथेष्टन्तु तथा रक्तञ्च चन्दनम् ॥
 यथेष्टं गुग्गुलुञ्चास्य यथेष्टं पायसं सदा ।
 यथेष्टं मोदकास्तस्य यथा वै तासभाजनम् ॥
 यथेष्टञ्च घृतं तस्य यथेष्टो वाचकः सदा ।
 पारणञ्च^१ यथेष्टं वै सवितुः कुरुनन्दन ॥
 इत्येवा सप्तमी पुण्या सुप्रिया गोपतेः सदा ।
 यामुपोष्येह पुरुषो दौर्गत्येन न युज्यते ॥

कार्त्तिके शुक्लपक्षस्यामुपक्रम्य प्रतिमासं कुर्वता चतुर्थे चतुर्थे
 मासि या या शुक्लपक्षमी तस्यां तस्यां पारणं कार्यं, एव-
 मेकस्मिन् वर्षे वारचयं पारणं भवति एवमेव वर्षान्तरे स्मृतादृशं
 व्रतं यावज्जीवं कर्त्तव्यम् ।

इति श्राकसप्तमी ।

तत्रैव—

अयने विधुवे चैव षड्ग्रहीतिमुखे तथा ।
 मासैस्तुर्भिर्यत् पुण्यं विधिना पूज्यं चण्डिकाम् ॥

तत् फलं लभते वीर नवम्यां कार्तिकस्य तु ।

युगादिष्वेवं नवमी ।

युगादिषु युगान्तेषु आहूतमन्त्रमुच्यते ।

इत्यधिकृत्य वराहपुराणे—

कार्तिके शुक्लपक्षे तु चेता च नवमेऽहनि ।

वराहपुराणे अगस्त्य उवाच—

सार्वभौमव्रतं शान्त्यत् कथयामि समासतः ।

येन सम्यक् कृतेनाश सार्वभौमो नृपो भवेत् ॥

कार्तिकस्य तु मासस्य दशमौ शुक्लपक्षिका ।

तस्यां नकाग्रनो नित्यं दिक्षु शुद्धवर्णिं हरेत् ॥

विचित्रैः कुसुमैर्भक्त्या पूजयित्वाऽथ ब्राह्मणान् ।

सर्वा भवत्यः सिद्धान्तु मम जन्मनि जन्मनि ॥

एवमुक्त्वा बलिं तासु दत्त्वा शुद्धेन चेतसा ।

ततो रात्रौ च भुञ्जीत तदन्नञ्च^१ सुसंस्कृतम् ॥

पूर्वं पश्चात् यथेष्टन्तु एवं भवत्सरं नृप ।

यः करोति नृपो नित्यं तस्य दिग्विजयो भवेत् ॥

भवत्यो दिग्गः तासु दिक्षु च प्रते प्राच्यादयो देवताः

तासाञ्च नामभिर्नमोऽन्यैः पूजा बलिदानञ्च ।

इति सार्वभौमदशमौव्रतम् ।

ब्रह्मपुराणे—

एकादश्यान्तु शुक्लायां कार्तिके मासि केशवम् ।

प्रसुप्तं बोधयेद्रात्रौ अद्वा-भक्तिसमन्वितः ॥

मृत्युगीतैस्तथा वाद्यैः शृङ्गजुःसाममङ्गलैः ।

वीणापणवग्रन्दैश्च पुराणश्रवणेन च ॥

वासुदेवकथाभिश्च स्तोत्रैरन्यैश्च वैष्णवैः ।

सभावरिन्द्रजालैश्च भूमिशोभाभिरेव च ॥

पुष्पैर्धूपैश्च-नैवेद्यैर्दीपवृक्षैः सुशोभनैः ।

होमैर्भक्ष्यैरूपैश्च फलैः प्राकैश्च पायसैः ॥

इतोर्विकारैर्मधुना द्राक्षाणोदैश्च^१ दाडिमैः ।

कुठेरकस्य मञ्जर्या मालत्या लवणेन च ।

हृद्याभ्यां श्वेतरक्ताभ्यां चन्दनाभ्याञ्च सर्वदा ॥

कुङ्कुमालक्तकाभ्याञ्च रक्तसूचैः सकङ्कणैः ।

तथाविधै रक्तपुष्पैर्द्रव्यैर्वैरिक्थ्याहृतैः^२ ॥

कुठेरकं कृष्णतुलसीमाङ्गः, वीरकथो विकचुपन्यस्तमूख-
त्याजनेन क्रयः ।

तस्यां रात्र्यां व्यतीतायां दादृश्यामरुणोदये ।

आदौ हतेन तैलेन मधुना स्नापयेत्ततः ॥

दध्ना क्षीरेण च ततः पञ्चगव्येन शास्त्रवत् ।

शास्त्रवदिति समन्त्रकपञ्चगव्येन स्नानोक्तपरिमाणवता हतादिना
चेत्यर्थः ।

उदत्तनं माघपूर्णे मसूरामलकानि च ।

लोभं कालेयकश्चैव तगरं मुस्तकानि च ॥

सर्वपाश प्रियङ्गुश्च मातुलङ्गरमन्तथा ।
 सर्वविषयः सर्वगन्धाः सर्ववीजानि काश्चनम् ॥
 मङ्गल्यानि यथाकामं रत्नानि च कुशोदकम् ।
 हस्तिदन्तोद्धृता मृच वृषष्टङ्गोद्धृता च मृत् ॥
 नदीतौराङ्गवास्यानादस्त्रीकात्सङ्गमाद्धृतात् ।
 राजास्यानाश्च सरसस्तथा पर्वतमस्तकात् ॥
 एताभिः शोध्य देवेशं दद्याद्गोरोचनां शुभाम् ।
 सर्वविषयादयः परिभाषोक्ताः ॥
 ततस्तु कलमा देया यथाप्राप्ताः स्वलङ्कृताः ।
 जातीपञ्चवसम्बद्धाः सफलाश्च सकाञ्चनाः ॥
 पुण्याहजयशब्देन वीणा-वेणुरवेण च ।
 शब्देन मधुरेणैव सूत-मागध-वन्दिनाम् ॥
 एवं संस्थाप्य गोविन्दं स्वनूलिप्तं स्वलङ्कृतम् ।
 सुवामनं पूजयेच्च समनोभिः सकुङ्कुमैः ॥
 दीपैर्धूपैर्मनोज्ञैश्च पायसेन च भूरिणा ।
 माचयाऽस्त्रप्रदानेन होमैः पुण्यैः सदक्षिणैः ॥
 वासोभिर्भूषणै रत्नैर्गोभिरश्वैर्मनोरमैः ।
 ब्राह्मणाः पूजनोवाश्च विष्णोराद्याश्च मूर्तयः ॥
 सविभज्याश्च दायादा ब्राह्म्याः सात्वतजातयः ।
 यज्ञशिष्टाभूतं पश्चाद्भोक्तव्यं ब्राह्मणैः सह ॥
 सविभज्यास्ततः पश्चात्तथोदग्रास्तु नर्तकाः ।
 चतुर्दशां न भोजनं पातयन्मथवा पयः ॥

पौर्णमास्यास्तु सम्यक्शो भक्त्या दामोदरः सदा ।
 माचया शक्त्यनुसारेण ।
 तस्मिन्नहनि यत्नेन कर्त्तव्यं भक्तभोजनम् ।
 दौःशील्यभ्रान्तिचकितैः तत्र भद्रर्षिभिः पुरा ॥
 सन्ध्याः कृतिकाः षट् च षडे साध्वीमहन्वतीम् ।
 ततः स्कन्दश्च भगवान् कार्तिकेयत्वमागतः ॥
 खड्गश्च रुद्रवचनादक्षिमध्यात् समुत्थितः ।
 रुद्रात् पाशशतं लेभे वरुणस्तत्र दारुणम् ॥
 अग्निश्च मृगशापाच्च मुक्तस्तत्र महाभयात् ।
 बर्द्धितो मत्सुना मत्स्यो नौत्वा तत्र पथोनिधिम् ॥
 स्वातन्त्र्यं वृषभैस्तत्र प्राप्त उत्सङ्ग एव हि ।
 पुष्टिः माङ्गलमिकौ तत्र कृता देवैर्जिगीषुभिः ॥
 तस्माद्दृशाच कर्त्तव्याः पौराणा उत्सवाः सकृत् ।
 तत्र चन्द्रोदये पूज्यास्तापस्यः कृतिकाश्च षट् ॥
 कार्तिकेयस्तथा खड्गो वरुणश्च ऊताशनः ।
 धान्यैः सशकैर्दारोर्द्धं भूषितव्यं निशागमे ॥
 माख्यैर्धूपैस्तथा-गन्धैरन्यैश्चावचेस्तथा ।
 परमाक्षैः फलैः शकैर्बज्रिब्राह्मणतर्पणैः ॥
 इक्षूणाश्च विकारेण दौपष्ट्यैः सुशोभनैः ॥
 हवरेणाय पयसा तथा चान्यैश्च गोरसैः ।
 लोपिकाभिर्विचित्राभिः स्वजात्युक्तैश्च पानकैः ॥
 लोपिका पक्काश्च विशेषः ।

एवं देवांसु सम्पूज्य दीपो देवो गृहादहः ।
 'दारोपान्ते ततो गर्त्तस्तुरस्त्रो मनोहरः ॥
 चतुर्विंशज्जुलः कार्यः सिकन्दनवारिणा ।
 गवां क्षीरेण सम्पूर्णः समन्तात् परिरक्षितः ॥
 तत्र हेममयो मत्स्यो मुक्तानेवो मनोहरः ।
 सङ्क्षेपेभ्यो विधानेन नमोऽस्तु हरये पठेत् ॥
 ब्राह्मणाय मनोज्ञाय दद्यात् तत् क्षीरसागरम् ।
 सर्वश्रेष्ठधरं रम्यं सर्वगन्धसमन्वितम् ॥
 'सुधासमं ब्राह्मणाय महाकान्तारतारगम् ।
 यावन्ति तस्य रोमाणि शरीरे सन्ति संख्यया ॥
 तावद्युगसहस्राणि स्वर्गे वसति तत्प्रदः ।
 पूजयित्वा ततो विष्णुं रक्तमाख्यानुलेपनैः ॥
 भोक्तव्यं गोरसप्रायं सुप्रथं स्त्रण्डिले ततः ।
 एकादशादिषु तथा तासु पञ्चसु रात्रिषु ॥
 दिने दिने च स्वातन्त्र्य ग्रीतसासु नदीष्वपि ।
 पूजनीयो हरिर्देवो ब्राह्मणाः सङ्गताग्रमाः ॥
 अभयं सर्वभूतेभ्यो दत्तं पूर्वं सुरासुरैः ।
 विष्णोः प्रबोधसमये दिव्यं युगशतं क्रमात् ॥
 यथावत् पालितं तच्च मुनिभिर्वाक्यमुत्तमम् ।
 देवैर्विष्णुप्रबोधादि समग्रं तत्तरायणम् ॥
 पालितं तच्च वचनं पश्चात्त्यक्तं विधेर्विज्ञात् ।

नित्यं संशामग्रीसत्वाद्भुक्तांश्चिंसात्मकैस्तथा ॥
 देवदानवयक्षैश्च पिशाचैरथ राक्षसैः ।
 वर्जिता प्राणिहिंसा च मांसादेर्दिनपञ्चकम् ॥
 यस्माच्च भोजनं धाया तेषां मांसादुते कृतम् ।
 ततः प्रवृत्ति यो येन धर्मश्च स्वयमाश्रितः ॥
 स तेन पाक्यते नित्यमद्यापि प्रयतात्मना^१ ।
 मुनिवद्देववच्चा दैत्यदानववत्तथा ॥
 देया च सर्वभूतेभ्यो नरेरभयदक्षिणा ।

अभयदक्षिणा अहिंसा सा चाममांसाभोजनरूपाऽपि, अतएव
 मांसत्यागाचारोऽत्र शिष्टानां मांसभक्षणस्यापि हिंसाप्रभेदत्वात् ॥

तथाच मनुः—

अनुमन्ता विप्रसिता निहन्ता क्रयविक्रयी ।

संस्कर्त्ता चोपहर्त्ता च खादकाश्चाष्टधातकाः ॥ इति ।

प्रबोधः श्रयणानुसारादेव नेतव्यः । दिनपञ्चकेऽत्र कृत्य-
 कथनमात्रं वक्तव्यमिति प्रसिद्धं चेदं दिनपञ्चकं गौडनिबन्धे
 अतीव निन्दितं मांसम् ।

विष्णुधर्मोत्तरे शुकदादगौ प्रकथ्य—

सरोमवत्क्षदानेन कार्तिके दिवसाप्रुषात् ।

सरोमवत्तं पृष्टादि ।

वराहपुराणे—

यस्म्यथा पूर्वपृष्ठोऽसि धर्मो च यशोधन ।

कर्माणा येन पश्यन्ति तददृक् पदं विभो ॥
तन्ममाचक्ष देवेश कृत्स्नं धर्मं सनातनम् ।
येन ते संग्रयो देव हृदयादपगच्छति ॥

वराह उवाच—

कौमुदस्य तु मासस्य या सिता द्वादशी भवेत् ।
अर्चयेद्यस्तु मां तत्र तस्य पुण्यफलं शृणु ॥
यावत्लोका हि वर्तन्ते यावत्तत्त्वैव माधवि ।
महत्करो जायते तावदन्यभक्तो न जायते ॥
कृत्वा मे मम कर्माणि द्वादशां मत्परो नरः ।
ममैव बोधनार्थाय इमं मन्त्रमुदीरयेत् ॥

महोन्नरद्र रभिनूयमानो
भवानृषिर्वन्दितवन्दनीयः ।
प्राप्ता तवेयं किञ्च कौमुदास्या
जागृष्व जागृष्व च लोकनाथ ॥
मेधा गता निर्मलपूर्णसम्पदः
श्राद्धपुण्याणि च लोकनाथ ।
अहं ददामीति च पुण्यहेतो-
र्जागृष्व जागृष्व च लोकनाथ ॥

स यज्ञो यच भावि त्वं सर्वयज्ञानुभवोऽसि यज्ञाः ।
यजन्ति वार्त्तामुविशुद्धयत्वाः प्रबुध्य जागृष्व च लोकनाथ ॥

यश्चान्तिमो मन्त्रः समयप्रदीपाद्यलिखितोऽपि वराहपुराणे
कृत्यसमुच्चयादिषु च दृष्टत्वाल्लिखितः ।

एवं कर्माणि कुर्वन्ति द्वादशां ये यशस्विनि ।
मम भक्ता नरश्रेष्ठास्तो यान्ति परमां गतिम् ॥
एवं वै शारदं कर्म निखिलं कथितं मया ।
मोदते देवि संसारे मम भक्तः सुखावहः ॥

अगस्त्य उवाच—

शृणुष्व भक्तितो राजन् कान्तिकैकादशीं तथा ।
उपोष्य विधिना येन सर्वेषां प्राप्नुयात् फलम् ॥
प्राप्तिधानेन सङ्कल्प्य तदत् स्नानं समाचरेत् ।
विलोमेनार्चयेद्देवं नारायणमकल्पवृक्षम् ॥

प्राप्तिधानेन मार्गलिखितद्वादशुकसामान्येति कर्तव्यतया विलो-
मेनान्यद्वादशीविहितपादादिपूजावैपरीत्येन ।

नमः सप्तश्रिरेवे श्रिः समूज्य वै हरेः ।
पुरुषायेति च भुजौ कण्ठं वै विश्वरूपिणे ॥
ज्ञानात्मनेति चास्त्राणि श्रीवत्साय तथा उरः ।
जगद्भूमिष्वावे पूज्य उदरं दिव्यमूर्त्तये ॥
कटिं सप्तपादाय पादौ देवस्य पूजयेत् ।
अनुलोमेन देवेशं पूजयित्वा विचक्षणः ॥
नमो दामोदरायेति सर्वाङ्गं पूजयेद्भरिम् ।
अनुलोमेन तत्तन्मन्त्रसहितपादादिपूजादिक्रमेण ।
एवं समूज्य विधिना तस्याग्रे चतुरो घटान् ।

स्थापयेत् रत्नगर्भोस्तु सितचन्दनचर्चितान् ॥
 समुद्रामबद्धघोषास्तु मितवस्त्रावगुण्डितान् ।
 स्थागितान् तासपात्रैस्तु तिस्रपूर्णेः सकाञ्चनैः ॥
 चत्वारः सागराश्चेते कल्पिता द्विजसत्तम ।
 तन्मध्ये प्राप्तिधानेन सौवर्णे स्थापयेद्भूरिम् ॥

प्राप्तिधानेन मत्स्यदादग्नौविधानेन ।

योगेश्वरं योगनिधिमनन्तं^१ पीतवाससम् ।
 तमप्येवन्तु समूह्य जागरन्तश्च कारयेत् ॥
 कुर्याच्च वैष्णवं द्वागं यजेद्योगेश्वरं हरिम् ।
 षोडशारे रथाङ्गे तु रजोभिर्वज्रभिः कृते ॥

वज्रभिर्विष्णुपूजास्थानचक्रप्रकृतिभूतपञ्चवर्णकैः ।

एवं कृत्वा प्रभाते तु ब्राह्मणान् पञ्च चानयेत् ॥
 चत्वारः कलशा देया चतुर्वर्णाः पञ्चमस्य तु ।
 योगेश्वरस्तु सौवर्णं प्रदद्यात् प्रयतः शुचिः ॥
 वेदाध्येषे समं दत्तं तद्विदे द्विगुणं तथा ।
 आचार्य्यं पञ्चरात्राणां सहस्रगुणितं भवेत् ॥
 यस्मिन् सरहस्यस्तु समन्तं चोपपादयेत् ।
 विधानं तस्य भक्त्या^२ वै दत्तं कोटिगुणोत्तरम् ॥
 गुरौ तिष्ठति यस्त्वन्यमासकं पूजयेत् सुधीः ।
 न दुर्गतिमवाप्नोति दत्तं तस्य च निष्कलम् ॥
 प्रसक्ते च गुरौ पूर्वं पश्चादन्यस्य दीयते ।

अविद्यो वा सविद्यो वा गुरुर्ज्ञेयो जनार्दनः ॥
 मार्गस्थो वाप्यमार्गस्थो गुरुरेव परा गतिः ।
 प्रतिपद्य गुरुं यस्तु मोहादिप्रतिपद्यते ॥
 युगकोटिं च नरके पश्यते नात्र संशयः ।
 एवं दत्त्वा विधानेन तत्ततो विष्णुमर्त्यं च ॥
 विप्राणां भोजनं दद्याद्यथाशक्त्या सदक्षिणम् ।
 धरणीव्रतमेतद्धि पुरा कृत्वा प्रजापतिः ॥
 प्रजां लभेत्तथा मुक्तिं ब्रह्मण्यविचले शुभे^१ ।
 युवनाश्वस्य राजर्षिरेतेन विधिना पुरा ॥
 मान्धातारं सुतं लेभे परं ब्रह्म च शाश्वतम् ।
 तथा हैहयदायादः कृतवीर्य्यो नराधिपः ॥
 कार्तवीर्य्यं सुतं लेभे परं ब्रह्म च शाश्वतम् ।
 शकुन्तलाप्येवमेव व्रतं चौर्त्वा महामुने ॥
 लेभे शाकुन्तलं पुत्रं दौश्र्णन्तं^२ चक्रवर्त्तिनम् ।
 अनेन विधिना प्राप्तं चक्रवर्त्तित्वमुत्तमम् ॥
 धरण्या अपि पाताले पद्मथा च कृतं पुरा ।
 व्रतमेतत्ततो नास्मा धरणीव्रतमुच्यते ॥
 समाप्तेऽस्मिन् धरा देवी हरिणा क्रोडरूपिणा ।
 उद्धृताद्यापि तुष्टेन धारिता मौरिवाम्भसि ॥
 य इदं शृणुयाद्भक्ता यस्य कुर्यान्नरोत्तमः ।
 सर्वपापविनिर्मुक्तः विष्णुसालोक्यतां व्रजेत् ॥

एकैकाप्रति^१ चापसु राज्यमेका प्रयच्छति ।

किं पुनर्दादशैतास्तु येनेन्द्रत्वं ददुः पुरा ॥

इति योगीश्वरदादशौ धरणीधृतम् ।

ब्रह्मपुराणे—

पुण्या महाकार्तिकी स्याज्जीवेन्दवोः कृत्तिकास्थयोः ।

पुण्या आद्वकरणेन पुण्यहेतुस्तथैव प्रकृमात् ।

तथा—

आग्नेयन्तु यदा च्छं कार्तिक्यां भवति कश्चित् ।

महती सा तिथिर्ज्ञेया खानदानेषु चोत्तमा ॥

यदा याम्यन्तु भवति च्छं तस्यामथो^२ कश्चित् ।

तिथिः सापि महापुण्या मुनिभिः परिकीर्तिता ॥

प्राजापत्यं यदा च्छं तिथौ तस्यां नराधिप ।

सा महाकार्तिकी प्रोक्ता देवानामपि दुर्लभा ॥

आग्नेयं कृत्तिकानक्षत्रं याम्यं भरणी प्राजापत्यं रोहिणी ।

तथा—

विशाखासु यदा भातुः कृत्तिकासु च चन्द्रमोः ।

स योगः पद्मको नाम पुष्करेव्वतिदुर्लभः ॥

विष्णुः—

दृश्येते सहितौ यस्यां दिवि चन्द्रदृश्यतौ ।

पौर्णमासी तु महती प्रोक्ता संवत्सरे तु सा ॥

तस्यां दानोपवासाद्यमक्षयं परिकीर्तितम् ।

तथैव दादशौ शुक्ला याऽन्या अवणसंयुता ॥

सहितौ एकराशिस्थितौ मन्वेकनक्षत्रस्थितौ संवत्सर इति
वचनात्, न हि प्रतिमंवत्सरे नियमेन पौर्णमास्यामेकनक्षत्रस्थौ च
चन्द्र-दृश्यतौ भवतः ।

एकराशिस्थितौ भवत इवेति पारिजातः ।

यथा—

कार्तिकी कृत्तिकायुक्ता चेत् स्यात्तस्यां सितमुचाणमेकवर्णं
वा शशाङ्कोदये सर्व्वरत्नगन्धोपेतं दीपमध्ये च ब्राह्मणाय दद्यात्
काम्दारभयं नश्यति ।

भविष्यपुराणे—

कार्तिके पौर्णमास्यान्तु सोपवासोऽर्चयेदुमाम् ।

सोऽग्निष्टोमफलं विन्देत् सूर्य्यलोकश्च गच्छति ॥

देवीपुराणे—

कार्तिके कारयेत् पूजां यागं देवीप्रियं सदा ।

ब्रह्मविष्णुशिवादीनां तच्च पूजा महाफला ॥

गवोत्सर्गश्च कर्त्तव्यो नीलं वा वृषमुत्सृजेत् ।

सर्व्वयज्ञफलं वीर प्राप्नुयादविचारयन् ॥

मत्स्यपुराणे—

कार्तिक्यां यो वृषोत्सर्गं कृत्वा नक्तं समाचरेत् ।

स शैवं पदमाप्नोति वृषमतमिदं स्मृतम् ॥

यमः—

कार्तिकां पुष्करे स्नातः सर्वपापैः प्रमुच्यते ।

श्रीमहाभारते—

तस्मात्तु कपिला देया कौमुद्यां ज्येष्ठपुष्करे ।

न तस्य विषमं किञ्चिन्न दुःखं न च कष्टकाः ॥

यस्तु वर्षगतं पूर्णमग्निहोत्रं समाचरेत् ।

कार्तिकीं वा वसेदिकां पुष्करे सममेव तत् ॥

महापुराणे—

अथ चैत्र्यां वृषोत्सर्गः कार्तिकां वा प्रथमतः ।

कर्त्तव्यस्तथा रेवत्यां त्रिभिर्वैषेर्दिजातिभिः ॥

वृषभः कृष्णभारस्तु प्रत्ययस्य चिदायनः ।

मनोऽहो दर्शनो यस्य सर्वलक्षणसंयुतः ॥

अष्टाभिर्धनुभिर्धनुस्तुर्भिरथवा क्रमात् ।

चिदायनीभिर्धन्याभिः^१ सुरुपाभिः सुगोमितः ॥

सर्वोपकरणोपेतः सर्वशस्त्रधरो महान् ।

उत्सृष्ट्यो विधानेन अतिकृतिनिदर्शनात् ॥

प्रागुदक्त्वने देगे मनोऽहो निर्जने वने ।

^२ न च वाह्यो न च शीरं पातय्यं केनचित् कचित् ॥

सुधा पितृभ्यो मातृभ्यो बन्धुभ्योऽपि तुष्टये^३ ।

मातृपक्षाश्च ये केचिद्ये चान्ये पितृपक्षाः ॥

१ D वस्याभिः ।

२ कचित्— न वाह्यं न च तत् शीरम् ।

३ B तुष्टये ।

गृह-शहर-बन्धूनां ये कुलेषु समुद्भवाः ।

ये प्रेतभावमापन्ना ये चान्ये आहुर्वर्जिताः ॥

वृषोत्सर्गेन ते सर्वे लभन्तां पितृतर्पणम् ।

दद्यादनेन मन्त्रेण तिलाक्षतयुतं जलम् ॥

पितृभ्यश्च ममायेन ब्राह्मणेभ्यश्च दक्षिणम् ।

ततः प्रमुदितास्तेन वृषभेन ममन्विताः ॥

वनेषु गावः क्रीडन्ते वृषोत्सर्गप्रसिद्धिषु ।

अथ वृत्ते वृषोत्सर्गे दाता वक्रोक्तिभिः पटेः ।

ब्राह्मणानाह यत् किञ्चिन्नयोत्सृजन्तु निर्जने ॥

तं कश्चिदन्यो न नयेन्न विभाज्यं यथाक्रमम् ।

वृषोत्सर्गादृते नान्यत् पुण्यमपि महीतले ॥

तथा पञ्चदशीप्रसङ्गात् ।

युगाद्येषु युगान्तेषु षडशीतिमुखेषु च ।

दक्षिणोत्तरगे सूर्यं तथा त्रिषुवतोर्दशोः ॥

संक्रान्तिषु च सर्वासु ग्रहेषु चन्द्र-सूर्ययोः ।

पञ्चदशीं चतुर्दशीं पञ्चम्यामष्टमौषु च ।

उपचारो गवां कार्द्यो मासि मासि यथाक्रमम् ॥

सवस्त्रस्य च चत्वारि पक्षान्यष्टौ व्रतस्य च ।

परकीयस्य दुग्धस्य तथा देयानि षोडश ॥

दाविंशच्छीतलस्यापि जलस्य च पक्षानि च ।

आदौ विचार्य वयसः^१ परिमाणं वसं शुचिम् ॥

शुचिमग्निं जठर्यम् ।

१ D पयसः ।

आकस्मिकम् दातव्यं पुण्यार्थं नृ गवाङ्गिकम् ।
 प्रभाते खवणं यत् दौयते च ततो जलम् ॥
 ततस्तृणानि भोज्यं च पोषणं मांसवर्जितम् ॥
 निशि दीपाः सतन्त्रोका देयाः पौराणिकी कथा ।
 एवं कृते रत्नपूर्णा महीं दत्वा फलं भवेत् ॥
 सौरभेयः सर्व्वहिताः पवित्राः पुष्कराग्रयः ।
 प्रतिगृह्यन्तु मे यासं गावस्तैलोक्यमातरः ॥
 दद्यादनेन मन्त्रेण गवां यासं सदेव हि ।
 गवां कण्डूयनं चासपासमाङ्गिकमैव वा ॥
 दत्वा भवेन्नाहायुषं गोप्रदानसमं चणात् ।
 गोप्रदानाच्च यत्पुण्यं गवां मरचणाद्भवेत् ॥
 मनुर्वैष्णवतोयाद्यैर्गावः पाश्याः प्रयत्नतः ।
 देयाः पोष्याश्च रक्ष्याश्च पूज्या वाद्याश्च सर्व्वदा ॥

कालिकापुराणे—

कार्त्तिक्यामय वैशाख्यामयमादिषु पर्व्वेषु ।
 दत्वा दीपान् समुदोध देवस्थापे वणिं ततः ॥
 भूतानां देवदेवस्य बहिर्हिं च ददेत्सुधीः ।
 स ततो देवमामन्त्र्य सुपेङ्गुमौ हरं स्मरन् ॥
 उपलिप्य गृहं गत्वा निराहारो निशि कृपेत् ।
 चपरेऽहनि पूर्वाह्ने गत्वा तत्रैव मन्दिरम् ।
 कारयेत् महास्नानं हराय विधिना शृणु ॥

१ कृत्ति—प्रतिगृह्यन्तिवम् ।

पञ्चविंशपलं लिङ्गं अभ्यङ्गं कारयेदथ ।
 शिवस्य सर्पिषा स्नानं प्रोक्तं पलशतेन तु ॥
 तावता मधुना चैव दध्ना चैव ततः पुनः ।
 तावतैव हि क्षीरेण पञ्चगव्येन वा ततः ॥
 भूयः सार्द्धसहस्रेण पक्ष्माणामैव चैव तु ।
 रत्नेन कारयेत् स्नानं भस्मा चोष्णाम्बुना ततः ॥
 श्रौताम्बुना तद्योदार्थं वस्त्रपूतेन मन्त्रवित् ।
 आपयेद्भक्तितो भूयो गन्धमन्त्रस्थितेन तु ॥
 मन्त्रवता गन्धवता चेत्यर्थः ।

विधिना स्नाय चानेन लिङ्गं रोचनया लिपेत् ।
 कुष्ठ-कुङ्कुम-कपूर-चन्दनागुरुयुक्तया ।
 लेपयित्वा ततो लिङ्गमापीठान्तं घनं शुभम् ॥
 नीलोत्पलसहस्रेण मालां वद्धा च पूजयेत् ।
 चलाभास्तत्सहस्राणामर्द्धार्द्धिनापि पूजयेत् ॥
 उत्पलानाम्बलाभे तु पद्मे श्रौतरोर्यजेत् ।
 पद्मे वा चम्पकैर्वापि जात्या पाटलवापि वा ॥
 पुष्पागैः कर्णिकारैर्वा श्रेतमन्दारजैरपि ।
 दमनैर्मरुवकैर्वापि शमी-शुक्लार्क-नागरैः ॥
 यथास्वाभक्ष्य पद्मे वा निर्गन्ध (?) च मलोष्णिगैः ।
 प्रपूज्य कारयेद्भक्ता सुगन्धं पुष्पमण्डपम् ।
 गुग्गुलुघ्नाय्यसंयुक्तमगुरुं वाऽभितं दहेत् ॥

चक्षितं कथ्यम् ।

समुद्र्य गौरोभक्तारं गौतमादिचमकृतेः ।
 ग्राह्यपिष्टोद्भवेः मिष्टेष्टतर्पणैः समुज्ज्वलेः ॥
 ततो गौराजनं दीपैः पञ्चिग्रहस्तु कारयेत् ।
 सर्वपै-र्दधिसंयुक्तेर्दूर्वा-गौरोचनाक्षतैः ॥
 गन्धपुष्पोदकं दद्यात् भूयोऽर्घं चिन्त्य ग्रहरम ।
 ग्राह्यकुम्भमयं पद्ममष्टपदं सकर्णिकम् ।
 ध्यात्वा निवेदयेन्मूर्द्धि लिङ्गस्य कुसुमैः सह ॥
 सुक्लवस्त्रयुगं शुभं दीपं वा पद्मसम्भवं ।
 चामरं दर्पणञ्चैव दीपपट्टं प्रदापयेत् ॥
 धूपं साधारणञ्चैव सचटं पूर्णमेव च ।

पूर्णमष्ट चटञ्चैव ।

वितानक ध्वजौ दद्यात् किङ्किणीरवकान्वितौ ।
 अथाष्टाभिः चिन्ति पीय अङ्गेभक्त्या तु दक्षवत् ॥
 ततः किञ्चित् पठेत् स्तोत्रं ग्रहरं भवग्रहरम् ।
 प्रदक्षिणं ततो गच्छेन्ने-निर्माणावर्णकः ॥
 प्रपन्नोक्षेप्ततः पञ्चार्केवेद्यस्य निवेदयेत् ।
 दीपानामष्टपदाञ्चैव आगतांश्च बुभुक्षितान् ॥
 तर्पयेदक्षपानेन सर्व्यास्तान् नक्तगोचरान् ।
 पक्षानां द्वे सहस्रे तु महाक्षाने प्रकीर्णिते ॥

अक्षान्यक्षानौच-द्रव्यमक्षापरिकल्पने द्वे सहस्रे ।

कुर्यादितत् महाक्षानं विधिमानेन धर्मविद् ।

कारयेद्यः शिवे भक्त्या तस्य पुण्यफलं षट्पु ॥
 समुद्र्य ग्रहं सायं कुक्कानां पापवर्जितः ।
 भवेत् कौशायने तस्मिन् विमानस्योऽमरैर्युतः ॥
 मुक्ता यथेष्टितान् भोगान् शिवसायुज्यतां भवेत् ।
 मायावितानमुत्सृज्य चान्ते योगमवाप्नुयात् ॥
 केवलेनायथाज्येन दध्ना गज्येन वै तथा ।
 पथसा पञ्चगव्येन मधुनेक्षुरसेन च ॥
 यः कारयेन्महाक्षानं विधिमानेन मन्त्रितः ।
 सोऽपि तेनैव मार्गेण गमिष्यति परं पदम् ॥
 विधिमानेन निष्ठोयः क्षानं तोयेन कारयेत् ।
 नराणां विंशतिर्यावत् सोऽपि यास्यति तत्पदम् ॥
 अक्षरा स्रियते यस्तु अपूर्णं नियते तथा ।
 सोऽपि गच्छेत् पदं तत्तु शिवभक्त्या क्षान्तम्रितः ॥
 एवमेव हि धर्मस्य राशिर्मन्त्रविवर्जितः १ ।
 मन्त्रयुक्तोऽर्चयेद्यस्तु नातः पुण्योऽस्ति धर्मवान् ॥

विष्णुधर्मोत्तरे—

कार्त्तिक्याक्षान्द्रवर्णाभमन्यवर्णमथापि वा ।
 रत्ने-गन्धे-क्षया धान्ये-वर्जिते वस्तु-सायैव च ॥
 कृत्वा युक्तमयोक्षाणं दत्वा दीपान् ममन्ततः ।
 चन्द्रोदये नरो दत्वा सर्वपापैः प्रमुच्यते ॥

चन्द्रवर्णाभमन्यवर्णं वा इति तुल्यवदिकणानुपपत्त्या

एकच रूपे प्राधान्यं विवक्षितं तच्च प्रथमोपस्थितेः येनरूप एक ।
 कान्तारे सममार्गे च तेनासौ व्रजते सुखम् ।
 सर्वाणि चास्य भोग्यानि तच्च चासौ प्रयच्छति ।
 दौषा नदीषु दातव्याः कार्त्तिक्यान्तु विधेयतः ॥
 अथ विशेषत इति दर्शनादिषु धर्मान्तरोक्तमेव फलम् ।
 तेजसी च यशसी च रूपवानभिजायते ।

इति भागरः ।

भविष्यपुराणे सुमन्तुद्वाच—

पौर्णमास्यपवासस्तु कृत्वा भक्ता नराधिप ।
 अनेन विधिना यस्तु विरिञ्चिं पूजयेन्नरः ॥
 प्रतिपद्यां महाबाहो स गच्छेद्ब्रह्मणः पदम् ।
 ऋषिर्विशेषतो देवविरिञ्चि-वांस्तुदैवतम् ।
 कार्त्तिके मासि देवस्य रचयाचा प्रकीर्त्तिता ।
 चां श्रुत्वा मानवो भक्ता याति ब्रह्मसंलोकताम् ॥
 कार्त्तिके मासि रात्रेऽत्र पौर्णमास्यास्तुमुखम् ।
 मार्गेण चर्चणा सार्द्धं सावित्र्याय परमप ॥
 भामयेन्नगरं सर्व्वं नानाधान्यैः समन्वितम् ।
 स्थापयेद्भामयित्वा तु सकलं नगरं नृप ।
 ब्राह्मणान् वाचयित्वापि शाण्डिल्येयं प्रपूज्य च ।
 सारोपयेद्भये देवं पुण्यवादिचमिजनैः ।
 रचाये शाण्डिल्यीपुत्रं पूजयित्वा विधानतः ।
 ब्राह्मणान् भुञ्जयित्वा तु कृत्वा पुण्याहमङ्गलम् ।

देवमारोपयित्वा तु रथे कुर्यात् प्रजागरम् ।
 नानाविधैः प्रेक्षणकै-र्ब्रह्मधोषेभ्य पुष्कलैः ।
 कृत्वा प्रजागरं ह्येवं प्रभाते ब्राह्मणान् नृप ।
 भोजयित्वा यथाशक्त्वा भक्ष्यभोज्यैरनेकशः ।
 पूजयित्वा जलं वीर अनेन विधिना नृप ।
 आज्येन च महाबाहो पयसा पायसेन च ।
 ब्राह्मणान् वाचयित्वादावन्ते तु विधिवन्नृप ।
 कृत्वा पुण्याहमङ्गलं रथं वा भ्रामयेत् पुनः ।
 चतुर्वेदविदे-र्विप्रैर्भ्रामयेद् ब्रह्मणो रथम् ।
 बह्वृचायर्च्ये-वीर कन्दोगाध्वर्युभिरुषा ।
 भ्रामयेद्देवदेवस्य सुरज्येष्ठस्य तं रथम् ॥
 प्रदक्षिणं पुरं सर्व्वं मार्गेण सुषमेन च ।
 नारोदयं रथं वीर शूद्रेण शुभमिच्छता ॥
 नादहेन तथा प्राज्ञो मुक्तेर्कं भोजकं नृप ।
 ब्रह्मणो दक्षिणे पार्श्वे सावित्रीं स्थापयेन्नृप ।
 भोजको वामपार्श्वे तु पुरतः कञ्चन न्यसेत् ।
 एवं कृत्वा मिनादन्तु गङ्गाशब्देन पुष्कलैः ॥
 भ्रामयित्वा रथं वीर पुरं सर्व्वं प्रदक्षिणम् ।
 स्वस्थाने स्थापयेद्भूयः कृत्वा गौराजं बुधः ॥
 य एवं कुरुते याचां भक्ता यथापि पश्यति ।
 रचसाकर्वते यस्तु स गच्छेद्ब्रह्मणः पदम् ॥

मन्त्रपुराणे—

यथाधिकृत्य शकुनीन्^१ धर्माधर्मविचारणा ।
पुराणं नवसाहसं मार्कण्डेयमिहोच्यते ॥
परिब्रिज्य च यो दद्यात् सौवर्णकविमंयुतम् ।
कार्तिकां पुण्डरीकस्य यज्ञस्य फलभाभवेत् ॥

विष्णुधर्मोत्तरे—

महिषोदानमाहात्म्यं कथयामि युधिष्ठिर ।
पुण्यं पवित्रमायुष्यं सर्वकामसुखप्रदम् ॥
चन्द्रसूर्यपदे पुण्ये कार्तिक्यामयने तथा ।
शुक्रपक्षे चतुर्दश्यां सूर्यसंक्रान्तिवासरे ॥
यदा वा जायते चित्तं विजितं कुशलन्दन ।
तदेव देया महिषो संसारभयभीदना ॥
सुपयोधरा सुजयना सुगृह्णी सुखुरा तथा ।
प्रथमप्रसूता तद्वर्णी सुशीला दोषवर्जिता ॥
सुवर्णगृह्णीतिलका चण्डाभरणभूषिता ।
रत्नवस्त्रावृता रम्या तासदोहाश्रिता शुभा ॥
पिशाकपिण्डकोपेता सहिरण्या च शक्तिः ।
पिशाकनिलकल्लः । सहिरण्येत्याभरणदारेण ।
सप्तधान्ययुता देया ब्राह्मणे वेदपारणे ।
पुराणपाठके तदहर्माशास्त्रविदे तथा ॥
देया न वेदरहिते न वक्रप्रतिने कश्चित् ।

द्रव्यैरेभिः समायुक्तं ह्येषोऽङ्गि विधिपूर्वकम् ।
दद्यान्मन्त्रेण राजेन्द्र पुराणपठितेन च ॥
इन्द्रादिसोकपासानां या रात्रमहिषो शुभा ।
महिषोदानमाहात्म्यादस्तु मे सर्वकामदा ॥
धर्मराजस्य माहात्म्यमिह सर्व्वं प्रतिष्ठितम् ।
महिषासुरस्य जननी या साऽस्तु वरदा मम ॥

दानमन्त्रः—

दद्यात् प्रदक्षिणीकृत्य ब्राह्मणं तां पयस्विनीम् ।
प्रतिग्रहः स्मृतस्त्वस्याः पृष्ठदेशे स्वयम्भवा ॥
एवं दत्त्वा विधानेन ब्राह्मणस्य गृहं नयेत् ।
समापयेत्ततो विभ्रं सुसन्तुष्टो भवेदिह ॥
यनेन विधिना दत्त्वा महिषो दिगपुङ्गवे ।
सर्व्वान् कामानवाप्नोति रहस्योक्ते परतः च ॥
या स्त्री ददाति महिषो राज्ञः सा महिषी भवेत् ।
महाराजो भवेत् पुरुषो व्यासस्य वचनं यथा ॥
यज्ञयाजी भवेदिप्रः क्षत्रियो विजयी भवेत् ।
वैश्यस्तु धान्यधनवान् शूद्रः सर्व्वार्थमयुतः ॥
तस्मात् सर्व्वेण दातव्या महिषो विभवे सति ।
पुत्रपौत्रप्रपौत्राणामात्मनः शुभमिच्छता ॥
दशधेनुममानां यन्महिषो नारदोऽब्रवीत् ।
त्रिंशद्भेनुममां व्यासः सर्व्वदानोत्तमां कविः ॥
सगरेण ककुत्स्थेन जनकेन च माधिना ।

दत्ताः सद्विप्रविप्रैश्चो महिष्यः सर्वकामदाः ॥
महिषीदानमाहात्म्यं यः शृणोति स मानवः ।
सर्वपापविनिर्मुक्तः शिवलोके महीयते ॥

दुग्धाधिकां सुमहिषीं नवमेघवर्णां
सप्तपट्टकवर्तीं जघनाभिरामाम् ।
दत्त्वा सुवर्णतिलकां दिजपुङ्गवाय
लोकदयं विजयतेऽप्रतिमप्रभावः ॥

इति महिषीदानविधिः ॥

इति महाशान्तिविषयिकठकुर श्रीवीरेश्वरात्मज महा-
शान्तिविषयिकठकुर श्रीचण्डेश्वरविरचिते हत्वर-
त्नाकरे कार्तिकतरङ्गः ॥

अथ मार्गमासकृत्यम् ।

तत्र देवीपुराणे-

मार्गं रसोत्तमं दद्यात् दत्तं पौषे महाफलम् ।

रसोत्तमं श्रवणम् ।

तिलान्माषे सुनिम्बे सप्तधान्यानि फाशुने ।
विचिनाणि च वज्राणि चैवे दद्याद्विजोत्तमः ॥
वैशाखे यवगोधूमान् ज्येष्ठे तोयभृतं घटम् ।
आषाढे चन्दनं देवं सकर्पूरं महाफलम् ॥

नवनीतं नभोमासि कृत्वा प्रौष्ठपदे मतम् ।

शुक्लशर्करवर्णाद्यान् लघुकानाश्रिने सुने ॥

दीपदानं महापुण्यं कार्तिके यः प्रयच्छति ।

सर्वान् कामानवाप्नोति क्रमेणैदमुदाहृतम् ॥

प्रतान्ते गां शुभां दद्यात् सवत्सां कांस्यदोहनाम् ।

सयुगां सस्रजं वत्स दापयेद्विधिना सुने ॥

देवीं विरिञ्चिनं सूर्यं विष्णुं वापि यथाविधि ।

सभावशुद्धौ विधिवत् पूजयित्वा दिजोत्तमौ ।

दातव्या वीतरागे तु कामकोधविवर्जिते ।

अथाचके सदाचारे विनीते नियमान्विते ।

गोदानास्रभते कामान् गोश्लोकेषु मनोरमान् ।

इदञ्च दानं संवत्सरनिष्प्राप्त्यं अधिकारिभेदकल्पनागौरवात् ।

वराहपुराणे वराह उवाच-

ये यजन्ति वरारोहे मासि मार्गशिरे दिजाः ।

तान् सर्वाननुगृह्णामि हव्य-कथ्यपि स्थितान् ॥

यजन्ति मामिति श्रेयः ।

वामनपुराणे-

श्वरोऽश्वतरान् नागान् शकटान् युग्मजाविकम् ।

दातव्यं केवलप्रप्रीत्यै मासि मार्गशिरे नरैः ॥

अश्वतरो वेशर इति प्रसिद्धः । युगी युक्तरथ इति दान-

शामरः । अजन्हागः, अविर्मेषः । गोपाल-भृपाल-कल्पतरु-पारि-

जातेषु तु शकटान्यजाविकमिति पाठः स तु सुगमः ॥

भविष्यपुराणे—

मार्गशीर्षे शुभे मासि व्योमपिष्टेन निर्वृतम् ।

गन्धमाक्षेरलक्ष्य भास्कराय निवेदयेत् ॥

मेरुकेयमये-यानि-रप्सरोगणहन्तैः ।

समेकादशसाहसं सूर्यलोके महीयते ॥

मेरुकेयमयेः सौवर्णैः ।

कमादागत्य कोकेऽस्मिन् राजानं पतिमाप्नुयात् ।

अथ च मासव्याप्येकभक्तादिकम् भविष्यपुराणीय पूर्वोक्त
कार्तिककामव्रतवर्णनम् ।

स्कन्दपुराणे—

एकभक्तेन यो दशान्नासं मार्गं चपेत् च ।

स तेन कर्षणा युक्तः सुभगो भवति सर्वतः ॥

महाभारते—

मार्गशीर्षेण यो मासमेकभक्तेन चपेत् ।

भोजयेच्च दिजान् शक्त्वा मुच्यते व्याधिकिञ्चिदेः ॥

महाफलमुपकम्प देवीपुराणे—

मार्गे तु ग्रहणं प्रोक्तं देविकायां महाकुने ।

देविका महोविशेषः ।

विष्णुधर्मोत्तरे—

अथ च मार्गशीर्षे तु दत्ता सौभाग्यमश्नुते ।

अथ मार्गशीर्षाभिमतदिने दानमिति दानसागरः ।

भविष्यपुराणे—

मार्गशीर्षे शुभे मासि यः कुर्यान्नक्तभोजनम् ।

अथवा पयसा युक्तं भुञ्जानः संयतेन्द्रियः ॥

प्रयच्छेद्वा तथा कृपां नामासक्तहारभूषिताम् ।

सूर्याय कुशग्राहून् विधिज्ञापि समाचरेत् ॥

विधिरथैवाग्रे वक्ष्यमाणः ।

चितपद्मनिभैर्यानेः श्वेताश्वतरसंयुतैः ।

गत्वादित्यपुरं रम्यं प्रभया पर्याम्बितः ॥

अहिंसा सत्यवचनमस्तेयं चान्तिरार्क्यवम् ।

चित्रवनाग्निहवनं भुञ्ज्या नक्तभोजनम् ॥

पञ्चयोदपवासेन सप्तम्यां कुशमन्दन ।

एतान् गुणान् समाश्रित्य कुर्यान्नो व्रतमुत्तमम् ॥

सप्तम्युभयमाख्यातं सर्वरोगभयापहम् ।

सर्वपापप्रशमनं सर्वकामफलप्रदम् ॥

इत्येवमादिनियमैश्चरेत् सूर्यव्रतं सदा ।

य इच्छेदिष्टं स्यात् भानोरमिततेजसः ॥

इत्युभयसप्तमीव्रतम् ।

तथैव—

राजन् मार्गशिरे मासि यः कुर्यान्नक्तभोजनम् ।

भुञ्जानः शङ्खुलीर्णित्यं जितात्मा च जितेन्द्रियः ॥

पूजयेद्विधिवद्भक्त्या चामुण्डां चण्डसूदनौम् ।
 मौलोग्गलेस्तथा पद्मे विंशत्यक्षकदम्बकैः ॥
 चन्द्रनागदुर्गपुरैर्गुग्गुलेन तथा नृप ।
 भक्ष्यैर्भाज्यैरनेकैश्च सुरामसैरनेकशः ॥
 हृदिरेण तथा वीर शिरोभिर्विविधैर्नृप ।
 अजाविमहिषाणाञ्च खट्वेह्य च भेदनात् ॥
 नवम्यां विधिवद्भक्त्या पक्षयोर्दभयोरपि ।
 कुमारौर्भाजयेच्चापि ब्राह्मणान् योषितस्तथा ॥
 पञ्चगव्यहस्तक्षामो मम्यक् प्राश्य विधानतः ।
 ततो भुञ्जीत राजेन्द्र भूमिं कृत्वा तु भाजनम् ॥
 य एवं पूजयेद्भक्त्या चामुण्डां सततं नरः ।
 स याति परमं स्थानं यत्र सा परमा कला ॥
 सौवर्णं यानमारुह्य ध्वजमाकाकुलं शुभम् ।
 मोदते देवतैः साङ्गे थावदिन्द्रास्तुर्ह्रज ॥
 पुनरेत्य महाराज राजा भवति भूतले ।
 प्रभयाम्बुजसङ्गाग्रसेजसा वल्लिषन्निभः^१ ॥
 कान्ध्या चन्द्रसमी वीर बुद्ध्या धीषण-शुक्लोः ।

अथ नवमोदयोपवासादिभिर्भविष्यपुराणोक्त पौषमासोभय-
 नवमीकथितो मन्त्रयः ।

इत्युभयनवमीव्रतम् ।

तत्रैव चादित्य उवाच—

कृष्णपक्ष्यां प्रयत्नेन कृत्वा नक्तं विधानतः ।
 मासि मार्गशिरस्यादावंशुमानिति पूजयेत् ॥
 विधिवत् प्राश्य गोमूत्रमनाहारो निशि स्तुपेत् ।
 अतिरात्रस्य यज्ञस्य फलं प्राप्नोति मानवः ॥
 पौषेऽप्येवं सहस्रांशुं भानुमन्तमुग्रन्ति वै ।

उग्रन्ति गच्छन्ति ।

वाजपेयफलं तत्र दृतं प्राश्य लभेन्नरः ।
 माघे दिवाकरं नाम कृष्णपक्ष्यां नियोजयेत् ॥
 निशि पौत्वा तु गोमूत्रं गोमेधफलमश्नुते ।
 मार्गशिरं पाशुने मासि पूजयेद्भक्त्येकिलान् ॥
 राजसूयस्य यज्ञस्य फलं पुण्यमवाप्नुयात् ।
 चैत्रे च हंसनामानं कृष्णपक्ष्यां प्रपूजयेत् ॥
 शुक्लपुष्यं नरः प्राश्य अश्वमेधफलं लभेत् ।
 वैशाखे सूर्यनामानं कृष्णपक्ष्यां प्रपूजयेत् ॥
 पौत्वा कुशोदकं पुण्यं जितक्रोधो जितेन्द्रियः ।
 महामेधस्य यज्ञस्य वैनतेय फलं लभेत् ॥
 ज्येष्ठे दिवस्वर्णिं पूज्य गवां प्रद्वजोदकं पिबेत् ।
 गवां कोटिप्रदानस्य निखिलं फलमश्नुते ॥
 आषाढे तर्कनामानमिहा प्राश्य च गोमयम् ।
 प्रथात्यर्कसलोकलं वर्षाणां दिशतं विभो ॥

सावणेऽर्घ्यमनामानं पूजयित्वा पयः पिबेत् ।
 वर्षाणामयुतं साधं मोदते भास्कराक्षये ॥
 मासि भाद्रपदे षष्ठ्यां भास्वरं नाम पूजयेत् ।
 प्राशनं पञ्चगव्यस्य सर्वमेव फलं कर्मेत् ॥
 गोमूत्रफलमश्रीयादश्वमेधफलं कर्मेत् ।
 'मासि चाश्वयुजे षष्ठ्यां भगवत्यं नाम पूजयेत् ॥
 दूर्वाङ्कुरं सहत् प्राशन्न राजसूयफलं कर्मेत् ।
 माघे तु कार्तिके षष्ठ्यां गवाक्ष्यं नाम पूजयेत् ॥
 गोमूत्रफलमश्रीयादश्वमेधफलं कर्मेत् ।
 वर्षान्ते भोजयेद्विप्रान् सूर्यभक्तपरायेणान् ॥
 पायसं मधुमंथुक्तमाज्येन सुपरिशुतम् ।
 गन्ध्या हिरण्यवामांसि गन्ध्या तेभ्यो निवेदयेत् ॥
 निवेदयेत्तु सूर्याय गाक्ष्यं कृष्णां पयस्विनीम् ।
 वर्षमेकं चरेद्देवं मेरुत्तरार्धेण यो नरः ॥
 सर्वपापविनिर्मुक्तः सर्वकामसमन्वितः ।
 मोदते सूर्यलोके तु म नरः प्राचतीः समाः ॥
 इति स्कन्दपञ्चमीप्रतम् ।

मन्त्रपुराणे—

कृष्णाष्टमीमथो वक्ष्ये सर्वपापप्रणाशिनीम् ।
 शान्तिर्मुक्तिश्च भवति कथः पुंसां विज्ञेयतः ॥

१ इमे ऋषिर्देवदेवसु सप्तऋषिर्देवपूजयेत् ।
 २ D कृष्णपञ्चमीप्रतम् ।

गङ्गरं मार्गशिरसि शम्भुं पौषेऽभिपूजयेत् ।
 माघे महेश्वरं देवं महादेवस्य फाल्गुने ॥
 स्थानुं चैत्रे शिवं तद्वैशाखेऽभ्यर्चयेन्नरः ।
 ज्येष्ठे पशुपतिं 'चार्त्तदापादे उग्रमर्चयेत् ॥
 पूजयेच्छ्रावणे शर्वं नभस्ये ज्यम्बकं तथा ।
 हरमाश्वयुजे मासि तथेशानस्य कार्तिके ॥
 कृष्णाष्टमीषु सर्वासु भक्त्या सम्यजयेद्विजान् ।
 गो-भू-हिरण्य-वासोभिः शिवभक्तानुपोषितः ॥
 गोमूत्रघृतगोक्षौरं तिलाक्षस्यं कुशोदकम् ।
 गोशृङ्गोद-शिरौषार्क-विष्णुपत्र-दधीनि च ॥
 पञ्चगव्यस्य सम्राश्व गङ्गरं पूजयेन्निशि ।
 अश्वत्थस्य वटक्षैवोदुम्बरं प्रचमेव च ॥
 पक्षाग्रं जम्बुद्वीपस्य विदुः षष्ठं महर्षयः ।
 मार्गशीर्षादिमासाभ्यां दाभ्यां दाभ्यां यथाक्रमम् ॥
 एकैकं दत्तधावनं^१ दृष्ट्वेतेषु भक्षयेत् ।
 दद्यात् समाप्ते दध्नां वितानध्वजचामरम् ॥
 देवाय दद्याद्दण्डास्य कृष्णां गां कृष्णवाससी ।

कृष्णगेन्द्रकवाससी इति कृत्यसमुच्चये पाठः ॥

दिजानामामकुर्वाणं^२ पञ्चरत्नसमन्वितान् ।
 गावः कृष्णाः सुवर्णस्य वासांसि विविधानि च ॥

१ AB दद्यात् ।
 २ B—पवनं ।

१ B तिलाक्षं यव—
 २ B चद्रकुर्वाणं ।

देयानीति शेषः ।

कविश्च गाः कृष्णाः सुवर्णहेति पठः स च सुगम एव ।

आकृष्टं पुनर्देयाद्गामेकामपि भक्तिः ।

न विज्जगच्छं कर्त्तुं कुर्वन् दोषमवाप्नुयात् ॥

कृष्णाष्टम्यामुपोष्येवं मत्तकल्पगतद्वयम् ।

पुमान् मन्त्रजितो देवेः शिवलोके महीयते ॥

इति कृष्णाष्टमौव्रतम् ।

भविष्यपुराणे - विश्वरुवाच -

कृष्णाष्टम्यां प्रयत्नन कृत्वा नक्तं विधानतः ।

नक्तं नक्तव्रतमकल्पम् ।

मासि मार्गशिरे षि ग्रहं देवमर्चयेत् ।

पोत्वा शक्ता च गोमूत्रमनाहारो निशि खपेत् ॥

अनाहारो गोमूत्रातिरिक्ताहारशून्यः एवमुत्तरचापि ।

अतिरात्रस्य यज्ञस्य फलमष्टगुणं लभेत् ।

एवं पौषे तु मयूज्य शक्नुनामानमौश्वरम् ।

कृष्णाष्टम्यां व्रतं प्राश्य वाजपेयफलं लभेत् ॥

माघे महेष्टरं विप्र कृष्णाष्टम्यां प्रपूजयेत् ।

निशि पोत्वा च गोद्वीरं गोमेधफलमाप्नुयात् ॥

फाशुने च महादेवं मयूज्य प्राशयेत्तिस्रान् ।

राजसूयस्य यज्ञस्य फलमष्टगुणं लभेत् ॥

चैत्रे च श्यामनामानं कृष्णाष्टम्यां प्रपूजयेत् ।

गवाश्च भर्त्तितां प्राश्य सोऽयमेधफलं लभेत् ॥

वैशाखे शिवनामानं पूजयित्वा प्रयत्नतः ।

रात्रौ कुशोदकं प्राश्य सर्वमेधफलं लभेत् ॥

ज्येष्ठे पशुपतिं पूज्य गवां शृङ्गोदकं पिबेत् ।

गवां कोटिप्रदानस्य यत्फलं तदवाप्नुयात् ॥

आषाढे चोद्यनामानमिष्ट्वा प्राश्य च गोमयम् ।

वर्षाणाञ्च व्रतं माघं शिवलोके महीयते ॥

शशुन्तु आवणे मासि पूज्यार्कं प्राशयेत्तिस्रि ।

गोमयस्य तु यज्ञस्य फलमाप्नोति मानवः ॥

श्रव्यकन्तु भाद्रपदे कृष्णाष्टम्यां प्रपूजयेत् ।

सन्म्राश्य विष्णुपद्मं वाजपेयफलं लभेत् ॥

माघे चाश्वयुजे प्रोक्तं प्राशनं तण्डुलोदकम् ।

नास्मा ईशं यजेद्देवं पुण्डरीकफलं लभेत् ॥

माघे तु कार्तिकेऽष्टम्यामीशानाख्यं प्रपूजयेत् ।

पञ्चगव्यं सकृत्पीत्वा पद्मयज्ञफलं लभेत् ॥

वर्षान्ते भोजयेदिष्टान् शिवभक्तिसमन्वितान् ।

पाथनं मधुसूक्तं व्रतेन सुपरिशुतम् ॥

निवेदयेत् रुद्राय गां कृष्णाञ्च पयस्विनीम् ।

वर्षमेकं तथा कुर्यात्क्षैरन्तर्य्यं यो नरः ॥

कृष्णाष्टमौव्रतं भक्त्वा तस्य पुण्यफलं शृणु ।

सर्वपापविनिर्मुक्तः सर्वैश्वर्य्यसमन्वितः ॥

वसेच्छिवपुरे नित्यं न चेदायाति नाकभाक् ।

यथापि कृष्णाष्टमौ न श्रुता निशाकाक्षस्य न श्रुतः तथापि

माघे तौ बोद्धव्यौ पूर्वापरपरामर्शात् प्रतिमासप्राशन श्रुतफल-
ज्ञाप गुणफलरौत्या संवत्सरफलज्ञाधिकारिविशेषणमिति सर्व-
समञ्जसम् ।

ब्रह्मपुराणे—

मार्गशीर्षस्य मासस्य प्रारम्भे प्रतिपद्यपि ।
नवसंवत्सरारम्भो देवैः कृत्युने कृतः ॥
काश्यपेन तु कश्मीरा निर्मिता च सुशोभना ।
तस्मान्नच नरेः कार्यः सदा पुण्यमहोत्सवः ॥
पुष्ये मासौ गीतवाद्ये मङ्गले दृष्टशोभिभिः ।

मासं पुष्यमासा ।

याने रत्नेस्तथा वस्त्रैरुपयुक्ते नरेः सदा ।

काशिकापुराणे— अनिलाद उवाच—

मासि मार्गशिरे प्राप्ते चन्द्रशुद्धौ शुचिः शिताम् ।
द्वितीयान्तु समासाद्य नक्तं भुञ्जीत पायसम् ॥
आचम्य च शुचिर्भूत्वा दण्डवत्कङ्करं नमेत् ।
सुदान्वितो नमस्कृत्य विज्ञाप्य संस्पृशेत्तदम् ॥
उदुम्बरं ततो गृह्य भक्षयेद्भक्तधावनम् ।
उत्तराश्विनं सापं सत्वचं निर्गणं शुभम् ॥
तृतीयायां परे चाश्वि गौरीं शम्भुं प्रपूजयेत् ।
पूजयित्वा निराहारः शङ्करं कीर्तयन् स्मरेत् ॥
शाश्विपिष्टमघे कृत्वा रूपे स्त्रीपुंसयोः शुभे ।

रूपे रूपके प्रतिमे इति यावत् ।

पात्रे स्थाप्य च ते पूज्ये जागरं निशि कल्पयेत् ।
विधिवत् पूजयित्वा तु हरं स्थाप्य दत्तादिभिः ॥
प्रभाते ते गृहीत्वा तु पुष्यं तस्मै निवेदयेत् ।
तस्मै वराय ।

आचार्यं पूजयेद्भक्त्या लिङ्गिनश्च तथा द्विजान् ।
दाम्पत्यानि च तथैव शक्त्या तांश्चापि दक्षयेत् ॥
प्रतिमासश्च कुर्वीत विधिनानेन सर्वतः ।
कार्तिकान्ते ततो मासि मार्गशीर्षे समुद्यते ॥
नामान्यतः प्रवक्ष्यामि प्रतिमासं क्रमाच्छृणु ।

अतो मार्गशिरेः परं, मार्गशीर्षे तु शम्भुं गौरीं वेति नामनो
अथमत एव कथिते ।

पूजाजपनिमित्तञ्च सिद्ध्यर्थं चिन्तितस्य च ॥
एवं पौषे तु सम्प्राप्ते गिरौशं पार्वतीं तथा ।
अर्घ्यं जप्य चतुर्थ्याञ्च पञ्चगव्यं ततः पिबेत् ॥
भवसेव भवानीञ्च माघे नित्यं प्रपूजयेत् ।
फाल्गुने च महादेवमुमया सहितं विभुम् ॥
ललितां शङ्करं देवं चैवे मासि प्रपूजयेत् ।
व्यासुक्षैव हि वैशाखे लोकमाया समं यजेत् ॥
इन्द्राया सह इन्द्रश्च ज्येष्ठे मासि प्रपूजयेत् ।
आषाढे परशुरामश्च शक्या सहस्रलोचनम् ॥
नीलकण्ठं आवणे च सुनन्दाञ्च समर्चयेत् ।
भीमं भाद्रपदे मासि कालरात्र्या समं विभुम् ॥

शिवमाश्रये देवं दुर्गं चार्हमर्चयेत् ।
 ईशानं कार्तिके मासि शिवादेवीयुतं विभुम् ॥
 जपध्यानार्चनादौ च नामान्येतानि सुव्रत ।
 कृतानि नामरूपाणि विना चैतैरभिद्विभाक् ॥
 प्रतिमासम् पुष्पाणि अर्चायां विनियोजयेत् ।
 तानि क्रमात् प्रवक्ष्यामि सद्यस्तुष्टिकराणि च ॥
 आद्ये नौस्तोत्रं चोक्तं तदभावे पराणि वै ।
 पश्चात् च सुगन्धीनि योजयेत् भक्तितोऽर्चने ॥
 करवीरं विश्वपत्तं किंशुकं कुरुभक्तिकाम् ।

कुरुशब्दः कुरुकष्टकपरः ।

पाटलाश्च कदम्बश्च तगरं द्रोणं मालतीम् ।
 वत्सरान्ते वितानश्च ध्वजं घण्टाश्च दीपिकाम् ॥
 धूमोत्थेपं युगं सङ्कलनं शङ्कराय निवेदयेत् ।

युगं वत्सयुगम् ।

जापयित्वा च यिला तु सौवर्णं प्रचुरं न्यसेत् ।
 रूपयुगं ततो दद्यात् शालिपिष्टमयश्च यत् ॥

रूपयुगं पूर्वोक्तस्त्रीपुंसप्रतिमायुगम् ।

नैवेद्यश्च वस्त्रश्चैव संशोध्य विधिवन्निवे ।
 कुम्भाक्षीराजग्नं शशोक्षतो गन्धद्रुवं चकम् ॥
 चतुरस्रं महादेवमुमाश्चैव त्रिकोणिकाम् ।
 आलाचार्याय तद्युगं मौक्तिकादियुतं ददेत् ॥
 प्रतिनो भोजयेत् पश्चात् दादग्रेव दिजोत्तमान् ।

मिथुनानि तथा ब्रह्मन् भोज्यं शक्त्वा तु दक्षयेत् ॥
 कर्षकैकप्रमाणेन शतकुम्भमयं शुभम् ।

शतकुम्भमयं तद्युगमित्यर्थः ॥

मौक्तिकानां चतुःषष्टिं प्रवालकचतुष्टयम् ।
 तावन्ति पुष्परागाणि तास्ररूपाणि चैव हि ॥
 एतान् समधानं सन्धारान् वत्सयुगोपरि न्यसेत् ।
 चलारिंशतमष्टौ वा कुम्भांश्चोपानयौ तथा ॥
 सहिरष्ठाक्षतान् दद्यात् पुष्पोदकसमन्वितान्
 दीनार्तदुःखितानाञ्च तद्दिने चानिवारितम् ।
 कल्पयेदन्नदानञ्च आनक्तं शक्तितो बुधः ॥
 न्यूनाधिकं न कर्त्तव्यं स्ववित्तपरिमाणतः ।
 पूरयेत् कल्पनायैव (?) वित्तशायं न कारयेत् ॥

इत्यवियोगव्रतम् ।

भविष्यपुराणे—सुमन्तुस्त्वाच—

प्राप्ते मार्गशिरे मामि शुक्लपञ्चान्तु यो भवेत् ।
 स ज्ञेयः कामदो वारः सदेष्टो भास्करस्य तु ॥
 तत्र यः पूजयेद्भक्तुं भक्त्या अद्वासमन्वितः ।
 स मुक्तः सर्वपापेभ्यः प्राप्नुते चण्डदीधितिम् ॥
 रत्नचन्दनमिन्ध्राणि करवीराणि सुव्रत ।
 धूपं हताहुतिं वीर भास्कराय प्रयोजयेत् ॥

इताञ्जतिं धूपं इतमचेपोद्भवं धूपमित्यर्थः ।

नैवेद्यं चापि कासारं सुगन्धिं तीक्ष्णमेव च ।

कासारं कंवार इति प्रसिद्धं पक्षाक्षविशेषम् ।

कृत्वापवासमयवा नक्तं चिपुरसूदनम् ॥

इत्थं प्रपूजितो ह्यत्र भास्करो लोकभास्करः ।

ददाति विपुलान् भोगानतोऽयं कामदः स्मृतः ॥

स पुचं पुचकामेभ्यो धनकामाय वै धनम् ।

विद्यार्थिने शुभां विद्यामारोग्यं रोगिणे प्रभुः ॥

अस्याश्च विविधान् भोगान् तच्च सम्युज्जितो विधिः ।

तत्रैव ब्रह्मोवाच ।

या तु मार्गशिरे मामि शुक्लपत्रे तु सप्तमी ।

नन्दाया कथिता वीर सर्वानन्दकरी शुभा- ॥

पञ्चम्यानेकभक्तश्च षष्ठ्यां नक्तं प्रकीर्तितम् ।

सप्तम्यामुपवामन्तु कीर्त्तयन्ति मनीषिणः ॥

पावनान्यत्र वै त्रौणि जगन्ति वै मनीषिणः ।

मालतीकुसुमानीह सुगन्धं चन्दनं तथा ॥

कर्पूरागुरुसन्धिधूपपञ्चाय विनिर्दिष्टेत् ।

दध्योदनं सखण्डन्तु नैवेद्यं भास्करप्रियम् ॥

तदेव दद्याद्विप्रेभ्यस्तस्मिन्निधाय सखं तथा ।

एवञ्चतुर्थ्यपि मार्गशिरेः पौष-माघ-फाल्गुनेषु, पुष्यं मालत्याः

कर्पूरादिर्धूपः सखण्डदध्योदनं नैवेद्यं पारणमपि तेनैव ।

पूजार्थं भास्करस्यैव प्रथमे पारणे विधिः ।

चैवादिचतुष्टये विधिमाह-

पक्षाग्रपुष्याणि विभो यं च चन्दनमेव च ।

एतत् परिभाषयति-

कर्पूरचन्दनं कुष्ठमुशीरं मिन्धु(ह्)कस्तथा ।

सयन्धि वृषणं भीमं कुकुमं गृध्रनं तथा ।

हरीतकी तथा भीम एव यथाङ्ग उच्यते ॥

एतद्यत्नं चन्दनमुच्यते इत्यर्थः । तदिदमनुलेपनम् ।

धूपपञ्चाह-

धूपं प्रबोधमादिष्टं नैवेद्यं सखण्डखाद्यकाः ।

प्रबोधधूपं परिभाषयति-

वृषणागुरुं मिन्धु(ह्)कश्च बालकं वृषणस्तथा ।

चन्दनं तगरं मुक्तं प्रबोधं शर्करान्वितम् ॥

प्रबोधं धूपमाञ्जरिति शेषः । सखण्डखाद्यकाः सखण्डनिर्मित-

खाद्यानि ।

भोजयेद्वाह्मणांश्चापि सखण्डाद्यैर्गणाधिप ।

निम्बपत्रन्तु सम्राज्ञस्ततो भुञ्जीत वाग्यतः ॥

पारणस्य द्वितीयस्य विधिरेव प्रकीर्तितः ।

आवणादिचतुष्टये-

नौकीत्यलानि शुभ्राणि धूपं गुग्गुलुमाहरेत् ।

शुभ्राण्युत्पलान्येव ।

नैवेद्यं पांशुमुपकान् प्रीतये भास्करस्य च ।

विस्लेपनचन्दनञ्च प्राशनं विष्णुमुच्यते ।

द्वितीयस्यापि ते वीर कथितो विधिस्तमः ॥

द्वितीयस्य पारणस्य ।

शृणु देवस्य नामानि पावनानि नृणां सदा ।

विष्णुर्भगवत्तया धाता प्रीयतामुच्चरेदचः ॥

तेन विष्णुः प्रीयतामिति प्रथमे चतुर्मासे, द्वितीये भगः
प्रीयतामिति, धाता से प्रीयतामिति तृतीये क्रमेण वाचो
भवन्ति ।

अनेन विधिना यस्तु कुर्यान्नन्दां नरः सदा ।

स कामानिह सम्प्राप्य विधातार्त्तमवाप्नुयात् ॥

सदा स कामान् सम्प्राप्येत्यन्वयः । आदूरद्योतनाय वा सदेति
काम्यत्वस्येयात् ।

पुत्रभामो लभेत् पुत्रान् धनकामो लभेद्धनम् ।

विद्यार्थो प्राप्नुयाद्विद्यां यज्ञकामो यज्ञस्तथा ॥

सर्वान् कामान्स्तथा प्राप्य तदन्ते शाश्वतीः समाः ।

ततः सूर्यसदो गत्वा नन्दते नन्दिवद्भुजः ॥

सूर्यसदः सूर्यसभाम् ।

इत्येवानन्दजननी नन्दा स्थाता मया दिश ।

यासुपोऽयं नरः श्रुत्वा नन्दते कमयाय वे ॥

कं स्वर्गम् ।

विष्णुश्वाच—

कुक्षे जन्म तपारोग्यं धनहिंसेह दुर्कभा ।

चित्तं प्राप्यते येन तस्मै गद जगत्पते ॥

महोवाच—

यो मार्गशौर्ध्वं सितवस्त्रमेऽङ्गि

हस्तार्धयोगे जगतः प्रसूतिम् ।

सम्पूज्य भानुं विधिनोपभोगी

सम्पन्धूपाक्षवरोपहारैः ॥

मृच्छीत यः प्राशन-पूजनादि

दानादियुक्तं व्रतमन्दमेकम् ।

दद्याच्च दानं दिजपुङ्गवेभ्य-

सं कथ्यमानं विनिमोध वीर ॥

वज्रं यवान् ब्रौह्मियवं चिरणं

यवाक्षमम्भः करकाक्षपात्रम्^१ ।

कचं पयोऽङ्गं गुडफाणिताक्षम्

दद्यात्तथा वस्तमनुक्रमेण ॥

यद्येकयन्त्रे विधिनोदितेन

तस्यां तिथौ लोकगुहं प्रपूज्य ।

यद्यो मासः, वज्रं एतं गुडा व्यञ्जनानि फाणितं कथितेचुरस-
चिह्नं ब्रूवद्भ्यम् ॥

अग्रीत यथात्मविशुद्धिहेतोः

संप्राशनानीह निमोध तानि ॥

गोमूत्रमम्भो एतन्मामग्राकं

दूर्वा दधित्रीहियशंसितांश्च ।
सूर्यांशुतप्तं जलमम्बुजानि
चौरश्च मासकमशोपयुज्य^१ ॥
कुले प्रधाने धनधान्यपूर्णे
यस्यावृते ध्वस्तसमस्तदुःखे ।
प्राप्नोति जन्माविकलेन्द्रियश्च
भवत्यरोगी मतिमान् सुखी च ॥

यस्यावृते लक्ष्म्यावृते ।

इति चित्तप्रदा नाम सप्तमी ॥

ब्रह्मपुराणे—

यद्विष्णोर्दक्षिणं नेत्रं तदेवाकृतिमत् पुनः ।
अदितेः कश्यपाज्जने मित्रो नाम दिवाकरः ॥
मार्गशीर्षस्य मासस्य शुक्लपक्षे शुभे तिथौ ।
सप्तम्यां तेन सा ख्याता लोकेऽस्मिन् मित्रसप्तमी ॥
पञ्चान्तु स्वपनं कार्यं तस्मै मित्राय भानवे ।
यथा विष्णोः प्रबोधे तु क्रियते सर्वसम्पदा ॥

यथा विष्णोरित्यनेन कार्तिकशुक्लैकादश्यां विष्णुस्नानौच-
इत्यादिदेशः ।

तत्रोपवासः कर्त्तव्यो भक्ष्याश्च फलानि च ।
रात्रिजागरणं कार्यं नृत्यगीतपुरःसरम् ॥

सप्तम्यां स्वपनं कृत्वा ततः खाला यजेद्भुविम् ।
नानाकुसुमसन्धारैर्भक्ष्यैः पिष्टमयैः शुभैः ॥
मधुना च प्रभूतेन होमजप्य समाधिभिः ।
ब्राह्मणं स्तुर्पयेत् पश्चाद्दीनानाथांश्च मानवान् ॥
अष्टम्यां संविभक्ष्याथ तथाच नट नर्तकान् ।
दिनद्वये च भोक्तव्यं पैष्टमसं मधुसुतम् ॥
मित्रसप्तमीव्रतमित्युपसंहारेण कृत्यसमुच्चये भूपाख्योऽस्या व्रतत्वं
मन्यते ।

वराहपुराणे— अगस्त्य उवाच—

एकादश्यान्तु यत्नेन नक्तं कुर्याद्यथाविधि ।
मार्गशीर्षे च शुक्लादौ चारभ्याब्दं विचक्षणः ।
तद्भुतं धनदख्येष्टं कृतं वित्तं प्रयच्छति ॥
शुक्लैकादश्यामारभ्याब्दं कुर्यादित्यन्वयः ।

नरसिंहपुराणे—

उपवासो मुनिश्रेष्ठ एकादश्यां विधीयते ।
नरसिंहं समभ्यर्च्य सर्वपापैः प्रमुच्यते ॥
एतद्भुतं शुक्लैकादश्यामेकदिनसमाप्यमेव वदन्ति । तथापि
प्रसङ्गादिः सिद्धितम् ।

विष्णुः—

मार्गशीर्षे शुक्लैकादश्यामुपोषितो द्वादश्यां भगवन्तं वासुदेव-
मर्चयेत् । पुण्यधूपानुलेपनैवेद्यैर्वह्निब्राह्मणतर्पणैस्तमेतत् संवत्सरं
कृत्वा पापेभ्यः पूतो भवति यावज्जीवं कृत्वा श्वेतद्वीपमवाप्नोति

समयदादशौख्यं स्वस्वरेण स्वर्गमवाप्नोति यावज्जीवं कृत्वा
विष्णुलोकमेवं पञ्चदशौख्यं ।

ब्रह्मभूतममावस्थां पौर्णमास्यान्त्येव च ।

योगभूत परिवरन् केशवं महदाप्नुयात् ॥

ब्रह्मपुराणे सत्यतपा उवाच—

कोऽसौ धरण्यां सद्योर्ध्वं उग्रवासो महाभुजे ।

कानि ब्रह्मानि च तथा एतन्मे वक्तुमर्हसि ॥

दुर्वासा उवाच—

मार्गस्य शुक्लपद्मे तु दशम्यास्त्रियतात्मवान् ।

स्नात्वा देवार्चनं कृत्वा अग्निकार्यं यथाविधि ॥

शुचिवासाः प्रमत्तत्वा हव्यं चारुं सुसंस्कृतम् ।

शुक्ला पञ्चपदं गत्वा पुनः शौचञ्च पादयोः ॥

कृत्वाशुक्लमानन्तु चौरवृत्तममुद्भवम् ।

भक्तयेदन्तकाष्ठन्तु ततश्चाचम्य यत्नतः ॥

सुहाङ्गानि तथाङ्घ्रिश्च चिरं ध्यात्वा जनार्दनम् ।

ग्रङ्गाचक्रगदापाणिं पौतवामः—किरोटिमम् ॥

प्रसन्नवदनं देवं सर्वलक्षणसज्जितम् ।

ध्यात्वा जलं स्पृष्ट्वा तु भानुरूपं जनार्दनम् ॥

दत्तार्घ्यं पादयोः पश्चात् करतोयेन मानवः ।

एवमुच्चारयेदाद्यं तस्मिन् काले महाभुजे ॥

एकादश्यां निराहारो भूत्वाऽहनि परे त्वहम् ।

भोक्ष्यामि पुण्डरीकाक्षं शरणं मे भवाद्युत ॥

एवमुक्त्वा ततो रात्रौ देवदेवस्य सन्निधौ ।

जपकारायणायेति रूपेण विधानतः ॥

ततः प्रभाते विरुले नदीं गत्वा समुद्रगाम् ।

इतरां वा तडागं वा गृहे वा निश्चितात्मवान् ॥

आनीय मृत्तिकां शुद्धां मन्त्रेणानेन मानवः ।

धारणं पोषणं तत्तो भूतानां देवि सर्वदा ॥

तेन सत्येन मां दिव्ये पापान्मोक्षय मृत्तिके ।

मह्नाण्डोदरतीर्थानि करैः स्पृष्टानि ते रवे ॥

भवन्ति भूतानि यतो मृत्तिकामालभेत्ततः ।

त्वयि सर्वे वशा नित्यं स्थिता वरुण सर्वदा ।

तेनेमां मृत्तिकां प्राप्य मां पूतं कुरु मा चिरम् ॥

एवं मृदं रविं तोयं प्रसाद्यात्मानमाश्रमेत् ॥

त्रिः कृत्वा शेषमृदया कुण्डमाक्षिप्य वे जले ।

ततः स्नात्वा नरः सम्यक् मन्त्रवक्षोपचारतः ॥

स्नात्वा चावशकं कृत्वा पुनर्देवगृहं व्रजेत् ।

तत्पाराध्य महायोगं देवं नारायणं विभुम् ॥

केशवाय नमः पादौ कटिं दामोदराय च ।

जानुभ्यां नरसिंहाय उरु श्रीवत्सधारिणे ॥

कण्डं कौस्तुभनायाय वक्षः औपतये तथा ।
 चैलोक्यविजयायेति बाह्यं चर्मात्मने शिरः ॥
 रथाङ्गधारिणे चक्रं शङ्करायेति वारिजम् ।
 वारिजं शङ्खम् ।

गङ्गीरायेति च गदां पङ्कजं शान्तमूर्त्तये ।
 एवमभ्यर्च्य देवेशं देवं नारायणं प्रभुम् ॥
 पुनस्तस्यापतः कुम्भांस्तुरः स्थापयेद्बुधः ।
 जलपूर्णान् समाख्यांश्च सितचन्दनलेपितान् ॥
 चतुर्भिस्तिलपात्रैस्तु स्तुगितान्मङ्गलार्चिणः ।
 चत्वारस्तु समुद्रास्तु कलशाः परिकीर्त्तिताः ॥
 तेषां मध्ये शुभं पौठं स्थापयेदस्त्रसदृशम् ।
 तस्मिंश्च रौप्यं शौवर्णं ताम्रं वा दारवन्मथा ॥
 अक्षतसोऽथ पूर्णं कृत्वा पात्रं ततो न्यसेत् ।

अक्षतः शौवर्णादीनामभावे दारवमपि कुर्यादित्यर्थः ।

शौवर्णं मत्स्यरूपेण कृत्वा देवं जनार्दनम् ।
 वेदवेदाङ्गसंयुक्तं श्रुतिसूतिविभूषणम् ॥
 तत्रानेकविधैर्भक्ष्यैः फलैः पुष्पैश्च शोभितम् ।
 गर्भधूपैश्च मन्त्रैश्च अर्चयित्वा यथाविधि ॥
 रथातलगतता वेदा यथा देव त्वयाहताः ।
 मत्स्यरूपेण तस्मात्मा भवानुद्धर केशव ॥
 एवमुच्चार्य तस्याग्रे जागरं तत्र कारयेत् ।
 यथाविभवसारेण प्रभाते विमले तथा ।

यथाविभवसारेण यथावित्तानुसारेण ।

चतुर्णां ब्राह्मणानाञ्च चतुरो दापयेद्दृढात् ।
 पूर्वञ्च बङ्गुचे दद्यात् कन्दोगे दक्षिणस्तथा ॥
 यजुःशास्त्रान्विते दद्यात् पश्चिमं घटमुत्तमम् ।
 उत्तरं कामतो दद्यादेव एव विधिः स्मृतः ॥
 अग्नेदः प्रीयतां पूर्वं सामवेदस्तु दक्षिणे ।
 पश्चिमे तु यजुर्वेदोऽथर्ववेदस्तथोत्तरे ॥
 ताम्रपात्रैस्तु सतिलैः स्तुगितान् कारयेद्दृढान् ।
 ततस्तं जलपात्रस्थं ब्राह्मणाय कुटुम्बिने ॥
 दद्यादेवं महाभाग ततः पश्चात्तु भोजयेत् ।
 ब्राह्मणान् पायसेनाग्राह्यान् ततः पश्चात् स्वयं नरः ॥
 शुश्रूषीत महितो मृत्यैर्वाग्यतः संयतेन्द्रियः ।
 यः सकृद्वाद्वाग्मीनेतां करोति विधिवन्मुने ॥
 स ब्रह्मलोकमाप्नोति तत्कालमेव तिष्ठति ।
 ततो ब्रह्मोपमं चाने तल्लयस्तिष्ठते चिरम् ॥
 पुनःसृष्टौ भवेद्देवो वैराजो नाम नामतः ।
 ब्रह्महत्यादिपापानि रक्ष लोके कृतान्यपि ॥
 अकामतः कामतो वा तानि नश्यन्ति तत्क्षणम् ।
 रक्ष लोके दरिद्रो वा भ्रष्टराज्योऽथवा नृपः ॥
 उपोष्य तु विधानेन मेश्वरो राज्यभाक् भवेत् ।
 मेश्वरो लक्ष्मीश्वरः ।

वन्ध्या नारी भवेद्या तु अनेन विधिना शुभा ॥

उपोष्य तु भवेत्तस्याः पुत्रः परमधार्मिकः ।
 भगवन्नागमनं येन जानताऽजानता कृतम् ॥
 न इमं विधिमाख्याय तस्मात् पापादिसुच्यते ।
 ब्रह्मक्रियाया लोपेन ब्रह्मवर्षकृतेन च ॥
 उपोष्येमां सकृद्भक्ता वेदमंस्कारमाप्नुयात् ।
 किञ्चापि ब्रह्मनोक्तेन न तदस्ति महामुने ॥
 प्राप्यं वा प्राप्यते नैव पापं वा यन्न नश्यति ।
 अदोषिताय नो देयं विधानं नास्तिकाय च ॥
 वेददेवदिवे वापि न श्राव्यन्तु कदाचन ।
 गुह्यभक्ताय दातव्यं सर्वपापप्रणाशनम् ॥
 इह जन्मनि वैराग्यं धनधान्यं वरस्त्वयः ।
 भवन्ति विविधा यस्तु उपोष्यति विधानतः ॥
 इति मत्स्यदादशौव्रतम् ।

मत्स्यपुराणे— नारद उवाच—

भगवन् भूतभक्ष्येन तथान्यदपि यद्व्रतम् ।
 भुक्तिमुक्तिकलोपायं तत् पुनर्वक्तुमर्हसि ॥
 एवमुक्तोऽप्रवीणभुर्नारदं तपसा निधिम्^१ ।
 मत्स्यमक्षपसा ब्रह्मन् पुराणप्रतिवत्सलः ॥
 धर्माऽयं वृषरूपेण नास्ति नन्दोऽसरो विशुः ।
 धर्मान् माहेश्वरान् वक्ष्यत्यतःप्रभृति नारद ॥

१ मूले अयं वाक्यपरान्तः ।

इत्युक्त्वा देवदेवेशस्तत्रैवान्तरधीयत ।
 नारदोऽपि हि शुश्रूषुरष्टमन्दिकेश्वरम् ॥
 आदिष्टस्त्वं शिवेनेह वद माहेश्वरं व्रतम् ।

मन्दिकेश्वर उवाच—

शृणुस्त्वावहितो ब्रह्मन् वक्ष्ये माहेश्वरं व्रतम् ।
 त्रिषु लोकेषु विख्याता नास्ति शिवचतुर्दशी ॥
 मार्गशीर्षे चयोदश्यां मितायामेकभोजनः ।
 'प्रार्थयेद्देवदेवेश त्वामहं शरणकृतः ॥
 चतुर्दश्यां निराहारः समभ्यर्च्य च शङ्करम् ।
 सुवर्णं वृषभं दत्त्वा भोक्ष्येऽहञ्चापरेऽहनि ॥
 एवं नियमकृत् सुप्ता प्रातस्तथाय मानवः ।
 कृतस्नानजपः पश्चादुभया सह शङ्करम् ॥
 पूजयेत् कमलैः शुक्लैर्गन्धधूपानुलेपनैः ।
 पादौ नमः शिवायेति शिरः सर्वात्मने नमः ॥
 'ललाटम् चिन्तेष्वयं नेत्राणि हरये नमः ।
 मुखमिन्दुमुखायेति श्रीकण्ठायेति कन्धराम् ॥
 मधोजाताय कर्णौ तु वामदेवाय वै भुजौ ।
 'स्तनौ तत्पुरुषायेति तथेशानाय चोदरम् ॥

१ ॥ पूजयेत् । २ B चिन्तेष्वयं नेत्राणि ललाटं हरये नमः ।

३ B पुस्तके स्नानावित्यादिपङ्क्तिस्थाने । उक्त स्नानमवैराग्यचिन्तायेति प्रपूजयेत् ।
 इत्यधिकः ।

अधोरहदयायेति हृदयश्चाभिपूजयेत् ।
 अनन्यैश्वर्यनाथाय जातुनी पूजयेदुधः ॥
 पाशैः चानन्यधर्माय ज्ञानभूताय वै कटिम् ।
 प्रधानाय नमो जङ्घे गुह्यौ व्योमात्मने नमः ॥
 व्योमकेशात्मरूपाय केशान् पृष्ठञ्च पूजयेत् ।
 ततस्तु वृषभं हैमसुदकुम्भसमन्वितम् ॥
 शुक्रमाश्वाम्बरधरं पञ्चरत्नसमन्वितम् ।
 भक्ष्यैर्नानाविधैर्युक्तं ब्राह्मणाय निवेदयेत् ॥
 प्रीयतां देवदेवोऽथ सद्योजातः पिनाकधृक् ।
 ततस्तु विप्रानमेन तर्पयेच्छक्तिः शुभान् ॥
 पृषदाज्यक्तु सन्नाथ्य स्वपेद्भूमावुदङ्मुखः ।
 पञ्चदशान्ततः पूज्य विप्रान् भुञ्जीत वाग्यतः ॥
 तदत् कृष्णचतुर्दशमेतत् सर्वं समाचरेत् ।
 चतुर्दशीषु सर्व्यासु कुर्यात् पूर्ववदर्चनम् ॥
 ये तु मासे विशेषाः स्युः स्नात्रिबोध क्रमादिह ।
 मार्गशीर्षादिमाने तु क्रमादेतद्दौरयेत् ॥
 शङ्कराय नमस्तुभ्यं नमस्ते करवौरक ।
 शम्भकाय नमस्तेऽस्तु महेश्वर ततःपरम् ॥
 नमः पशुपते नाथ नमस्ते शम्भवे पुनः ।
 नमस्ते परमानन्द नमः श्रीमार्द्धधारिणे ॥

नमो भीमाय इत्येवं त्वामहं शरणकृतः ।
 गोमयं गोमयं चौरं दधि सर्पिः कुशोदकम् ॥
 पञ्चगव्यं तथा विष्णुं च गोष्ठकवारि च^१ ।
 तिलाञ्च कृष्णा विधिवत् प्राशनं क्रमशः स्मृतम् ॥
 प्रतिमासश्चतुर्दशमेकैकं प्राशनं स्मृतम् ।
 मन्दारैर्मालितौभिश्च तथा धुस्तरकैरपि ॥
 सिन्धुवारैरग्नौकैश्च मल्लिकाभिः सपाटलैः ।
 अर्कपुष्पैः कदम्बैश्च शतपञ्चा तथोत्पलैः ॥
 एकैकेन चतुर्दशामर्चयेत् पार्व्वतीपतिम् ।
 पुनश्च कार्तिके मासि सन्नाथे तर्पयेद्भुजान् ॥
 अक्षैर्नानाविधैर्भक्ष्यैर्वस्त्रमास्त्रविभूषणैः ।
 कृत्वा नीलवृषोत्सर्गं श्रुत्युक्तविधिना नरः ॥
 उमामहेश्वरं हैमं वृषभञ्च गवा मह ।
 युक्ताफलाष्टकयुतं सितनेत्रपटान्वितम् ॥
 सर्व्यापस्करसंयुक्तां शय्यां दद्यात् सकुम्भिकाम्^२ ।
 तास्यपात्रोपरि पुनः शालितण्डुलसंयुताम् ॥
 स्नाथ्य विप्राय शान्ताय वेदविद्प्रवराय^३ वै ।
 ज्वेष्टसामविदे देयं न वक्त्रतिने कश्चित् ॥
 गुह्यज्ञे ओषधे दद्यादाचार्यं तत्त्ववेदिनि ।
 अथर्वनाथ च सौम्याय सदा कल्याणकारिणे ॥

१ D कपूरचामुकं यवान् । कश्चित् पञ्चमोष्ठकवारि च ।

२ B सकुम्भिकाय् ।

३ सुले वेदमतपराय च ।

सपत्नीकाय ममूष्य मान्यवस्त्रविभूषणैः ।
 गुरौ सति गुरौ देयं तदभावे द्विजातये ॥
 विज्जग्रायं न कुर्वीत कुर्वन् दोषात् पतत्यधः ।
 अनेन विधिना यस्तु कुर्यात्स्ववचतुर्दशौम ॥
 मोऽन्धमेधसहस्रस्य फलं प्राप्नोति मानवः ।
 ब्रह्महत्यादिकं किञ्चिदिह चासुच वा कृतम् ॥
 पितृभिर्मातृभिर्वापि तत्सर्वं नाशमाप्नुयात् ।

दीर्घायुरारोग्यं कुलाभि(स)द्वि-

रचाकयाऽसुचं चतुर्भुजलम् ।

गणाधिपत्यं दिवि कल्पकोटि-

शतं वसित्वा पदमेति शम्भोः ॥

न हृदयतिरथलं तदस्याः १

फलमिन्द्रोऽपि पितामहो न वक्तुम् ।

न च सिद्धगणोऽप्यलं न चाहम्

यदि जिज्ञास्यतकोटयोऽपि वक्त्रे ॥

भवत्यमरवक्त्रभः पठति यः स्मरेदा

शृणोत्यपि विमत्सरः सकलपापनिर्माणनौम् ।

इमां शिवचतुर्दशौममरकामिनीकोटयः

सुवन्ति तुमनिन्दितम् किमु समाचरेद् यः सदा ॥

या वाय नारी कुर्वतेऽतिभक्त्वा

भर्तारमापृच्छ्य गुरुं सुतं वा ।

सापि प्रसादात् परमेश्वरस्य
 परं पदं याति पिनाकपाणेः ॥
 इति शिवचतुर्दशौमव्रतम् ।

ब्रह्मपुराणे—

वामनेचन्तु यद्विष्णोस्तदेव भुवनत्रयम् ।

अनसूयात्मजश्चन्द्रस्वमृतेनाभ्यषेचयत् ॥

पौर्णमास्यान्तु तस्मात्तं पूजयेत्तत्र सर्वदा ।

शुक्लैः पुष्पैश्च पयसां नेवेद्यैः १ अद्भुयान्वितः ॥

रत्नैर्दीपैश्च वस्त्रिभिर्होमैर्ब्राह्मणतर्पणैः ।

गोभ्यश्च लवणं देयं तस्मिन्महानि सर्वदा ॥

तस्मात्तल्लवणं चन्द्राद्वज्रापादिनिःसृतम् ।

माता स्वसा च दुहिता पूज्याश्च स्वकुलाङ्गनाः ॥

रक्तवस्त्रदयेनैव सद्गणेन नवेन च ।

रूपशस्त्रान्तु विधिवत् कर्त्तव्यं तत्र सद्भिजैः ॥

कान्तं रूपं भवेत् स्त्रीणां पूर्णेन्द्रोः पूजनादिति ।

क्रीडन्त्याकाशगङ्गायामष्टमेवाभवत् मणिः ॥ (२)

गजेन्द्राः कुमुदाद्याश्च करैस्तज्जाह्नवौजलम् ।

गृहीत्वा प्रतिमुञ्चन्ति सूत्कारैर्दक्षिणामुखैः ॥

मुष्टाः पुष्पाऽऽपतैश्च भामीष्यात् सूर्यरश्मिभिः ।

सम्यक् स्वदेहशान्तर्यं दाह्य शमनाय च ॥

महाप्रतापाश्वभयः पतमानन्तु तज्जलम् ।
 वायुना आचमानन्तु स्थानत्वसुपगच्छति ॥
 तत्पुच्छं हिमवत्सानी पतते च यदा हिमम् ।
 प्रथमं तत्र सम्पूज्यो हिमवान् शिशिरस्तथा ॥
 हेमन्तश्च तथा नागो नीलो नीलाजसविभः ।
 स्थाननागश्च सम्पूज्यः फलैः पचैर्नमोदजैः ॥
 वक्त्रपुष्पाणि देयानि धूपो गुग्गुलुसम्भवः ।
 मध्वाव्यतिष्ठसन्निभं पितृभ्यश्च हिमं वज्र ॥
 यस्मिन् देशे हिमं न स्यात् तत्र ब्रूयाद्धिमं हिमम् ।
 एताकं ब्राह्मणेभ्यश्च देयं माषौदनं तथा ॥
 सस्रवश्च तथा कार्यो गौतमृत्युर्ममाकुलः ।
 विशेषतश्च भोक्तव्यं मनोज्ञं भोजनं शुभम् ॥
 श्रामा देवौ पूजितव्या पुष्पधूपानुलेपनैः ।
 अक्षैर्मलैः फलेर्मूलैः सगुल्लिप्तैः सलङ्कृतैः ॥
 हिमोपरि निविष्टैश्च गुरुप्रावरणान्तरैः ।
 पुष्पस्तुत्याप्तसम्पन्नैश्च हितैश्च यथासुखम् ॥
 भोक्तव्यं विशेषतश्च कार्यं श्रोतव्यं गौतमादितम् ।
 द्रष्टव्यं पुंसस्त्रीनृत्यं पूजनीयास्तथा स्त्रियः ॥
 नवश्च मद्यं पातव्यं मद्यपैश्च यथाक्रमम् ।

इति हिमपूजा ।

मत्स्यपुराणे—

यत्तदीशानकल्पस्य वृत्तान्तमधिकृत्य च ।
 वसिष्ठाद्याग्निना प्रोक्तमाग्नेयं तत् प्रचक्षते ॥
 लेखयित्वा यो दद्याद्द्वैमपद्मसमन्वितम् ।
 मार्गशीर्ष्यां विधानेन तिलप्रस्थयुतन्तथा ॥
 तच्च षोडशसाहस्रं सर्वकृतुफलप्रदम् ।

विष्णुधर्मोत्तरे—

मार्गशीर्षं तथा मासे पूर्णं शिशिरदीधितौ ।
 महाराजनरत्नेन कुसुमरञ्जितेन वा ।
 आसाद्य कांस्यपात्रस्थं प्रस्थं कृत्वा समाहितः ।
 खवणस्य तु मुख्यस्य चूर्णितस्य द्विजोत्तमाः ॥
 प्रस्थो द्वाविंशत्यलानि, मुख्यस्य च इवियस्य ।
 दत्त्वा सुवर्णनाभन्तु तस्मिन्नेव द्विजातये ॥
 सौभाग्यरूपलावण्ययुक्तो भवति मानवः ।

सुवर्णनाभं मध्यम्यस्तसुवर्णं कौसुमवस्त्रेण ब्राह्मणमाश्लाघ्य
 कांस्यपात्रे चूर्णितमैश्वर्यप्रस्थं निधाय तस्मिन्नेव सुवर्णं दत्त्वाऽभ्यर्च्य
 दद्यादित्यर्थः ।

सर्पाणामित्यनुवृत्तौ मत्स्यपुराणे—

कार्यः प्रत्यवरोदस्य मार्गशीर्ष्यां न संशयः ।

विष्णुः—

मार्गशीर्षे शुक्लपञ्चदश्यां मृगशिरोयुक्तायां चूर्णितस्रवणस्य

सुवर्णनाभं प्रथमेकं ब्राह्मणाय चन्द्रोदये प्रतिपादयेत् । अनेन
कर्माणा रूपमौभाग्यमभिजायते ।

सुवर्णनाभं सुवर्णगर्भम् । प्रथः षोडशपलानि, द्वादश प्रसूतिः
मेतिः तच्चतुष्टयं प्रथ्य इति वा ।

वसिष्ठः—

आवष्टायहायणोरष्टकासु च पितृभ्यो दद्यात् । अष्टकासाह-
स्र्यात् आवष्टायहायणोरपि नित्यश्राद्धम् ।

इति महासान्धिविग्रहिकठकुरश्रीवीरेश्वरात्मजमहा-
सान्धिविग्रहिक श्रीचण्डेश्वरठकुरविरचिते
कृत्यरत्नाकरे मार्गमासतूरङ्गः ।

अथ पौषमासकृत्यम् ।

तत्र विष्णुधर्मोत्तरे—

पौषे कनकदानेन परां तुष्टिस्तथैव च ।

पुष्पाणाञ्च मिते पक्षे दानं लक्ष्मीकरं सुतम् ॥

फलानाञ्च तथा दानं लक्ष्णपक्षे महाफलम् ।

वामनपुराणे—

प्रासादनगरादीनि गृहप्रावरणानि च ।

नारायणस्य तुष्ट्यर्थं पौषे देयानि नित्यशः ॥

अथ प्रथमेनादिग्रन्थेन यामकर्कटयोर्ग्रहणम् । द्वितीयेन श्रव्याथा
इति दानसागरः । तन्मते गृहप्रावरणादिकमिति पाठः ।

ग्रहणमुपक्रम्य देवीपुराणे—

पौषे तु नर्मदा पुण्या ज्ञानदानादिकर्मणि ।

एकभक्तमुपक्रम्य स्कन्दपुराणे—

पौषे मासे तु पुत्रांश्च बहूनाप्नोति धार्मिकान् ।

श्रीमहाभारते—

पौषमासन्तु कौन्तेय भक्तेनैकेन यः क्षिपेत् ।

सुभगो दर्शनौयश्च यशोभागो च जायते ।

पौषमभिप्रेत्य भविष्यपुराणम्—

व्रतान्ते गरुडं कृत्वा भानवे विनिवेदयेत् ।

गन्धमाक्षैरलङ्कृत्य भास्करं विबुधोत्तमम् ॥

ताम्रपात्रे स्थिते तस्मिन् तत्सर्वं विनिवेदयेत् ।

तस्मिन् गरुडे—

महापद्मकथानेन दिव्यगन्धप्रवाहिणा ॥

समैकादशमाहसं सूर्यलोके महीयते ।

सम्राष्टैव क्रमाश्लोकं यथेष्टं बिन्दते पतिम् ॥

अत्र मासव्यापकमेकभक्तं षष्ठ्याम् सप्तम्याश्चोभयपक्षयोरुपवासः ।

चमासत्यादिनित्यमास्य कार्तिकोक्ताः संबध्यन्ते ।

भविष्ये सुमन्तुत्वाच—

इत्त ते ममवक्ष्यामि सूर्यव्रतमनुत्तमम् ।

पौषे मामि तु सप्तम्ये यः कुर्यान्नक्तभोजनम् ॥

जितेन्द्रियः सत्यवादी स्वातोगोधूमगोरभैः ।

पक्षयोः सप्तमीं यद्वादुपवासेन यो नयेत् ॥

चिसन्ध्यमर्चयेद्भानुं ग्राण्डिलेयश्च सुव्रत ।
 अधःप्रायी भवेन्नित्यं सर्वभोगविवर्जितः ॥
 मासि पूर्णे तु सप्तम्यां वृतादिभिररिन्दमं ।
 कृत्वा स्नानं महापूजां सूर्यमन्त्रेण भारत ॥
 नैवेद्यमोदनप्रस्थं चौरसिद्धं निवेदयेत् ।
 भोजयित्वा दिजानष्टौ सूर्यभक्तान् सुसामगान् ॥
 गच्छ दद्यान्महाराज कपिलां भास्कराय तु ।
 य एवं कुरुते पुण्यं सूर्यव्रतमनुत्तमम् ॥
 तस्य पुण्यफलं वच्मि सर्वकामसमन्वितम् ।
 सूर्यकोटिप्रतौकाग्रैर्विमानैः सार्वकामिकैः ॥
 अप्सरोगणसङ्कीर्णैर्महाविभवविस्तरैः ।
 ससंगौतनृत्यवाद्यैर्गन्धर्वगणशोभितैः ॥
 दोधूयमानस्रमरैः स्त्रियमानः सुरासुरैः ।
 महत्किरणाद्भानोर्धनैश्चर्य्यसमन्वितः ॥
 स याति परमं स्थानं यत्रास्ते रविरंशुमान् ।
 रोमसंख्या तु या तस्यास्तत्प्रसूतिकुले तथा ॥
 तावद्युगसहस्राणि स्वर्गलोके महीयते ।
 चिःसप्तकुलजैः सार्द्धं भोगान् भुक्त्वा यथेप्सितान् ॥
 ज्ञानयोगं समासाद्य सूर्यस्त्रैवालयं व्रजेत् ।

अथ नक्तभोजनं सप्तमीदयं परित्यज्य माघे प्रथमसप्तम्यां प्रातः
 संकल्पः । ग्राण्डिलेयः ग्राण्डिलीपुत्रोऽग्निरिति यावत् । चिःसप्त-

कुलजै-रेकविंशतिकुलजैः । मासि संपूर्णे मति सप्तम्यां कपिलाया
 गो भानवे दानम् ।

भविष्यपुराणे—

पोषे मासि तु सप्तमि यः कुर्यान्नक्तभोजनम् ।
 जितेन्द्रियः मत्तवादी कामकोधविवर्जितः ॥
 पचयोर्नवमीं यत्नादुपवासेन पालयेत् ।
 त्रिकालं पूजयेदार्यां गन्धपुष्पोपहारतः ॥
 कृत्वा शिकार्यं विधिवद्भूमौ शय्यां प्रकल्पयेत् ।
 मासान्ते स्वपनं कुर्याद्भगवत्यै वृतादिभिः ॥
 कृत्वा स्नानं महापूजां चण्डिकायै प्रकल्पयेत् ।
 नैवेद्यं तण्डुलप्रस्थं चौरसिद्धं निवेदयेत् ॥
 कुमारी भोजयित्वाष्टौ विप्रान् भागवतांस्तथा ।
 कृत्वा पिष्टमयीं देवीं नाक्ता चार्चयेति पूजयेत् ॥
 चतुर्भुजां शूलधरां कुन्दपुष्पैः सगुग्गुलैः ।
 स्नानं कृत्वा तिलैर्विप्र तिलानां प्राशनस्तथा ॥
 य एवं पूजयेदार्यां तस्य पुण्यफलं शृणु ।
 सूर्यकोटिप्रतौकाग्रं विमानवरमास्थितः ॥
 दोधूयमानस्रमरैः स्त्रियमानः सुरासुरैः ।
 गच्छेद्गुर्गापुरं रम्यं यत्रास्ते चण्डिका स्वयम् ॥
 क्रीडते देवगन्धर्वैर्यावदाभूतसंभवम् ।
 चिःसप्तकुलजैः सार्द्धं भोगान् भुक्त्वा यथेप्सितान् ॥
 पुनरेत्य भुवं वीर राजा भवति भूतले ।

भविष्यपुराणे—

ममूजयन् मदा पूज्यं भानुं सर्वार्थसिद्धिदम् ।
 दृताभिषेकं यः कुर्यादहोरात्रं भास्करं ॥
 कुम्भैर्नामाविधेर्दिष्टैः पुण्यमासे ममुद्यतः ।
 गीतनृत्योपहारेण शङ्खवादिनिखनः ॥
 कुर्याज्जागरणं देवे प्रदीपाद्यैः सुशोभितैः ।
 वसेत् सूर्यपुरे श्रीमान् सूर्यतुल्यपराक्रमः ॥
 ग्रहणे विषुवे चैव पुण्येषु दिवसेषु च ।
 दृताभिषेकं यः पश्येदासमाप्तिरूपोषितः ॥
 विधूय सर्वपापानि सूर्यलोकं स गच्छति ।

तथा—

दृताभिषेकं यः कुर्यादहोरात्रं शिवेभ्य च ।
 सूक्तधारेण भाण्डेन पुण्यमासे दिजोत्तमः ॥
 गीतनृत्योपहारेण शङ्खवादिनिखनैः ।
 कुर्याज्जागरणञ्चापि प्रदीपाद्युपशोभितम् ।
 समस्तपापनिर्मुक्तः समस्तकुलवर्द्धनः ।
 मुक्तः शिवपुरे श्रीमान् मोदते शिववत् सुखौ ॥

ब्रह्मपुराणे—

पौषकृष्णाष्टकायान्तु शकैः आहुं सुशोभनैः ।

वायुपुराणे—

पित्र्यदानाय मूले सूर्यकृष्णास्तिस्र एव च ।
 कृष्णपक्षे वरिष्ठा हि पूज्या वैन्द्रीति भाष्यते ॥
 प्राजापत्या द्वितीया स्यात्तृतीया वैश्वदेविकी ।
 आद्यापूपैः सदा कार्या मांसैरन्या भवेत्तथा ॥
 शाकैः कार्या तृतीया स्यादेष द्रव्यगतो विधिः ।
 अन्नष्टका पितृणान्तु नित्यमेव विधीयते

एवञ्च ब्रह्मपुराणे आद्यायां शाक-विधानात् वायुपुराणे च
 तस्यामेवापूप-विधानात् शाखाभेदेन व्यवस्थितो विकल्पः ।
 कल्पतरुरप्येवम् । समयप्रदीपस्तु-कन्दोग-वाजसनेययोः खगट्छानु-
 सारादपूपः कठानान्तु शाकमिति व्यवस्था । यस्तु खगट्छादौ
 विशेषाश्रयणं तस्य तुल्यवद्विकल्प एवेत्याह ।

पापैर्मुच्यते इत्यधिकारे यमः ॥

नर्कदाश्वमि च स्नातः पौषकृष्णाष्टमौन्तथा ।

सप्तम्यर्थे द्वितीया ।

श्रीमहाभारते—

पौषमासस्य वै शुक्ले यदि युज्येत रोहिणी ।

तेन नक्षत्रयोगेन आकाशग्रयनो भवेत् ॥

मोमस्य रश्मयः पीत्वा महायज्ञफलं लभेत् ।

द्वितीयार्थे रश्मय इति प्रथमा ॥

भविष्यपुराणे— महादेव उवाच—

पुण्यमासे यदा देवि शक्ताष्टम्यां बुधो भवेत् ।
तदा सा तु महापुण्या महाभद्रेति कीर्तिता ॥
तस्यां ज्ञानं जपो होमस्पर्षणं विप्रभोजनम् ।
मत्प्रीतये कृतं देवि शतसाहस्रिकं भवेत् ॥
तस्मात्तस्यां महादेवि पूज्योऽहं विधिवद्बुधैः ।
गन्धपुष्पोपहारैश्च ब्राह्मणानाञ्च तर्पणैः ॥

तथा—

पौषे मासि यदा देवि अष्टम्यां नगजे शुभे ।
नक्षत्रं जायते पुष्यं यज्ञोक्ते रौद्रमुच्यते ॥

रौद्रमाद्रां योगसायमतिदुर्लभोऽपि सुनिवचनविषयत्वात्तिथि-
नक्षत्रवृद्धिद्वारासक्रमेण काकतालीयो लक्षणीयः ॥

तदा सापि महापुण्या जयन्ती अष्टमी शुभा ।
तस्यां ज्ञानं तथा दानं जपो होमश्च तर्पणम् ॥
सर्वं कोटिगुणं देवि कृतं भवति कृत्स्नशः ।
तस्मात्पूज्यं देवि कर्त्तव्यं विधिवत्परैः ॥

इयमष्टमी शुक्लेव प्रकरणात् ।

तथैव विष्णु उवाच—

पौषे मासि चित्ते पक्षे अष्टम्यां विधिपूर्वकम् ।
पूजयित्वा महादेवं गन्धपुष्पोपहारतः ॥
महापाशुपतान् विप्रान् शैवांश्च विधिवद्विजान् ।
भोजयित्वा यथाशक्त्वा देवमारोपयेद्द्रवम् ॥

दीनाननायकपणान् ब्राह्मणांश्च विशेषतः ।
भोजयेत् पूजयेच्छक्त्वा नानाभक्ष्यैर्विधानतः ॥
तिलान् पलाशसमिधो जुहुयात् पावके तथा ।
कृत्वा तु सद्यतं वीर देवमारोपयेद्द्रवम् ॥
कुर्व्यात् प्रजागरं तत्र नानाप्रेक्षणकैर्दिन ।
परिव्राजकवर्गैस्तु नृत्यमानैश्च सर्वशः ॥
एवं महोत्सवं कृत्वा यामिन्यर्द्धं वरानने ।
कृष्णाष्टम्यान्मतः पौषे देवं तं भ्रामयेत् पुरम् ॥
नानाप्रेक्षणकैर्विप्र ब्रह्मघोषैश्च सर्वशः ।
वृन्दैः पाशुपतानाञ्च नृत्यमानैः समन्ततः ॥
रथे विप्रध्वजच्छत्रैः किङ्किणीरवकान्तितैः ।
वितानध्वजमालाभिर्घण्टाचामरदर्पणैः ॥
ग्रन्थभेर्यादिनिर्घोषैर्गन्धर्वसमाकुलम् ।
लेप्य दारुमयैर्यन्त्रैर्मादरचोगणादिभिः ॥
उद्यानखातपानाद्यैर्महोत्सवसमन्वितैः ।
महाजनपदाकीर्णं यथावैभवकल्पितम् ॥
सर्वदा दानपुण्यानि सर्वतीर्थफलानि च ।
अत्युत्तमपसां पुष्यं सर्वयज्ञफलानि च ॥
लभते च नरः श्रीमान् शिवसाक्षात्प्रवर्त्तनात् ।
शिवलोके महाभाग शिववन्मोदते सदा ॥

अथ शुक्लपञ्चकथनानन्तरं कृष्णपञ्चकान्ततः पौष इति भविष्य-
पुराण एव कथनाद्वाक्य एव शुक्लादिमासक्रमेण कृष्णः पौषपञ्चः ।

तस्यान्ते देवराजत्वं चिरकालमवाप्नुयात् ।

जम्बुद्वीपपतिः श्रीमान् तस्यान्ते जायते पुनः ॥

तथा—

यः कुर्यात् पर्वकालेषु महौमार्गप्रवर्त्तनम् ।

शिवस्य रथयात्रायां दिनरात्रिपरिक्रमात् ॥

स दिव्यं यानमारूढः किङ्किणौरवनादितम् ।

प्रयाति लोकमचलं गिरिजावल्लभस्य तु ॥

इति शिवस्य रथयात्रा ।

ब्रह्मपुराणे—

पौषे मास्यथ शुक्लाचामेकादश्यामुपोषितः ।

द्वादश्यां पूजयेद्दिष्णुं देवं नारायणं हरिम् ॥

यात्रा कार्या त्रयोदश्यां चतुर्दश्यामुपोष्य च ।

पौर्णमास्यां यजेद्दिष्णुं तथा विभवविस्तारैः ॥

विष्णुधर्मोत्तरे—

पौषशुक्लद्वादशौमुपकम्य—धान्यानाञ्च तथा पौष इति ।

अथ तथेत्यनेन दानस्य पूर्वमासोक्तमहाफलपरामर्शः ।

वराहपुराणे— दुर्वासो उवाच—

पुष्यमासस्य वा पुण्या द्वादशौ शुक्लपञ्चतः ।

तस्यां प्रागिव संकल्प्य कुर्यात् क्षानादिकाः क्रियाः ॥

प्रागिव मार्गवत् ।

निर्व्वर्त्त्या (रा) बोधयेद्वाचावेकादश्यां जनार्दनम् ।

पूज्यमन्त्रैर्दिजग्रेष्ठ देवदेवं जनार्दनम् ॥

कूर्माय पादौ प्रथमं पूज्यौ

नारायणायैति कटिं हरेस्तु ।

सङ्कर्षणायेत्युदरं हरेस्तु

उरो विशोकाय भवाय कण्ठम् ॥

सुमाहवे त्वेव भुजौ शिरस्य

नमो विशालाय रथाङ्ग-शङ्खौ ।

स्वनाममन्त्रेण सुपुष्पगन्धै-

र्नानानिवेश्यैर्विविधैः फलैस्तु ॥

अभ्यर्च्य देवं कलसं तदग्रे

संस्थाप्य मात्याम्बरदामकण्ठम् ।

तं हेमगर्भन्तु पुरेव कृत्वा

स्वशक्तितो हेममयन्तु देवम् ॥

समन्दरं कूर्मरूपेण कृत्वा

संस्थापयेत्ताम्रपात्रे धृतस्तु ।

पूर्णे घटोपर्य्यथ सन्निवेश्य

श्वो ब्राह्मणायैवमेवन्तु दद्यात् ॥

श्वो ब्राह्मणान् भोज्य सदचिणांस्तु

यथाशक्त्वा प्रीणयेद्देवदेवम् ।

नारायणं कूर्मरूपेण पश्चात्

स्नयन्तु मुञ्चीत समस्तवर्गः ॥

एवं कृते वै विविधं हि पापं
विनश्यते नात्र विचारणास्ति ।
संसारचक्रं विहाय शुद्धम्
प्राप्नोति लोकं हरेः पुराणम् ॥
अनेन जन्मान्तरसंज्ञितानि
नश्यन्ति पापानि नरस्य भक्ता ।
प्राप्तुं फलं लभन्ते
नारायणस्तुष्टिमुपैति सयः ॥
कूर्मदादशौ ।

विष्णुः—

पौषौ चेत् पुण्ययुक्ता स्नातस्नां गौरसर्षपकल्केनोत्सादितशरीरो
गव्यहृतपूर्णकुम्भेनाभिषिक्तः सर्वौषधि सर्वगन्धैः सर्वबीजैश्च स्नातः
तेन च भगवन्तं वासुदेवं स्नापयित्वा पुण्यधूपनैवेद्यादिभिश्चाभ्यर्च्य
वैष्णवैः सूक्तैर्वाहस्यत्यमन्त्रैश्च पावकं कृत्वा सुवर्णं हृतेन च
ब्राह्मणं स्वस्तिं वाचयेत् ।

ब्रह्मपुराणे—

इदं जगत्पुत्रा लक्ष्म्या त्यक्त्वा मासीत्ततो हरिः ।
पुरन्दरस्य सोमस्य तथा पुण्य-वृहस्पती ॥
पश्चैते पुण्ययोगे तु पौर्णमास्यां तपोव्रतात् ।
अलङ्कृतं पुनश्चक्रुः सौभाग्योत्साहलक्ष्मीभिः ॥
तस्मात्परैः पुण्ययोगे तत्र सौभाग्यवृद्धये ।
गौरसर्षपकल्केन समालभ्य स्वकां तनुम् ॥

कृतस्नानैस्ततः कार्यमलक्ष्मीनाशनं परम् ।
उदत्तं देहस्य तथा सर्वौषधियुतैर्जलैः ॥
स्नानं कृत्वा नवं वस्त्रं गृहीत्वाष्वादनन्ततः ।
द्रष्टव्यं मङ्गलशतं धूपसङ्गमाख्यशोभितम् ॥
ततो नारायणः शक्रः चन्द्रः पुण्य-वृहस्पती ।
सम्पूज्याः पुण्यधूपाद्यैर्नैवेद्यैश्च पृथक् पृथक् ॥
प्रशस्तैर्वैदिकैर्मन्त्रैः कृत्वाग्निहवनं शुभम् ।
धर्मैर्विप्राश्च सन्तर्प्या नवैर्वस्त्रैः सुशोभिताः ॥
ततः पुष्टिकरं वृक्षं भोक्तव्यं हृतपायसम् ।
पुण्ययोगे तु कर्त्तव्यं राज्ञा स्नानं सर्वदा ॥

अथ देवीपुराणे—

पुण्ये पुण्याभिषेकस्तु कर्त्तव्यः पूजयेज्जयाम् ।

विष्णुधर्मोत्तरे—

गौरसर्षपकल्केन पौष्पांमुत्सादितो नरः ।

गव्यस्याव्यस्य कुम्भेन सोऽभिषिक्तस्त्वनन्तरम् ॥

उत्सादित उदन्तितगात्रः ।

विदचितस्तथा स्नातः सर्वबीजौषधीजलैः ।

रत्नगन्धफलोपेतैर्हृते च तदनन्तरम् ॥

सर्वौषधि सर्वबीजानि परिभाषोक्तानि ।

समुवर्णे मुखं दृष्ट्वा तत्प्रदद्याद्विजातये ॥

हृतेन स्नापितं विष्णुं शक्त्वा सम्पूजयेत्ततः ।

हृतश्च जुहुयादङ्गौ हृतं दद्याद्विजातये ॥

कर्त्तुं वस्त्रयुगं दद्यात् सोपवासः समाहितः ।

कर्षणानेन धर्मज्ञाः पुष्टिमाप्नोत्यनुत्तमाम् ॥

अथमर्थः ! एकभक्तं कृत्वा नियमेन सुप्ता परदिनमुपोष्या-
परदिने प्रातः श्वेतसर्षपकल्केनोदर्यं गन्धद्वयकुम्भेन स्नातः तण्डुल-
चूर्णादिभौरुच्यं कृत्वा परिभाषोक्तं सर्वधान्यं सर्वौषधौमिश्रेण
रत्नफलयुतेन जलेन च स्नातो मुखं सुवर्णसहिते दृते वीक्ष्य तत्
यस्मिन् कस्मिंश्चिद्ब्राह्मणे प्रतिपाद्य स्नापितं भगवन्तं विष्णुं यथा-
शक्तिं सम्पूज्य ब्राह्मणद्वारा-

ॐ विष्णवे स्नाहेति दृतेन होमं कारयेत् ।

ततो होमस्य कर्त्तुं वाससीं दक्षिणां दद्यात् ॥

ततः प्रतिगृहीत् ब्राह्मणमानाय्याभ्यर्च्यार्चितं दृतं तस्मै दद्यात् ।

अचानुत्तमपुष्टिः फलम् । पुण्ययोगे चात्रैव दशगुणम् ।

मत्स्यपुराणि-

चतुर्दशसहस्राणि तथा पञ्चशतानि च ।

भविष्यचरितप्रायं भविष्यं तदिहोच्यते ॥

तत् पौषमासि यो दद्यात् पौर्णमास्यां विशेषतः ।

भविष्यचरितप्रायमादित्यचरितोऽज्यफलम् ॥

गुरुकुम्भमभयुक्तमग्निहोमफलं लभेत् ।

इति महाशान्धिविषयिकठकुर श्रीवीरेश्वरात्मज महा-

शान्धिविषयिकठकुर श्रीचण्डेश्वरविरचिते

कृत्यरत्नाकरे पौषमासतरङ्गः ।

अथ माघकृत्यम् ।

श्रीमहाभारते-

माघे मासि तिलान् यस्तु ब्राह्मणेभ्यः प्रयच्छति ।

सर्वसत्त्वसमाकीर्णं नरकं न स पश्यति ॥

विष्णुधर्मोत्तरे-

तिलप्रदानान्माघे तु धाम्यं लोकं न गच्छति ।

वामनपुराणे-

माघे मासि तिलाः शस्तास्तिलधेनुस्य दानवः ।

दध्नेन्वनादयसान्ये माघवप्रीणमाय तु ॥

इध होमोपयोगिदाह । दन्धनमग्निज्वलनोचितम् । आदिशब्देन
श्रीतहरतुल्यपटीकम्बलाः परिगृहीता इति दानसागरः ।

कल्पतरुकारस्य तु-

यद्यदिष्टतमं वस्तु यच्चाप्यस्ति गृहे शुचि ।

तत्तद्धि देयं प्रीत्यर्थं देवदेवस्य चक्रिणः ॥

इति वामनपुराणे माघदानोपसंहारे दर्शनादस्यैवादिपदार्थ-
त्वमिष्टम् । एवमन्यत्राप्यादिपदार्थाः नेयः ।

तिलधेनुः धेनुदानावर्त्तस्यमत्स्यपुराणोक्ततिलधेनुविधया देयेति
दानसागरः ।

विष्णुः-

माघे मास्यग्निं प्रत्यहं तिलैर्जृत्वा सहतं कस्मापि ब्राह्मणान्
भोजयित्वा दीप्ताग्निर्भवति ।

कलमावः^१ ईषत्स्त्रिभुवनः । ब्राह्मणभोजनमपि प्रतिदिनम् ।
माघप्राथम्याच्छिश्नैर्नृकर्मव्यमप्येव लिख्यते ।

सम्पत्तः—

इन्धनानि च यो दद्यात् विप्रेभ्यः शिशिरागमे ।
स सुखी दीपकायाग्निः सुभगस्यैव जायते ॥
शिशिरागमे शिशिरोपक्रमे । अथ दानारम्भो दानस्य माघ-
दयस्यापिलात् ।

यमः—

कृत्तरं भोजयित्वा तु खशत्वा शिशिरे दिजान् ।
दीप्ताग्निमवाप्नोति स्वर्गलोकं च गच्छति ॥
विष्णुधर्मोत्तरे—
वहिः स्नानं नरः कृत्वा सूर्यस्योदयनं प्रति ।
शिशिरे सततं बज्रं तर्पयित्वा तथा तिलैः ॥
कलमाघं सहस्रं दत्त्वा यथाशक्त्वा दिजातिषु ।
कार्याग्निदीप्तिः प्राकाशं शचुनाशश्च विन्दति ।
शिशिरर्तूपक्रमे उदितमाघे सूर्ये यामादहिर्जन्माशये आत्माग्नौ
[ॐ प्रजापतये नमः] तिलान् कृत्वा^२ शूद्रो ब्राह्मणद्वारा होमं
कारयित्वा हतसहितान् स्त्रिभुवनान् दद्यात् ।

विष्णुधर्मोत्तरे—

इन्धनानां प्रदानेन शिशिरे स्नानाहाफलम् ।

भविष्यपुराणे—

श्रीतकालेन्धनं दद्यान्मराणां श्रीतनाशनम् ।
भानोरायतने देव सोऽश्वमेधफलं लभेत् ॥

नरसिंहपुराणे—

श्रीतकाले महाबज्रं प्रज्वालयति यो नरः ।
सर्वसत्त्वहितायार्थं स्वर्गश्चाप्तरसं लभेत् ॥
एतज्ज्वालनमात्रम् । अतएव धार्मिकाः स्नानघटादिव्यग्नि-
मनुदिनं प्रज्वालयन्ति ।

विष्णुधर्मोत्तरे—

शिशिरं सकलं कालं यासं परगवे तथा ।
दत्त्वा स्वर्गमवाप्नोति सम्मत्तरशतानि षट् ॥

आग्नेयपुराणे—

हेमन्ते शिशिरे चैव पुण्याग्निं यः प्रयच्छति ।
सर्वलोकप्रतापार्थं पुण्यां गतिमवाप्नुयात् ॥
पुण्याग्निं पुण्यार्थमग्निम् ।

यमः—

प्रातःसायौ च सततं द्वौ मासौ माघ-फाल्गुनौ ।
देवान् पितॄन् समभ्यर्च्य सर्वपापैः प्रमुच्यते ॥

विष्णुः—

प्रातःसायौ भवेन्नित्यं द्वौ मासौ माघ-फाल्गुनौ ।
यदीच्छेदिपुलान् भोगान् चन्द्रसूर्ययोपमान् ॥
अथ फल्गुमेदाद्विजमूलले स्थिते यमवाक्यादनुवादानर्थक्य-

प्रसङ्गाद्देवपितृपणसहितमेव स्नानं कृतसंकल्पेनाशौचेऽपि कर्तव्यम् ।
विष्णुवाक्यबोधितस्नानस्याशौचपाते मज्जनमात्रमेव विवक्षितमिति
केचित् ।

मत्स्यपुराणे—

मार्कण्डेय उवाच—

षष्टितैर्यसहस्राणि षष्टितैर्यशतानि च ।

माघे मासि गमिष्यन्ति गङ्गायमुनसङ्गमे ॥

गवां शतसहस्रस्य सम्यग्दत्तस्य यत्फलम् ।

प्रयागे माघमासस्य अहस्नानस्य तत्फलम् ॥

सिताशिते तु यत्स्नानं माघे मासि युधिष्ठिर ।

न तस्य पुनरावृत्तिः कल्पकोटिशतैरपि ॥

यत्स्नानं येषां स्नानमिति तु प्रातःस्नानमनादायैव ।

भविष्यपुराणे—

माघमासे समुद्युक्तस्त्रिसन्ध्यं पूजयेद्देविम् ।

लभेत् पाण्ड्यासिकं पुण्यं मासेनैव न संशयः ॥

यथा माघे तथाषाढे मासमेकश्च कार्तिके ।

त्रिषु पुण्यं समं ज्ञेयं मासत्रयेषु यत्कृतम् ॥

मत्स्यपुराणे—

माघे मास्युषसि स्नानं कृत्वा दान्यदभक्षयेत् ।

पूजयित्वा यथाशक्ति मास्य-वस्त्र-विभूषणैः ॥

सूर्यलोके वसेत् कल्पं सूर्यव्रतमिदं कृतम् ।

अथ व्रतसाधारणधर्मान्वयः ॥

व्रतमधिकृत्य— श्रीमहाभारते—

माघन्तु नियतो दासमेकभक्तेन यः क्षिपेत् ।

स श्रीमति कुले जातो महत्त्वेनोपपद्यते ॥

यथा स्कन्दपुराणे—

माघे मासे तु कुर्वाणः स्त्रियः प्राप्नोति वै शुभाः ।

कुर्वाण एकभक्तमित्यर्थान्वयः ॥

भविष्यपुराणे—

माघे रथश्चाश्वयुतं दिव्यमाश्वविभूषितम् ।

पैष्टभानुसमायुक्तं कृत्वायतनमानयेत् ॥

महारथोपमैर्यानिः श्वेताम्बरसमन्वितैः ॥

वर्षायुतशतं सायं सूर्यलोके महीयते ॥

सर्वामराणां लोकेषु प्राप्य कामान् यथेष्टितान् ।

क्रमादागत्य लोकेऽस्मिन् यथेष्टं विन्दते पतिम् ॥

मासव्यापकमेकभक्तादिकं कार्त्तिकवक्ष्येयम् ।

तत्रैव—

माघे मासे तु सम्राज्ञे यः कुर्यान्नक्तभोजनम् ।

पिन्याकं दृतसन्निभं भुञ्जानः संयतेन्द्रियः ॥

उपवासस्य सप्तम्यां भवेदुभयपक्षयोः ।

दृताभिषेकं सप्तम्यां कुर्याद्भानोर्नराधिप ॥

गाक्ष दद्याद्दिनेशाय तद्वर्णौ नीलसक्त्रिभाम् ।

गत्वादित्यपुरं रम्यं भुङ्क्ते भोगान् यथेष्टितान् ॥

अथ नक्तभोजनं मासव्यापि पिशाकस्तिलकल्कः । नौष-
धजिभां दन्तनौलश्यामाम् ।

तथैव—

माघे माघे तु सप्तात्रे यः कुर्यान्नक्तभोजनम् ।
कशरं हतसंयुक्तं भुञ्जानः संयतेन्द्रियः ॥
उपवासपरोऽष्टम्यां पचयोद्भवयोरपि ।
पूजयेदम्बिकां भक्त्या कृत्वा गोधूमचूर्णतः ॥
'दुर्गामष्टभुजां वीर अम्बिकामिति नामतः ।
गन्धपुष्पोपहारैस्तु सर्वै रक्तैश्च पूजयेत् ॥
धूपं कृष्णागुरुं दद्यात् मांसं दद्याच्च माहिषम् ।
धान्यसिद्धार्थकाः स्नाने प्राशने च यथाः स्मृताः ॥
य एवं माघमाघे तु पूजयेदम्बिकां नृप ।
दिशं विमानमारूढः सूर्यलोके महीयते ॥

ब्रह्मपुराणे—

स्रवादित्रयसंक्रान्तौ चण्डांश्रावुत्तरायणे ।
ब्रह्मलोकं गच्छन्ति देवाः सर्वे सवासवाः ॥
तस्मान्मासपयन्तश्च प्रतिमाः शैलसम्भवाः ।
आच्छाद्य गृहं वस्त्राभ्यां तथा रक्ष्याश्च नित्यशः ॥
पुष्पैर्वस्त्रैः सुवासैश्च पश्यीतव्याश्च सर्वदा ।
पूज्याः प्रतिदिनं ताश्च ब्राह्मणाश्च सुशोभनैः ॥

तर्पणीद्यास्तथा गावस्तिलेन खवणादिभिः^१ ।

वज्रिर्नित्यश्च प्रचाल्यो नृणां कार्थोऽग्निवर्द्धनः ॥

श्रवोऽथ मकरः । शैलसम्भवाः पाषाणनिर्मिताः । एतच्चोत्तरायणे
देयम् ॥ तदनु मासचयश्च परिपालनीयम् ।

तथाशोक्तम् तच्च

मेघं जिगमिषौ सूर्यं शैशिरं हतकम्बलम् ।

अपास्य देहादेवेभ्यः पूजा कार्या प्रयत्नतः ॥

काशिकापुराणे—

कनकं कुलिशं नौलं पद्मरागश्च मौक्तिकम् ।
एतानि पञ्चरत्नानि विन्यसेत्किङ्कमूर्द्धनि ॥
रत्नानाञ्चाप्यभावे तु कर्षं कर्षार्द्धमेव वा ।
सुवर्णं योजयित्वा तु तस्मिन्नेवोत्तरायणे ॥
विधिवच्च तथाभ्यर्च्य गव्येनाज्येन भूरिणा ।
प्रचाल्य मर्हयित्वा तु प्रदद्याद् हतकम्बलम् ॥
दद्याद्वोपस्करं भूयो ब्राह्मणान् यतिभिः सह ।
संभोज्य दद्यात्तत्वा तु कल्पयेदनिवारितम् ॥
उपोष्य सर्वमेवैतत् कुर्याद् भक्तिपुरःसरः ।
पञ्चगव्यं तिलैर्युक्तं पीत्वा वे पारयेत् स्वयम् ॥
तिलः स्नानं प्रकुर्वीत तैरेवोदरार्त्तं बुधः ।
देवतानां पिष्ट्वाश्च उभाभ्यां तर्पणकथा ॥

होमं तेन प्रकुर्वीत सर्वदेवात्तरायणे ।
तं वै देवाय विप्रेभ्यो हाटकेन समं ददेत् ॥
सहदेव करोत्येवं चित्तं शम्भौ निवेद्य यः ।
उत्तरायणमासाद्य नरः कस्मात् स शोचते ॥

कुक्षिग्रं हौरकं । दक्षयित्वा दक्षिण्या सम्पूज्य कल्पयेत्
भोजनमिति शेषः । पारयेत् पारणं कुर्यात् । तिलस्नान-
परयोगाच्च क्रमो विवक्षितः । उभाभ्यामिति तादर्थ्यं चतुर्थी ।

कम्बलदानम् ॥

भविष्यपुराणे—

कृष्णपक्षस्य पञ्चम्यां माघे मासि भवेद्यः ।
आदित्याभिमुखो ज्ञेयः शृणु चास्य परं विधिम् ॥
हलैकभक्तं सूर्यस्य वारे चिपुरसूदन ।
प्रातःकर्त्ता ततः स्नानं पूजयित्वा दिवाकरम् ॥
आदित्याभिमुखस्तिष्ठेद् यावदक्षमयं रवेः ।
जपमानो महाश्वेतां कम्बमाश्रित्य सुव्रत ॥
चतुर्हस्तं नृदं कृष्णमव्रणञ्च समं घटम् ।
रक्तचन्दनवृक्षस्य कुम्भं कुर्याद् गणाधिप ॥
तमाश्रित्य महाबाहो भक्त्या देवं दिवाकरम् ।
पश्यमानो जपन् श्वेतां तिष्ठेदास्तमयं रवेः ॥
गन्धपुष्पोपहारेण पूजयित्वा दिवाकरम् ।
ब्राह्मणे दक्षिणां दत्त्वा ततो भुञ्जीत वाग्यतः ॥
इत्यमेनक्तु यः कुर्यात् भास्करप्रीतये नरः ।

भानुमांसस्य प्रीतः स्यात् प्रीतस्य ददाति हि ॥
धनं धान्यं तथा पुत्रानारोग्यं भार्गवी नृप ।
तस्मात् समुजयेत्तच्च गौर्वाणाधिपतिं हरिम् ॥
भार्गवी कर्णौः । हरिः सूर्यः ।

इत्यादित्याभिमुखविधिः ॥

ब्रह्मपुराणे—

कृष्णाष्टम्यान् माघस्य मांसश्राद्धं महाफलम् ।
पितृभिः प्रार्थितं पूर्वं तस्मात्तत्तच्च कारयेत् ॥
एतच्च सर्वशास्त्रिषाधारणम् विशिष्य बोधकविरहात् ।
विष्णुः—
पौर्ण्यां समतीतायां कृष्णपक्षदादृशां सोपवासस्तिलैः
स्नातस्निकोदकं दत्त्वा वासुदेवमभ्यर्च्य तानेव ऊत्वा दत्त्वा
भुक्त्वा च सर्वपापेभ्यः पूतो भवति ।

यमः—

माघान्धकारदादृशां तिलैर्ऊत्वा ऊताशनम् ।
तिलान् दत्त्वा विप्रेभ्यः सर्वपापैः प्रमुच्यते ॥

कूर्मपुराणे—

माघमाघे तमिस्ते तु दादृशां समुपोषितः ।
शुक्लान्धरधरः कृष्णैस्तिलैर्ऊत्वा ऊताशनम् ॥
प्रदद्याद्वाङ्मणेभ्यस्तु तिलानेव समाहितः ।
जन्मप्रभृति यत्पापं सर्वन्तरति वै दिज ॥

ब्रह्मपुराणे—

माघे कृष्णद्वादश्याञ्च यमोऽपि भगवान् पुरा ।
तिलानुत्पादयामास तपः कृत्वा सुदारुणम् ॥
राजा दशरथो भूमौ तस्मात्तानावतारयत् ।
तिलानामाधिपत्ये तु विष्णुस्तत्र कृतः सुरैः ॥
तस्यामुपोषितः स्वातन्त्र्यलोलसमाद्यजेद्वरिम् ।
तिलतैलेन दीपाय देया देवमृहेष्वपि ॥
निवेदयेत्तिलानेव होतव्याञ्च तिलास्तथा ।

तिलान् दद्याच्च विप्रेभ्यो भक्षयेच्च तथा तिलान् ॥

इदं भूपालकृत्यममुच्ये माचकृत्योपसंहारे द्वादश्यां
तिलद्वादशीव्रतमिति व्रतरूपतयोपसंहृतम् । कल्पतरु-पारिजाता-
दिषु नैद्यतकालिके लिखितमिति भावनीयम् ।

तत्रैव—

मार्गे कृष्णचतुर्दश्यां विष्णोर्देहान्मरीचयः ।
निखेदलिलकाकाराः शतशोऽयं सहस्रशः ॥
सुप्तस्य भोगिशयने योगनिद्रागतस्य च ।
उदानपवनोद्भूता रोमकूपेषु सर्व्वसु ॥
तारकाद्योगिसुख्यानां भिक्षे वैकारिके घृतिः ।
विनाशिन्यः शरीरे ताः भिक्षाः सुखत्वमागताः ॥
तिलकाकृतयो जाताः संस्विताश्च सुधात्मनः ।
तारकास्तु महाघोरात् संसारगहनार्णवात् ॥
तरतिः श्रवणे धातुस्तस्मात्तासां निगद्यते ।

अनर्क्षाभ्युदिते काले मत्सु (?) तारांशुकैः शनिः ॥

शनिः शनैश्चरः पूज्य इत्यर्थः ।

राजा च तत्र पूज्यो यमः प्रलयभास्करः ।

सर्वाङ्गमन्त्रिमन्मृता नद्यो विष्णोश्च तत्र च ॥

अक्षोदयवेलायां वा रटन्त्यपि नित्यशः ।

नियुक्ता विष्णुना सर्वाः कस्य पापं पुनीमहे ॥

निमित्तं पञ्चता वेद्यं तत्र प्रोक्तं यतो भुवि ।

तदा सा तु निशा ज्ञेया ताराधात्री सुदारुणा ॥

तत्रोपोष्य चतुर्दश्यां सम्प्राप्ते तु निशाचये ।

वितस्तायां विशोकायां इन्द्रवत्यामथापि वा ॥

तथा हर्षपथायाञ्च चिनशां वा यथाक्रमम् ।

सिन्धौ नरकवाहिन्यां तीर्थेऽन्येषु तत्र वा ॥

स्नात्वा पूज्यो जगद्गर्भा हरिः पूज्याश्च तारकाः ।

यमो नद्यश्च तीर्थानि देवताः पितरस्तथा ॥

अर्घ्यैः पुष्पैस्तथा धूपैर्देवमात्यैर्विलेपनैः ।

नैवेद्यैर्विविधाकारैः कृशरेण तु भूरिणा ॥

बलिः पूज्यश्च भगवान् घृताक्षैस्तिलतण्डुलैः ।

नमःप्रणवसंयुक्तान् सतिलाञ्च जप्ताञ्चलीन् ॥

यमाय सप्त वितरेत् धर्मराजाय सप्त च ।

मृत्यवे सप्त देयाश्च तथा मन्त्राऽन्तकाय च ॥

वैनस्यताय सप्तान्याः सप्त कालाय चैव हि ।
 सप्त देवाय विधिवत् सर्वप्राणहराय च ॥
 कृशरं भोजनीयाय ब्राह्मणास्तदनन्तरम् ।
 आहुं कृत्वा पिबन्त्यश्च विमुक्तः सर्वपातकैः ।
 ततो विभज्य बन्धुभ्यः कृशरं भक्षयेत् स्वयम् ॥
 तारारात्रिब्रतम् ॥

तत्रैव—

अमावास्यायां श्रवणं रक्षोघ्नं वैष्णवं यदा ।
 तदा पिबन्त्यः आहुन्तु दत्तं भवति वाच्यम् ॥
 रक्षोघ्नं आहुभित्यन्वयः । अमावास्यायां रक्षोघ्नं आहुमिति
 कृत्यसमुच्चयोपसंहारात् ।

शिष्टाः

माघे शुक्लद्वितीयायां कन्यका मदरार्थिनी ।
 प्रातः स्नात्वाऽर्चयेद्गौरौ पुष्पनैवेद्यपन्दनैः ॥

मत्स्यपुराणे ।

माघे माघेऽथ चेत्ते वा गुडधेनुप्रदो भवेत् ।
 गुडव्रतसूतीयायां गौरीलोके महीयते ॥

गुडव्रतो गुडमाश्राग्नः ।

भविष्यपुराणे—

माघे माघि तृतीयायां गुडस्य कवणस्य च ।
 दानं श्रेयस्कुरं राजन् नारीणां पुण्यस्य च ।
 गुडैव तुष्यते देवी कवणेन स्वयंभुवः ।

मत्स्यपुराणे— ईश्वर उवाच—

अन्यामपि प्रवक्ष्यामि तृतीयां पापनाशिनीम् ।
 रमकल्याणिनीमेनां पुरा कल्पविदो विदुः ॥
 माघे माघि तु सम्प्राप्य तृतीयां शुक्लपक्षतः ।
 प्रातर्गन्धेन पयसा तिलैः स्नानं समाचरेत् ।
 स्नापयेन्मधुना देवीं तथैवेक्षुरसेन तु ।
 गन्धोदकेन मधुना पूजनं कुङ्कुमेन वै ।
 दक्षिणाङ्गानि समूज्य ततो वामानि पूजयेत् ।
 ललितायै नमो देव्याः पादौ गुल्फौ तथार्चयेत् ।
 जङ्गा^१ जानु तथेशान्ये तथा चारुश्रिये^२ नमः ।
 मदालसायै तु कटिं अमलायै तथोत्तरम् ।
 स्नानं वदनवासिन्यै कुसुदायै च कन्धराम् ।
 भुजं भुजायं माधव्यै कमलायै मुखस्मिते ।
 मुकुटं विश्ववामिन्यै शिरः कान्ध्यै तथाऽर्चयेत् ।
 भ्रूललाटश्च रुद्राण्यै शङ्करायै तथास्तकाम् ।
 मदनायै ललाटान्तु मोहनायै पुनर्भुवौ ।
 नेत्रे चन्द्रार्द्धधारिण्यै तुष्ट्यै च वदनं नमः ।
 उत्कण्ठिन्यै नमः कण्ठममृतायै नमः स्तने ।
 रम्भायै वामबाहुश्च विशोकायै नमः कटिम् ।
 हृदयं मन्दगामिन्यै पाटलायै तथोदरम् ।

१ A जङ्गे जानु ।

२ D उषश्रिये ।

३ A D पुस्तकद्वये पंक्तिर्नास्ति ।

कटिं सुरतवासिन्ये तथोक्तं चमकश्रिये ।

जानुजङ्गे नमो गौर्यै गुल्फं गायत्रिके नमः ॥

धराधरायै पादन्त विश्वकायै नमः शिरः ।

नमो भवान्यै कामिन्यै कामदेव्यै जगत्प्रिये ।

आनन्दायै अनन्दायै सुभद्रायै नमो नमः ॥

नमो भवान्यै इत्यादिश्लोकस्य पूजोत्तरकालम् पाठः । गौर्यै
स्वाहेति च वृत्तहोमः सामान्यप्राप्तः । इति पारिकातः ।

एवं समुज्ज्वलं विधिवत् दिजदाम्पत्यमर्चयेत् ।

भोजयित्वाक्षपानेन मधुरेण विमत्सरः ॥

सकङ्कुं वारिकुम्भं शुक्लाम्बरयुगद्वयम् ।

दत्त्वा सुवर्णकमलं गन्धमाख्यैर्यार्चयेत् ॥

प्रीयतामच कुमुदा गृहीयात्तवणव्रतम् ।

सवणादिभूतमित्यर्थः ।

अनेन विधिना देवीं मासि मासि सदा रचयेत् ॥

सवणं वर्जयेन्नाचे कालान्ते च गुडं पुनः ।

तवराजन्तथा चेचे वर्जयेत् मधु माधवे ।

तवराजः प्रीतवाकर इति प्रविद्धः ।

पानकं ज्येष्ठमासे च तथाषाढे च जीरकम् ।

आवणे वर्जयेत् शीरं दधि भाद्रपदे तथा ।

वृत्तमाश्रयुजे तद्दूर्जे वर्ज्याऽय माजिता ।

माजिता रसाला । सा च वैश्वके ।

१ इले मायस्ये धुटिके नमः ।

२ B तैल राजिम् ।

अर्द्धादिकत्वाच्चिरपर्युषितस्य दध्नः

खस्तस्य षोडश पलानि त्रिभिर्भक्ष्य ।

सर्पिःपलं मधुपलं मरौचार्द्धकषं

शुष्पस्यासथा द्विपलमर्द्धपलं द्विपलम् ॥

कृत्वाऽशुकेऽतिविमले मृदुपाणिदृष्टा

कर्पूरगन्धसुरभिर्नवभाण्डसंस्था ।

एषा त्रिभागसहिता रचिता रसाला

या सेविता भगवता मधुसूदनेन ॥

अस्याः कृतिप्रक्रिया । असम्यक् (कृत्वा) त्यक्तप्रकृतिमधुररसस्य जाय-
मानसुरसस्य सम्यग्जातस्य दध्नः पलम् ६४ शुद्धखण्डपलम् १६
वृत्तपलम् १ मधुपलम् १ मरौचार्द्धसमा ८ शुष्पदीर्घं पलम् १
नागकेसरगुण्डार्द्धं तोलकम् ४ । एतत् सर्वं शुक्लसूत्रावस्त्रे
कृत्वा हस्तेन मृदु दृष्ट्वा मूतनमृत्प्रत्यपाचे स्थाप्यम् ।

ततस्तत्र कर्पूरैस्त्र्यसौजपत्रकगुडत्वच एतेषां चूर्णं यावता
सौगन्धं भवति तावन्मानं देयम् । एतन्मानानुसारेण स्वल्पमाने-
नास्याः कल्पना करणीयेति ।

अथ रसालापदार्था रसाला त्रिखरिणीति व्याकुर्व्यतानु-
मोदितः कल्पतवृत्तेति नेयम् ।

धान्यकं मार्गशीर्षे तु पौषे वर्ज्याथ शर्करा ।

व्रतान्ते करकं पूर्णमेतेषां मासि मासि च ॥

दद्यादिकालवेलायां भक्ष्यपात्रेण संयुतम् ।

व्रतान्ते करकमित्यादि एतेषां सवणगुडादीनां मध्ये यस्मिन्

मासे यत् त्यक्तं तन्मासप्रतान्ते तेन लवणादिना पूर्णं करकं
वक्ष्यमाणलङ्कुकादिभक्ष्यपाचयुक्तं विकाले दद्यादित्यर्थः ।

लङ्कुकां श्वेतवर्त्तींश्च संयावमथ पूरिकाः ॥

चारिका वृत्तपूर्णाश्च पिष्टापूर्णाश्च मण्डकान् ।

शौरशाकश्च दध्यक्षमण्डसां शोकवर्त्तिकाः ॥

साधादिकमग्नौ दद्यादेतानि करकोपरि ।

चारिका पक्काक्षविशेषः । चारौति प्रसिद्धः ।

अशोकवर्त्तिकामपि पक्काक्षविशेषमिच्छन्ति ।

कुसुदा माधवो गौरौ रक्षा भद्रा जया शिवा ।

उमा रतिः सती तदन्मङ्गला रतिसालसा ॥

कमान्माधादिषु तत्र प्रीयतामिति कीर्त्तयेत् ।

सर्वेषु पञ्चमथ्येन प्राशनं समुदाहृतम् ॥

उपवासी भवेन्नित्यमग्नौ नक्तमिच्छते ।

पुनर्माघे तु सम्राप्ते शर्करा करकोपरि ॥

कृत्वा तु काश्चनीं गौरौ पञ्चरत्नसमन्विताम् ।

देमोमङ्गलमात्रां च सावसूचकमण्डलम् ॥

चतुर्भुजामिन्दुयुतां सितनेत्रपट्टावृताम् ।

तदङ्गोमिधुनं शुक्लं सुवर्णाक्षं सिताम्बरम् ॥

सर्वस्य भाजनं दद्याद्भवानो प्रीयतामिति ।

अनेन विधिना यस्तु रसकल्याणिनीव्रतम् ॥

कुर्व्यात् स सर्वपापेभ्यस्तत्प्रादेव मुच्यते

भवाच्छतसहस्रान्तु ॥ दुःखी जायते कश्चित् ।

अग्निष्टोमसहस्रेण यत् पलं तदवाप्नुयात् ।

नारी वा कुरुते वापि कुमारी च वरानने ।

विधवा वा वराकौ वा सापि तत्फलभाग् भवेत् ।

सौभाग्यारोग्यसम्पत्ता गौरौलोके महीयते ।

इति रसकल्याणिनीव्रतम् ॥

दगाधिकारे देवीपुराणम् ।

चतुर्थ्यां माघमासस्य देवीपूजा विधीयते ।

ब्रह्मपुराणे ।

उमाचतुर्थ्यां माघे तु शुक्लायां योगिनीगणैः ।

अर्घ्यैः पुष्पैस्तथा धूपैर्दोषैर्बलिभिरेव च ।

प्राक् पूजयित्वा सृष्ट्वा च भूयः स्वाङ्गाङ्गजैर्गुणैः ।

कल्पतरौ प्राग्भक्षयित्वेति पठितम् । अर्घ्यैः पुष्पैरित्यादि-
श्लोकाहं न लिखितम् ।

महिताः ससृजुर्धस्मात्तस्मात् प्रोक्ता क्षुमा सती ॥

तस्मात् सा तत्र समूज्या नरैः स्त्रीभिर्विशेषतः ।

कुन्दपुष्पैः प्रयत्नेन सम्यक् भावात् समाहितैः ॥

कुङ्कुमालक्तकाभ्यां रक्तसूदैः सकङ्कणैः ।

अर्घ्यैर्धूपैस्तथा दीपैः पुष्पैर्बलिभिरेव च ॥

गुडार्द्रकाभ्यां पयसा लवणेनाथ घावकैः ।

पूज्याः स्त्रियश्च विधवास्तथा विप्राश्च गोधनाः ।

सौभाग्यवद्भ्ये पञ्चाङ्गोक्तं बन्धुभिः सह ॥

इति गौरीपूजा ॥

शिष्टाः—

माघे मासि चतुर्थ्यान्तु वरमाराध्य च श्रियः ।
 पद्मस्यां सुन्दकुसुमैः पूजा कार्या समृद्धये ॥
 वरो विनायकः । लोके वरचतुर्थी औपच्यमौ च प्रसिद्धा ।
 भविष्यपुराणे । आदित्य उवाच ।
 माघे मासि तु शुक्लायां सप्तम्यां समुपोषितः ।
 यः पूजयेत् पुमान् भक्त्या तस्याहं पुत्रतां व्रजे ॥
 एवञ्चोभयसप्तम्यां मासि मासि सुरोत्तम ।
 यस्तु मां पूजयेद्भक्त्या स्वमेकमेकमादरात् ॥
 स्वमेकं सम्बत्सरम् । तथा च तैत्तिरीयब्राह्मणश्रुतिः स्वमेक
 इत्याह सम्बत्सरो वै स्वमेक इति वृक्षारसहित मकारादि-
 श्राथं शब्दः ।

प्रयच्छामि सुतं तस्य आत्मनो ह्यंशसम्भवम् ।
 विस्रं यशस्तथा पुत्रमारोग्यं परमं तथा ॥
 माघमासे तु यो ब्रह्मन् शुक्लपक्षे जितेन्द्रियः ।
 पाषण्डान् पतिताम् नद्यान् जल्पानविजितेन्द्रियः ॥
 उपोष्य विधिवत् षष्ठ्यां श्वेतमास्थविलेपनैः^१ ।
 पूजयित्वा तु मां भक्त्या निशि भूमौ स्वपेदुधः ॥
 पुनस्तथाय सप्तम्यां कृत्वा स्नानादिकां क्रियाम् ।
 पूजयित्वा तु मां ब्रह्मन् वीरहोमं समाचरेत् ॥
 प्रौणयित्वा हरिं भक्त्या हविषा पद्मलोचनम् ।

१ D चेतमास्थानुलेपनैः ।

दधोदनेन पयसा पायसेन द्विजान्तथा ॥
 तस्यैव कृष्णपक्षस्य षष्ठ्यां मन्थगुपोषितः ।
 रक्तोत्पलसुगन्धाद्यै रक्तपुष्पैश्च पूजयेत् ॥
 एवं सम्पूजयेद्भक्त्या नरो मां विधिवत्प्रभो ।
 उभयोरपि देवेन्द्र म पुत्रं लभते वरम् ॥

एतच्च संवत्सरमाध्यमेकदेव व्रतम् । माघे मासि तु सप्तम्या-
 मित्यादि तस्याहं पुत्रतां व्रजे इत्यन्तैरेवञ्चोभयसप्तम्यामित्यादि
 परमन्तयेत्यन्तवाक्यैर्भाष्यते ।

तदितिकर्तव्यता माघमासे तु यो ब्रह्मन् इत्यादिभिरगिम-
 वाक्यैः प्रतिपाद्यत इति समयप्रदीपः । कर्मत्रयमेव स्वतन्त्र-
 मेतत् । एवं माघमासीय शुक्लैकसप्तमीमाघे तस्याहं पुत्रतां व्रजे
 इत्येतद्विध्यम् फलमपरं शुक्लकृष्णसप्तमीद्वयकं सम्बत्सरव्यापि यशः-
 प्रभृतिसहितपुत्रफलकम् ।

अन्यत्तु यावज्जीवकृत्यं वरपुत्रफलमित्यन्ये ।

अपरे प्रथमवाक्यबोध्य माघमासशुक्लैकसप्तमीस्वरमात्र पुत्र-
 समादित्यैकलक्षणफलकस्यैकत्वमपरस्य सम्बत्सरश्रुतस्य पक्षद्वय-
 शुक्लसप्तमीव्यापिनः प्रथमादन्यत्वमेव । तद्विवरणतयैकवाक्यागिम-
 वाक्यानि । इति सत्यन्ते ।

तत्रैव—

माघस्य शुक्लपक्षे तु सप्तमी या चिलोचना ।
 जयन्ती नाम सा प्रोक्ता पुण्या पापहरा तथा ॥
 उपोष्या येन विधिना शृणु तं पार्वतीप्रिय

पारणानि तु चत्वारि कारितानि च पण्डितैः ॥
 पञ्चम्यामेकभक्त्यु पञ्चां नक्तं प्रकौर्त्तितम् ।
 उपवासस्तु सप्तम्यामष्टम्यां पारणं भवेत् ॥
 मासे च कार्गुने मासि तथा चैवे च सुमतः ।
 वक्रपुष्पाणि धान्यानि कुङ्कुमञ्च विलेपनम् ॥
 नैवेद्यं मोदकाद्याञ्च धूपमाज्यमुदाहृतम् ।
 प्राशनं पञ्चगव्यञ्च पवित्रोत्तरणं परम् ॥
 मोदकैर्भोजयेदिदं यथाशक्त्वा गणाधिप ।
 शास्त्रोदनञ्च भूतेश दद्याद्भक्त्या दिजेषु वै ॥
 इत्थं सम्पूजयेद् यस्तु भास्करं लोकप्रजितम् ।
 सर्वेषु पारणेष्वेवं सोऽश्वमेधफलं लभेत् ॥
 द्वितीये पारणे पूज्य राजसूयफलं लभेत् ।
 वैशाखेऽप्यथ ज्येष्ठे तु आषाढे मासि सुमतः ॥
 पूजार्थमत्र भागोर्वै शतपत्राणि सुमतः ।
 श्वेतञ्च चन्दनं भीम धूपो गुग्गुलुत्थये ॥
 नैवेद्यं गुडप्रपाद्य प्राशनं गोमयस्य तु ।
 भोजने चापि विप्राणां गुडप्रपाः प्रकौर्त्तिताः ॥
 द्वितीयमिदमाख्यातं पारणं पापनाशनम् ।
 तृतीयं ऋणु देवेश पूजार्थं भास्करस्य तु ॥
 आवणे मासि देवेश तथा भाद्रपदे विभो ।
 आश्विने चापि मासे तु रक्तचन्दनमादिशेत् ॥
 मासतीक्ष्णसुमानौ च धूपो विजय उच्यते ॥

विजयधूपः परिभाषोक्तः ।

नैवेद्यं हतपूर्णास्तु भोजनेषु द्विजातिषु ॥
 हतपूर्णाः पक्षाभिविशेषाः । तथा च भामत्यां वाचस्पतिः ।
 यथा नैकशिष्यकुशलः कुम्भकारः स्वयमेव स्थालीं निर्माय हतपूर्णं
 पचतौति । प्रसिद्धिरपि तथा पाश्चात्यव्याख्यातृणाम् ।
 कुशोदकप्राशनस्तु काथशुद्धिकरं परम् ।
 तृतीयमपि व्याख्यातं पारणं पापनाशनम् ॥
 राजसूयाश्वमेधाभ्यां फलदं भास्करप्रियम् ।
 चतुर्थमप्यहं वक्ष्मि पारणं श्रेयसे नृप ॥
 मासि वै कार्तिके वीर मार्गशीर्षे तथा शिव ।
 पुष्ये च कुशार्द्रौ च ऋणु पुण्यान्यशेषतः ॥
 करवीराणि रक्तानि तथा रक्तञ्च चन्दनम् ।
 अमृतारुचं तथा धूपं नैवेद्यं पाथसं परम् ॥
 अर्जुनीयं तथा वज्रं प्राशनं परमं मतम् ।
 अमृतधूपो भविष्यपुराण एवोक्तः । तद्यथा ॥
 अमृतं चन्दनं सुस्तां सिन्धुकं वृषणन्तथा ।
 समभागस्तु कर्त्तव्यो धूपश्चामृतसम्भवः ॥ इति
 अर्जुनीयं गव्यं, वज्रं हतम् ।
 नामानि कथितान्यत्र भास्करस्य महात्मनः ।
 विष्वभानुस्तथा भानुरादित्यो भास्करस्तथा ॥
 प्रीयतामिति सर्वेषु पारणेष्वेवमादिषु ।
 अनेन विधिना यस्तु कुर्यात् पूजां विभावसोः ।

अध्यान्तिथौ महादेव स याति परमं पदम् ॥

विभावसुरादित्यार्थः ।

हृत्वेवं सप्तमौ वीर मर्त्यान् कामानवाप्नुयात् ।
पुत्रार्थी लभते पुत्रं धनार्थी लभते धनम् ॥
सर्वाङ्गं सुच्यते रोगात् शुभं प्राप्नोति पुष्कलम् ।
पूर्णे मन्वसरे भौम कार्या पूजा दिवाकरे ॥
गन्धपुष्पोपहारैस्तु ब्राह्मणानाञ्च तर्पणैः ।
नानाविधैः प्रेषणकैः पूजया वाचकञ्च च ॥

वाचकः पुराणादिपाठकः ।

इत्थं समूज्य देवेशं ब्राह्मणाञ्च प्रपूज्य च ।
वाचकश्च द्विजं पूज्य इदं वाक्यमुदीरयेत् ॥
धर्मकार्येषु मे देव अर्थकार्येषु नित्यशः ।
काम्यकार्येषु सर्वेषु जयो भवतु सर्वदा ॥
तदा विमर्शयेद्विप्रान् स्नातकश्च द्विजोत्तमम् ।
इत्थं कुर्यादिमां यश्च स जयं प्राप्नुयात् सदा ॥
सर्वपापविशुद्धात्मा सूर्यलोकश्च गच्छति ।
विमानवरमाकृढः कविजोद्भवमुत्तमम् ।
तेजसा रविमहाशः प्रभया पतगोपमः ॥
कविञ्च कविरश्मिः तज्जं सुवर्णम् । पतगः सूर्यः ।
इति जयन्तीसप्तमी ॥

ब्रह्मपुराणे—

शुक्रायां माघसप्तम्यां पूषा नाम महारविः ।
अदित्यां काश्यपाञ्जले महस्रकिरणो महान् ॥
तस्मात् प्रपूजयेत्तत्र सोपवामो जितेन्द्रियः ।
अर्घ्यैः पुष्पैस्तथा धूपेर्दोषैर्भक्ष्यैर्मनोऽनुगैः^१ ।
गौतमैर्नृशैस्तथा वाद्यैर्हर्मैर्ब्राह्मणतर्पणैः ॥
अष्टम्याश्च पुनर्भक्ष्यैः पूज्यो मधुघृतश्रुतैः ।
भक्ष्याणि तानि देयानि भक्षितव्यानि यानि च ॥
इति सूर्यपूजा ॥ मन्वन्तरादिष्वेयं सप्तमी ।

शिष्टाः ।

सूर्यपूजणतुल्या हि शुक्रा माघस्य सप्तमी ।
तस्यां स्नानञ्च दानञ्च महापातकनाशनम् ।
अरुणोदयवेलायां तस्यां स्नानं महाफलम् ॥
अथ चार्कपत्रसप्तकं वदरपत्रसप्तकञ्च मूर्द्ध्नि कृत्वा ॐ—
यद्यज्जन्मकृतं पापं मया सप्तसु जन्मसु ।
तन्मे रोकश्च शोकश्च माकरो हन्तु सप्तमी ॥
इति स्नानाचारः । ॐ—
जन्मनी सर्वभूतानां सप्तमी सप्तसप्तिके ।
सप्तम्याहृतिके देवि नमस्ते सूर्यमण्डले ॥
इति मन्त्रेणार्थं दद्यात् । तथाष्टम्यां देवादितर्पणं विधाय
भोग्याय जलदानम् । तच्च दैवविधिना ।

वैद्यान्नपद्यगोत्राय साङ्गुतिप्रवराय च ।

अपुत्राय जल दद्यान्नमस्ते भीषवर्षणे ॥

इति मन्त्रेण । एतस्य गौडकृतिराचारो वा प्रापकम्^१ प्रमाण
मिति । तद्वशात् सर्ववर्णविषयता ।

असवर्णजलदाननिषेधस्तु प्रकरणादपि भ्रात्रादिविषय इति
समयप्रदीपः ॥

विष्णुधर्मीतरे ।

तथैव माघद्वादश्यां प्रदत्ता तिलगौर्नृप ।

केशवं प्रीणयेच्चाण्डु सर्वलोकांश्च यच्छति ॥

इत्यस्य द्वादशी शुक्ला तथैव प्रक्रमात् ।

वराहपुराणे । दुर्वासो उवाच ।

एवं माघे सिते पक्षे द्वादशीन्धरणीभृतः ।

वराहस्य षट्पुष्पान्यां पुण्यां परमधार्मिकः ॥

अगम्यागमनं येन जानताऽजानता कृतम् ।

स इमं विधिमाधाय तस्मात् पापादिमुच्यते ॥

ब्रह्मक्रियाया सोपेन बज्रवर्षकृतेन च ।

उपोष्येमां सकृद्व्रत्त्या वेदे संस्कारमाप्नुयात् ॥

वराहपुराणे—

किञ्चान बज्रनोक्तेन महापरमधार्मिक ।

प्रागुक्तेन विधानेन संकल्पं ज्ञानमेव च ॥

प्रागुक्तेन मार्गद्वादशुक्तेन । संकल्पऽज्ञानमेव ।

कृत्वा देवं ममभ्यर्च्य एकादश्यां विचक्षणः ।

पुष्पैर्वेद्यगन्धैस्तु अर्चयित्वा च्युतं नरः ॥

पश्चात्तस्यायतः कुम्भं जलपूर्णञ्च विन्यसेत् ।

वराहायेति पादौ तु माधवायेति वै कटिम् ॥

क्षेत्रज्ञायेति जठरं विश्वरूपेत्युरो हरेः ।

सर्वज्ञायेति वै कण्ठं प्रजानांपतये शिरः ॥

प्रद्युम्नायेति च भुजौ दिव्यास्त्राय सुदर्शनम् ।

अमृतोद्भवायेति शङ्खमेष एवार्चने विधिः ॥

एवमभ्यर्च्य मेधावौ तस्मिन् कुम्भे तु विन्यसेत् ।

सौवर्णं रौप्यं ताम्रं वा पात्रं विभवशक्तितः ॥

सर्ववीजैस्तु समूहं स्थापयित्वा विचक्षणः ।

तत्र शक्या तु सौवर्णं वराहं कारयेद्बुधः ॥

दंष्ट्राणेणोद्धरन् पृथ्वीं सपर्वतवनद्रुमाम् ।

माधवं मधुहन्तारं वाराहं रूपमास्थितम् ॥

सर्ववीजमृते पात्रे रत्नगर्भघटोपरि ।

स्थापयेत् परमं देवं जातरूपमयं हरिम् ॥

क्षितवस्तुयुगच्छन्नं तावदाभावे तु वैणवे ।

स्थाप्यार्चयेद् गन्धपुष्पैर्नैवेद्यैर्विविधैः फलैः ॥

पुष्पमण्डपिकां कृत्वा जागरन्तश्च कारयेत् ।

प्रादुर्भावान् हरेस्तश्च वाचयेद्भारयेद्बुधः ॥

एवं संस्त्रयमानस्तु प्रभातेऽभ्युदिते रवौ ।

शुचिः स्नातो हरिं पूज्य ब्राह्मणाय निवेदयेत् ॥
 वेदवेदाङ्गविद्वेषे माधुवृत्ताय धीमते ।
 विष्णुभक्ताय विप्रर्षे विशेषेण तु दापयेत् ॥
 एवं विधानतो दत्त्वा हरिं वाराहकृपिणम् ।
 ब्राह्मणाय भवेद् यद्वि फलं तस्य निशामय ॥
 इह जन्मनि कौभाग्यं श्रीःकान्तिसुष्टिरेव च ।
 ज्ञानवान् नितरां भोगी ऋपुचः पुत्रवान् भवेत् ॥
 इति वाराहदादशौघतम् ॥

ब्रह्मपुराणे ।

पौर्णमास्यां मघायोगे वायसाः पञ्च जश्चिरे ।
 इन्द्राश्च वरुणादाथोर्यमादथ च जेर्धतेः ॥
 आहुं पितृभ्यः कर्त्तव्यं तिलैः पूज्यास्तथा किल ।
 ऐन्द्रवारुणत्रायव्या याम्या नैर्धतिकाश्च ये ॥
 वायसाः पुण्ययज्ञसक्ते मे गृह्यन्तु भोजनम् ।
 दद्यादनेन मन्त्रेण तेभ्यो भक्तं मधुश्रुतम् ॥
 ब्राह्मणान् भोजयित्वा तु भुञ्जीरन् बन्धुभिः सह ।

इति पौर्णमास्यां पितृआहुं तिलैर्वीर्यसेभ्यो बलिदानमिति
 कृत्यमङ्गलनेन कृत्यसमुच्चयः ।

विष्णुधर्मोत्तरे ।

माघ्यां कृत्वा तिलैः आहुं सर्वपापैः प्रमुच्यते ।
 अथ पार्वणविधिना तिलैः आहुकरणम् ।

१ ० विजयवान् ।

२ ॥ भोक्तुम् ।

विष्णुः—

माघी मघायुक्ता चेत् स्नात्तस्यां तिलैः आहुं कृत्वा पूतो
 भवति । नित्यआहुकालेष्वपि माघी विष्णुना कथिता ।

देवीपुराणे—

माघ्यान्तु पूजा कर्त्तव्या देवीं वै भक्त्या यजेत् ।

तथा ।

धेनुं गुडमयीं माघ्यां दद्याद् यज्ञोत्तरायणे ।

सर्वकाममवाप्नोति ज्येष्ठे जलमयीन्तथा ॥

भविष्यपुराणे—

आलिङ्ग-पौठपर्वणं यो दद्याद् दृतकमलम् ।

दृतेन रूपकं रसं माघ्यां शम्भोर्महात्मनः ॥

मन्वन्तरगतं शायं रुद्रलोके महीयते ।

सम्यक् प्रेषणकं दत्त्वा रुद्रलोके महीयते ॥

रूपं पिष्टमयं कृत्वा चिनेर्च रत्नभूषितम् ।

यज्ञोपवीतसंयुक्तं हेमपादं विशेषतः ॥

दक्षेणु मौक्तिकं न्यस्य प्रवालमधरौढयोः ।

दद्यादक्षस्य नेत्राभ्यां वेदूर्यश्चाप्यसम्भवे ॥

हेमकथस्य हस्ताभ्यां ताम्रं पादतले तथा ।

अण्डजैर्ललितैर्वस्त्रैर्विचित्रैः परिवेष्टयेत् ॥

विविधैर्भक्ष्यभोग्याद्यैर्लिङ्गपूजां प्रकल्पयेत् ।

भोजयेच्छिवभक्तांश्च विप्रान् भक्ता च दक्षयेत् ॥

प्रीयतां मे महादेवो भक्तान् क्षमापयेद्विजान् ।

तेरेव सर्वविघ्ने^१ तद्रूपं शिवालये ॥

नीत्वा समर्पयेद्देवां शिवलिङ्गसमीपतः ।

सर्वयज्ञफलं प्राप्य सर्वयज्ञफलानि च ॥

स्वरूपो रूपदानेन शिवलोके महीयते ।

हेमरूपं हस्ताभ्यां हस्तोर्दक्ष-वामयोः ॥

यथासंख्यं हेमरूपं न्यस्य । अण्डजैर्ललितैः वस्त्रैः पट्टविशेष-
प्रसूतरन्ध्रवस्त्रैः । सर्वयज्ञफलं प्राप्येत्यभिधाय सर्वयज्ञफलानि चेत्य-
भिधानं अशेषयज्ञफलान्यप्यनेन भवन्तीति बोधनार्थम् ।

प्रथमं शर्वा महादेव इति केचित् । एतच्च एतकमल-
रूपकदानाख्यं कर्म ।

मत्स्यपुराणे-

रथभरस्य कस्यस्य वृत्तान्तं मधिकृत्य च ।

सावर्णिना नारदाय कृष्णमाहात्म्यसंयुतम् ॥

एष ब्रह्मवराहस्य चरितं वर्ण्यते सुष्ठु ।

तदष्टादशसाहसं ब्रह्मवैवर्त्तमुच्यते ॥

पुराणं ब्रह्मवैवर्त्तं यो दद्यान्माघमासि च ।

पौर्णमास्यां च भवने ब्रह्मलोके महीयते ॥

इति महासाम्भिविषहिकठकुर-वौरेश्वरतनुजमप्रक्रिय-

महासाम्भिविषहिक श्रीचण्डेश्वरविरचिते

कृत्यरत्नाकरे माघमासतरङ्गः ॥

अथ फाल्गुनमासकृत्यम् ।

वामनपुराणे ।

फाल्गुने ग्रीहयो गावो वस्त्रं कृष्णाजिनाम्बितम् ।

गोविन्दप्रौणमार्याथ दातव्यं पुरुषर्षभ ॥

दानसागरे ।

फाल्गुने ग्रीहयो सुद्धा वस्त्रं कृष्णाजिनादिकम् ।

इति पठित्वा आदिग्रन्थेन कृष्णेतरचर्मग्रहणमिति व्याख्यातम् ।

अथ च कल्पतरु-पारिजातालिखितोऽप्यादिग्रन्थो वामनपुराणे
कृत्यसमुच्चये च दृष्टः, तेन सागरपाठो मनाक् सबलः । प्रावरण-
मात्रस्यैवापेक्षितत्वात् । वस्त्रकृष्णाजिनान्यप्रावरणमेवादिपदार्थ
इति, केचित् ।

श्रीमहाभारते ।

भगदैवन्तु यो मासमेकभक्तेन विचिपेत् ।

स्त्रीषु वस्त्रभर्ता याति वज्रास्तस्य भवन्ति ताः ॥

अतमेतत् ।

भविष्यपुराणे ।

देवार्चां फाल्गुने मासि कृत्वा पिष्टमयीं वै ।

गन्धमास्थैरलङ्कृत्य स्थापयेद्भास्करालये ॥

विमानैः सूर्यसङ्काशैर्गौतवाद्यसमाकुलैः ।

समैकादशसाहसं सूर्यलोके महीयते ॥

पुनरेत्य इमं लोकं यथेष्टं विन्दते पतिम् ।

अथ मासव्यायेकभक्तादिकं कार्तिकमासोक्त भविष्यपुराणीय-
कामव्रतवदनुसन्धेयम् ॥

व्रतमधिकृत्य स्कन्दपुराणे ।

एकभक्तानु कुर्यात् फाशुने मासि गित्यग्रः ।

स्त्रीषु सौभाग्यमाप्नोति स्त्रियश्च परमप्रियाः ॥

अथ “धनधान्यसमृद्धे तु कुले जायेत मानवः” ।

इति चैवमासीयमेव फलम् संवध्यत इति पारिजातः ।

तत्र-अपिमेण “स्त्रीषु सौभाग्यमाप्नोति स्त्रियश्च परमप्रियाः”

इति खण्डेन समर्थितत्वात् तत्फलमेव फलवत्त्वात् ।

विष्णुधर्मोत्तरे ।

प्रियङ्गुं फाल्गुने दत्त्वा प्रियो भवति भूतले ।

प्रियङ्गुः काङ्क्षन्तीति प्रसिद्धा ।

भविष्यपुराणे ।

फाशुने मासि राक्षेष्ट यः कुर्यान्नक्तभोजनम् ।

श्यामाक-क्षौर-नीवारैर्जितक्रोधो जितेन्द्रियः ॥

वस्त्रां वाऽप्यथ सप्तम्यामुपवासपरो भवेत् ।

अष्टम्यान्तु महास्नानं पञ्चगव्यहृतादिभिः ॥

त्वग्निश्च क्षौरवृक्षाणां स्नापयित्वा प्रपूजयेत् ।

क्षौरभेद्यीनतो दद्याद्रक्षाङ्गां रक्षिमाग्निने ॥

गत्वादिद्युपुरं रत्नं मोदते शान्ततोः समाः ।

अथ पौषोक्तोभयसप्तमीमामान्यधर्मान्वयो महास्नाने, अन्यत्र
कचित् मध्वादिपरिग्रहः ।

२

तत्रैव ।

प्राप्ते तु फाशुने मामि यः कुर्यान्नक्तभोजनम् ।

यवासं भुञ्जमानस्तु त्यक्त्वा दूरेण योषितम् ॥

कृतोपवासः सप्तम्यां पञ्चयोदशयोरपि ।

पूजयेद्विधिवदुर्गां नास्मा गौरीति वै नृप ॥

कृत्वा तावमर्थो वीर दानिंशार्द्धभुजां शुभाम् ।

पीतैस्तु पूजयेत् पुष्पैश्चन्दनागुरुमिश्रितैः ॥

दधोदनान्तु नैवेद्यं धूपोऽयं सिन्धुकः^१ परः ।

स्नान-प्राशनयोर्धनं गोमूत्रं कायशोधनम् ॥

नवम्यास्तु महादेवस्नपनान्तु हृतादिभिः ।

कुमारीर्भोजयेद्भक्त्या ब्राह्मणांश्च स्वशक्तितः ॥

एवं सम्पूजयेद्भक्त्या दुर्गां देवीं नरोत्तम ।

स याति परमं स्थानं यत्र सा चण्डिका स्थिता ॥

इत्युभयनवमीव्रतम् ॥

अष्टकाधिकारे कन्दोगविषये वायुपुराणम् ।

श्राकैः कार्या तृतीया स्वादेश द्रव्यगतो विधिः ।

तृतीया वैश्वदेवीनामिका ।

तथा च वाजसनेयिविषये ब्रह्मपुराणम् ।

ऐश्वर्यान्तु प्रथमायान्तु श्राकैः सप्तर्षयेत् पितृन् ।

प्राजापत्ये द्वितीयायां मासैः शुद्धेऽथ तर्पयेत् ॥

वैश्वदेव्यां तृतीयायामपूपैश्च यथाक्रममिति ॥

महापुराणे—

कालगुणस्य तु मासस्य कृष्णाष्टम्यां मही मिता ।
नारदप्रेरितैर्विप्रेर्दक्षपुत्रैः सिद्धिचुम्भिः ।
समुद्रा स्तब्धमानेन समुद्रगिरिवर्जिताः ।
अतोऽर्धं महीमानं स्वल्पमात्रं निगद्यते ।
पितृभिः पूर्वदेवैस्तु कृत्वा तत्र महत्तपः ॥
सा पूर्णं प्रार्थितं आहूतं मनुजैर्भ्यो जनार्दनात् ।

कर्मान्तरम् ।

अथ ग्रन्थानि सर्वाणि मुनिभिः कमलोद्भवात् ॥
प्रश्नानां वर्द्धनार्थाय कदाचित्तत्र सर्वदा ।
जाता दाशरथेः यक्षौ तस्मिन्निह निजानकौ ॥
उपोषितो रघुपतिः समुद्रस्य तटे तदा ।
सर्वस्वैवेत्यस्तस्मात्तत्र कर्त्तव्य एव हि ॥
सा पूर्णैस्तैश्च सन्पूज्या विप्रसम्पन्निबान्धवाः ।
रामपत्नी च सन्पूज्या सीता जनकनन्दिनी ॥
ततो नवम्यां कृष्णीस्य ब्राह्मणाश्च वज्रमुताः ।
हृद्येन पिष्टभोज्येन मधुयुक्तेन सर्वदा ।
बहुप्रकारैर्भोज्यैश्च दशम्यां भिषवान्धवाः ॥
तर्प्यसाक्षात् तत्रा पूज्यः श्रोतव्यं गीतवादितम् ।
मङ्गलाश्रयं कार्यं नित्यमेव दिनचर्यम् ॥

इति सीतापूजा ॥

तथा—

कृष्णायां फाल्गुने मासि द्वादश्यां अवष्टे सति ।
सकारं भगवान् विष्णुः पिण्डनिर्व्वपणं मरुत् ॥
पितामहेभ्यः आहून्तु तिलैश्च कृतवान् पुरा ।
सोपवासो हरिस्तस्मात्तत्र सम्पूजयेत्तिलैः ॥
तिलैरभ्यर्चयेद्देवान् तिलांश्च जुहुयात्तथा ।
तिलतैलेन दीपांश्च दद्याद्देवगृहेष्वपि ॥
तिलान् दद्यात्तु विप्रेभ्यः पितृभ्यश्च तिलोदकम् ।
तिलांश्च भक्षयेत्तत्र धर्मद्वयार्थमात्मनः ॥
इति षट्तिलीविधिः ॥

विष्णुः—

मायां समतीतायां कृष्णद्वादशीं सश्रवणं प्राप्य वासुदेवा-
यतो महावर्त्तिदत्तेन दीपं दद्यात् । दक्षिणपार्श्वे महारजन-
युक्तेन समयेण वाससा एतत्तुलामष्टाधिकां दत्त्वा वामपार्श्वे
तैलतुलां साष्टां दत्त्वा श्वेतेन समयेण वाससा एतत् कृत्वा
वस्मिन् राष्ट्रे यस्मिन् देशे यस्मिन् कुलेऽभिजायते तत्र
तत्रोज्ज्वलो भवति ।

तुलां पलशतं साष्टामष्टपलाधिकाम् ।

विष्णुधर्मोत्तरे—

माघे श्रवणसंयुक्ता कृष्णा द्वादशी यदा ।
तिलदानं महत्पुण्यं विनापि श्रवणेन तु ॥

अवणयोग्यतिरेके यन्महत् पुण्यं तत् अवणयुक्ताद्दशौदान-
जन्यपुण्यापेक्षयाऽप्यमिति ज्ञेयम् । अथ कर्मणि शुक्लादिनामः,
उत्सर्गात् सागरानुसाराच्च ।

तथा—

अवणदादशौयोगे कृष्णपक्षे तथैव च ।

एतेन दौषा दातव्या स्त्रिलैर्वा यदुनन्दन ॥

अथ तथैव चेत्युक्तेः पूर्ववाक्यस्य महत् पुण्यफलं मन्यते ।

ब्रह्मपुराणे—

अथ कृष्णचतुर्दश्यां फाल्गुने मासि शङ्करः ।

ब्रह्म-विष्णु मोहयित्वा जगत्त्रिजनेन मायया ॥

जगत्त्रिजगत्सर्वस्य पूरयामास तत्क्षणात् ।

ततः प्रभृति रुद्रा च लिङ्गपूजा कपर्दिनः ॥

रुद्रा जाता ।

गौरभृत्तिकया लिङ्गं तस्मात्तत्र सुशोभनम् ।

कुर्व्यात् प्रमाणसंयुक्तं त्रयोदश्यामुपोषितः ॥

प्रमाणसंयुक्तं मानोन्मानसंयुक्तम् ।

देवोत्थानविधानोक्तेर्द्रव्यैस्तत्र प्रपूजयेत् ।

देवोत्थानविधानोक्तेः पुष्पैर्धूपैश्च नैवेद्यैरित्यादिना द्रव्यैर्वैर
कथ्यकोते रित्यन्तेन ब्रह्मपुराणोक्तेः ।

अर्घ्यैः सुगन्धैर्माख्यैश्च रत्नवस्त्रानुलेपनैः ।

नैवेद्यैर्विविधाकारैर्होमैर्ब्राह्मणतर्पणैः ॥

१० कतिः ।

भुक्त्वा रात्रौ ततः कार्य्या नृत्यगीतैः प्रजागरः ।

श्रोतव्याः शिवधर्माश्च प्रादुर्भावाश्च गाढराः ॥

अहिंसासंयमं धर्मं समाश्रित्याथ शङ्करः ।

रम्यैः पिष्टमयैः पूज्यः पशुभिश्च स्तुतकृतैः ॥

लोके त्वागमकल्पेन शिवरात्रिं प्रचारयन्ति ।

अथ त्रयोदश्यामेकादशरः चतुर्दश्यामुपवासः, रात्रिप्रहरचतुष्टये
पूजाचतुष्टयम् । प्रजागरादि च शिवास्तये । अन्यथापि शिवलिङ्ग-
सुत्थाय व्रतमिदं कुर्वन्ति । यथाशक्ति एतादिना लिङ्गस्नानं
शिवमूर्तिपूजा चेति ।

फाल्गुने कृत्तिवासेश्वरं चतुर्दशीं प्रकृत्य लिङ्गपुराणम् ।

उपोष्य रजनीमेकां ब्रह्महत्यां व्यपोहति ।

आग्नेयपुराणे । अम्बरीष उवाच ।

धेनवो हरवे देया वृषाश्चैव कपर्दिने ।

एतन्मे निश्चयं ब्रूहि गुरो संग्रथमेव तत् ॥

वसिष्ठ उवाच ।

व्रतरूपाणि दानानि नानारूपाणि पार्थिव ।

तानि तेऽहं प्रवक्ष्यामि लोकानां हितकाम्यया ॥

पुरा पृष्टेन रुद्रेण पार्वत्याः कथितानि तु ।

शृणुष्वैतानि मर्त्याणि व्रतयुक्तानि भूपते ॥

यस्यरेदब्दमेकम् नक्तं शिवपरो नरः ।

पूजयंश्च चतुर्दश्यां फाल्गुनस्य व्रतव्रतः ॥

सम्पूज्य विधिवद् भक्त्वा वृषं सर्वगुणान्वितम् ।

दद्यादिप्राथ राजेन्द्र शिवो मे प्रीयतामिति ॥

एतच्छिवव्रतं नाम महापातकनाशनम् ।

शिवरूपधरो नित्यं शिवलोके महीयते ॥

ब्रह्मपुराणे ।

अमावास्याञ्च पूज्याश्च रुद्रोऽग्निर्ब्राह्मणस्तथा ।

ममयप्रदौपे गरुडोऽग्निर्वह्णस्तथेति पाठः । स च कृत्यसमु-
च्चय-कल्पतरुप्रभृतिपाठविरुद्धः ।

मांशौदनैर्लोपिकाभिः पूज्यात्मा सवान्भवः ।

इयञ्चामावास्यायां रुद्राग्निपूजा स्वतन्त्रेव । कृत्यसमुच्चये
कान्गुनकृत्यसङ्गलनावसरे लिङ्गपूजा रुद्रादिदेवगृहादिभूषा
चेत्यादौ स्वतन्त्रकर्मागणमध्यपाठात् ।

श्रीविष्णुपुराणे ।

माघे सिते पञ्चदशी कदाचिदुपैति योगं यदि वारुणेन ।

सूचेण कालः स परः पितृणां नवस्यपुण्यैर्नैव लभ्यतेऽसौ ॥

काले धनिष्ठा यदि नाम तस्मिन्

भवन्ति भूपास्त तदा पितृभ्यः ।

दत्तं जलाक्षं प्रददाति तस्मिन्

वर्षायुतं तत्कुलजैर्मनुजैः ॥

अथैव चेद् भाद्रपदा तु पूर्वा

काले यदा तत् क्रियते मनुजैः ।

आहुं तदा तस्मिन्मवाप्य तेन

युगं मह्यं पितरः स्वपन्ति ॥

अत्र माघ्यनक्षरपक्षेव शुक्रादिमासरीत्या माघामितलमुक्तम् ।

अगस्त्य उवाच ।

अतः परं महाराज मौभाग्यकरणव्रतम् ।

गृह्णु येनास्य मौभाग्यं स्त्रीपुंसामभिजायते ॥

फाल्गुनस्य तु मासस्य तृतीया शुक्लपक्षतः ।

उपोषितस्य नक्तञ्च शुश्रिणा सत्यवादिना^१ ।

मश्रीकञ्च हरिं पूज्य रुद्रं वा उभया सह ।

गम्भीराद्येति वै पादौ सुभगाद्येति वै कटिम् ॥

उदरं देवदेवेति श्रितिकण्ठेति वै उरः ।

त्रिलोचनाद्येति शिरो रुद्राद्येति समन्ततः ॥

एवमभ्यर्च्य मेधावी विष्णुं सत्तम्या समन्वितम् ।

हरं वा गौरीमयुक्तं गन्धपुष्पादिभिः क्रमात् ॥

ततस्तस्यागतो होमं कारयेन्मधुमर्षिषा ।

तिलैः सह महाराज मौभाग्यपतयेति च ॥

ततस्त्वचारसंयुक्त निःस्नेहं धरणीतले ।

गोधूमाश्रन्तु भुञ्जीत कृष्णेऽप्येवं विधिः स्मृतः ॥

आषाढादि द्वितीयास्तु पायसं तत्र भोजयेत् ।

यवाश्रन्तु ततः पश्चात् कार्तिकादिषु पार्थिव ॥

श्यामाकाशं हविर्वापि यथाशक्त्वा प्रसन्नधीः ।

ततस्तं ब्राह्मणे दद्यात् पात्रभूते विचक्षणे ॥

अनङ्गहोने वेदानां पारमे माधवर्त्तिनि ।

सदाचारयुते दद्यादसहस्रेऽपि^१ भूपते ।
 षड्भिः पाचैरुपेतक्तु माङ्गणाय निवेदयेत् ।
 एकं मधुघृतं पाचं द्वितीयं दृतपूरितम् ॥
 तृतीयं तिलतैलस्य चतुर्थं गुडसंयुतम् ।
 पञ्चमं कवणापूर्णे षष्ठं गोक्षीरसंयुतम् ॥
 एतान् दत्त्वा रसान् राजन् सप्तजन्मान्तरं भवेत् ।
 सुभगो दर्शनैयस्य मारी वा पुङ्खोऽथवा ॥

इति श्रीभागवतम् ॥

भविष्यपुराणे— ब्रह्मोवाच—

सप्तम्यां शुक्लपक्षे तु फाल्गुनस्यैव यो नरः ।
 जपेद्देहीति देवस्य नाम भक्त्या पुनः पुनः ॥
 देवार्चने चाष्टशतं कृत्वैवन्तु जपेत्कृतम् ।
 स्नातः प्रस्थानकाले तु उत्थाने स्नानेषु च ॥
 पादस्नपतितांश्चैव तथैवान्धावसायिनः ।
 नास्नपेत् तथा भानुमर्चयेच्छुद्धयान्वितः ।
 रदक्षोऽक्षारयेद्भानुं मनसाधाय तत्परः ॥
 हंस हंस कृपालुस्त्वमगतीनां गतिर्भव ।
 संसारार्णवमग्नानां चाता भव दिवाकर ॥
 एवं प्रसाद्योपशुभं कृत्वा नियतमानसः ।
 पूर्वार्धे एव चान्येषुः शक्तुं प्राप्स्यार्जुनोत्तमम् ॥

अर्जुनोत्तमं शक्तुं गोमयम् ।

स्नातोऽर्चयित्वा हंसेति पुनर्नाम प्रकीर्तयेत् ।
 वारिधाराचयश्चैव निक्षिपेदेव पादयोः ।
 चैव-वैशाखयोश्चैव तद्वज्रैश्चैऽपि पूजयेत् ॥
 मार्त्यलोके गतिं श्रेष्ठां कृष्ण प्राप्नोति वै नरः ।
 उत्क्रान्तस्य ब्रजेत् कृष्ण दिव्यं हंसालयं शुभम् ॥
 दृषध्वजप्रसादाद्दे संक्रन्दनसमो भवेत् ।
 आषाढे आवणे चैवं मासि भाद्रपदे तथा ॥
 तथैवाश्वयुजे चैव अनेन विधिना नरः ।
 उपोष्य समुख्य तथा मार्त्तण्डेति प्रकीर्तयेत् ॥
 गोमूत्रप्राशनात् पूतो गणाधिपपुरं ब्रजेत् ।
 आराधितस्य जगतामीश्वरस्याव्यात्मनः ॥
 उत्क्रान्तिकाले स्मरणं भास्करस्य तथाश्रुते ।
 क्षीरस्य प्राशनं कृष्ण विधिरेव मथोदितः ॥
 कार्तिकादि यथान्यायं कुर्यान्मासचतुष्टयम् ।
 तेनैव विधिना कृष्ण भास्करेति प्रकीर्तयेत् ॥
 स याति भानुसालोक्यं भास्करं स्मरति च यः ।
 प्रतिमासं दिजातिभ्यो दद्याद्भानं यथेच्छया ॥
 चातुर्मास्ये तु मन्त्राग्ने कृत्वा पुस्तकवाचनम् ।
 कथां वा भास्करस्यैव तद्गीतककथापि वा ॥
 धर्मश्रवणमिष्टञ्च सदा धर्मध्वजस्य च ।

धर्मध्वजः सूर्यः ।

वाचकं पूजयित्वा तु तस्मात्कार्यञ्च श्रद्धया ॥
 आद्रुमन्त्रेण पक्वेन वाचकेन द्विजेन तु ।
 दिव्येन च तथा युक्तमभौष्ट भास्करस्य हि ॥
 एवमन्ते गतिं श्रेष्ठां देवानामनुकीर्तयेत् ।
 प्राप्नुयात् चिविधां कृष्ण त्रिलोकाख्यां नरः सदा ॥
 कथितं पारणं सत्ते प्रथमं गोधराधर ।
 आधिपत्यं तथा भोगांस्तेन प्राप्नोति मानुषान् ॥
 द्वितीयेन तथा भोगान् गोचारेः प्राप्नुयात् नरः ।
 सूर्यलोकं तृतीयेन पारणेन तथाप्नुयात् ॥
 एवमेव मयाख्यातं गतिप्रापकमुत्तमम् ।
 विधानं देवशार्दूल यदुक्तं सप्तमीर्षते ॥
 यस्त्वेतां सप्तमीं कुर्यात् चिगतिं श्रद्धया नरः ।
 तथा भक्ता च वै नारी प्राप्नोति चिविधां गतिम् ॥
 एषा पुण्या पापहरा चिगतिः समुदाहृता ।
 आराधनाय शस्तेषां सदा भागोर्द्धनावशा ॥
 पठतां प्रवृत्ताश्चैव सर्वपापभयापहा ।
 तथा सुकर्मापुण्या च चिवर्गज्येष्ठदा मता ॥
 गोचारिरिन्द्रः । चिवर्गज्येष्ठो धर्मः ।
 चिगतिः सप्तमीयम् ॥

ब्रह्मपुराणे—

काष्णने मासि शुक्लायामष्टम्यां केशवः पुरा ।
 महीं सृष्टा तु मनसा सग्रेसवनकामनाम् ॥

दत्तं प्रजापतिं प्राह सृष्टिमापूरयस्व मे ।
 तस्य तद्वचनं श्रुत्वा ॥ मुनिश्च महीन्ततः ॥
 मापयामास विधिवत् बृहन्मानेन तत्क्षणात् ।
 दीपार्णव-महस्र-नदी-वर्षसमन्वितैः ॥
 बृहन्मानं समुद्रस्य शतयोजनमाचकम् ।
 चक्रे रघुपतिस्तत्र वृक्ष-पाषाण-कर्दमैः ॥
 त्रिकूटशिखरप्रान्तसंस्थितो भगवांश्च सः ।
 बृहच्च तन्महीमानं पुराणो वीक्ष्य विस्मितः ॥
 इयं मही मया सृष्टा पद्भ्यामिति विचिन्तयन् ।
 इतस्तु कुम्भकर्णस्य महामानं स्मरन्निव ॥
 बृहन्मानेन दीपास्तु सवाङ्माभ्यन्तरे गृहे ।
 दत्तास्तत्र महीदानं कृतं माध्यादिभिः सदा ॥
 [तस्माद्बृहन्महीमानं यथा कार्यं तथा गृह्णु ।
 अगदु रष्टम्यां सुखातैः समलङ्कृतैः ॥
 लक्ष्मीः वीता च समूज्या गन्धमाख्यादिभिः सदा ।]
 ततः प्रदोषसमये दीपः शतसहस्रशः ॥
 नरैर्गृहे गृहे देयाः सर्वदेवेभ्य एव च ।
 देवेभ्यश्च पित्रेभ्यश्च ततो वाङ्मे च वेङ्गनः ॥
 तेषाञ्चोपरि देयास्तु तावत्संख्यास्तु दीपकाः ।
 दत्तशिशुं ततो भोज्यं भक्षितव्यं सवन्धुभिः ॥
 द्वितीयेऽङ्गि च मन्त्राङ्गे शोभनेर्मात्यदामभिः ।

गृहाणि भूषणौथानि तथा देवगृहाण्यपि ॥
 सौतां समूह्य भोक्तव्यं नृत्यगीतसमाकुलम् ।
 पक्षाक्षं नित्यदानञ्च तत्र देयन्तु याचते ॥
 नान्यत् किञ्चित् प्रार्थितव्यं सत्त्वं पादभयजनतः ।

इति देवगृहादिभूषाविधिः ॥

तथा तत्रैव ।

दशम्याश्चापि कर्त्तव्यं बलिकर्म तथात्मनः ॥
 मङ्गलासभनं कार्यमुत्सवस्य विशेषतः ।
 ब्राह्मणेभ्यो धनं देयं भृत्येभ्यश्च यथाक्रमम् ॥
 धान्यमक्षं सुवर्णञ्च वस्त्रमाभरणस्तथा ।
 गोभृमिरत्नवेष्टानि देयानि प्रयुतात्मनः ॥
 सन्नाप्राप्तं पादयेत् सम्यक् न तत्र स्वपथेन्यतः ।
 न कश्चिदिमुखस्तत्र कर्त्तव्यस्यागतो जनः ॥
 स्वातिविहितं पानं पेयं देयञ्च याचते ।
 शय्यासने च कर्त्तव्ये गन्धपुष्पाधिवासिते ॥
 स्त्रियः पूज्याः स्वसङ्गाय्याः प्रहृष्टाश्च सुरचिताः ।
 निश्यायां क्रीडमाना या नृत्येषु कृतभोजनाः ॥

वराहपुराणे— इवांश उवाच—

तद्वच्च फाल्गुने भासि शुक्लपक्षे तु द्वादशीम् ।
 उपोष्य प्रोक्तविधिना हरिमाराधयेद्बुधः ॥
 तद्वदित्यनेन वराहपुराणीयमस्यद्वादश्युक्तधर्मातिदेशः ।
 नरसिंहाय पादौ तु गोविन्दायोदरस्तथा ।

कटिं विश्वभुजे पञ्चमनिरुद्धेत्युरस्तथा ॥
 कण्ठन्तु श्रितिकण्ठाय 'पिङ्गकेशाय वै शिरः ।
 असुरध्वंसनायेति चक्रतोयात्मने तथा ॥
 तदग्रे स्थाप्य तु घटं शिववस्त्रयुगाश्वितम् ।
 तत्रोपरि नृसिंहन्तु भौवर्णे तासभाजने ॥
 भौवर्णे श्रुतितः कृत्वा दासवंशमयेऽपि वा ।
 रत्नगर्भघटे स्थाप्य तत्र पूज्य विधानतः ।
 द्वादशां वेदविदुषे ब्राह्मणाय निवेदयेत् ।
 एवं कृते फलं प्राप्तं यत्पुरा पार्थिवेन तु ॥
 वत्सनाद्या च तत्तेऽहं प्रवक्ष्यामि महामुने ।
 तस्य व्रतान्ते भगवान् नरसिंहस्ततोष च ।
 चक्रं प्रादाच्च शूचूणां विध्वंसनकरं नृधे ।
 तेनास्त्रेण स्वयं राज्यं जितवान् स नृपोत्तमः ॥
 राज्ये स्थित्वाऽश्वमेधानां महत्तमकरोत् प्रभुः ।
 अन्ते च ब्रह्मलोकाख्यं पदमागाच्च सप्तमम् ॥
 एषा धन्या पापहरा द्वादशी भवतो मुने ।
 कथितेमां प्रयत्नेन श्रुत्वा कुत यथेच्छकम् ॥
 इति नरसिंहद्वादशी ।

फाल्गुनशुक्लद्वादश्यामित्यनुवृत्तौ विष्णुधर्मोत्तरे—

फाल्गुने सर्वगन्धानां नात्र कार्या विचारणा ।

मर्त्यगन्धानां दानं महाफलमित्यनुषज्यते ।

मर्त्यगन्धाश्च परिभाषोक्ताः ।

फाल्गुने पुण्यमहिता द्वादशौ पावनौ परा ।

नक्षत्रयुक्तास्तेषां तथा दानमुपोषितम् ॥

मर्त्यं महाफलं ज्ञेयमनन्तं द्विजसप्तमाः ।

ब्रह्मपुराणे—

फाल्गुन्यामर्त्यमा जातस्त्वदितौ कश्यपादपि ।

अत्रेसायनसूयायां जातः पूर्वमयं शयौ ॥

तौ तत्र पूज्यौ विधिवत्प्राप्ते चन्द्रोदये सति ।

गौतम्युक्त्या वाद्यै रात्रौ कार्यः प्रजागरः ॥

इति चन्द्रार्कादिपूजा ॥

विष्णुधर्मोत्तरे—

आस्तीर्णं शयनं दत्त्वा फाल्गुन्यां ब्राह्मणाय तु ।

रूपद्रविणसंयुक्तां भार्यां पञ्चवतीमथा ॥

नरः प्राप्नोति धर्मज्ञाः पुष्टिमाप्नोत्यनुत्तमाम् ।

तथा नार्थपि भर्तारं नात्र कार्या विचारणा ॥

आस्तीर्णं द्वादशमप्रसारितखट्वपरि तल्लकादिरूपम् । धर्मज्ञा इति मन्त्रो धनम् । अथ चानुत्तमपुष्टिरूपफलभेदात् नक्षत्रविशेषा-
निर्देशाच्च विष्णुविहितव्रत्यादानाभिज्ञता, अतएव दानमागरे
पृथगेव लिखितम्^१ ।

विष्णुः - फाल्गुनौ फाल्गुनीयुता चेत् स्यात् तस्यां ब्राह्मणाय
सुसंस्कृतं विसौर्णं शयनं निवेद्य भार्यां मनोज्ञां पञ्चवतीं द्रविण-
वतीं प्राप्नोति नार्थपि तु भर्तारम् । पञ्चवतीं भ्रात्रादिवन्धुमतीम् ।

चिराचोपोषितो दद्यात् फाल्गुन्यां भवनं शुभम् ।

आदित्यलोकमाप्नोति धामव्रतमिदं स्मृतम् ॥

देवीपुराणे—

फाल्गुन्यां पूजयेद्देवीं चण्डिकेति च या मता ।

मातृणाञ्च विशेषेण तत्र पूजा विधीयते ॥

मत्स्यपुराणे—

यत्राग्निशिङ्गमध्यस्थः प्राह देवो महेश्वरः ।

धर्मार्थकाममोक्षार्थमाग्नेयमेधिकृत्य च ।

कल्पान्तं शिङ्गमित्युक्तं पुराणं ब्रह्मणा स्वयम् ॥

तदेकादशसाहस्रं फाल्गुन्यां यः प्रयच्छति ।

तिलधेनुसमायुक्तं स याति शिवमात्मताम् ॥

इति महामातृविषयिकठक्कुर-श्रीवैशेश्वरात्मज महामातृ-

विषयिकठक्कुर-श्रीचण्डेश्वरविरचिते कृत्यरत्नाकरे

फाल्गुनमासतरङ्गः ॥

कृष्णादिमासकमेण कथितकृत्यमिदं चेत्तरङ्गमङ्गततया तत्रैव
लिखितुमुचितमपि कल्पतरुकारादि-लिखनानुसारं देतदनन्तरं
लिख्यते ।

ब्रह्मपुराणे—

अथ चेत्त्रे तु कृष्णायां प्रतिपद्यपि सर्वदा ।
अन्न-मन्त्र-नटादीनां द्रष्टव्यं कौतुकं पृथक् ॥
प्रतिपत्तः समारम्भ-पञ्चमीं यावदेव हि ।
पूजाकर्मा तथा कार्यं स्त्रीजनस्थात्मनस्तथा ॥
भोजनं पर्यटप्रायं भोज्यं देयञ्च याचते ।

अन्नमन्त्रौ मङ्गरजातिविशेषौ ।

तत्रैव

चेत्त्रे तु कृष्णपञ्चम्यां कश्मीरा^१ तु रजस्तुला ।
नित्यं भवति तस्मात्तां कृत्वा श्रेष्ठमर्थो स्थितः ॥
अभ्यङ्गवस्त्रनैवेद्यैः पूजयन्ति दिनचर्यम् ।
पुष्पाक्षरधारधूपैश्च गोरक्षं वर्जयन्ति च ॥

कश्मीरा^२ धरिणी ।

अष्टम्यान्तु ततः क्षाय ताभिरेव गृहे गृहे ।
सुखाताभिः सुदृष्टाभिर्जीवपत्नीभिरेव हि ॥
भूषिताभिः शुभैर्वस्त्रैर्मास्यैर्गन्धैर्विशेषतः
अनन्तरं द्विजैः क्षाय सर्वोपधिजलेर्जनैः ॥
गन्धर्वजैस्तथा रत्नैः फलैः सिद्धार्थकैस्तथा ।

क्षापयित्वा च तां देवीं गन्धैर्मास्यैश्च पूजयेत् ॥

वस्त्राक्षरधारधूपैश्च तथा पुष्पैश्च गोरक्षैः ।

सुदृष्टपिष्टैस्त्रिकोणैश्च भक्ष्यैश्चैव हि शास्त्रिणैः ॥

पयसा पायसैर्दहीस्तथा ब्राह्मणतर्पणैः ।

तन्निवेदितशिशुस्तु प्राशितव्यं गृहे गृहे ।

तन्नीवाद्यं सुमधुरं ततः श्रोतव्यमादरात् ।

अतः परमृतुस्नाता गर्भं गृह्णाति मेदिनी ॥

आदित्यमहिषी राज्ञी पौराणी देवपूजिता ।

राज्ञीस्त्रपनमेतस्मात् कारणात्तत्र विश्रुतम् ॥

ब्रह्मा विष्णुश्च रुद्रश्च कश्यपः सुरभी तथा ।

इन्द्रः प्रचेताः पर्जन्यः शेषस्यन्द्रार्कवज्रयः ॥

वसुदेवो हस्तं भूमिर्दृष्टभी रामस्तथाणी ।

रघोर्गौ जानकी सीता युगं गगनमेव च ॥

सीता लङ्कापङ्कतिः । युगं युगकाष्ठम् ।

एते द्वाविंशतिः प्रोक्ताः प्रजानां पतयः शुभाः ।

गोमङ्गले तु सम्पूज्या ह्यथारम्भे महोत्सवे ॥

अर्थैः पुष्पैस्तु धूपैश्च मास्यै रत्नैः पृथक् पृथक् ।

प्रदक्षिणैर्विधानेन होमैर्ब्राह्मणतर्पणैः ॥

ततः शकुनिसूक्तेन वाद्यशब्देन भूरिणा ।

हलेन वाद्यवेद्मिं क्षयं कृतः सप्तद्वृतः ।

पूर्वोत्तरां दिशं गच्छेत् क्रमात् पौरन्दरौ शुभाम् ॥

कृत्वा प्रदक्षिणावर्त्तमैशान्यभिमुखौ ततः ।

विमुच्य दृषभो बीजं पुरुषो लक्षणाश्रितः ॥
 दृषः सुवामाः सखी च सुवर्णजलसेवितम् ।
 सुवर्णपाचमयुक्तं प्राप्नुस्यो निर्वपेद्भुवि ॥
 उष्मा बीजन्तु तत्रैव भोक्तव्यं बन्धुभिः सह ।
 उत्सवस्यैव कर्त्तव्यो गौतमृत्युसमाकुलः ॥

तथा ।

पूर्वं चेतायुगे कश्चिन्मध्यदेशोद्भवो दिजः ।
 तौर्ययात्राप्रसङ्गेन चचार पृथिवीमिमाम् ।
 विहाय कर्म गार्हस्थ्यं तस्मिन् गेहादिनिर्गते ।
 प्रसक्ता ब्राह्मणी शूद्रेऽशत्रुकर्मकरे रहः ॥
 तस्याः कदाचित् पुत्रस्तु तस्माज्जातो विधेर्वशात् ।
 शालिकीर्त्तिर्बद्धितस्तु मद्विवेकस्य मातरम् ।
 पप्रक्ष आतसन्देहः पितुर्जन्मात्मनस्तथा ॥
 वक्रोक्ता मां तदा प्रोक्ता गिरिभ्यः सरितस्त्रिमाः ।
 निजं प्रयाता निजेषु जाताः पुण्यास्तु शालयः ॥
 स च तदक्षयं श्रुत्वा दृष्ट्वा सूर्यस्य दर्शनाः ।
 तपस्वचार सुमहत्करणे कृतनिश्चयः ॥
 प्रयानकाले/ब्रह्माणमपश्यत् पुरःस्थितम् ।
 दर्शयन् ब्राह्मणं जन्म न च तस्मात्स लब्धवान् ॥
 मृदयाहः सुखात्मानं पीडयित्वा विचेतनः ।
 निष्कलम् ततस्त्वागं परं पीडार्थमाचरत् ॥

एकादश्यान् चैत्रस्य कृष्णायां निर्जने मृतः ।
 यत्नात् पिशाच्यां मत्तायां लेभे जन्माऽथ तामसम् ।
 जघन्यां यत्नजातिञ्च गौह्यकीनां समाश्रितः ।
 अद्यापि तत्फलं भुङ्क्ते तावन्मात्रन्तु तामसम् ॥
 तस्मात् स तत्र समुज्यः प्रभाते स्त्रीभिरेव हि ।
 पाषाणे वर्त्तुलप्राये मृण्मये वापि चिचितः ॥
 अर्घ्यैः पुष्यैस्तथा धूपैः कुङ्कुमेन सुगन्धिना ।
 औरभ्रलोमभिर्मन्त्रैर्भक्ष्यैरुच्चावचैरपि ॥
 तत्र विप्रेरनध्यायः कर्त्तव्यो वाचि संयमः ।
 ततो मध्याह्नममये मृण्मये वापि चिचितः ॥
 क्षिप्वा दारेण निःशाल्य स्त्रीभिरेव सुभाषितैः (२) ।
 क्षिप्वा गवाक्षरन्ध्रेण प्रवेश्य च पुनर्गृहे ॥
 तत्र कृष्णचतुर्दश्यां निकुम्भः शङ्करं तदा ।
 समुजयति धर्मात्मा पिशाचैः सहितो बली ॥
 तस्यां निशायां कर्त्तव्यो नरैर्नृत्यं प्रजागरः ।
 शम्भुः पूज्यो निकुम्भस्य पिशाचैर्भ्यो बलिं हरेत् ॥
 दौपिकास्तिस्रस्तैस्तस्य कल्कयुक्ताः सुशोभनाः ।
 मत्स्यमांसानि भूरीणि तथा माचौदनं शुभम् ॥
 भक्ष्यानि परमाभ्यानि पानकानि शुभानि च ।
 दृषमूलेषु गोष्ठेषु तथा शूल्यगृहेषु च ॥
 चतुष्पथेषु रथ्यासु दारेषु च नदीषु च ।

अज्ञातकर्मप्रानेषु राजमार्गेषु सर्वदा ॥
तस्यां निशाचां रक्ष्याच्च पिशाचेभ्यश्च बालकाः ।
द्रष्टव्यं पुंसलीगृहं न कुर्यात् स्त्रीनिषेवनम् ॥

तथैव ।

अमावास्यायां चैत्रे तु चारमेयैश्च काश्यपैः ।
वासुदेवादरो लब्धः प्रभूतं भोजनं त्विति ॥
वैवस्वतकुले जातो दौ श्वाव'ग्रवसौ शुनौ
वरं तस्माच्च लेभाते यमद्वार'निवासिनम् ॥
तस्मात्तत्र पित्र्यन् देवान् तर्पयित्वा द्विजैः सह ।
शुनामघं प्रभूतम् पश्चादेयं यथेष्टितम् ॥

तथा—

प्रतिमासाद्यदिवसे सर्वैः कार्यो महोत्सवः ।
अत्यर्कदुष्टे सौराष्ट्रि मङ्गलासभनन्तथा ॥
सर्वसौराष्ट्रि मङ्गलासभनमित्यर्थः ।
लघुसमुच्चोऽप्येवम् ॥

अथ मलिनपुत्रनिर्णयः ।

तत्र लघुचारीतः—

रक्षाग्रौ च च द्रष्टेते मासादिः स प्रकीर्तितः ।
अग्रौचोमौ कृतौ मध्ये समाग्रौ पित्र्यसोमकौ ॥
तमतिक्रम्य तु यदा रविर्गच्छेत् कदाचनः
आश्वी मलिनपुत्रो ज्येष्ठो द्वितीयः प्रकृतः कृतः ॥

तस्मिंस्तु प्रकृते मासि कुर्यात् आहुं यथाविधि ।
तथैवाभ्युदयं कार्यं नित्यं नैमित्तिकन्तथा ॥
प्रत्यहं दादशे मासि कार्या पिण्डक्रिया द्विजैः ।
कश्चित् चयोदशेऽपि स्यादाद्यं सुक्ता तु वसरम् ॥
असंक्रान्तेऽपि कर्तव्यमाहुकं प्रथमं द्विजैः
तथैव मासिकं आहुं सपिण्डीकरणन्तथा ॥

असंक्रान्तेऽपि मलमासेऽपीत्यर्थः ।

एतत्तु यदा मरणदिवसादारभ्य दादशमासो मलमानो भवति
तदा वोढव्यम् ।

सपिण्डीकरणादूर्ध्वं यत्किञ्चिच्छ्राद्धिकं भवेत् ।

इष्टं वाच्यं वा पूर्णं तत्र कुर्यात्सलिलपुत्रे ।

आश्वी मलिनपुत्र इत्यादेरयमर्थः ।

रविसंक्रान्तिवर्जितामावास्यादयावच्छिन्नो मासो मलिनपुत्रः ।

तद्वसरस्तु द्वितीयो मासः प्रकृत इति ।

तथाचोक्तम् ।

अमावास्यादयं यत्र रविसंक्रान्तिवर्जितम् ।

मलिनपुत्रः स विज्ञेयोऽनर्हः स सर्वकर्कशः ॥

रविना लङ्घितो मासस्याग्रः स्यातो मलिनपुत्रः । इत्यादि ।

विष्णुः—संवत्सराभ्यन्तरे अत्यधिकमासपातो भवेत् तदा मासि-
कार्यं दिनमेकं बर्हयेत् । अत्र संवत्सरशब्द एकादशमासपरः, तेनै-
कादशमासाभ्यन्तरे अत्यधिकमासपातस्तदा चयोदशमासिकानि
भवन्ति । सपिण्डीकरणम् चयोदशमासे सम्पूर्णं इति ज्ञेयम् ।

अथशुद्धः—

संवत्सरातिरेको वै मामस्यैव चयोदश ।

तस्मात् चयोदशं श्राद्धं न कुर्यान्मोपतिष्ठते ॥

एतदपि वचनं प्रथमवर्षे द्वादशमासो यदि मलमासस्तदा

वृक्षस्पतिः—

नित्यनैमित्तिके कुर्यात्प्रथमः मल्लिखचे ।

तीर्थस्नानं गजच्छायां प्रेतश्राद्धं तथैव च ।

प्रेतश्राद्धस्य नैमित्तिकस्यापि पृथगुपादानात् तदन्यनैमित्तिक-
उपरागश्राद्धादि मन्यम् । तथा—

गर्भं बाहुषिके कृत्ये मृतानां पिण्डकर्मासु ।

सपिण्डीकरणे चैव नाधिमासं विदुर्बुधाः ॥

अनिषिद्धमिति श्रेयः । गर्भं गर्भाधानानन्तरकर्माणि अन्यथापि
नियतकालीने । पिण्डकर्मासु द्वादशाहिकेषु मृतानामिति विशेषलो-
पादानाम्नावनीतवृक्षदक्षिरलोपलब्धेः^१ ।

परिशिष्टे—

मल्लिखचसु मासो वै मलिनः पापसम्भवः ।

गर्हितः पितृदेवेभ्यः सर्वकर्मासु तं त्यजेत् ॥

अथापि सर्वकर्माणि विशेषविहितव्यतिरिक्तानि ।

व्योतिःशास्त्रे—

अन्याधेयं प्रतिष्ठासु यज्ञदानव्रतानि च ।

देवव्रतवृक्षोत्सर्गं चूडाकरणमेवकाः ।

मङ्गल्यमभिषेकश्च मलमासे विवर्जयेत् ॥

अन्याधेयमन्याधानं स्वर्गादिदेवतासुद्दिशं यो व्रतकपो वृषो
त्सर्गः ।

तथा च षष्ठिव्रते मत्स्यपुराणम्—

कार्त्तिक्यां यो वृषोत्सर्गं कृत्वा नक्तं समाचरेत् ।

श्रेयं पदमवाप्नोति शिवव्रतमिदं स्मृतम् ॥

तथा देवीकमपूजायां देवीपुराणम्—

गवोत्सर्गश्च कर्त्तव्यो नीलम्बा वृषसुत्सृजेत् ।

इत्यादि । मङ्गल्यमभिषेकं रात्र्याभिषेकम् ।

तथाच ।

बाले वा यदि वा वृद्धे शुक्ले चास्तमपागते ।

मलमासेषु चैतानि विवर्जयेद्देवदर्शनम् ॥

अनादिदेवतां वृद्धा शुचः स्थूनेष्टभागवे ।

मल्लिखचेऽप्यनामृतं तीर्थस्नानमपि त्यजेत् ॥

अनामृतं प्रथमम् ।

विष्णुधर्मोत्तरे—

भृगावस्ते गुरौ सिंहे गुर्वादित्ये मल्लिखचे ।

त्यजेद्दामं महादानं व्रतं देवविलोकनम् ॥

इति महासाम्निविद्यहिकठकुरश्रीवीरेश्वरात्मज-महा-

साम्निविद्यहिकठकुर-श्रीचण्डेश्वरचिरचिते कृत्य-

रत्नाकरे मल्लिखचनिर्णयतरङ्गः ॥

अथ प्रकीर्णकृत्यानि ।

तत्र ब्रह्मपुराणे—

सर्व्वेषु जन्मदिवसे ज्ञातेर्मङ्गलपाणिभिः ।

गुरुदेवाग्निविप्रास पूजनीयाः प्रथमतः ॥

कनकचक्षुः पितरौ तथा देवः प्रजापतिः ।

प्रतिमवत्सरं यज्ञात्कर्त्तव्यस्तु महोत्सवः ॥

मङ्गलं कनकदूर्वादि सर्व्वैरिति स्मरणात् प्रतिमवत्सरमित्य-
भिधानाच्च नित्याधिकारः ।

अथ च—

तिस्रोदत्तौ तिस्रश्चापौ शुचिर्नित्यं तिस्रोदको ।

होता दाता च भोक्ता च षट्तिष्ठौ नावसीदति ॥

इति सामान्यवचनं नित्यपदाच्चसमुक्तं जन्मदिने योज-
यन्तीति समसप्रदीपः ।

केचित्तु—

तिस्रोदत्तौ तिस्रश्चापौ तिस्रहोता तिस्रप्रदः ।

तिस्रभपौ तिस्रावापौ षट्तिष्ठौ नावसीदति ॥

इति पठन्ति । अत्रापारोपष्टभक्षेऽपि, अथत्याम-बलि व्याम-
इनुमदिभौवस-रूप परशुराम मार्कण्डेयानर्क्षवन्ति । तत्र श्रिष्टानु-
मतो विधिर्लिख्यते ।

दिशुषं जटिलं सौम्यं सुष्टुं चिरजीविनम् ।

मार्कण्डेयं नरो भक्ता पूजयेत् प्रथमस्तथा ॥

दीर्घायुषं ततो द्वाभं रामं द्रोणिं बलिं रूपम् ।

प्रक्लादय इनुमन्तं विभीषणमनुसरेत् ॥

स्नात्वा जन्मदिने स्थितं परिहरन् प्राप्नोत्यभौष्टं श्रियम् ।

मत्स्यान् मोचयतो दिजाय ददतस्त्रायुश्चरं वर्द्धते ॥

इति । तथा—

स्वपुत्रं मत्स्येष्टानां मेथुनाध्वानमेव च ।

आमिषं सङ्गरं हिंसां वर्षष्टहौ विवर्द्धयेत् ॥

वर्षष्टहौ जन्मदिवसे, जन्मदिवसे पूजानन्तरं मार्कण्डेयं
प्रार्थयन्ति—

मार्कण्डेय महाभाग सप्तकल्पान्तजीवन

चिरजीवी यथा त्वं भो भविष्यामि तथा विभो ॥

सतिलं गुडमक्षिअमञ्जल्यर्द्धमिति पयः ।

मार्कण्डेयवरं लब्ध्वा पिबाम्नायुष्यहेतवे ॥

इति मधुरद्रव्यमहितं सतिलं पयः पिबन्ति । आमिषं
वर्जयन्ति ब्रह्मचर्य्यं चरन्ति । ब्रह्मचर्य्यं चाष्टविधमेष्टुननिवृत्तिः ।

तथाच दत्तः—

स्मरणं कीर्त्तनं केशिः प्रक्षणं गुह्यभाषणम् ।

मङ्गलपोऽध्वसायस्य क्रियानिर्द्देशतरेव च ॥

ब्रह्मपुराणे—

वेशाखे शुक्लपक्षे तु तृतीयायां कृतं युगम् ।

कार्तिके शुक्लपक्षे तु चैता च नवमेऽहनि ॥

अथ भाद्रपदे कृष्णचयोदश्यान्तु द्वापरम् ।
माघे तु पौर्णमास्यां वै घोरं कलियुगन्तथा ॥
युगारम्भास्तु तिथयो युगाद्यास्तेन कीर्तिताः ।

श्रीविष्णुपुराणे—

वैशाखमासस्य च या तृतीया
नवम्यमौ कार्तिकशुक्लपक्षे ।
नभस्यमासस्य तमिस्रपक्षे
चयोदशी पञ्चदशी च माघे ॥
एता युगाद्याः कथिताः पुराणे-
रमन्तपुण्यास्तियद्यस्तसः ।
पानोयमय्यच तिलैर्विमिश्रं
दद्यात् पितृभ्यः प्रयतो मनुजः ।
आहुं कृतं तेन समाः सहस्रं
रहस्यमेतत् पितरो वदन्ति ॥

एवञ्च ब्रह्मपुराणोऽयं निःसन्दिग्धपौर्णमासीपदस्वरमात् पञ्चदशी
च माघ इत्येव पञ्चदशीपदं पूर्णिमापरमेव । यच्च
दर्शं च माघमासस्य प्रवृत्तं द्वापरं युगम्
इति वचनं तदमूलकमित्युपेक्षितम् ।

ब्रह्मपुराणे—

सूर्यस्य भिन्नसंक्रान्त्यामन्तः कृतयुगस्य च ।
अथ वृषिकसंक्रान्त्यामन्तस्तेतायुगस्य च ॥
अथैव वृषसंक्रान्त्यां द्वापरान्तस्य संज्ञया ।

तथा च कुम्भसंक्रान्त्यामन्तः कलियुगस्य च ॥

युगाद्येषु युगान्तेषु आहुमचय्यमुच्यते ।

मत्स्यपुराणे—

अश्वयुक्शुक्लनवमी द्वादशी कार्तिकी तथा ।
तृतीया चैत्रमासस्य तथा भाद्रपदस्य च ॥
फाल्गुनस्य त्वमावस्या पुष्यस्यैकादशी तथा ।
आषाढस्यापि दशमी माघमासस्य सप्तमी ।
आवणस्याष्टमी कृष्णा तथाषाढस्य पूर्णिमा ।
कार्तिकी फाल्गुनी चैत्री ज्येष्ठी पञ्चदशी तथा ॥
मन्वन्तरादयस्यैता दत्तस्याचयकारिकाः ।

अमावास्या-आवणस्याष्टमीव्यतिरिक्ताः सर्वास्तिययः शुक्लाः ।

भविष्यपुराणे—

प्रौष्ठे मास्यष्टमी पुण्या चैत्रे मासि चयोदशी ।
कार्तिके पौर्णमासी स्याद् द्वादशी कार्तिकोत्तरे ॥
कार्तिकोत्तरे मार्गश्रीर्षे । आचारात् पुत्रजन्मदिन षष्ठदिने
प्रदोषे षष्ठिकापूजा । तत्र गणपतिसहिताः—

गौरौ पद्मा शची मेधा सावित्री विजया जया ।

देवसेना संधा साहा मातरो लोकमातरः ।

हृष्टिः पुष्टिसया तुष्टिरथात्मकुलदेवताः ।

एवं रूपाः षोडश माह्वरावाहन स्थापन पाद्यार्घ्याचमनीय-
स्नानीयपुनराचमनीये रत्नपुष्पधूपदीपमेवेत्येष पूजयित्वा आवा

हृणादिभिरेव यथाकुलाचारं षष्ठिकां पुष्पाञ्जलिभिः— ॐ षष्ठिकायै
नम इति मूलमन्त्रेण ॐ—

गौर्ध्याः पुत्रो यथा स्कन्दः शिशुः संरक्षितस्तथा ।

तथा ममाप्ययं बाहो रक्ष्यतां षष्ठिके नमः ॥

इति पूजयेत् । ततो वरप्रार्थनम् ।

ॐ रूपं देहि यशो देहि भगं भगवति देहि मे ।

पुत्रान् देहि धनं देहि सर्वान् कामान् प्रदेहि मे ॥

इति मन्त्रेण । ततः—

शिवो सम्भूतिनामा च प्रीतिः सन्नतिरेव च ।

अनसूया क्षमा चैव षष्ठेताः कृत्तिका मताः ॥

इति वाक्यबोधिताः— ॐ शिवायै नमः इत्यादि मन्त्रेण
यथाक्रमं षट् कृत्तिकाः पूजयेत् ।

अथ पर्वकृत्यादि ।

तत्र मनुः—

मावित्रान् शान्तिहोमांश्च कुर्यात् पर्वसु नित्यशः ।

पितृशेवाष्टकासूचैर्नित्यमवष्टकासु च ॥

मावित्रान् सवितृवृताकान् । ते च गायत्र्या अक्षतद्रव्येण
कार्याः—

शान्तिकामस्तु जुहुयात् गायत्रीमन्त्रैः शुचिः ।

इति शङ्खवचनात् । पर्वसु चतुर्दश्यादिषु । नित्यपक्षणात्
पर्वसु अवश्यकर्त्तव्यता प्रतीयते ।

विष्णुः—पर्वसुपि च शान्तिहोमान् कुर्यात् न दणमपि
हिंस्यादलङ्घ्यतस्तिष्ठेत् एवमाचारसेवी स्यात् ।

हिंस्यात् हिंस्यात् ।

आपस्तम्बः—

दिवादित्यः सत्त्वानि गोपयति नक्षत्रमास्तस्मादमावास्यायां
निशायां साधीय आत्मनो गुप्तिमिच्छेत् प्रायत्येन ब्रह्मचर्येण काले
चर्यथा सह । एतां रात्रिं सूर्याचन्द्रमसौ सह वसतः ।

साधीयो भृशतरं क्रियाविशेषणश्चेतत् । गुप्तिः रक्षा ।
प्रायत्येन अप्रायत्यनिमित्तदृष्टार्थरथोपसर्पणवर्जनादि सम्यक्
श्रीचाचमननिध्यादनेन एवं ब्रह्मचर्येण काले चर्यथा मुख्यकाल
एव प्रातरादौ तत्तत्कर्मकरणेन तेन यत्र तां रात्रिं सूर्याचन्द्रमसौ
सहवसतोऽतः [प्रायत्यनिमित्तदृष्टार्थतः] प्रायत्यादिभिरात्मानं
रक्षेदित्यर्थः ।

हन्दोगपरिशिष्टे कात्यायनः—

पौर्णमासीममावास्यामधिक्षापो विधीयते ।

अनाहिताग्नेरप्येष पश्चादग्नेर्विधीयते ॥

अनाहिताग्निरत्र सान्ताग्निमान् ।

बौधायनः—

पर्वसु च नाधीयीत न मांसमश्नीयात् न स्निग्ध-
मुपेयात् । पर्वसु हि रक्षः—पिशाचान्यभिचरन्तीति भवन्ति ।

पैठीनभिः—

न पर्वसु तैलं चुरं मेयुनं मांसमुपेयात् । नामावास्यायां
हरितानि हिंसात् ।

उपेयादुपभुञ्जीत ॥

विष्णुपुराणे—

हिनन्ति वीरुधं यस्तु वीरुधंस्ते निशाकरे ।

पक्षे वा पातयत्येकं ब्रह्महत्यां न विन्दति ॥

वीरुधंस्ते वनस्पतिगते ।

यमः—

आयुष्यं कुलं हन्ति शिरोऽभ्यङ्गे चतुर्दशी ।

मांसाग्रमे पञ्चदशी कामधर्मं तथाष्टमी ॥

बृहस्पतातपः—

दन्तकाष्ठममावास्या मेयुनश्च चतुर्दशी ।

हन्ति सप्तकुलान्तस्य तैलघण्टमष्टमी ॥

पञ्चदशी पञ्चदशी उभौ पक्षौ चतुर्दशी ।

अथ सन्निहितं पापं तैले मांसे भगे चुरे ॥

पञ्चां तैलमनायुष्यमष्टम्यां पिशितकन्या ।

चुरकर्मा चतुर्दश्यां तथा पर्वणि मेयुनम् ॥

सर्वपर्वसु पञ्चास्य सामान्येनैव तैलादिप्रतिषेधे सिद्धे
तत्तत्प्रतिधिविशेषसम्बन्धेन तैलादिविशेषनिषेधो दोषाधिक्य-
होतव्यः ।

देवलः—

पञ्चदश्यां चतुर्दश्यामष्टम्याञ्च विशारदः ।

तैलं मांसं व्यवायश्च चुरश्च विनिवर्जयेत् ॥

अथ च पञ्चादिशब्देन तिथिवाचिना चन्द्रगत्युपरक्तकाल-
विशेषबोधनात् यावत् पञ्चादितिथिकालमेव मांसादिनिषेधः ।
न तु तदुपलक्षितेऽहोरात्रे उपलक्षणपरत्वे प्रमाणाभावात् ।
अतएव देव-पितृकृत्ययोः पूर्व्यापराहयोर्विहितत्वात् तत्काल-
व्यापितित्यादरः । अतएव निषिद्धे कालवर्जनमिति पठन्ति ।

श्रीविष्णुपुराणे—

चतुर्दश्याष्टमी चैव अमावास्याऽथ पूर्णिमा ।

पर्व्याष्टेतानि राजेन्द्र रविसंक्रान्तिरेव च ॥

स्त्रीतैलमांससम्भोगी पर्वस्तेषु वै पुमान् ।

विष्णुभोजनं नाम प्रधाति नरकं नृप ॥

अग्रेष्वपर्वस्तेषु तस्मात् संयमिभिर्नरैः ।

भाष्यं सत्सप्तदेवेभ्यश्चानजयपरैः सदा ॥

वराहपुराणे— चाण्डालग्रपथेषु—

पञ्चदश्याममावास्या उभौ पक्षौ चतुर्दशी ।

अज्ञातानां गतिं यास्ते यद्यहं नागमे पुनः ॥

भविष्यपुराणे—

सप्तम्यां सृष्टतस्मैलमिष्टा भाष्यां विनश्यति ।

वामनपुराणे—

नन्दासु नाभ्यङ्गमुपाचरेत् चौरसु रिक्तासु जयासु मांसम् ।
पूर्णासु योषित् परिवर्ज्जनौघा भद्रासु सर्वाणि समारभेत ॥
नाभ्यङ्गमर्कं न च भूमिपुत्रे चौरसु शुक्रेऽथ कुले च मांसम् ।
बुधे च योषां न समाचरेत् शेषेषु सर्वाणि सदैव कुर्यात् ॥
विचासु हस्ते श्रवणे च तैलं चौरं विशाखा-प्रतिपत्सु वर्ज्यम् ।
मूले मृगे भाद्रपदासु मांसं योषिन्मघाह्नतिकसोत्तरासु ॥

वराहपुराणे वैष्णवं प्रकृत्य वराह उवाच—

‘षष्ठ्यष्टमीममावास्यासुभे पक्षे चतुर्दशीम् ।
मैथुनं नैव सेवेत द्वादशीश्च मम प्रियाम् ॥
अष्टम्याश्च चतुर्दशां षष्ठ्याश्च द्वादशीन्तथा ।
अमावास्याश्चतुर्थाश्च मैथुनं योऽधिगच्छति ॥
तिर्यग्गोभिं स गच्छेत मम लोकं न गच्छति ।

मनुः—

अमावास्यामष्टमीश्च पौर्णमासोश्चतुर्दशीम् ।
ब्रह्मचारी भवेन्नित्यमप्युभौ स्नातको द्विजः ।

उभौ पक्षौ ।

मन्दिपुराणे—

यदि वायसमर्थः स्यात् सदा मांसविवर्जने ।
वर्जयेद्यने मुख्यं कृतस्वर्गमतिर्नरः ॥

चतुर्थीं चाष्टमीं चैव द्वादशीं च चतुर्दशीं ।
तथा पञ्चदशीं वर्ज्यां षडशीतिमुखानि च ॥
संक्रमश्चापि सूर्यस्य विषुवौ चापि वार्षिकौ ।
मांसान्तु विरतो मर्त्यः स्वर्गं याति दिनत्रयम् ॥

दिनत्रयं मांसादिरत इत्यन्वयः ।

वराहपुराणे—

यावकं दधिमिश्रन्तु पात्रं औदुम्बरे स्थितम् ।
सोमाय पौर्णमास्यां वा दत्त्वा पापैः प्रमुच्यते ॥
अदन्वतीं ध्रुवश्चैव तथा सप्त महासुनीन् ।
अभ्यर्च्य विधिना रात्रौ तथा दत्त्वा च यावकम् ॥
एकाग्रमानसो भूत्वा यो नमस्येत् कृताञ्जलिः ।
किञ्चिदं तस्य वै सर्वं तत्क्षणादेव नश्यति ॥

यमः—

चतुर्थीभरणीयोगे शनैश्चरदिनं यदि ।
तदाभ्यर्च्य यमं देवं मुच्यते सर्वकिञ्चिदपि ॥

अथ नक्षत्रदानानि ।

तत्र विष्णुः—

प्रतिमासं रेवतीयुते चन्द्रमसि (रेवतीप्रीत्यै) मधुघृतयुतं
परमाक्षं ब्राह्मणान् भोजयित्वा रेवतीं प्रीणयित्वा रूपभाग् भवति ।
परमाक्षं पायसम् ।

श्रीमहाभारते—

कृतिकासु महाभाग पायसेन सर्षपिषा ।

सन्नर्थं ब्राह्मणान् साधून् लोकान् प्राप्नोत्यनुत्तमान् ॥
 रोहिण्यां प्रथितैर्मामैर्गैर्यज्ञेन सर्पिषा ।
 पथोऽक्षपानं दातव्यमानृष्यार्थं दिजातये ॥
 प्रथितैः प्रसिद्धैः । मार्गैः मृगसम्पत्तिभिः ।
 द्रोणैर्दत्त्वा सवत्सान् नक्षत्रे सोमदैवते ।
 गच्छते मानुषालोकान् स्वर्गलोकमनुत्तमम् ॥
 सोमदैवते मृगशिरसि ।
 आर्द्रायां क्षीरं दत्त्वा तैलमिन्द्रमुपोषितः ।
 नरस्तरति दुर्गाणि चरुधारांश्च पर्वतान् ॥
 पूषान् पुनर्वसौ दत्त्वा तथैवास्त्रानि शोभने ।
 यशस्वी रूपसम्पन्नो वज्रले जायते कुले ॥
 पुष्ये तु कनकं दत्त्वा हतम्बाऽहृतमेव वा ।
 अनाल्लोकेषु लोकेषु सोमवत् स विराजते ॥
 कृतं षट्पितृम् ।
 अश्वेषासु च यो ह्येष वृषभं वा प्रयच्छति ।
 स सर्वभयनिर्मुक्तः गोपवानधितिष्ठति ॥
 मघासु तिलापूर्णानि बर्द्धमानानि मानवः ।
 प्रदाय पुत्रपशुमानिह प्रेत्य च जायते ॥
 फल्गुनीपूर्वसमये ब्राह्मणानामुपोषितः ।
 भक्ष्यान् फाणितसंयुक्तान् दत्त्वा सौभाग्यमृच्छति ॥
 फल्गुनीपूर्वसमये पूर्वफल्गुनीसमये । फाणितं गुडविकारः ।
 हतक्षीरसमायुक्तं विधिवत् षष्टिकौदनम् ।

उत्तराविषये दत्त्वा स्वर्गलोके महीयते ॥
 उत्तराविषये उत्तरफल्गुनीसमये ।
 यद्यत् प्रदोषते दानं उत्तराविषये नरैः ।
 महाफलञ्च तत्सर्वं भवतीति विनिश्चयः ॥
 हस्ते हस्तिरथं दत्त्वा चतुर्युक्तमुपोषितः ।
 प्राप्नोति परमान् लोकान् पुण्यकामसमन्वितान् ॥
 चतुर्युक्तं चतुर्भिर्गजैर्युक्तमिति सागरः ।
 चित्रायां वृषभं दत्त्वा पुण्यान् गन्धांश्च भारत ।
 चरत्यपरमां लोके रमते नन्दते तथा ॥
 खतो रथधनं दत्त्वा यदिष्टतममात्मनः ।
 प्राप्नोति लोकान् स शुभानिह चैव महद्यशः ॥
 विशाखायामनङ्गाहं धेनुं दत्त्वा च दुग्धदाम् ।
 सप्रासङ्गञ्च शकटं सधान्यं वस्त्रसंयुतम् ॥
 पितृदेवांश्च प्रीणाति प्रेत्य चानन्तऽममृते ।
 न च दुर्गाण्यवाप्नोति स्वर्गलोकञ्च गच्छति ॥
 प्रामज्जो द्वितीयं गृहकाष्ठम् ।
 अमुराधासु प्रावारं वस्त्रोत्तरमुपोषितः ।
 दत्त्वा युगशतं वापि नरः स्वर्गं महीयते ॥
 प्रावारः प्रच्छदपटः । वस्त्रोत्तरं परिधानवस्त्राधिकम् ।
 कालशाकञ्च विप्रेभ्यो दत्त्वा मर्त्यः समूहकम् ।
 ज्येष्ठायामृद्धिमिष्टां वै गतिमिष्टाञ्च विन्दति ॥

मूले च मूलकं^१ दत्त्वा ब्राह्मणेभ्यः समाहितः ।
 पितृभ्यः सन्तर्पयति गतिमिष्टाञ्च विन्दति ॥
 अथापि पूर्वाषाढासु दधिपात्रमुपोषितः ।
 कुलवृत्तोपसम्पत्ते ब्राह्मणे वेदपारणे ॥
 प्रदाय जायते प्रेत्य कुलेशसकुले कुले ।
 उदमन्यं ससर्पिष्कं प्रभृतमधुकाणितम् ॥
 दत्त्वोत्तराषाढासु सर्वलोकानवाप्नुयात् ।

उदमन्यः ।

शक्तवः सर्पिषाऽभ्यक्ताः शीतवारिपरिभुताः ।
 नात्यक्त्वा नातिशान्नाश्च मन्य इत्यभिधीयते ॥

अत्रैवोदकयोगे सत्युदमन्यः ।

दुग्धमन्त्रभिजितो योगे दत्त्वा मधुष्टुभृतम् ।
 धर्मविद्भ्यो मनीषिभ्यः स्वर्गलोके महीयते ॥

उत्तराषाढान्तचतुर्थभागे श्रवणाद्यनादिकाचतुष्टयाधिकेऽभि-
 जितो मन्त्रस्य योगः ।

श्रवणे कर्मण्यं दत्त्वा वस्त्रान्तरितमेव च ।
 श्वेतेन याति यानेन सर्वलोकान् सुपुष्कलान् ॥
 गोयुग्युक्तं धनिष्ठासु यानं दत्त्वा समाहितः ॥
 वस्त्ररश्मिरवं श्रयः प्रेत्य राज्यं समश्नुते ॥

गोयुग्युक्तमादाकर्षकगोदयसहितं वस्त्ररश्मिर्वस्त्रघटितरज्जुः ।

गन्धान् शतभिषायोगे दत्त्वा चागुरुचन्दनान् ।
 प्राप्नोत्यपरसां लोकान् प्रेत्य गन्धांश्च शाश्वतान् ॥
 पूर्वभाद्रपदायोगे राजमाषान् प्रदापयेत् ।
 सर्वभक्ष्यफलोपेतः स वै प्रेत्य सुखी भवेत् ॥
 औरभ्रमुत्तरायोगे यस्तु मांसं प्रयच्छति ।
 स पितृन् स्वान् प्रीणयति प्रेत्य चानन्यमश्नुते ॥
 कांस्थोपदोहनीं धेनुं रेवत्यां चः प्रयच्छति ।
 स प्रेत्य कामानादाय दातारमुपतिष्ठति ॥
 रथमससमायुक्तं दत्त्वाश्विन्यां नरोत्तमः ।
 हस्त्यश्वरथसम्पत्ते उत्तमे जायते कुले ॥
 भरणीषु द्विजातिभ्यस्तिलधेनुं प्रदापयेत् ।
 गायः प्रभृताः प्राप्नोति नरः प्रेत्य यशस्तथा ॥

विष्णुधर्मोत्तरे—

कृत्तिकासु सुवर्णस्य दानं बद्धफलं कृतम् ।
 रक्तवस्त्रस्य रोहिण्यां सौम्यभे लवणस्य च ॥

सौम्यभे मृगशिरसि ।

कृत्तरस्य तथार्द्राधामादित्ये रजतस्य तु ।
 हतस्य तु तथा पुच्छे चन्दनानान्तु सर्पभे ॥

आदित्ये पुनर्वसौ । सर्पभे अश्लेषायाम् । चन्दनानामिति

श्वेतचन्दनरक्तचन्दनकुङ्कुमानाम् ।

तिलानाञ्च मघायोगे प्रियङ्गोर्भगदेवते ।

अर्य्यक्षे चाप्यपूपानां भावित्रे पायसस्य तु ॥

भगदेवते पूर्वफलगुण्याम् । अर्थमे उत्तरफलगुण्याम् । सावित्रे
हस्तायाम् ।

चित्रायां चित्रवस्त्राणां शक्रूनां वायुदेवते ।

ऐन्द्राग्रे चैव लोकानां मैत्रे मातृफलस्य च ॥

वायुदेवते स्नात्याम् । ऐन्द्राग्रे विशाखायाम् । मैत्रे अनु-
राधायाम् ।

इक्ष्वाक्यस्य च तथा शक्रो मूले मूलफलस्य च ।

हिमस्य मधुयुक्तस्य दानमाये महाफलम् ॥

शक्रो ज्येष्ठायाम् । आये पूर्वाषाढायाम् ।

विश्वेश्वरेऽन्नदानस्य श्रवणे वसनस्य च ।

धान्यस्य वासवे विप्रा वारुणे चौषधस्य च ॥

विश्वेश्वरे उत्तराषाढायाम् । वासवे धनिष्ठायाम् । वारुणे
शतभिषायाम् ।

आले पुराणबीजानां ग्रन्थानामनदनन्तरे ।

गोरक्षानां तथा पौष्णे स्नानानामयवाश्रिते ॥

आले पूर्वभाद्रपदायाम् । तदनन्तरे उत्तरभाद्रपदे । स्नानानां
स्नानोपकरणमलकादीनाम् ।

तिलानाञ्च तथा दानं भरणीषु महाफलम् ।

तथा—

श्रवणे दौषकं दत्त्वा नदीद्वितयसङ्गमे ।

तेजस्वी च यशस्वी च रूपवानभिजायते ॥

तथा—

मासोपवासे रेवत्यां ब्राह्मणान् दत्तपाचसम् ।

सदक्षिणं भोजयित्वा रूपमाप्नोत्यनुत्तमम् ॥

इति नक्षत्रदानम् ॥

अथ तिथिनक्षत्रदेवतापूजा ।

भविष्यपुराणे—

अग्निमिद्धा च ऊला च प्रतिपद्युतं दत्तम् ।

द्विषा सर्वधान्यानि प्राप्नुयादमितं धनम् ॥

ब्राह्मणञ्च द्वितीयायां सम्पूज्य ब्रह्मचारिणम् ।

भोजयित्वा च विद्यानां सर्वासां पारगो भवेत् ॥

तृतीयायाञ्च वित्तेशं विद्याढ्यो जायते भृशम् ।

कथादिव्यवहारे च लाभो वङ्गगुणो भवेत् ॥

गणेशः पूजितः कुर्यात् चतुर्थ्यां सर्वकर्मसु ।

अविघ्नं विदुषा विघ्नं कार्यं स्यात् न कर्हिचित् ॥

नागानिद्धाय पञ्चम्यां न विघ्नैरभिभूयते ।

स्त्रियामाकभते पुत्रं श्रियञ्च परमां लभेत् ॥

सम्पूज्य कार्त्तिकेयन्तु द्विजः षष्ठ्यां प्रजायते ।

मेधावी रूपसम्पन्नो दौर्घायुः कीर्त्तिवर्द्धनः ॥

सप्तम्यां पूज्य ऋक्षेण चित्रभानुं दिवाकरम् ।

अष्टम्यां पूजितो देवो गोमृताभरणो चरः ॥

ज्ञानं ददाति विपुलान् कामान् स यच्छते गुणान् ।
 मृत्युहा ज्ञानदस्यैव पापना च प्रपूजितः ॥
 दुर्गा सम्पूज्य दुर्गाणि नवम्यां तरतौ च्या ।
 संपाप्ते व्यवहारे च सदा विजयमादिशेत् ॥
 दशम्यां धर्मराजस्य सर्वव्याधिहरो भ्रुवम् ।
 नरकादपमृत्योश्च समुद्धरति मानवम् ॥
 एकादश्यां यथोदिष्टा विश्वेदेवाः प्रपूजिताः ।
 प्रजाः पशून् धनं धान्यं प्रयच्छन्ति महीमता ॥
 द्वादश्यां विष्णुमिष्टा च सर्वदा विजयी भवेत् ।
 पूज्यस्य सर्वलोकानां यथा गोपतिर्गो हरः ॥
 कामदेवं त्रयोदश्यां सुरूपो जायते भ्रुवम् ।

इहैत्यनुषङ्गते ।

इष्टां रूपवतीं भार्यां लभेत् कामांश्च पुष्कलान् ॥
 इहैश्वरं चतुर्दश्यां सर्वैश्वर्यसमन्वितः ।
 वज्रपुत्रो वज्रधनस्तथा स्वास्त्राच संग्रहः ॥
 पौर्णमास्यान्तु यः सोमं पूजयेद्भक्तिमाधरः ।
 वज्रपत्यं भवेत्सुख्य इति मे निश्चिता मतिः ॥
 पितरः सृदिने पिण्डैरिष्टाः कुर्वन्ति सर्वदा ।
 प्रजान्द्विं धनं रत्नामायुष्यं धनमेव च ॥

सृदिने चमावास्यायाम् ।

उपवासं विनाऽप्येते भवन्त्यतिफलप्रदाः ।
 पूजया अप-होमैश्च तोषिताः शक्तितः सदा ॥
 मूलमन्त्राः (स्त्र)सुसंज्ञाभिरङ्गमन्त्राश्च कीर्त्तिताः ।
 पूर्ववत् पद्मपत्राः कर्मव्यास तिथीश्वराः ॥
 गन्धपुष्पोपहारैश्च यथाशक्ति विधीयते ॥
 पूजा श्राव्येनाश्राव्येन कृता तुल्यफलप्रदा ।
 श्राव्यधारासमिद्धिश्च दधिसौराक्षमाचिकैः ॥
 यथोक्तफलदं होमं जपन् शान्तेन चेतसा ।
 कृत्वा यज्ञान् दश द्वे च फलान्येतानि भक्तितः ॥
 यथोक्तानि फलान्येव लभन्ते ह्यधिकान्यपि ।
 इह जन्मन्यथान्यस्मिन् निवसेच्च सुखी सदा ॥
 तेषां लोकेषु मन्त्रज्ञो(?) या यस्मैह तिथिः स्मृता ।
 इह तस्मात् परिभ्रष्टो मङ्गलो जायते नरः ॥
 सुरूपो बलसम्पन्नो निर्जितारिर्महामतिः ।
 स्त्री पुं-नपुंसको वापि जायते पुरुषोत्तमः ॥
 इति तिथिदेवतापूजा ॥

मन्त्रोवाच-

चन्द्रमा यच्च नक्षत्रे यदा दृष्टिस्थितस्तदा ।
 उक्तस्तु देवयज्ञस्तु तदा स फलवान् भवेत् ॥
 देवताश्च प्रवक्ष्यामि नक्षत्राणां यथाक्रमम् ।
 नक्षत्राणि च सर्वाणि यज्ञांस्यैव पृथक् पृथक् ॥

अश्विन्यामश्विनाविद्धा दीर्घायुर्जायते नरः ।
 व्याधिभिर्मुच्यते विप्रमत्यर्थं व्याधिपीडितः ॥
 भरण्या यममभ्यर्च्य कुसुमेरसितैः शुभैः ।
 गन्धादिभिस्रया शुभैरपमृत्योर्विमुच्यते ॥
 अगस्त्यः कृत्तिकायाश्च चङ्गिं सम्पूजितः पराम् ।
 रक्तमाख्यादिभिर्दद्यात् दत्तहोमेन च ध्रुवम् ॥
 इष्टः प्रजापतिः प्रीत्या इष्टान् दद्यात् पशून्स्रया ।
 रोहिण्यां देव शार्दूल-गोऽजावि-हय-कुञ्जरान् ॥
 मृगशीर्षे तथा सोमं जयमारोग्यमेव च ।
 आर्द्रायान् शुभं पूज्य पशून् विजयमश्नुते ।
 सितैः पद्मादिभिर्दिक्दैवत्वं पयसा च वै ॥

तथा—

पुनर्वसावदितिश्च सदा सम्पूजनादिभिः ।
 चरुणा तर्पिता चैव मातेव परिरक्षति ॥
 तिथौ दृष्ट्यतिर्बुद्धिं ददाति विपुलं धनम् ॥
 पानैर्गन्धादिभिर्नागा अश्वेषां प्रपूजिताः ।
 तर्पिताश्च यथान्यायं भक्ष्याद्यैर्मधुरैः शुभैः ॥
 रक्षां विषादिदोषेभ्यः प्रीताः कुर्युः सदैव हि ।
 मघासु पितरः सर्वे ह्येकैः कथैश्च पूजिताः ।
 प्रथच्छन्ति धनं धान्यं भृत्यान् पुत्रान् पशून्स्रया ।
 कर्कशान्यामथ वै पूषा इष्टः पुण्यादिभिः शुभैः ॥

पूर्वांशं विजयं दद्यादुत्तरायां भगवत्या ।
 भर्तारमीप्सितं कुर्यात् कन्यायै पुरुषस्य वा ॥
 इह जन्मनि चासुप्तिं रूपद्रविणसम्पदः ।
 पूजितः सविता हस्ते विद्येतेजोनिधिः सदा ॥
 वत्सैः पुण्यादिभिः सर्वे ददाति विपुलं धनम् ।
 राज्यं तृष्टा च विचायां निःसपत्नं प्रथच्छति ॥
 इष्टः सन्तर्पितः प्रीतः स्नात्यां वायुर्वलं परम् ॥
 इन्द्राग्नी च विशाखायां पीतरक्तैः प्रपूज्य च ।
 धनं राज्यञ्च लब्ध्वा तेजांसि निवसेत् सदा ॥
 रक्तैर्मन्त्रमनुराधास्त्रिह सम्पूज्य शक्तिः ।
 प्रियो भवति सर्वेषां चिरजीवित्वमाप्नुयात् ॥
 ज्येष्ठायां पूर्ववच्छक्रमिद्धा पुष्टिमवाप्नुयात् ॥
 गुणैः सर्वैश्च सम्पूज्यः कर्मणा च धनेन च ।
 मूले तु निश्चिंतिं सम्यक् भक्त्या सम्पूज्य पूर्ववत् ॥
 सम्पूर्णफलमाप्नोति स्वस्थाने च स्थिरो भवेत् ।
 अप इहा जलैः श्वेतैः पूर्वैस्त्वैव पूर्ववत् ॥
 सन्तापान्मुच्यते विप्रं शरीरान्मानसात्तथा ।
 आषाढासु तथा विद्वानुत्तराषाढयोगतः ॥
 विद्वान् सम्पूज्य पुण्याद्यैः स्वर्गमाप्नोति मानवः ।
 अवणे लसिते विष्णुं लेपैर्धूपैश्च शक्तिः ॥
 सम्पूज्य श्रियमाप्नोति परं विजयमेव च ।
 धनिष्ठासु वसुनिद्धा न भयं जायते कश्चित् ॥

महतोपि तथा श्वेतैर्गन्धपुष्पादिभिः शुभैः ।
 वस्त्रं शतभिर्वाप्य व्याधिभिर्मुच्यते भूशम् ॥
 आतुरः पुष्टिमाप्नोति स्वास्थ्यमेष्वर्थमेव च ।
 अजं भाद्रपदायाश्च शुद्धलटकसन्निभम् ॥
 समूह्य भक्तिमाप्नोति नात्र कार्या विचारणा ।
 उत्तरायामश्निभ्रं परां शान्तिमवाप्नुयात् ॥
 रेवत्यां पूजितः पूषा ददाति सततं पशून् ।
 शितैः पुष्पैः स्थितिश्चैव धृतिं विजयमेव च ॥
 ये तवैते समाख्याता यज्ञाः संक्षेपतो मया ।
 नचत्रदेवतानाञ्च साधकानां हिताय वै ॥
 भक्त्वा वित्तानुसारेण भवन्ति फलदाः कृताः ।
 गन्तुमिच्छेद्यदा यामं क्रियां प्रारभ्यमेव च ॥
 नचत्रदेवतायज्ञं कृत्वा तत्सर्वमाचरेत् ।
 एवं कृते हि तत्सर्वं याचाफलमवाप्नुयात् ॥
 क्रियाफलञ्च सम्पूर्णमित्युक्तं भानुना स्वयम् ।
 यज्ञाभावे जपं कुर्यात् क्रियां कुर्वन् यथेष्टितम् ॥

अथ नानादानानि ।

सम्पत्तः ।

ताम्रस्यैव यो दद्याद्वाङ्मणेभ्यो विश्वरूपः ।
 मेधावी सुभगः प्राप्नोति दर्शनौघञ्च जायते ॥

विष्णुः—

मधुघृततैलेनारोग्यं तालवृन्तचामरदानेनादुःखितम् ।
 तालवृन्त-चामरयोः प्रत्येकमेव दानमिति सागरः ।

यमः—

राजोपकरणं दत्त्वा रत्नानि विविधानि च ।
 नगरञ्च तथा दत्त्वा राजा भवति भूतले ॥

आदित्यपुराणे—

नवं स्रष्टुं सुविपुलं ये प्रयच्छन्ति पञ्चकम् ।
 अवीजमानो घर्मेऽपि पवनो वातिशीतलः ॥
 नव नूतनं, स्रष्टुं कुटिलकर्मयुक्तम् । सुविपुलं विसौप्यं
 पञ्चकं मयूरपञ्चजनम् । अग्निमखण्डानुयायित्वेन तेषामित्य-
 ध्याहार्यम् । तथा—

तीर्थकूपतडागादि नौकासेतुप्रदाय ये ।
 स्कन्धेन तारयेद्यस्तु तृषात्तानां जलप्रदः ॥
 षष्टिं कोटिसहस्राणि अर्घ्यदानाञ्च वै त्रयम् ।
 क्रीडन्ति ते श्वेतपुरे एतदुक्तं दिजोत्तम ॥
 तीर्थे जलाशयावतरणवर्त्म स्कन्धेन जलेषु दुर्वलजन्तुतारणम् ।
 अत्र तारणमनुष्ठानमात्रं विवक्षितम् । तथा—

यष्टिञ्च ये प्रयच्छन्ति नेत्रहीनेऽतिदुर्बले ।
 नेषान्तु विपुलः पन्थाः फलमूलोपशोभितः ॥

भवतीति शेषः ।

नन्दिपुराणे—

यष्टिं दृष्ट्वा यो दद्यात् पुष्पसु दद्यापरः ।

सदाश्रयो भवेन्नित्यं गतभौः स्वर्गमाप्नुयात् ॥

इतदुभयमर्पणमात्रमिति दानसागरः । अत्र पुष्पसुखमविवक्षितम् ।

तथा—

वक्त्रि-वस्त्रप्रदानेन मनुजलोकं प्रपद्यते ।

तथा—

उष्णीषदायी यो मर्त्ये जायते मुकुटोत्कटः ।

विस्तीर्णं राजवंशे तु श्वेतच्छत्रं स लब्धवान् ॥

उष्णीषं पुरोहितमुकुटौकतवासो जिन्यासरूपमिति दान-
सागरः । वाससः शिरोवेष्टनमित्यन्ये तत्रैव प्रयोगवाङ्मन्यात् ।

महाभारते—

स्रग् गन्धधूपान्यनुलेपनानि

स्नानानि मास्थानि च मानवो यः ।

दद्याद्विजेभ्यः स भवेद्रोग-

क्षदादिरूपसु नरेन्द्रलोके ॥

स्नानानि स्नानसाधनानि तिस्रामककादीनि इति ।

तथा—

भक्ष्यान्न-पानीय-रसप्रदाता ।

सर्वान् समाप्नोति रसान् प्रकामम् ।

रसा खवणादयः । तथा—

पिपासया न सिध्यते सोपच्छन्दस्य जायते ।

न प्राप्नुयाच्च व्यसनं करम्भान् यः प्रयच्छति ॥

करम्भान् दधिसक्तून् । उपच्छन्दोऽमुष्टनिः । तेनानुवर्त्त-
नीय इत्यर्थः । तथा—

निवेशनानां चेष्टाणां वसतीनाञ्च भारत ।

दातारः प्रार्थितानाञ्च पुद्गलाः स्वर्गगामिनः ॥

विष्णुधर्मोत्तरे—

मस्तुपिण्डकिलाटादि कूर्चिकादानतत्तथा ।

गोरसानां प्रदानेन तन्निमाप्रोत्यनुत्तमाम् ॥

मस्तु मात्त इति प्रसिद्धम् । पिण्डं पिण्डितदुग्धं । किलाटः
स्वयन्नदुग्धपिण्डः । आदिशब्दात् दुग्धविकारान्तरग्रहणम् ।
कूर्चिका दधिसरः कानेति प्रसिद्धम् । गोरसानां दधितक्र
शिखरिण्यादीनां । तथा—

लेह्यदोऽप्सरसां लोकं वसूनामपि चोच्यते ।

इक्षुमृद्वीकयोर्दामात् परं सौभाग्यमाप्नुयात् ॥

लेह्यं लेहनीयं चोच्यं चोषणीयं दुग्धाद्यादि । मृद्वीका द्राक्षा
प्राशितुमिति प्रत्येकमभिमन्त्र्यते । तथा—

दन्तकाष्ठप्रदानेन सौभाग्यं महदाप्नुयात् ।

जिह्वानिर्लेखनं दन्ताऽविद्योगस्त्वभिजायते ॥

तथा—

मृत्तिकायाः प्रदानेन शुचिः सर्व्वे च जायते ।

मृत्तिका तीर्थमृत्तिका च स्नानार्था शौचार्था च । अत्र
दन्तकाष्ठ जिह्वानिर्लेखन मृत्तिकादानेषु—अनुत्सृज्य समर्पण-

मात्रेपि फलमुक्तम् । उत्सर्गं तु दक्षिणाधिकात् फलाधिक्यमिति
दानसागरः । तथा—

वितानकप्रदानेन सर्वपापैः प्रमुच्यते ।

वितानं चन्द्रातपः, चन्द्रोदय इति प्रसिद्धम् ।

तथा—

दत्त्वा पूगफलं विप्राः सफलां विन्दते क्रियाम् ।

तामूलस्य प्रदानेन सौभाग्यमिह विन्दति ॥

यज्ञोपवीतदानेन वस्त्रदानफलं लभेत् ।

उष्णीषदानस्य तथा फलमेतदुदाहृतम् ॥

तथा—

कङ्कतस्य प्रदानेन परां बाधां प्रमुञ्चति ।

कङ्कतं केशप्रसाधनोचितं द्रव्यं चौरण इति प्रसिद्धम् ।

तथा—

वाले कौडनकं दत्त्वा मिष्टमन्नन्तयेव च ॥

फलं मनोहरं वापि अग्निष्टोमफलं लभेत् ।

कौडनकं कौडोचितं कन्दुकादि । अनुपनीताय दाने
त्यागमात्रमिति दानसागरः ।

तथा—

समुद्रजानां भाण्डानां शङ्खादीनां प्रदायकः ।

पात्रीभवति दानानां यज्ञस्य न संशयः ॥

अथ सागरे आदिशब्देन शुक्तिगृहणमित्युक्तं बहुवचनसङ्गमस्य
पात्रचये शङ्खशुक्लोरन्यतरस्य दातव्यमिति कल्पतरुवृत्तः । तथा—

स्नानानां सुखवासानां धूपानाञ्च प्रदायकाः ।

लोके प्रयान्ति प्रियतां भवन्ति च सुगन्धिनः ॥

तथा शक्रुदस्तृप्तिमाप्नोति । तथा—

अरण्यपशुदानेन वायुलोके महीयते ।

एतदेव फलं प्रोक्तं प्रदानेन तु पक्षिणाम् ॥

अचारण्यकपदोपादानात् पक्षिणोऽप्यारण्यका एव मयूरादयो
विवक्षिताः । तथा भोगमाप्नोति तास्रदः ।

लोहारकूटयोर्दानात् कुप्यमाप्नोत्यमंशयम् ।

अथस्य प्रदानेन स्त्रैर्यैः सुमहदश्रुते ।

अथ लोहपदमयः प्रभृतौनामप्युपादानात् कांस्यपरमिति
सागरः । तथा च विश्वकोषे लोहं वै सर्वतैजसमिति । आरकूट
पित्तलम् ।

तथा—

त्रयु-श्रीशकयोर्दानात् वज्रिद्विभवाप्नुयात् ।

त्रयु रङ्गम् । तथा—

शिल्पभाण्डानि यो दद्यात्क्षोहानि विधिवद्विजाः ॥

विद्यादानफलं तस्य कथितं नात्र संशयः ।

शिल्पभाण्डानि शिल्पनिर्माणोचितद्रव्याणि वास्यादीनि ।

अथ कारुण्यो दानं विष्णुधर्मोत्तर एव स्थानान्तरे श्रवणात् ।

तथा च—

येन जीवति भाण्डेन तस्य भाण्डस्य दायकः ।

सर्वकामसम्पदस्य यज्ञस्य फलमश्रुते ॥

तथा—

यज्ञोपकरणं द्रव्यं ब्राह्मणस्य महाफलम् ।
 युद्धोपकरणं द्रव्यं क्षत्रिये दिजपुङ्गवाः ॥
 पण्योपयोगि तद्वैश्ये शूद्रे शिष्योपजीवनम् ।
 यज्ञोपयोगि यद्द्रव्यं देयं तस्यैव तद्भवेत् ॥
 येन येन च भाण्डेन यस्य वृत्तिरुदाहता ।
 तत्तत्तस्यैव दातव्यं पुण्यकामेन धीमता ॥

तथा - वर्मदाता नरो नित्यं रचां समधिगच्छति ।

वर्मं संसाहः । तथा—

आयुधानां प्रदानेन रिपुनाशमवाप्नुयात् ॥

आयुधानि शक्रदेवताभि ब्राह्मणप्रकरणे पाठादेव ब्राह्मणे दानम् ।

तथा सामान्यतो मनुः—

यद्यदिष्टतमं किञ्चित् यच्चास्य दयितं गृहे ।
 तत्तद्गुणवते देयं तदेवाचयमिच्छता ॥

एषु सर्वेषु विष्णुर्देवतेति ।

भन्दिपुराणे—

अलङ्कारन्तु यो दद्यादिप्रायाथ सुराथ वा ।
 स गच्छेदारुणं लोकं नानाभरणभूषितः ॥
 जातः पृथिव्यां कालेन भवेद्द्वीपपतिर्नृपः ।

तथा—

यस्योभयमुखौ दद्यात् विप्रे वै वेदवादिनि ।
 देवाय वायभीष्टाय च कुलान्येकविंशतिम् ॥

भसुद्धृत्य नरस्तिष्ठेन्नरकाद्ब्रह्मणोऽन्तिके ।

युगानि रोमतुल्यानि यदि अद्वापरो नरः ॥

आदित्यपुराणे—

ये च ग्रह्यां प्रयच्छन्ति देवेषु च गुरुष्विह ।
 ज्ञानद्वेषु विप्रेषु दत्त्वा नश्यति कण्टकम् ॥
 दौषं ददाति यो मर्त्यः सुरब्राह्मणवेश्मनाम् ।
 स दिव्येन तु यामेन महाभ्राभप्रकाशिता ॥
 गच्छेत् स्वर्गमतुलं वसेत्तत्र भूमाः शतम् ॥

सुवर्णदानानुवृत्तौ—

यं देवमर्चयेत्तन यस्मैव सम्यगच्छति ।
 तस्य लोके निवसति नित्यञ्चैव ददाति यः ॥

तथा—

कचं ये च प्रयच्छन्ति गुरु-विप्र-सुरेषु च ।
 तेषां पतते घोरमग्निवर्षं सुदारुणम् ॥

विष्णुधर्मोत्तरे

यानं शय्यामनं कचं पादके चाप्युपानहौ ।
 वाहनं गाञ्च धर्मशक्तिदशेभ्यो ददाति यः ॥
 एकैकस्मादवाप्नोति बह्विष्टोभफलं नरः ।

यानं रथं, पादके काष्ठोपानहौ वाहनं हस्त्यादौति सागरः ।

तथा—

निवेद्य ग्रह्यानि तथा गतिमाप्नोत्यनुत्तमाम् ।
 उपस्करः स्नान-पूजाद्युपयोगिकलसादिसामग्री ॥

तथा—

राजसिङ्गप्रदानेन राजेवं भवति चितौ ।

राजसिङ्गं कनकदण्डादि । तथा—

विभूषणप्रदानेन राजा भवति भूतले ।

विभूषणमलङ्कारः किरौटादिः ।

तथा—

प्रतिपाद्य तथा भक्त्या ध्वजं त्रिदशवेद्यानि ।

निर्णुदत्याशु पापानि महापातकजान्यपि ॥

महापातकशब्दस्तद्वेतुपरः ।

तथा—

भूमिं कृत्वा तु यो दद्याद्देवब्राह्मणभंसदि ।

स्वर्गलोकमवाप्नोति पुद्गलोऽतिसुदारुणः ॥

अतिसुदारुण इत्यादिपि शब्दोऽप्याहार्यस्तेनातिदारुणोऽपि स्वर्गं प्राप्नोतीत्यर्थः । अतिदारुणोऽतिक्रान्तदारुणः । दारुणशब्द-
शानिष्टपर इत्यन्ये ।

तथा—

वस्त्रदानेन लोकेस्मिन् सुवेगस्त्रभिजायते ।

तथा— फलानि दत्त्वा विप्रेभ्यः सफलं विन्दते त्रियम् ।

तथा— गौतवाद्यप्रदानेन सौख्यं प्राप्नोत्यनुत्तमम् ।

तथा— प्रेक्षणीयप्रदानेन रूपवानभिजायते ।

प्रेक्षणीयं नृपं । अथ गौतवाद्यानामभ्यासनमेव दानपदार्थः ॥

अथ सूर्यदानानि ।

भविष्यपुराणे—

गावो वाऽथ महिष्यो वा गजानश्यांश्च शोभनान्

यः प्रयच्छति सूर्याय तस्य पुण्यफलं षट्पु ।

अक्षयं सर्वकामाद्यमश्वमेधफलं लभेत् ।

महत्सुगुणितं तच्च दानमचोपतिष्ठते ॥

दौघत इति दानं गोमहिषादि तेन यदपि दौघते तदपि
महत्सुगुणितमुपतिष्ठते इत्यर्थः । तथा—

यस्तु दारुमयं कुर्याद्रवे रथमनुत्तमम् ।

स चात्यर्कसर्वर्णेन विमानेनार्कमण्डलम् ॥

तथा—

पुस्तकं भानवे दद्याद् भारतस्य गणाधिप ।

मर्त्यपापविनिर्मुक्तो विष्णुलोके महीयते

रामायणस्य दत्त्वा तु पुस्तकं त्रिपुरात्मक ।

वाजपेयफलं प्राप्य गोपतेः पुरमाव्रजेत् ॥

गोपतेः सूर्यस्य ।

भविष्यं ग्रामसंज्ञञ्च दत्त्वा सूर्याय पुस्तकौ ।

राजसूयाश्वमेधाभ्यां फलं प्राप्नोति मानवः ॥

तथा—

दत्त्वा वासांसि सूर्याय अलङ्कारांस्तथैव च ।

कौडतेऽष्टजलोकस्यो चावदाभूतमंशवम् ॥

अलङ्कारान् शौरकादीन् । अष्टजः सूर्यः ।

तथा—

कृपं ध्वजवितानं वा पताकासामराणि च ।

हेमदण्डानि यो दद्याद्देवे भक्तिमाकरः ॥

ध्वजसामरपताकान्वितोऽष्टदण्डः ।

विमानेन स दिव्येन किङ्किणीजालमालिना ।

सूर्यलोकमितो गत्वा भवत्यप्सरसां पतिः ॥

तत्रोद्य सुचिरं कालं स्वर्गात् प्रत्यागतः पुनः ।

मनुष्ये जायते राजा सर्वराजनमस्कृतः ॥

तथा—

वेष्मकदम्बकं यस्तु दद्यात् सूर्याय भक्तिः ।

स गच्छेत् परमं स्थानं यत्र तिष्ठति भानुमान् ॥

तथा—

भेर्यादीनि च वाद्यानि शङ्खवेष्टादिकानि च ।

ये प्रयच्छन्ति सूर्याय यान्ति ते हंममन्दिरम् ॥

वाद्यानि वाद्यभाण्डानि ।

तथा—

मर्हो ददाति श्रोत्रकाय कृपां फलवतीं शुभाम् ।

स तारयति वै वंशान् दशपूर्वांश्च दशावरान् ।

विमानेनार्कवर्णेन गोपुरं गोपतेऽब्रजेत् ॥

कृपां कृप्युषिताम् । गोपतेः सूर्यस्य ।

तथा—

यामं ददाति सूर्याय यो भक्त्वा मतिमान् शुभम् ।

विमानेनार्कवर्णेन स याति परमां गतिम् ॥

शुभं शोभनम् ।

तथा—

धनं धान्यं हिरण्यं वा वासांसि विविधानि च ।

ये प्रयच्छन्ति सूर्याय ते यान्ति परमां गतिम् ॥

तथा—

सूर्याय तर्पणीं धेनुं गामेकां यः प्रयच्छति ।

कञ्जजामचलां प्राप्य पुनर्लेखपुरं व्रजेत् ॥

कञ्जजामचलां लक्ष्मोमत्यन्तस्थिरामित्यर्थः । लेखो देवः ।

गोशरीरे तु रोमाणि यावन्ति त्रिपुरान्तक ।

तावत्यो वर्षकोऽव्यस्य लेखलोके महीयते ॥

लेखो देवः । तथा—

गोशतं भानवे दत्त्वा राजसूयफलं लभेत् ।

अश्वमेधफलान्तस्य यः सहस्रं प्रयच्छति ॥

अथ महेश्वरदानानि ।

स्कन्दपुराणे— महेश्वरवाक्यम्—

यो मे गान्त्वा हिरण्यं वा दद्यादविमनाः प्रिये ।

लोकान् ददाम्यहं तस्मै सर्वलोकसमर्पितान् ॥

अविमनाः मञ्चित इति सागरः । सोत्साह इत्यन्ये ।

तथा—

वृषभं वा प्रयच्छेत् श्वेतं नीलमथापि वा ।

म कुलानामुभयतस्तारयेदेकविंशतिम् ॥

तथा—

कृत्वा हिरण्ययौ यो मे दद्यात् प्रतिवृत्तिं खिकाम^१ ।

सर्वगन्धर्वसैर्युक्तां निर्यामैश्च सुसंस्कृताम् ।

सर्वगन्धाः सर्वरसाश्च परिभाषोक्ताः । निर्यासः मरल-
द्रवादिरूपः ।

भक्ष्यभोग्यैश्च विविधैः कृष्णपञ्चतर्दृशीम् ।

पूर्व-दक्षिणयोश्चाथ पश्चिमोत्तरयोस्तथा ।

पार्श्वेषु हरितालस्य कृष्णागुरु मनःशिलास्य ।

चन्दनस्यैव दद्याद् यथासंख्येन पूजितम् ।

तस्य पुष्पफलं देवि षट्पञ्च यन्मन्त्रकाश्रिणि ।

मर्त्यव्याधिविनिर्मुक्तस्तथा निष्कलमप्यह ।

वर्षकोटिशतान्यष्टौ दिवि भुक्त्वा महासुखम् ।

इह लोके सुखी जातो मानेव प्रतिपद्यते ।

अथ हिरण्ययौमिति शालिपिष्टमयौमिति कश्चित्पाठः ।

तथा—

रत्नावलीस्य यो दद्याद्वाह्यः चण्डियस्य विट् ।

गृहः स्त्री वा स मन्त्रोक्ते मन्त्रौख्यं प्राप्नुते परम् ॥

तथा—

गोचर्मदयमानं वा यो दद्यान्मे वसुन्धराम् ।

म मे पुरं समासाद्य गणेशैः सह मोदते ॥

भूमिदानोक्तं गोचर्मपरिमाणमिह पाद्यम् ।

तथा—

दत्त्वा तु खेलं वृषभं महादेवालये नरः^१ ।

रुद्रलोकमवाप्नोति कुलमुद्धरते तथा ।

खेलं क्रीडावन्तम् ॥

अथ वासुदेवाय दानानि ।

नरसिंहपुराणे—

यो गां पयस्विनीं विष्णोः कपिलां संप्रयच्छति ।

म सर्वपापरहितः सर्वभूषणभूषितः ।

गवां सहस्रदानेन फलं प्राप्य दिवं व्रजेत् ।

तथा—

ध्वजश्च विष्णवे यस्तु गरुडेन समन्वितम् ।

दद्यात्सोऽपि ध्वजाकौर्णविमानेन विराजते ॥

वक्ष्यमाणगरुडध्वजान्तरादतिशयितफलश्रुतेष्वन्नातप-चामर-
पताकाशालिनो यथाशक्तिनिर्मितप्रासादस्थोर्ध्वं स्थाप्यस्य ध्वजस्य
ग्रहणमचेति सागरः ।

वामनपुराणे—

१[यः कारयेन्मन्दिरं केशवस्य पुष्पान् लोकान् स जयेच्छाश्वतांश्च ।

दत्तारामान् पुष्पफलाभिपक्षान् ।

भोगान् भुङ्क्ते कामतः साधनौघान् ॥

विष्णुधर्मोत्तरे—

विष्णोरायतने दत्त्वा तत्कथापुस्तकं नरः ।

ब्रह्मलोकमवाप्नोति वत्सरान् बहवो दिजाः ॥

तत्कथापुस्तकं विष्णुपुराणादि ।

तथा—

पुस्तकांस्तु तथैवान्यान् यः प्रदद्यान्नरस्त्रिह ।

सारस्वतमवाप्नोति लोकं कालं तथा वज्र ॥

अन्यान् विष्णुं महोत्सवबोधकान् स्कन्दपुराणादीन् ।

तथा—

सम्भूतं वाचकं कृत्वा देवागारे नरः सदा ।

विद्यादानफलं प्राप्य ब्रह्मलोके महीयते ॥

सम्भूतं वेतनादिना स्थायत्तौक्यमिति दृष्ट्वाः ।

तथा—

१[विष्णोः शङ्खप्रदानेन वारुणं लोकमश्नुते ।

१ [] चिकित्तांशः मूलपुस्तकस्यः ।

२ D माहात्म्यम् ।

३ C पुस्तके [] चिकित्तांशोऽधिकः ।

मानुष्यमासाद्य तथा स्थातश्चन्द्रश्च जायते ॥

घण्टाप्रदानेन तथा महद्यज्ञ उपास्यते ।]

तथा— सौभाग्यं महदाप्नोति किङ्किणीं प्रददद्भरेः ।

किङ्किणीं घर्घरीति प्रसिद्धेति सागरः । कुद्रघण्टिकेति प्राश्वः ।

तथा— कूटागारं तथा दत्त्वा नगराधिपतिर्भवेत् ।

कूटागारं मञ्जुगृहम् ।

तथा— कृत्वा तु देवकर्णार्थं नवां वेदिं दृढां शुभाम् ।

पार्थिवस्वमवाप्नोति वेदौ हि पृथिवौ यतः ॥

तथा— तोरणं कल्पयेद्यस्तु देवदेवालये नरः ।

लोकेषु तस्य दाराणि भवन्ति विद्वतानि च ॥

तथा—

देववेम्नोपभोग्यानि शिष्यभाण्डानि चो नरः ।

दद्याद्वा वाद्यभाण्डानि गणेशलमवाप्नुयात् ॥

तथा—

यः कुम्भं देवकर्णार्थं नरो दद्याच्चवं शुभम् ।

वारुणं लोकमाप्नोति सर्वपापैः प्रमुच्यते ॥

शुभं सुरुपं । देवकर्णार्थं देवपूजार्थम् ।

तथा—

चतुरः कलामान् यस्तु दद्याद्देवगृहे नरः ।

चतुःसमुद्रवलयं स तु मुङ्क्ते वसुन्धराम् ॥

अथ फलभूता शतपुत्रादिषु सुवर्णादिघटिताः कुम्भा यावत्
इति सागरः ।

तथा—

वारिधानीं तथा दत्त्वा वाइणं लोकमश्नुते ।

वारिधानी वासमीति सागरः । अत्रापि शंखानुसारः ।

तथा— कमण्डलुप्रदानेन गोदानफलमाप्नुयात् ।

तथा—

मात्रान्तु परिचर्यार्थं निवेद्य विधिवत्तथा ।

सर्वकामसमृद्धस्य यज्ञस्य फलमश्नुते ॥

परिचर्यार्थं मात्रां सामयीम् ।

तथा—

मात्राधारं तथा दत्त्वा धूपाधारन्तथैव च ।

गन्धाधारं तथा पात्रं कामानां पात्रतां प्रजेत् ॥

मात्राधारो उल्ला मात्रो एवमादिः । धूपाधारो धूपहृत्तन इति प्रसिद्धः । गन्धाधारः सौष इति प्रसिद्धपात्रम् ।

तथा—

समुद्रजानि पात्राणि दत्त्वा वै तेजसानि च ।

पात्रं भवति कामानां विद्यानाञ्च धनस्य च ॥

पात्रं भाजनं । समुद्रजानि शङ्खशुक्तिपात्राणि । तेजसानि सुवर्णरजतादिनिर्मितानि ।

तथा— पतङ्गप्रदाने च सर्वपापमपोहति ।

पतङ्गः पङ्क्तिगृह इति प्रसिद्धः ।

तथा— दर्पणस्य प्रदानेन दर्पवान् रूपवान् भवेत् ।

तथा— उग्रैरकूर्चकं दत्त्वा सर्वपापैः प्रमुच्यते ।

उग्रैरकूर्चकं देवाङ्गनशोधनायै वीरणमूलघटितं
कोक्षीति प्रसिद्धम् ।

तथा—

दत्त्वा गोबालकं विप्राः सर्वान् स्नापानपोहति ।

गोबालकमिह प्रकरणे गोबालकतकूर्चकम् ।

तथा— दत्त्वा चामरजं कूर्चं श्रियमाप्नोत्यनुत्तमाम् ।

चामरजं चमरमृगरोमभवम् ।

आसनानां प्रदानेन स्थानं सर्वत्र विन्दति ।

पादपीठप्रदानेन तथैव च नरोत्तमाः ॥

तथैव चेत्यनेनासनदानफलं सम्बध्यते ।

शयनासनदानेन क्षितिं विन्दति आश्रयतीम् ।

तथा—

उत्तररुद्रदानेन सर्वान् कामानवाप्नुयात् ।

उत्तररुद्रः शय्यायामाच्छादनवस्त्रम् ।

तथा—

वितानकप्रदानेन सर्वपापैः प्रमुच्यते ।

परां निर्दृष्टिमाप्नोति यत्र यत्राभिजायते ॥

वितानं चन्द्रातपश्चिचरूपवस्त्रनिर्मितोविमान इति प्रसिद्धम् ।

तथा—

कार्पासिकं वस्त्रयुगं चः प्रदद्याज्जनार्दने ।

यावन्ति तस्य तन्मूनि हस्तमात्रमितानि तु ॥

तावदर्धसहस्राणि स्वर्गलोके महीयते ।

तथा—

चेतवन्प्रदानेन स्त्रियं प्राप्नोत्यनुत्तमाम् ।

महाराजजरत्नेन सौभाग्यं महद्भुते ॥

अथापि स एव श्रेष्ठः ।

तथा— नीलरक्तं विनारक्तं श्रेष्ठवदे द्विजोत्तमाः ।

दत्त्वा भवति धर्मात्मा सर्वव्याधिविवर्जितः ॥

एतेन नीलरक्ते तरङ्गकम्^१ देयमित्युक्तम् ।

तथा— दुकूलकप्रदानेन वज्रिष्टोमफलं लभेत् ।

तथा—

कौशेयानि वस्त्राणि मृदूनि च लघूनि च ।

यः प्रयच्छति देवेभ्यो सोऽश्वमेधफलं लभेत् ॥

कौशेयानि कौशकारकमितन्तुमयानि ।

सरोमाणि च वस्त्राणि यः प्रयच्छति धर्मवित् ।

कर्तानि वरवस्त्राणि सोऽश्वमेधफलं लभेत् ॥

सरोमाणि तूलपद्मादिरूपाणि ।

तथा—

नानाभक्तिविचित्राणि चौरजानि नवानि च ।

दत्त्वा वासांसि शुद्धाणि राजसूयफलं लभेत् ॥

नानाभक्तिविचित्राणि सूक्ष्मसूत्रादिकर्मनिर्मितानि । चौर-
जानि वस्त्रजानि । प्राङ्मुखवायोदानप्रकरणे यथाशामेषां प्रयक्-
श्रुतेरथापि स्वतन्त्राणामेव दानमिति सागरः ।

तथा—

अनुत्तमान्यपि विप्रेभ्यः वासांस्त्याभरणानि च ।

दत्त्वेवं देवदेवाय वज्रिष्टोमफलं लभेत् ॥

अनुत्तानि वस्त्राणि उक्तविपर्येतजातीयानि वर्धनेचादीनि
त्याभरणानि चारादीनि ।

तथा— यज्ञोपवीतदानेन ब्रह्मदानफलं लभेत् ।

तथा— दत्त्वा प्रतिसरान् सुखान् न भूतेरभिभूयते ।

प्रतिसरः पद्मादिरचितसूत्रं सुखमुत्कृष्टम् ।

तथा—

नरः सुवर्णदानेन सर्वान् कामान् समश्नुते ।

तदा— रूपदो रूपमाप्नोति विशेषाद्भुवि दुर्लभम् ।

रत्नदानेन लोकेऽस्मिन् प्रामाण्यमुपगच्छति ॥

प्रामाण्यं सत्यवचनता । तथा—

मूर्द्धाभरणदानेन राजसूयफलं लभेत् ।

मूर्द्धाभरणं किरौटादि ।

तथा—

कर्णपूरप्रदानेन श्रुतिं विन्दति सर्वतः ।

सर्वतः श्रुतिं सर्वशास्त्रश्रवणमिति सागरः । कर्णपूरः
कर्णाभरणविशेषः ।

तथा—

कर्णाभरणदानेन भवेच्छ्रुतिधरो नरः ।

अश्वमेधमवाप्नोति सौभाग्यस्यैव विन्दति ॥

तथा— ऐवेयकाणि दत्त्वा च सर्व्यशास्त्रार्थविद्भवेत् ।
 नार्थस्य वशगास्तस्य भवन्ति दिजपुङ्गवाः ।
 त्रियमाप्नोति परमां राजसूयस्य विन्दति ॥

तथा— केयूरदानाद्भवति शत्रुपक्षस्य हरः ।

तथा— हस्ताङ्गुरीयदानेन परं मौभाग्यमाप्नुयात् ।

हस्ताङ्गुरीयकं हस्ताङ्गुलीपरिधानयोग्यं मुद्रिकादि ।

तथा—

तथवाङ्गददानेन राजा भवति भूतले ।

तथा— ओष्णीसूचप्रदानेन महीं सागरमेखसाम् ।

प्रशास्ति निहतामित्रो नात्र कार्या विचारणा ॥

ओष्णीसूचं काञ्चीदाम् ।

तथाभरुददानेन स्थानं सर्व्वं विन्दति ।

तथा— पादाङ्गुलीयदानेन गुह्यकानां पतिर्भवेत् ।

पादाङ्गुलीयं चरणाङ्गुलिपरिधानयोग्याङ्गुलिका ।

तथा— यथादेशं यथाकाशं राजलिङ्गं सुरासये ।

दत्त्वा भवति राजैव नात्र कार्या विचारणा ।

राजलिङ्गं कृष्णामरादि ।

तथा—

पादुकानां प्रदानेन गतिमाप्नोत्यनुत्तमाम् ।

उपानहप्रदानेन विमानमधिरोहति ॥

यथेष्टं तेन लोकेषु विचरत्यमरप्रभुः ।

तथा— गोदानफलमाप्नोति तथा पाद्यप्रदो नरः ।

पाद्यं पादप्रक्षालणार्थं जलम् ।

तथा— नरस्वाधमनीयस्य दानाद्भवति निर्मलः ।

तथा— सुखलेपप्रदानेन परं रूपमवाप्नुयात् ।

सुखलेपः सुखहेतुरङ्गरागः शीतकुङ्कुमलेप-घीस्रचन्दन-
 लेपादिः ।

तथा—

गन्धतैलानि दिव्यानि सुगन्धीनि शुचीनि च ।

केशवाय नरो दत्त्वा गन्धर्वैः सह मोदते ॥

दिव्यान्युत्कृष्टानि शुचीन्यपनीताश्चिसम्बन्धानि ।

तथा— राजा भवति लोकेऽस्मिन् कृष्णं दत्त्वा दिजोत्तमः ।

नाप्नोति रिपुजं दुःखं संपाप्ते रिपुजिद्भवेत् ॥

तथा— ताक्षकप्रदानेन निवृत्तिं प्राप्नुयात् पराम् ।

तथा चामरदानेन श्रीमान् भवति भूतले ॥

तथा— लोकेषु ध्वजभूतस्य विष्णोर्दत्त्वा तथा ध्वजम् ।

शक्रलोकमवाप्नोति बह्वन्यद्गणेश्वरः ।

ध्वजसामर-दर्पण-पताकासन्वितो दण्डः, चिह्नदण्ड इति
 प्रसिद्धः ।

तथा—

पताकासु शुभां दत्त्वा तथा केशववेम्बनि ।

वायुलोकमवाप्नोति बह्वन्यद्गणानि तु ॥

दोधूयते तथा स तु वायुना केशवासये ।

तथा तथाऽस्य सकलं देहात्पापं प्रक्षयति ॥
 यथा यथा च सा शोभां करोति चिदशालये ।
 तथा तथा च यथासा महितस्तु विराजते ॥
 पताकां ये प्रयच्छन्ति कूटागारे मनोहराम् ।
 संत्यज्य सकलं पापं वायुलोकं व्रजन्ति ते ॥

तथा—

युक्तं पीतपताकाभिर्मिवेश गह्वरध्वजम् ।
 केशवाय दिजश्रेष्ठाः शक्रलोके महीयते ॥
 गह्वरध्वजं गह्वरचिह्नितं ध्वजम् । तथा—
 युक्तं नीलपताकाभिस्तालं दत्त्वा दिजोत्तमाः ।
 यस्मालोकान् परिभ्रष्टो विरोगस्त्वभिजायते ॥
 तालं तालवृक्षाकारं ध्वजम् । नीलपताकाभिस्तिसृभिः ।

तथा—

युक्तं श्वेतपताकाभिर्मकरं यः प्रयच्छति ।
 राजा भवति लोकेऽस्मिन् युक्ता लोकान् प्रचेतसः ॥
 प्रकरणान्मकरशब्दोऽपि मकराकृतिध्वजपरः ।
 युक्तं रक्तपताकाभिर्दत्त्वा स्वयमनुत्तमम् ।
 अस्रकां समवाप्नोति तथा पापक्षयं नरः ॥
 अपापि स्वयशब्दो स्वययुक्तध्वजपरः ॥

मकर-शब्दो च वस्त्रनिर्मितौ । शब्दो हरिणः, कलिङ्गस्तु
 हरिणविशेषं स्वयमाह । तथा च तेजोक्तं वर्णतोऽपि नीलो
 चोटकप्रमाणः कर्कशजिह्वश्चैति ।

तथा—

शिविकां ये प्रयच्छन्ति ते प्रधान्यमरावतीम् ।
 अश्वदाः सूर्यलोकस्या राजानो दिवि सूर्यवत् ॥
 शिविका चतुर्दशकम् ।

तथा—

गवां लोकमवाप्नोति धेनुं दत्त्वा पथस्त्रिणाम् ।
 अनडाहप्रदानेन दशधेनुफलं लभेत् ॥
 अजाविमहिषोद्वाणां तथेवाश्वतरस्य च ।
 सहस्रगुणितं दानं पूर्वप्रोक्तं प्रकीर्तितम् ॥
 विष्णुधर्मात्तरौघं ब्राह्मणसम्प्रदानकाजादिदानेषु यत् फलं
 तदेव विष्णुसम्प्रदानकं तत्तत्पशुदाने सहस्रगुणितं फलं भवतीत्यर्थः ।
 अश्वतरो वेशर इति प्रसिद्धः ।

तथा—

वारुणं लोकमाप्नोति दत्त्वा वस्त्रं नरोत्तमः ।
 अविप्रदाता च तथा तमेव लोकमश्रुते ॥
 अविच्छागः ।

तथा—

उष्ट्रं वा गर्दभं वापि खरं वा यः प्रयच्छति ।
 अस्रकां च समासाद्य यक्षेभ्यः सह मोदते ॥
 खरोऽश्वतरः ।

तथा—

दासं दत्त्वा सुखे लोके नाकभ्रष्टोऽभिजायते ।
दासौ दत्त्वा तथा विप्रा भान कार्या विचारणा ॥

तथा—

गणिकां ये प्रयच्छन्ति नृत्यगौतविभारदाम् ।
सर्वदुःखविनिर्मुक्तोऽस्ते प्रथममरावतीम् ।
नृत्यं दत्त्वा तथाप्नोति रुद्रलोकमसंग्रहम् ॥

तथा—

प्रेक्षणीयप्रदानेन शकलोके महीयते ।
दत्त्वा गौतम धर्मज्ञाः गन्धर्वैः सह मोदते ॥
वाचं दत्त्वा तथा विप्राः शकलोके महीयते ।
वाद्यानामपि देवस्य तन्मौवाचं सदाप्रियम् ॥
एतेन वाद्यान्तरापेक्षया तन्मौवाचदानेऽधिकफलम् ।

तथा—

दुन्दुभिं ये प्रयच्छन्ति कीर्त्तिमन्तो भवन्ति ते ।
दुन्दुभिर्भेरी ।

तथा—

दत्त्वा धान्यानि बीजानि शस्यानि विविधानि च ।
रूपकाणि च तान्येव प्राप्नोत्यधुतशः पुनः ॥

धान्यानि कलमादीनि । बीजानि शाककुशाण्डादीनां शस्यानि
धान्येतरपदादीनि । पृथक् धान्यग्रहणं फलभूते । रूपकाणि
रूपा इति पश्चिमदेशे प्रसिद्धानीति सागरः ।

तथा—

दत्त्वा शाकानि रम्याणि विशोकस्त्रभिजायते ।
दत्त्वा च व्यञ्जनार्थाय तथोपकरणानि च ॥

रम्याणि शादसानि कीटादिवेधरहितानि स्वादूनि च
व्यञ्जनोपकरणानि दृढशर्करासैन्धवादीनि ।

तथा—

पुष्पवृक्षं तथा दत्त्वा ग्रामस्थाधिपतिर्भवेत् ।

फलवृक्षं तथा दत्त्वा नगराधिपतिर्भवेत् ॥

पुष्प-फलवृक्षौ पुष्पफलार्थवृक्षाविति सागरः । पुष्पितफलित-
वृक्षावित्यन्ये ।

कङ्कतस्य प्रदानेन विरोगस्त्रभिजायते ।

तथा—

कूर्चप्रसाधनं दत्त्वा सुखमत्यन्तमश्नुते ।

कूर्चप्रसाधनं अश्वप्रसाधनायें द्रव्यम् ।

विस्मापनीयं यत् किञ्चित् दत्त्वाऽत्यन्तं सुखी भवेत् ।

विस्मापनीयमाश्चर्यजनकम् ।

इति विष्णवे दानानि ।

अथ दुर्गायाः ।

भविष्यपुराणे—

अश्वसारमयं कृत्वा भानादीपसमन्वितम् ।

दीपवृक्षं समुद्धोष्य दुर्गायाः पुरतो नृप ॥

दत्त्वा कल्यायुतं सायं दुर्गालोके महीयते ।

पुनरेत्य नरो वीर राजराजो भवेन्नरः ॥

अश्वसारमथं सौहृदितम् ।

पञ्चांगुनिर्घलं स्रष्टुं दर्पणं मणिभूषितम् ।

पर्यन्तशोभितं कृत्वा नानामाख्योपलोपनैः ॥

दुर्गायाः पुरतः कृत्वा अद्भुता पर्याम्बितः ।

राजसूयफलं प्राप्य हंसलोके महीयते ॥

हंस आदित्यः ।

सम्पसारितदेहो यो दण्डवत् पतितो भुवि ।

चण्डिकापुरतो वीर स याति परमां गतिम् ॥

सर्वधनोपवासेषु तीर्थवेदिषु यत्फलम् ।

तत्फलं लभते वीर प्रणम्य शिरसा सतीम् ॥

स्रजं श्वेतपताकाद्यामधवा पञ्चवक्त्रिकम् ।

किङ्किणीजालसम्बोतं श्वेतहृषोपशोभितम् ॥

नानाबुद्धसम्पन्नं महासिंहोपशोभितम् ।

दत्त्वा देव्यै महाबाहो शक्रलोके महीयते ॥

शङ्खकुन्देन्दुसङ्काशं राजतं वानसुप्तमम् ।

समाकृढो वसेद्वीर दिव्यं वर्षशतं दिवि ॥

ध्वजमाकाकुलं यद्य कुर्व्यादै चण्डिकालयम् ।

महाध्वजाष्टकं वापि दिशासु विदिशासु च ॥

१ स विमानमहस्यैव समन्तादुपशोभितम् ।

कल्याणाच्च शतं सायं दुर्गालोके महीयते ॥

शङ्खकुन्देन्दुसङ्काशं प्रबालमणिभूषितम् ।

मणिदण्डमयं कूर्चं दुर्गाया यः प्रयच्छति ॥

स कृत्रेण विचित्रेण किङ्किणीजालमालिना ।

धार्यमाणेन शिरसा हरलोके महीयते ॥

विमानवरसंघातैरावृतः सततं नृप ।

अश्वरोगणगन्धर्वैः सेव्यमानः समन्ततः ॥

चण्डिकायतने रम्ये घण्टायां यः कदम्बकम् ।

कुर्व्यादै शृङ्खलायुक्तं नानानादं गणावृतम् ॥

मधुरपञ्चसंयुतं स गच्छति सुरालयम् ।

विमानवरमाकृढो घण्टा-चामरभूषितः ॥

भेरी मृदङ्ग मुरजा तिमिला पटहाटिकम् ।

तिमिला वाद्यविशेषः ।

वीणावंशं शताङ्गं यो देव्यै भूपं प्रयच्छति ।

स गच्छति महाबाहो यद्य देवी व्यवस्थिता ॥

विमानवर्गैर्वज्रभिर्वावृतः सततं नृप ।

कल्यायुतं शतं सायं दुर्गायाऽनुचरो भवेत् ॥

पुनरेत्य भुवं वीर राजा भवति धार्मिकः ।

कृत्वा हेममयं शूलं हेमपाचादिषु स्थितम् ॥

पुष्पमालापरिधिं विमानवरशोभितम् ।

गृहीत्वा तु प्रजेद्वीर चण्डिकायतनं परम् ॥

धारयेच्छिरसा पात्रं नानावाद्यगणैर्दृतः ।
 कुर्यात् प्रदक्षिणञ्चापि प्रणम्य शिरसा शिवाम् ॥
 विन्यसेद्विधिवद्वीर दुर्गायाः पुरतो नृप ।
 य एवं विन्यसेद्वीर चिशूलं विधिवन्धरः ॥
 स गच्छति परं स्थानं यच्च देवस्तुर्मुखः ।
 शङ्खस्तिकपुष्पाद्यैर्भुवि शोभां नराधिप ॥
 कृत्वा वर्षकपिष्टाद्यैश्चण्डिकायतने नृप ।
 समारुह्य विमानाख्यं मानारुद्रोपशोभितम् ॥
 मोदते दिवि गन्धर्वैः तथाचाप्सरसां गणैः ।
 दुर्गापूजोपकरणं दत्त्वाण्यं यदि वा बद्ध ॥
 भक्त्या वित्तानुसारेण रुद्रलोके महीयते ॥
 चण्डिकायतने यस्तु ब्रह्मया परयाऽन्वितः ।
 वापौ-कूप-तडागश्च दौर्घिकां यश्च कारयेत् ॥
 स कुलानां शतं सायं तारयित्वा भवार्णवात् ।
 चण्डिकापुरमासाद्य मोदते चण्डिकामुगः ॥
 यावन्नोपैति मरणं यावन्नाक्रमते जरा ।
 यावन्नेन्द्रियवेकल्यं तावत् पूजय चण्डिकाम् ॥
 चण्डिकार्चनतुल्योऽस्ति धर्मो नान्यो नराधिप ।
 इत्थं विज्ञाय यत्नेन पूजयेत् सर्वमङ्गलाम् ॥
 भक्त्या वै सततं देवीं शिवां शान्तां चिशूलिनीम् ।
 इह लोके त्रियं प्राप्य ते यान्ति परमं पदम् ॥
 चण्डिकां पूजयित्वा तु प्रहृष्टेनान्तरात्मना ।

कृताञ्जलिपुटो भूत्वा इदं स्तोत्रमुदीरयेत् ॥
 दुर्गां शिवां शान्तिकरीं ब्रह्माणै ब्रह्मणः प्रियाम् ।
 सर्वलोकप्रणेचोच्च प्रणमामि सदाशिवाम् ॥
 मङ्गलां शोभनां शुद्धां निष्कलां परमां कलाम् ।
 विश्वेश्वरीं विश्वमातां चण्डिकां प्रणमाम्यहम् ॥
 सर्वदेवमयीं देवीं सर्वरोगभयापहाम् ।
 ब्रह्मेशविष्णुनमितां प्रणमामि सदा उमाम् ॥
 विन्ध्यस्थां विन्ध्यनिलयां दिव्यस्थाननिवाग्मिनीम् ।
 योगिनीं योगमाताञ्च चण्डिकां प्रणमाम्यहम् ॥
 ईशानमातरं देवीमौश्वरीमौश्वरप्रियाम् ।
 प्रणतोऽस्मि सदा दुर्गां संमरार्णवतारिणीम् ॥
 इदं यः पठते स्तोत्रं शृणुयादापि भक्तिः ।
 स मुक्तः सर्वपापैस्तु सोदते दुर्गया सह ॥

इति दुर्गादानानि ।

स्कन्दपुराणे—

सुगन्धाः श्रौतलास्यापो रसेर्द्विधैः समन्विताः ।
 यः प्रयच्छति विप्रेभ्यस्तस्य पुण्यफलं शृणु ।
 विमानं सूर्यसङ्काशमप्यारोगणसेवितम् ।
 सोऽधिरुह्य दिवं याति ब्रह्मण्य सलोकताम् ॥

तवासावयुतान्बुधित्वा देववत् सुखी ।

कुले मह्यसङ्कीर्णं जायते धनधान्यवान् ॥

असङ्कीर्णं सुवृत्तिमाचोपजीविनीत्यर्थः ।

तथा—

भाजनं यः प्रयच्छेत् सहेमरत्नभूषितम् ।

अक्षरः प्रतसङ्कीर्णं विमाने दिवि मोदते ॥

तथा—

रात्रतं यः प्रयच्छेत् विप्रेभ्यो भाजनं शुभम् ।

स गन्धर्वपुरं प्राप्य उर्व्वशा सह मोदते ॥

तथा—

तासं यो भाजनं दद्याद्वाङ्मनेभ्यो विशेषतः ।

स भवेद् यक्षराजस्य यक्षो वल्लभमन्त्रितः ॥

आसनं यः प्रयच्छेत् समीतं ब्राह्मणाय वै ।

स राज्यस्नानमाप्नोति स्वर्गं प्राप्नोति विज्वरः ॥

तथा—

मृदं द्रुमं प्रयच्छेत् सर्वकामसमृद्धिमत् ।

स लोके ब्रह्मणः प्रेत्य सर्वकामैर्निषेधते ॥

वर्षकोटीः स तपोय्य सतस्रस्येन कर्षणा ।

मृदमेधी सदा दाता भोगवांसेव जायते ॥

शोषधीर्यः प्रयच्छेत् धान्यानि च धनानि च ।

सर्वकामसुसंयुक्तः सोमलोकं समश्नुते ॥

तत्र वर्षसहस्राणि सप्त खिला पुनर्नरः ।

इह लोके धनोपेतो भोगवानभिजायते ॥

आत्मानं यः प्रयच्छेत् समीतं ब्राह्मणाय वै ।

स राज्यस्नानमाप्नोति स्वर्गं प्राप्नोति विज्वरः ॥

यस्तु चेत् प्रयच्छेत् निधयं कलवकरः ।

स तु चेत् पुनर्भुक्ता प्राजापत्यं समश्नुते ॥

यस्तु भूमिं प्रयच्छेत् ब्राह्मणाय महात्मने ।

सर्वलोकसुखी भूत्वा विमानेन सुवर्चसा ।

वङ्गन्यद्वयहस्ताणि चरते कामरूपवान् ॥

यदि मानुष्यमायाति स नरः कालपर्ययात् ।

तस्य कामदुघा लोके मही भवति सर्वतः ॥

तथा—

यस्तु वस्त्रं प्रयच्छेत् ब्राह्मणाय महायज्ञाः ।

स लोकं प्राप्य वैराजं वर्षकोटिं सुखं वसेत् ॥

यस्तु ग्रन्थां प्रयच्छेत् स्वासीर्णां नरसत्तमः ।

स तु भार्या प्रियां दिव्यां वङ्गीं भक्तां समश्नुते ॥

तथा—

यस्तु कन्यां प्रयच्छेत् ब्राह्मणाय स्वसङ्कृताम् ।

स गत्वा पिष्टलोकं वै वर्षायुतशतं वसेत् ॥

इह चापि पुनर्जातः सर्वकामसमन्वितः ।

भार्याः प्राप्नोति भक्ताश्च पूजावांशोपजायते ॥

तथा—

अश्वं यस्तु प्रयच्छेत् हेमचिन्तं सुसज्जणम् ।

स तेन कर्माणा दिव्यो गन्धर्वे लोकमश्नुते ॥

तथा—

रथमश्वं गजं दासौ कन्यां गृहमथापि वा ।
भूमिश्च यः प्रयच्छेत् स राजा भुवि जायते ॥
विधिना मन्त्रयुक्तेन तस्य पुष्पफलं महत् ।
सर्वकामदद्या भूत्वा धेनुस्तस्योपतिष्ठते ॥

सम्पत्तः—

नानाविधानि द्रव्याणि धनानि विविधानि च ।
आयुष्कामेन देयानि स्वर्गमन्यमिच्छता ॥

अथ सर्वमासोभयपक्षमाधारणपञ्चदशतिथि-
द्रव्यविशेषदानानि ।

विष्णुधर्मांतरे—

प्रतिपद्यथ पुष्पाणां द्वितीयायां वृत्तस्य च ।
तृतीयायान्तु वस्त्राणां चतुर्थ्यां कनकस्य च ॥
पञ्चम्यान्तु फलानां वै षष्ठ्यां स्नानस्य मानवाः ।
स्नानस्य स्नानौषतेलामलकादेः ।
सप्तम्याश्चाप्यूपानामष्टम्याश्च गुह्यस्य च ॥
कुल्लाषस्य नवम्यां वै दशम्यां रजतस्य च ।

कुल्लाषः पश्चिमदेशे कुलत्स्य इति प्रसिद्धो ब्रौह्मविशेष इति

सागरः ।

एकादश्यां सुवर्णस्य द्वादश्यां वसनस्य च ॥

त्रयोदश्यां सुगन्धानां श्रितायास्तदनन्तरम् ।

सुगन्धासन्दनादयः । श्रिता शर्करा ।

दानञ्च परमास्यस्य पञ्चदश्यां महाफलम् ॥

परमास्यं पायसम् । दानं महाफलमिति सर्वचामुषणो
बोद्धव्यः ॥

इति महासान्निविगहिकठक्षुर श्रीवीरेश्वरात्मज महा-
सान्निविगहिकठक्षुर श्रीचण्डेश्वरविरचिते
कृत्यरत्नाकरे प्रकीर्णकतरङ्गः ॥

अथ वारकृत्यानि ।

तत्र भविष्यपुराणे— दितिरुवाच—

ये त्वादित्यदिने ब्रह्मन् पूजयन्ति दिवाकरम् ।
स्नानदानादिना तेषां किं फलं स्याद्ब्रवीहि मे ॥

ब्रह्मोवाच ।

ये त्वादित्यदिने प्राप्ते आहुं कुर्वन्ति मानवाः ।
सप्तजन्मानि ते प्राप्ताः सम्भवन्ति विरोगिणः ॥
नक्तं कुर्वन्ति ये त्वत्र मानवास्तं समाश्रिताः ।
जपमानाः परं प्राप्यमादित्यहृदयं परम् ॥

आरोग्यमिह वै प्राप्य सूर्यलोकं व्रजन्ति ते ।
 उपवासन्तु सूर्य्यन्ति च त्वादित्यदिने वदा ॥
 जपन्ति च महाश्वेतां लभन्ते ते यथेष्टितम् ।
 अहोरात्रेण नक्त्रेण चिराचनियमेन च ॥
 जपमानो महाश्वेतामीशितं लभते फलम् ।
 विश्वेवादादित्यदिने^१ जपमानो गणाधिप ।
 षड्वचरं महाश्वेतां गच्छेद्देरोचनं पदम् ॥

आदित्यहृदयमन्त्रः—

हृदिः सूर्य्य आदित्यः—

ॐ महाश्वेता ॐ ह्रां ह्रीं सः इति मन्त्रः ।
 षड्वचरमन्त्रः—ॐ स्वस्तीस्वाय नमः इति केचित् ।
 ह्रां ह्रीं सः सूर्य्याय इत्यन्ये ।

तथा—

यो वै सूर्य्यदिने भक्ता भानुं संपूज्य अद्वया ।
 नक्तं करोति पुरुषः स यात्यमरलोकताम् ॥
 इदं प्रतमेकदिनसमाप्यमेव आरुतौ प्रमाणाभावात् ।
 योऽहमेकं प्रकुर्वीत नक्तं मम दिने नरः ।
 महाचारो जितक्रोधो ममार्चनपरः खग ॥
 वक्षरान्ते च सामगान् भक्तास्तु मम वै दिजान् ।
 पूजयित्वा ततो ब्रूयात् प्रीयतां मे दिवाकरः ॥

एवं भक्तिसमायुक्तो मम लोकं स गच्छति ।
 न च मानुष्यकं लोकमध्वं प्राप्नुयात्तरः^१ ॥
 इत्यादित्यवारे नक्तादिप्रतानि ।

तथा तथैव ।

शुक्लपत्रस्य पञ्चाङ्गु माघे मासि गणाधिप ।
 यो वारः स भवेन्नन्दः सर्वपापभयापहः ॥
 तत्र नक्तं स्मृतं पुण्यं हृतेन लुपनं रवेः ।
 अगस्तिकुसुमानौह भानोस्तुष्टिकराणि तु ॥
 विलेपनं सुगन्धश्च श्वेतचन्दनमुत्तमम् ।
 धूपस्तु गुग्गुलुः श्रेष्ठो नैवेद्यं पूषमेव च ॥
 इत्या पूषश्च विप्राय ततो भुञ्जीत वाग्यतः ॥
 प्रक्षमाचं भवेत् पूषं गोधूमजमनुत्तमम् ।
 श्वोऽङ्गवं वा कुर्वीत सगुडं सर्पिषा युतम् ॥
 प्रक्षमाचमिति षोडशपञ्चानि ।

सहिरण्यन्तु दातव्यं ब्राह्मण सेतिहासके ।
 भौमे दिव्येऽथवा देयं न्यसेदा पुरतो रवेः ॥
 देवब्राह्मणा मगाः, तदितरब्राह्मणा भौमाः ।
 दातव्यो मन्त्रतश्चायं मण्डको ग्राह्य एव च ।
 भूत्वा दिव्येन वै भक्ता आदित्यपरमस्य तु ॥
 आदित्यतेजसोत्पन्नं राज्ञीकरविनिर्जितम् ।
 श्रेयसे मम विप्र त्वं प्रतीक्षापूषमुत्तमम् ॥

कामदं सुखदं धन्यं पुत्रदं धनदं तथा ।
 मदा तेऽस्तु प्रतीक्षामि मण्डकं भास्करप्रियम् ॥
 एतावेव महामन्त्रौ दानादाने रविप्रियौ ।
 अपूपस्य गणश्रेष्ठ श्रेयसे नात्र संशयः ॥
 एष मन्दविधिः प्रोक्तो नराणां श्रेयसे विभो ।
 अनेन विधिना यस्तु नन्दे पूजयते रविम् ।
 सर्वपापविनिर्मुक्तः सूर्यलोके महीयते ॥
 न दारिद्र्यं न रोगश्च कुले तस्य महात्मनः ।
 यथैवं पूजयेद्भानुं न शयः सन्ततेः सदा ॥

तस्येति शेषः ।

सूर्यलोकागतः शायं राजा भवति भूतले ।
 वज्रजातिसमायुक्तः तेजसा दिजसन्निभः ॥
 दिजसन्निभो रवितुल्यः ।

मन्दविधिः ।

तथा—

नक्षत्रं रोहिणी वीर यदा वारेऽस्य वै भवेत् ।
 यात्यशौ सौम्यतां वीर स सौम्यः परिकीर्तितः ॥
 खानं दानं जपो होमः पितृदेवाभिपूजनम् ।
 अक्षयं त्याज्यं सन्देशस्तथा वारे महात्मनः ॥
 नक्तं समाश्रितो योऽपि पूजयेद्भास्करं नरः ।

१ A B प्रायः ।

याति लोकं स देवस्य भास्करस्य महात्मनः ॥
 रक्तोत्पलानि तथैव तथा रक्तञ्च चन्दनम् ।
 सुगन्धस्यापि धूपोऽपि नैवेद्यं पायसं ध्रुवम् ।
 ब्राह्मणाय च दातव्यं भोक्तव्यं चात्मना तथा ॥
 च एवं पूजयेत् सौम्ये चित्तभानुं गवां पतिम् ।
 स विमुक्तस्तु पापेभ्यस्त्वाङ्गौ कान्तिमवाप्नुयात् ॥

इति सौम्यविधिः ।

तथा तथैव ।

पञ्चतारं भवेत्तत्र नक्षत्रं गोदृषध्वज ।
 वारे तु देवदेवस्य स वारः पुत्रदः स्मृतः ॥
 पञ्चतारं रोहिणी इत्यादि च ।

उपवासो भवेत्तत्र आहुं कार्यं नराधिप ।
 प्राशनञ्चापि पिण्डस्य मध्यमस्य प्रकीर्तितम् ॥
 तच्चेति कथितो वीर वारव्रतविधौ तव ।
 गोपवासस्तु वै भक्त्या पूजयेत्तत्र गोपतिम् ॥
 धूपमाख्योपहारैश्च दिव्यगन्धसमन्वितैः ।
 एवं पूज्य विवस्वतं तस्यैव पुरतो निशि ॥
 भूमौ सुष्यान्ततो वीर जपन् श्रेतां महामते ।
 प्रभाते तु ततः खानं कृत्वा दक्षार्घ्यमुत्तमम् ॥
 रक्तचन्दनमक्षिप्रेः करवीरैर्गङ्गाधिप ।
 सन्मुख्यं यद्भूतेष्वमंशुमन्तं चित्तोचनम् ॥

वारन्तु पूजयित्वा तु ततः आहुं प्रकल्पयेत् ।
 १[पञ्चभिर्नाक्षत्रैर्देवं दिव्यैर्भौमैश्च सुव्रत ॥
 नाक्षत्रौ मगसंज्ञौ तु तत्र दिव्यौ प्रकल्पयेत् ।]
 चक्षुःश्रोत्राद्या भौमाः प्रकल्प्यान्धकसुदनम्(?) ॥
 कुर्यादेवं ततः आहुं पार्वणं भास्करप्रियम् ।
 आहुं तत्र समाप्ते तु प्राश्नात् पिण्डान् मध्यमम् ॥
 पुरतो देवदेवस्य स्त्रित्वा मन्त्रेण सुव्रतः ।
 स एष पिण्डो देवेश सोऽभीष्टस्तव सर्वदा ॥
 अग्न्यामि पश्यतस्तुभ्यं वेन मे सन्नातिर्भवेत् ।
 प्रसादान्नव देवेश इति मे भावितं मनः ॥
 इति सम्पूजितो ह्यत्र भास्करः पुचदो भवेत् ।
 अतोऽयं पुचदो वारो देवस्य परिकीर्तितः ॥

अथ भास्करस्य दिने उपवासस्तदयिमदिने आहुं मध्यम-
 पिण्डप्राशनम् ।

इति पुचदविधिः ॥

दक्षिणे तत्रने चः स्नात् स जयः परिकीर्तितः ।
 अथोपवासो नक्तस्य स्नानं दानं जपस्तथा ॥
 भवेत्कृतगुणं देव भास्करप्रौतये कृतम् ।
 तस्मात्तस्मादि कर्त्तव्यं स स्नात्कृतगुणो विधिः ॥

इति जयविधिः ।

जयन्तो दितयो ज्ञेयो अयने गणनायक ।
 वारो देवस्य यः स्नाहे तत्र पूज्यो दिवाकरः ॥
 पूजितस्तत्र देवेशः सहस्रगुणितं फलम् ।
 ददाति देवशार्दूल स्नानदानादिकर्म्मणि ॥
 एतेन पयसा यत्र स्नानमिच्छुरसेन च ।
 विलेपनं कुकुमञ्च प्रशस्तं भास्करप्रियम् ॥
 धूपक्रिया गुग्गुलुना नैवेद्ये मोदकाः प्रियाः ।
 इत्थं सम्पूज्य देवेशं कुर्याद्भोमं ततस्तिलैः ॥
 नाक्षत्रान् भोजयेत् पश्चान्मोदकांस्तिलशङ्कुलैः ।
 इत्थं चः पूजयेद्भानुं मित्रवारे गणाधिप ॥
 सहस्रगुणितं तस्य फलं देवो ददाति वै ।
 स्नानदानव्रतादीनामुपवासस्य वै विभो ॥
 इति जयन्तविधिः ।

शुक्लपक्षस्य सप्तम्यां प्राजापत्यर्चसंयुतः ।

स ज्ञेयो विजयो नाम सर्वपापभयापहः ॥

प्राजापत्यर्चं रोहिणी ।

तत्र कोटिगुणं सर्वं फलं पुण्यस्य कर्म्मणः ।
 ददाति भगवान् देवः पूजितः स गणाधिपः ॥
 स्नानं दानं जपो होमः पितृदेवाभिपूजनम् ।
 नक्तं वायुपवासस्य सम्पूज्योऽत्र दिवाकरः ।
 सप्तलोकाधिपत्यञ्च प्राप्यते सप्तसन्ततः ॥

इति विजयविधिः ॥

रविसंकमणे यः स्याद्देवेश्वरो गणाधिप ।
 स श्रेयो हृदयं नाम आदित्यहृदयप्रियः ॥
 तत्र नक्तं समाश्रित्य देवं समूज्य यत्नतः ।
 गत्वा चायतनं भागोरादित्याभिसुखस्थितः ॥
 जपेदादित्यहृदयं संख्यायाऽष्टशतं बुधः ।
 अथवास्तमयं यावत् भास्करं चिन्तयेद्भृदि ॥
 गृहमेत्य ततो विप्रान् भोजयेच्छक्तिः शिव ।
 भुक्त्वा तु पायसचेव ततो भूमौ स्तपेद्बुधः ॥
 योऽथ समूजयेद्भानुं भक्त्या अद्वासमन्वितः ।
 स कामान् लभते सर्वान् भास्कराद्भृदयेक्षितान् ॥
 इति हृदयविधिः ॥

पूष्णो वारे यदा षष्ठं भवेद्देवै भगदैवतम् ।
 स वारो रोगहृः प्रोक्तः सर्वरोगभयापहः ॥
 भगदेवतं पूर्वफल्गुनी । उत्तरफल्गुनीत्येके ।
 योऽथ पूजयते भानुं शुभगन्धविलेपनैः ।
 सर्वरोगविनिर्मुक्तो याति संज्ञापतेर्गृहम् ॥
 संज्ञापतेः सूर्यस्य ।

अर्कपत्रपुटे कृत्वा पुष्पाण्यर्कस्य सुप्रत ।
 देवस्य पुरतो रात्रौ भक्त्या समूजयेद्बुधः ॥
 पूजयित्वा र्कपुष्पैस्तु अर्कमर्कप्रियैः सदा ।
 प्राञ्जयित्वा र्कपुष्पान् दत्त्वा विप्राय दक्षिणाम् ॥

भुक्त्वा तु पायसं वीर रात्रौ स्तपिति भूतले ।
 अनेन विधिना यस्तु पूजयेदत्र वै दिजम् ॥
 स मुक्तः सर्वरोगैस्तु गच्छेद्दिनकरालयम् ।
 तस्मादपि ब्रजे लोकं ऊकारवरहेतिनः ॥
 ऊकारवरहेतिनो ब्रह्मणः ।

इति रोगहाविधिः ॥

यस्त्वादित्यगृहे स्याद्दे वारो देवस्य सुप्रत ।
 स खखोस्त्रप्रियो लोके ख्यातो गोश्रुतिभूषण ॥
 यस्तु पूजयते तस्मिन् पतङ्गं पद्मप्रिय ।
 गन्धपुष्पादिधूपैस्तु स्तोत्रेर्नानाविधैस्तथा ॥
 सोपवासो गणश्रेष्ठ आदित्यगृहणे शुचिः ।
 जपमानो महाश्वेतां खखोस्त्रमथवापि वा ॥
 पूजयेज्जगतामीशं तमोनाशनमाशुगम् ।
 पूजयित्वा दिनकरं महाश्वेतां ततोऽर्चयेत् ॥
 पूजयित्वा महाश्वेतां रविं देवं ततोऽर्चयेत् ।
 महाश्वेतां प्रतिष्ठाप्य गन्धपुष्पैः सुपूजिताम् ॥
 तस्या एव पुरः कुर्यादग्निकार्यं समाहितः ।
 पूजयित्वा महाश्वेतां खखोस्त्रस्य गृहाधिपम् ॥
 ब्राह्मणान् वाचयित्वा च ततो भुञ्जीत वाग्यतः ।
 आदित्यगृहयुक्तेऽस्मिन् वारे चिपुरसूदन ॥
 यत्कर्त्तव्यं क्रियते पुण्यं तत्सर्वं शुभदं भवेत् ।

स्नानदानजपादीनां कर्माणां गोदृषध्वज ॥
 जननं हि फलं तेषां भवत्यस्मिन् संशयः ।
 कृतानान्तु गणश्रेष्ठ भास्करस्य वरो यथा ॥
 तस्मात् सूर्यदिने कार्यं पुण्यकर्म विचक्षणैः ।
 एकभक्तश्च नक्तश्च उपवासमथापि वा ॥
 चे त्वादित्यदिने कुर्युक्ते चान्ति परमं पदम् ।
 धन्यं पुण्यं यशस्वञ्च पुत्रौघं कामदं तथा ॥
 तस्मिन् दानमपूपस्य गोदानेन समं मतम् ।
 द्वादशैते महाबाहो वारा भानोर्महात्मनः ॥
 तुष्टिदाः कथितास्तुभ्यं सर्वपापभयापहाः ।
 ह्येकमेषां विधिवद्दारं वृषभवाहन ॥
 ततो याति परं लोकं वृषकेतोर्महात्मनः ।

१[भद्रकामदादित्याभिसुखा वारा भाद्रमागमाेषु कथिताः ।

इति भविष्यपुराणीय नन्दादिरविवारविधिः ॥]

अथ सप्तवारव्रतम् १ ।

तत्र पञ्चपुराणे । पुण्यस्य उवाच ।

आदित्यवारं हस्तेन सर्वमादाय भक्तिः ।
 नक्तेन चपयेन्नात्र यावत् सप्ताभिसंख्यया ॥
 ततस्तु सप्तमे पूर्णे कुर्याद्ब्राह्मणभोजनम् ।
 आदित्यविम्बं सौवर्णं कृत्वा यत्नेन मानवः ॥

सितवस्त्रयुगच्छायां कृत्तिकां पादुके तथा ।
 उपानहौ च दातव्ये स्थापयेत्ताम्रभाजने ॥
 वृतेन स्वपनं कृत्वा सम्पूर्णाङ्गं दिजातये ।
 दौषं दद्याच्च विदुषे ब्राह्मणाय विशेषतः ॥
 एवं कृत्वा फलान्तस्य भवेदारोग्यमुत्तमम् ।
 द्रव्यसम्पत्सुतप्राप्तिरिति पौराणिकी क्रिया ॥
 अविमम्बादिनौ चैयं शान्तिपुष्टिप्रदा नृणाम् ।
 १तद्वच्चित्रासु संगृह्य सोमवारं विचक्षणः ॥
 नक्तेन चपयेद्दष्टौ सोमवारान् प्रयत्नतः ।
 प्रत्येकं ब्राह्मणान् भोज्य यथाशक्त्वा विचक्षणः ॥
 नवमे तु ततः पूर्णे कुर्याद्ब्राह्मणभोजनम् ।
 श्वेतयुग्मं प्रदातव्यं ततः सोमन्तु दापयेत् ॥

श्वेतयुग्मं श्वेतवस्त्रयुग्मम् ।

कांक्षभाजनसंख्यन्तु चौरमन्युरितनतः ॥
 तद्वच्च पादुके च तथोपानत्समन्वितम् ।
 सम्पूर्णाङ्गाय दातव्यं ब्राह्मणाय विशेषतः ॥
 स्नात्यामधारकं गृह्य चपयेन्नक्तभोजनम् ।
 अष्टावेतानि यावच्च ततो ब्राह्मणभोजनम् ॥
 अङ्गारकन्तु सौवर्णं स्थापितं ताम्रभाजने ।
 दापयेद्ब्राह्मणाचार्यं सम्पूर्णाङ्गाय चैव हि ॥

नचचानुक्रमेणैव गृह्य वारांस्तु सप्त वै ।

उपोष्यैकोत्तरं पश्चात् सौवर्णं दापयेत् सुधीः ॥

अग्निकार्यंश्च कुर्वीत यथादृष्टविधानतः ।

उपोष्यैकोत्तरमिति एकमन्त्रिमनुष्योपेक्ष्यत्ययः ।

एवं कृत्वा भवेद् यदै तन्निबोध नराधिप ॥

सर्वे ग्रहाः सौम्यरूपा भवन्ति वामास्तुष्टिमायान्ति देवताः ।

तुभ्यन्ति नाम पितरस्तर्पिताः सृष्टुःस्तप्रश्नं श्रवणा^१श्चाशमेति ॥

यदि सोमो रविस्तुतो भास्करो राहुणा सह ।

केतुश्च मूर्ध्नि तिष्ठन्ति रौद्राः पौडाकरा ग्रहाः ॥

अनेन कृतमात्रेण सर्वे सौम्या भवन्ति हि ॥

य एवं कुरुते राजन् सदा भक्तिप्रमत्तितः ।

तस्य मानुष्याः सर्वे यच्छन्ति विजयं नृप ॥

शनेश्वरं राहुकेतुं लोहपात्रे तु विन्यसेत् ।

लोहानाराधयेद्द्वौमान् ब्राह्मणेभ्यश्च दापयेत् ॥

कृत्स्नवस्त्वयुगं देयमेतेषां प्रीणनाय वै ।

सौवर्णकाश्च दातव्याः शान्तिश्रीविजयेषुभिः ॥

व्रतान्ते सर्वे एते हि ग्रहाः सौवर्णका नृप ।

दातव्याः शान्तिमिच्छन्निव्रतान्ते द्विजभोजनम् ॥

यथाशक्त्वा दक्षिणान्तु ग्रहाणां प्रीतये तथा ।

अस्पायासेन राजेन्द्र सर्वान् कामानवाप्नुयात् ॥

इति सप्तवारव्रतानि ॥

मत्स्यपुराणे—

कृष्णपत्नीं प्रति दातव्यं उवाच—

यद् यदन्यद्भूतं सम्यगुपदेक्षाम्यहन्ततः ।

अविचारेण सर्वाभिरनुष्ठेयन्तु तत्पुनः ॥

मंसारोत्तरणायासं यत्तु वेदविदो विदुः

यदा सूर्यदिने हस्तः पुष्यो वाथ पुनर्वसुः ॥

भवेत् सर्वौषधिक्षानं सम्यङ्नारी समाचरेत् ।

तदा पञ्चशरस्यापि सन्निधानत्वमिष्यते ॥

अर्चयेत् पुण्डरीकाक्षमनङ्गस्थानुकीर्तनैः ।

कामाय पादौ समुज्ज्य जङ्गे वै मोहकारिणे ॥

मेढ्रं कन्दर्पनिधये कटिं प्रीतिमते नमः ।

नाभिं सौख्यसमुद्राय रामाय च तथोदरम् ॥

हृदयं हृदयेऽथाय स्तनावाह्यादकारिणे ।

वामाङ्गं पुष्पचापाय पुष्पवाणाय दक्षिणम् ॥

नमोऽनन्ताय वै मौलिं विलोकायेति मूर्द्धजाम् ।

सर्वात्मने शिरसाहत् देवदेवस्य पूजयेत् ॥

नमः शिवाय शान्ताय पाशाङ्कुशधराय च ।

गदिने पीतवस्त्राय शङ्खचक्रधराय च ॥

नमो नारायणायैति कामदेवात्मने नमः ।

नमः शान्त्यै नमः प्रीत्यै नमो रत्यै नमः श्रिये ॥

नमः पुण्ये नमस्तुभ्यै नमः सर्वार्थसम्पदे ।
 एवं सम्पूज्य गोविन्दमनङ्गात्मानमौश्वरम् ॥
 गन्धैर्माख्यैस्तथा धूपैर्नैवेद्येन च भूरिणा^१ ।
 अत आहूय वेदज्ञं ब्राह्मणं वेदपारगम् ॥
 अथङ्गावयवं पूज्य गन्धपुष्पाद्यैर्नादिभिः ।
 ग्राह्येयतण्डुलप्रस्थं दत्तपात्रेण संयुतम् ॥
 तस्मै विप्राय सा दद्यान्माधवः प्रीयतामिति ।
 इष्टाहारस्तु कुर्वीत तमेव दिजपत्तमम् ॥
 रत्यर्थं कामदेवोऽयमिति चित्तेऽवधार्य तम् ।
 यद्यदिच्छति विप्रेन्द्र तत्तत्कुर्व्याद्विद्यामिनी ॥
 सर्वभावेन चात्मानमर्पयेत् स्मितभाषिणी ।
 श्वमादित्यवारेण व्रतसेतत् समाचरेत् ॥
 तण्डुलप्रस्थदानञ्च यावन्मासास्तयोदश ।
 तत्र चयोदशे मासि सम्प्राप्ते तस्य भाविनी ॥
 विप्रस्त्रोपस्करैर्युक्तां ग्रथ्यां दद्यादिसङ्गणम् ।
 सोपधानकविश्रामां आस्तौर्णाक्षरणां शुभाम् ॥
 दौपकोपानहृत्पपादुकासनसंयुताम् ।
 सपत्नीकमलकुण्डल हेमसूत्राङ्गुलीयकैः ॥
 सुवासस्तैः सकटकैः धूपमाख्यानुलेपनैः ।
 कामदेवं सपत्नीकं गृहकुम्भोपरिस्थितम् ॥

तावपाचामनगतं हेमपाचपटान्वितम् ।
 स कांस्यभाजनोपेतमिच्छुदण्डसमन्वितम् ॥
 दद्यादनेन मन्त्रेण तथैव गां पयस्विनीम् ।
 यथान्तरं न पश्यामि काम-केशवयोः सदा ॥
 तथैव सर्वकामाप्तिरस्तु विष्णो सदा मम ।
 यथा न कामिनी देहात् प्रयाति तव केशव ॥
 तथा ममापि देवेश शरीरं स्त्रीकुट^२ प्रभो ।
 तथा च काश्चन देवं प्रतिगृह्य दिजोत्तमः ॥
 कोऽदात् कामोऽदादिति वैदिकं मन्त्रमुच्चरेत् ।
 ततः प्रदक्षिणीकृत्य विमर्ज्य दिजपुङ्गवम् ॥
 ग्रथ्यासनादिकं सर्वं ब्राह्मणस्य गृहे नयेत् ।
 ततः प्रभृति योऽन्योपि रत्यर्थं गृहमागतः ॥
 सामान्यतः सूर्यवारे स सम्पूज्यो भवेत् सदा ।
 एवं चयोदश यावन्मासमेकं दिजोत्तमम् ॥
 तर्पयेत्तु यथाकालं प्रीयितोऽन्यं समाहरेत् ।
 तदनुज्ञया रूपवन्तं यावदव्यागमो भवेत् ॥
 आत्मनोपि यथाविघ्नं^३ दत्तकं गर्भसूतकम् ।
 देवस्य मानुषं वा स्यादुपरागेण वा ततः ॥
 आचारानष्टपद्याश्रययाश्रया समाचरेत् ।
 सुधर्मोऽयं मतो भव्यो वेश्यानामिह सर्वदा ॥

पुङ्गवेन यत् प्रोक्तं दानवीषु पुरा मया ।
 तदिदं साम्प्रतं सर्वं भवतीत्यपि युज्यते ॥
 सर्वपापप्रशमनमनन्तफलदायकम् ।
 कल्याणिनौनां कथितं तत्कुर्वन् वरामनाः ॥
 करोति याऽशेषमखण्डमेतत्
 कल्याणिनी माधवलोकसंस्था ।
 सा पूजिता देवगणैरशेषै-
 रामन्दत्तस्थानमुपैति विष्णोः ॥
 इति वेद्यादित्यवारानन्ददानव्रतम् ॥

तथा नन्दिकेश्वर उवाच-

यत्तु विश्वात्मनो धाम परं ब्रह्म समातनम् ।
 सूर्याग्निचन्द्ररूपेण तत्त्रिधा जगति स्थितम् ॥
 तस्मादादित्यवारेण सदा नक्ताग्रनो भवेत् ।
 यदा हस्तेन संयुक्तमादित्यस्य च वासरम् ॥
 तदा शनिदिने सूर्यादेिकभक्तं विमत्सरः ।
 नक्तमादित्यवारेण भोजयित्वा दिजोत्तमान् ॥
 पञ्चैर्दादशभिर्भुक्तं रक्तचन्दनपङ्कजम् ।
 विशिष्य विन्यसेत् सूर्यं नमस्कारेण पूर्वतः ॥
 दिवाकरनयःशिवे विवस्वन्ममतःपरम् ।
 भगवन् नैष्यते तददक्षणं पश्चिमे दक्षे ॥
 महेन्द्रमनिजे तददादित्यश्च तथोत्तरे ।
 शान्तमीशानभागे तु नमस्कारेण विन्यसेत् ॥

कर्णिकापूर्वपत्रे तु सूर्यस्य तुरगान् न्यसेत् ।
 दक्षिणे यमनामान^१ मार्त्तण्डं पश्चिमे दक्षे ॥
 उत्तरे तु रविं देवं कर्णिकायान्तु भास्करम् ।
 रक्तपुष्पोदकेनार्घं सतिस्नानपुष्पन्दनम् ॥
 तस्मिन् न्यसेत्तदा दद्यादिमं मन्त्रमुदीरयेत् ।
 काष्ठात्मा सर्वभूतात्मा वेदात्मा विश्वतोमुखः ॥
 यस्मादग्नीन्द्र^२रूपस्त्वमतः पाहि प्रभाकर ।
 अग्निमीडे नमस्तुभ्यं हवेलोर्जे च भास्कर ॥
 अग्न्यायाहि वरद नमस्ते ज्योतिषाम्यते ।
 अर्घं दत्त्वा विस्तृज्याथ निशि तैलविवर्जितम् ॥
 भुञ्जीत वत्सरान्ते च काश्यपं कमलोत्तमम् ।
 पुरुषश्च यथाग्रतया कारयेद्विभुजन्तया ॥

सुवर्णशृङ्गी कपिलां यथार्थां
 रूपैः खुरैः कांस्यदोहां सवस्त्राम् ।
 पूर्णं गुडसोपरि तास्यपात्रे
 विधाय पद्मे पुरुषश्च दद्यात् ॥
 समूह्य रक्ताम्बरमास्त्रधूपै
 दिजश्च रत्नैरथवा पित्रकैः ।
 अथङ्गरूपाय जितेन्द्रियाय
 कुटुम्बिने देयमनुकृताय ॥

१ सूर्यपुष्पेन चर्चय्यमानम् ।

२ यस्मादग्नीन्द्ररूपस्त्वम् ।

नमो नमः पापविनाशनाथ
 विशात्मने सप्ततुरङ्गमाय ।
 सामर्ग्यजुर्धामनिधे विधात्रे
 भवाब्धिपोताय जगत्सवित्रे ॥
 इत्यनेन विधिना समाचरे—
 दध्मेकमिह यस्तु मानवः ।
 सोऽधिरोहति विनष्टकल्मषः
 सूर्यधाम धूतचामरावलिः ॥
 कर्षसंक्षयमवाप्य भूपतिः
 शोकदुःखभयरोगवर्जितः ।
 दीपसप्तकपतिः पुनः पुन
 धर्ममूर्तिरमितौजसा युतः ॥
 या च भर्तृगुहदेवतापरा
 दिवमूर्तिर्दिनमक्रमाचरेत् ।
 साऽपि लोकममरेशपूजिता
 चाति नारद रवेर्न संग्रहः ॥

इत्यादित्यवारमक्रतानि ॥

अथ वारदानम् ।

यमः—

आदित्यवारे विप्राय सहिरणं सदैव तु ।
 यः प्रयच्छत्यपापस्तु तस्य तुव्यति वै यमः ॥

विष्णुधर्मोत्तरे—

व्याधिनाशकदानानुवृत्तौ ।
 शरीरागदनाशाय सततं सूर्यवाचरे ।
 गुडालवणोपेतं सहिरणं दिजातये ॥
 दद्यादपूपं धर्मज्ञ प्रीणयेत् दिवाकरम् ।
 आरोग्यमेतेनाप्नोति कामं वा मनसेप्सितम् ॥
 स्रवणाज्यगुडोपेतमपूपं सूर्यवाचरे ।
 सहिरणं नरो दत्त्वा न रोगैस्त्वभिभूयते ॥

तथा—

एवमिधेन्दुदिने दत्त्वा सौभाग्यमाप्नुयात् ।
 एवंविधं पूर्वोक्तमपूपम् ॥

तथा—

सूर्यतो दिवसे चान्त्रे ज्ञानमभ्यङ्गपूर्वकम् ।
 यः प्रयच्छति विप्राय सोऽपि रोगैर्विमुच्यते ॥

तथा—

काष्ठदानाद् भौमदिने शत्रुनाशमवाप्नुयात् ।

१[बोधे क्रीडनकानाञ्च दानं बालेषु शस्यते ।

क्रीडनकानां बालक्रीडनोचितकन्दुकादीनाम्, अत्र वटुभ्यो दानम् ।

तथा—

अभ्यङ्गं शीरिदिवसे दत्वा जीवितमाप्नुयात् ।

अभ्यङ्गं अभ्यङ्गायै तैलहृतादि ।

ग्रन्थैरदिने दत्वा तैलं विप्राय शक्तिः ।

नित्यमेवं महाभाग रोगमाश्रमवाप्नुयात् ॥

इति महासान्निविषिकठक्कुरश्रीवैश्वरात्मजमहासान्नि-

विषिकठक्कुरश्रीचण्डेश्वरविरचिते कृत्यरत्नाकरे

वारप्रतादितरङ्गः ॥

अथ संक्रान्तिनिर्णयः ।

तत्र देवीपुराणे—

दादशैव समाख्याताः समाः संक्रान्तिकल्पनाः ।

सप्तधा सा तु बोद्धव्या एकैकैव यथा शृणु ॥

मलमासाधिक्येपि संक्रान्तयो नाधिकाः । किन्तु दादशैवेत्येव-
कारेण दर्शितम् । समाः संक्रान्तित्वेन तुल्यफलाः ।

मन्दा मन्दाकिनी ध्वाञ्ची घोरा चैव महोदरी ।

राक्षसी मिश्रिता चैव संक्रान्तिः सप्तधा नृप ॥

मन्दा भुवेषु विज्ञेया मृदौ मन्दाकिनी तथा ।

क्षिप्रे ध्वाञ्ची विजानीयादुषे घोरा प्रकीर्तिता ॥

भुवाणि क्षिराणि त्रीण्युत्तराणि रोहिणी च । मृदूनि चित्रातु-
राधा रेवती मृगशीर्षाणि । क्षिप्रा लघवः, इक्षाऽश्विनी पुष्याः ।

उषाः पूर्वार्धं भरणी मघा च ।

चरैर्महोदरी ज्येष्ठा क्रूरैश्चैस्तु राक्षसी ।

मिश्रिता चेह विज्ञेया^१ मिश्रितचैस्तु संक्रमे ॥

चराः पुनर्वसु-श्रवणा-धनिष्ठा-स्नातौ-शतभिषाः । क्रूराक्षिमाश्ले
च मूलाज्येष्ठाश्लेषाद्राः । मिश्रितर्चैः कृत्तिका विशाखा च ।

चित्रतुः पञ्चमभाष्ट नव दादश एव च ।

क्रमेण षटिका ज्येष्ठास्तत्पुण्यं पारमार्थिकम् ॥

क्रमेणेति मन्दादिसप्तसंक्रान्तिषु यथासंख्यं चित्रतुःपञ्चादिनाञ्च

सूक्ष्मसंक्रान्तिकाक्षीन-वसोधारास्तुष्टानजन्तं यत्पुष्पं तद्धेतवे इत्यर्थः ।
वसोधारा तु देवीपुराण एवोक्ता ।

अतीतानागतो भोगो नाद्यः पञ्चदश स्यताः ।

साक्षिधनं भवेत्तच्च यथासां संक्रमे रवेः ॥

व्यवहारो भवेत्तोके चन्द्रसूर्योपलक्षितः^१ ।

काशे विकसते सर्वं ब्रह्माद्यं सचराचरम् ॥

पुष्पपापविभागेन कामं^२ देवी प्रथच्छति ।

एकधापि कृतं तस्मिन् कोटि-कोटिगुणं भवेत् ॥

धर्माद्विबुद्धते ह्यायुः राज्यं पुत्रसुखादयः ।

अधर्माद्वाधिशोकादि विषुवायनमस्त्रिधौ ॥

विषुवेषु च यज्जगत् दत्तं भवति साक्षयम् ।

एवं विष्णुपदे चैव षडशीतिमुखेषु च ।

षटिका एव पुष्पहेतुत्वात् पुष्पा भोगो भोग्यस्तेनातीताना-
गतरूप रविभोग्यपञ्चदशनाद्यः द्वादशसंक्रान्ति-साधारणपुष्पवेला
षोडशादिव्यवच्छेदेन तात्पर्यम् ।

ज्ञातातपः—

अर्थाक् षोडश विज्ञेया नाद्यः पञ्चाच्च षोडश ।

काशः पुष्पोऽर्कसंक्रान्तौ विदङ्गिः परिकीर्त्तितः ॥

इत्युभयतः षोडशनाडीनां पुष्पत्वमाह ।

तथा जावाक्षोऽपि—

संक्रान्तेः पुष्पकाशस्तु षोडशोभयतः कशाः । इत्याह ।

एतद्दर्शनाच्च देवीपुराणेऽपि पञ्चदशनाडीभोगोऽस्तुभयत एव
बोद्धव्यः । विकसते स्मभावाच्चवते । देवी दुर्गा ।

तथा च संक्रान्त्युपक्रम एव देवीपुराणम् ।

^१समाऽयनस्तु-मास-पक्षादि क्रमेण ॥ ।

स्थूलसूक्ष्मविभागेन देवी सर्व्वगता विभो ॥

विषुवे तुलागमने मेषगमने चायने मकरगमने कर्कटा-
गमने च तत्सन्निधौ ।

विष्णुपदौषडशीतिस्वरूपमुक्तं ज्योतिःशास्त्रे यथा—

धनुर्मिथुनकन्यासु मीने षडशीतयः ।

वृषदृश्चिककुम्भेषु मिथे विष्णुपदौ स्मृता ॥

पुनर्देवीपुराणम्—

^१अयनेषु विकल्पोऽयं स्तन्मे निगदतः शृणु ।

यावद्विंशकला भुक्ता तत्पुष्पान्ततरायणे ॥

निरग्ने भास्करे दृष्टे दिनान्ते दक्षिणायने ।

अयने विंशतिदण्ड पुष्पत्वमुत्तरायणे । दक्षिणायने तु
दिनान्तपर्यन्तं संक्रान्तौ पुष्पमित्युक्तम् ।

तच्च—

^१षडशीतिमुखे चैव वृत्ते च विषुवद्वये ।

भविष्यत्ययने पुष्पमतीते चोत्तरायणे ॥

इति वचनपर्यालोचनया उत्तरायणे संक्रान्त्यनन्तरं दक्षिणायने

संक्रान्तिपूर्वसमयो नेतव्यः । अत उत्तरायण दक्षिणावर्तं यज्ज्योति
सुखानां संक्रान्तीनामुभयवेत्ता पुण्यनिषेधस्वरसात् राचिसंक्रमणे-
ऽनाकाङ्क्षितत्वाच्च षोडशोभयतः कक्षा इति दिनविष्णुपदीमाच-
परम् । एवं पञ्चदशनाड्यौपुष्पातिशयोऽपि तथा । तदेवं दिवा-
संक्रान्तिषु सर्वास्तु व्यवस्था कृता ।

राचिसंक्रमणे देवीपुराणम् ।

मानाहुं भास्करे पुण्यमपूर्वं शर्मरौदसे ।

सम्पूर्णं त्वमयोऽद्यमतिरेके परेऽहनि ॥

मानाहुं दिवाहुं भास्करे मिरंशके देयम् योष्यं दशेऽह्ने
अतिरेके चर्द्धराचातिरेके ।

तथाचाचमर्चः— चर्द्धराचाभ्यन्तरसंक्रान्तौ पूर्वदिनाहुं पुण्यं चर्द्ध-
राचोपरि संक्रमणे तत्तरदिनाहुं सम्पूर्णचर्द्धराचसंक्रमणे पूर्वापर-
दिनाहुम् ॥ एतच्च तिथिपार्थक्ये ।

अदि तु पूर्वदिने संक्रमणवेत्तायां वैकैव तिथिर्भवति तथा
सम्पूर्णचर्द्धसंक्रमणेऽपि पूर्वदिनाहुमेव पुण्यम् ।

आदौ पुण्यं विजानीयाद् यद्यभिज्ञा तिथिर्भवेत् ।

इति वचनात् ।

अन्वेवं राचिसंक्रमणे दिवैव पुण्यत्वकथनात् ।

राजदर्शन-संक्रान्ति-विवाहात्ययवृद्धिषु ।

ज्ञानदानादिकं सुध्यात् निमि काम्यमतेषु च ॥

इति देवस्यवचनं राचौ संक्रान्तिकृत्यवोधकमनर्थकमापद्यत ।

न राचिसन्निहितदिनभागसंक्रान्तौ षोडशकक्षादिरूपविहितसमयेन
राचेरपि १ व्यवस्थापनान्तदिष्यत्वेनोपपत्तेः । अत्र निज्योति पदं
निषिद्धं राचसौरूपदिनवेत्तासहितराचिपरम् । संक्रान्त्यवच्छिन्नत्वेन
तादृग्वेत्ताया अपि पुण्यत्वस्यैव्यात् ।

शातातपः—

संक्रान्तौ यानि दत्तानि इत्यकष्यानि दातृभिः ।

तानि नित्यं ददात्यर्कः पुनर्जन्मनि जन्मनि ॥

तथा—

अथनादौ सदा देयं द्रव्यमिष्टं गृहेषु यत् ।

यज्ज्योतिमुखे चैव विमोचे चन्द्रसूर्ययोः ॥

तथा—

रविसंक्रमणे पुण्ये न सायायसु मानवः ।

सप्तजन्मन्यसौ रोगी दरिद्रस्याभिजायते ॥

तथा देवीपुराणे—

ध्यात्वा वैशेषु विज्ञेया घोरा शूद्रे सुखप्रदा ।

महोदरी च चौराणां शौण्डिकानां जयावहा ॥

चाण्डाल पुच्छमानाश्च ये चान्ये क्रूरकर्षिणः ।

सर्वेषां कारकाराणां मिश्रिता भूतिवर्द्धिनी ॥

नृपाः पीयान्ति पूर्वाह्ने मध्याह्ने च दिज्योत्तमाः ।

अपराह्णे तथा वैशाः शूद्राश्चास्तमये रवौ ॥

पिशाचाश्च प्रदोषे तु चर्द्धराचे तु राचसाः ।

अर्द्धरात्रे व्यतीते तु पौष्णके नटनर्त्तकाः ॥
 उषःकाले तु संक्रान्तौ हस्तिगोखामिनो जनाम् ।
 हस्ति प्रजितान् सर्वान् सन्ध्याकाले न संशयः ॥
 एतत् तत्सूक्तभागस्तु भुक्तिकामस्य कीर्त्तितः ।
 परमार्थेन यत्संस्था कथयामि नृपोत्तम ॥
 स्वस्ते नरे सुखासीने यावत् सन्दति सोचनम् ।
 तस्य चिंशत्तमो भागस्तत्परः परिकीर्त्तितः ॥
 तत्पराच्छतमो भागस्तुटिरित्यभिधीयते ।
 चुटेः सप्तसप्तभागस्तु यः कालो रविसंक्रमे ।
 तत्काले तु द्रवीभूतं त्रैलोक्यं सचराचरम् ॥
 व्यतीपाते तु चेवं स्यात् भवेत्पुष्पमतोऽधिकम् ।
 अथ ज्ञेयापि सन्दिग्धमुवाच सुरमन्त्रमम् ॥
 दानाद्ययनजप्यादि विशिष्टं वृद्धिहोमतः ।
 वसोधारासु लभ्येत अन्यथा न कथञ्चन ॥

अथ देवेश्वरधर्माधिकरण्याः—

अर्द्धरात्रादध्यागूर्द्धश्च रविसंक्रान्तौ पूर्वोत्तरदिनयोऽन्तर-
 पूर्वार्द्धं अर्द्धरात्रसंक्रान्तौ भिन्नतिथ्यामुभयमर्द्धं यदि तर्द्धरात्र-
 पर्यन्तमेकैव तिथिस्तदा पूर्वदिनोत्तरार्द्धं पुष्पं भवतीति दादश-
 सपि रात्रिसंक्रान्तिषु व्यवस्था । तद्वच्च सन्ध्यासंक्रान्तिष्वपि ।

दिनसंक्रान्तिषु त्रयप्रतिशेषविहितदिनभागस्तु भविष्यत्वादि-
 विधिसुपजीव्य भागः पुष्पः, प्रातःप्रतिशेषविहितदिनभागस्तु विषुव-

दयवद्वितीतिमुखोत्तरायणसंक्रान्तिषु सर्व्व एवोत्तरदिनभागो
 वृत्तातीतादिपदेभ्यः । तस्मात्तस्यैवावच्छेदकत्वप्राप्तेः ।

दक्षिणायने तु कर्कशयोग्यपूर्व्वदिनभागप्राप्तौ च एव भविष्य-
 त्वयने पुष्पमिति वचनात् पूर्व्वभागस्यैव पुष्पत्वप्राप्तेः ।

तदप्राप्तौ तु दिनान्तपर्यन्तः कालः पुष्पः । निरंशे भास्करे
 दृष्ट इतिवचनात् ।

अथ स्मृतिमहार्णवप्रकाशकता—

संक्रान्तेः पुष्पकालस्तु षोडशोभयतः कलाः ।

इति जावालवाक्यम्—

अर्ध्याक् षोडश विज्ञेया मासः पश्चाच्च षोडश ।

कालः पुष्पोऽर्कसंक्रान्तेर्विदग्निः परिकीर्त्तितः ॥

इति ज्ञातातपवाक्यम्—

सर्व्वदिनसंक्रान्तिविषयतया व्यवस्थाप्य संक्रान्तिषु पुष्पकालयोः
 दानिग्रहण्डावच्छेदो नियमितः । अमृतमयविशेषेषु विष्णुपदी-
 माद्यविषयता च ।

यद्येवं विवक्षितं स्यात्तदा निःसन्देहं जावालो विष्णुपद्या-
 मित्येवं ब्रूयात् । स्थायन्ते शब्दप्रयोगे किमित्यवाचकं प्रयोक्ष्यामह
 इति न्यायात् । एतेनैकमूलतया ज्ञातातपोपि समन्वितः स्यादि-
 त्युपन्यस्य निरस्ता ।

वद्वितीतिमुखोऽतीते वृत्ते च विषुवदधे ।

भविष्यत्ययने पुष्पमतीते चोत्तरायणे ॥

इति वाक्यं रात्रिसंक्रान्तिविषयतया व्यवस्थापितम् ।

तथा दिवासंक्रान्तिषु सर्वासु पूर्व्यापरभागभ्यां दक्षिणदेव-
दण्डः पुण्यकाल इत्युक्तम् ।

रात्रिसंक्रान्तौ च पूर्व्यापरदिनोत्तरभागयोः केवलस्योर्मिस्थित-
योश्च पुण्यकाल इति दर्शितम् । एवं सन्ध्यासंक्रान्तावपि तथापि
षड्ग्रहीतिमुखविषयद्वयोत्तरायणेषु उत्तरदिनपूर्वार्द्धे दक्षिणायने तु
पूर्वदिनोत्तरार्द्धे विष्णुपद्यान्मभयार्द्धमिति निष्कृष्टम् ।

तदेतदपेक्षम् । तथा हि—

मानार्द्धे भास्करे पुण्यमपूर्णे शर्ध्वरीदले ।

इत्यादिवाक्यानां स्फुटे रात्रिविषयत्वे भविष्यत्ययने पुण्य-
मित्यादेर्दिनादिविशेषानुल्लेखिनः सामान्यविशेषन्यायविषयत्वं को
वारयिता ।

तथा च रात्रिसंक्रान्तौ यावदाचनिकमादायैवानुष्ठानपरत्वं
निर्वाहेन तदतिरिक्तविशेषापेक्षा अतः षड्ग्रहीतिमुख इत्यादि-
वाक्यं दिनसंक्रान्तिविषयमेव ।

इत्युक्तं षड्ग्रहीत्यादेः समयविशेषावहङ्गतया प्रतीतौ निरा-
कांक्षत्वे “अर्ध्याक् षोडश विज्ञेया” इत्येतस्य समयविशेषसाक्षात्स्य
पारिशेष्यादभूतसमयविशेषतदाकांक्षविष्णुपदौमात्रविषयत्वोचिता ।

अतएव रात्रिसंक्रान्तिविषयत्वे तत्पुण्यकालान्वयमवगम्य तदि-
शेषतयान्वयो व्यवहितः, दिनसंक्रान्तिषु भविष्यत्वादेः साक्षादन्यथ
इति तत्परत्वमेव युक्तमन्यथा वैषम्यापत्तेः ।

तद्विषयत्वे विष्णुपद्यामित्येव नूयादित्युपासक्यो निर्बीज एव ।

पदाद्वा सामान्यविशेषन्यायाद्वा विशेषलाभस्य व्युत्पत्तिरिदृशत्वात् ।

एवञ्च षड्ग्रहीतिमुखेऽतीते इत्यादेर्विशेषविषयस्थितावर्त्ताक्
षोडश नाश इत्येतस्य सामान्यशास्त्रस्य सामान्यविशेषन्यायाद्विश-
विषयत्वस्थितौ विष्णुपद्येवाहङ्गविषया इति न्यायरत्नो लिखति स्म ।

युक्तश्चेतत् । अयनेषु विकल्पोऽयमित्यादिना प्रतिपादनीयो-
त्तरायणदक्षिणायनयोरवश्यं दिनसम्बन्धितया विवक्षितत्वात्त-
त्तन्मस्याश्रुतरात्रिकत्वस्याचापि षड्ग्रहीतिमुख इत्यादौ सम्भवात्
पारिशेष्यात् । षड्ग्रहीति मुखे हस्ते इति दिवासंक्रान्तिपरमिति
कल्पतत्कारवचनाच्चेति ।

महाशान्धिविषयिकठक्कुरश्रीवीरेश्वरात्मज-महाशान्धि-

विषयिकठक्कुरश्रीचण्डेश्वरविरचिते कृत्यरत्नाकरे

संक्रान्तितरङ्गः ॥

अवामावास्यातरङ्गः ।

तत्र मनुः—

पितृयज्ञान्तु निर्वर्त्य विप्रश्नश्चयेऽग्निमान् ।

पिण्डान्वाहार्यकं आहुं कुर्यान्मासानुमासिकम् ॥

पितृयज्ञः पिण्डपितृयज्ञार्थं कर्म अग्निमत्वमत्र बोधनीयकमे
अधिकार्यवच्छेदकं पिण्डान्वाहार्यकं पिण्डानामनु आह्वयन्ते
यद्दर्शमाहुं तत्तथा एते च पिण्डाः पितृयज्ञीयाः मासानुमासिकं
प्रतिमासोद्भवम् ।

पिण्डानां मासिकं आहुमन्वाहार्यं विदुर्बुधाः ।

तदामिषेण कर्त्तव्यं प्रशस्तेन विशेषतः ॥

एषा पिण्डान्वाहार्यकमिति गुणविधानाय संज्ञा, आमिषेण
प्रशस्तेन खड्गमांसादिना ॥

इन्द्रोपपरिशिष्टे कात्यायनः—

पिण्डान्वाहार्यकं आहुं क्षीणे राजनि शस्यते ।

यदुक्तं यदहस्तेव दर्शनं नति चन्द्रमाः ।

तत् क्षयापेक्षया प्रोक्तं क्षीणे राजनि चेत्यपि ।

यद्योक्तं दृश्यमानेऽपि तच्चतुर्दश्यपेक्षया ।

अमावस्यां प्रतीक्षेत तदन्ते वापि निर्वपेत् ॥

अष्टमेऽंशे चतुर्दश्याः क्षीणो भवति चन्द्रमाः ।

अमावस्याष्टमांशे च पुनः^१ किञ्च भवेदणुः ॥

१ C अमावस्यानिर्वयः ।

२ A B अधिकार्यावच्छेदकम् ।

३ B ततः ।

आपहायस्यामावस्या तथा ज्येष्ठस्य या भवेत् ।

विशेषमाभ्यां ब्रूवते चन्द्रचारविदो जनाः ॥

अधेन्दुराद्ये प्रहरेऽवतिष्ठते

चतुर्थभागोनकसावशिष्टः ।

तदन्त एव चयमेति कस्तु-

मेवं ज्योतिषकविदो वदन्ति ॥

यस्मिन्ना या चतुर्दश्या अमावस्या भवेत् कश्चित् ।

खर्वितान्तां विदुः केचिदुपेधमिति चापरे ॥

वर्द्धमानाममावस्यां लङ्घयेदपरेऽहनि ।

यामांस्त्रोनधिकान् वाऽपि पितृयज्ञस्ततो भवेत् ॥

राजनि चन्द्रे तृतीयांशे विधाविभक्तदिनतृतीयभागे अपराह्णे
इति यावत् चतुर्दश्या यामः चतुर्दशीयामः तुरीयं चतुर्थं
अनुपूरयेत् अमावस्या क्षीयमाणेति सम्बन्धः ।

यदुक्तं यदहस्तेव इत्यादिना—

चन्द्रादर्शनश्रुतिविरोधमाशङ्क्य परिहारः कृतः अदर्शनस्य
क्षयोपलक्षणत्वात् । दृश्यमानेऽप्येक इति यद्गोभिलवचनं तदपौत्यभूत
चतुर्दशीविषयम् । तदन्ते चतुर्दशीशेषे यदामावस्या आहुयोग्य-
कालस्यापिनी न भवति तदा अयं पक्षः ।

इतरथा तु प्रथम एव अमावस्याष्टमेऽंशे इति यदा अमा-
वस्याया अष्टमोऽंशोऽपराह्ण्यापौ भवत्यपरदिने तदायत्तुरूपस्य
चन्द्रमसः सत्त्वेन क्षयाभावात् न तत्र आहुं कर्त्तव्यम् ।

१ B लङ्घयेत् ।

यदाऽप्यमावस्याया न दृष्टिष्यौ किन्तु सम्भोभयदिनयो-
रमावस्याया अपराहसम्भः तदापि पूर्वदिन एव आहुं कर्त्तव्यं
श्रीणे राजनि शक्यते इति मनुवचनात् ।

आपराहणी-ज्येष्ठमावस्योस्तु ज्योतिषशास्त्रानुसारेण चन्द्र-
गतिवैलक्षण्यात्—

अष्टमेऽंशे चतुर्दश्याः श्रीणो भवति चन्द्रमाः ।

इत्यादि प्रकारस्यासम्भवादुत्तरदिने एवमावस्याष्टमं भागेऽपि
आहुमित्यर्थः । तदन्त एव अमावस्यान्त एवेत्यर्थः ।

सन्धिरेति खर्वितां निन्दितां आहुानर्हं केचिदाहुः ।
उपेक्षमिति आपरे आहुर्हन्तया स्त्रीकुर्वते इति आपरे ।

तदेवं संशयं कृत्वाऽपि निर्णयो बर्द्धमानामित्यादिना, तेन
चतुर्दशीमिमा अमावस्या यदा पूर्वदिनापराह्णे यदा च विहित-
भागेनोत्तरार्पराहसम्भन्धिनी तथा बर्द्धमानतिचिपचे उत्तर-
दिने आहुं सम्भोभयमाणयोर्द्वयोश्च पूर्वदिन एव इति संशेपः ।
एवञ्च आहुंकल्पे सम्भपचे उत्तरदिवसे आहुमिति यदुक्तं
तस्मादरणीयम् । कल्पतद्-पारिजातविरोधान् ॥

इति महाभास्त्रिविधकठक्कुर-श्रीवीरेश्वरात्मज-महा-

भास्त्रिविधकठक्कुर-श्रीचण्डेश्वरविरचिते

ज्ञानरत्नाकरे अमावस्यातरङ्गः ॥

१ C अमावस्यान्तपद— ।

२ A श्रीयमावतया ।

३ A B D आहुंकल्पे इति पदं नास्ति ।

अथ ग्रहणकनिर्णयः ।

तत्र जावास्तः—

संक्रान्तेः पुण्यकालस्तु षोडशोभयतः कक्षा ।

चन्द्रसूर्योपरागे तु यावद्दर्शनगोचरः ॥

यमः—

स्नानं दानं तपः आहुमनन्तं राहुदर्शने ।

राहुदर्शनदत्तं हि आहुमाचन्द्रतारकम् ।

गुणवत् सर्वकामीयं पितृणांभुपतिष्ठते ॥

देवसः—

राहुदर्शनसंक्रान्तिविवाहात्ययद्विषु ।

ज्ञानदानादिकं कुर्यान्निशि काम्यव्रतेषु च ॥

ज्ञातातपः—

सर्वस्वेनापि कर्त्तव्यं आहुं वै राहुदर्शने ।

अकुर्व्याणस्तु तच्छ्राद्धं पक्षे गौरिव सौदति ॥

अथ राहुदर्शनस्य भूयोभिर्वाक्यैर्निमित्तत्वबोधनात् कल्पना-
स्वाध्वेन कर्त्तृत्वसमानाधिकरणस्य च तस्यादेयत्वात् ज्ञानादि-
कर्त्तृरुपरागदर्शनं निमित्तं चन्द्रसूर्योपरागे तु यावद्दर्शनगोचर
इति पुण्यवेद्यानियामकवचनाच्च यावद्दर्शनयोग्य उपरागो वर्तते
तावद्दर्शनानन्तरं ज्ञानादिक्रियेति व्यवस्था ।

कल्पतद्कारस्तु—

चन्द्रसूर्योपरागस्य निमित्तत्वप्रतिपादनात् ज्ञातस्यैव च
निमित्तत्वात् ज्ञानमात्रे प्राप्ते यावद्दर्शनगोचर इति राहुदर्शन

इत्यादिवचनाच्चापुवज्ञानविषयस्यैव निमित्तता चापुव एव ज्ञाने
दर्शनपदस्य मुख्यत्वादित्याह । अप च फलतो न विशेषः ।

यत्तु पारिजातनिबन्धे दूषितम्—

न तावदृष्ट उपरागे निमित्तं तथा हि चाण्डालादित्यग्रं इव
येनैव दृष्टं प्रत्येव निमित्तं स्यादिति तदिष्टापादनमेवेति मन्दम् ॥

पश्चान्तरदूषणं पारिजातोद्भावितं यत् तदनभ्युपगमेनैव निरा-
कृतम् ।

यत्तु येन केनापि दृष्ट उपरागे अन्यः स्नानादि करोत्यसं
सामानाधिकरथेनेति तन्मन्दम् । उक्तयुक्तेः ।

विष्णुः— चन्द्रार्कोपरागे नाश्रीयादमुक्तयोरस्तकृतयोर्दृष्टा
स्नात्वा परेऽहनि ।

शातातपः—

अहोरात्रं नाश्रीयात् चन्द्रसूर्य्यग्रहो यदा ।

सुप्तिं दृष्ट्वा तु भुञ्जीत स्नानं कृत्वा विधानतः ॥

सूर्य्याचन्द्रमखोर्लोकानक्षयान् याति मानवः ।

धौतपाप्मा विशुद्धात्मा मोदते तप देववत् ॥

अवने विबुधे सैव चन्द्रसूर्य्यग्रहे तथा ।

अहोरात्रोचितः स्नातः सर्वपापैः प्रमुच्यते ॥

अहोरात्रोचितः पूर्वदिने कृतोपवासः ।

नाद्यात् सूर्य्यग्रहात् पूर्वमङ्गि सायं अग्निग्रहात् ।

ग्रहकाले च नाश्रीयात् स्नात्वाश्रीयाच्च सुक्तयोः ॥

मुक्ते अग्निनि भुञ्जीत यदि न स्यान्महानिशा ।

स्नात्वा दृष्ट्वा परेऽह्नाद्यात् पलासमितयोस्तयोः ॥

महानिशा रात्रेः सार्द्धप्रहरादुपरि^१ सुक्लृप्तं चतुष्टयम् ।

ज्योतिःशस्त्रे—

अर्द्धरात्रे व्यतीते तु यदा चन्द्रग्रहो भवेत् ।

सायं तत्र न भुञ्जीत न तु प्रातरभोजनम् ॥

अवाहोरात्रं नाश्रीयादित्यादिना विहितमभोजनम् काम्यं
सूर्य्याचन्द्रमखोरित्यादिना फलोपस्थितेः ॥

अहोरात्राभोजनमदर्शनपक्षे सुक्तदर्शनानन्तरं भोजनविधा-
नात् । कामनाविरहे तु—

नाद्यात् सूर्य्यग्रहात् पूर्वमङ्गि सायं अग्निग्रहात् ।

इत्यादिना व्यवस्था ।

एवञ्च सुक्तयोः चन्द्रसूर्य्ययोरस्तसमये दर्शनविरहेऽपि भोजन-
मदुष्टमयमिह समुदायार्थः ।

कामनावता उपरागपूर्वदिने उपवासः कर्त्तव्यः, निष्कामेन
तु पलाससूर्य्यग्रहे तु न भोज्यम् ।

मन्त्रपुराणे—

नाश्रीयादप तत्काले पलासोऽसूर्य्ययोः ।

सुक्तयोश्च स्नतस्नानः पश्चात् कुर्यात् स्ववेष्टानि ॥

सूर्य्यादित्यग्रमिति विपरिणतमनुष्यते ।

तथा—

नित्यं दधोरयनयोर्नित्यं विषुवतोर्दधोः ।
 चन्द्रार्कयोर्ग्रहणयोर्व्यतीपातेषु पर्वसु ॥
 अहोरात्रोषितः स्नानं आहुं दानं तथा जपम् ।
 यः करोति प्रसन्नात्मा तस्य स्यादक्षयश्च तत् ॥

देवीपुराणे—

गोदावरी महापुण्या चन्द्रे राजसमन्विते ।
 सूर्ये च राज्ञा गले तमोभूते महाशुने ॥
 नर्मदातोयसंस्पर्शात् कृतकृत्या भवन्ति ते ।
 ये सूर्ये सैहिकेयेन स्पृष्टे रेवाजले नराः ।
 स्पृशन्ति चावगाहन्ते न ते प्रकृतिमानवाः ॥
 कृत्वा शतक्रतुफलं दृष्ट्वा गोदानजं फलम् ।
 स्पृष्ट्वा गोमेधतुल्यान्तु पीत्वा सौभाग्यपूर्णं लभेत् ॥
 स्नात्वा वाजिमखं पुण्यं प्राप्नुयादविचारतः ॥
 रविचन्द्रोपरागे तु अयने चोत्तरे तथा ।
 एवं गङ्गाऽपि द्रष्टव्या तद्देव सरस्वती ॥
 शिवादित्यफलं तच्च मण्डले समुदाहृतम् ।
 सगृहे मण्डले/योगे तदपि प्राप्नुयाच्चरः ॥

शिवादित्ययोर्मण्डले क्षेत्रे तथोक्तफलं तद्वाजयन्ते शशिसूर्ययो
 र्मण्डले योगे पूजायां प्राप्नोतीत्यर्थः । इति कल्पतरुः ।

ऊषरारण्यक्षेत्रेषु यत्पुण्यं समुदाहृतम् ।

तदत्र कालमाद्यादुपरागेऽधिकं भवेत् ॥

कन्दोगपरिशिष्टे—

स्वधून्यन्मःसमानि स्युः सर्वान्पण्णामि भूतले ।
 कूपस्थान्यपि चन्द्रार्कग्रहणे नात्र संशयः ॥
 अधिकं ग्रहणमधिकृत्य तत्तन्मासेष्वनुसन्धेयम् ।

अथ ग्रहणस्नानम् ।

तत्र मत्स्यपुराणे—

यस्य राशिं समासाद्य भवेद्ग्रहणसंभवः ।
 तस्य स्नानं प्रवक्ष्यामि सर्वैषधिविधानवत् ॥
 चन्द्रोपरागं सम्प्राप्य कृत्वा ब्राह्मणभोजनम् ।
 समूह्य चतुरो विप्रान् शुक्लमास्थानुलेपनैः ॥
 पूर्वमेवोपरागस्य समासाद्यौषधादिकम् ।
 स्नापयेच्चतुरः कुम्भान् ब्राह्मणान् सागरानिति^१ ॥
 गजाश्वरथावस्त्रीकसङ्गमाद्बृहदगोकुलात् ।
 राजदारप्रदेशाच्च मृदमानौय निःक्षिपेत् ॥
 पद्मगव्यश्च कुम्भेषु शुद्धमुक्ताफलानि च ।
 रोचनां पद्म-शङ्खौ च पद्मरत्नसमन्वितौ ॥
 स्फटिकं चन्दनं श्वेतं तीर्थवारि ससर्षपम् ।
 गजदन्तं सकुमुदं तथैवोगौरगुग्गुलुम् ॥
 एतत् सर्वं विनिःक्षिप्य कुम्भेष्वावाहयेत् सुरान् ।
 सर्वं समुद्राः भरितः तीर्थानि जलदा नदाः^२ ॥

आथान् यजमानस्य दुरितक्षयकारकाः ।
 योऽसौ ब्रह्मधरो देव आदित्यानां प्रभुर्मतः ॥
 यस्मिन्मन्त्रे यजमानो यदपीडां व्यपोहतु ।
 यः कर्षसाक्षी लोकानां धर्मो महिषवाहनः ॥
 यमस्यन्त्रोपरागोत्थां यदपीडां व्यपोहतु ।
 रक्षोगणाधिपः साक्षात् प्रलयात्मसन्निभः ॥
 स्रज्ज्योतिर्मौमस्य रक्षःपीडां व्यपोहतु ।
 नागपाशधरो देवः सदा मकरवाहनः ॥
 स जलाधिपतिश्चन्द्रः यदपीडां व्यपोहतु ।
 प्राणरूपेण यो लोकान् याति कृष्णमृगप्रियः ॥
 वायुस्यन्त्रोपरागोत्थां पीडामप व्यपोहतु ।
 योऽसौ निधिपतिर्देवः स्रज्ज्ज्योतिर्मौमस्य ॥
 वैलोको यानि भूतानि स्यावराणि चराणि च ।
 ब्रह्मविष्णुर्कथुक्कानि पापं तस्मै दहन्तु वै ॥
 एवमामन्त्रं कुम्भैस्तैरभिषिक्तो गुणान्वितैः ।
 अग्नयजुःसाममन्त्रैश्च शुकमाख्यानुलेपनैः ॥
 पूजयेदस्त्रगोदानैर्ब्राह्मणानिष्टदेवतान् ।
 एतानेव ततो मन्त्रान् विक्षिप्य कमकान्वितान् ॥
 वस्त्रपट्टेऽथवा पत्रे पञ्चरत्नसमन्वितान् ।
 यजमानस्य शिरसि निदधुस्ते दिजोत्तमाः ॥
 ततोऽतिवाच्येदेलासुपरागेऽनुगामिनीम् ।
 प्राक्पुनः पूजयित्वा तु नमस्कृष्टदेवताम् ॥

चन्द्रग्रहे निवृत्ते तु क्षतगोदोदमङ्गलः ।
 क्षतस्नानाय तं पटं ब्राह्मणाय निवेदयेत् ॥
 अनेन विधिना यस्तु यदस्नानं समाचरेत् ।
 न तस्य ग्रहपीडा स्यात् न च बन्धुजनक्षयः ॥
 परमां सिद्धिमाप्नोति पुनरावृत्तिदुर्लभाम् ।
 सूर्य्य-ग्रहे सूर्य्यनाम सदा मन्त्रेषु कीर्तयेत् ॥
 अधिकाः पद्मरागाः स्युः कपिलाश्च सुशोभनाम् ।
 प्रयच्छेदित्तसम्पत्तौ चन्द्रसूर्य्योपरामयोः ॥
 य इदं शृणुयाच्चित्तं श्रावयेदापि मानवः ।
 सर्वपापविनिर्मुक्तः शकलोके महीयते ॥

इति मत्स्यपुराणे चन्द्रादित्योपरागे स्नानविधिः ॥

इति महासान्निविषहिकठकुर-श्रीवैश्वरात्मज महा-
 सान्निविषहिकठकुर-श्रीचण्डेश्वरविरचिते
 कृत्यरत्नाकरे ग्रहणतरङ्गः ।

अथ व्रतादितिविवेधादि व्यवस्थितिः ।

तत्र पूर्वदिने स्नात्वा निरामिषमेकवारं भुक्त्वा अपरदिने प्रातर्दन्तान् संगोष्ठ्य सूर्योदयवेलायां ॐ अद्येत्यादिना व्रतसमयं निर्दिश्य कक्षमुद्दिश्य भगवन् सूर्यं भगवत्यः सोमादिदेवता उपवासं नक्तमथाचितं मया कर्त्तव्यमिति संकल्प्याभिलाषरूप-व्रतग्रहणं कुर्यात् ।

सोमादिदेवताश्च कथिताः परिभाषायाम् । अनेकाहसाध्येऽद्य-स्थाने अद्यादीति प्रयोज्यम् ।

एतच्च

अभुक्त्वा प्रातराहारं स्नात्वा चैव समाहितः ।

सूर्याय देवताभ्यश्च निवेद्य व्रतमोचरेत् ॥

इति देवस्तवाक्यात् प्रधानान्वयाभ्यर्हिततया प्रातर्व्रतमाचरेदिति पर्यवसिताद्बोध्यम् । विप्रतिपत्तिश्च परिभाषायां निराकृता । आहारमभुक्त्वा इत्याहारस्यैकलविवचया पूर्वदिने एकभक्तलाभः । वज्रपु व्रतेष्वेकभक्ताभिधानात् सामान्यत एव तत्कल्पनालाघवादाचारात् ।

अन्ये तु

सायमाद्यन्तयोरहोः सायं प्रातश्च मध्यमे ।

धर्म्योपवासे कुर्वीत नैव भक्तचतुष्टयम् ॥

इति वचनादुपवासे एकभक्तमिच्छन्ति ॥

अथ व्रतचिन्ता ।

तत्र व्रतस्याङ्गावणादीति कल्पतरुकारः ।

अन्ये तु

आरभ्य कामचारादसमापितमात्मनः ।

अङ्गा यद्भुज भवति हेतुस्तद्व्रतमाचरते मन्तः ॥

समयप्रदोपकारैः—

स्वकर्त्तव्यविषयो नियतः संकल्पो व्रतमित्युक्तम् ।

देवेश्वरधर्माधिकारिणस्तु

व्रतकाण्डपरिपठितमेव व्रतमित्युचिरे ।

अन्ये तु—

जातिविशेषवान् संकल्पस्तविषयकतया वा व्रतमित्याहुः ।

ननु द्वितीयोक्तप्रवृत्तिनिमित्तं व्रतधर्म्मिणि कथं निश्चेयं, इत्थं पदाद्युत्पत्तावपि व्रतपदार्थस्तत्रैव तद्वर्म्मयोग इति ।

पूर्वं व्रतं गृहीत्वा यो नाचरेत् काममोहितः ।

जीवन् भवति चाण्डालो मृतः आ चैव जायते ॥

इत्यस्मादेव वाक्याद्बोधोत्पत्तेरविरोधान्त्यैवानुभवाच्च । यथा गौस्तथा गवय इति वाक्याद्यो गोसदृशः स गवयपदवाच्य इतिवत् ।

सर्वभोगविवर्जितः शास्त्रनिषिद्धभोगशून्यः ।

शिष्टाः—

उपवासे तथा आह्ने न खादेदन्तधावनम् ।

दन्तानां काष्ठसंयोगो हन्ति सप्रकुलानि वै ॥

अनेन काष्ठकरणकधावनस्योपवासे निषेधादन्तधावनस्य प्रतिप्रसवाद्भुक्तमकाष्ठेन दन्तधावनम् ।

अथ व्रतादितिषु पूर्वोत्तरगामिनीषु उभयत्र विहित-
काकलाभे दिनाध्यवसायचिन्ता ।

तत्र भविष्ये—

षष्ठीसमेता कर्त्तव्या सप्तमी नाष्टमीयुता ।

पतङ्गोपासनायेह षष्ठ्यामाहुर्पोषणम् ॥

एकादश्यां प्रकुर्वन्ति उपवासं मनोषिणः ।

आराधनाय द्वादश्यां विष्णोर्यद्वदितं तिथिः^१ ॥

पतङ्गोपासनाय भानोराराधनाय षष्ठीसमेता सप्तमी कर्त्तव्या
याज्ञा सप्तम्युपवासं सप्तमीयुतषष्ठ्यां उपोषणमाहुर्व्रत आराधनाय
इत्यादिना दृष्टान्तकलेन अपराध्यवसायवर्णनं तेनैकादशी द्वादशी
मिश्रा कार्या षष्ठीमिश्रा तु प्रमौत्यर्थः ।

सम्पूर्णैकादश्यामपरदिनवर्द्धमानायामपि वाक्यमिदं नियामक-
मित्येके ।

न च दार्ष्टान्तिके नाष्टमीयुतेति निषेधादुभयतिथेरेवा-
गमात् दृष्टान्तेऽपि तथैव विवक्षेति वाच्यम् ।

मानाभावात् वाक्यस्योभयव्यवस्थापकत्वेन दृष्टान्तदार्ष्टान्तिकस्य
विवक्षितत्वात् ॥ यदाहुः— सप्तम्येकादश्यां वाचनिकी व्यवस्थेति ।

अन्ये तु

यत्र षष्ठीविद्धा सप्तमी पूर्वदिने उत्तरदिने च अष्टमीविद्धा
एवं दशमीविद्धैकादशी पूर्वदिने उत्तरदिने एकादशीमिश्रा
द्वादशी तत्र क्लृप्तौ दृष्टान्तदार्ष्टान्तिकभावेन पूर्वोपरतिथ्योरेतद्

याज्ञानं बोधयति । उभयत्र दिवावेधस्यात्र विवक्षितः । अन्यत्र
तु नेदं वाक्यमुपतिष्ठते इत्याहुः ।

एतन्मूलक एव

दशम्येकादशी विद्धा गान्धारौ तामुपोषिता ।

तस्याः पुत्रशतं नष्टं तस्मात्तां परिवर्जयेत् ॥

इत्यादिनिन्दानुवाद इत्यपि । तदेवं तिथिद्वयमात्रमभिधाय
सूकार्या मूलसृतौ संकल्परूपप्रधानव्रतपदार्थानुरोधादेश्च भृषा-
लानुगतस्याप्यतिप्रसञ्जनसमाकुलत्वे महाजनपरिग्रहीतवचनमेव
व्यवस्थायां शरणम् ।

तत्र

युग्माग्निकृतभूतानि षण्मुन्योर्वसुरभ्ययोः ।

रद्रेण द्वादशी मिश्रा चतुर्दश्या च पूर्णिमा ॥

प्रतिपदा त्रमावस्था तिथ्योर्युग्मं महाफलम् ।

एतद्भुक्तं महाघोरं हन्ति पुण्यं पुराकृतम् ॥

एतेन युग्मान्योर्द्वितीयातृतीययोः कृतभूतयोः चतुर्थीपञ्चम्योः
षण्मुन्योः षष्ठीसप्तम्योः वसुरभ्योरष्टमीनवम्योः एकादशी
द्वादश्योः चतुर्दशी-पौर्णमास्योरमावस्थाप्रतिपदोश्च युग्मं महाफल-
मित्युक्तम् । तेन द्वितीया तृतीयामिश्रा कार्येषु याज्ञा तृतीया
द्वितीयामिश्रा एवं सर्वत्र ।

अत्र केचित्—

द्वितीया प्रतिपन्मिश्रा हेया तृतीया चतुर्थीमिश्रा हेया
एवमन्यत्रापि युग्मान्तरं हेयं अथच युग्मविधिराचारादहोरात्र-

साधोपवासादिकर्मणि तिथिद्वेधे सति सर्वत्र बोद्धव्यः । देवपूजा-
दावपि विहितपूर्वाङ्गादिगामितिथिलाभे यदा त्वेकस्मिन्नेव
विहितकाललाभस्तदा तत्रैव कर्म । ननु व्यस्तनिन्दाश्रवणात्तत्रापि
युग्मादरः ।

मैवं दिनद्वयगामिविहितकाले सप्तम्यादिनिमित्तं कर्म सक्तं
कर्त्तव्यं पूर्वस्मिन् दिने वा द्वयपेक्षायां तत्रैव युग्मविधिः ।
अपेक्षितविधिवलात् नियममात्रे लाघवाच्चेति ।

अथ किञ्चिदुच्यते—

दिनद्वयगामिनि विहितकाले इति किं यथाश्रुतमेव विवक्षितं
दिनद्वये तिथिद्वयदिवाभिप्रायं वा प्रथमे पक्षे व्यापिकायामपि
षष्ठ्यामपरदिनसप्तमीयुतायां तथात्वमिति तत्रापि षष्ठी सप्तमीयुतै-
वादेया द्वितीयस्तु व्यापकषष्ठ्यामुभयदिनगामिन्यामुभयत्र विहित-
काललाभे कस्मिन् दिने सा समादत्तुमर्हतीत्याकाङ्क्षासाम्यान्
युक्तः ।

अतएव जीकनीयनिवन्धाचार्यादृष्टिहासादिना तद्दिनद्वय-
गामिनि विहितकाले कृत्यं कुत्रदिने क्रियतामित्यवतारयति स्म ।
तत्प्रकरणं आकाङ्क्षैवात्र न जायत इति तु माहृषं तदस्तु तावदिदं ।
चतुर्दशी शुक्ला पूर्णिमायोगात् कृष्णचतुर्दशी तु त्रयोदशीमिश्रैव
पाश्या “कामविद्धो हरः पूज्यः” इति वचनात् कामहरौ त्रयो-
दशीचतुर्दश्यौ । निषेधे त्वष्टम्यादौ मांसादीनां तद्द्वेलाव्यापकत्वेन
निषेधलैख्याभिपिद्धे कालवर्जनमिति वाक्यान्नाकाङ्क्षा इति न
युग्मविधिः ।

तथा

षष्ठ्याष्टम्यावस्था कृष्णपक्षे त्रयोदशी ।

एताः परयुताः कार्याः पराः पूर्वेषु संयुताः ॥

इदं वाक्यं षष्ठ्यादितिथीः परभूततिथियुक्ताः सप्तम्यादि-
तिथीः स्वपूर्वतिथियुक्ताः स्वकार्यं विदधदनुभूयते । तदेतद्यथा
+ अतमेवाकाङ्क्षाया उभयपक्षेऽपि प्रयोजकस्यैख्यात् + प्रथम एव
पक्ष इत्येके ।

तथा च द्वेधे व्यवस्थायां कृतायां यत्र नोभयवेधो दिनद्वय-
गामिनौ च विहितकालवती तिथिस्तत्र का गतिरित्याकाङ्क्षाया-
मिदं वाक्यम् ।

इति समयप्रदोपेऽपौदसुभयदिनतिथिद्वयवेधे एतद्बोद्धव्यमिति
नावतारितम् । किन्तु सामान्यत एव ।

अग्रे तु

अत्रापि तिथिद्वयवेधविषयतामेव वदन्ति व्यापकभावेन
प्रथमोत्तरतिथौ व्यापकत्वं प्राथम्यञ्च विनिगमकमाहुः ।

यत्र तु सम्पूर्णेकादशी दिनान्तरे वर्द्धते तत्र किञ्चिदुत्तरादरे
उक्तमेव तिथेः प्रान्तमुपोष्यं स्यादिति नारदपुराणैयवाक्यञ्च
पूर्णाष्टिकादशी त्याज्या द्वितयं वर्द्धते यदि ।

इति वाक्यञ्च शिष्टपरिग्रहीतम् । आचारवाङ्मयञ्चात्र ।

गौडास्तु—

सम्पूर्णेकादशी यत्र परतोऽपि विवर्द्धते ।

तत्रोत्तरां यतिः कुर्यात् पूर्वामुपवसेद्गृही ।

तथा—

दादस्यां पारणाभावे^१ पूर्वामुपवसेद्गृही ॥ इति वाक्यद्वया-
द्भावस्थामाहुः ।

अन्ये तु व्यापकतया प्राथम्येन प्रथमामेकादशीं मन्यन्ते ।

आचारोऽपि चात्र द्विविध एव तस्मात्तस्यैव भूमानमादाय
व्यवहर्त्तव्यम् ॥

किं वस्तु दोषपरिहीनमिहास्ति लोके

किं वा न राजति गुणोज्ज्वलमर्थजातम् ।

स्वं मत्सरं रिपुमिव, प्रतिहत्य सन्तो

गृह्णीत तद्गुणमपाकुरुताऽथ दोषम् ॥

वृन्दे मन्त्रीशराणां परिषदि विदुषां सामगानां समाजे

गोष्ठीषु लोमभाजां सदसि सुकृतिनां श्रीमतां मन्दिरेषु ।

आगङ्गाशःसभासु चितिवलयभुजामालये नीतिभाजाम्

श्रीमच्छण्डेश्वरीऽयं निखिलगुणनिधिर्गीयतां गौरवेण ॥

महाशान्तिविग्रहिक ठक्कुर-वीरेश्वरात्मजमहाशान्ति-विग्रहिक-

ठक्कुर-श्रीषण्डेश्वरविरचितः कृत्यरत्नाकरः ।

समाप्तः ॥